

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

Az alapítás éve
1888

*E számunk a
Nemzeti Kulturális Alap
támogatásával jelent meg*

Nemzeti
Kulturális
Alap

124. ÉVFOLYAM

BUDAPEST

2011. 3. SZÁM

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

B. Szabó János történész, Budapesti Történeti Múzeum; *Bagi Zoltán* főlevéltáros, Csongrád megyei Levéltár; *Balla Tibor* PhD, alezredes, a Bécsi Kriegsarchiv Mellett Működő Állandó Magyar Levéltári Kirendeltség vezetője; *Bérenger, Jean*, professor emeritus, Université Paris IV – Paris Sorbonne; *Bertók Gábor* PhD, régész, Janus Pannonius Múzeum; *Csermelyi József* egyetemi hallgató; *Domokos György* PhD, tudományos kutató, Hadtörténeti Intézet; *Hausner Gábor* PhD, alezredes, főszerkesztő, Hadtörténelmi Közlemények; *Hunyadi Zsolt* PhD, egyetemi docens, Szegedi Egyetem, Történeti Intézet; *Kálmán Dániel* egyetemi hallgató; *Kemény Krisztián* levéltáros, Hadtörténelmi Levéltár; *Lázár Balázs* PhD, főlevéltáros, Magyar Országos Levéltár; *Nagy Levente* PhD, egyetemi docens, ELTE, Bölcsészettudományi Kar; *Ortholan, Henri*, PhD, ny. ezredes, ny. igazgató-helyettes, Musée de l'Armée; *Polgár Balázs* régész, Hadtörténeti Múzeum; *Pollmann Ferenc* PhD, tudományos kutató, Hadtörténeti Intézet; *Réfi Attila* PhD, tudományos munkatárs, Pártok, Pártrendszerek, Parlamentarizmus MTA – ELTE Kutatócsoport; *Solymosi József* PhD, főlevéltáros, Hadtörténelmi Levéltár; *Somogyi Gréta* PhD; *Sudár Balázs* PhD, tudományos kutató, MTA Történettudományi Intézet; *Tóth Zoltán Henrik* PhD-hallgató, ELTE, Bölcsészettudományi Kar; *Veszprémy László*, az MTA doktora, alezredes, igazgató, Hadtörténeti Intézet; *Vörös Péter* PhD-hallgató, ELTE, Bölcsészettudományi Kar

A tartalomjegyzékeket *Bognár Katalin* (angol), *Márkus Andrea* (francia), *Zachar Viktor Kristóf* (német) és *Cinkóczi Botondné* (orosz) fordította.

A Szerkesztőség kéziratot nem őriz meg és nem küld vissza!

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK A Hadtörténeti Intézet és Múzeum folyóirata

Főszerkesztő: Hausner Gábor
Felelős szerkesztő: Kincses Katalin Mária

Szerkesztő bizottság:

Ágoston Gábor, Balla Tibor, Bona Gábor, Bonhardt Attila, Czigány István, Csikány Tamás, Dombrády Lóránd, Hajdu Tibor, Hermann Róbert (a szerkesztő bizottság elnöke), Horváth Miklós, Kedves Gyula, Kovács Vilmos, Lenkefi Ferenc, Markó György, Okváth Imre, Pálffy Géza, Pollmann Ferenc, Erwin A. Schmidl, Vladimir Segeš, Szakály Sándor, Székely György, Tóth Ferenc, Urbán Aladár, Varga J. János, Veszprémy László

Szerkesztőség és kiadóhivatal:

1014 Budapest I., Kapisztrán tér 2–4. Postacím: Budapest, Pf. 7., 1250
Telefon: 325-16-44, 325-16-45, Fax: 325-16-46, E-mail: hkszerk@gmail.com
Elektronikus változat: www.epa.oszk.hu/hk

Kiadja:

a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 1014 Budapest I., Kapisztrán tér 2–4.
Postacím: Budapest, Pf. 7., 1250. Telefon: 325-16-00, Fax: 325-16-04
A kiadásért felel a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum parancsnoka.
Megjelenik negyedévenként. Előfizetési díj: 1 évre 2400,- Ft, negyedévre 600,- Ft

Előfizetésben terjeszti:

a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág. Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján, Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Hírlapterjesztési Központban (1089 Budapest VIII., Orczy tér 1., postacím: 1900 Budapest, tel.: 06-1-477-64-06).
További információ: 06-80-444-444; hirlapelofizetes@posta.hu
Egyes példányok megvásárolhatók a nagyobb budapesti és vidéki hírlapüzletekben, valamint a Hadtörténeti Múzeum könyv- és ajándékboltjában.

TANULMÁNYOK

NAGY LEVENTE – HAUSNER GÁBOR

RAIMONDO MONTECUCCOLI ÉS A MAGYAROK*

Szinte nincs olyan a XVII. század közepének magyar történelmével vagy főleg a korszak kétségkívül egyik legfontosabb szereplőjével, a költő Zrínyi Miklóssal foglalkozó könyv vagy tanulmány, amelyben ne fordulna elő Raimondo Montecuccoli neve. Ennek ellenére meglepően kevés az olyan magyar szakmunka, mely Montecuccoli műveinek alapos ismeretéről tanúskodna. A kivételek közé tartozik természetesen a kiváló hadtörténész, Perjés Géza majd félévszázada megjelent, de napjainkban is nagyon aktuális tanulmánya, melyben a szerző a hangsúlyt Montecuccoli hadvezetésének és hadtudományi műveinek vizsgálatára helyezte. Tény, hogy a magyar olvasó Perjés Géza tanulmányából szerezheti be ma is a legtöbb és a legalaposabb információkat Montecuccoli műveiről, valamint a császári hadvezér hadászati és politikai nézeteiről. Annyit azonban mindenképpen meg kell jegyeznünk, hogy mondanivalója megfogalmazásakor Perjés még nem támaszkodhatott kritikai kiadásban közzétett, megbízhatóbb Montecuccoli-szövegekre. Ő főként Montecuccoli *Della guerra col turco in Ungheria* című művének a Giuseppe Grassi által 1821-ben publikált változatát, valamint az Alois Veltzé által a XIX–XX. század fordulóján négy kötetben kiadott Montecuccoli-válogatást használta.¹ Eredeti Montecuccoli-kéziratok nem álltak rendelkezésére, az pedig, hogy a fent említett két kiadás miért megbízhatatlan, csak nemrég, a Montecuccoli kritikai kiadás három kötetének megjelentével, vált nyilvánvalóvá.

Minden bizonnyal az autentikus Montecuccoli-szövegekhez való nehéz hozzáférés hátráltatta a Perjés utáni magyar kutatásokat is. Perjés Géza tanulmányának megjelenését követően ugyanis jó harminc évnek kellett eltelnie ahhoz, hogy Bene Sándor, immár az időközben megjelent Montecuccoli kritikai kiadás első két kötetének szövegeit felhasználva, néhány lényegre törő megállapítást tegyen a Zrínyihez és Montecuccolihoz köthető korabeli történeti munkák (elsősorban Galeazzo Gualdo Priorato művei) keletkezés-történetéről.² Ennek ellenére a Montecuccoli kritikai kiadás nem épült be a magyar kutatásba, talán azon egyszerű oknál fogva, hogy – bármennyire hihetetlen – ismereteink szerint egyetlen magyarországi könyvtárban sem található meg, sőt még a hozzánk legközelebb eső nagyobb külföldi könyvtárban (pl. az Österreichische Nationalbibliothekban) is csak az első két kötet van meg. Ez lehetett az oka annak is, hogy Zachar József, aki 2001-ben a szentgotthárdi ütközetről rendezett konferencián a legkitűnőbb ismerte-

---

* A tanulmány a Klebelsberg Kunó ösztöndíj támogatásával jött létre, amely lehetővé tette a bécsi Montecuccoli-hagyatékban végzett kutatásokat.

¹ Az eredetileg 1962-ben megjelent tanulmány újabb közlése a szerző gyűjteményes kötetében: *Perjés* 1999. 149–189. o. A Perjés által használt Grassi-kiadás: *Opere di Raimondo Montecuccoli*. Vol. 1–2. Torino, 1821. Veltzé válogatása: *Veltzé I–IV*. 1899–1900.

² *Bene* 1991. 48–53. o.; *Bene* 1993. 49–56. o.; *Bene* 1993a. 650–668. o.

tést adta az Osztrák Állami Levéltár Hadilevéltárában (Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv) található Montecuccoli anyagról, nem tudhatta, hogy az általa felsorolt magyar vonatkozású Montecuccoli iratok (pl. Osservazione della Dieta in Ungheria a Presburgo l'anno 1655; Parere umilissimo intorno alla conservazione dell'Ungheria e della Transilvania, 1662; Giudizio congetturale sopra le intenzioni e consigli degli ungheri, 1662; Annotazioni all'Istoria di Transilvania e d'Ungheria del conte Gualdo, 1666 stb.) éppen egy évvel korábban jelentek meg a kritikai kiadás harmadik kötetében. A későbbiekben ezeken a nyomokon elindulva hasznosította Hausner Gábor és Domokos György a kritikai kiadás, valamint a Kriegsarchiv Montecuccoli anyagát a Zrínyi-Újvárról, valamint Zrínyi hadtudományi munkáiról szóló írásaikban.³

Egy kis Montecuccoli-filológia

A fentiek alapján megkockáztathatjuk azt a kijelentést, hogy a Montecuccoli körül folyó polémianak, valamint a róla keringő ellenőrizetlen és néha megalapozatlan híreszteléseknek éppen az volt az oka, hogy eredeti szövegeit kevésbé ismertük, a későbbi kiadások pedig sok esetben hiányos vagy rontott szövegeket tettek közzé.⁴ Tény, hogy Montecuccoli szinte semmit sem tett írásainak megjelentetése érdekében, így saját életében egyetlen műve sem jelent meg nyomtatásban. Többi katonatársához hasonlóan (pl. Ludovico Veterani, Luigi Ferdinando Marsili stb.) általában csak a politikai döntéshozók szűk körének, néha egyenesen a császárnak címezte írásait, melyek nemegyszer hadititkokat tartalmaztak. Sőt, a kritikai kiadás szerkesztője, Raimondo Luraghi szerint Montecuccoli sokszor csupán saját maga számára írta le katonapolitikai elképzeléseit, azzal a céllal, hogy önmagának állítson fel cselekvési tervet.⁵ Minden bizonnyal a szélesebb körű nyilvánosságot megcélzó politikai propaganda területén való járatlansága okozhatta, az alább még részletesebben bemutatandó, a Zrínyihez és a magyar ügyekhez köthető publicisztikai vereségét is. Ahogy egyik kiváló tanítványa, a már említett Marsili esetében is, egy katonai kudarc szolgáltatta az okot arra, hogy kilépjen az én-reprezentáció publicisztikai terébe, úgy Montecuccolinál is valami hasonlóval van dolgunk, de őt halála megakadályozta abban, hogy a propaganda csataterén is sikeres legyen.

Marsili 1703-ban feladta Breisach várát az ostromló francia csapatoknak. Ezért a bécsi udvarban kegyvesztett lett. Jóllehet halálbüntetés várt volna rá, mégis megúszta azzal, hogy a császári hadseregből kizárták, és a császár szolgálatában gyűjtött javait elko-

---

³ Zachar 2004. 38–44. o.; Domokos–Hausner 2008. 241–264. o.; Hausner 2010. 818–838. o. Itt szeretnénk egyúttal köszönetet mondani Domokos Györgynek, hogy a bécsi Kriegsarchivban általa feltárt Montecuccoli anyagot a rendelkezésünkre bocsájtotta, valamint lektorainknak Bene Sándornak és Pálffy Gézának, akik számtalan kiegészítéssel, észrevétellel gazdagították munkánkat.

⁴ Ilyen például az az információ, hogy Montecuccoli egyik Gualdo Prioratóhoz címzett levelében arról ír, hogy Zrínyinek Európában fizetett röpiratíró tevékenykedtek. „Igaz vagy nem?” – tette fel a nagyon is helyénvaló kérdést R. Várkonyi Ágnes, ugyanis ezt az állítólagos Montecuccoli levelet senki sem nézte meg alaposabban. A Nachlass Montecuccoli anyagban mindössze egy Priorátónak címzett Montecuccoli levél található (Bécs, 1663. aug. 5.), de ebben egyetlen szó sincs sem röpiratokról, sem Zrínyiről, hanem a Haditanács ideiglenes elnökének való kinevezéséről számol be Montecuccoli Priorátónak. ÖStA KA Nachlass Montecuccoli: B/492/232. Kart. 11.; R. Várkonyi 2010. 81. o.

⁵ Luraghi 1988. 116. o.

bozták. Az addig meglehetősen rejtőzködő életet élő Marsili (ezen nem kell csodálkoznunk, hiszen egyik legfontosabb megbízatása nem a hadsereg vezetése, hanem a kémkedés volt), ekkor lépett a nyilvánosság elé: több nyelven kiadott röpiratában cáfolta az ellene felhozott vádakat, majd saját élete leírásába kezdett ugyanezzel a céllal. Nyugodtan állíthatjuk, hogy Marsilinak egész 1704 utáni munkássága (a tudományos is) azt a célt szolgálta, hogy a breisachi várfeladást megmagyarázza olvasóinak, és saját magát tisztázza a vádak alól. Ezért Marsili iratainak rendezésével, összeszerkesztésével, átírásával, nem egyszer elrejtésével előre kijelölte a későbbi kutatók számára az értelmezési útvonalakat. Tette mindezt olyan sikerrel, hogy nagyrészt „be is dőlünk neki,” hiszen az eddigi Marsili-szakirodalom azt mutatja, hogy életének és munkásságának leginkább azt a részét kutattuk, melyet Marsili szerette is volna, ha a későbbiekben kutatunk.⁶

Hasonló történt Montecuccoli esetében is, csak őneki – mindvégig vezető pozícióban és hatalomban maradván – nem sikerült iratait úgy rendezni és átírni, hogy azzal, mintegy, ki is jelölje az általa kívánatosnak tartott értelmezési nyomvonalakat az utókor számára. Ezért aztán az ő hagyatéka az önkényes átrendezések martalékává lett, és így történhetett meg, hogy iratai ma legalább három ország (Ausztria, Olaszország, Csehország), mintegy tizenkét levéltárba szétszórva találhatók. Pedig vannak arra utaló jelek, hogy Montecuccoli is szerette volna maga irányítani írásainak későbbi recepciótörténetét, és 1664 után már gondolt rá, hogy egyes műveit nyomtatásban is megjelenteti. Az egyik legfontosabb művét, a *Della guerra col turco in Ungheria*-t, éppen az 1663–1664. évi magyarországi hadjáratról írta, elsősorban a Zrínyiekkel szembeni publicisztikai vereség hatására. Minden jel arra mutat, hogy Montecuccoli ezt a művet publikálni szerette volna: ez ugyanis a bécsi Kriegsarchivban egy szépen letisztázott példányban maradt fenn, melyet Montecuccoli gondosan korrektúrázott, és valószínűleg az újból lemásolt példány került volna sajtó alá. Az irat szerkezete sem arra vall, hogy szűk politikai döntéshozói kör számára íródott volna: a császárhoz szóló ajánlás után következik egy komoly elméleti bevezető, majd a külön fejezetekre osztott három könyv: az első a hadtudomány elméletét (*Aforismi dell'arte bellica in astratto*), a második annak (főleg magyarországi) gyakorlatát (*Aforismi riflessi alle pratiche delle guerre prossime addietro dell'Ungheria*) tárgyalja. Ebben valójában, mintegy hadinapló gyanánt, az 1661–1664. évi háborús időszak magyarországi politikai és katonai eseményeit írja le. A harmadik könyv a törökök végleges kiűzésének módozatairól szól (*Aforismi applicati alla guerra possibile col turco in Ungheria*). Egyelőre nem mondható meg, hogy végül miért maradt el a könyv kinyomtatása. Az viszont biztos, hogy már maga Montecuccoli is terjesztette (a modenai hercegnek például egy szépen letisztázott másolatot adott), a mű francia fordítója pedig egyenesen úgy tudta, hogy Lotaringiai Károly a nagy visszafoglaló háború idején végig magánál hordta és olvasgatta Montecuccoli művét.⁷

A Montecuccoli-hagyaték legtekintélyesebb része a bécsi Kriegsarchivban található. A különböző részlegekbe (főként az Alte Feldakten gyűjteményben) szétszórt iratok ösz-

---

⁶ Erről lásd: *Andrea Gardi*: Luigi Ferdinando Marsili: come si organizza la propria memoria storica. In: *La politica, la scienza, le armi. Luigi Ferdinando Marsili e la costruzione della frontiera dell'Impero e dell'Europa*. A cura di *Raffaella Gherardi*. CLUEB, Bologna, 2010. 237–265. o.; *Bene Sándor*: Acta pacis – béke a muzulmánokkal. Luigi Ferdinando Marsili terve a karlócai béke iratainak kiadására. *Hadtörténelmi Közlemények*, 119. (2006) 2. sz. 329–372. o.

⁷ *Perjés* 2002. 312. o.

szegyűjtését még Alois Veltzé kezdte meg, majd a levéltáros Kurt Peball fejezte be, létrehozva ezáltal a Montecuccoli-gyűjteményt (Nachlass Montecuccoli). A kritikai kiadás sajtó alá rendezői főleg ezt használták. Itt található a *Della guerra col turco in Ungheria* eredeti kézírata, valamint egy letisztázott másolat Montecuccoli javításaival. Ezenkívül itt van még a *Delle battaglie* eredeti kézírata, a *Tavole militari* című mű eredeti fogalmazványa, és az 1664. március 1-jén, Bécsben keletkezett *Discorso della guerra contro il turco* című irat letisztázott és Montecuccoli által átnézett változata is. Ide kerültek ugyanakkor a magyarországi eseményekről szóló kisebb beszámolók is, amelyeket Zachar József is azonosított már.⁸ Ugyancsak itt található számos kisebb munkája Montecuccolinak az erődítésekről, a sziléziai várakról és erődítményekről, valamint svédországi útinaplója, fiához írt instrukciói, melyek mind a kritikai kiadás harmadik kötetében kaptak helyet. Érdekes színfoltja ennek a gyűjteménynek az ún. *Zibaldone* című több száz oldalnyi irategyüttes, mely Montecuccoli tanulmányi jegyzeteit és egyéb filozófiai, történeti és poétikai feljegyzéseit tartalmazza.⁹ Az Österreichische Nationalbibliothekban szintén található egy Montecuccoli gyűjtemény (Montecuccoli Sammlung), de ebben a *Tavole militari* című mű eredeti végleges kéziratán kívül (*Dell' arte militare* címmel) jó részt csak a *Della guerra col turco in Ungheria* különböző címmel készült részleges másolatai, valamint Montecuccoli szépirodalmi műveiről készült másolatok vannak.

Bécs után a legfontosabb lelőhely a modenai Este könyvtár (Biblioteca Estense, Modena). Itt őrzik a *Tratatto della guerra XVII. század közepén* készült kalligrafikus másolatát a Montecuccoli által készített illusztrációkkal és térképekkel, amely minden bizonynyal a modenai herceg számára készült. Szintén még Montecuccoli életében keletkezett másolatokban van meg a *Delle battaglie*, valamint a *Della guerra col turco in Ungheria, Aforismi* címmel. Az ugyancsak itt található *Commentarii in tres Aristotelis libros de Arte Rethorica* című kézirat egyes vélemények szerint szintén Montecuccoli műve.¹⁰ Más könyvtárakban eredeti Montecuccoli iratok már nincsenek, csak másolatok, de néhány közülük még Montecuccoli életében készült, ezért a kritikai kiadás szerkesztői azokat is használták. Ilyen iratok vannak a torinói királyi könyvtárban (Biblioteca Reale), a Casale Monferrato-i városi könyvtárban (Biblioteca Civica), a milánói nemzeti könyvtárban (Biblioteca Nazionale Braidense), valamint a vatikáni könyvtárban (Biblioteca Apostolica Vaticana).

A Montecuccoli kutatás szempontjából kétségkívül nagy eredmény, hogy az eddig megjelent három kötetben, immár megbízható szöveggel és jegyzetanyaggal rendelkezésünkre állnak Montecuccoli legfontosabb művei. Ami hiányzik az a szépirodalmi művek, valamint a levelezés. Ha ez eddigi három kötet megjelentetése tizenkét évet vett igénybe, elképzelhetjük, hogy mennyi időbe fog telni a Montecuccoli leveleit tartalmazó következő kötet kiadása. Eddig ugyanis ebből a hatalmas anyagból csak néhány töredék látott napvilágot. A levelek összegyűjtése és kiadása már csak azért is embert próbáló feladat, mert azok érthetően sokkal jobban szétszóródtak, mint Montecuccoli egyéb művei. Kétségkívül legtöbb a Kriegsarchivban, valamint a Nachlass Montecuccoliban található, de Veltzé hézagos regesztáján kívül ezekről még nem készült teljes leltár. Arról nem is be-

⁸ Luraghi 1988. 109–110. o.; Zachar 2004. 40–41. o.

⁹ A *Zibaldone* politikaelméleti feljegyzéseit Fabio Martelli elemezte: *Gherardi–Martelli* 2009. 36–42., 48–49. o.

¹⁰ Luraghi 1998. 112. o.

szélve, hogy nagyon sok Montecuccoli-levél található még a firenzei nemzeti könyvtárban (Biblioteca Nazionale e Archivio Mediceo), valamint néhány csehországi levéltárban. Mivel Montecuccoli felesége Margaretha von Dietrichstein (1637–1676) hercegnő volt, ezért számtalan fontos Montecuccoli levél került a Dietrichstein család levéltárába, amely jelenleg Brnóban található (Moravský zemský archiv). Emellett sok Montecuccoli levél lapul a litomericei (Statni oblastní archiv v Litoměřicích),¹¹ valamint a zámrski (Statni oblastní archiv v Zámrsku) levéltárakban és nem utolsósorban a Magyar Országos Levéltárban is, melyekről egyáltalán nem készült még komolyabb összegzés vagy felmérés. Magyar szempontból külön figyelmet érdemel továbbá az Esterházy család cseszneki ágának a Szlovák Nemzeti Levéltárban őrzött archívuma (Slovenský národný archiv, Bratislava; Csesznecká línia rodu Esterházy), hiszen itt maradt fenn a győri végvidéki főkapitányi posztot 1660-tól 1680. évi haláláig betöltő Montecuccolinak helyettesével, Esterházy János magyar vicegenerálissal (1655–1688) folytatott igen tekintélyes, többségében német nyelvű levelezése.

A szerelmes katona és vándordiplomata

A magyar kutatók a Montecuccoli–Zrínyi vita kapcsán előszeretettel hangsúlyozták, hogy az Európa-szerte ismert hadvezér száraz, unalmas stílusban írt, mégis ő vált inkább ismertté, és nem a „mi” Zrínyink, aki igazi szépíróként, lenyűgöző stílusban vetette papírra gondolatait, de szinte csak mi magyarok ismerjük műveit. Így aztán a magyar szakirodalomban kevés szó esett arról, hogy Montecuccoli nemcsak kiváló hadvezér, hanem tájékozott humanista volt, aki novella- és versírással is foglalkozott. Machiavelli és Galilei mellett legfontosabb példaképe Tomasso Campanella (1568–1639) volt, akinek műveiről és gondolatairól 353 oldalnyi jegyzetet készített a már említett *Zibaldone*-ban.¹² Montecuccoli tudományos és filozófiai gondolkodását nehéz megérteni e szerzők ismerete nélkül, arról nem is beszélve, hogy hadtudományi elképzelései valójában ezen elméleti megfontolások gyakorlatba ültetése. Ugyanakkor jó kapcsolatban volt Fluvio Testi költővel is, és ő maga is gyakorolta a versírás mesterségét: több szonettet is írt. A szonettek keletkezésének oka a szerelem volt, ahogy az önéletrajzi ihletésű novellájának is.

Montecuccoli szerelmi ügyeinek még magyar vonatkozásai is vannak. A harmincéves háború során, 1639 nyarán a svédek fogságba esett, akik a pomerániai Stettin várába internálták három évre. Itt azonban Vilmos Frigyes brandenburgi választófejedelem (ekkor épp Stettin új ura) inkább vendégként, semmint fogolyként kezelte. Szabadon levelezhetett, és használhatta a kastély gazdag könyvtárát. Itt kezdte el írni a *Tratatto della guerra*, valamint a *Delle bataglie* című műveit.¹³ Ugyancsak e különleges kényszerpihenő keretében keletkezett önéletrajzi novellája is: *Istoria miserabile, ma vera degli amori di Morindo per Arianna* (Morindo Arianna iránt érzett szerelmének siralmas, de igaz története). A novella főszereplője Morindo (valójában a Raimondo név anagrammája) Németországban (Margenia – Germania) harcolva fogságba esik, és hosszú raboskodás után

¹¹ A litomericei Lobkovic levéltárat a cseh kárpótlási törvény értelmében visszaadták a családnak, mely 2010 októberétől létrehozta az ún. Lobkovic-gyűjteményt (jelenleg nem kutatható).

¹² Luraghi 1998. 73. o.

¹³ Campori 1876. 118–119. o.; Mariani–Varanini 1941. 196. o.; Luraghi 1998. 17–18. o.

visszatér a bécsi udvarba (Nivena – Viena). Itt első látásra beleszeret a szépséges és bölcs Ariannába (Contessa Maria Anna di Khevenhüller), Olorena (Leonóra) császárné udvarhölgyébe. Közben polgárháború tör ki Atiliában (Italia), ezért Morindónak el kell menni a csatába. Miközben ő Atilia csatateréin harcol, jó barátja arról tudósítja őt Nivenából, hogy a szép Ariannának Humpeci (Johann/Hans Christoph von Puchheim, aki 1639–1651 között komáromi főkapitány) kezdett el udvarolni, és ez Ariannánál kedvező fogadtatásra is talált. Közben beköszöntött a tél, a hadak Atiliában pihenőre tértek, így Morindo is gyorsan visszasietett Nivenában, ahol örömmel értesült arról, hogy az Arianna és Humpeci szerelméről szóló hírek hamisak voltak. Öröm az örömben azonban, hogy Arianna egy másik udvarlóba, Linaspóba (az egyik Spinola herceg) szerelmes lett, de ezúttal immár igazán. Ugyanakkor Linaspo Morindo egyik legjobb barátja, így azután Morindo hosszan elfilozofálgat a szerelem és a barátság mibenlétéről, majd arra a következtetésre jut, hogy jobb, ha más hölgybe lesz szerelmes. Így lesz szíve választottja Angiola (Gionla Contessa di Dietrichstein), akivel viszont nem tud összeházasodni, mert a háború ismét elszólítja Nivenából Morindót. Itt ér véget a talányos novella, melyben az anagrammákat maga Montecuccoli oldotta fel. Az eseményekről Montecuccoli két szonettet is írt, melyek Adriano Gimorri szerint a neves katona legjobb költői alkotásai. (Egyébként összesen 12 verse maradt fenn).¹⁴

A novellában nem nehéz felismerni az önéletrajzi elemeket: Montecuccoli 1639–1642 között valóban svéd fogságban volt, majd kiszabadulása után Bécsbe ment, ahonnan III. Ferdinánd császár valóban Modenába küldte, hogy részt vegyen a VIII. Urbán pápa expanziós törekvései ellen fellépő Este család harcaiban. A szerelmi szálak azonban rejtélyesebbek, azaz jelenleg nem követhetjük őket nyomon, habár tudjuk, hogy Montecuccoli utóbb egy Dietrichstein hercegnőt fog feleségül venni, valamint azt is, hogy Puchheimmel a későbbiekben is rossz a viszonya.

Montecuccoli szerelmi ügyeinek érdekes színfoltja Krisztina svéd királynővel való kapcsolata. Már stettini fogsága idején, 1641 augusztusában levélben fordult az akkor még kiskorú svéd királynőhöz szabadulása ügyében. Majd tizenkét év múlva, 1653 decemberében, Montecuccoli Aeneas Silvio Caprara társaságában érkezett a stockholmi udvarba, azzal a titkos megbízatással, hogy Krisztinát rávegye a III. Ferdinánd császár fiával (a majdani trónörökös IV. Ferdinánd, a későbbi I. Lipót császár testvére) való házasságra.¹⁵ Montecuccoli 1654. február 5-én érkezett meg Uppsalába, és másnap már fogadta is őt a királynő. Naplójában Montecuccoli semmit nem ír küldetésének valódi okáról. Mindenesetre rekord idő alatt a királynő legbenső környezetébe került: megérkezése után két nappal már négyesben utazott a királynővel annak hintójában, miközben Krisztina szellemes, mulatságos, de többnyire szerelmes történetekkel és aktuális pletykákkal szórakoztatta a társaságot. A későbbiekben is szinte állandó vendég volt Montecuccoli a királynő szűk körű összejövetelein: lövészeteken, szánkázásokon, zenehallgatásokon, sőt a királynő hálósobájában rendezett társasjátékokon is. A királynővel rendszeresen járt bálókra, és sokszor ő kísérte haza. A séták, a hálósobai zenehallgatások és társasjátékok

---

¹⁴ A novella kézírata az Österreichische Nationalbibliothekban található. Kiadta Adriano Gimorri. Strenna Frignanese, 1923. anno I. A verseket szintén Gimorri ismertette és adta ki: *Raimondo Montecuccoli: Viaggi*. A cura di Adriano Gimorri. Modena, 1924.

¹⁵ *Campori* 1876. 125., 292–296. o.

során Ovidius *De amoribus*-ából olvastak fel, és Montecuccoli megígérte, hogy Boccaccio novelláit is beszerzi. A királyné a Sébastine Bourdon által készített arcképének másolatával ajándékozta meg Montecuccolit, akivel az elutazása előtti napon (1654. március 24-én) kettesben kikocsikázott, majd visszatérésük után együtt vacsoráztak, miközben, a Zrínyi által is imitált, Giambatista Marino (1569–1625) műveiből olvastak fel. Ezek után Montecuccoli elutazott Regensburgba, és itt a napló megszakad.¹⁶

A következő találkozás az immár trónjáról lemondott királynővel: 1654. szeptember, Antwerpen. A trónörökös IV. Ferdinánd időközben 1654 júliusában meghalt, Krisztinával való házassága tehát tárgytalanná vált. Ezúttal még nehezebb kideríteni, hogy mi is volt Montecuccoli – nyilván valamiféle diplomáciai – küldetésének valódi célja, amelyről szintén naplót vezetett (*Viaggio in Fiandra del mese di settembre, l'anno 1654*). Ebben a naplóban is a főszerep a társasági élet (főleg bálók, színház, felolvasások) bemutatásáé. Montecuccoli sokáig maradt Krisztina antwerpeni udvarában: egy rövid magyarországi kihagyással – mint erről alább szólunk – egészen 1655 júliusáig. Az európai politikai helyzetről is számos érdekes részlettel szolgál, de a királynéval már korántsem olyan intim a viszonya, mint két évvel korábban Uppsalában. A naplóból úgy tűnik Krisztina amolyan „titkos ügynökként” tevékenykedett Antwerpenben a Habsburg uralkodó számára (pl. megírja, hogy az erdélyi követek Angliában jártak). Krisztina mindenképp szerette volna megszerezni a bécsi udvar támogatását katolizálásához. Ezért arra kérte a császárt, hogy itáliai útítársul Montecuccolit rendelje mellé. Egyébként épp 1654 karácsonyán (december 24-én) tért át a katolikus hitre Brüsszelben titokban. Az eseményen többek között Montecuccoli is jelen volt.¹⁷ Azt már csak nyomban a történetek után írt és 1656-ban megjelent Gualdo Priorato-féle Krisztina-életrajzból tudjuk meg, hogy Montecuccoli valóban elkísérte 1655–1656-ban a volt királynőt, a történetíró Prioratóval együtt Rómába.¹⁸

Montecuccoli az 1655. évi pozsonyi országgyűlésen

Montecuccoli későbbi életrajzíróinak ennyi elég is volt, hogy hírbe hozzák Krisztinával, és Montecuccolinak tulajdonítsák a királynő katolizálását is. Tény, hogy Montecuccoli nemcsak azt tartotta fontosnak, hogy naplóban örökítse meg a Krisztinával való, kétségtelenül intim kapcsolatát, hanem leveleiben is elragadtatással írt a svéd királynőről. A természet csodájának nevezte őt (*un miracolo della Natura*), akinek szelleme messze felülhaladja a világ hétköznapi dolgait.¹⁹ Montecuccolinak Krisztinával való liaison-jából minket kétségtelenül az 1655. évi intermezzo érdekel leginkább. 1655 márciusában Montecuccoli egyenesen Krisztinától érkezett a pozsonyi országgyűlésre, majd annak végeztével nyomban indult is vissza Antwerpenbe. Ez azt mutatja, hogy Montecuccoli

¹⁶ *Viaggio in Svezia del mese di dicembre l'anno 1653*. In: *Le opere di Raimondo Montecuccoli III*. 279–303. o., különösen: 291., 296–297., 299–301. o.

¹⁷ Francesco Malines atya beszámolója, minden bizonnyal, melyet Montecuccoli lemásolt: *Memorie tocanti la regina Christina di Svezia e sua conversione*. In: *Le opere di Raimondo Montecuccoli III*. 447. o.

¹⁸ *Galeazzo Gualdo Priorato: Historia della Sacra Real Maestà di Christina Alessandra Regina di Svetia*. Roma, 1656. 56., 74., 107., 122., 124., 142. o.

¹⁹ *Campori* 1876. 299–300. o.; *Mariani–Varanini* 1941. 23–25. o.

számára annyira fontos volt a pozsonyi magyar országgyűlés, illetve feltehetően Gonzaga Mária Eleonóra magyar királyné, III. Ferdinánd harmadik felesége és a trónörökös I. Lipót ekkori magyar királlyá való koronázása, hogy még diplomáciai útját is kész volt megszakítani érte. Ez nem is csoda, hiszen itt kapta meg a magyar indigenátust. Emellett naplót is vezetett a diétáról, amelyet eddig az 1655. évi országgyűlésről szóló tekintélyes mennyiségű magyar szakirodalom egyáltalán nem vett figyelembe, jóllehet a napló német fordítását már Alois Veltzé kiadta.²⁰

Montecuccoli 1655. március 3-án az uralkodó személyes védelmére rendelt külön katonaság kapitányaként – egyébként ekkor már hosszú évek óta haditanácsos, sőt címzetes ezredes (*besteltes Oberst*) is – érkezett Pozsonyba, és mindvégig közvetlen közlelől volt szem- és fültanúja az eseményeknek, ezért nincs okunk kételkedni szavaiban, noha azok természetesen a szokásos forráskritikával kezelendők. A március 10-i tanácskozáson az uralkodó balján állt, és innen hallgatta végig a magyar kancellár, Szelepcsényi György magyarul elmondott előterjesztéseit. Ami leginkább érdekes számunkra az az, hogy Montecuccoli az állítja, hogy a nádorválasztás ügyében ekkor az uralkodó azt akarta, hogy ne válasszanak nádort, hanem Lippay György, mint esztergomi érsek maradjon továbbra is királyi helytartó (*locumtenens regius*). A rendek azonban ebbe semmiképpen sem egyeztek bele, mondván, hogy az ország törvényei szerint nádor nélkül nem lehet megválasztani a királyt sem.²¹ Közismert, hogy az elhunyt trónörökös, IV. Ferdinánd helyére ezen az országgyűlésen választották meg és koronázták magyar királlyá I. Lipót.

Montecuccolinak ez az elejtett megjegyzése²² érdekes megvilágításba helyezi az országgyűlésről szóló szakirodalom eddigi téziseit. Péter Katalin egy feltehetően protestáns követ naplója alapján hívta fel a figyelmet arra a tényre, hogy a jelölő lista nyilvánosságra kerülése előtti napon Zrínyi magához hívatta a rendek képviselőit, mert le akarta őket beszélni a nádorválasztásról. Már Péter Katalin is meglepőnek nevezte Zrínyi eljárását, ami még inkább annak tűnik, ha figyelembe vesszük Montecuccoli beszámolóját, miszerint a nádorválasztás elhalasztását épp Ferdinánd király szerette volna elérni. Íme Péter Katalin magyarázata Zrínyi érthetetlen magatartására: „Nevetséges lenne tehát arra még csak gondolni is, hogy éppen ő lett volna Lippay további helytartóságának a szószólója, és az ő érdekében beszélte volna rá a rendek képviselőit a nádorválasztás elhalasztására. Zrínyi tettének egyetlen magyarázata lehet: vagy a jelölőlista tartalma szivárgott ki, vagy az országgyűlés hangulatából helyzete reménytelenségére következett. [...] Egy dolog azonban világos Zrínyinek a követekkel folytatott megbeszélése alapján: ő nem egyáltalán a nádorválasztásért harcolt, hanem a saját nádorságáért. Még azon az áron is el akarta kerülni másvalakinek a megválasztását, hogy a rendek legnagyobb sérelmével – hiszen a törvény szerint már rég be kellett volna tölteni Pálffy megüresedett méltóságát – legnagyobb ellensége helytartóságát fenntartsa.”²³ De hogy még

---

²⁰ Aufzeichnungen während des ungarischen Landtages zu Pressburg 1655. In: *Veltzé* III. 247–262. o. Az eredeti olasz szöveg (Osservazioni nelle diete d'Ungheria a Presburg l'anno 1655) kiadása: *Le opere di Raimondo Montecuccoli* III. 357–366. o.

²¹ *Le opere di Raimondo Montecuccoli* III. 361. o.

²² Egyébként naplója a nádor- és királyválasztások reprezentációja szempontjából is fontos forrás, részletesen leírja ugyanis a ceremóniákat, az ülésrendektől – ábrákkal – a különböző női és férfi viseletekig.

²³ *Péter* 1972. 658. o.

zavarosabb legyen a helyzet, Zrínyi március 9-én beszédet mondott a nádori főméltóság ügyében, mely nagy visszhangot keltett a külföldi követek körében. A beszéd nem maradt fenn, de lényege az volt, hogy a rendek a helytartóságot nem fogadhatják el, mivel felborítaná a kormányzás belső arányait, ezért Magyarország a palatinust nem nélkülözheti. A beszédet kimerítően ismertette R. Várkonyi Ágnes, de sajnos nem adta meg az eredeti forrást. Így csak gyanakodhatunk, hogy a velencei követ, Battista Nani 1655. június 10-i jelentéséről van szó.²⁴

De a király mellett volt még valaki, aki azt szerette volna, hogy inkább Lippay maradjon helytartó, semmint hivatalból az újonnan megválasztandó nádor, akit Wesselényi Ferenc személyében – mint közismert – végül március 15-én abszolút többséggel választottak meg a rendek. Ez pedig nem volt más, mint az erdélyi fejedelem, II. Rákóczi György. 1655. április 6-án, tehát jó három héttel a nádorválasztás után, a következőket írta Lippaynak: „Mi, hogy sem Wesselényi uram lött volna palatinus, inkább akarjuk vala, ha csak ökegyelmén [Lippayn] maradt volna [a helytartóság].”²⁵ Rákóczi, Lippay és III. Ferdinánd egy platformon a nádorválasztás kérdésének ügyében? Ez ellentmond minden korábbi értelmezésünknek, hiszen eddig úgy tudtuk, hogy Zrínyinek éppen az 1650-es évek első felében romlott meg a kapcsolata Lippay Györggyel, és épp az erdélyi fejedelem segítségével szeretett volna nádor lenni. „Nagyságos Uram, semmi bizonyos reménységem még nincsen, hogy úfelsége candidátusok köziben méltóztatik-e tenni. De bízom Istenben és Nagyságod fejedelmi assistentiájában” – írta II. Rákóczi Györgynek 1655. január–februárjában.²⁶ Aggodalma beigazolódott: Zrínyit még csak be sem vette az uralkodó a négy jelölt közé, így még a megmérettetésig sem jutott el. Nemrég ezzel kapcsolatban Kármán Gábor vetette fel azt, hogy a Péter Katalin által idézett országgyűlési követi napló pontatlan lehetett.²⁷ A helyzet az, hogy a Péter Katalin által hivatkozott helyen (MOL A 37 Kancelláriai lt., 3. cs., fol. 272–305.) nem a napló, hanem az országgyűlés határozatai találhatók. Egy nagyon szűkszavú napló (*Diarum Diaetae*) van ugyan az anyagban (a 129–130. lapokon), de abban furcsa módon egyetlen szó sincs a nádorválasztásról. A további kutatásoknak kell tehát kideríteni azt, hogy Zrínyi valóban le akarta-e beszélni a rendeket a nádorválasztásról, vagy sem?

Montecuccoli a március 15-i nádorválasztó gyűlésen jelen volt. Szerinte a választás után csupán ketten voltak elégedetlenek: az egyik Forgách Ádám volt, aki azt nehezményezte, hogy miután a két előző nádorválasztáson mindig a jelöltek közt szerepelt, most még csak fel sem került a listára. Ugyancsak ezért haragudott Zrínyi Miklós is, aki, Montecuccoli szerint, saját magát tartotta a legalkalmasabbnak a nádori tisztségre, de ő sem került a jelöltek közé. Az 1608. évi törvények alapján a jelölőlista összeállítása a király kizárólagos joga volt. A listán két katolikus és két protestáns jelölt nevét kellett feltüntetni. 1655-ben ezek Wesselényi Ferenc, Csáky István, Perényi György és Thököly Zsigmond voltak. Az is nyilvánvaló azonban, hogy a Habsburg uralkodók mindig kikér-

²⁴ R. Várkonyi 2010. 377. o. B. Nani jelentését kiadta: Jean Bérenger: Les „Gravamina.” Remontrances des diètes de Hongrie de 1655 à 1681. Paris, 1973. 99. o. Téves tehát az a korábbi értelmezés, mely Nani jelentésére hivatkozva azt állította, hogy Zrínyi Lippay érdekében mondott volna beszédet. Nagy 2003. 53–54. o.

²⁵ MOL E 190 Magyar Kamara Archivuma, Archivum Familiae Rákóczi 6928. sz.

²⁶ Zrínyi Miklós válogatott levelei. 83. o.

²⁷ Kármán 2008. 277. o.

ték a magyar világi és egyházi vezetők, azaz a rendi elit véleményét. Az 1655. évi országgyűlés esetében főként az egyházi főméltóságok (Lippay érsek-helytartó-főkancellár és Szelepcsényi György kancellár) jöhetnek szóba a lista összeállításakor, pontosabban még inkább annak érdemi befolyásolása kapcsán.

Mindezek alapján úgy véljük, hogy a lista összeállításában Lippaynak volt a legnagyobb, ha egyenesen nem kizárólagos, szerepe. Ezt erősíti az, hogy II. Rákóczi György 1653. december 30-án Lippayhoz írt levelében, arra kérte az érseket, hogy olyan személyt javasoljon III. Ferdinándnak a nádorságra, mint amilyen az elhunyt Pálffy Pál, és ne olyant, mint amilyen Esterházy Miklós volt.²⁸ Zrínyi tett ugyan lépéseket Lippay megnyerésére, de egyre inkább az a meggyőződésünk, hogy alaposan melléfogott. Montecucoli ugyanis azt is feljegyezte, hogy Zrínyi volt a legfőbb szószólója annak, hogy a rendek ne fogadják el Lippayt helytartónak, hanem válasszanak nádort. Ezért aztán az uralkodó bizalma is megingott Zrínyiben.²⁹ Hogy bízhatott hát ilyen előzmények után Zrínyi abban, hogy egyáltalán felkerül a jelöltek listájára? A Rákóczihoz 1655. január-februárjában írt és már idézett levele mutatja, hogy nem igazán. Talán ezért is próbált meg az erdélyi fejedelem felé közeledni, és az ő támogatásában bízva bekerülni a nádorjelöltek közé. Csakhogy az az érzésünk, hogy Zrínyi ez esetben rosszul mérte fel a „környülállásokat.” Kármán Gábor szerint „szinte érthetetlen, hogy mivel váltotta ki a fejedelem a horvát bán ilyen szintű rajongását,” úgy hogy személyesen soha nem találkoztak.³⁰ Ugyanakkor ezt a viszonyt csak Zrínyi leveleiből ismerjük, hiszen eddig még nem került elő egyetlen Zrínyihez írt Rákóczi-levele sem. A kérdéssel részletesen foglalkozó Várkonyi Gábor kimutatta, hogy a nádori tisztséget a vármegyék, különösen a protestáns vármegyék szavazataira támaszkodva (márpedig leginkább ezeket befolyásolhatta az erdélyi fejedelem) nem lehetett megszerezni, ugyanis az országgyűlés legtöbb szavazattal rendelkező rétegét a világi főméltóságok és a személyes meghívókkal rendelkező bárók együttesen alkották.³¹

Emellett vannak más adatok is arra nézvést, hogy – legalábbis a nádorválasztás ügyében – Rákóczi nagyon óvatos volt, és egyáltalán nem egyértelmű az, hogy Zrínyit támogatta. Úgy véljük, hogy a fejedelem ez ügyben – a korabeli Magyar Királyság berendezkedését³² ismerve egyébként teljesen joggal – sokkal fontosabb személynek tartotta Lippayt, és inkább vele szeretett volna egyeztetni, semmint Zrínyivel. De csak szeretett volna, mert Lippay mindkettőjüket alaposan „rászedte” azzal, hogy az uralkodó négy jelöltje közül a rendek végül Wesselényi Ferencet választották nádorrá. A nádorválasztás

---

²⁸ Rákóczi levelét közölte és részletesen ismertette: Szabó 2008. 248–278. o. A nádorválasztás rendjéről: S. Lauter Éva: „Modus observandus...” A 17. századi magyar nádorválasztások rendje. In: Portré és imázs. 187–207. o. A nádorjelöltekről lásd még: Várkonyi 2007. 103–105. o.

²⁹ „In questa elezione sono rimasti disgustati il Conte Nicolas Zrin, come il più meritevole, e non però messo fra' candidati, ed anche perché essendo egli stato il principale che ha impedito che gli Stati accettino il Luogotenente in vece del Palatino, sta in dubbio della vera grazia di Sua Maestà. Il Conte Forgatsch per essere stato le due volte passato fra' candidati e trovarsene ora escluso.” (Le opere di Raimondo Montecucoli III. 361. o.) Lippayhoz való közeledésről lásd Zrínyi Lippaynak 1654. április 10. és november 4. levelét: Tusor Péter: Néhány észrevétel a költő Zrínyi leveleinek legújabb kiadása kapcsán. *Magyar Könyvszemle*, 115 (1999) 1. sz. 119. o. A levelek teljes szövege: Zrínyi Miklós összes művei. 635., 650. o.

³⁰ Kármán 2008. 275. o.

³¹ Várkonyi 2007. 102–103. o.

³² Vö. Pálffy: 2010. passim, de különösen 266–289. o.

eredményét figyelembe véve – Wesselényit szinte egyhangúlag választották meg a rendek, hiszen 237 szavazatból 217-et kapott – azt kell mondani, hogy Lippay húzása telitalálat volt, ugyanakkor Zrínyit és Rákóczit valakik alaposan félrevezették, vagy ők maguk mérték fel rosszul esélyeiket.³³

Ha Zrínyi álláspontja egyelőre még eléggé zavaros is, Rákóczi szándékaira némi fényt vet Lippayhoz írt, fentebb már hivatkozott levele. Ebben a fejedelem azt írja, hogy még csak eszébe sem ötlött, hogy Wesselényit választják nádorrá: „Úgy vagy talám gondolatunkban is nem ötlött, hogy őkegyelme [Wesselényi] succedáljon, nem is remélhettük, gondolván azt Őfelsége igyekszik oly Palatinust tenni, ki az jó békességnek szeretője lészen, őfelsége szolgálójára másokat is édesítvén nem idegenítvén.” Nem csak ebből a levélből derül ki, hogy Rákóczi már-már szinte érthetetlen gyűlölettel viseltetett Wesselényi iránt, a szakirodalom ezt már eddig is regisztrálta.³⁴ Rákóczi kifogásai: „Generálisságában [ti. felső-magyarországi főkapitányságában] is pedig őkegyelme ki volt tudja jól kegyelmed, őfelsége is nyilván értette, mennyivel inkább tisztí nem kedvén [?] mit kövessen, által láthatja. Mi bizony Wesselényi uramnak se vétkétől, [se] nyilván való ártásától sem félünk, titkon valókra, az mint Isten eddig megsegítette, azon Istenünk, nam most is abban bízunk, megszegyeníti gonosz akaróink tanácsát. Mi, ha őfelségének véteni kívánnánk, örülnők őkegyelme palanitusságát, mert tudjuk azt, nemsokára olyakban gázol őkegyelme ki mind életünk, országunk romlására céloznak: diploma, becsületünk sérelmére mindent elkövet, de mivel bizonságunk Isten, az Ausztriai Háznak szolgálni, s nem véteni kívánnánk. [...] Az meglött dolgot vissza már nem vonhatni, nem is avégre írjuk, azt intendálnók, hanem azt tudván, kegyelmed papi tisztire nézve is az jó békességnek szeretőjének lenni. Egyébként is őfelségének belső hívének igyekezzen kegyelmed az hol illik promoválni az embereknek indulatit, ne legyünk megbántódva tőle, hadd szolgálhassunk az Ausztriai Háznak. Ismer kegyelmed kik vagyunk, s vajon tapasztalt-é kegyelmed szavainkban ellenkezőt, és az mint kegyelmed által assecuráltuk őfelségét vajon nem megállói voltunk-é?” Az egész levél arról árulkodik, hogy Rákóczi fejedelem jóban szeretne lenni a magyar királlyal, de attól tart, hogy a fejedelemségével határos területen oly befolyásos Wesselényi ezt a szövetséget megzavarhatja. Ezért Lippayt kéri, hogy biztosítsa III. Ferdinándot, hogy „minket őfelsége tartson jóakaró szolgálójának, mert az Ausztriai Háznak szolgálni kívánnunk, elhívén azt őfelsége is, diplomájokat megtartják, tartattják az én szegény nemzetemet is szabadságban, magunkat császári kegyelemben, [és mmindez] a kegyelmed által ígirt confidentiával legyen meg.”³⁵

A másik már szintén említett, 1653. december 30-i Lippayhoz írt Rákóczi-levél alapján gyaníthatjuk, hogy miért tartott az erdélyi fejedelem Wesselényi nádorságától. Ebben a levélben a császárral fennálló békesség miatt aggódott Rákóczi: „Bizonyára semmire nagyobb igyekezetünk nincsen, minthogy őfelségével való diplomáinkat, azok szerént az szent békességet ne csak meg tartsuk és őrizzük, de sőt minden tőlünk lehetséges alkalmatosságokban őfelségének szolgálhassunk.” Rákóczi leginkább attól tartott, hogy Wesselényivel nehogy ugyanaz következzen be, mint Esterházy Miklós idejében: „Jó emlé-

³³ Várkonyi Gábor is lehetségesnek tartja azt, hogy az erdélyi politika képviselőinek nem minden esetben voltak reális ismereteik a magyar belpolitikai erőviszonyokról. *Várkonyi* 2008. 159. o.

³⁴ *Várkonyi* 2008. 147–163. o., különösen: 160–161. o.

³⁵ MOL Magyar Kamara Archivuma, Archivum Familiae Rákóczi E 190 6928. sz.

kezetiben lehet kegyelmednek szegény idvezült fejedelem atyánk idejében, és az őfelsége nagy emlékezetű édes atya akkori oda fel az impériumban levelében micsoda zürzavart indított vala megholt szegény Esterházy Miklós palatinus, hasonló vagy egyéb alkalmatlanságok ne következzenek.” Szabó Péter ezt a részt úgy értelmezte, hogy a levél megírásának pillanatában III. Ferdinánd ugyanúgy a birodalomban időzött (Frankfurtban vett részt 1653 júniusában IV. Ferdinánd német-római császárrá való koronázásán), mint Esterházy idejében II. Ferdinánd, aki 1636 őszen és telén Regensburgban tartózkodott. Eszerint tehát 1636 őszen-telén Esterházy valami zürzavart hozott I. Rákóczi Györgyre, melyet 1653 decemberében II. Rákóczi György szeretett volna elkerülni. És ennek a zürzavar-nak II. Rákóczi György esetében Esterházy mintájára Wesselényi lett volna a kiváltója.³⁶

1636-ban a legfontosabb Rákóczi-ellenes esemény Bethlen István támadása volt, aki a budai pasa segítségével szeretne volna elfoglalni Erdélyt. Ebben azonban nem volt benne Esterházy. A nádor és a fejedelem viszonya csak később az 1640-es évek elején kezdett elmérgesedni, ami aztán I. Rákóczi György 1644–1645. évi felső-magyarországi hadjáratába torkollott, jóllehet a hadjárat közvetlen oka nem a nádorral való rossz viszony volt. II. Rákóczi György azonban valami hasonlótól tarthatott Wesselényi kapcsán is. Fennmaradt ugyanis néhány adat arról, hogy 1650-ben Wesselényi a moldvai vajdával, Vasile Lupuval II. Rákóczi György megbuktatására szervezkedtek volna.³⁷ Rákóczi tehát attól tartott, hogy Wesselényi esetleg mást szeretne majd Erdély trónján látni. Aggodalma azonban a későbbiekben alaptalannak bizonyult.

1655-ben viszont Rákóczi fejedelem rá volt szorulva az esztergomi érsek jóindulatára, Lippay ugyanis megtudta, hogy Rákóczi követi nem támogatták Lippay további helytartóságát: „Elhisszük érsek uram apánk őkegyelme neheztel reánk az locumtenentiára nem ment követink voksa, nekünk is mint másoknak Magyarországon, mint egy úrnak van vokunk, ha egyéb státusok azt akarták volna, egyező értelemmel az mi követink el nem bonthatták volna.”³⁸ E levélrészlet ismét csak rávilágít arra, hogy az erdélyi fejedelemnek elég csekély lehetősége volt befolyásolni a magyar országgyűlések határozatait, és már csak ezért is elég rossz választás lehetett Zrínyitől arra számítani, hogy Rákóczi segítségével elnyerheti a náadorságot. Szeretnénk még arra is emlékeztetni, hogy a már idézett Montecuccoli-beszámoló szerint a rendek – a korábbi gyakorlatukat követve – azzal érveltek a nádorválasztás mellett, hogy nádor nélkül nincs királyválasztás.³⁹ Ha tehát Lippayék nem mentek volna bele a nádorválasztásba, akkor veszélyeztették volna az új király, a trónörökös I. Lipót megválasztását és megkoronázást.

Nos, nézzük mi a biztos, és mi az, amit csak feltételezni tudunk. Biztos, hogy Zrínyi-nek szerepe volt Lippay érsek további királyi helytartóságának megakadályozásában. Az is biztos, hogy Zrínyi (is) szeretett volna nádor lenni, még annak ellenére is, ha később

³⁶ Szabó 2008. 269. o. Az idézett Rákóczi-levél: uo: 277–278. o.

³⁷ Pálffy Pál levele a császárnak Pozsony, 1650. december 17. In: Erdély és az északkeleti háború. Levelek, okiratok. I. k. (Kiad. Szilágyi Sándor.) Budapest, 1890. 135. o.; Szilágyi Sándor: II. Rákóczi György 1621–1660. (Magyar Történelmi Életrajzok). Budapest, 1891. 74. o. Lásd még: Szabó 2008. 257. o.; Petronel Zahariuc: Gheorghe Ștefan moldvai vajda és II. Rákóczi György erdélyi fejedelem kapcsolata. In: Szerencsének elegyes forgása. II. Rákóczi György és kora. (Szerk. Kármán Gábor, Szabó András Péter.) Budapest, 2009. 61–90. o.

³⁸ MOL E 190 Magyar Kamara Archivuma, Archivum Familiae Rákóczi 6928. sz.

³⁹ Pálffy: 2010. 258–261. és 280–286. o.

már szerencsésének tartotta, hogy nem nyerhette el a hivatalt.⁴⁰ Biztos, hogy Lippay érsek és Szelepcsényi kancellár, az uralkodóval egyetértésben, a helytartóságot szerették volna fenntartani és elhalasztani a nádorválasztást (miként ez 1562 után elődjüknek, Oláh Miklós érseknek és főpapatódainak, annak idején több évtizeden át sikerült). Biztos az is, hogy Rákóczi fejedelemnek szinte bármilyen megoldás jó lett volna, kivéve a vele szomszédos és többnyire ellenséges viszonyban álló felső-magyarországi főkapitány, Wesselényi Ferenc nádorságát. Továbbá az is biztos, hogy Wesselényi abszolút győztesként került ki a választásból, amivel a világi elit ezúttal jelentős sikert aratott az egyházi ellittel szemben, miközben a magyar–horvát nagyurak királyságbeli hatalmi vetélkedésből is a kassai generális került ki győztesen.

Feltételezéseink így a következők: Lippay, Szelepcsényi és az uralkodó, annak ellenére, hogy kezdetben az esztergomi érsek helytartóságát szerették volna meghosszabbítani (miként erre mind a XVI., mind a XVII. században többször volt példa), a Zrínyi által is tüzelt rendek ellenállását látva rájöttek, hogy a nádorválasztást nem lehet elhalasztani, mert az veszélyeztetné a királyválasztást és a koronázást. Ezért olyan jelöltet neveztek a négy nádor-kandidált közé Wesselényi személyében, aki nagyfokú konszenzust teremtett és biztos befutónak számított. A nagy kérdés az: vajon a horvát bán és az erdélyi fejedelem miért nem érzékelte, hogy Zrínyi nem lehet egy Wesselényihez fogható sikeres jelölt? Korábban, a *Nádori emlékirat*-ot elemezve többen is úgy vélték, hogy a főurak árnyékában tevékenykedő hírküfárok (megbízottak, familiárisok, követek, titkárok stb.) sok esetben manipulálták a híreket, és nem annyira a valós helyzetet, mint inkább saját elképzeléseiket és véleményüket tárták megbízóik elé. Így például a *Nádori emlékirat* nem csak Zrínyi, hanem a II. Rákóczi György és Zrínyi közt közvetítő Klobusiczky András és Vitnyédy István elgondolásait is tartalmazza.⁴¹ A rosszul tájékozottság az erdélyi fejedelem esetében természetesen még érthető is volna, hiszen ő valóban csak közvetve, megbízottai révén kapott információkat a magyarországi helyzetről, de annak vajon mi lehetett az oka, hogy Zrínyi ilyen rosszul mérte fel saját esélyeit?

Úgy véljük, hogy erre a lényeges kérdésre csak további kutatások után válaszolhatunk. Az mindenesetre logikus magyarázat lehet, hogy Lippay mindkettőjüket alaposan rászedte, vagy legalábbis a királysági elitben folyó hatalmi küzdelemből – az uralkodóval való szoros kapcsolatának és ebből adódó lehetőségeinek köszönhetően – Wesselényi „befuttatásával” a saját maga szempontjából kisebb veszteséggel került ki. Tudjuk, hogy a Zrínyivel való viszonya már 1651-ben megromlott (ezért is maradtak ki a Lippayt dicsőítő strófák a *Szigeti veszedelem* nyomtatott kiadásából), az 1660-as évek elejére azonban kibékültek.⁴² Említettük már, hogy 1654-ben Zrínyi megpróbált közeledni az érsek

---

⁴⁰ „Él az Isten, hogy legnagyobb szerencsém közé számlálom, hogy palatinusságra nem mehettem” – írta Rákóczinak: Csáktornya, 1656. jan. 1. In: Zrínyi Miklós válogatott levelei. 88–89. o.

⁴¹ Nagy 2003. 53–54. o. „Vajon hiteles forrásokból szerezték-e információikat, vagy csak egyoldalú tájékozódás alapján alakították ki véleményüket [az erdélyi politika képviselői]? – teszi fel a kérdést Várkonyi Gábor. Lásd: Várkonyi 2008. 159. o. „Rákóczi [...] bécsi megbízottja [Mednyánszky Jónás] – követutasítását szabadon értelmezve – tudatosan is manipulálta.” *Sárközi Gergely*: Álhírek és a valóság. II. Rákóczi György lengyelországi hadjárata és Mednyánszky Jónás tevékenysége Vitnyédy István leveleinek tükrében. In: Szerencsének elegeyes forgása. II. Rákóczi György és kora. (Szerk. Kármán Gábor, Szabó András Péter.) Budapest, 2009. 340. o.

⁴² Borián 2004. 298–312. o.

felé, de úgy tűnik sikertelenül. Rákóczival viszont mindvégig igyekezett jó kapcsolatot tartani Lippay. Hiába szavaztak a fejedelem követei a locumtenentia fenntartása ellen, Lippay nem haragudott meg. Továbbra is sűrűn levelezgetett Rákóczival, és a lengyelországi kudarc után is mindent megtett a fejedelem megsegítése érdekében. A jó kapcsolat fenntartása mindkettőjüknek érdekük volt: Rákóczi a bécsi udvarral való békesség megőrzése, valamint a megdöntésére irányuló kalandorakciók megfélemezése tekintetében várta az érsek segítségét, míg Lippay nagy álma az volt, hogy Rákóczit rávegye a katolizálásra. A fejedelem katolizálása vélhetően jó színben tüntette volna fel a Vatikánban Lippayt, aki ekkor éppen a bíborosi cím megszerzésével volt elfoglalva.⁴³ Kevésbé ismert adat még a Montecuccoli-szakirodalomban is, hogy ebben az ügyben Lippay egyik vetélytársa éppen Raimondo Montecuccoli volt. Néhány forrás ugyanis arról tudósít, hogy 1656 elején a Krisztina svéd királynőt Rómába elkísérő Montecuccoli tett bizonyos lépéseket bíborosi kinevezése érdekében.⁴⁴ Lehet, hogy nem pusztán indigenátusa miatt utazott el Montecuccoli a pozsonyi diétára?

Montecuccoli III. Ferdinánd császár Krisztinának írt levelével 1655. június 13-án indult el Pozsonyból. Június–júliusban mindvégig Krisztina brüsszeli udvarában tartózkodott. Augusztus 6-án ugyanakkor már ismét a császárnál volt kihallgatáson, úgy, hogy Krisztinától jövet még a Vatikánt is útba ejtette. Íme, néhány érdekesség Krisztina Montecuccoli által elmondott üzenetéből, melyek ismét csak azt bizonyítják, hogy a svéd királynő a Habsburgok titkos ügynökeként tevékenykedett: a svédek titkos vágya Róma elfoglalása. Ezért vonulnak be majd Lengyelországba, és igyekeznek tervüknek megnyerni a brandenburgi választófejedelmet, valamint Angliát is. A szövetséghez csatlakoznak az erdélyiek is, akiknek követeik Svédországot, Dániát és Angliát járják. Ezt megelőzendő a királynő Montecuccolival egyetértésben azt javasolta, hogy a császáriak támadják meg Pomerániát, de a döntő ütközetet kerülni kell, és a háborút minél inkább el kell húzni, mert a svédeket így lehet a legkönnyebben legyőzni. A királynő kész saját pénzén 6000 gyalogost és 2000 lovaszt a császár szolgálatába állítani. Titokban szeretne Rómába menni, és arra kéri a császárt, hogy Montecuccoli is mehessen vele. Amint biztonságos katolikus földre ér, nyomban nyilvánosságra hozza katolizálását, amit – mint már említettük – titokban megtett. A királyné azért akarta eladni javait és az így kapott pénzből a császár számára zsoldosokat fogadni, mert tudta, hogy amint kiderül katolizálása, Svédországban mindenét el fogják kobozni. Cserébe természetesen a császár támogatását kérte.⁴⁵

Montecuccoli végül részt vett Insbruckban Krisztina királynő áttérési ceremóniáján, és Rómába is elkísérte őt. Krisztina római utazását a kor egyik legérdekesebb történetírója, Galeazzo Gualdo Priorato írta meg a legapróbb részletek akkurátus felsorolásával, aki Montecuccolival együtt a királynőt Rómába kísérő küldöttség tagja volt – mint erről már szóltunk. Montecuccoli és Priorato írói-alkotói együttműködése tehát már ekkortól datálható. Nem véletlen, hogy majd az 1663–1664. évi törökellenes háborút övező propagandahadjáratban ismét egymásra tudtak találni, nem kis részben éppen Zrínyi ellenében.

⁴³ Lippay és II. Rákóczi György kapcsolatára lásd: *Borián* 2004. 283–313. o.; *Tusor* 2005. 151–152. o. Vö. még: *Anna Fundárková: A Pálffy Pál nádor és Lippay György esztergomi érsek között dúló ellentétéről. Kisebbségkutatás*, 2006. 3. sz. 576–577. o.; *Várkonyi* 2008. 147–162. o.

⁴⁴ *Tusor* 2005. 145–146. o.

⁴⁵ *Montecuccoli: Viaggio in Svezia*. In: *Le opere di Raimondo Montecuccoli III.* 377–397. o. A császárnak elmondott, majd leírt beszámoló: uo. 387–397. o.

Montecuccoli erdélyi hadjárata és annak visszhangja

Montecuccoli 1656 januárjában Rómából visszatért Bécsbe. Ekkor döntött úgy, hogy végleg Ausztriában marad a családi örökségül kapott Hohenegg kastélyban. A novellájában és szonettjeiben megénekelte kétes értékű szerelmek, valamint a Krisztina svéd királynővel töltött kétévnyi látens szerelmi viszony után, 48 évesen immár a nősülésre gondolt. Feleségét, Margarethe von Dietrichstein hercegnőt mondhatni készen kapta az ekkor még főherceg Lipóttól, aki az általa megalakított olasz akadémiába (*Accademia dei Novelli*) is meghívta, ahol a *Distillato* fantáziánévet kapta, irodalmi stílusának tisztaságáért.⁴⁶ Az esküvőt 1657. május 31-én Bécsben, a *Hofkapellében* tartották.

Közben kitört az ún. észak-keleti háború és Montecuccoli ismét a harctéren találta magát. Elérkezett az idő, hogy a tapasztalt, de eddig jórészt a nyugat-európai csatatereken forgolódó hadvezér a magyarországi és erdélyi hadszíntéren is kipróbálhassa magát. Természetesen Montecuccoli katonai karrierjének ezen eseményei a legismertebbek a magyar szakirodalomban, ezért a hadieseményekről csak szűkszavúan szólnunk. Inkább Montecuccolinak a magyarországi háborúkról készült írásait szeretnénk részletesebben bemutatni, már csak azért is, mert ezek a magyar szakirodalomban, mint azt már említettük, kevés figyelmet kaptak.

Köztudott, hogy II. Rákóczi György fejedelem halála és Várad eleste után 1661 májusában a bécsi udvar haditervet dolgozott ki a török befolyás alatt álló Erdély megsegítése érdekében. Kezdetben minden a Montecuccoli által felvázolt elképzelések szerint alakult. Erdélyt a nagy távolság miatt közvetlenül nem, csak diverzióval lehet megsegíteni – vallotta az olasz hadvezér. Ezért, ha a török Erdélyre vagy Felső-Magyarországra támad, akkor Esztergom vagy Buda ellen kell támadást indítani a császáriaknak. Egyébként 1660 nyarán ugyanezt a taktikát alkalmazta Zrínyi is: amikor a török körülzárta Váradot, ő a török Kanizsa ellen szeretett volna indulni, amit – hozzá kell tennünk – Bécs azonnal leállított, feltételezhetően azért, mert egy vilájetszékhely megtámadása nyílt hadüzenettel érhető volna fel. Montecuccoli azonban Komárom alatt azt a parancsot kapta, hogy nyomuljon előre a Tiszához Kemény János megsegítése végett. Montecuccoli kezdetben tiltakozott a parancs ellen, de később mégis végrehajtotta azt, sőt nemcsak a Tiszáig ment, hanem Erdélybe is benyomult. Perjés Géza szerint az Erdélybe való bevonulásra Montecuccoli nem kapott parancsot a Haditanácstól, az saját elhatározása volt. A fejedelemségbe azért vonul be, mert „mintha keresné a döntő csatát a törökkel”.⁴⁷ Ha ez így van, akkor a magyar uraknak tényleg igazuk volt, amikor Montecuccolit és nem a bécsi udvart vádolták azzal, hogy a császári hadsereg az éhezéstől és a fáradtságtól tönkrement (a 14–15 000 katonából 6–8 000 pusztult el harc nélkül), Kemény János megsegítéséből pedig az lett, hogy 1662. január 22-én holtan maradt a nagyszöllősi csatatéren, és Erdély maradt, még szigorúbb feltételekkel mint azelőtt, a Porta fennhatósága alatt.⁴⁸ Ezek után érthető, hogy nagy volt a felháborodás, de furcsa módon nem az erdélyiek közt, akiket a kudarc leginkább érintett, hanem a magyarországi nemesek körében.⁴⁹

⁴⁶ *Mariani–Varanini* 1941. 23. o.; *Luraghi* 1988. 22–23. o.

⁴⁷ *Perjés* 1999. 151. o.

⁴⁸ A hadjárat összefoglalásában *Perjés* Gézát követtük: *Perjés* 1999. 150–152. o.; *Perjés* 2002. 325–331. o.

⁴⁹ Kemény katonai szempontból helyesnek tartotta Montecuccoli lépéseit, ahogy Montecuccoli is pozitívan nyilatkozott Keményről, mint hadvezérről: *Perjés* 1999. 151. o. A kortárs meghatározó erdélyi történetíróknak

Az erdélyi hadjárat miatt Montecuccoli személyét érintő kritika nem lehetett kismértékű, hiszen ő, aki addig igazából nem lépett ki a publicisztikai harc mezejére, ezúttal kénytelen volt megtenni azt. Nem sokkal Erdélyből való visszatérése után több iratban is próbálta megmagyarázni az erdélyi hadjárat kudarcát. Ezeket többnyire a bécsi politikai döntéshozók szűk körének (elsősorban a császárnak) és nem a széles nyilvánosságnak szánta. 1662. február 25-én két iratot is készített. Az egyik: *Giudizio congetturale sopra le intenzioni e consigli degli ungheri* (A magyarok szándékainak és javaslatainak lehetséges magyarázatai).⁵⁰ Ezt a magyarok negatív jellemzésével kezdi, mely mellett élete végig kitart, sőt a későbbiekben ez az elfogultsága csak erősödni fog. Szerinte a magyarok annyira féltik eretnokségüket (értsd: a protestáns felekezetek gyakorlásának szabadságát) és kiváltságait, hogy emiatt teljes zűrzavar és ellentmondás uralkodik szavaikban és cselekedeteikben. „Akarják a háborút, de a háború elkerülhetetlen következményeit már nem vállalják fel, elvárják a segítséget, de a segítő katonákat [értsd a német katonaságot] már nem.” A magyarok kérték a német katonaság behozatalát, de mikor az Pozsonynál megjelent, a magyar főurak azzal kérkedtek Bécsben a külföldi követek előtt, hogy abból a hadseregből egyetlen ember sem fog visszatérni, mert akit nem emészt el az éhség, a pestis vagy a törökök kardja, azokat a magyarok fogják lekaszabolni. Nagy dérrel-dúrral hangoztatták, hogy meg kell Kemény Jánost és Erdélyt segíteni, de amint ez megtörtént, nyomban hibáztatni kezdtek mindenkit, mondván, hogy Ófelségét nagyon lefoglalják egyéb ügyek, hogy Keménynek nem volt sem kellő hadereje, sem kellő szövetségese és támogatója, hogy e hadjárat következtében a török Magyarország és Ausztria ellen fordul, és így miközben mást megsegítettek, ők maguk majd el fognak veszni. A helyzet reménytelenül zavaros Montecuccoli szerint, mert a magyarok között is vannak, akik szívesen látnák országukban a német katonaságot, a városok (pl. Kassa) ugyanakkor szabadságjogaikra hivatkozva hallani sem akarnak a német helyőrségről.⁵¹ Egy Abaúj vármegyei gróf (talán Thököly István, Imre édesapja, aki 1654. november 7-én kapott grófi címet vagy az 1662-ben elhunyt Csáky István tárnokmester, aki 1639-től gróf) le is rántotta a leplet a magyarok titkos terveiről a kancellárral (Szelepcsényi) folytatott kassai megbeszélésein. Eszerint a felső-magyarországi magyar főurak és köznemesek abban egyetértenek, hogy német helyőrséget nem fogadnak be a városokban, Erdélybe pedig olyan fejedelem kell, aki az ő hívük és nem függ a császártól. Egyesek Apafi Mihállyal is elégedettek, mások Rédey Ferencet akarják, megint mások Bakos Gábort (1607–1666), Wesselényi Ferenc nádor vejét szeretnék az erdélyi trónon látni.⁵²

(Szalárdi János, Betheln János, Georg Kraus) egyetlen rossz szava sincs Montecuccoliról. *Georg Kraus*: Erdélyi krónika 1608–1665. (Ford. bev. jegyz. *Vogel Sándor*.) Budapest, 1994. 460–461. o.; *Betheln János*: Erdély története 1629–1673. (Ford. *P. Vásárhelyi Judit*, jegyz. utószó *Jankovics József*.) Budapest, 1993. 102–104. o.; *Szalárdi János* Siralmas magyar krónikája. (Kiad. *Szakály Ferenc*.) Budapest, 1980. 660–662. o.

⁵⁰ Eredeti lelőhelye: ÖStA KA Nachlass Montecuccoli: B/492/c/6/1-c/8/41. Kiadva: *Le opere di Raimondo Montecuccoli III.* 126–127. o. A következőkben azért ismertetjük Montecuccolinak az erdélyi hadjáratához kapcsolódó feljegyzéseit, mert a mintegy nyolc iratból mindössze egy (Parere umilissimo) jelent meg Veltzé fordításában németül. Ezeket az iratokat eddig a magyar kutatók szinte egyáltalán nem vagy csak kevésbé hasznosították. Lásd még: *Perjés* 2002. 344. o.

⁵¹ A felső-magyarországi városok magatartásáról részletesebben lásd: *H. Németh István*: Várospolitikai és gazdaságpolitika a 16–17. századi Magyarországon. (A felső-magyarországi városszövetség). 1–2. k. Budapest, 2004. 1. k. 124–156. o. (Doktori mestermunkák)

⁵² Bakos Gábornak az erdélyi fejedelemségre való esetleges jelöltségéről eddig más forrásból nem tudunk.

A fent ismertetett magyarországi káosz megoldására ugyanazon a napon (1662. február 25.) a következő tervezetet nyújtotta be Montecuccoli a császárnak: *Umilissimo parere intorno alla conservazione dell'Ungheria, e della Transilvania* (Szerény javaslat Magyarország és Erdély megtartásáról).⁵³ Ebben a következőket javasolta: Szatmárt erős logisztikai központtá kell tenni, ezer lovas és ezer dragonyossal.⁵⁴ Ha nem lehet német helyőrséget vinni a várba, akkor megbízható katolikus magyar katonákat kell toborozni, de parancsnoknak Kopp, helyesen Wolf(gang) Friedrich Cobb ezredest, szatmári német helyőrségparancsnokot (1660–1662) és Gottfried Freiherr von Heister tábornokot (ekkor vezérőrnagy) kell megtenni. Meg kell egyezni a Kemény-párti erdélyi rendekkel, akik hajlandók a császár védelmébe ajánlani magukat. 3000 lovasból és 1000 gyalogosból egy mozgó sereget kell felállítani, mely Szatmár és Tokaj között manőverezne, figyelve a török mozgását. Amint észrevennék, hogy valamely helyet a török meg akarna szállani, akkor azt ebből a katonaságból gyorsan meg kell erősíteni. A következő pontban Montecuccoli az Erdély megsegítésére vonatkozó jól ismert érveit sorolja fel. Eszerint Erdélyt nem lehet közvetlenül azzal megsegíteni, hogy a királyi hadsereg oda bevonulna. A nagy távolság miatt ugyanis a hadsereg fele már azelőtt elpusztulna, hogy megérkezne oda. De ha fáradtan és gyengén be is vonul Erdélybe, ott nem fog találni jól megerősített, élelemmel, valamint munícióval ellátott erődítményeket, ezért a katonák rablásra kényszerülnek, és ezáltal többet ártnak azoknak, akiket épp megsegíteni jöttek, mint a törököknek. Ezért Erdély megsegítésének egyetlen lehetséges módja a diverzió.

Mindemellett Montecuccoli természetesen foglalkozott azzal is, hogy miképpen lehetne minél hatékonyabban bejuttatni Erdélybe a császári sereget. Szerinte ebből a szempontból Felső-Magyarország kulcspozícióban van. Ezért azt javasolta, hogy a császáriak előbb ott vessék meg stabilan a lábukat, főleg úgy, hogy Kassán és Eperjesen megbízható és erős német helyőrséget helyezzenek el. Ezáltal ki lehetne alakítani egy olyan folyosót, amelyen még a nagy távolságokra lévő (Alsó-Magyarország – Erdély) csapatok között is lehetne tartani a kapcsolatot. Montecuccoli szerint a török elleni harcot úgy lehetne hatékonyabbá tenni, ha a hadműveletek fő csapásiránya a Duna mentén bontakozna ki. Érvei a következők: a Dunán könnyű szállítani az élelmet, a hadfelszerelést és az utánpótlást; a Duna az osztrák tartományok számára is védvonalat jelentene; a vízi szállítás meggyorsítaná a hadsereg mozgását; könnyebbé válna az összekötetés Felső-Magyarországgal. Montecuccoli egy, több kisebb fronton folyó körülkerítő háborút javasolt, nem pedig egy egyenes frontvonal mentén megvívandó általános támadást. Szerinte a háború lelke nem a sokaság, hanem a taktika, hiszen a háború logisztikából és mozgékonyaságból áll. Ezért azt javasolta, hogy fokozatosan kell visszafoglalni a várakat, de még ennél is fontosabb az elfoglalt helyek megtartása. (Ellenpéldaként a lengyelországi svéd támadást hozta fel, ahol ugyan egy csapásra elfoglalták a svédek az egész országot, de mégsem tudták megtartani azt.) Ez csak úgy lehetséges, ha az ellenség nem tudja elszigetelni egymástól a császári egységeket, elvágva, ezáltal utánpótlás-vonalait.

⁵³ Lelőhely: ÖStA KA Nachlass Montecuccoli: B/492/c/8/18. Kritikai kiadása: Le opere di Raimondo Montecuccoli III. 128–133. o. Az iratot már Veltzé is kiadta: Veltzé IV. 1900. 95–108. o.

⁵⁴ A bécsi vezetés ezt a javaslatot a későbbiekben igyekezett a gyakorlatban is megvalósítani: *Domokos György*: Újabb adatok a szatmári erődítmény építéstörténetéhez. *Castrum*, 4 (2006) 2. sz., 46–70. o. XVI. századi hasonló szerepére: *Uő*: A felső-magyarországi főkapitányság és Erdély Báthory István uralkodása idején (1571–1586) (A Báthory-kutatás egy feldolgozatlan kérdésköréről) In: *Mediaevalia Transilvanica*, tom I. (1997) nr. 1–2. 113–126. o.

Tervezete végén Montecuccoli ironikus javaslattal állt elő: a drinápolyi Habsburg-rezidens szerint a törökök 125 000 szpáhit és 40 000 janicsárt tudnak kiállítani, és sokak szerint ez ellen a kereszténységnek nincs ereje kellő létszámú katonát felsorakoztatni. Montecuccoli válasza: ha II. Miksának 1566-ban 100 000 gyalogosa és 59 000 lovasa volt, akkor most is fel lehetne állítani egy eléggé nagyszámú keresztény hadsereget, hiszen Európában 300 000 parókia és 150 000 kolostor van, elég lenne, ha minden parókia két és minden kolostor egy-egy katonát állítana ki, máris 750 000 ember állhatna csatasorba a százhatvanötezres török sereg ellen.⁵⁵ Montecuccoli egyébként – Zrínyihez hasonlóan – mindig amellelt kardoskodott, hogy az egyház ne szóljon bele a politika és a hadakozás dolgaiba.⁵⁶

Az 1662. március 8-án készített feljegyzése (*Combinazione della guerra contr'al turco in Transilvania, ed Ungheria* – Az erdélyi és a magyarországi török ellenes háború összekapcsolása) igazi vádirat nem csak a magyarok, hanem a bécsi központi hadvezetés ellen is.⁵⁷ Montecuccoli szerint a magyarok annyira gyűlölik a németeket, hogy még azokat a magyarokat is utálják, akik valamelyes megértéssel viseltetnek a németek iránt. Így például a németekkel szóba álló és ekkor német feleséggel bíró Forgách Ádám bánnyavidéki főkapitányt (1645–1663) dicsérő Cobb ezredes ellen maga a nádor, Wesselényi Ferenc rohant ki, Megyery (valószínűleg a Nádasdy-familiáris Megyery Zsigmond)⁵⁸ pedig fenyegetőző leveleket kapott, amiért barátságosan viselkedett a német katonákkal. Ugyanezért pedig két Turóc megyei nemes házáat felgyújtották. Az ellenségeskedés legfőbb oka – mint közismert – a német katonaság magatartása volt, amit Montecuccoli is elítélt. A császár ugyan körlevélben utasított mindenkit, hogy a katonák nem rabolhatnak, hanem csak pénzért vásárolhatnak magukat eleséget. Ezek a rendeletek azonban semmit sem érnek – írja Montecuccoli –, ha a katonáknak olyan kevés pénzt adnak, hogy nem tudják megfizetni a jó gabona árát, és csak penészes, rossz minőségű gabonát tudnak vásárolni. Montecuccoli ugyan azt javasolta, hogy Felső-Magyarországra támaszkodva kell megvívni az erdélyi és magyarországi törökellenes háborút, de a rossz körülmények miatt még arra is hajlandó lett volna, hogy olyan vidékre tegyék át a háború folytatását, ahol az nem kerül olyan sokba.⁵⁹ A későbbiekben talán ezért is fogadta el azt, hogy Délnyugat-Magyarországon a Dráva mentén indítsanak támadást, amely köztudomásúlag elsősorban Zrínyi ötlete volt.

Egy nappal későbbi (1662. március 9.) feljegyzéseiben Montecuccoli ismét számba vette a török elleni háború mellett és ellen szóló érveket.⁶⁰ Szerinte a háború mellett szól

⁵⁵ Le opere di Raimondo Montecuccoli III. 135. o.

⁵⁶ A magyarországi háború kérdéseit – sajnos eddig ismeretlen módon – 1662. március 1-jén Bécsben egy hadikonferencián a titkos tanácsosok megtárgyalták a magyar tanácsosokkal – s ekkor Zrínyi az előbbieket és nem a magyarok sorában ült. Montecuccoli persze nem volt jelen, hiszen beadványát még Liptószentpéteren írta. Kérdés persze, hogy konkrétan az ő tervezetéről is tárgyaltak-e, azaz felért-e Bécsbe, feltehetően igen, vagy csak általában a háború kérdéseiről, miként azt a Pálffy Géza által közölt forrás is jelzi. Pálffy Géza: *Mellőzött magyarok? Hadikonferenciák ülésrendjei 1660–1662-ből és 1681-ből. Levéltári Közlemények*, 75. (2004) 1. sz. 47–63. o.

⁵⁷ Lelőhelye: ÖStA KA Nachlass Montecuccoli: B/492/102.; B/492/c/8/20. Kiadva: Le opere di Raimondo Montecuccoli III. 134–137. o. (Veltzé nem adta ki.)

⁵⁸ Vö. *Dominkovits Péter–Pálffy Géza: Küzdelem az országos és regionális hatalomért. A Nádasdy család, a magyar arisztokrácia és a Nyugat-Dunántúl nemesi társadalma a 16–17. században.* (1–2. rész.) *Századok*, 144. (2010) 4. sz. 769–792. o. és 144. (2010) 5. sz. 1085–1120. o.

⁵⁹ Le opere di Raimondo Montecuccoli III. 134. o.

⁶⁰ Uo. 135–137. o.

az, hogy Európában béke van, ilyen jól képzett, harcedzett, felszerelt és pihent hadserege még nem volt a kereszténységnek, a velenceiek már harcban állnak a törökökkel, akiknek a tatárokkal is nézeteltérése támadt. A háború ellen szólnak viszont a következők: a magyarokon nem lehet eligazodni, mert nem egységesek és mindig ellentétes dolgokat akarnak, a várak nincsenek kellőképpen megerősítve, a had- és élelmiszer-raktárak nincsenek felállítva, a nemzetközi törökellenes liga pedig még nem köttetett meg véglegesen.

Ugyanezen a napon készült másik feljegyzéseiben Montecuccoli még részletesebben ismertette a magyarországi és erdélyi háború lehetőségeit. A magyarokkal és az erdélyiekkel való közvetlen érintkezéssel járó hadjárat során sok negatív élményben lehetett része, mert ilyen vehemens magyarelles kirohanásokat előző írásaiban nem talál. A *Saggio della combinazione ad artem sciendi universalem* című feljegyzése bővelkedik ilyenekben: a magyarok csak saját szabadságukhoz ragaszkodnak, ezért Erdélyben valójában olyan fejdelemet szeretnének, aki nem öfelségétől, hanem a töröktől függ, mert tőle elvárhatnák saját szeszélyeik támogatását. Ezért úgy vadásznak a német katonákra, mint a vadakra. A nemesek és a városok lakossága nagyrészt protestáns, és engesztelhetetlenül gyűlöli a németeket, ezért nem akarnak német helyőrséget. Montecuccoli név szerint is megemlíti, hogy a felső-magyarországiak közül, kik azok, akik akadályozták erdélyi hadjáratát: Homonnai – az 1661 októberében elhunyt Homonnai Drugeth György volt kassai főkapitány (1659–1661) – például, egyetlen embert sem adott, Palossi [talán Palocsai Horváth István] és Csáky – majdnem biztosan az 1662-ben elhunyt Csáky István tárnokmester – pedig jobbágyaiknak egyenesen megparancsolták, hogy annyi német katonát vágjanak le, amennyit csak tudnak.⁶¹ A magyarok olyanok, mint az a beteg „mely nem veszi tudomásul, hogy beteg, visszautasítja a gyógyszert és az orvosra haragszik. Olyanok, mint a lélek alsó érzéki része, mely ellenszegül a felső értelmes résznek” – szól a verdikt.⁶²

Montecuccoli fent ismertetett feljegyzései egyrészt azt bizonyítják, hogy az erdélyi hadjárat mély nyomokat hagyott benne, másrészt pedig azt, hogy őt 1662-ben továbbra foglalkoztatta, Magyarország és Erdély végleges török alóli felszabadításának a lehetősége. Ezért amellet, hogy folyton szidta a magyarok és erdélyiek jellembeli gyengeségeit, mindig megfogalmazta javaslatait is a háború további sikeres folytatása érdekében. Ezek az elképzelések azonban csak tervezetések, a különböző lehetőségek felvázolásai voltak. A végső döntést a Titkos és a Haditanács, azaz a bécsi udvar legfőbb döntéshozója és -hozó szervei mondták volna ki, de érdekes végig követni, hogy ebből a későbbiekben mi valósul meg. Már az 1662. március 9-i jegyzeteiben azt javasolta, hogy az ellenség legérzékenyebb pontjait (pl. Kanizsát, Egert) kell megtámadni, mert, ezáltal Felső-Magyarországtól és Erdélytől elvonják a török erőket. Legfontosabbnak azt tartotta, hogy az offenzívát télen kell megindítani, amikor a török téli szálláshelyeire vonul vissza, és a befagyott vizeknek köszönhetően könnyen lehet mozogni. De az csak akkor lehet sikeres, ha van elegendő fa, ruházat és élelmiszer a katonák számára.⁶³ Zrínyinek a sokat emlegetett fényes téli hadjáratának gondolata tehát már 1662 márciusában felmerült Montecuccoliban is, és a későbbi események valóban Pálffy Gézának azt az állítását

⁶¹ Le opere di Raimondo Montecuccoli III. 138. o.

⁶² Uo. 138., 141. o.

⁶³ Uo. 137. o.

igazolják, hogy a téli hadjárat nem Zrínyinek „az uralkodó és a Haditanács engedélye nélküli magánakciója volt,” hanem a horvát bán szinten mindenben egyeztetett a bécsi hadvezetés legszűkebb körével, így minden bizonnyal Montecuccolival is.⁶⁴

Az első Zrínyi–Montecuccoli vita

Az erdélyi hadjárat következményeként született írások közül kétségtelenül a legnagyobb hatású a *Risposta alle calunne che qua e là si vanno disseminando che l'armi alemanne cesaree abbiano poco o nulla operato l'anno 1661* (Felelet azon rágalmozónak, akik széltében-hosszában azt terjesztik, hogy a császári német hadsereg 1661-ben semmit vagy csak nagyon keveset tett). Montecuccoli írása nagy karriert futott be a magyar szakirodalomban, elsősorban azért, mert kezdetben úgy értelmezték (Pauler Gyula, Kanyaró Ferenc, Kőszeghy Sándor, Mihóczi Rezső), hogy azt Montecuccoli egyenesen Zrínyi ellenében írta, aki azután ezt követően „saját magának és nemzetének védelmére fogott tollat”.⁶⁵ Az irat eddig csupán két forrásból volt ismert: az egyik az a *Sirmas panasz-t*, valamint Zrínyi *Afium*-át is tartalmazó Országos Széchényi Könyvtárbeli kolligátum (Quart. Hung. 991.), a másik pedig a budapesti Egyetemi Könyvtárban található Johann Heinrich Andter *Memoria belli Hungaro-Turcici* (1665) című művében közölt változat.⁶⁶ Hangsúlyozandó ugyanakkor, hogy egyik sem eredeti. Viszont eredetinek kell tartanunk az iratnak a bécsi Hadilevéltárbeli Nachlass Montecuccoliban található olasz változatát, jóllehet az sem autográf. A szépen letisztázott irat végén található bejegyzés (*Donatio fūrst Portia*) azt jelentheti, hogy Montecuccoli azért készítette el – mint látni fogjuk: 1662 júniusában – az irat kalligrafikus változatát, hogy azt Johann Ferdinand von Porciának (1605/06–1665), a Titkos Tanács elnökének (1657–1665) ajándékozza, ajánlja vagy segítségül adja.

Mivel az eredeti olasz nyelvű kézirat eddig elkerülte a magyar kutatók figyelmét, senki sem vette észre, hogy az általunk ismert Zrínyi-párti latin fordításból két apróbb (összesen tízsornyi), de tartalmi szempontból nagyon fontos rész hiányzik. Az egyik az a rész, ahol a magyaroknak okozott károkról esik szó. Nyilván a legnagyobb felháborodást kiváltó ok a német katonaság garázdálkodása volt. Montecuccoli azzal védekezett, hogy a magyarok ezt eltűlozzák, hiszen igaz ugyan, hogy néhány esetben a katonák harácsolni kényszerültek, de a császár felhatalmazta a városokat és az országot, hogy a lopott jószágokat hivatalos úton visszavegyék, és azokat a katonákat, akik nem engedelmessé válnak, hadbíróság (korabeli terminussal *Auditorgericht*) elé állítsák: „Docebunt protocola auditoratus generalis unumquemquem qualiter per severissima reiterata edicta semper prohibita, antequam patrata fuerint mala, et quod contraventores semper rigorosissimas commissi criminis poenas luerint, sed et contrario etiam docebunt, quod ex

---

⁶⁴ Pálffy 2007. 55. o. Még az sem kizárt, hogy az 1662. március 1-jei tanácskozáson Zrínyi, vagy mások is felvetették ezt már Bécsben. A kérdést megnyugtatóan csak a Titkos és a Haditanács anyagának módszeres kutatása alapján lehet majd tisztázni. Mi most csak Zrínyi és Montecuccoli iratai alapján próbálkozunk.

⁶⁵ Kanyaró 1887. 642. o.

⁶⁶ Európában is terjeszthették. Marczali Henrik valamelyik nyugat-európai kéziratában is rábukkant, sajnos a pontos lelőhelyet azonban nem adta meg. *Marczali Henrik*: Regeszták a külföldi levéltárakból a török-magyar viszonyok történetéhez 1660–1664. *Történelmi Tár*, 1880. 757–759. o.

centum lamentationibus per hungaros factis vix una verificata est, et quod ipsimet hungari mille homicidia, martyria et crudelitates contra milites germanos patrarint.”⁶⁷ Az olasz szöveg azonban így folytatódik: „A panaszok kivizsgálására és a zavargások orvoslására az udvar Di Rochat [azaz feltehetően Hans von Rottal, magyarosan Rottal János] gróf vezetésével egy bizottságot állított fel, és ezt a rendek tudomására is hozták; miért nem terjesztették hát elő sérelmeiket, miért nem tudunk egyetlen jól megalapozott panaszról sem?”⁶⁸

A másik kifogás Montecuccolival szemben az volt, hogy miért vonulgatott seregével ide-oda, miért nem ütközött meg a törökkel, miért hagyta el Kolozsvárt, hiszen így harc nélkül vesztette el katonáinak egy részét. Montecuccoli kérdések özönével utasította vissza ezeket a vádakát: „Si confinia Superioris Hungariae non erant excedenda, unde exercitus integro trimestri, quo stetit in Transylvania, sumpsisset media videndi, quomodo regnum congregasset messem et vindemiam, quomodo turca a confiniis avelli, quomodo Kemény stabiliri, et quomodo praesidia transylvanica, velut Superioris Hungariae antemurale potuissent constitui?”⁶⁹ S, íme a kihagyott olasz nyelvű rész magyarul: „Kemény fejedelem csalogatta a hadsereget egyik helyről a másikra vándorolva, azzal hitegetve őket, hogy ott majd találnak élelmiszert, de ígéretei sajnos hamisnak bizonyultak. Ha nem mentünk volna oda, és nem lett volna 15 000 szemtanú, akkor el se tudtuk volna képzelni ezeket a hiányosságokat. És mivel ő [azaz Kemény] nem tudott mindent elfoglalni, nekünk is mellőznünk kellett néhány fontos és előnyös hely elfoglalását.”⁷⁰

Az, hogy a korszak egyik legtekintélyesebb és a császár bizalmát is élvező hadvezért bűnbakká lehetett tenni, és az erdélyi hadjáratot sikertelennek lehetett beállítani olyannyira, hogy ő szükségét érezte az írásos védekezésnek, véleményünk szerint, a Montecuccoli- és a német katonaság magyarországi alkalmazása ellenes magyar rendek lobbiját bizonyítja. Egyébként, mint már említettük, Montecuccolit nem a közvetlenül érintettek, azaz az erdélyiek hibáztatták, hanem a hadsereg oda- és visszavonulása idején átmenetileg érintett magyarországi főurak. De Montecuccoli néhány elejtett megjegyzéséből arra következtethetünk, hogy ezek között nem Zrínyi vagy más dunántúli vezetők lehettek a hangadók, hanem, érthetően, elsősorban a felső-magyarországiak és leginkább talán maga Wesselényi Ferenc nádor, valamint a már említett mágnások

---

⁶⁷ *Kanyaró* 1887. 646. o. Magyarul: „Megmutatják a hadsereg parancsnokság [helyesebben a főhadbíró] jegyzőkönyveit, hogy a legszigorúbban ismételt parancsokkal tiltattak a kihágások – még mielőtt elkövetettek volna, s a mégis elkövetők a legkegyetlenebb büntetésben részesültek – de ellenkezőleg bebizonyítják azt is, hogy ők (t. i. a magyarok) a német katonaság között ezernyi gyilkosságot, mártírságot és kegyetlenséget követek el.” *Köszeghy* 1890. 132. o.

⁶⁸ „Il conte Di Rochat ebbe fra l’altre questa commisione dalla Corte, di udire le querele e rimediare i disordini, ed egli lo fece intendere agli Stati; perchè dunque non recarono innanzi i loro aggravi perchè non seppero pur una lamentazione ben fondata rimostrare?” Risposta. In: *Le opere di Raimondo Montecuccoli* III. 149. o.

⁶⁹ *Kanyaró* 1887. 648. o. Magyarul: „Ha Felső-Magyarország határait nem szabad átlépni, vajon a hadsereg teljes három hónapon át, míg Erdélyben időz, honnan vett volna élelmet? Vajon az országban az aratás és szüret elvégezhető lett volna? A határszélekről a törököt hogyan távolítjuk el? Keményt miképp helyezzük vissza, s Erdélyt miképp lehetett volna Felső-Magyarország védbástyájává tenni?” *Köszeghy* 1890. 134. o.

⁷⁰ „Era dal principe Kemeny allettato l’esercito, e da un luogo all’altro con la speranza di trovar vittovaglie, tirato innanzi, il che poi riuscì tutto fallace: ma se non vi si fosse andato, e se non fossero 15 mila testimoni oculari che l’ahanno visto, come si potria ora far fede di questa penuria? E perchè egli non si potea occupar il tutto, dunque si dovea anche tralasciar d’occuparne una parte tant’utile, avvantaggiosa, e neccessaria.” Risposta. In: *Le opere di Raimondo Montecuccoli* III. 151. o.

(Csáky, Palocsai Horváth stb.). Ilyen, például, az, amikor a *Giudizio*-ban Montecuccoli azt írja, hogy egyesek nem nézték jó szemmel, hogy öfelsége olyan nagy lelkesedéssel sietett Kemény János megsegítésére, mert valójában nem lehetett őt megsegíteni. Vagy, hogy egyesek Wesselényi Ferenc vejét, Bakos Gábort szeretnék fejedelemnek; vagy, hogy jobb Erdélyben egy töröktől függő fejedelem, mert így a császárt a felső-magyarországiak jobban sakkban tudják tartani; vagy az, hogy Wesselényi és Csáky István szerint Magyarország romlását valójában az okozta, hogy öfelségét túlságosan lefoglalta Kemény megsegítése.⁷¹

1662-ben az országgyűlés május 1-jén nyílt meg. A rendek nyomban kezdték sorolni az erdélyi hadjárat során a német katonaság miatt elszenvedett sérelmeiket. A császári udvarmester és a Titkos Tanács elnöke, Porcia vállalta magára azt a hálátlan feladatot, hogy szembeszáll a rendekkel, és könnyen elképzelhető, hogy éppen az ő megrendelésére írta meg Montecuccoli a *Risposta*-t, az iraton lévő dátum szerint 1662. június 10-én Pozsonyban. Legutóbb Toma Katalin néhány olyan információt talált a magyar főuraknak Porcia herceghez írt leveleiben a Montecuccoli–Zrínyi vitára vonatkozóan, amelyek mellett nem mehetünk el szó nélkül. 1662. augusztus 6-i levelében Wesselényi Ferenc panaszkodott Porciának egy, a magyarokat kigúnyoló röpirat miatt. Porcia azt válaszolta, hogy szerinte nem Montecuccoli a röpirat szerzője. Később augusztus 16-án Nádasdy Ferenchez és Rottal Jánoshoz írt levelében Porcia megerősítette azt a véleményét, hogy a röpirat nem Montecuccoli írása, hanem hamisítvány. Ugyanezen a napon (augusztus 16.) Zrínyi azt írta Porciának, hogy mindenki az ő sérelméről beszél, melyet nem tudja, hogy ki „terjesztetett el manifesztum formájában,” melyet ő valójában nem is ismer. Ennek ellenére biztosítja Porciát, hogy „teljes lelkemből fáradozni fogok tehát azon, amennyire csak képes leszek, hogy a felgerjedt lázongásokat lecsillapítsam.”⁷² Egy nappal később Montecuccoli személyesen találkozott Lippay érsekkel és más magyar főurakkal (kérdés, vajon Zrínyi ott volt-e?), ahol egyértelműen úgy nyilatkozott, hogy a röpiratot nem ő írta, az egyszerű hamisítvány. Másnap már Porcia hercegnek köszönte meg Montecuccoli, hogy kiállt mellette a röpirat ügyében, és ő is azt terjesztette, hogy nem ő a szerző.⁷³

Amint már említettük, a *Risposta* ismert példánya valóban nem Montecuccoli kézírásában maradt fenn. Az irat végén található megjegyzés (*Donatio fűrst Portia*) – mivel a szöveg a Nachlass Montecuccoliban maradt ránk – azt is jelenthetné, hogy azt esetleg Porcia ajándékozta Montecuccolinak. De az ajándékozás sokkal valószínűbb fordítva. Arról nem is beszélve, hogy szerintünk az írásképből ítélve a rájegyzés későbbi, XIX. századi lehet. Mindenesetre az olasz változat előkerülése (amelyet a kritikai kiadás szer-

---

⁷¹ Le opere di Raimondo Montecuccoli III. 156. o. Lásd még uo: 126–127. o. A felső-magyarországiak Montecuccoli-ellenesége még 1664-ben is elevenen élt. Az ungvári rendházban, majd a trencsényi iskolában tartózkodó Hannula Jakab (1620–1688) jezsuita páter 1664 őszén a szentgotthárdi győztes hadvezérről, nagyon lesújtó véleményt mond Bécsből keltezett leveleiben: *R. Várkonyi Ágnes*: „Montecuccoli szöveget tart.” (Jezsuita beszámoló Zrínyi háborújáról). In: Emlékkönyv Orosz István 70. születésnapjára. (Szerk. *Nagi János, ifj. Barta János.*) Debrecen, 2005. 68–70. o.

⁷² *Tusor Péter*: Kiadatlan részletek gróf Zrínyi Miklós levelezéséből. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1996. 5–6. sz. 727. o.

⁷³ E levelek ismertetését lásd: *Toma Katalin*: Gróf Nádasdy Ferenc országbíró politikusi pályaképe (1655–1666). PhD-disszertáció, ELTE BTK 2005. 138–139. o.

kesztői is Montecuccoli művének tartanak), és még inkább az irat egész tartalma Montecuccoli szerzőségét erősíti meg. A fentebb már ismertetett, 1662 február–márciusában keletkezett feljegyzéseitől ugyanis tartalmilag szinte semmiben sem tér el a *Risposta*, melyben elég sok olyan konkrétumot találhatunk, amit csak olyan valaki tudott leírni, aki valóban részt vett a hadjáratban. Egyébként azt sem tartjuk teljeséggel kizártnak, hogy Montecuccoli és Porcia, a politika gazdag eszköztárával élve, egész egyszerűen csúsztatnak. Montecuccolitól ugyanis egyáltalán nem állt távol ez a magatartás. Napjaink legjelesebb Montecuccoli-szakértője, Fabio Martelli, magyarul is megjelent tanulmányában mutatta ki, hogy a franciák elleni 1674–1675. évi hadjárat során Montecuccoli hasonló módon cselekedett. Miután ravasz manőverezéssel a franciákat visszavonulásra készítette, egyesülnie kellett volna a brandenburgi választófejedelem csapataival, és döntő csapást mérni a francia seregre. Ehelyett azonban Montecuccoli elhagyta a csatateret és Bécsbe utazott. Természetesen nyomban árulással vádolták, és azt kezdték híresztelni róla, hogy titokban XIV. Lajos francia király híve lett. Montecuccoli azzal védekezett, hogy ő nem tudott arról, hogy egyesülnie kell a brandenburgi seregekkel, arra pedig egyenesen a császár utasította, hogy a győzelem után ne essen neki a franciáknak és legyen óvatos. Montecuccoli azonban nem mondott igazat: rokonához a jezsuita Carlo Antoniéhoz írt levelekből kiderül ugyanis, hogy tudott arról, hogy a brandenburgiakkal kell egyesülnie, és hogy a császár sem utasította arra, hogy kerülje a további összecsapásokat a franciákkal. Ezért, azután Bécsben már azzal védekezett, hogy „Lobkovic változtatta meg az üzeneteket, egyenesen meghamisítva a császár aláírását, így hát nem őt, hanem éppen a híres minisztert kell árulással vádolni.”⁷⁴

Nem tartjuk kizártnak, hogy 1662-ben hasonló módon tagadták le Porciával azt, hogy a *Risposta*-nak Montecuccoli a szerzője. Abban kétségtelenül igazuk volt, hogy a latin változatot nem ő írta. A legegyszerűbb magyarázat tehát jelenleg a következőnek tűnik: a magyar rendek országgyűlési vádaskodásainak hatására Montecuccoli védekezésül megírta a *Risposta*-t, amit 1662. június 10-én átadott Pozsonyban Porciának, Lipót császár és király legfőbb tanácsadójának, a magyar rendek tárgyalópartnerének. Az irat azonban, amelyet Montecuccoli nem a nyilvánosságnak, hanem a Titkos Tanács elnöke munkáját segítő, „szakmai háttérnyagnak” szánt, valamilyen módon kiszivároghatott, és a magyarok kezébe kerülhetett, akik kissé megrövidítve és meghamisítva azt, lefordították latinra és terjeszteni kezdték. Amint a magyar urakból ez felháborodást váltott ki, Porcia és Montecuccoli megpróbálták elsimítani az ügyet, és az egészet letagadták. Annyiban kétségtelenül igazuk volt, hogy a latin változatot nem Montecuccoli írta. A latin szövegből kihagyott részek ugyanis egyértelműen a magyarokra vetnek rossz fényt, hiszen azt erősítik, hogy a felső-magyarországiak sérelmeiket eltúlozták, a német katonák nem vittek véghez olyan pusztítást, mint amilyenre ők panaszkodnak, de ha igen, akkor miért nem adták elő panaszukat a Rottal-féle bizottságnak. Emellett Kemény János a császáriakat úgymond becsapta, mert úgy csábította be a császári sereget Erdélybe, hogy előre tudta: nincs elegendő élelmiszer a katonák ellátására. A magyarokra és az erdélyiekre rossz fényt vető sorokat tehát mindenképpen a magyar rendek soraiból vagy környezetéből kikerülő fordítók iktathatták ki.

---

⁷⁴ Martelli 2011. 43. o.

Gyanús ugyanakkor Zrínyi magatartása is. Wesselényi augusztus 6-án tiltakozott a röpirat ellen, miközben tíz nappal később Zrínyi azt írta, hogy nem tud róla semmit, holott az főleg az ő személye ellen irányult.⁷⁵ Elég valószínűtlen, hogy Wesselényi nádor és Zrínyi bán a pozsonyi országgyűlésen tíz napig ne találkozott és egy ilyen fontos kérdésről ne beszélt volna. Talán Zrínyi is csúsztatott a Porciának írt levelében, hiszen a színlelés is a korabeli politika bevett eszköze volt.⁷⁶ Mert ki lehetne a válasz szerzője, ha nem ő? Ki tudott akkoriban még így írni a magyarok közül? És ki értett olyan magas szinten a *Risposta* témáját uraló hadtudományi kérdésekhez akkoriban úgy, mint a harmincéves háborút is megjárt hadtudós horvát bán?

Ahogy Montecuccoli látta az 1663–1664. évi háborút

A két röpiratot nincs szándékunkban most tovább elemezni. Sokan megtették már azt, ahogy korábban jelen tanulmány egyik szerzője is. Akkori következtetése az volt, hogy Zrínyi Montecuccoli-ellenes röpiratában „nem a tudós katonát, de nem is a ravasz politikust, hanem a nemzetéért mártíriumot szenvedni kész Athleta Christit tartotta a legértékesebb személyiségtípusnak. Nyilvánvaló hát, hogy Montecuccolin is a *Szigeti veszedelem*-ben előírt eposzi viselkedésmódot kérte számon, melynek a gyakorlatban szinte lehetetlen megfelelni.” Kissé leegyszerűsítve: Zrínyi költőként és nem hadvezérként ítélte meg az olasz katonát. Erkölcsi alapja természetesen volt erre Zrínyinek, hiszen – amint arra már többen (Klaniczay Tibor, Bene Sándor, Szörényi László) is rámutattak – ezekben az években saját maga számára is ezt a magatartásmintát írta elő. Azaz kiprovokálni a döntő ütközetet, és vagy győzni, vagy, ha már veszni kell, akkor dicsőségesen vállalni a halált. Mi sem állt távolabb Montecuccolítól, aki, ahogy az a fentebb ismertetett 1662. évi feljegyzéseiből is kiderül, a minél kevesebb anyagi és emberi áldozatot követelő, taktikázó, diverzióra épülő hadviselésnek volt a híve, miként végül 1663–1664-ben ezt alkalmazta maga a horvát bán is.

Zrínyi válasza tehát – akár Montecuccoli eredeti olasz szövegére, akár latin változataira – kiváló retorikai bravúrral megírt szónoklat. Montecuccoli száraz, a hadtudomány téziseit felmondó stílusa érthetően eltörpült mellette – mivel (mint láthattuk) nem is ennek készült –, még ha ebben a röpiratában csillogtatta is meg leginkább szépírói erényeit. Az 1662 nyarán kiszabadított szellemet azonban már nem lehetett a palackba visszazárni. Hiába működtek együtt az 1663–1664. évi háború során, a feszültségek megmaradtak, nem csak politikai, hanem hadtudományi szempontból is. Montecuccoli azonban csak akkor határozta el magát igazán a válaszlépésre, amikor az egész ügy végleg kikerült a publicisztika nyilvános terébe.

---

⁷⁵ Ez egyébként túlzás, mert talán egy hely lehet az iratban, mely Zrínyire vonatkoztható: „Néhányan kik ezelőtt háborúban voltak, alig vettek részt két-három hadjáratban (rövid időn keresztül ily hosszan tanulható művészetért), többen voltak a könnyű fegyverzetű csapatok és horvátok élén, kik rendszerint a hadseregtől elszakadva csak portyázásra használtattak, s mivel az ily katonaság vezérei a fontosabb hadi tanácsokra nem hívtak? fel nem foghatták, hogy miért történjék ez és hagyassék el amaz, a miért így és nem másképp viseltessék a háború.” *Köszeghy* 1890. 131. o.

⁷⁶ Lásd ehhez: *G. Etényi Nóra – Horn Ildikó* (szerk.): *Színlelés és rejtőzködés. A kora újkori magyar politika szerepjátékai.* Budapest, 2010.

Éppen ezért az 1663–1664. évi csatatereken való forgolódásukat sem elemezzük újból, hiszen azok jól ismertek a magyar szakirodalomban. Az is igaz azonban, hogy az 1663–1664. évi hadjárat elemzése a magyar történetírás részéről eddig túlságosan is Zrínyi központú volt, és Montecuccoli erre vonatkozó írásai csak korlátozott mértékben kerültek be a diskurzusba. Legnagyobb Zrínyi kutatóink (Széchy Károly, Klaniczay Tibor, Perjés Géza, R. Várkonyi Ágnes) elsősorban a hadjáratot övező médiakampány (jelentések, beszámolók, röplapok, történeti művek) alapján alakították ki véleményüket. Számos Zrínyi-irat is röplap formájában vagy történeti műbe ékelve maradt fenn, ezért hitelessége vagy legalábbis funkciója megkérdőjelezhető, hiszen nem csak Zrínyi, hanem a másoló, a terjesztő, a kiadó szándékait is, sőt talán elsősorban azt, tükrözik. Az alábbiakban, éppen ezért, Montecuccoli szemszögéből kíséreljük meg láttatni az eseményeket, bemutatva egyúttal a kettejük közt kialakuló publicisztikai csatározás (melyet külső erők is alakítottak) eseményeit.⁷⁷

Meglepően kevés írás született Montecuccolitol az 1663–1664. évi magyarországi hadjáratokról azok ideje alatt. Nekünk csupán a három iratról van tudomásunk: az egyik a *Narrazione della campagna dell'anno MDCLXIII in Ungheria* (Az 1663. évi magyarországi hadjárat leírása); a másik valójában egy feljegyzés, melyet később beledolgozott a *Tratatto della guerra col turco in Ungheria-ba: Discorso della guerra col turco*, Bécs, 1664. március 1.; illetve a harmadik: *Relazione della campagna dell'Armata Cesarea nell'Anno MDCLXIV*, amelyet Montecuccoli naplójának is neveznek.⁷⁸ Már az első iratból, a *Narrazione*-ből egyértelműen kiderül, hogy Montecuccoli és a bécsi hadvezetés messzemenően figyelembe vette a meghatározó magyar politikusok (Lippay, Wesselényi, Nádasdy, Zrínyi) véleményét, és nem hozott önkényes döntéseket, hanem mindenben egyeztetett a magyarokkal – ellentétben a magyar történetírás gyakori állításával. Így például Monte-cuccoli írása bevezető részében hosszan elemzi azt, hogy milyen módon kellene felvenni a harcot a törökökkel. Egyértelműen háború és nem békeparti (mint mondjuk Porcia). Szerinte a nagy kérdés az: hol legyen a döntő ütközet a törökökkel? Montecuccoli szerint két lehetőség közül lehet választani: vagy a török–magyar határon még a végvárak vonala előtt, vagy pedig néhány fontosabb város és vár mellett kellene felvállalni az ütközetet. Miközben erről tanácskoztak, a császár hívására megjelentek a magyar urak Bécsben. Az 1663. május 6-i tanácskozáson Lippay érsek arról beszélt, hogy a magyarok készek a nemesi felkelésre, de azt kérték a királytól, hogy Magyarországra a német katonaságból csak a gyalogságot rendelje, és azokat is csak a várakba. Ezzel Montecuccoli szerint el is dőlt a vita arról, hol lehetne felvenni a harcot a törökökkel: ha lovasság nincs, akkor a várakat kell megerősíteni és védekező háborúra készülni. A felkelt nemesség főleg portyázó hadműveleteket hajtana végre, zavarva a török sereg szabad mozgását és utánpótlását. Zrínyi 1663 nyári–ősi Mura menti és észak-dunántúli

⁷⁷ Vö. Ferenc Tóth: *La petite guerre et la conquête de la Hongrie au XVIIe siècle: le débat entre Zrínyi et Montecuccoli*. *Revue internationale d'histoire militaire*, 85. (2009) 175–190. o.

⁷⁸ ÖStA KA Nachlass Montecuccoli: B/429/129. A *Narrazione* csak a kritikai kiadásban jelent meg, még Veltzé sem adta ki. Lásd: *Le opere di Raimondo Montecuccoli III*. 171–187. o. A *Discorso della guerra col turco* szintén a kritikai kiadásban látott napvilágot (*Le opere di Raimondo Montecuccoli II*. 199–241. o.), viszont a *Relazione della campagna dell'armata cesarea nell'anno MDCLXIV* a mai napig kiadatlan: ÖStA KA AFA 1664/13/29. A *Relazione*-t a magyar szakirodalomban elsőként Domokos György és Hausner Gábor hasznosította: *Domokos-Hausner* 2008. Érdekes és eddig teljességgel mellőzött forrásanyag még 1663–1664-ből Montecuccolinak a feleségével folytatott levelezése, amely, mint említettük, a brno-i levéltárban található. Sajnos nekünk sem volt módunkban ezt feldolgozni.

katonai akciói ilyen jellegűek voltak, ami ismét csak arra bizonyíték, hogy, a horvát bán nemhogy nem ellenkezett, hanem éppen a májusi bécsi tanácskozáson született döntések értelmében cselekedett, mely döntések ráadásul a magyarok kérései és javaslatai alapján születtek.⁷⁹

Montecuccolinak a *Narrazioné*-ban még a nemesi inszurrekcióról sincs egyetlen rossz szava sem, annak ellenére, hogy elméleti munkáiban lenézően nyilatkozott erről a hadszervezeti formáról és hadakozási módról.⁸⁰ (Tudjuk, hogy Zrínyi is meglehetősen rossz véleménnyel volt róla.) Még annak ellenére sem, hogy leírja: a szerinte 1663. augusztus 24-ére, valójában először június 27-ére meghirdetett, majd többször elhalasztott mustrára eredetileg senki sem ment el. (Ezért kellett végül szeptember 17-én megtartani a vati seregszámlát.)⁸¹ Montecuccoli 1663. július 14-én Komáromban Forgách Ádámmal egyeztetett a felkelésről, felajánlva segítségét is annak megszervezésében. Augusztus 14–15-én, Érsekújvár körülrzása idején, Pozsonyban Montecuccoli, Lobkowitz, Nádasdy, Zrínyi, Lippay és Wesselényi ugyancsak az inszurrekcióról tárgyaltak.⁸² Sem a magyarokkal, sem Zrínyivel szemben egyetlen rosszálló megjegyzése sincs Montecuccolinak ebben az iratban. Legalább három tanácskozáson Zrínyi is részt vett, de Montecuccoli semmit sem ír arról, hogy bármilyen nézeteltérésük lett volna. Abból sem csinált presztízskérdést, hogy augusztus végén Zrínyit a dunántúli táborba összegyűlő magyar csapatok főkapitányává nevezte ki az uralkodó a betegeskedő nádor helyébe.⁸³ Pedig oka talán lett volna rá. Ha hihetünk Vitnédynek, Zrínyi a gyülekező osztrák–német csapatok feletti parancsnoki jogkört is szerette volna ekkor megszerezni Montecuccoli ellenében.⁸⁴ Mindenesetre Montecuccoli semmi ilyesmiről nem tesz említést.

Ezzel szemben, miként már az 1662. évi diétán is tapasztalhattuk, amint kikerülnek az információk a legszűkebb döntéshozói körből, máris torzulnak. Giovanni Sagredo, a Bécsbe akkreditált velencei követ azt írja 1663. július 29-i jelentésében, hogy a magyarok, látván, hogy kérésük ellenére sem érkezik engedély arra, hogy harcba bocsátkozzanak országuk védelmében, Lippayt küldték Bécsbe, aki arról igyekezett meggyőzni Porcia herceget, hogy a köszvény által kínzott nádor helyébe Zrínyinek kell átadni a nádort megillető katonai hatalmat (nyilván itt a már sokat tárgyalt főkapitányi kinevezésről van szó), mert a magyarok nem engedelmessékednek Montecuccolinak, aki, mint tábornagy, rangban semmivel sem nagyobb, mint az ők (mármint a magyarok) tábornokai, és

---

⁷⁹ Le opere di Raimondo Montecuccoli III. 174–175. o.; V ö. *Perjés Géza: Zrínyi és az 1663–64-es háború.* In: *Esterházy Pál: Mars Hungaricus.* (S. a. r., ford. *Iványi Emma*, szerk., bev. *Hausner Gábor.*) Budapest, 1989. 46–49. o. (Zrínyi-Könyvtár III.)

⁸⁰ *Gherardi-Martelli* 2009. 85–89. o. Ezen sem kell feltétlenül csodálkoznunk. Montecuccoli ugyanis nem egy esetben saját elméleti elveivel ellentétesen cselekedett konkrét harci helyzetekben. „Határozott különbséget kell tennünk Montecuccolinak, mint a császári birodalom tábornagyának katonai gyakorlata, és a jövő kivetítéseként, absztrakt módon érvelő hadtudós írásai között” – írja Martelli. *Martelli* 2011. 55. o.

⁸¹ *Pálffy* 2007a. 267. o.

⁸² *Narrazione.* In: *Le opere di Raimondo Montecuccoli III.* 176–177. o.

⁸³ *Pálffy* 2007a. 278–279. o.

⁸⁴ „Hogy ha az Montecuccoli nagyságotól való dependentiája véghez nem vihető is, legalább, ha valami actiója lenne nagyságodnak, hogy meg ne fogyatkoztassa nagyságodat, szükséges onnét felől az neki való kemény parancsolat, hogy afféle occasiókban általa valami tréfa nagyságodon ne essék” – írta Vitnyédy Zrínyinek 1663. szept. 9-én Sopronból. *Vitnyédy* II. 1871. 121. o. Lásd még: *Pálffy* 2007a. 278. o.

különben is a magyarok ellenszenvvel viseltetnek Montecuccoli iránt.⁸⁵ Sagredo alaposan csúsztatott, vagy legalábbis tévedett. Montecuccolinak semmiképpen sem kellett volna engedelmeskedniük a felkelő magyar nemesi csapatoknak, mert – ahogyan Pálffy Géza írja – „a 16. század első felétől Magyarországon szolgáló királyi, majd császári-királyi főhadparancsnokoknak (*Oberstfeldhauptmann, Armeekommendant*) sem voltak alárendelve sohasem az ország nádorai, hiszen ez a rendi előjogok súlyos megsértését jelentette volna, ugyanúgy a helytartók és a nádorok sem tudtak szinte egyetlen esetben sem a császári-királyi hadak vezetői fölé emelkedni. A nádor katonai kérdésekben ugyanakkor az uralkodó, és az őt e területen helyettesítő Haditanács alárendeltségében állt.”⁸⁶ Montecuccoli tehát legfeljebb a magyarországi császári-királyi haderőnek parancsolható volt, de semmiképpen sem a magyar nemesi felkelőknek. Ugyanakkor Zrínyire hiába ruházták át a nádor katonai jogkörét, katonai kérdésekben mégis csak az uralkodónak és ezáltal a Haditanácsnak volt alárendelve.

A fentiek alapján úgy vélem, hogy ebben az esetben a Zrínyi–Montecuccoli ellentét kiélezése (sőt egyáltalán kitalálása) egyértelműen Sagredóhoz köthető. Ez nem is csoda, hiszen a feltehetően 1663–1664-ben írt, de nyomtatásban csak 1672-ben megjelent művében (*Le Mars à la mode de ce temps*, Liège) valóságos dicshimnusz zengett Zrínyiről. Sagredo egyébként egy másik művében (*Relation de la Cour Imperiale faite au Doge de Venise*, Paris, 1670) is meleg szavakkal emlékezett meg Zrínyiről.⁸⁷ Sagredo a velencei doge-nak írta *Relation*-ját, nem csoda hát, ha Zrínyit megrögzött Velence-pártinak állította be. (Velencéről, mint a Zrínyi-melletti propaganda egyik központjáról a későbbiekben még lesz szó.) Sőt, Sagredo azt állította, hogy az 1664. augusztusi vasvári béke megkötése után az elkeseredett Zrínyi neki személyesen azt mondta, hogy hatezer kipróbált és válogatott katonával kész Velence szolgálatába állni, majd hozzátette: „semmit sem szeretne jobban, mint olyan dicsőséges körülmények között áldozni életét a kereszténységért, hogy emléke örökké megmaradjon.”⁸⁸ Ezek után talán nem véletlen, hogy úgy a *Le Mars*-ban, mint a *Relation*-ban Montecuccoliról alig találunk valamit: egyetlen egyszer fordul elő a neve a *Relation*-ban, egy lakonikus megjegyzés erejéig a szentgottvárdi győzelem kapcsán. Ugyanakkor a *Le Mars* hosszasan elemzi azt, hogy 1663 nyarán–őszén Porcia herceg volt az, aki meg akarta akadályozni Zrínyi főkapitányi kinevezését. Porcia ugyanakkor Montecuccolival is sokat vitatkozott.

Montecuccoli elemzett munkáira építve egyik legfontosabb következtetésünk tehát az, hogy 1663 nyarán–őszén, valamint 1664 telén Zrínyi és Montecuccoli között nem volt semmilyen komolyabb súrlódás vagy ellentét, sem politikai, sem hadtudományi szempontból. Számos szűk körű közös megbeszélésen és tanácskozáson vettek részt, ahol a legnagyobb egyetértéssel dolgoztak együtt, és Zrínyi haditettei is azt bizonyítják, hogy ő maga is betartotta a tanácskozásokon hozott határozatokat.

---

⁸⁵ Sagredo jelentéseinek Montecuccolira vonatkozó részeit kiadta: *Polidori* 1848. 198. o.

⁸⁶ *Pálffy* 2007b. 278. o.

⁸⁷ *Giovanni Sagredo*: *Relation de la Cour Imperiale faite au Doge de Venise*. Paris, 1670. 63–65. o.

⁸⁸ *Sagredo*: *Relation*. i. m. 69–70. o.

1664 késő tavaszára azonban már megváltozott a helyzet. A történet közismert: 1664. április–májusban Zrínyi és a császári seregek körülzárták Kanizsát, de a felmentő török csapatok elől június elején visszavonultak Zrínyi-Újvárra. A várat a törökök körülvették és megkezdték annak ostromát. Montecuccoli június 4-én kapta meg a császár saját kezű parancsát, hogy induljon Zrínyi-Újvárra és vegye át a szövetséges csapatok irányítását. Az olasz hadvezér e fontos küldetéséről naplóban számolt be (*Relazione della cam-pagna*), amelyet a magyar kutatás eddig kevés figyelembe részesített. Legutóbb azonban Hausner Gábor és Domokos György kimerítően ismertette azt, megállapítva egyúttal, hogy „annak a magyar köztudatban meggyökeresedett nézetnek, hogy Montecuccoli eleve fel akarta adni Zrínyi-Újvár védelmét, a tények ellentmondani látszanak.”⁸⁹ A naplóban egyetlen rossz szó sincs Zrínyiről. Két tanácskozásról is beszámol Montecuccoli (június 17. és 26.), de egyik esetben sem említi, hogy bármilyen vita lett volna közte és Zrínyi között. Sőt, annak ellenére, hogy jó előre tudta, a várat nem lehet megtartani, mégis megtett mindent annak érdekében, hogy minél tovább feltartóztassák a törököket. Még elindulása előtt feliratot intézett a császárhoz, amelyben kifejtette, hogy Zrínyi-Újvárat nem lehet megvédeni, ezért a sikertelenségért ne őt hibáztassák majd. Az erődítményről hadászati szempontból is rossz véleménnyel volt: „Így azután csak előzetes magyarázatként [Montecuccoli] írt egy feliratot a császárnak, melyben előre kijelenti, hogy ha az akció sikertelen lesz, az nem az ő hibájából fog történni, és a legalázatosabban tiltakozott, hogy nem akar se ilyesmit, se fáradtságot, se vért, se életet kímélni öfelsége szolgálatában, de erőteljesen reméli azonban, hogy a császári igazságosság nem fogja a jövőben megvádolni őt, sem pedig arra kötelezni, hogy vegye figyelembe azokat a sikereket, melyek mások ötletein és szövevényes cselekedetein alapultak és esetleges, egyedi okok következményei voltak. [...] Ezt a várat nem azért emelték, hogy erődítményként szolgáljon (sem a földrajzi helyzete, sem maga az építmény, sem a tér ezt nem tette lehetővé), csak azért építették, hogy mintegy mezei [értsd: feltehetően mezőben/szabad térben előretolt] reduttként (ridotto di campagna) fedezze azt a hidat, amelyen a Murán átkelve Kanizsára lehetett jutni, és hogy ezzel egy időben fedezze azokat a csapatokat, melyek békeidőben portyázásra indulnak. Ez tehát egy semmi kis hely volt. [...] Teljesen nyitott volt a víz felől, és ki volt téve annak, hogy már a támadás első órájában elesik. [...] Nem volt tehát értelme védelmezni.”⁹⁰

Montecuccoli fent idézett naplójából ugyanakkor az is teljesen világos, hogy Zrínyi-Újvár Bécs szempontjából egyáltalán nem „elhanyagolható mennyiség, jelentéktelen kis földdarab” volt. Az a közkeletű vélekedés sem teljesen igaz, hogy „Montecuccoli és vezértársai az udvartól kapott utasítások, de egyéni meggyőződésük szerint is” nem tartották fontosnak a vár megvédését.⁹¹ Már csak azért sem, mert Montecuccoli naplójában a következőket írta a június 17-i tanácskozásról, amelyen Zrínyi is jelen volt: „Zrínyi gróf a 17-i megbeszélésen azt mondta, hogy a határ menti magyarok [értsd: a magyar végvári katonák] – mivel éveken át nem kapták meg a fizetségüket – nagy zűrzavarban vannak, és ezért egyáltalán nem lehet számítani rájuk.” A tanácskozáson a következő döntés szü-

⁸⁹ Domokos-Hausner 2008. 261. o. Lásd még Domokos György tanulmányát Zrínyi-Újvárról e számunkban: 741–773. o.

⁹⁰ Relazione della campagna. ÖStA KA AFA 1664/13/29. fol. 4r. F. Molnár Mónika fordítása.

⁹¹ Perjés 1999. 156. o.

letett: „1. tényleg az első naptól fogva látszott, hogy a vár elveszését lehetetlen megakadályozni, de mindenképpen 2. meg kell tenni minden emberileg lehetséges védekezést aknákkal, ellenaknákkal, tűzterekkel, keresztgerendákkal, fatörzstorlaszokkal, paliszádokkal, caponierevel, elásott bombákkal, kézigránátokkal, nagy gránátokkal, ellenüteggekkel és hasonló hadművészeti fogásokkal. 3. Váltani kell a katonákat minden nap, hogy frissek maradjanak, és így jobban el tudják viselni a fáradalmakat és a virrasztásokat, amik már óriásiak voltak.” Ezek szerint Zrínyi is elfogadta ezen a tanácskozáson azt, hogy a várat lehetetlen megtartani? A bécsi udvar annak ellenére küldte Montecuccolit Zrínyi-Újvárra, hogy a tábornok már elindulása előtt figyelmeztette a döntéshozókat arra, hogy a várat nem lehet hosszabb távon egy nagyobb oszmán sereggel (azaz nem helyi török erőkkel) szemben megvédeni. A császári hadvezetés tehát nem mondott le eleve Zrínyi-Újváról. Ugyanakkor Montecuccoli azt is megjósolta előre, hogy sikertelenség esetén őt fogják vádolni. Mindez azt bizonyítja, hogy a vár megtartása mellett reménykedők és kardoskodók egyáltalán nem voltak mellőzöttek, hanem igencsak jelentős befolyásuk lehetett a bécsi udvarnál. Ezek közül az egyik mindenképp a vár építetője és birtokosa, Zrínyi Miklós, a császári tábornok és horvát bán volt.

Montecuccoli jóslata be is teljesedett. Legfőbb vádlója a császárnál Zrínyi lett, annak ellenére, hogy eddig egyetlen adat sem került elő arról, hogy Montecuccoli ekkor még bármi rosszat írt, vagy mondott volna Zrínyiről. Egyébként úgy véljük, hogy ebben az esetben nem politikai, hanem katonai kérdésekben nem értettek egyet. Egyszerűen hadászati szempontból másképp látták Zrínyi-Újvár helyzetét. A bán 1664. június 27-én I. Lipótnak írt leveléből világosan kiderül, hogy a saját várával kapcsolatban érthetően elfogult Zrínyivel nemcsak Montecuccoli, hanem az összes többi generális sem értett egyet.⁹² Természetesen Zrínyi leginkább őt, mint a császári hadsereg főparancsnokát hibáztatta azért, hogy tétlenül nézik az ostromot, és nem csapnak ki a várból a törökre. Montecuccoli naplójából viszont kiderül, hogy a rajtaütést elhatározták a vezetők, és június 22-én reggel végbe is ment volna, ha egész éjjel nem esik az eső, amely annyira feláztatta a talajt, hogy egy nappal el kellett halasztani a támadást. Ekkor azonban egy katoná kiszökött a várból és az egész vállalkozást felfedte a törökök előtt, így a rajtaütés ismét elmaradt. A június 26-i tanácskozáson ismét a rajtaütés lehetőségeiről folyt a vita, de úgy döntöttek, hogy a vállalkozás túl veszélyes lenne, ezért várni kell, míg megérkezik a Bádeni Lajos által vezetett segédcsapatok. Zrínyit minden bizonnyal ez a döntés bősíthette fel, és sértődöttségében tollat ragadva egy nappal később Montecuccolit egyszerűen „feljelentette” a császárnál. Nem véletlen, hogy Zrínyi egyedül maradt véleményével, hisz úgy tűnik, inkább ő volt – nyilván érintettsége és elfogultsága okán – kevésbé megfontolt, az emberi élet védelmét kevésbé szem előtt tartó, a várból való kicsapásokra alapozó és a rajtaütésekben bízó taktika képviselője. Azt ma már szinte lehetetlen eldönteni, hogy ez mennyire lett volna sikeres, ám az mindenképpen jelzésértékű, hogy a Zrínyi-Újvárnál lévő hadvezérek közül senki sem értett vele egyet. Montecuccoli célja az volt, hogy a lehető legkevesebb emberi és anyagi veszteséggel, addig tartsák a várat, amíg az ésszerű. Zrínyi viszont ezen annyira megsértődött, hogy ott is hagyta a tábornok, annak ellenére, hogy maga Montecuccoli próbálta meg kiengesztelni.

---

⁹² „Ám ezek közül semmiről sem tudtam meggyőzni a generálisokat, és soha semmi nem is történt. [...] De mégis: mindezt kénytelen vagyok tétlenül szemlélni, anélkül, hogy, hogy a generálisoktól bármi reményem lenne az orvoslásra, sőt hogy az igazat megvalljam Felségednek, mindezek a cselekedetek a legvilágosabban tanúsítják Montecuccoli grófnak ellenem irányuló rosszakaratát.” Zrínyi Miklós válogatott levelei. 161. o.

A horvát bán június 30-án már Csáktornyáról keletzte levelét a grazi Belső-ausztriai Haditanácsnak. Ebben ismét Montecuccolit tette felelőssé a vár elvesztéséért, majd megismételte azt az eposzi credóját, melyet a vár birtokosaként, illetve végveszélyben lévő szűkebb hazája, a Muraköz uraként 1663–1664-ben több levelében is hangoztatott, ám amelyet valószínűleg nemcsak Montecuccoli, de egyetlen más korabeli hadvezér sem mert volna felvállalni: „Én innét ismét visszatérek a táborba, amely a hír szerint egészen meg van döbbenve, és megvédem a Mura átkelőjét (még ha egyedül kell is maradnom), és nem hátrálok utolsó csepp véremig, mert itt az ideje és helye, hogy a haza minden polgárának meg kell halnia.” (Kiemelés tőlünk.)⁹³ Ugyanezen a napon Montecuccoli épp szemlét tartott a vár bástyáin, mikor a törökök a vár egyik oldalát felrobbantották. Ekkor a vár kapitányának, Tassónak, azt parancsolták, hogy amíg jónak látja, tartsa a várat, de amikor úgy gondolja, hogy már felesleges, ürítse ki és robbantsa fel azt. A meginduló török ostrom azonban elsöpörte a védelmet (800 katona veszett oda), a többieknek sikerült átkelni a Murán és a főserghez menekülni, amely annyit elért, hogy a törököket megakadályozta abban, hogy ők is átkeljenek a Murán.⁹⁴

Zrínyi ezután még határozottabb lépéseket tett saját igaza bizonyítása érdekében. Bécsbe utazott, és július 17-én terjedelmes jelentést írt I. Lipótnak, melyben hosszan ismertette Kanizsa ostromát, valamint Zrínyi-Újvár elestét, érthetően ismét csak a fővezér Montecuccoliban találva meg a főbűnöst: „Nagy türelmetlenséggel vártuk tehát [Montecuccolit] [...] de ő rögtön úgy kezdett intézkedni, hogy könnyen megérthettem, mi a szándéka. Leváltotta a parancsnokot, és magát tette meg a Muraköz és a vár védőjének.” Ez persze elég vaskos csúsztatás, és érthetetlen is, hogy Zrínyi miért írta mindezt a császárnak, hiszen I. Lipót személyesen utasította a vonakodó Montecuccolit, hogy vegye át Muraközben a parancsnokságot nyilván az ott állomásozó császári-királyi csapatok és nem Zrínyi magánhaderege felett, bár ez a gyakorlatban persze olykor keveredhetett. Azaz Montecuccoli nem önhatalmúlag, hanem a császár parancsára vette át a fővezérséget. Majd így folytatja Zrínyi: „Kérem legszentebb Felsőgedet, gondolja meg, megvolt-e gróf Montecuccoliban a jószándék, hogy megvédje a várat, amikor tudtomon kívül [ez is elég furcsa, hiszen Zrínyi június 27–29-ig végig ott volt a táborban] már mindent úgy készített elő, hogy a sáncokat és bástyákat aláaknázva, az ellenséges támadás első jelére levegőbe röpíthesse a várat.”⁹⁵

Ki kezdte?

A fent idézett Zrínyi levelekben és emlékiratokban egyértelmű a Montecuccolit lejáratni igyekvő szándék. Montecuccoli azonban ekkor még nem reagált érdemben a Zrínyi részéről őt ért vádakra. Valószínű, hogy az egész ügy megmaradt volna a hadvezérek közti szűk körű „munkahelyi vitának”, ha Zrínyi vádjai nem terjednek el viharos gyorsasá-

⁹³ Zrínyi Miklós válogatott levelei. 162. o. Zrínyi 1663–1664-ben írt leveliről, melyekben Klaniczay Tibor egy új eposz vízióját vélte felfedezni lásd: *Klaniczay* 1964. 734–742. o.; *Bene Sándor*: A hír és a közvélemény koncepciójának formálódása Zrínyi Miklós műveiben. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 100 (1996) 4. sz. 391–392. o. A Bene tanulmánya nyomán kibontakozó vitát lásd: *Perjés Géza*: Az interdiszciplinaritás védelmében. Vita Bene Sándorral. *Haditörténelmi Közlemények*, 1997. 4. sz. 797–813. o.

⁹⁴ *Montecuccoli*: Relazione della campagna. ÖStA KA AFA 1664/13/29. fol. 5v.

⁹⁵ Zrínyi Miklós válogatott levelei. 220–221. o. Zrínyi emlékiratáról legutóbb lásd: *R. Várkonyi* 2010. 319–320. o.

sággal az általa oly fontosnak tartott korabeli hírsatornákon keresztül egész Európában. A velencei követ, Sagredo, már július 6-án azt jelentette Bécsből, hogy Zrínyi azt bizonygatta Zrínyi-Újvár alatt, hogy a törökkel meg kell ütközni, mert nincsenek olyan sokan, ahogy azt híresztelik. Ha továbbra is csak hallogatják a császáriak az összecsapást, akkor Zrínyi visszavonul. Sagredo szerint minderre Montecuccoli azt válaszolta, hogy nem kockáztathatja egy vár miatt öfelsége egész országának védelmét, hiszen a törökök pihentek és frissek voltak, míg a Kanizsa sikertelen ostroma alól visszavonuló császári seregek fáradtak és gyengék. Ebben a helyzetben egy nagy ütközet a szövetséges sereg teljes megsemmisülésének a veszélyét is magában hordta, ami nemcsak a császárra, hanem az egész kereszténységre nézvést is végzetes lehetett volna. Ezt a választ Zrínyi nem fogadta el, ezért visszavonult Csáktornyára, mire Montecuccoli egy bizonyos Carlo Miglio által jelentette az ügyet Bécsnek.⁹⁶

A vita gyors elterjedése mellett a másik furcsaság az, hogy a magyar–horvát Zrínyi és nem a bécsi udvarban szolgáló Montecuccoli érvei győzedelmeskedtek a korabeli diplomáciai közbeszédben. Sagredo július 27-én azt jelentette, hogy amennyire éltetik Jean Louis Raduit de Souches generálist, annyira szidják Montecuccolit, aki 50 000 [!] emberrel semmit sem tudott Horvátországban [sic!] elérni – ami persze nemcsak túlzás, de helytelen állítás is volt, hiszen Montecuccoli hadai nem jártak Horvátországban. Egész sereg paszkvillust írtak már ellene – írta Sagredo –, azzal vádolva őt, hogy jobban ért a toll-, semmint a kardforgatáshoz, mert inkább költő, mint katona. Ez már azonban a velencei követnek is sok volt, és szükségét érezte annak, hogy a hírhez jelentésében a következő kommentárt fűzze: „az igazság az, hogy a nagyvezír serege ellen nem olyan könnyű hadakozni, mint az oláh vagy moldvai csapatok ellen, akik csak kényszerűségből harcolnak a törökök mellett. Mi haszna lett volna, ha a sokak által szidott Montecuccoli, házárdírozva egy kétes kimenetelű csatába vetette volna magát? Ha a törökök veszítettek volna, csak embert veszítettek volna, amiből nekik van elég. Ha viszont ők győznek, akkor a vezír az egész országot elfoglalhatta volna.”⁹⁷

Zrínyi 1664 közepétől meginduló propagandaakciója, ahogy Sagredo is írta, valóban sikeres volt. A diplomáciai körökön is gyorsan túlterjedt, és július 17-i jelentése nyomtatásban is megjelent (RMK III. 2273). Egyébként a külföldi közvéleménynek és I. Lipótnak szánt Zrínyi-leveleknek és emlékiratoknak (1664. február eleje, 1664. június, 1664. július 17.) általában mára elveszett az eredetije. Másolatokban, valamint néhány Zrínyi mellett érvelő propagandakiadványban (Johann Heinrich Andtler, Mauritio Nitri) jelentek meg.⁹⁸ Ha hitelességük ennek ellenére nem is kérdőjelezhető meg, annak a lehetőségét azért nem zárhatjuk ki, hogy a terjesztés során ezen iratokat többé-kevésbé átírták – miként ezt már az 1662. évi röpirat kapcsán is tapasztalhattuk. Mindezzel csak az szeretnénk hangsúlyozni, hogy nehéz eldönteni azt – legalábbis a Zrínyi–Montecuccoli vitában –, hogy a kibontakozó Montecuccoli-ellenes publicisztikai hadjáratban mennyi volt Zrínyi eredeti szándéka és mennyi a publicisták által hozzáadott manipulált információ. A végső nagy kérdés pedig az, hogy még a korban is páratlan méreteket öltő nyugat-

⁹⁶ Sagredo jelentését idézi Bene Sándor. In: Zrínyi Miklós válogatott levelei. 308. o. Kiadva: *Polidori* 1848. 221. o.

⁹⁷ *Polidori* 1848. 222. o.

⁹⁸ Minderről lásd: Zrínyi Miklós válogatott levelei. 305–308. o.; *Bene* 1992. 225–245. o.

európai propagandáról mennyit tudott Zrínyi, mennyiben mozgatta ő a szálakat, és mennyiben volt ő csak eszköz egy, a saját Habsburg-ellenes érdekei szerint működő gépezet kezében.

Az első kifejezetten Montecuccoli-ellenes mű 1664 őszén, talán még Zrínyi életében keletkezett. Johann Heinrich Andtler *Memoria belli Hungaro-Turcici* című művéről van szó, amely a következő szavakkal zárul: „Már-már kiadásra került e kis könyvecske, mikor gyászos híre jött Zrínyi Miklós halálának, aki bizonyos korunk legnagyobb hőse volt.”⁹⁹ Andtler Bene Sándor fedezte fel újra a magyar kutatás számára. Sajnos nevén kívül nem sokat tudunk róla. Bene megpróbálta Franz Friedrich Andtlerrel (1623–1703) azonosítani. Franz Friedrich 1661–1702 között valóban birodalmi udvari tanácsos (*Reichshofrat*) volt, és 1661. december 31-én útiköltséget, valamint 1661–1664 között tekintélyes összegű zsoldot (összesen: 48 750 rajnai forintot) kapott a bécsi Udvari Kamarától, pontosabban az udvari fizetőmestertől (*Hofzahlmeister*).¹⁰⁰ Ez összhangban is áll azzal, amit Andtler a *Memoria* előszavában állít. Azt, tudniillik, hogy 1661–1664 között Magyarországon és Erdélyben vándorolt (*ex scholis humanioribus ad castra vocatus*), bejárva a csatatereteket. Zrínyi Montecuccoli-ellenes röpiratát, saját állítása szerint, egyenesen Kemény János volt fejedelem egyik titkárától szerezte meg. Sőt Andtler Zrínyi-Újvárat is személyesen kereste fel, és olyannyira kiválónak találta azt, hogy, korabeli közismert toposszal, az erődítményt Stájerország bástyájának nevezte (*totius Styriae fortissimum esset antemurale*).¹⁰¹ Egyébként mindenképpen kapcsolatban kellett lennie Zrínyi udvari genealógusával, Marcus Forstallal, mert – amint azt Bene Sándor már kimutatta – Andtler *Memoriája* szövegszerű egyezéseket mutat Forstall *Stemmatographiájával*. Emellett Andtler az európai uralkodók (I. Lipót, XIV. Lajos stb.) Zrínyihez írt leveleiből ugyanazokat a részeket idézi, amelyeket Forstall is bemásolt genealógiai művébe.¹⁰² Ugyanakkor Andtler még azt is állítja, hogy Zrínyitől pénzt és megbízást is kapott a *Memoria* kiadására.¹⁰³

Más adat is megerősíti Bene Sándor azon feltételezését, hogy Johann Heinrich azonos Franz Friedrich birodalmi udvari tanácsossal. 1665. december 31-én Franz Friedrich 56 rajnai forint úti- és vámköltséget kapott azért, hogy Franciaországból Bécsbe utazzon. A *Memoriá*-ban az áll, hogy Andtler a vaskvári béke után a Magyarországról visszatérő francia katonákkal érkezett Franciaországba. Elképzelhető, hogy a Bécsbe 1665 végén visszatérő Franz Friedrich Andtler azonos azzal az Andtlerrel, aki éppen 1665-ben jelentette meg a *Memoriát* Marseille-ban. A kérdés csak az: ha Andtler 1661–1664 között Erdélyben és Magyarországon utazgatott, és olyan fontos személyiségekkel találkozott, mint Kemény János és Zrínyi Miklós, miért nem maradt egyéb nyoma is ennek? Nem kizárt azonban, hogy a további kutatások révén ezek majd még elő is kerülnek. Ha hihetünk viszont szavainak, akkor az egyetlen olyan, a nyugat-európai közvélemény számára készült propagandakiadványról van szó, amely közvetlenül Zrínyi felügyelete alatt és a bán szándékainak megfelelően készült.

⁹⁹ Lásd: Bene 1993b. 36. o.

¹⁰⁰ ÖStA Finanz- und Hofkammerarchiv, Hofkammerarchiv, Hofzahlamtsbücher 1660/61. 106. fol. 129v.; 1662. fol. 124r.; 1664. fol. 81r.; 1665/66. fol. 216r.

¹⁰¹ Andtler: *Memoria*. 43r.

¹⁰² Bene 1993b; Bene 1993a. 659–661. o.

¹⁰³ Bene 1993b. 37. o.

Andtler elsőként akkor szól Zrínyiről, mikor 1660. június végén a horvát bán értesülve Várad körülzárásáról, valamint arról, hogy Kanizsán tűz ütött ki, seregével nyomban Kanizsa alá sietett. Andtler teljesen úgy állítja be az eseményeket – és ezzel nyilván Zrínyi véleményét közvetíti –, hogy a horvát bán diverziós céllal zárta körül Kanizsát, nevezetesen azért, hogy a török erőket elvonja Várad ostromától. A császár parancsára, aki viszont nem akarta megszegni a törökkel kötött békét, hiszen Várad nem a magyar uralkodó, hanem az erdélyi fejedelem kezében volt, Kanizsa ostromát abba kellett hagynia. Andtler írja le elsőként a később nagy karriert befutott jelenetet, amelyben, amikor Zrínyi kézhez kapta a császári parancsot, mérgében földhöz vágta a kardját.¹⁰⁴ Ugyancsak Andtler említi, hogy a csallóközi katonák elfogták Hannibal von Gonzagának (1602–1668), az Udvari Haditanács alelnökének (1658–1663) a budai pasához küldött levelét, amelyből világosan kiderült, hogy a császár semmit sem fog tenni Várad megsegítése érdekében. Látna Zrínyi, hogy a törökök Várad elfoglalásával amúgy is megsértették a békét, saját és Ausztria védelme érdekében kezdte el építeni Zrínyi-Újvárat. Andtler igazi dicsőimnusz zeng a várról, amelynek erősségét az is bizonyítja, hogy a törökök nyomban annak lerombolását kérték a császártól. (Nem nehéz észrevenni a finom utalást: azzal, hogy Montecuccoli nem védte meg a kiváló erődítményt, valójában a törökök kérését teljesítette.)

Ezután tér rá a szerző Montecuccoli erdélyi hadjáratának ismertetésére. Andtler szerint a tábornok serege úgy mennyiségileg, mint minőségileg alkalmas lett volna arra, hogy kiűzze Ali pasa csapatait Erdélyből. Ezek után nemcsak az erdélyiek, hanem az egész keresztény világ azt várta, hogy Montecuccoli hírnevének megfelelően fog cselekedni, de ő egyszerűen megfutamodott. Ezután következik a Zrínyi–Montecuccoli paszkvillus-vita ismertetése. Andtler e vitának természetes folytatását látta abban, hogy 1664-ben elkészült a *Lucerna di Cesare* című mű, amelynek szerzője – legalábbis szerinte – szintén Montecuccoli.¹⁰⁵ (A szerzőség kérdésére mindjárt visszatérünk.) Az 1663–1664. évi események ismertetésénél többször is hivatkozik még a *Lucerná*-ra, mindig ironikusan és a cáfolat kedvéért. A *Lucerna di Cesare*-ban Zrínyi beszélget „a császár Mécsesével,” a Lucernával, aki a sötétben tévelygő horvát bánt igyekszik felvilágosítani arról, hogy mi miért történt az 1663–1664. évi háború idején. A legfontosabb vitapont: Kanizsa körülzárása, majd feladása. A beszélgetés közepette egyszer csak a következőket kérdezi a Mécses Zrínyitől: „Szóval úgy véled, hogy azért nem foglalhattuk el Kanizsát, mert ezt a császár már előre eldöntötte?”¹⁰⁶ Az igenlő válasz után a Mécses valóban Montecuccoli stílusában oktatja ki Zrínyit: „Szegény grófom, nem tanulmányoztad eleget a logikát” – mondja a Mécses, majd kifejti, hogy Kanizsát a nagyobb baj elkerülése végett kellett feladni, mert az eleve reménytelen ostrom az egész birodalmat veszélyeztette. Ezek után Montecuccoliról igazi dicsőimnusz zeng a Mécses: a dicsőség csúcsán van, igazi hős, akire ezt a jelzőt nem a köznépp, hanem a „császári ajkak” ragasztották rá.

Nem tartjuk kizártnak, hogy a *Memoria* megírására éppen a *Lucerna* adta meg az utolsó lökést Andtlernek. Azt viszont továbbra sem látjuk bizonyítottnak, hogy a *Lucer-*

---

¹⁰⁴ Andtler: *Memoria*. 42v.

¹⁰⁵ Andtler: *Memoria*. 46r–v.

¹⁰⁶ *Lucerna di Cesare*. fol. 253v–254r. Itt mondunk köszönetet Bene Sándornak, hogy a *Lucerna di Cesare* kéziratának másolatát rendelkezésünkre bocsátotta.

nát valóban Montecuccoli írta volna, hisz Andtleren kívül ezt senki sem hangoztatta, és eddig a Montecuccoli-kutatók közül sem tulajdonította azt senki az olasz hadvezérnek. Ennek ellenére vannak olyan részek benne, amelyek valóban Montecuccoli szerzősége felé terelik a gyanút: pl. a Mécses katonának nevezi magát („notabile azzione autentiche al mio nome di soldato”), aki mint szegény lovag csupán saját igyekezetéből jutott a dicsőség csúcsára („io sono un povero cavaliere, che colla industria mi sono finalmente arrivato ad un posto di gloria, di nome e di dignità superiore”).¹⁰⁷ A Mécses azt is kifejti, hogy Kanizsát azért sem érdemes ostromolni, mert a török elleni nagy háborút a Duna mentén kell megvívni, és – mint tudjuk – ez Montecuccoli vesszőparipája volt. Zrínyi nyughatatlan, nagyravágyó katonaként jelenik meg az iratban, aki nem képes átlátni a politikai gépezet működését, és csak saját dicsőségét keresi a csatatéren, de arra nem gondol, hogy meggondolatlan akcióival veszélybe sodorná az egész keresztény hadsereget. Amikor Zrínyi megkérdi a Mécseset, miért haragudott meg rá a császár, a következő feleletet kapja: „A császár bátorságodért és okosságodért szeret és becsül téged, de féltelmet nem ismerő vak szenvedélyedet elutasítja. Annál is inkább, mert a spanyoloktól kapott aranygyapjas rend igencsak kinövesztette nagyravágyásod szarvait. [...] A kani-zsai eset után személyed még inkább kegyvesztett lett nemcsak az udvar, hanem személyesen a császár előtt is. [...] Egyébként, ha nem kaptál volna akkora bizalmat az udvar-tól, és ha a tapasztalt hadvezérek alá rendelték volna, akinek engedelmeskedned is kellett volna, megtanulhattad volna a katonai mesterséget (prudenza militare), melyet nem lehet sem könyvekből, sem a portyázásokból elsajátítani.”¹⁰⁸

Mindezek ellenére úgy véljük, nem Montecuccoli a forrás szerzője. Az iratban nincs egyetlen konkrét hely- vagy eseményleírás sem. Érződik ráadásul a szövegen, hogy olyan valaki írta, aki nem vett részt a leírt eseményekben. Egyébként Zrínyi-Újvárról szó sem esik, csupán Érsekújvár és Kanizsa ostromáról olvashatunk néhány elnagyolt információt. Jól ismeri viszont a szerző Zrínyi érveit, a bécsi udvari viszonyokat, valamint a hadjáratban részt vevő hadvezérek, Peter Garf von Strozzi, Hollach, azaz Julius Wolfgang Graf von Hohenlohe és leginkább természetesen Montecuccoli katonai elképzeléseit. Éppen ezért úgy véljük, hogy egy Montecuccolihoz közel álló bécsi udvari tollforgató lehet a *Lucerna* szerzője, talán éppen a sokat emlegetett Priorato. Ezt mindenesetre csak további kutatások révén tisztázhatjuk.

Andtler I. Lipótot igyekezett kímélni, de Porcia hercegen és főleg Montecuccolin alaposan elverte a port. Még a szentgotthárdi győzelem kapcsán is csak gúnyosan tudott nyilatkozni az olasz hadvezérről, aki – szerinte legalábbis – a franciák nélkül nem is lett volna képes győzni. Ezért Julius Caesar jelmondatát („Jöttem, láttam, győztem”) kifordítva, Andtler gúnyos epigrammát fabrikált Montecuccoli fiktív diadalszekerére:

*Et veni, vidi, fugi, tria verba superbo
Portantur curru, totum referentia bellum.*¹⁰⁹

¹⁰⁷ *Lucerna di Cesare*. fol. 265v.

¹⁰⁸ Uo. 278r–v.

¹⁰⁹ *Andtler*: Memoria. 59v. (Jöttem, láttam, elmenekültem, e három büszke szót/ Vitte a szekér, ami [Montecuccoli] egész háborúját jellemezte.) A szentgotthárdi győzelemhez kapcsolódó propagandáról lásd: *G. Etényi* 2003. 234–240. o.

Ezek után nem csodálkozhatunk azon, ha Andtler műve Montecuccolit felbőszítette. Ráadásul a *Memoria* a későbbi Zrínyi-párti kiadványok egyik ősforrása lett. Ha hihetünk a téma egyik osztrák szakértőjének, Georg Wagnernek, Montecuccoli annyira megharagudott, hogy 1668 májusában kieszközölte a császárnál azt a rendeletet, amelynek értelmében a *Memoria* összes elérhető példányát elégették.¹¹⁰ Az akció olyan jól sikerült, hogy a nyomtatványból mindössze egyetlen példány maradt fenn. A *Memoria* további sorsa is igen érdekes: főleg Erdélyben (ahol még magyarra is lefordították) és jezsuita körökben terjedt, egybekötve más Zrínyi-vonatkozású vagy olyan, a függetlenségi gondolatot hordozó írásokkal, mint a *Siralmas Panasza* vagy az *Elmélkedés*. Újabb reneszánsza – teljesen érthetően – a Rákóczi-szabadságharc idején következett be.¹¹¹

Andtler után: Nitri és Priorato

Az mindenesetre kérdés marad, hogy ha Montecuccolit ennyire érzékenyen érintette Andtler füzetecskéje, miért csak három évvel annak megjelenése után kezdett ellenakcióba? Főleg úgy, hogy közben más művek is megjelentek, amelyek szintén nemtetszést váltottak ki belőle, és azokra nyomban reagált is. Az első ilyen Mauritio Nitri Velencében 1666-ban megjelent munkája, a *Ragguaglio delle ultime guerre di Transilvania et Ungaria*. Bene Sándor derítette ki, hogy az álnév mögött valójában „Noires apátja,” azaz Giuseppe Maria Maraviglia (1617–1684), a bajor választófejedelem, Ferdinánd Mária (1636–1679) velencei teológusa, Novara későbbi püspöke és a padovai egyetem tanára rejtőzik.¹¹² Gualdo Galeazzo Priorato már 1665. október 23-án írt levelében figyelmeztette Montecuccolit arra, hogy a Zrínyiek minden tettét, még a legkisebb csetepatét is, az „európai fecsegők” (értsd nem az olyan komoly történetírók, mint ő) mindenféle szétkürtölik. Főként Velencében és Franciaországban fogékonyak ezekre a szenzációkra, olyannyira, hogy maga Priorato olvasta Condé hercegének, azaz Armand de Bourbonnak (1629–1666) az egyik levelét, amelyben a francia főúr Zrínyit egyenesen Nagy Sándorhoz hason-

¹¹⁰ Wagner 1964. XXII. o.

¹¹¹ Ennek bizonyítéka az az 1703-ban összeállított kolligátum, amelyből eddig is idéztük a *Memoriát*. A kolligátumban többek között megtalálható Rimay János Bocskai halálára írt nevezetes latin epigrammája, Szalárdi Jánosnak a Várad elstéről írt emlékirata, néhány irat az 1662. évi pozsonyi országgyűlésről, Zrínyi 1663. november 28-án a császárhoz, valamint a pápának 1664. április 19-én Zrínyihez írt levelének másolata. Ezek az iratok azonban már korábban is együtt terjedtek. A Várad elstéről szóló Szalárdi-féle beszámolót egy bizonyos Jagossich Márton 1662. augusztus 20-án másolta le Debrecenben. Ez a másolat kerül be az OSZK Quart. Hung 98. jelzetű kolligátumába, amely a Zrínyi-vonatkozású leveleket és a *Memoriát* leszámítva, teljesen megegyezik a kolozsvári 640. jelzetű kolligátum szerkezetével. Erre a bizonyos Jagossich Mártonra azonban érdemes jobban odafigyelnünk, mert 1667. január 16-án Andtler művének másolását fejezte be. Jagossich másolata jelenleg az OSZK-ban található: Quart. Lat. 1606. A Kaprinay-gyűjteményben szintén Thököly Imre, II. Rákóczi Ferenc, valamint egyéb Zrínyi vonatkozású iratok közé másolva maradt fenn Andtler műve: Egyetemi Könyvtár Col. Kaprinay, tom. XXXIII. fol. 198–226. Mindemellett van még az OSZK-ban egy XVIII. századi másolat, valamint a Nádasdy levéltárban is egy másolati példány, amelyet Jankovics József fedezett fel. Legutóbb Bene Sándor arról tudósított, hogy a drezdai Sächsische Landesbibliothekban megtalálható a nyomtatvány eddig ismert egyetlen példánya. A XVIII. században Erdélyben magyar fordítás is készült róla. A nyomtatott példány előkerülésével talán eljött az idő a *Memoria* újrakiadására és magyarra fordítására. Bene Sándor: *Od kupovine knjiga do kupovine pisaca: braća Zrinski u međunarodnoj propagandi (1663–1666)*. In: 400. Obljetnica Nacionalne i Sveučilišne Knjižnice u Zagrebu. (Urednica *Mirna Willer*.) Zagreb, 2007. 45. o.; Benkó József levelezése. (Szerk. *Tarnai Andor*.) Budapest, 1988. 148–151. o. (Magyarországi tudósok levelezése 1.)

¹¹² Bene 1993a. 657–659. o. Lásd még: *Köpeczi* 1976. 214–215. o.

lította. Priorato meg is nevezett egy ilyen fecsegőt: Baldissera, aki Velencében és Párizsban nyomtatott ki különböző *gazettekat* (hírleveleket). Zrínyi könyvei között volt egy Petrarca-kötet (*Il Petrarca nuovamente ridotto alla vera lettione*, Venetia, 1619), amely a velencei Giuliani Baldissera műhelyében jelent meg. A Baldissera család tehát nyomdászattal foglalkozott, és így érthető, ha a Zrínyi testvérek nem csak vásároltak tőlük könyveket, hanem néha-néha meg is bízták őket azzal, hogy a róluk szóló híreket terjesszék.¹¹³

Priorato levelében nem nevezte meg Nitrit, de a német történész, Peter Moraw szerint Montecuccoli válaszlevelében (amelyet egyetlen más forrásból sem ismerünk) arról írt,¹¹⁴ hogy olvasta a *Ragguaglió*-t, és hamisítással vádolta annak szerzőjét. Az tény, hogy Nitri művéhez számos megjegyzést fűzött Montecuccoli, annak ellenére, hogy Nitri láthatóan igyekezett tompítani egyik fő forrásának, Andtler *Memoriá*-jának Montecuccoli-ellenes életét. Így például Nitri Montecuccoli erdélyi hadjáratának leírásában szorososan követi Andttert, néhol szó szerint fordítva a *Memoria* szövegét, mégis az események elbeszélésének a végén, mikor az értékeléshez ér, kihagyja azt a részt, ahol Andtler a Zrínyi–Montecuccoli-féle paszkvillus-polémiát ismerteti – Vergilius Aeneiséből a habozó, óvatoskodó Drancest megszégyenítő Turnus beszédet idézve –, és másfél oldalon keresztül arról elmélkedik, hogy Montecuccoli mégis csak jól tette, hogy megmentette a császári sereget.¹¹⁵

Legkeményebb megjegyzéseket Zrínyi–Újvár kapcsán kapja Nitri Montecuccolitól. Andtler szinte szó szerint követve a következőket írja Nitri: „1661. június 14-én Gróf Zrínyi Miklós egy erődítmény építésébe kezdett a Mura folyó partján, ellenséges területen, [melyet saját családja és háza emlékének adózva] Újzrínyivárnak nevezett. [Mivel Kanizsától mindössze egy mérföldnyire esett] arra szolgált volna, hogy innen támadják az ellenséget, és hogy biztonságos visszavonulást nyújtson a csapatoknak. Ez lett volna egész Stájerország védőbástyája.” Íme Montecuccoli megjegyzése: „Nagy fennen való szavak. Csak olyan túlzással, amely a légyből elefántot csinál, lehetne ezt az építményt erődítménynek nevezni. Hálát adhattunk volna az Istennek, ha legalább egy jó tábori földvár (palánk) erényeivel rendelkezett volna. Nem mondhatok mást, hiszen a rajzát a hadmérnökök nyomtatásban is közzé tették, ezért azt mindenki láthatta saját szemével.”¹¹⁶

A következő rész a Zrínyi–Újvár alatti vitáról tudósít. Amikor június elején Montecuccoli megérkezett a táborba, Zrínyi az azonnali támadás mellett kardoskodott. Az

---

¹¹³ Priorato levele: ÖStA KA Nachlass Montecuccoli. B/492/167. Baldisseráról: A Bibliotheca Zriniana története és állománya. (Szerk. *Klaniczay Tibor*. Írta és összeáll. *Hausner Gábor, Klaniczay Tibor, Kovács Sándor Iván, Monok István, Orlovsky Géza*.) Budapest, 1991. 290. o. (Zrínyi-Könyvtár IV). Lásd még: *Bene*: 1993a. 656. o.

¹¹⁴ *P. Moraw*: Kaiser und Geschichtsschreiber um 1700. *Die Welt als Geschichte*, XXII. (1962) 3–4. sz. 187. o. Lásd még: *Köpeczi* 1976. 215. o.

¹¹⁵ *Nitri* 1666. 53–55. o.; *Andtler*: *Memoria*. 44r–45v.

¹¹⁶ „Il Conte Nicolo Zrinio alli 14 Giugno 1661 incominciò ad erigere una fortezza sopra il fiume Mura nell’istesso paese nemico, quale [in memoria della propria casa e famiglia] chiamò Neuserin, luogo certamente a proposito per assalire l’inimico, ed havere la ritirata sicura, [lontano una lega, ò poco più da Canisa] e che poteva servire per antemurale a tutta la provincia della Stiria.” (*Nitri* 1666. 46. o.) Montecuccoli szövege: ÖStA KA AFA 1661/13/1 648r–v. A szögletes zárójelbe tett részeket Montecuccoli kihagyta Nitri szövegéből. Montecuccoli megjegyzése: „Sesquipedalia verba. Ne meno con l’hiperbole, che fà d’una mosca un elefante, pote[v]ja darsi a quest’opera titolo di fortezza, né per tale fù fabbricata: Piacesse a dio, ch’ella avesse avuto le per-fettioni d’un buon ridotto di campagna. Ma poi ch’ella è stata veduta da gli occhi di tutte le nationi, et il disegno in istampa espostosi dagl’ingegneri al publico, non occorre dire altro.” (ÖStA KA AFA 1661/13/1. 648r–v.)

olasz hadvezér azonban óvatosabb volt: attól tartott, hogy egy támadás az egész hadsereg totális megsemmisülését hordozza magában. Montecuccoli ellenvetéseire Zrínyi szenvedélyes szónoklatot tartott, amelyet Nitri is lejegyzett. Íme, egy kis ízelítő ebből a beszédből: „Az államokat és határaikat nem csípőre tett kézzel védik, sem pedig úgy, hogy az elzüllesztett katonaságot tunyaságban hagyják elpuhulni. A seregeket nem azért állítják, hogy minden haszon nélkül feléljék az uralkodók kincsét és jövedelmeit, sem pedig, hogy haszontalanul pusztítsák a kenyeret és a zsoldot, hanem azért, hogy a körülmények és a szükség kívánalma szerint harcra keljenek. [...] Mindig a többi parancsnokok halogatták a cselekvést, várakozva az erősítések érkezésére. Ám most nem kell tovább habozni: az ellenség serege összesen sem számlál harmincezernél több főt, míg saját seregük jóval nagyobb, tapasztaltabb, fegyelmezettebb és harcra szokottabb. [...] Mindent összevéve, a csata halogatása a további erősítések reményében véget nem érő időhúzás, és saját romlásunkra való várakozás, hiszen az ellenség is hasonlóképpen gyarapszik, sőt, az idő inkább neki dolgozik, hogy megerősödjön és szilárdabbá váljon.”¹¹⁷

Nem vagyunk biztosak abban, hogy ez a beszéd így elhangzott volna a Zrínyi-Újvár alatti táborban. Inkább propagandisztikus céllal leírt és terjesztett szövegről lehet szó. Így juthatott hozzá Sagredo velencei követ is, aki 1664. július 6-i bécsi jelentésében idézi.¹¹⁸ De erre enged következtetni Montecuccolinak Nitri ezen szöveghelyéhez fűzött megjegyzése is: „Ez az egész szónoklat csak szeszély szülte mese, és a tanácskozások jegyzőkönyvei teljesen mást mutatnak. A szolid és megdönthetetlen érvek mellett az egyhangú szavazás is a támadás ellen szólt. Miért támadtuk volna meg az ellenséget, mikor annak állásait a folyó és az erdő is védte? A szemük előtt kellett volna átkelni a Murán, megmászni a dombot és az erdőt, és mindezt fáradt, legyengült, megfélemlített katonákkal. A felmentő sereg még csak éppen, hogy gyülekezett. Vakmerő örültség lett volna hát. Az ellenség mindenképpen át akart kelni a folyón és meg akart minket támadni: miért ne hagytuk volna, hogy átkeljenek és elhagyják előnyös állásaikat, és így mi kerüljünk előnyösebb helyzetbe velük szemben? Ezt csak a szenvedélytől elvakult ember nem látja be, vagy olyan, akinek kevés háborús tapasztalata van, de aki már részt vett katonai vállalkozásokban, az nem fog meggondolatlan akciókba, és saját gyakorlata alapján ugyanígy ítéli meg a dolgokat.”¹¹⁹

Emellett több helyen is hamisítással vádolta meg Nitrit Montecuccoli. Nitri ezt írja: „Miután Montecuccoli bevonult a várba, Zrínyi csapatait kitakarította onnan és egy hozzá hű kapitányt nevezett ki.” Montecuccoli megjegyzése: „Hamis az az állítás, hogy Zrínyi csapatainak parancsra kellett elhagyniuk az erődítményt. Az igaz, hogy sokan eszeveszetten elmenekültek, mert senki sem akart önként a várban maradni. A várparancsnokságot valóban a szövetségeseknek kellett volna ellátniuk, de ők mindenféle ürüggyel elutasították azt, ezért kellett valakit a császáriak közül megbízni. Ezért váltották le a Spick ezredbeli Leslie ezredet és Tasso ezredet nevezték ki.”¹²⁰

¹¹⁷ Az eredeti szöveget lásd: *Nitri* 1666. 140. o. Magyar fordítása: Zrínyi Miklós válogatott levelei. 212–213. o.

¹¹⁸ Zrínyi Miklós válogatott levelei. 308. o.

¹¹⁹ ÖStA KA AFA 1661/13/1. fol. 610v–611r. Vö. *Veltzé* III. 1900. 343. o.

¹²⁰ ÖStA KA AFA 1661/13/1. fol. 613v. Vö. *Veltzé* III. 1900. 346. o.

A szentgotthárdi győzelem akkora jelentőséggel bírt,¹²¹ hogy a Zrínyi-párti propagandisták megkísérelték a horvát bánt is valamiképpen abba „belekeverni”, holott köztudott volt, hogy Zrínyi az ütközetben nem vett részt. Ezen a téren is Andtler járt az élen, majd nyomában Nitri, akik azt írták, hogy amikor a keresztények már lankadni kezdtek, felröppent a hír, hogy a Rába folyó másik partján Zrínyi hátba támadta a nagyvezírt. A hír később hamisnak bizonyult, a keresztények mégis elhitték, és még bátrabban és lelkesebben kezdtek harcolni, és így megfordították a csata kimenetelét. Mindez már-már a legendaképzés mesterfokának tartható, amit természetesen Montecuccoli sem hagyhatott szó nélkül: „A törökök nem hollók, hogy elkárogják a hírt – írta Nitri fenti helyét kommentálva. A nagyvezír a folyó szemközti oldalán volt, mindenki szeme láttára legalább 30 000 lovassal. Lehetetlen volt tehát, hogy a keresztények és a törökök egymással beszélhettek volna [azaz eljuthatott volna a török seregtől a keresztényekhez az a hír, hogy Zrínyi hátba támadta a nagyvezírt], és hogy a keresztények ezt el is higgyék, mikor a saját szemükkel mást láttak.”¹²² A szentgotthárdi győzelem után Nitri szerint Montecuccolit, aki mindig az udvar akaratának megfelelően cselekedett, széltében-hosszában ünnepezték. A tábornok erre a következő megjegyzést tette: „Mégis mi akar ez lenni? Mégis ki másnak az ízlése szerint cselekedjen az ember, ha nem a saját uráé szerint? Talán az ellenséget és ura irigyeinek kegyét keresse? Az ilyen ember: áruló.”¹²³

A másik megjegyzésre méltó hely Montecuccoli szerint az a rész volt, amelyben a Zrínyi és a franciák közti jó kapcsolatot tárgyalja Nitri, egyébként szintén Andttert követve. Eszerint a francia vezérek mindent megtettek, hogy elutazásuk előtt Zrínyivel találkozhassanak, akinek az egész világra kiterjedt híre-neve hozzájuk is eljutott. A találkozás alkalmával egy nemes paripát, valamint különböző fegyvereket ajándékoztak Zrínyinek, és biztosították arról, hogy a szentgotthárdi győzelem csakis az ő nevének köszönhető (ami nyilvánvaló utalás a fent említett hamis hírre). Montecuccoli persze erre is replikázott: „Egy szó sem igaz az egészből. Zrínyi gróf Csáktornyan tartózkodott, míg a franciák a Duna bal partján, sőt még azon is túl, legalább 200 olasz mérföldnyi távolságban. Majd Cseh- és Morvaország felé meneteltek tovább, és még a Bécsben lévő császári udvart sem keresték fel.”¹²⁴ Másik apró megjegyzését Montecuccoli a Zrínyi halála kapcsán felsorolt dicséretnek azon részéhez fűzte, amelyben Nitri azt írja, hogy a németországi háborúban sok csatában vett részt Zrínyi. Montecuccoli lakonikus megjegyzése: „Hamis. Zrínyi gróf egyetlen németországi háborúban sem vett részt”¹²⁵ – ami ugyanakkor szintén nem felelt meg a valóságnak, hiszen a horvát bán az 1640-es években ténylegesen harcolt a harmincéves háborúban, sőt ennek köszönhetően a vezérőrnagyi rangot is elnyerte.

A fentiek alapján teljesen világos, hogy Nitri, főként Andttert követve számos helyen finoman csúsztatott, még akkor is, ha Andttertől a durván Montecuccoli-ellenes passzusokat nem vette át. Egyre inkább úgy tűnik, hogy mindezek mögött Velence, de főleg a

¹²¹ Erről lásd: *Ferenc Tóth: Saint-Gotthard 1664. Une bataille européenne.* Paris, 2007. 29–33. o.

¹²² *Andtler: Memoria.* 58r.; *Nitri 1666.* 188–189. o.; ÖStA KA AFA 1661/13/1. fol. 619v.; *Veltzé III.* 1900. 343. o.

¹²³ *Nitri 1666.* 196. o.; ÖStA KA AFA 1661/13/1. fol. 617r.; *Veltzé III.* 1900. 349. o.

¹²⁴ *Andtler: Memoria.* 59v.; *Nitri 1666.* 208. o.; ÖStA KA AFA 1661/13/1. fol. 620v.; *Veltzé III.* 1900. 344. o. Vö. *Tóth Ferenc: Coligny és Montecuccoli Szombathelyen 1664-ben. Vasi Honismereti és Hejtyörténeti Közlemények,* 2009. 3. sz., 32–35. o.

¹²⁵ *Nitri 1666.* 210. o.; ÖStA KA AFA 1661/13/1. fol. 621r.; *Veltzé III.* 1900. 345. o.

franciák kezét-hatását érdemes keresnünk. Elsősorban ennek köszönhető, hogy az Európa-szerte ünnepezt győztes hadvezér, Montecuccoli publicisztikai fronton vereséget szenvedett. Így két évvel Zrínyi halála után joggal érezte úgy, hogy itt is ellentámadásba kell lendülnie, ezért nem csak Nitri szövegét, hanem még az 1661–1664 között Sagredo által írt, már emlegetett jelentéseket (főleg az erdélyi hadjáratra, valamint a kanizsai és a Zrínyi-Újvárra vonatkozó részeket) is megszerezte, majd kommentálta. Íme, egy mozzanat a vitából Kanizsa körülzárása kapcsán. Sagredo írja: „Zrínyi gróf azt állította, hogy Kanizsa képtelen magát tovább tartani, mivel ő igen előnyös pozíciót foglalt el és uralta a terepet, szorosan körülzárta és minden áron megakadályozta azt, hogy élelmiszer jusson a várba, olyannyira, hogy mindenki meglepődésére a császár kezébe fog esni a vár.” Montecuccoli válasza: „Oh, micsoda marhaság! Még hogy Kanizsa nem bírta volna magát tartani! És vajon miért? Mert körül volt zárva? Na, de honnan érkezett az élelmiszer Kanizsára? Talán Stájerországból? Oh, micsoda együgyűség! [Értsd: a körülzárás ellenére is el tudták volna látni magukat a törökök a hódoltsági területekről, amelyeket Zrínyi aligha tudott teljességgel elvágni, és így tudták volna még tartani a várat.]”¹²⁶

A Montecuccoli által felügyelt kiadás: Priorato Historiája

Említettük, hogy Priorato már 1665-ben figyelmeztette Montecuccolit az ellene folytatott publicisztikai hadjáratról, amelynek háttérében a Zrínyi testvéreket (az időközben elhunyt Miklóst, illetve az 1665 augusztusában kinevezett új horvát bánt, Pétert) sejtette. Porcia herceg a francia szolgálatban is álló Prioratót (ő ugyanis egykor XIV. Lajos kegyeltje és Mazarin magántitkára volt) 1663-ban a regensburgi birodalmi gyűlésen Krisztina svéd királynő mellől csábította Bécsbe. A fentebb már tárgyalt Krisztinával való kapcsolata alapján nem kizárt, hogy ebben Montecuccolinak is része volt. Az mindenesetre tény, hogy Montecuccoli már 1663. augusztus 5-én beszámolt Prioratónak arról, hogy az Udvari Haditanács ideiglenesen megbízott elnökének nevezték ki. A jó kapcsolat továbbra is megmaradhatott, mert Priorato I. Lipót császárról készülő nagy művének Magyarországról és Erdélyről szól fejezeteit megküldte átolvasásra Montecuccolinak, aki terjedelmes „lektori jelentést” készített a kéziratról, mégpedig Győrben, 1666. február–márciusában. (Montecuccoli ugyanis – mint említettük – 1660-tól győri főkapitány is volt.)

Legrészletesebben természetesen az erdélyi hadjáratról, valamint az 1663–1664. évi háborúról szóló részeket jegyzetelte meg Montecuccoli. Az erdélyi hadjáratra vonatkozó részekről már szóltunk, most csak a Zrínyihez kapcsolódó néhány passzus bemutatásával szeretnénk érzékeltetni Montecuccoli és Priorato munkamódszerét. Priorato kéziratának Zrínyi-Újvárat érintő részéhez a következő megjegyzést fűzte Montecuccoli: „Zrínyi erődítménye, értékét tekintve, egy tábori reduttal volt egyenlő, Wassenhofen mérnök hanyagsága miatt, és azért, mert a gróf csak a zsákmányszerzési akciók biztosítása végett építtette.” Alább Priorato a kéziratban Belső-Ausztria első hadmérnökének nevezte Wassenhofent, mire Montecuccoli: „Ez egyetlen háborúban sem vett részt, csak néhány könyvből spekulált ki valamit, és amiért a grazi hivatalnokok és más tapasztalatlan döntéshozók elfogadták Zrínyi téves nézeteit akasztófát érdemelnének.”¹²⁷ Priorato erre mó-

¹²⁶ ÖStA KA AFA 1661/13/1. fol. 705r. Lásd még *G. Etényi* 2003. 117., 170–171. o.

¹²⁷ „Il forte del Zrin non valeva un ridotto di campagna per l'ignoranza dell'ingegnere Wasneheim, e per-

dosította is a kéziratot, mert a nyomtatott szövegben már a következőket találjuk: „Mivel az erődítményt egy kevés gyakorlattal rendelkező hadmérnök építette, ezért az nem volt megfelelő minőségű, hiába dicsérték a hozzá nem értők. Az igazi szakemberek úgy találták, hogy csak annyit ért, mint egy közönséges tábori redut (földvár, palánk).”¹²⁸

Montecuccoli ugyanakkor Zrínyi-Újvár kapcsán egyenesen utasításba adta Prioratónak a következőket: „Beilleszteni ide a várnak és hiányosságainak leírását.” Ezt Priorato a zrínyi-újvári ostrom leírásakor meg is tette.¹²⁹ Alább azt szeretnénk bemutatni, hogy miben és mennyire érvényesítette Priorato Montecuccoli javaslatait.

Priorato:
Historia di Leopoldo cesare

„Tudni kell, hogy ezt az erődítményt nem igazi várnak építtette Zrínyi gróf, mivel sem a hely, sem az építmény, sem a környék nem volt erre alkalmas; hanem csupán azért, hogy – mint egy tábori redutt – hídfőül szolgáljon a Murát Kanizsa felé átszelő híd számára, valamint, hogy a békeidőben, e nemzetek szokásainak megfelelően, a portyázásra induló csapatok visszavonulását fedezni lehessen általa. Egyszóval, ez a folyóval szemben egy lejtőre épült erődítmény, nagyon gyenge volt: mindössze két kicsi földből épült mellvédből, és két nagyon szűk harapófogó alakú földerdítésből állt, melyeket az árok lábánál futó összeláncolt nehéz gerendák tartottak. A tűzvonaltól mindezt egy háromszögű kiugró sánccal (rivellino) ellátott paliszád vette körül. A folyó felől csak egy paliszád védte. A bárkákból készült hidat egy paliszád, valamint egy 50 gyalogost befogadni képes redutt védte. Az erőd kerülete 300 láb volt mindössze, mely kb. 300 ember befogadására volt elegendő. A közvélekedéssel ellentétben az összes hadmérnök és tapasztalt hadvezér, aki megvizsgálta a várat, azon a véleményen volt, hogy egy hivatásos hadsereg sem lett volna elég az erőd megvédésére.

Montecuccoli:
Della guerra col turco in Ungheria

„Ezt az erődítményt azért építették, ahogy a tábori reduttokat is szokás, hogy hídfőül szolgáljon egy híd számára, amely a Murán történő átkelést biztosította Kanizsa felé, hogy fedezze a csapatok visszavonulását, amelyek békeidőben rabolni mentek ki, és ha a török üldözné őket, ha éppen a portyázásból térnek vissza, kényelmesen átkelhessenek ezen a hídon a zsákmánnyal. A hely azért volt jelentéktelen, mivel sem árka, sem fedett útja, sem formája, sem szárnyai nem voltak, a védvonalak nagyon rövidek voltak, az építési szintvonal alacsony és lejtős volt, a fal magas és nagyon keskeny volt, és egy magaslat mégis uralta, amelyen a török felállította ütegét. Minde mellett az erődön belül nem volt elég hely, ráadásul mindkét oldalán nyitva állt, mivel a falakat nem vezették el a vízig, hanem ezek és a víz között nyílást hagytak, ezért az első pillanatban ugyanolyan veszélyben volt, mint az utolsóban, hogy kézitusában elfoglalják. Emellett a hely az uralkodó magaslatok miatt még kitörésekre sem volt alkalmas, szűk, kevés embert tudott befogadni anélkül, hogy azok egymásnak ne okoztak volna kényelmetlenséget, és ne akadályozták volna egymást, ám e csekély erő nem volt elegendő az erőd védelmére.

---

ché il Conte lo fece solo per assicurare le prede.” A Luraghi-féle kritikai kiadásból ez a mondat kimaradt: Le opere di Raimondo Montecuccoli III. 188–201. o. Az eredeti szöveget lásd: ÖStA KA Nachlass Montecuccoli B/492/d/7/2. fól. 22r.

„Costui non ha pratica alcuna della guerra, solo qualche speculativo contatto dai libri, e per aver imbevuto di opinioni erronee il Zrin, li ministri di Gratz ed altri inesperti come cagione principale dei mali avriano meritato il capestro.” Le opere di Raimondo Montecuccoli III. 198. o.

¹²⁸ Priorato 1672. 31–32. o.

¹²⁹ A Priorato művében található Zrínyi-Újvár metszet elemzése: Domokos–Hausner 2009. 245–247. o.

Priorato:
Historia di Leopoldo cesare

A törökök egyesített erőkkel támadták a várat, míg a keresztényeknek csak kevés ember állt rendelkezésre a védekezéshez, akiknek ráadásul a sokkal előnyösebb pozíciókban lévő ellenség által jól látható, és annak tüzésége által folyamatosan ágyúzott hidon kellett felvonulniuk. Miután Leslie gróf helyett Avageur [Pierre Dubois Davaugour] báró átvette a védelem parancsnokságát, a védekezés terén tapasztalt francia zsoldos is azt mondta, hogy a vár védhetetlen, és többször is javasolta nekünk, hogy feladjuk azt. Még arra is kész lett volna kötelezettséget vállalni, hogy a török főerők eltávozása után visszaszerzi a várat és nyolc nap alatt egy előnyösebb helyen, egy jobb erődítményt épít. [...] Ennek ellenére, azért, hogy Zrínyi gróf kedvébe járjanak, és hogy időt nyerjenek addig, amíg a különböző irányból jövő, keresztény seregek meg nem érkeznek; és hogy a törökök erejét lefoglalják, és minél több veszteséget okozzanak nekik emberekben és lovakban; valamint, hogy elkerüljék a köznép között (egyébként hamisan) elterjesztett várható szemrehányásokat, úgy döntöttek, hogy amíg csak lehet, védik a várat.”

Montecuccoli:
Della guerra col turco in Ungheria

Amikor valaki bement a várba, meg kellett kérdeznie, tulajdonképpen hol van az erőd; a katonák juhakolnak hívták.

A törökök egyesített erejükkel támadták a várat, a keresztények viszont csak csekély erővel, kisebb csapatokkal tudtak segíteni, akiknek ehhez át kellett kelniük a hídon, amelyet az ellenség megfigyelt és tűz alá vett, illetve folyamatosan lőtt. Az efféle erődítmények, amelyet egy folyó választ el a saját haderőtől, ilyen esetekben a szabályok szerint nem szoktak ennyire keményen védelmezni, hanem le kell rombolni és el kell hagyni, hogy ne veszítsék el egyszerre az erődöt és annak őrségét is, ahogy báró d'Avancourt, egy, még az Európán kívüli országokban is nagy hadi tapasztalatokra szert tevő francia nemes ismételtan javasolta nekünk, midőn ajánlkozott, hogy csekély erővel visszaszerzi a helyet, amint a török főerők távoznak, és nyolc nap alatt egy jobb erődöt épít. [...] Most azonban nem kevesebbet határoztak arról, hogy az erődöt a legvégsőkig védelmezzik, mint hogy Zrínyi grófnak kedvezzenek, aki ebben eltökélt volt és maga is jelen volt, és még azon túl is, hogy időt nyerjenek, hogy a keresztény sereg, amely sokfelől érkezett, egyesüljön, és még azért határozták el, hogy a végsőkig védekeznek, hogy a törököket lefoglalják, és így a törököknek lovakban és emberekben veszteséget okozzanak, hogy másutt [a törökök] ne tudjanak semmilyen vállalkozásba fogni.”

Azért idéztük ilyen hosszan a két szöveget, hogy nyilvánvalóvá váljon: Priorato minden bizonnyal a Montecuccoli által számára megküldött jegyzetet írta át. Nem véletlen, hogy Priorato többször kiszól: a szakszerű tájékoztatással a megtévesztett köznép helytelen pletykáit szeretné helyretenni. Priorato azonban néhol tompította is Montecuccoli szövegének Zrínyi-ellenes életét. (Például kihagyta Montecuccolinak azt a megjegyzését, hogy a katonák egymás között csak juhakolnak nevezték Zrínyi-Újvárat.) Ennek ellenére azonban a két olasz szöveg néhol szó szerint egyezik, ami azt is jelenti egyben, hogy a Prioratónak küldött megjegyzéseket nemcsak a történetíró használta fel, hanem később Montecuccoli is egy az egyben áttette a *Della guerra col Turco in Ungheria* szövegébe (a szó szerinti egyezéseket dőlt betűvel jelezzük):

Priorato:
Historia di Leopoldo cesare

E da sapersi, come questo forte fu fabricato dal conte Nicolò di Zrin non per formar una fortezza, poiche nè il sito, nè l'opera, nè lo spazio lo permetteva, ma solo per coprire come un ridotto da campagna la testa d'un ponte, che dava il passaggio sopra la Mura verso Canisa, e per assicurare conseguentemente le spalle alle trupe, che in tempo di pace uscivano conforme il solito di quelle natione, in partita a far scorrerie. [...]

Gli ottomani lo assalivano con tutte le forze unite, e gli christiani non potevano assisterlo, che con poca gente, la quale conveniva defilasse per il ponte esposta alla vista, e infilato, e continuamente battuto dall'artiglieria nemica, che stando piantata in siti eminenti lo signoreggiava.

Montecuccoli:
Della guerra col turco in Ungheria

Fu già questo forte eretto per ricoprire, come un ridotto campale, la testa d'un ponte, che dava il passaggio su la Mura verso Canisa, e ciò per assicurarle le spalle alle trupe che in tempo di pace scorrendo a predare, perseguitate dal Turco nel ritirarsi qui v isi ricoveravano col bottino, per riassarlo a lor bell'agio.

*L'armata turchesca l'assaliva con tutte le forze unite, dove la cristiana se non con poche e per parti poteva assistergli, costrette a passare filando sopra un ponte veduto, imboccato e continuamente dall'inimico battuto.*¹³⁰

Az, hogy Priorato szövege sok helyütt szó szerint egyezik Montecuccoli *Della guerrá-jának* szövegével, arra is bizonyíték, hogy az olasz tábornok már a Priorato-féle *Historia* írásakor (1664–1667) tervezgette a magyarországi háborúkról szóló könyve megírását. Az igazán érdekes azonban az, hogy Priorato jócskán megszelídítette Montecuccoli vehemens Zrínyi-ellenes kirohanásait. Íme, erre néhány példa:

<i>Priorato eredeti szövege</i>	<i>Montecuccoli megjegyzése</i>	<i>Priorato végleges (nyomtatott) szövege</i>
Il Generale Montecuccoli giunge al campo alli 14 Giugno.		Commandò per tante Cesare con lettera di mano propria in data di 4. Giugno al Generale Montecuccoli di partir subito da Vienna [...] gionto il Conte Montecuccoli al campo.
(Montecuccoli tábornok június 14-én érkezett meg a harctérre)		(A császár saját kezűleg 1664. június 4-én írt levelében parancsolta meg Montecuccoli tábornoknak, hogy nyomban induljon el Bécsből és [...] miután megérkezett Montecuccoli gróf a harctérre.)

¹³⁰ *Priorato* 1672. 407–408. o.; *Le opere di Raimondo Montecuccoli* II. 430–431. o. A *Della guerra col turco in Ungheriá*-ból ezt a szövegrészt Domokos György fordította. Ezúttal is szeretnénk megköszönni, hogy rendelkezésünkre bocsátotta kéziratban lévő fordítását.

Priorato eredeti szövege

Propose il Conte Zrin di passar la Mura et attacar l'inimico.

(Zrínyi gróf azt javasolta, hogy keljenek át a Murán és támadják meg az ellenséget.)

Cio non piacendo a Zrin s' accese fra lui e il Montecuccoli discrepanza...

(Mivel ez nem tetszett Zrínyinek, nézeteltérés támadt közte és Montecuccoli között)

Montecuccoli megjegyzése

Proposta tale non si attribuisse alla passione et al proprio interesse di conservar i foraggi dell' Jsola, saria stata ridicola appresso huome ni esperti nelle cose della Guerra, per l'impossibilita che vi era.

Qui s' inseriscono le ragioni ponderate nella consulta, e deseritte nella Relazione e si vegga la pianta del luogo [a dőlt betűvel kiemelt mondat hiányzik a kritikai kiadásból]

(E javaslatot a szenvedély és a magánérdek szülte, mert meg akarta menteni [Zrínyi] a szigeten lévő ellátmányt, de lehetetlensége miatt a háborúban jártas emberek számára nyilvánvaló volt e vállalkozás nevetséges volta.

Ide beilleszteni a tanácskozás alatt mérlegelt érveket, melyet a *Relazione*-be is beillesztettem [fentebb már emlegetett naplója] és lásd még a térképet.)

Nissuna discrepanza nacque tra Zrin e Montecuccoli, perche il concluso fu sempre in cose tanto chiare fra i soldati sperimentati che non s'ebbe se non a seguire la pluralita dei voti. Ma nacque bene nel Consiglio gran parole fra Zrin e Hollach [Hohenlohe] il quale ebbe a dire, ma Montecuccoli cerco di comporli, e quietarli insieme.

(Semmilyen nézeteltérés nem támadt Zrínyi és Montecuccoli között, mert a döntés mindig világos volt, és azt a tapasztalt ka-

Priorato végleges (nyomtatott) szövege

(A tanácskozásokat és Montecuccoli *Relazione*-jét Priorato részletesen ismerteti, de a Zrínyire vonatkozó negatív minősítést kihagyja.)

(Ezek után Priorato a nyomtatott változatban az egész ügyről mélyen hallgat.)

tonák, a szavazatok sokszínűsége ellenére is, elfogadták. A tanácskozás alatt viszont valóban szóváltásba keveredett Zrínyi és Hollach, amiről volna ugyan mit mondani, de Montecuccoli megpróbálta elsimítani a dolgot és kibékíteni őket.)

Il ritirati del Zrin diede dell'apprensione nel campo.

Nissunissima apprensione diede nel campo, perché non vi era più quasi gente alcuna del suo commando. E questa fu la cagione della sua partenza, allegando che la sua gente non era avvezzo a campeggiare, ne avea portato seco da vivere, se non per 8. giorni e che spirato questo tempo si erano disbandati e che però non avendo egli più gente non avea più che fare al campo si ha qui da notare.

1°. Che questa pareva a lui ragione sufficiente d'impegnarsi in un'operazione temeraria col Turco poiché la sua gente non potea più fermarsi nel campo.

2°. Che gli Ungheri del Nadasti dipendevano dal Generale Montecuccoli e non dal Zrin, avendo egli nella sua capitolazione pattuito di non aver a obbedire, se non a quegli che avesse comandato l'Armata in capite.

3°. Che mandar dietro a Zrin per farla ritornare fu meno complimento e nessuna necessita perché egli non avea più gente alcuna nel campo come li è detto e in verità di che si senza anche sul principio di non

Per queste contrarietà di fortuna, e per non trovarsi Zrin più gente del suo commando, sendosi la maggior parte sbandata, deliberò di ritrarsi alla sua casa di Ciacheturno, tanto più non avendo ne meno alcuna autorità sopra la soldatesca unghera, tutta dipendente dal generale Montecuccoli, mentre il conte Nadasti nella sua capitolazione haveva pattuito di non esser tentuto ad obbedire, se non a chi avesse il commando dell'esercito in capite. Lo eccitarono anche alla detta partenza disgusti vertenti tra lui e'l conte d'Hollac, col quale nel consiglio erano passate parole pungenti. Il conte Montecuccoli, che con suavità solleva tenersi ben'affetti universalmente tutti i suoi ufficiali, e capi di guerra, sentì dispiacere di così improvvisa ritirata. Considerava, che questa potrebbe esser attribuita ad altre cause, e forse a dispartire seco. Mandò prima il conte Paolo Esterhasi con una sua lettera, e dopo il barone Miglio con un'altra sottoscritta da tutti gli ufficiali maggiori ungheri, *Priorato végleges (nyomtatott) szövege*

poter far le guardie nella parte, che gli si erano incaricate, come alcuni giorni doppo stante se ne parte e si porto alla Corte dopo aver prima passato i soliti complimenti col Montecucoli.

Qui s'inscriva la lettera che il Zrin scrisse al Montecucoli, per ritornar al campo, e la senza che egli fece di farle guardie imposte alla sua gente.

(Zrínyi visszavonulása aggodalmat keltett a harctéren.)

(Semmilyen aggodalmat sem keltett, mert a harctéren egyetlen ember sem volt már az ő parancsnoksága alatt. [Azaz az ő emberei már elvonultak.] Elvonulásának az volt az oka, hogy emberei nem voltak hozzászokva az ilyen jellegű harchoz (a táborozással járó elhúzódó harchoz), ezért csak nyolcnapos élelmet hoztak magukkal. Miután ezért embereit elbocsátotta, már öneki sem volt semmi dolga a harctéren.

Meg kell itt jegyezni:

Ez elég ok volt neki arra, hogy egy kétes kimenetelű akcióba kezdjen a törökkel, mivel az embereit már nem lehetett maradásra bírni.

Nádasdy [értsd Nádasdy Ferenc, a enemiesi felkelők főkapitánya] magyarjai nem Zrínyi, hanem Montecucoli alá voltak rendelve, mert a megállapodás szerint csak az egész sereg fővezérének (*in capite*) tartoztak engedelmisséggel.

Az, hogy Zrínyi után

Montecucoli megjegyzése

térjen vissza, csupán udvariasság volt és nem kény-

e dallo stesso conte Pietro suo fratello, pregando di far ritorna all'esercito. A contemplatione del Montecucoli ritornò il giorno seguente.

(Látván a szerencse forgandóságát, valamint azt, hogy emberei szétszéledtek, és egyetlen magyar katonára sem maradt immár parancsnoksága alatt, Zrínyi gróf úgy döntött, hogy hazamegy Csáktornyára. Az egész magyar sereg ugyanis Montecucoli tábornok alá volt rendelve, mivel Nádasdy gróf is kikötötte, hogy ő csapataival csak a hadserege főparancsnokának engedelmeskedik. Zrínyi távozását az is elősegítette, hogy Hollach gróffal éles szóváltásba keveredett az egyik tanácskozás során. Montecucoli gróf, aki minden tisztjével és hadvezérével igyekezett jó kapcsolatban lenni, sajnálkozott Zrínyi hirtelen visszavonulása miatt. Úgy vélte ennek más okai is lehetnek, és talán őrá is neheztelt Zrínyi. Ezért előbb Esterházy Pál gróf, majd később Miglio báró útján küldött levelet Zrínyinek, mely utóbbi az összes magyar főtiszt aláírt. Később testvére, Péter által is kérte, hogy tér *Priorato végleges (nyomtatott) szövege*

jen vissza, amit Montecucolira való tekintettel Zrí-

Priorato eredeti szövege

szer. Igaz, hogy már minden embere elment, ahogy már mondtam, és ő maga mentegetőzött, hogy már nincs őrsége a kapuknál, és néhány nap múlva ő is elment egyenesen az udvarhoz, miután a szokásos jókivánságokat tolmácsolta Montecuccolinak.

Ide beilleszteni Zrínyi-nek Montecuccolihoz írott levelét, amelyben Zrínyi jelzi, hogy visszatér, és bocsánatot kér azért, hogy nem tudott jobban vigyázni az embereire.)¹³¹

nyi meg is tett, és egy nap múlva visszatért a táborba.)¹³²

Ki vitatkozott kivel és miről?

Az, hogy Priorato sok esetben nem hajtotta végre Montecuccoli utasításait (pl. nem csak, hogy nem illesztette be, de meg sem említette Zrínyi bocsánatkérő levelét), azt jelenti, hogy módosítanunk kell az olyan közkeletű nézeteket, miszerint „Zrínyi és Montecuccoli között nincs hadtudományi ellentét,” vagy hogy Zrínyi „feltehetően politikai okokból bélyegezte meg Montecuccolit.”¹³³ Nem tartjuk teljesen jogosnak azt a gondolatot sem, hogy Zrínyi és Montecuccoli hadászati akár még egyet is érthetett volna, hiszen mindketten nemcsak kiváló hadvezérek, hanem elsőrangú katonai elméletírók is voltak, és csupán azért kerültek a barikád más-más oldalára, mert más-más politikai nézeteket képviseltek. A fentiek alapján úgy látjuk, hogy a tett helyszínén, azaz a csataterren konkrét hadászati lépésekben vagy taktikai kérdésekben sem tudtak megegyezni (pl. hogyan védjék Zrínyi-Újvárat, mikor támadjanak és miként). E nézeteltéréseket igaz könnyű politikai okokra vagy – elsősorban persze Zrínyi esetében – akár személyes érdekekre visszavezetni, és azt mondani az erdélyi hadjárat avagy Zrínyi-Újvár esetében, hogy Montecuccoli azért nem mentette meg Keményt, valamint azért adta fel Zrínyi-Újvárat, mert a bécsi udvar ezt politikai okokból már ab ovo eldöntötte. „Ami Bécs szempontjából elhanyagolható mennyiség, jelentéktelen kis földdarab, az Zrínyi és a magyarság szempontjából nagy magyar terület és sok ezer ember élete. Ezért a vár sorsát illetően Zrínyi és Montecuccoli véleménye élesen eltér egymástól; Zrínyi tartani akarja minden áron, Montecuccoli és vezértársai pedig az udvartól kapott utasítások, de egyéni meggyőződésük szerint is, nem tartják fontosnak megtartását. Zrínyi, látván a császári vezérek álláspontját, céltalannak találja további ott-tartózkodását és elkeseredetten hagyja el a táborn” – írta Perjés Géza.¹³⁴ A kiváló magyar hadtörténész érvelése olyan kohe-

¹³¹ Priorato eredeti szövegét Montecuccoli idézi. Ezeket valamint Montecuccoli jegyzeteit a kritikai kiadás alapján idézzük: *Le opere di Raimondo Montecuccoli III.* 188–203. o.

¹³² *Priorato* 1672. 408., 410., 416–417. o.

¹³³ *Perjés* 1999. 184., 187. o.

¹³⁴ *Perjés* 1999. 156. o.

rens és olyan szuggesztív erővel bír, hogy immár több mint félévszázada meghatározza a magyar szakirodalomban a Zrínyi–Montecuccoli vitáról írók alaphangját. A helyzet ezzel szemben – a fentebb már részletesen idézett források alapján – véleményünk szerint a következő pontokban összegezhető: 1. Zrínyi-Újvár a bécsi hadvezetés szempontjából egyáltalán nem volt jelentéktelen kis földdarab, hiszen még Montecuccoli fenntartásai ellenére is úgy döntött az udvar, hogy amíg lehetséges és ésszerű, védeni kell azt. Tette mindezt Bécs nem kis mértékben azért, hogy Zrínyi kedvébe járjon! 2. Montecuccoli nem kapott közvetlen parancsot a Hofburgból arra, hogy a várat feladja, hanem a császár a tábornok és generálistársai (köztük Zrínyi) katonai szakértelmére bízta, hogy meddig tartja ésszerűnek védeni az erődítményt. A várat végül különben sem adták fel, hanem egyszerűen elfoglalták a törökök. 3. Zrínyi csak részben a császári hadvezérek magatartása (lásd Hohenloheval való vitáját) miatt hagyta ott a tábort, az igazi ok az volt, hogy katonái, kik mindössze nyolcnapos ellátmánnyal érkeztek a táborba, szétszéledtek, és parancsnoksága alatt alig maradt ember. 4. Sőt, ha hihetünk Montecuccolinak, később megbánta tettét, és bocsánatkérő levelet írt az olasz tábornoknak. 5. Lehet, hogy a magyarok számára sok ezer ember életének időleges biztonságát jelentette a szűk régióban Zrínyi-Újvár, de Montecuccoli megjegyzése szerint éppen a Zrínyi-féle taktika lett volna az (kirohanni és a törökre támadni minden áron), amely egy dicső, de eleve vesztes roham érdekében, nemigen törődött az emberérettel.

A fentebb bemutatott források azt sugallják, hogy Montecuccoli úgy az erdélyi hadjárat, mint Zrínyi-Újvár ostrománál katonai és nem politikai megfontolások alapján cselekedett. Ráadásul Zrínyi-Újvár esetében szerintünk az egész Zrínyi–Montecuccoli vita a haditanácskozások szokásos nézeteltéréseinek a keretén belül maradt volna, ha Zrínyi nem sértődik meg, és nem jelenti fel az olasz tábornokot a császárnál, valamint a bécsi külföldi követek révén nem kezdi el terjesztetni az egész európai közvélemény előtt a saját igazát.¹³⁵ A Zrínyi által elindított kampány, valamint Montecuccoli Zrínyi-ellenes javaslatának Priorato általi megszelídítése azt jelzik ugyanakkor, hogy Zrínyi egyáltalán nem volt mellőzött vagy lenézett személy a bécsi udvarban. Más szóval összességében nem olyan politikát képviselt, amit az udvar ne tudott volna támogatni. Ahogy találóan írja Pálffy Géza: „a Habsburgoktól elszakítandó független Magyar Királyságban vagy önálló magyar nemzeti állandó hadseregben – amelyekkel a 19–20. század saját vágyálmai alapján felruházta – Zrínyi a napi politikában nem gondolkodott.”¹³⁶ Mindez azt is bizonyítja, hogy Zrínyinek nemcsak a Habsburg-ellenes európai nagyhatalmak, hanem a különböző bécsi udvari frakciók tagjai között is olyan komoly támogatói voltak, akik akár még Montecuccoli ellenében is pártját fogták.

Mindenesetre ez a Zrínyi-párti propaganda annyira jól sikerült, hogy nemcsak Montecuccolit dühítette fel, hanem még a kritikai kiadás szerkesztőjét, Raimondo Luraghit is arra a megállapításra sarkallta, hogy a *Della guerra col turco in Ungheria* című mű egyenesen Zrínyi török háborúról szóló írásainak cáfolatára született volna.¹³⁷ Nos, a

¹³⁵ Zrínyi leveleinek terjesztéséről, valamint propagandisztikus átirásairól lásd: Bene 1992.

¹³⁶ Pálffy 2007. 58. o. Zrínyi egyébként 1659. december 15-től I. Lipót titkos tanácsosa is volt, tehát a Habsburg Monarchia legszűkebb és legbefolyásosabb döntéshozói köréhez tartozott. Minderről lásd szintén Pálffy Géza tanulmányát: Mellőzött magyarok? i. m. 49–57.o. és újabban Toma Katalin: Gróf Nádasdy III. Ferenc mecénási működésének társadalmi, anyagi és szellemi háttere. *Századok*, 144. (2010) 4. sz. 870. o.

¹³⁷ Le opere di Raimondo Montecuccoli II. 257. o.

helyzet az, hogy – az 1662. évi röpiratot kivéve – Zrínyi csupán az 1664. július 17-i, I. Lipótnak írt emlékiratában említi Montecuccolit. Ezeket az olasz hadvezér biztosan ismerte is, hiszen a röpiratot a pozsonyi országgyűlésen terjesztették, ahol Montecuccoli is részt vett, Zrínyi jelentése pedig Európában széles körben elterjedt. Ennek ellenére Montecuccoli sehol nem említi Zrínyinek ezt a beszámolóját. Annál többet foglalkoztatta viszont az Andtler és a Nitri műve alapján kialakulófélben lévő közvélekedés, mely még az udvari történetíró, Priorato szövegének első változatában is meghatározó szereppel bírt. Ezért az a véleményünk, hogy nem annyira Zrínyi, mint inkább Andtler és Nitri művei bőszíthették fel Montecuccolit, és inkább őrájuk, semmint Zrínyire kell gondolnunk, amikor a *Della guerra* előszavában ilyeneket olvasunk: „Igazán csak nevetni lehet azokon a fecsegő firkászokon, akik azt képzelik, hogy nyomban igényt tarthatnak a historikus névre, ha néhány gúnyos megjegyzést sziszegnek szét. Kaotikus elbeszéléseik zavaros fejük hű utánzata, hiszen fecsegéseikben nincs egy értelmes mondat. Oh, mekkora dolgokat tudtak a régiek néhány sorban elmondani, és milyen keveset mondanak a mostaniak vaskos kötetekben. Azt gondolják, hogy ha összefércelt újságjaikban egybegyűjtik a piactéri pletykákat, és hetet-havat összehordanak, mindjárt a dicsőség csúcsaira jutnak. Keveset, sőt néha semmit sem adnak az igazságra, a dolgok állására, a körülmények árnyalt vizsgálatára, tehetség és érdemi információk nélkül csupán saját képzelgéseikkel írnak tele hosszú oldalakat, visszaélve az emberek idejével és türelmével, akik a História nevű álarc alatt, Aesopus majmához hasonlóan, csak a semmit találják. Oh, szerencsétlen História! Sarlatánok és tudatlanok kezére jutott a te ügyed, akik szégyentelenül rántanak le a becstelenségbe. Mert ugyan hogyan tudnák a közrendű emberecskék megítélni az állam dolgait? Azok, akik soha nem láttak sem hadsereget, sem katonát? Akik soha nem fordultak meg egy udvarban, és akiknek halvány fogalmuk sincs a tárgyalótermek rejtélyeiről. A török háborúk idején is az történt, mint mikor a svédek Németországban hadakoztak, melyről Mascardi megvetéssel így írt: 'Manapság midőn Svédország királya prédálva pusztítja végig Germániát, az írók egész hadserege szökkent talpra, mely telehinti árkusaival a világot és megdolgozza a nyomdászokat is. Szerencsétlen sors jutott részül ennek a nemes, de egyszersmind hálátlan mesterségnek, amelyet manapság tucatmunkának tartanak, amelyet egyként művelhet tudós és tudatlan. Súlyos igazságtalansága ez századunknak...'”¹³⁸ A fentiek ismeretében biztosak lehetünk benne, hogy e szavakat Montecuccoli nem Zrínyire értette.

Della guerra col turco in Ungheria

A *Della guerra col turco in Ungheria* előszavából világos, hogy a mű első részét képző elméleti maximák (*Aforismi dell'arte bellica in astratto, azaz Aforizmak a hadművészet elméletéről*) gyakorlati illusztrálására éppen azért választotta Montecuccoli a magyarországi háborúk eseményeit, hogy a már említett „firkászokat” megcáfolja. Az 1668–1670 között született mű egész szerkezete arra vall, hogy szerzője kiadásra szánta, de – egyelőre ismeretlen okból – az mégsem jelent meg. E tanulmány keretei között

---

¹³⁸ Le opere di Raimondo Montecuccoli II. 257–258. o. Az Augustino Mascarditól idézett rész Bene Sándor fordítása. Lásd: *Bene Sándor: Theatrum politicum. Nyilvánosság, közvélemény és irodalom a kor újkorában.* Debrecen, 1999. 267. o. (Csokonai Könyvtár 19.) Montecuccoli ars historicájáról részletesebben lásd uo: 279–281. o.

nincs mód az egész mű (amelynek magyar fordítása és kiadása égetően fontos lenne) részletes elemzésére. Ezért csak azt mutatjuk be, hogy milyen Zrínyi-kép bontakozik ki a *Della guerra*-ból.

Az első pillantásra is feltűnő, hogy Montecuccoli Zrínyi-ellenessége a *Della guerra*-ban még a Nitri–Priorato-féle lektori jegyzetekhez képest is jócskán tompul. Az erdélyi hadjárat kapcsán például szót sem ejt Zrínyiről és a pozsonyi országgyűlésen terjesztett röpiratról, jóllehet a diétán való részvételéről részletesen szól. Ehelyett Montecuccoli itt is Wesselényit és a felső-magyarországiakat hibáztatja, a fentebb már bemutatott feljegyzéseivel összhangban. Egyébként ez az egyik legrészletesebb beszámoló a Kemény János fejedelem megsegítésére indított hadjáratról, amit igazán nem hasznosított még a magyar hadtörténetírás. Az 1664. évi események bemutatásánál Montecuccoli – amint az a fentebb már táblázatos formában idézett szövegrészekből is kiderült – csak nagyon óvatosan és közvetve kritizálta Zrínyit. Főként a kettejük közti stratégiai eltérésekre helyezte a hangsúlyt: például szerinte nem Kanizsa ostromára és Zrínyi-Újvár védelmére kellett volna koncentrálni, hanem a Duna vonalán felvonuló általános törökellenes támadásra, amelynek első lépése Esztergom visszafoglalása lett volna. Természetesen az olasz tábornok nem mulasztotta el Zrínyi-Újvár gyengeségeit és a katonaság leromlott állapotát hangsúlyozni, de durván sértő megjegyzéseket nem tett Zrínyire e munkájában.

Megfigyelhető ugyanakkor egy másik jelentős változás is Montecuccoli írásában. Már az 1661–1662. évi erdélyi hadjárat kapcsán írt, és fentebb már idézett feljegyzéseiben is meg-megjelent néhány általánosító és leegyszerűsítő negatív vélemény a magyarság egészéről. A *Della guerra col turco in Ungheriá*-ban főként az erdélyiek viselkedése, valamint az 1662. évi pozsonyi országgyűlésen tapasztalt káosz miatt ragadtatta magát Montecuccoli olyan kijelentésekre, mint például, hogy „az erdélyi dolgok állandóan változnak, hol szabadság van, hol zsarnokság. Ennek oka alkotmányuk ellentmondásaiban, valamint a nép szellemében van. Gyűlölik uraikat, irigylik a velük egy szinten lévőket, és a vallási egyenetlenségek miatt állhatatlanok. Így aztán akár a jótól, akár a rossztól csömörlenek meg, mindig elégedetlenek.”¹³⁹ Ezek után semmi meglepő sincs abban, hogy a pozsonyi országgyűlés igazi káoszként jelenik meg Montecuccoli számára: mindenki mindenkivel vitatkozik, kölcsönösen egymást vádolják, ezért egyetlen értelmes döntést sem lehet hozni. Visszaélnék a császár türelmével, és ami a legrosszabb, ezeket az egyenetlenségeket a „legmagasabb helyről szítják, ahol a pénz egyeseknek megrontotta a szívét és a nyelvét”.¹⁴⁰ Elég talányos ez utóbbi megjegyzés, de arra rávilágít, hogy Montecuccoli nem a magyarságot, mint népet bélyegezte meg, hanem a magyarság által működtetett „államrendszert” és belpolitikai berendezkedést, amely számára idegen testnek tűnt a Habsburg Monarchia szerkezetében. Ezen nem is csodálkozhatunk, hiszen ő maga számolt be arról, hogy a kassai albíró azt vallotta meg neki titokban, hogy azért nem hajlandók befogadni a német helyőrséget a felső-magyarországi városok, mert az veszélyeztetné az erdélyi fejedelem létét és lehetőségeit, akire mindig számíthatnak a császár elleni akcióik során.¹⁴¹ Egyébként sem haragudott Montecuccoli minden magyarra. Kemény János fejedelem hadvezéri képességeiről még a *Della*

¹³⁹ Le opere di Raimondo Montecuccoli II. 389. o.

¹⁴⁰ Uo. 406. o.

¹⁴¹ Le opere di Raimondo Montecuccoli II. 406–407. o.

guerra col turco in Ungheriá-ban is képes volt pozitívan nyilatkozni, annak ellenére, hogy a magyar hadakozásról lesújtó véleménnyel volt. És tette mindezt Montecuccoli úgy, hogy ráadásul Kemény még kálvinista is volt, akiket az olasz hadvezér mondanánk szívből utált.¹⁴²

Miért változott meg Montecuccoli véleménye egy-két év alatt Zrínyiről és fogalmazott sokkal óvatosabban a nyilvánosságnak szánt irataiban, mint a személyesebb jellegű lektori jelentéseiben? Miért fordult ugyanakkor egyfajta általánosító ellenszenvvel a magyarok felé? Az egyik ok nyilvánvalóan a Wesselényi-féle szervezkedés volt, amelyről Montecuccolinak, mint az Udvari Haditanács rendes elnökének (1668–1680) természetesen pontos információ lehettek. Nemcsak Montecuccoli, hanem egyik későbbi tanítványa, Luigi Ferdinando Marsili is a Wesselényi-féle összeesküvés hatására döbbsent rá Zrínyi Miklós értékeire. „Időelőtti szerencsétlen halála – írta Marsili Zrínyiről – azonban derékba törte nagy ívű terveit, és kiölte a nemes eszméket az őt túlélő mágnások lelkéből, akik a régi borzasztó szokást követvén, a törökök oltalma alá adták magukat, és olyan, elődeikhez méltatlan tetteket vittek véghez, melyeket Miklós életében nem hogy megtenni, de még elgondolni sem mertek volna. De számos történelmi emlék tanúsítja, hogy ha nem is ragadja el őt a halál, Miklós akkor sem támogatott volna soha egy ilyen javaslatot, mert az teljesen ellenkezett szellemiségével.”¹⁴³ A Wesselényi-mozgalom közepette tehát a német feleséggel bíró, titkos tanácsos és császári tábornok Zrínyit – nem kis mértékben joggal – olyan ellenpéldaként lehetett felmutatni, aki mindvégig hűséges maradt uralkodójához. Ugyanakkor közvetve ezzel cáfolni lehetett azokat az – elsősorban Zrínyi Péter, Vitnyédy István és Bethlen Miklós környezetéhez visszavezethető – híreszteléseket is, amelyek szerint Zrínyi politikai gyilkosság áldozata lett.¹⁴⁴

Montecuccoli magyarok iránti ellenszenvének azonban a Wesselényi-féle összeesküvés mellett van egy mélyebb oka is. Ez pedig az abszolutista államról vallott felfogása. A tábornok és Haditanács-elnök Montecuccoli szerint a hadsereg az állam legfőbb tartópillére. Ezért a hadsereg és a hadművészet megreformálása nála egyenlő a centralizált és gazdaságilag is jól működő állam kiépítésével. Montecuccoli átmenetet képez a késő humanista „könyves”, valamint a racionalitásra és az egzaktnak vélt tudományokra (pl. a hadtudomány terén főleg a matematika, geometria vagy építészet) épülő empirikus kultúra között. Montecuccolinál a háború tudománya (*l'arte della guerra*) a politika és a történetírás része ugyan, ugyanakkor a háború kimenetele már nem a humanista írók által oly nagyra értékelt erényektől (hősiesség, önfeláldozás, bátorság, vitézség, okosság stb.), hanem sokkal inkább a háborúban résztvevő államok gazdasági-intézményi fejlettségétől és szervezettségétől függ. Montecuccoli szerint az államok Isten akaratából jönnek létre, mégpedig azért, hogy az ember kiszabaduljon abból a barbár természeti állapotból, amely a bűn melegágya. Az emberek azért, hogy a *bellum omnium contra omnes*-féle zűrzavaros állapottól megszabaduljanak, hajlandók lemondani szabadságukról és alávetni magukat az uralkodónak, aki ezért cserébe köteles biztosítani alattvalói számára

¹⁴² „Tapasztalt hadvezér és kiváló fejedelem” (Principe di qualità degne e di lunga isperienza militare) – jellemezte Montecuccoli Keményt: uo. 405. o.

¹⁴³ Luigi Ferdinando Marsili: A Magyar Királyság történetének kivonata. (Ford. és jegyz. Nagy Levente.) Máriabesenyő–Gödöllő, 2009. 21–22. o. (Scriptores Rerum Hungaricarum)

¹⁴⁴ Minderről lásd Bene Sándor–Borián Elréd: Zrínyi és a vadkan. Budapest, 1988. (Labirintus)

a biztonságot és a jólétet. Vannak viszont olyanok, akik ezt nem hajlandók megtenni, hanem a *jus naturalé*ra hivatkozva, mintegy a társadalmon kívülre helyezik magukat. Szerinte a magyarok is ilyenek, hiszen a körükben tapasztalható vallási, társadalmi és jogi káosz nem jogosít fel arra, hogy társadalmukat a *jus civile* szabályai szerint működő államnak tekintsük. Egyfelől van tehát a vad természeti állapot, ahol mindent a nyers erő határoz meg, másfelől pedig van a törvények által szabályozott és rendezett világ. A természeti állapot azonban a katolikus Montecuccoli számára egyenlő a bűnnel, ezért szerinte a magyarok saját hibáiknak a rabszolgái. Magyarellenes kijelentéseinek, valamint az ország katonapolitikai és jogi átszervezésére tett javaslatainak ráadásul üdvtörténeti dimenziói is vannak: az ország civilizálása és teljes integrálása a Habsburg Monarchiába egyben a magyaroknak a bűnös létből való kiszabadítását is jelenti.¹⁴⁵

A Habsburg Monarchiát irányító legfelső katonai-politikai elithez tartozó Montecuccoli szerint a központosított és jól szervezett államot csak egy harcedzett katonából felállított és kizárólag az uralkodónak alárendelt állandó hadsereg képes megvédeni. Az állandó hadsereg felállítását pusztán gazdasági kérdésként kezelte, és arról igyekezett meggyőzni az akadékoskodó udvari (kamarai) hivatalnokokat, hogy hosszú távon a központi kincstárból fizetett állandó hadsereg gazdasági szempontból is nyereséges vállalkozás. Elképzeléseinek számos ellenlábasa akadt az udvarban (pl. Wenzel von Lobkowitz, a Haditanács volt elnöke), főként azért, mert a katonaság fizetése érdekében Montecuccoli az egyre nagyobbra dagadó udvari bürokráciát szerette volna úgymond visszanyesni, magyarán az udvari és katonai hivatalnokok létszámát és fizetését csökkenteni. Talán ez lehetett az oka annak, hogy tanácsait nem, vagy csak részben fogadták meg, és a nagyobb hadjáratok után az összetoborzott hadsereget szélnek eresztették (pl. 1679-ben a nijmegeni egyezség után).¹⁴⁶

A centralizált monarchia elméletirója

Legvehemensebb magyarellenes nézeteit két öregkori művében (*L'Ungheria nell'anno 1677*, ill. *Relazione dello stato dell'Impero Romano Germanico*) fejtette ki Montecuccoli. A *L'Ungheria nell'anno 1677* egyetlen fennmaradt példányát a Montecuccoli család őrizte meg, és jelenleg a modenai állami levéltárban (Archivio di Stato di Modena) található. A *Relazione*-ből szintén egyetlen példány ismeretes: a már említett Luigi Ferdinando Marsili másolatában maradt fenn, ezért sokáig az ő művének tartották.¹⁴⁷ A *L'Ungheria* igazi vádirat a magyarok és az erdélyiek ellen. Érződik rajta a Wesselényi-féle összeesküvés kiváltotta harag, amely egyúttal arra sarkallta Montecuc-

¹⁴⁵ Gherardi–Martelli 2009. 104–106. o.; Rothenberg 2005. 56–58. o.

¹⁴⁶ Montecuccoli hadügyi reformjairól a legjobb magyar nyelvű összefoglaló: Czigány 2004. 107–113. o. Lásd még: Harms Kaufmann: Raimondo Graf Montecuccoli 1609–1680. Kaiserlicher Feldmarschall, Militärtheoretiker und Staatsmann (doktori értekezés). Berlin, 1982. 54–60. o.; Georg Schreiber: Raimondo Montecuccoli: Feldherr, Schriftsteller und Kavalier. Graz–Wien–Köln, 2000. 215–216. o.; Rothenberg 2005. 56. o.

¹⁴⁷ Egy korábbi tanulmányában még Nagy Levente is: Rebellis barbárok és nagylelkű hősök. Luigi Ferdinando Marsili nézetei a Habsburg és az Oszmán Birodalomról. *Hadtörténelmi Közlemények*, 119 (2006) 2. sz. 310–312. o. Fabio Martelli bizonyította be, hogy valójában Marsili csak lemásolta Montecuccoli művét, és csupán a másolathoz fűzött megjegyzéseket (*Considerazioni mie*) írta Marsili. Fabio Martelli: Le leggi e le armi, e il Principe. Studi sul pensiero politico di Raimondo Montecuccoli. Bologna, 1990. 985–1000. o.

colit, hogy javaslatokat is tegyen írása végén a császárnak arra, hogy miként lehet megakadályozni a jövőben a hasonló jellegű Habsburg-ellenes megnyilvánulásokat: „A magyarok büszkék, nyughatatlanok, szeszélyesek és elégedetlenkedők” – áll mindjárt a *L'Ungheria* második bekezdésben. Nem elég azonban, hogy a magyarok, mint megannyi Próteusz alakoskodnak, lázadoznak és folyton háborognak, Montecuccoli immár nyílt törökösséggel vádolja meg őket: „Ezeket a tulajdonságiakat őseiktől, a szkítáktól és a tatároktól örökölték. [...] Országukat is kettészakították, mivel egy részük úgy gondolta, szívesebben él török iga alatt, ezért Szapolyai Jánossal az élen behódoltak Szulejmánnak. Közöttük igencsak elterjedt a törökök nyelve, szokása, kereskedelme és öltözködése.”¹⁴⁸ A vád alól ezúttal még Zrínyi sem mentesül: „fennmaradt néhány levél ebből az időből [1660-ról van szó, mikor a törökök II. Rákóczi György lengyelországi hadjárata után Erdélyre törnek], melyeket Zrínyi Miklós írt a törököknek és a császár ellenségeinek, azért, hogy [segítségükkel] a tartomány [Erdély] ura lehessen.”¹⁴⁹ Ez elég meglepő kijelentés Montecuccolitól, főleg azért mert Zrínyi egész élete és tevékenysége azt mutatja, hogy természetes ellenségének tartotta a törököt, arról meg egyetlen más adat sincs, hogy éppen II. Rákóczi György bukása után szeretett volna erdélyi fejedelem lenni. Mégis megérné talán egyszer komolyabban utána járni az ügynek, hiszen Péter Katalin már jó negyven évvel ezelőtt – néhány Vitnyédy-level alapján – elképzelhetőnek tartotta azt, hogy a lengyelországi vállalkozás kapcsán Zrínyi is bekapcsolódott a hódoltságról folyó tárgyalásokba.¹⁵⁰

A *L'Ungheria* valójában nem más, mint egy kivonatos Magyarország- és Erdély-történet 1490-től 1677-ig. Legrészletesebben persze a Wesselényi-féle mozgalomról szól Montecuccoli, éles hangnemben ítélve el az abban részt vállalt főurakat (Wesselényi Ferencet, Nádasdy Ferencet, Frangepán Györgyöt és Zrínyi Pétert), elsősorban azért, mert annak ellenére támadtak uralkodójuk ellen, hogy annak legmagasabb rendű tisztségviselői voltak. Hogy többet ilyesmi ne ismétlődhessen meg Magyarországon, írása végén Montecuccoli részletes intézkedési tervet dolgoz ki. Szerinte minden állam kormányzása két dolgon múlik: a törvényeken és a hadseregen. A gazdasági-pénzügyi kérdéseknek nagyon kevés, mondhatni szinte semmi szerepet sem szánt, ezért az osztrák kameralistákra (Johann Joachim Becher, Wilhelm von Schröder, Philip Wilhelm von Hörnigk) támaszkodó merkantilistákkal szemben (Leopold von Kollonitsch, Franz Ulrich Kinsky, Andreas Kaunitz, Gundaker Thomas von Starhemberg, David Palm) az Antonio Caraffa által képviselt katonai frakcióhoz szokták őt sorolni.¹⁵¹ A törvénykezés, más szóval a jogi berendezkedés terén a következőket javasolta Montecuccoli: 1. a Werbőczy-féle *Hármaskönyvet* át kell írni; 2. a nádorság intézményét meg kell szüntetni; 3. az országban csak a katolikus vallás gyakorlását szabad engedélyezni; 4. kivétel nélkül mindenki-

¹⁴⁸ Le opere di Raimondo Montecuccoli III. 244. o.

¹⁴⁹ „Si rinvennero in questi tempi documenti di lettere, le quali scollvano le corrispondenze che Niccolò Zrin, Bano di Croazia, tenea col turco, e co' nimici di Cesare per farsi Signore [della provincia].” Le opere di Raimondo Montecuccoli III. 255. o.

¹⁵⁰ Péter 1972. 661. o. Vitnyédy szóban forgó levelei: Zrínyi Miklósnak, 1657. okt. 18., Keczer Ambrusnak, 1657. okt. 29., Keczer Menyhártnak, 1657. okt. 29. *Vitnyédy* I. 1871. 78., 80., 122. o.

¹⁵¹ A merkantilistákról és militaristákról lásd: *Raffaella Gherardi*: Potere e costituzione a Vienna fra Sei e settecento. Il „buon ordine” di Luigi Ferdinando Marsili. Bologna, 1980. 447–448. o. (Annali dell'Istituto storico italo germanico, Monografia 2.)

nek részt kell vállalni a hadsereg fenntartásában. Katonai szempontból a következő intézkedéseket tartotta fontosnak: 1. egyes városokat (pl. Kassa, Sárospatak, Tokaj, Szatmár stb.) komoly erődítményekké kell fejleszteni; 2. a főurak magánkastélyait le kell rombolni vagy az uralkodó katonáiból kell azokba helyőrséget kirendelni; 3. a lakosságot le kell fegyverezni; 4. Felső-Magyarországon kétezer lovas, háromezer dragonyost és hatezer német gyalogost kell állomásoztatni; 5. kétezer magyar könnyűlovast állandó hadseregként készenlétkben tartani, nevezetesen megbízható katolikus főurak (pl. Esterházy Pál, Pálffy Miklós stb.) vezetése alatt; 6. telepéseket vinni Magyarországra, akiknek a lázadóktól elkobzott birtokokat kell szétosztani.¹⁵²

Kétségtelenül kemény javaslatok. Forrásukat azonban nemcsak Montecuccoli magyargyűlöletében, hanem a Habsburg Monarchia egészét megreformálni akarók, olykor erősen túlbuzgó és kevésbé megfontolt, igyekezetében is kell keresnünk. Ez érhető tetten a szintén ekkor (1677–1680) írt *Relazione dello stato dell'Impero Romano Germanico* című értekezésében is, amelyben elsősorban a központi hatalom korlátait elemezte. Ebben Montecuccoli a Német-római Birodalom bonyolult közigazgatási rendszerét ismertette. A birodalom területe kerületekre (*circoli*, azaz németesen *Reichskreis*) avagy tartományokra oszlik, amelyek egymást között azért, hogy az ellenségtől megvédjék magukat, különböző ligákat alkotnak. Erre azért van szükség, mert másként lehetetlen volna kormányozni egy ekkora kiterjedésű országot.¹⁵³ Ez viszont azt eredményezte, hogy a császár a közügyek intézését és a hatalomgyakorlást kénytelen megosztani a birodalmat alkotó különböző országok (a kerületek, a választófejedelemségek) rendjeivel: „Az állam közügyeit fele részben a császár, fele részben pedig a birodalmi rendek irányítják. A rendeknek *ius sessurae et sufragii* [tanácskozási és egyetértési] joguk van, amelyet a birodalmi gyűlések alkalmával gyakorolhatnak. A birodalom rendjei az örökös tartományokból, a fejedelemségekből, valamint a városokból kerülnek ki, és ők tartják kézben a politikai és jogi közigazgatás mintegy felét. A császár rendelkezéseit csak akkor fogadják el, ha azokat szabályosan összehívott birodalmi gyűlésen is megszavazták. A császár hatalmát emellett a rendek alkotmányai is korlátozzák, amelyekre azonban a császárnak beiktatásakor fel kell esküdni.”¹⁵⁴

A rendek egyik legfontosabb hatalom korlátozó ereje adómegszavazási joguk. A birodalom rendjei a következők: az első rend a kilenc választófejedelemből, a második az egyházi (püspökök, apátok) és világi hercegekből (tizennyolc hercegi család) áll. Ide tartoznak még a grófok és a bárók is, de nekik már nincsen tanácskozási és egyetértési joguk, ahogy a harmadik rendet alkotó szabad császári városoknak sem.¹⁵⁵ A császár vagy a birodalom közvetlen alattvalói a hercegek, de e hercegségek alattvalói csak bizonyos esetekben tartoznak közvetlenül a birodalmi közigazgatás (jogszolgáltatás) alá. A birodalom uralkodója, tehát mint császár egy talpalatnyi földet sem birtokol, jóllehet régebben a császári városok az ő tulajdonát képezték.¹⁵⁶ Ezek után Montecuccoli leírja a különböző tartományokból a három rend képviselőit, valamint a birodalmi gyűlések összehívá-

¹⁵² Le opere di Raimondo Montecuccoli III. 256–273. o.

¹⁵³ Relazione dello stato. 4r.

¹⁵⁴ Uo. 6r–6v.

¹⁵⁵ Uo. 6r–7v.

¹⁵⁶ Relazione dello stato. 5r.

sának és lebonyolításának módozatait. Ez a bonyolult rendszer a gyors tanácskozást és döntéshozatalt, valamint a meghozott döntések hatékony végrehajtását akadályozza, különösen a katonai ügyek esetében.¹⁵⁷

A Habsburg Monarchia esetében a bajokat külső és belső okokra vezette vissza Montecuccoli. A belső okokat egy részét a természet–népjelleg, valamint államforma összefüggésében látta: „Azt mondom tehát, hogy a jelenlegi egyenetlenségeknek okait egyrészt az államot alkotó nemzet (a német) jellemében, másrészt pedig a nemzetet irányító kormányzati és politikai formában kell keresnünk. A németek természetüknél fogva szeretik a szabadságot, és ritkán nemz a természet köztük olyan emelkedett szellemeket, akik meghaladnák a létezés általános feltételeit. [...] Már most, ami a három politikai államformát, úgymint monarchikus, arisztokratikus és demokratikus illeti, meg kell állapítanom, hogy a tenger melléki vidékeken, valamint a síkságokon a monarchikus és az arisztokratikus az uralkodó, míg a hegyvidékeken, így az Alpokban is, a demokratikus, ahogy ez Svájcban és az egyszerű népek között is tapasztalható. A birodalom kormányzati formája ezért sokszor változott. Általában az arisztokratikus és monarchikus kerekedett felül, és ha V. Károly meg nem akadályozza, akkor Németország [Német-római Birodalom] is könnyen köztársasággá alakult volna.”¹⁵⁸

A birodalmat meggyengítő külső tényezők közül – Montecuccoli szerint – a legfontosabb a vallásszakadás, a Luther által előidézett „eretnység”, amely a birodalom alaptörvényeit és intézményeit rontotta meg a számos egymással vetélkedő és viszálykodó párt kialakulása miatt. Ráadásul a vallás miatt a császári alattvalók még arra is rávetemedtek, hogy saját uralkodójuk ellen kezdjenek el szövetekezni. A lutheranizmus elterjedése, amelyet II. Lajos király váratlan eleste a mohácsi csatátéren csak felgyorsított, elsősorban Magyarországon okozott komoly károkat a birodalom számára. A Magyar Királyságról több szó nem esik az iratban, csak a Marsili által hozzáfűzött megjegyzésekben, amelyek más helyen már elemzésre kerültek.¹⁵⁹

Összegzés gyanánt

Montecuccolinak a magyarokhoz és főként Zrínyi Miklóshoz való viszonyát a magyar kutatók általában az 1662. évi röpiratok, Zrínyi néhány levele, valamint Andtler, Nitri és Priorato fentiekben bemutatott szövegei alapján ítélték meg. Montecuccolinak az erdélyi hadjárat kapcsán készített feljegyzései, a zrínyi-újvári ostromról született naplója és a Priorato *Historiájához* írt feljegyzései a legutóbbi időkig ismeretlenek maradtak. Ám a magyar vonatkozású kiadott Montecuccoli-szövegek is (a *L'Ungheria nell'anno 1677*, a *Tratatto della guerra col turco in Ungheria*, de legfőképpen a Nitri *Ragguagliójához* írt „helyesbítések”) is kevés figyelembe részesültek. Ezzel szemben a nyugat-európai kutatók úgymond „visszafele olvasták” Montecuccoli és a magyarság viszonyát. Szinte mindenki, aki a kérdéssel foglalkozott (Georg Wagner, Thomas Barker, Gunther E. Rothenberg, Fabio Martelli, Raffaella Gherardi stb.), a *L'Ungheriából* vett idézettel

¹⁵⁷ Uo. 12r.

¹⁵⁸ Uo. 11v–12r.

¹⁵⁹ Nagy Levente: Határok, vándorok, kémek. A magyarokról és a románokról alkotott kép Luigi Ferdinando Marsili írásaiban. Budapest, 2011. 196–197. o.

indított, és e legelfogultabb Montecuccoli-írás alapján értelmezte akár a Zrínyi–Montecuccoli viszonyt is. Így például Georg Wagnernél Zrínyi „dühödt, forrófejű katona.”¹⁶⁰ Nem panaszkodhatunk azonban, mert a későbbiekben Barker, Martelli vagy Raimondo Luraghi már sokkal árnyaltabban közelítették meg a kérdést. Barker, aki a külföldi szerzők közül a legalaposabb tanulmányt írta Montecuccolinak a magyarokhoz fűződő viszonyáról, egyenesen tragédiának tartotta, hogy a magyar–horvát arisztokrácia legjelesebbje és az itáliai kultúra szerelmese éppen egy olasz hadvezérrel került összeközösbe.¹⁶¹

Összegzőképpen annyit állapíthatunk meg, hogy Raimondo Montecuccoli magyarokhoz fűződő viszonyában mindenképpen több fázist különböztethetünk meg. 1655-ben, amikor először vett részt a pozsonyi nádorválasztó országgyűlésen, és megkapta a magyar indigentátust, még a Krisztina svéd királynővel való afférja izgatta jobban, semmint a magyar ügyek. E passzivitást az 1661. évi erdélyi hadjárat törte meg, amikor a – leginkább felső-magyarországi körökből érkező – támadások hatására megírta egy szűk döntéshozói kör számára védekező magyarzkodását, melyet – miután az egy módosult röpirat formájában kikerült a nyilvánosság elé – Porcia főudvarmesterrel együtt letagadott. Ekkor még csak néhány általánosító kritikát fogalmazott meg főleg a felső-magyarországi főnemeseknek a német katonasággal szemben tanúsított magatartásával szemben. Ekkor kezdett azonban komolyan foglalkozni a török kiűzésének, valamint Erdély Habsburg Monarchiához való csatolásának a lehetőségével. Miután tevékenyen részt vett az 1663–1664. évi magyarországi hadi eseményekben (főleg Zrínyi-Újvár ostrománál és a szentgotthárdi csatában) érzékenyen érintette a tevékenységét kritizáló kiadványok megjelenése, főként Johann Heinrich Andtler és Mauritio Nitri művei. A Nitri, valamint a császári történetíró, Galeazzo Gualdo Priorato készülő műveihez írt megjegyzésekben ugyanakkor már nyíltan felvállalta Zrínyi iránt érzett ellenszenvét, ami azonban – a magyar történetírás gyakori állításával szemben – nem politikai, hanem sokkal inkább személyes és hadtudományi jellegű volt. Ennek ellenére a nyilvánosságnak szánt *Della guerra col turco in Ungheria* c. művében már sokkal visszafogottabban kritizálta Zrínyit, helyette általánosító magyarellenességbe csapott át. Ezt azután élete végéig megtartotta, és legkoherensebben a *L'Ungheria nell'anno 1677* című tervezetében fejtette ki, amelyben a Magyar Királyságnak és Erdélynek egy abszolutista kormányzású Habsburg Monarchiába való teljes integrálására vonatkozó javaslatait összegezte.

RÖVIDÍTÉSEK

---

¹⁶⁰ R. Várkonyi 2010. 81. o. Wagner 1964. különösen: 114–127., 479., 526–527. o.

¹⁶¹ Thomas M. Barker: Montecuccoli as an opponent of the Hungarians. *Armi Antiche. A Bollettino dell'Accademia S. Marciano* különszáma, 1972. 207–211. o.

- Andtler: Memoria* *Franz Friedrich Andtler: Memoria belli Hungaro-Turcici inter Caesares Leopoldum primum et Mahometem IV. Massiliae, 1665. Kolozsvári Egyetemi Könyvtár (Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga”) ms. 640. fol. 37v–65v.*
- Bene 1991.* *Bene Sándor: Zrínyi és Priorato. Somogy, 1991/6. 48–53. o.*
- Bene 1992.* *Bene Sándor: Zrínyi-levelek 1664-ből. Irodalomtörténeti Közlemények, 96 (1992/2). 225–245. o*
- Bene 1993.* *Bene Sándor: „Ő Császári Felségének kedve telik benne...” (Egy birodalmi história és társszerzői). Filológiai Közöny, 1993/1, 49–56. o.*
- Bene 1993a.* *Bene Sándor: Zrínyi testvérek az Ismeretlenek Akadémiáján (Veleencei karnevál). Irodalomtörténeti Közlemények, 1993, 650–668. o.*
- Bene 1993b.* *Bene Sándor: „Jöttem, láttam s elmenekültem...” Franz Friedrich Andtler gúnyirata Montecuccoliról. Irodalomismeret, IV (1993/1–2). 36–39. o.*
- Borián 2004.* *Borián Elréd: Zrínyi Miklós a pálos és a jezsuita történetírás tükrében. Pannonhalma, 2004. (Pannonhalmi Füzetek 50.)*
- Campori 1876.* *Cesare Campori: Raimondo Montecuccoli: la sua famiglia e i suoi tempi. 1876.*
- Czigány 2004.* *Czigány István: Reform vagy kudarc? Kísérletek a magyarországi katonaság beillesztésére a Habsburg Birodalom haderejébe 1600–1700. Budapest, 2004.*
- Domokos–Hausner 2008.* *Domokos György – Hausner Gábor: Zrínyi-Újvár ostroma Jacob von Holst helyszínrajza tükrében. In: Portré és imázs. Politikai propaganda és reprezentáció a kor újkorban (szerk. G. Etényi Nóra és Horn Ildikó. L’Harmattan–Transylvania Emlékeiért Tudományos Egyesület. Budapest, 2008. 241–264. o.*
- G. Etényi 2003.* *G. Etényi Nóra: Hadszintér és nyilvánosság. A magyarországi háború hírei a 17. századi német újságokban. Budapest, 2003.*
- Gherardi–Martelli 2010.* *Raffaella Gherardi-Fabio Martelli: La pace degli eserciti e dell’economia. Montecuccoli e Marsili alla Corte di Vienna. Il Mulino. Bologna, 2009.*
- Hausner 2010.* *Hausner Gábor: Zrínyi Miklós Tábori kis tracta című művének műfaja és keletkezési időpontja. Hadtörténelmi Közlemények, 123 (2010/4), 818–838. o.*
- Kanyaró 1887.* *Kanyaró Ferenc: Montecuccoli és Zrínyi vitája. Történelmi Tár, 1887. 641–648. o.*
- Kármán 2008.* *Kármán Gábor: A külpolitika átalakulása a Rákócziak Erdélyében a harmincéves háború után. ELTE BTK PhD-disszertáció. Budapest, 2008.*
- Klaniczay 1964.* *Klaniczay Tibor: Zrínyi Miklós. Budapest, 1964.*
- Köpeczi 1976.* *Köpeczi Béla: „Magyarország a kereszténység ellensége.” A Thököly-felkelés az európai közvéleményben. Budapest, 1976.*
- Kőszeghy 1890.* *Kőszeghy Ferenc: Montecuccoli röpirata Zrínyi ellen. Hadtörténelmi Közlemények, 1890. 130–135. o.*
- Le opere di Raimondo* *Le opere di Raimondo Montecuccoli. Vol. I-III. A cura di*

- Montecucoli I–III. Lucerna di Cesare *Raimondo Luraghi, Andrea Testa.* Roma, 1988, 2000.
La lucerna di Cesare, cioè Discorso del Conte di Sdrino colla Lucerna dell'Imperatore Leopoldo. Biblioteca Apostolica Vaticana Fondo Chigi, O. III. 38. fol. 245–307.
- Luraghi* 1988. *Raimondo Luraghi:* Raimondo Montecucoli, l'azione e il pensiero. In: *Le opere di Raimonodo Montecucoli.* I. 9–122. o.
- Mariani – Varanini* 1941. *Vittorio Mariani – Varo Varanini:* Condottieri italiani in Germania. Garzanti. Milano, 1941.
- Martelli* 2011. *Fabio Martelli:* Montecucoli új hadászati elképzelései a Turenne elleni hadjárat fényében. *Hadtörténelmi Közlemények,* 124. (2011/1). 31–63. o.
- Nachlass Montecuccoli*
Nitri 1666. ÖStA KA AFA B/492
Mauritio Nitri: Raguaglio delle ultime guerre di Transilvania et Ungaria. Venetia, 1666.
- Nagy* 2003. *Nagy Levente:* Zrínyi és Erdély. A költő Zrínyi Miklós irodalmi és politikai kapcsolatai Erdéllyel. Budapest, 2003. 53–54. o. (Irodalomtörténeti füzetek 154).
- ÖStA KA AFA
Pálffy 2007. Österreichische Staatsarchiv Kriegsarchiv Alte Feldakten
Pálffy Géza: Egy horvát-magyar főúri család a Habsburg Monarchia nemzetek feletti arisztokráciájában. A Zrínyiek határokon átívelő kapcsolatai. In: *Hősgaléria. A Zrínyiek a magyar és a horvát történelemben.* (Szerk. *Bene Sándor, Hausner Gábor.*) Budapest, 2007, 39–65. o.
- Pálffy* 2007a. *Pálffy Géza:* A Zrínyi-kutatás egyik megoldatlan kérdéséről – Zrínyi Miklós hadimustrája a Vas megyei Vát mellett 1663. szeptember 17-én. *Történelmi Szemle,* 49 (2007). 263–288. o.
- Pálffy* 2010. *Pálffy Géza:* A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században. Budapest, 2010. 258–261. és 280–286. o. (História Könyvtár. Monográfiák 27.)
- Perjés* 1999. *Perjés Géza:* A „metodizmus” és a Zrínyi-Montecuccoli vita . In: *Uő.: Seregszemle. Hadtörténeti és művelődéstörténeti tanulmányok.* Balassi Kiadó–Zrínyi Kiadó. Budapest, 1999, 149–189. o.
- Perjés* 2002. *Perjés Géza:* Zrínyi Miklós és kora. második, bőv. kiad. Osiris Kiadó. Budapest, 2002.
- Péter* 1972. *Péter Katalin:* Zrínyi Miklós terve II. Rákóczi György magyar királyságáról. Századok. CV. (1972/2), 642–663. o.
- Polidori* 1848. *Filippo Luigi Polidori:* Appunti per servire alla vita del principe Raimondo Montecuccoli. *Archivio Storico Italiano,* (20), 1848. 187–234. o.
- Portré és imázs *Portré és imázs. Politikai propaganda és reprezentáció a kora újkorban.* (szerk. *G. Etényi Nóra, Horn Ildikó.*) Budapest, 2008.
- Priorato* 1672. *Galeazzo Gualdo Priorato:* Historia di Leopoldo Cesare II. Vienna, 1672.
- R. Várkonyi* 2010. *R. Várkonyi Ágnes:* Európa Zrínyije. Válogatott tanulmányok. Argumentum Kiadó, Budapest, 2010.
- Relazione dello stato *Raimondo Montecuccoli:* Relazione dello stato dell'Impero Romano Germanico. Biblioteca Universitari di Bologna Fondo

- Marsili. ms. 96. fasciculus A.
- Rothenberg* 2005. *Gunther E. Rothenberg*: Nassaui Móric, Gusztáv Adolf, Raimondo Montecuccoli és a 17. századi „hadügyi forradalom.” In: A korai stratégiai gondolkodás. (Szerk. *Veszprémy László*.) Budapest, 2005. 33–61. o.
- Szabó* 2008. *Szabó Péter*: Jelkép, rítus, udvari kultúra. Reprezentáció és politikai tekintély a kora újkori Magyarországon. Budapest, 2008.
- Tusor* 2005. *Tusor Péter*: Purpura Pannonica. Az esztergomi „bíborosi szék” kialakulásának előzményei a 17. században. Budapest-Róma, 2005. (Collectanea Vaticana Hungariae 3.)
- Várkonyi* 2007. *Várkonyi Gábor*: Wesselényi Ferenc nádorrá választása. In: Mindennapi választások. Tanulmányok Péter Katalin 70. születésnapjára. (Szerk. *Erdélyi Gabriella*, *Tusor Péter*.) Budapest, 2007. (CD-ROM).
- Várkonyi* 2008. *Várkonyi Gábor*: A nádor és a fejedelem. Gondolatok Wesselényi Ferenc és II. Rákóczi György kapcsolatáról. In: Portré és imázs. 147–163. o.
- Veltzé* I–IV. 1899–1900. Ausgewählte Schriften des fürsten Raimund Montecuccoli. Vol. I–IV. Bearbeitet von *Alois Veltzé*. Wien-Leipzig, 1899–1900.
- Vitnyédy* I–II. 1871. *Vitnyédy István* levelei 1652–1664. I–II. Kiad. *Fabó András*. *Magyar Történelmi Társulat*, XV–XVI (1871).
- Wagner* 1964. *Georg Wagner*: Das Türkenjahr 1664. Eisenstadt, 1964.
- Zachar* 2004. *Zachar József*: Osztrák hadilevéltári források az 1663–1664. évi eseményekről. In: „Szentgotthárd – Vasvár 1664.” Háború és béke a XVII. század második felében. Tanulmányok. (Szerk. *Tóth Ferenc*, *Zágorhidi Czigány Balázs*). Szentgotthárd, 2004. 38–44. o.
- Zrínyi Miklós összes művei *Zrínyi Miklós* összes művei. (Kiad. *Kovács Sándor Iván*, *Kulcsár Péter*, *Hausner Gábor*.) Budapest, 2003.
- Zrínyi Miklós válogatott levelei *Zrínyi Miklós* válogatott levelei. (Kiad. *Bene Sándor*, *Hausner Gábor*.) Budapest, 1997 (Régi Magyar Könyvtár Források 6.)

Levente Nagy – Gábor Hausner

RAIMONDO MONTECUCCOLI AND THE HUNGARIANS

Summary

Hungarian scholars generally judged Montecuccoli's relation to the Hungarians and mainly to Zrínyi by the pamphlets from 1662, by some of Zrínyi's letters, and by the texts of Johann Heinrich Andtler, Mauritio Nitri and Galeazzo Gualdo Priorato. Montecuccoli's notes on the campaign in Transylvania, his diary on the siege of Zrínyi-Újvár, and his notes on Priorato's *Historia* were to recent times unknown. The published Montecuccoli texts of Hungarian interest (*L'Ungheria nell'anno 1677*, *Tratatto della guerra col turco in Ungheria*, but mostly the notes on Nitri's *Ragguaglio*) have received little attention, too. At the same time, Western European scholars read the relation of Montecuccoli and the Hungarians the other way round. Nearly everybody who dealt with the question (Georg Wagner, Thomas Barker, Gunther E. Rothenberg, Fabio Martelli, Raffaella Gherardi etc.) started with a quotation from *L'Ungheria*, and described even the Zrínyi-Montecuccoli relationship by this most prejudiced Montecuccoli text. Therefore, Georg Wagner, for example, describes Zrínyi as a 'furious, hot-headed soldier'. Later on, however, Barker, Martelli and Luraghi gives a much more complex approach of the matter. Barker, for example, thought that the clash between one of the most eminent members of Hungarian aristocracy, an admirer of Italian culture, and Italian commander is a real tragedy.

The present study endeavours to show that in Montecuccoli's relationship to the Hungarians a number of phases can be discerned. When he first took part of the palatine electing national assembly in Pozsony in 1655, and he was granted Hungarian indigenate, he was more worried about his affair with Queen Christina than about the Hungarian affairs. The Transylvanian campaign put an end to this passivity, and, following the attack of Upper Hungarian circles, he wrote his defending-apologies for a small circle of decision-makers. In this text, which he denied after it became public, he wrote only a few general critics, mainly in connection with the attitude of the Upper Hungarian high nobility towards German soldiers. It was at that time, however, that he began to seriously deal with the idea of driving the Turks out of the country and of annexing Transylvania to the Habsburg Monarchy. Since he actively took part of the military actions in Hungary in 1663–1664 (mainly at the siege of Zrínyi-Újvár and at the Battle at Szentgotthárd), he was hard hit by the publications criticising his deeds, mainly by the works of Andtler and Nitri. He openly admitted his antipathy against Zrínyi in his notes on Nitri's and Priorato's works, and this sentiment was rather of personal and war-theory than political type. Despite this, in his work for the public, *Della guerra col turco in Ungheria*, Montecuccoli's critics of Zrínyi is much more moderate, and instead it reflects a general antipathy against the Hungarians. He kept this sentiment until his death, and gave its most coherent summary in his draft *L'Ungheria nell'anno 1677*, a text in which Montecuccoli put down his suggestions concerning the total integration of the Kingdom of Hungary and Transylvania into the Habsburg Monarchy.

Levente Nagy – Gábor Hausner

RAIMONDO MONTECUCCOLI ET LES HONGROIS

Résumé

Généralement, les chercheurs hongrois apprécient la relation de Montecuccoli avec les Hongrois et surtout avec Zrínyi sur la base des pamphlets de 1662, de quelques lettres de Zrínyi et des textes de Johann Heinrich Andtler, Mauritio Nitri et de Galeazzo Gualdo Priorato. Les notes de Montecuccoli sur la campagne de Transylvanie, ainsi que son journal écrit sur le siège de Zrínyi-újvár et ses notes rédigées pour *Historia* de Priorato ne furent découverts que récemment, tandis que les textes ayant trait aux Hongrois de Montecuccoli qui furent publiés (*L'Ungheria nell'anno*

1677, *Tratatto della guerra col turco in Ungheria* et avant tout les notes écrites pour *Ragguaglio* de Nitri) furent négligés. En revanche, la quasi totalité des chercheurs occidentaux (Georg Wagner, Thomas Barker, Gunther E. Rothenberg, Fabio Martelli, Raffaella Gherardi, etc.) qui s'occupaient de cette question se basèrent sur *L'Ungheria*, écrit le plus partial de Montecuccoli, pour expliquer la relation entre Zrínyi et Montecuccoli. Alors que Zrínyi était un militaire enragé, une tête brûlée chez Georg Wagner, plus tard Barker, Martelli et Luraghi abordaient déjà la question d'une manière beaucoup plus nuancée. Par exemple, Barker considéra comme une tragédie que la plus grande figure de l'aristocratie hongroise, qui était aussi un amoureux de la culture italienne, fût opposé à un chef militaire italien.

La présente étude cherche à démontrer que la relation de Montecuccoli avec les Hongrois eut plusieurs périodes. En 1655, lorsqu'il participa pour la première fois à la Diète de Presbourg qui devait élire le palatin et où il reçut la nationalité hongroise, il fut encore plus préoccupé par son différend avec la reine Christine que par les affaires hongroises. Cette passivité fut rompue par la campagne de Transylvanie de 1661 lorsqu'il écrivit ses explications défensives pour un cercle restreint de décideurs sous l'effet des attaques formulées par les nobles de la Haute Hongrie. Mais une fois publiées, il les nia. A l'époque, il ne formula que quelques critiques générales concernant principalement l'attitude des aristocrates de la Haute-Hongrie à l'égard des troupes allemandes. C'est durant cette période qu'il commença à envisager sérieusement la possibilité de chasser les Turcs du pays et de rattacher la Transylvanie à la Monarchie des Habsbourg. Après avoir participé activement aux événements militaires de Hongrie en 1663 et 1664 (avant tout au siège de Zrínyi-Újvár et à la bataille de Szentgotthárd), il fut affecté par les publications critiquant son activité, surtout par celles d'Andtler et de Nitri. Dans ses observations rédigées pour les œuvres en préparation de Nitri et de Priorato, il assumait déjà ouvertement son inimitié à l'égard de Zrínyi qui n'était pas d'ordre politique, mais plutôt personnel et également liée à la science militaire. Malgré ceci, dans son ouvrage intitulé *Della guerra col turco in Ungheria*, Montecuccoli critiqua beaucoup moins Zrínyi en personne, mais il exprima des idées anti-Hongrois générales auxquelles il resta fidèle jusqu'à la fin de sa vie. C'est dans son plan *L'Ungheria nell'anno 1677* où il fit des propositions concernant l'intégration du Royaume de Hongrie et de la Transylvanie dans la Monarchie des Habsbourg que ces idées apparurent de la manière la plus cohérente.

Levente Nagy – Gábor Hausner

RAIMONDO MONTECUCCOLI UND DIE UNGARN

Resümee

Die Beziehung Montecuccolis zu den Ungarn und insbesondere zu Zrínyi wurde von den ungarischen Forschern im Allgemeinen auf Grund der Flugblätter des Jahres 1662, auf Grund einiger Briefe Zrínyis, sowie der Schriften von Johann Heinrich Andtler, Mauritio Nitri und Galeazzo Gualdo Priorato beurteilt. Die Aufzeichnungen Montecuccolis bezüglich des Siebenbürgischen Feldzugs, sein Tagebuch über die Belagerung von Zrínyi-Újvár (Neu-Zrin), sowie seine Aufzeichnungen im Zusammenhang mit Prioratos *Historia* blieben bis vor kurzem unbekannt. Aber auch die veröffentlichten Montecuccoli-Texte mit ungarischem Bezug (*L'Ungheria nell'anno 1677*, *Tratatto della guerra col turco in Ungheria*, aber vor allem die Aufzeichnungen zu Nitris *Ragguaglio*) erhielten nur wenig Aufmerksamkeit. Dem gegenüber lasen die westeuropäischen Forscher die Beziehung zwischen Montecuccoli und dem Ungarnum rückwärts. Fast jeder, der sich mit der Frage beschäftigte (Georg Wagner, Thomas Barker, Gunther E. Rothenberg, Fabio Martelli, Raffaella Gherardi usw.) beginnt mit einem Zitat aus *L'Ungheria* und interpretierte sogar das Verhältnis zwischen Zrínyi und Montecuccoli auf Grund dieser am meisten voreingenommenen Schrift. So ist Zrínyi zum Beispiel bei Georg Wagner noch ein „wütender, hitzköpfiger Soldat“, aber Barker, Martelli und Luraghi näherten sich der Frage später bereits viel nuancierter. Barker hielt es zum Beispiel geradezu für eine Tragödie, dass der Hervorragendste unter den ungarischen Aristokraten

и ein leidenschaftlicher Anhänger der italienischen Kultur gerade mit einem italienischen Feldherrn in einen Konflikt geraten war.

In der vorliegenden Studie versucht der Verfasser vorzustellen, dass in der Beziehung Montecucoli zu den Ungarn mehrere Phasen unterschieden werden können. 1655, als er erstmals an der den Palatin wählenden Diät in Pozsony (Pressburg) teilnahm und das ungarische Indigenat erhielt, war er noch mit seiner Affäre zu Königin Christina beschäftigt, nicht mit den ungarischen Angelegenheiten. Diese Passivität wurde durch den Siebenbürgischen Feldzug im Jahre 1661 gebrochen, als er infolge der Angriffe aus den Kreisen in Oberungarn einem engen Kreis von Entscheidungsträgern seine Rechtfertigung schrieb, in der er sich verteidigte. Diese Rechtfertigung leugnete er, nachdem diese an die breite Öffentlichkeit gelangt war. Zu dieser Zeit formulierte er lediglich einige verallgemeinernde Kritiken, insbesondere im Zusammenhang mit dem Verhalten der Hochadeligen Oberungarns gegenüber den deutschen Soldaten. Zu dieser Zeit begann er sich jedoch auch ernsthaft mit der Möglichkeit der Vertreibung der Türken, sowie des Anschlusses Siebenbürgens an die Habsburgermonarchie zu beschäftigen. Nachdem er aktiv an den Kriegsergebnissen 1663-1664 in Ungarn teilgenommen hatte (insbesondere bei der Belagerung von Zrínyi-Újvár und der Schlacht bei Szentgotthárd /St. Gotthard) war er vom Erscheinen von Publikationen, die seine Tätigkeit kritisierten, vor allem der Werke Andtlers und Nitris, empfindlich berührt. In seinen Anmerkungen zu den entstehenden Werken Nitris, sowie Prioratos nahm er die Abneigung gegen Zrínyi bereits offen auf sich, wobei diese nicht politisch, sondern eher persönlich und militärwissenschaftlich motiviert war. Trotzdem kritisierte Montecucoli in seinem für die Öffentlichkeit bestimmten Werk *Della guerra col turco in Ungheria* Zrínyi bereits viel zurückhaltender und schlug stattdessen in verallgemeinernde ungarnefeindliche Aussagen über. Diese hielt er dann bis zu seinem Tod aufrecht und führte sie am kohärentesten in seinem Entwurf *L'Ungheria nell'anno 1677* aus, der sich mit den Vorschlägen zur vollständigen Integration des Königreichs Ungarn und Siebenbürgens in die Habsburgermonarchie beschäftigt.

Левенте Надь – Габор Хауснер

РАЙМОНДО МОНТЕКУККОЛИ И ВЕНГРЫ

Резюме

Отношение Монтекукколи к венграм, и главным образом к Зрини, венгерские исследователи оценивают обычно на основании текстов листовок 1662 года, нескольких писем Зрини, а также текстов Йоханна Генриха Андтлера, Маурицио Нитри и Галеазо Гуальдо Приорато. Заметки Монтекукколи, сделанные в связи с походом в Трансильванию, его дневники, написанные в связи с осадой Зрини-Уйвара, а также заметки, написанные к Истории Приорато, до последнего времени оставались неизвестными. Но и касающиеся венгров тексты Монтекукколи (*l'Ungheria nell'anno 1677, Trattatto della guerra col turco in Ungheria*, и главным образом заметки, написанные к труду Нитри *Ragguaglio* также пользовались небольшим вниманием. В противоположность этому западно-европейские исследователи читали отношения венгров и Монтекукколи обратно. Почти все, кто занимался этим вопросом, (Георг Вагнер, Томас Баркер, Гунтер Е. Ротенберг, Фабио Мартелли, Рафаэлла Жерарди и т. д.) начинают с цитаты, взятой из *l'Ungheria*, и на основании этой небеспристрастной работы Моентекукколи интерпретируют также и отношения Монтекукколи и Зрини. Так например, у Георга Вагнера Зрини изображен как „бешенный солдат с горячей головой“, позднее же Баркер, Мартелли и Лураги подходили уже к этому вопросу более осторожно, соблюдая оттенки при наклеивании эпитетов. Баркер, например, считал трагедией, что выдающийся деятель венгерской аристократии, горячий поклонник итальянской культуры столкнулся на поле битвы именно с итальянским полководцем.

В настоящей работе авторы делают попытку показать, что в отношениях Монтекукколи к венграм может быть различимо несколько фаз. В 1655 году, когда Монтекукколи впервые участвовал в государственном собрании по выбору надора и получил венгерский индигенат,

его афера с королевой Кристиной волновала его тогда больше, чем дела в Венгрии. Эта пассивность политика была преломлена походом в Трансильванию в 1661 году, когда под влиянием нападков, поступавших из высших правящих венгерских кругов, он написал в целях самозащиты объяснение для узкого правящего круга страны, от которого он отказался после того, как оно стало публичным. Здесь он сформулировал лишь несколько общих критических замечаний главным образом по поводу поведения высшей аристократии на севере Венгрии по отношению к немецким военным кругам. Тогда он начал уже серьезно заниматься вопросом изгнания турок и возможностью присоединения Трансильвании к Габсбургской монархии. Так как он принимал активное участие в военных действиях Венгрии в 1663-1664 годах, (главным образом в осаде Зрини-Уйвара и в битве при Сент-готтхарде), его чувствительно задело появление писаний, критиковавших его деятельность, главным образом работ Андтлера и Нитри. В своих заметках, написанных к работам Нитри и подготавливавшимся работам Приорато, он уже открыто заявлял о своей неприязни к Зрини, носившей скорее личный и военно-научный, чем политический характер. Несмотря на это в своей работе *Della guerra col turca in Ungheria* он критиковал Зрини уже более сдержанно, и вместо этого перешел уже на обобщающий антихунгаризм. И наиболее ярко выразил в своем проекте *l'Ungheria nell'anno 1677*, в котором он изложил свои предложения относительно полной интеграции Венгерского Королевства и Трансильвании в Габсбургской монархии.

ÚJABB ADATOK ZRÍNYI-ÚJVÁR ÉPÍTÉSÉNEK ÉS PUSZTULÁSÁNAK TÖRTÉNETÉHEZ

A Habsburg Birodalom 1661–1664. évi, a Portával vívott háborújának története több szempontból is figyelmet érdemel. Egyfelől ez a négy esztendőn át zajló küzdelem a XVII. századi hadviselés amolyan „állatorvosi lova”, amely magán viselte a korabeli háborúk összes problémáját, nehezségét, továbbá az átmenetiség bélyegét.¹ Másfelől rendkívül tanulságos példákat szolgáltatott a politika és a hadvezetés közti, olykor igen elmentmondásos viszonyra.² Harmadrészt e háború során markánsan kiütközött egy sor további, a birodalom politikai és társadalmi szerkezetét, valamint a belpolitikai – elsősorban a magyar rendiség és a bécsi kormányzat közötti – viszonyokat érintő ellentét is.³ A magyar történettudomány ezt az időszakot leginkább Zrínyi Miklós tevékenységén keresztül, az ő személyéhez kötődve, tőle kiindulva és hozzá mindig visszatérve vizsgálta,⁴ illetve a magyar rendiségre koncentrált.⁵ Az előzményekről, vagyis II. Rákóczi György politikájáról és Erdély romlásáról is többen írtak már.⁶ A nyugati, elsősorban persze osztrák és francia szakirodalom pedig lényegében az 1664. évi eseményeket s azon belül is leginkább a szentgotthárdi csatát tárgyalta.⁷

¹ Ezen időszakban kezd kialakulni pl. az állandó hadsereg, annak minden hadszervezési, hadállítási és ellátási változásával. A téma nemzetközi szakirodalma igen nagy. Néhány fontosabb közülük: *Parker, Geoffrey*: Die militärische Revolution. Frankfurt–New York, 1988.; *Black, Jeremy*: A Military Revolution? Military Change and European Society, 1550–1800. London, 1991.; *Black, Jeremy*: European Warfare 1660–1815. London, 1994.; The Military Revolution Debate. Readings on the Military Transformation of Early Modern Europe. (Ed. *Rogers, Clifford J.*) Boulder–San Francisco–Oxford, 1995.; *Black, Jeremy*: The Cambridge Illustrated Atlas of Warfare. Renaissance to Revolution 1492–1792. Cambridge, 1996.; *Black, Jeremy*: European Warfare 1494–1660. London–New York, 2002.; *Black, Jeremy*: European Warfare 1660–1815. London, 1994.; *Jorgensen, Christer–Pavkovic, Michael F.–Rice, Rob S.–Schneid, Frederick C.–Scott, Chris L.*: Fighting Techniques of the Early Modern World AD 1500–AD 1763. Equipment, Combat Skills and Tactics. New York, 2005.; *Tallett, Frank*: War and Society in Early-Modern Europe 1495–1715. London–New York, 1992.; *McNeill, William H.*: The Pursuit of Power. Technology, Armed Force and Society Since A. D. 1000–1982. Chicago, 1982.

² Legendő itt Montecuccoli 1661. évi erdélyi hadjáratára, vagy az 1664. évi előzetes haditervek értelmetlen megváltoztatására utalni. Mindkét esetben politikai döntések írták felül a katonai elképzeléseket. Montecuccoli védelmében lásd: *Perjés* 1999. 150–159. o.

³ Jól jellemzi e viszonyt az a tény, hogy miközben a magyar rendek a Habsburg uralkodótól várják az ország megvédését, netán felszabadítását, aközben követelik az idegen csapatok kivonását az országból. *Perjés* 1999. 39–41., 49–50. o.; *Czigány* 2004. 108. o.

⁴ A hatalmas Zrínyi-szakirodalom felsorolására természetesen itt nincs mód. De hogy még Zrínyi sokat tárgyalt személye körül is számos megoldatlan kérdés akad, azt jól példázza a Bene Sándor és Perjés Géza közt lezajlott vita. *Bene* 1996., ill.: *Perjés* 1997. Legújabbban lásd: *R. Várkonyi* 2010.

⁵ *Benczédi László*: Rendiség, abszolutizmus és centralizáció a XVII. század végi Magyarországon, 1664–1685. Budapest, 1980. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat, 91.)

⁶ *Péter Katalin*: A magyar romlásnak századában. Budapest, 1975. 134. skk. o.; *R. Várkonyi Ágnes*: Magyarország keresztútjain. Tanulmányok. Budapest, 1978., *Uő*: Erdélyi változások. Budapest, 1984., Magyarország története. III. 1526–1686. (Főszerk. *Pach Zsigmond Pál*. Szerk. *R. Várkonyi Ágnes*.) Budapest, 1985. 1068–1154. o.; Erdély története. II. 1606–1830. (Szerk. *Makkai László–Szász Zoltán*.) Budapest, 1986. 711–726., 784–805. o.; *Gebei Sándor*: II. Rákóczi György erdélyi fejedelem külpolitikája (1648–1657). Eger, 1996.; *Ágoston–Oborni* 2000. 187–201. o.; *Szakály Ferenc*: Virágkor és hanyatlás 1440–1711. Budapest, 2006. 209–217. o.

⁷ Minden korábbi szakirodalmat összefoglalt: *Wagner* 1964. 623–639. o. Legújabbban: *Thalhammer, Andreas*: Die militärische Revolution und die Schlacht bei Sankt Gotthard am 1. August 1664. Univ. Dipl.-Arb.

Ugyanakkor számos nagy kérdés, de sok fontos kisebb részlet is elsikkadni látszik. Eleve nem készült még átfogó monográfia e háborúról,⁸ de ha csak a hadiesemények feldolgozását tekintjük, ott is sok hiányt fedezhetünk fel. Megírásra vár például – természetesen a források alapján, és nem a korábbi szakirodalom tévedéseit átörökítve – Érsekújvár, Kanizsa,⁹ Zrínyi-Újvár ostroma, a téli hadjárat *pontos* körülményei és története.¹⁰ De ugyanígy hiányérzetünk támad, ha magyar nyelven akarunk Montecuccoliról vagy Montecuccolitól olvasni valamit, holott nélküle a korszak éppúgy nem ismerhető meg, mint Zrínyi nélkül.¹¹

Az alábbiakban Zrínyi-Újvárról és az 1664. évi hadjárat egyik kulcsmomentumáról, az erődítmény elestéről lesz szó. A téma aktualitását az adja, hogy hosszú évtizedek után sor került a vár helyének azonosítására, és megindult régészeti feltárása.¹² Ugyanakkor az erődítmény építése, a körülötte zajló huzavona, szerepe a török támadás kiváltásában, ostromának pontos körülményei, feladásának oka, hasonlóan a fentiekhez, mind-mind tisztázásra vár.¹³ Ezen kérdések teljes körű megoldására ehelyütt természetesen (még) nem vállalkozhattam, csupán néhány fontos részletet érinthetek.

Wien, 2009. A francia irodalomról I.: *Tóth, Ferenc*: Saint-Gotthard 1664. Une bataille européenne. (Préface de *Jean Bérenger*.) Lavauzel, Paris, 2007. A török vonatkozásokra lásd: Krieg und Sieg in Ungarn. Die Ungarnfeldzüge des Großwesirs Köprülüade Fazil Ahmed Pascha 1663 und 1664 nach den „Kleinodien der Historien“ seines Siegelbewahrers Hasan Aga. (Übersetzt, eingeleitet und erklärt von *Erich Prokosch*.) Graz–Wien–Köln, 1976. (Osmanische Geschichtsschreiber 8.).

⁸ Természetesen egyáltalán nem csak a hadiesemények kronológikus leírására gondolok, noha már az sem lenne kevés. Sokkal fontosabb lenne egy olyan munka, amely a megfelelő társadalmi és politikai keretbe helyezné az eseményeket, de nem a hagyományos, ortodox módon, a háborút, mint valami anomáliát kezelve és alárendelve a másik kettőnek, hanem – átfogalmazva ezen irányzat angol elnevezését (War and Society) – a „Society at War” alapjáról kiindulva.

⁹ Érsekújvár elfoglalásáról utoljára Matunák Mihály írt, de hogy milyen források alapján, az nem derül ki művéből. *Matunák Mihály*: Érsekújvár a török uralom alatt. 1663–1685. Nyitra, 1901. 6–36. o. Az ostrom forrásait legújabbban összegyűjtötte: *G. Etényi* 2003. 91–97. o. Kanizsa ostromáról lásd: *Perjés* 1981. 117–174. o.; *V. Molnár* 1987. 125–128. o.

¹⁰ Bár Perjés Géza igyekezett átfogó képet adni az 1661–1664. évi háborúról és a meglévő szakirodalmat széleskörűen használta, ugyanakkor az eredeti forrásokhoz rajta kívül álló okokból nem férhetett hozzá. A történetek egy más szempontú megközelítésére lásd: *G. Etényi* 2003.

¹¹ Kivételt képez e téren Perjés Géza munkássága, aki többször is foglalkozott Montecuccolival, és igyekezett a tevékenységével és hadvezetési módszereivel kapcsolatos tévedéseket tisztázni: *Perjés* 1999. 149. skk. o. Montecuccoliról legújabbban: *Fabio Martelli*: Le leggi, le Armi e il Principe. Studi sul pensiero politico di Raimondo Montecuccoli. Bologna, 1990.; *Raffaella Gherardi–Fabio Martelli*: La pace degli eserciti e dell’ economica. Montecuccoli e Marsili alla corte di Viena. Bologna, 2009.; Raimondo Montecuccoli. Teoria, pratica militare politica e cultura nell’Europa del Seicento. Modena e Pavullo nel Frignano 4–5 ottobre 2002. (Atti del convegno a cura di *Andrea Pini*.) Pavullo nel Frignano, 2009. Magyarul: *Martelli, Fabio*: Montecuccoli új hadászati elképzelései a Turenne elleni hadjárat fényében. *Hadtörténelmi Közlemények*, 124. (2011) 1. sz. 31–62. o. Montecuccoli legutóbbi életrajzai: *Kaufmann, Harms*: Raimondo Graf Montecuccoli, 1609–1680. Kaiserlicher Feldmarschall, Militärtheoretiker und Staatsmann. Berlin, 1974., *Schreiber, Georg*: Raimondo Montecuccoli. Feldherr, Schriftsteller und Kavalier. Ein Lebensbild aus dem Barock. Graz–Wien–Köln, 2000. Montecuccoli műveinek több kiadása létezik. Német nyelven lásd: *Ausgewählte Schriften I–IV*. 1899–1900.; olaszul: *Luraghi I–II*. 1988., III. 2000.

¹² *Hausner–Négyesi–Papp* 2005. Itt szeretném megköszönni Hausner Gábornak a tanulmány elkészítéséhez nyújtott értékes segítségét.

¹³ Az eddigi kutatásokra lásd: *Petrič, Hrvoje–Feletar, Dragutin–Feletar, Petar*: Novi Zrin. Zrinska utvrda na Muri (1661–1664). Donja Dubrava–Zagreb, 2001., különösen 39–69. o.; *Hausner–Négyesi–Papp* 2005. 835–862. o., ugyanez horvátul: *Hausner, Gábor–Négyesi, Lajos–Papp, Ferenc*: „Tor” usred vinograda na brijegu. Pokušaj određivanja lokacije Novog Zrina. *Podravina. Časopis za multidisciplinarna istraživanja*, V.

Zrínyi-Újvár kapcsán két alapvető fontosságú kérdés vetődik fel: egyrészt építése milyen politikai szituációban zajlott, legfőképpen, hogy a bécsi körök tudtával és beleegyezésével történt-e, másrészt hogy szükségszerűen el kellett vesznie, avagy csak a körülmények alakulása folytán következett be e szomorú esemény. Ezek megválaszolásához négy dolgot kell szemügyre venni: elsődlegesen a politikai-katonai szituációt, azután természetesen magát Zrínyi-Újvárat, mint erődítményt, továbbá a két szembenálló haderőt. Az összkép kialakítását azonban jócskán bonyolítja, hogy a keresztény oldal esetében is két, egymással élesen szembenálló fél rendszerint ellentétes előjelű véleményéből kell következtetésekre jutni. A két csoport akár Montecuccoli és Zrínyi nevével is fémjelvezhető.

Az 1661–1664. évi háború előzményei és a katonai helyzet

A politikai helyzet közismert. Erdély fejedelme, II. Rákóczi György, tévesen ítélte meg politikai és katonai lehetőségeit, és 1657-ben a Porta engedélye nélkül indított támadást Lengyelország ellen, a svédekkel szövetségben. Célja a lengyel trón megszerzése volt. Vállalkozása azonban katasztrófába torkollott. Hiába foglalta el Varsót, a svédek az országukat ért dán támadás miatt visszavonultak, s ezután az Erdély elleni lengyel támadás miatt Rákóczinak is haza kellett térnie. Útközben azonban seregét, amelyet a moldvai és havasalföldi segédcsapatok elhagytak, a tatárok elfogták, s ő maga is csak tetemes váltságdíj ellenében szabadult. A Porta büntetőakcióval válaszolt a fejedelem engedetlenségére, a török sereg Erdélyt pusztította, s Rákóczi az 1660. május 22-én Szászfenésnél, Szejdi Ahmed budai pasával vívott csatában halálos sebet kapott. Az oszmánok ezután augusztus 17-én bevették az Erdély kulcsát jelentő, 45 napig hősiesen védelt Váradot is. Rákóczi hadvezére és tanácsosa, Kemény János azonban fellépett a Porta által Rákóczi helyébe állított Barcsay Ákos ellen, szembefordult a Portával, és 1661. január 1-jén fejedelmé választotta magát. Kemény segítséget kért I. Lipót császártól, aki Montecuccoli vezetésével hadat küldött Erdélybe. A katonailag előkészítetlen, politikai indíttatású hadjárat kudarcba fulladt, a sereg a nélkülözések miatt széthullott, így Montecuccoli kénytelen volt visszavonulni, magára hagyva Keményt, aki a Porta által újonnan kinevezett fejedelem, I. Apafi Mihály és Kücsük Mehmed jenői bég egyesített hadaitól Nagyszőlősnél 1662. január 23-án vereséget szenvedett és a csatamezőn lelte halálát. A császár erdélyi beavatkozása azonban kiprovokálta az oszmánok támadását Magyarország ellen.¹⁴ A szultán 1663-ban, bár eredetileg a Velencével vívott háború keretében Dalmáciára akart támadni, az új nagyvezír, Köprülüzáde Fázil Ahmed vezetésével a Habsburgok ellen küldte hadait. A török sereg szeptember 25-én, 39 napi

---

(2006) 28–47.; *Domokos–Hausner* 2008.; *Petric, Hrvoje*: The stronghold of New Serinwar/Novi Zrin/Zrínyi-Újvár (1661–1664) – A Part of Croatian and Hungarian History. In: *Militia et Litterae. Die beiden Nikolaus Zrínyi und Europa*. (Hrsg. von *Wilhelm Kühlmann* und *Gábor Tuskés* unter Mitarbeit von *Sándor Bene*.) Max Niemayer Verlag, Tübingen, 2009. (Frühe Neuzeit Band 141.) 106–134. o.

¹⁴ Lásd a 6. jegyzetet. A katonai kérdésekre vonatkozóan lásd: *Gebei Sándor*: II. Rákóczi György lengyelországi hadjárata, 1657. *Hadtörténelmi Közlemények*, 105. (1992) 2. sz. 30–63. o.; *Perjés* 1999. 153–154. o.; *B. Szabó János*: II. Rákóczi György 1658. évi török háborúja. *Hadtörténelmi Közlemények* 114. (2001) 2–3. sz. 231–275. o.; *Perjés* 2002. 305–418. o.; *B. Szabó János*: Montecuccoli 1661-es erdélyi hadjárata katonai okairól. Lásd folyóiratunk e számában: 929–933. o.

küzdelen után elfoglalta Érsekújvárat, majd Nyitrát, Lévát és Nógrádot is. Montecuccoli a rendelkezésére álló mindössze 6000 főnyi katonasággal meg sem próbálkozhatott a beavatkozással, a magyar nemesi felkelő sereg pedig későn gyűlt össze, s amúgy is csak gyenge harci értéket képviselt.

Érsekújvár elvesztése azonban megmozdította az európai hatalmakat. A birodalmi rendek segítséget ígértek, s ehhez csatlakozott az ősellenség, XIV. Lajos Franciaország is. Zrínyi és gróf Julius Hohenlohe, a birodalmi seregek parancsnoka pedig kidolgozták a téli hadjárat tervét, amelynek végrehajtása során 1664. február elején felégették az eszéki hidat. Ez az akció, valamint a széleskörű diplomáciai és katonai előkészületek előrevetítették, hogy a háború 1664-ben is folytatódik.

Az elmondottak nyomán kialakult katonai szituációval kapcsolatban leginkább az a kérdés, hogy Bécsnek voltak-e határozott stratégiai céljai, már persze azon a ködös általánosságon túl, hogy az Örökös Tartományokat meg kell védeni, és hogy majd egyszer ki kell üzni a törököket Magyarországról. A folytonos hezitálásból és krónikus döntésképtelenségből¹⁵ arra lehet következtetni, hogy ekkor nem nagyon. Ám éppen a sokat bírált Raimondo Montecuccoli ekkora már egyértelműen megfogalmazta a stratégiai célt, és az eléréséhez vezető utat is megmutatta.

Bár az oszmánok magyarországi hatalmának megtörésére irányuló haditerv kidolgozását Montecuccoli végezte el, alapjai azonban az 1567. évi hadi tanácskozásig nyúlnak vissza.¹⁶ Eszerint a Hódoltság ellen a fő csapást a Duna mentén kell mérni, lévén a Dunán történő utánpótlás-szállítás a hadsereg ellátásának legbiztosabb módja, ráadásul a Duna mentén dél felé indított támadás elvágja hátországuktól a Nyugat- és részben az Északkelet-Magyarországon török kézben levő várakat. A fősereget a Felső-Magyarországon és a Dráva mentén operáló két kisebb erejű hadtest támogatná.¹⁷ Az elképzelést

---

¹⁵ Niederhauser Emil ezt arra vezeti vissza, hogy az osztrák Habsburgoknak a spanyol Habsburgok és a Német Birodalom érdekeinek védelme miatt állandó készenlétkben kellett állni a francia előretörés megakadályozására. Keleten pedig folytonos fenyegetést jelentett a még mindig óriási katonai potenciállal rendelkező Oszmán Birodalom. „Nyugat és Kelet közt rángatva a Habsburgok nem tudták eldönteni, melyiket válasszák. Hozzátehetjük, nem is mindig az ő döntésükön múlt. Minthogy viszont mindkettővel kellett törődniük, egyiket sem tudták kellően ellátni.” *Gonda-Niederhauser* 1977. 88. o.

¹⁶ Wagner és nyomában Perjés a támadó jellegű haditerv ötletét Schwenditől származtatja. *Wagner* 1964. 102. o., *Perjés* 1999. 172. o. Wagner Janko Schwendi-életrajzára hivatkozik – *Wagner* 1964. 559. o., 41. jegyzet –, de oldalszám nélkül. *Janko, Wilhelm Edlen von*: Lazarus Freiherr von Schwendi oberster Feldhauptmann und Rath Kaiser Maximilian's II. Wien, 1871. A Schwendi életművét régóta kutató Kelenik József szerint azonban Schwendi ilyen tervezetet nem készített, sőt, éppen a védekező stratégia fűződik nevéhez, a támadó stratégiát Hans Rueber felső-magyarországi végvidéki főkapitány képviselte. Szíves szóbeli közlését ezúton is köszönöm. Vö. *Kelenik József*: Lazarus von Schwendi emlékiratai a török elleni védelmi rendszer magyarországi kiépítéséről (1576). *Századok*, 139. (2005) 4. sz. 969–1010. o. Lásd még: *Pálffy Géza*: A török elleni védelmi rendszer szervezetének története a kezdetektől a 18. század elejéig. (Vázlat egy készülő nagyobb összefoglaláshoz). *Történelmi Szemle*, 38. (1996) 2–3. sz. 200–203. o.; *Uő*: Un penseur militaire alsacien dans la Hongrie au XVIe siècle Lazare baron von Schwendi (1522–1583). In: *La pansée militaire hongroise à travers les siècles*. (Sous la dir. *Hervé Cuotau-Bégarie, Ferenc Toth*.) Paris, 2011. 41–59. o.

¹⁷ Wagner szerint ez a haditerv Montecuccoli 1663 októberében készült felterjesztésében bukkan fel először. *Wagner* 1964. 93. és főként 102–103. o. Sajnos Wagner a pontos jelzetet (sehol!) nem adta meg, csupán a hónapot jelölte (uo. 557. o. 5. jegyzet), így a forráshely megtalálása és ellenőrzése még további kutatást igényel. Mindenesetre Montecuccoli a dunai víziút fontosságával már a Bécsben, 1664. márc. 1-jén keltezett *Discorso della guerra contro al Turco* című művében is foglalkozott. ÖStA KA Nachlaß, Memoires, B/492:129. p. 18. skk. (átirat). Kiadva legutóbb: *Luraghi* 1988. II. 199–240. o. E haditerv részletes kifejtését megtaláljuk Montecuccoli 1670-ben készült nagy munkájában, az előzőhöz hasonló címet viselő *Della guerra*

Montecuccoli – rögzítsük: rajta kívülálló okok miatt – nem tudta átültetni a gyakorlatba. Megvalósítása tanítványára és utódára, Lotharingiai Károlyra, illetve az utóbbi követő Bádeni Lajosra maradt.

Montecuccoli már 1663 októberében a fentiek szellemében tett javaslatot a következő évi hadjárati tervekre. Kérdéses azonban, hogy mely körülmények hatására módosultak az eredeti, véleményem szerint helyes elképzelések. Miért döntött úgy a bécsi kormányzat, hogy a súlypontot délre teszi át, és a Duna vonala helyett az utánpótlási szempontból rendkívüli nehézségeket okozó Dél-Dunántúlon veszi fel a harcot a törökkel? Úgy tűnik, most is, mint 1661-ben, a politika szól közbe. A birodalmi rendekkel a török elleni segítségről egyezkedő Lipótnak ugyanis kapóra jött Zrínyi téli hadjárata. A nagy sikerről szóló számtalan beszámoló hatására, a Rajnai Szövetség és a stájer rendek nyomására a császár regensburgi szállásán tartott tanácskozáson, Montecuccoli távollétében döntöttek az eredeti terv megváltoztatásáról.¹⁸ Ennek értelmében a Montecuccoli vezette főszereg csak Kanizsa megvétele után indult volna Esztergom ostromára.¹⁹ Közismert, hogy ezután a bécsi kormányzat lassú döntéshozatala miatt az ostrom kezdete is közel egy hónapnyi késedelmet szenvedett.²⁰ Ezzel lehetőséget adtak az oszmán hadvezetésnek, hogy felmentő sereget küldjön Kanizsa alá, amely Köprülüzáde Fázil Ahmed pasa nagyvezír vezetése alatt az utolsó pillanatban érkezett. A szövetséges csapatok visszavonulásra kényszerültek Zrínyi-Újvárhoz, amelyet az őket üldöző török sereg ostrom alá fogott. Ekkor rendelte az uralkodó Montecuccolit a déli hadszíntérre.²¹

Természetesen felmerül a kérdés, hogy az eredeti terv végrehajtása eredményes lett volna-e?²² Ha ugyanis Montecuccoli valóban megindul a Duna mentén Esztergom ost-

---

col Turco in Ungheriában. Kiadva: *Ausgewahlte Schriften* 1899. II. 527–531. o., *Luraghi* 1988. II. 511–515. o. Wagner ugyanezen mű első német kiadására hivatkozik: *Montecuccoli* 1736. 192–196. o. (Érdekes, hogy ennek tagolása eltér a Veltzé-féle kiadástól.) Wagner egyébként az *Ausgewahlte Schriften*ben található német fordításról megjegyezte, hogy annál jobbnak tartja ezt a korábbi kiadást, lévén az akkori fordító minden bizonynyal jobban tudta értelmezni a korabeli olasz katonai szakkifejezéseket. *Wagner* 1964. 561. o., 93. jegyzet.

¹⁸ Regensburgban viszont jelen volt Zrínyi Péter, aki ezek szerint érvényesíteni tudta befolyását. Zrínyi Miklós is elküldte megbízottját, Wassenhoven hadmérnököt a téli hadjárat eseményeiről szóló beszámolójával. *Bene* 1992. 225–242. o.; *Pálffy* 2007. 39–65. o. Wassenhoven regensburgi küldetésére lásd: *Bene* 1993. 69–70. o. Montecuccoli indokát a Duna menti összpontosításról és elítélő véleményét a haditerv megváltoztatásáról lásd: *Ausgewahlte Schriften* 1899. II. 413. o. A Regensburgban zajló eseményekről áttekintést ad: *G. Etényi* 2003. 220–228. o.

¹⁹ Mindez Wagner véleménye. *Wagner* 1964. 92–103. o., különösen 99–101. o. Minthogy Wagner mindezek forrásairól szinte semmit sem árul el, állításait mindenképpen szükséges a későbbiekben forrásszinten ellenőrizni. E tényről Montecuccoli sem említ visszaemlékezésében.

²⁰ A körülményekre lásd: *Bene* 1993. 69. o. *Bene* Zrínyi 1664. febr. 11-én a grazi haditanácsnak, ill. febr. 19-én Lipót császárnak küldött levelére, valamint júl. 17-én ismét a császárnak írott emlékiratára hivatkozik. Kiadásuk: Zrínyi Miklós összes művei 2003. 768–769., 770–771., 845–855. o.

²¹ *Relazione della campagna dell’Armata Cesarea nell’Anno MDCLXIV. ÖStA KA AFA 1664/13/29. fol. 4r.* (Montecuccoli összefoglaló jelentése az 1664. év hadieseményeiről, attól kezdve, hogy Lipót császár kinevezte a magyarországi haderők főparancsnokává. Olaszból fordította F. Molnár Mónika, akinek segítségét ezúton is köszönöm.) Eszerint az uralkodótól érkező okirat jún. 4-én keltezett. Bár egyelőre sem Montecuccoli hagyatékában, sem az Alte Feldakten iratai közt nem leltem meg e forrást, ugyanakkor fennmaradt a Lipót császár által ez ügyben a belső-ausztriai haditanácsnak írott emlékeztető. Ebben az olvasható, hogy Montecuccoli egyedül, postakocsival utazzon Grazba, onnan pedig a Zrínyi-Újvár alatt álló sereghez. ÖStA KA AFA 1664/6/3. fol. 875v. Jún. 6-án már az elutazás tényét jelentik a Haditanácsnak. ÖStA KA HKR Prot. Bd. 328. Exp. 1664 Juni No. 32. fol. 284v. Priorato jún. 8-ra tette indulását: *Priorato* 1670. II. 408–409. o.

²² Minthogy itt egy adott szituációban – úgy tűnik – politikusok által meghozott stratégiai döntésről van szó, úgy vélem, mindenképpen érdemes elgondolkozni az események egy másik forgatókönyvén.

romára, nagyon valószínű, hogy a féltve őrzött Budát is veszélyeztető akció elvonja a nagyvezírt Kanizsától, amelyet így Zrínyi és Hohenlohe csapatai nyugodtan körülzárva tarthattak volna. S minthogy a téli hadjárat elpusztította Kanizsa hátországát, ellátó-körzetét – bár ez az ostromlók helyzetét is megnehezítette –, az egyszerű blokád is minden bizonnyal meghozta volna a kívánt eredményt,²³ még akkor is, ha Esztergomot a fő-sereg nem tudja bevenni. Hogy ez mennyire nem légből kapott elképzelés, azt éppen a szomorúan végződött 1661. évi hadjárat igazolja, amelynek eredeti, mindenképpen reálisnak tekinthető terve úgyszintén abból indult ki, hogy egy Esztergom vagy Buda elleni támadás bizonyosan elvonja a török erőket Erdélyből.²⁴ Márpedig Montecuccoli elég jól ismerte az ellenséget,²⁵ tehát haditerveinek a realitásokból kellett kiindulnia.

Zrínyi-Újvár ábrázolásai

Zrínyi-Újvár történetének megismeréséhez, lévén szó egy erődítményről, nélkülözhetetlenek a képi források. Ezekre annál is inkább szükség van a kutatásban, mert bár, mint említettük, a vár pontos helyét a közelmúltban sikerült azonosítani, a terepviszonyok az eltelt közel 350 év alatt jócskán megváltoztak, s a várat elfoglaló törökök szinte teljesen megsemmisítették a védműveket. Így rendkívül nehéz, ha nem lehetetlen az építményeket a helyszínen rekonstruálni.

Mindössze hat hiteles, a helyszínen készült ábrázolásról tudunk,²⁶ ebből azonban a két legfontosabb elveszett vagy lappang. Ez utóbbiak közül az egyik Michael Possäner, a vend végvidék helyettes főhadmérnökének (*Adjutant-Ingenieur*) felmérése 1661-ből,²⁷ a másikat pedig Jacob von Holst hadmérnök ezredes készítette 1662 nyarán, midőn az Udvari Haditanács utasítására megszemlélte a várat, s tapasztalatairól jelentést tett.²⁸ A má-

²³ Kanizsa 1690. ápr. 13-án végül valóban blokád révén került Lipót császár hadainak kezébe. *V. Molnár* 1987. 140–147. o.

²⁴ Rádásul a Duna mentén, az ellátóbázishoz közel folytatott hadműveletek nagyobb eséllyel vezettek sikerre, mint a távoli Erdélyben, ahol az utánpótlást nem lehetett megoldani, a feldúlt országban pedig a helyszíni beszerzés is lehetetlenné vált. Az 1661. évi hadjáratról lásd: *Perjés* 1999. 150–153. o., valamint B. Szabó János e számunkban közölt írását. *Perjés* minden szempontból felmentette Montecuccolit a kudarc miatti felelősség alól, a tények ismeretében jogosan.

²⁵ Erre vonatkozóan elegendő elolvasni számtalan, az oszmánokkal folytatandó háborúskodásról szóló tervezetét, memorandumát, elmélkedését.

²⁶ Természetesen a vár számos látképét ismerjük, megbízható alaprajz hiányában azonban ezek hitelességét nehéz ellenőrizni. Kiadásukat lásd: *Szalai–Szántai* 2006. 158–161. o., 13., 16–20., 34–37., 216–217., 251., 263., 288., 298., 311., 316., 318–319., 322–323. táblák.

²⁷ Zrínyi bizalmasa, Vitnyédi István Sopronban, 1661. aug. 8-án kelt levele szerint Possäner, mielőtt Vitnyédihez ment, felmérte és lerajzolta Zrínyi-Újvárat, ezért Vitnyédi magával akarta vinni Bécsbe, hogy ott is beszámoljon a látottakról. *Vitnyédi* 1871. 168–169. o. Lásd még az 57. jegyzetet.

²⁸ „Obrist von Holst Solle sich alsobaldt nach der Zrinischen Inßel vnd Newerbauten Posto begeben vnd denselben recognosciren, ob Er haltig oder nit, oder Ob vnd Wie der selbe in bessere defension Zuseyen vnd mehrers Zuuersicheren, sich auch deßwegen mit dem Grafen Von Zrin Zzuernemben, Waß gestalt derselbe Jhme getraue dißen Posto Zu manuteniren, Ingleichen Wie Legrad vnd Tschakhaturum beschafffen vndt darüber gründtliche relation erstatten.” ÖStA KA HKR Prot. Bd. 326. Reg. 1662. April No. 20. fol. 78v. ápr. 12. „Herrn Obristen Holsts Relation vber die Zrinische Vestungen, auch sonsten der bescheffenheit der fortificationen der Stätt vnd GrenitzHeüsser an der Muehr vndt Trage. Nicolai Grauen Zrin ferrer Erinderung seiner nothwendigkeiten, vndt wegen Schutz derselbigen Grenitzen, vnd sonderlich Ihrer May[estät] Erbländern, sonderlich der Posto Tschakhaturum, Legrad, Dornisch vndt andere orther, darbey auch *der Abriß Von der Neüen*

sik négy már az ostromot mutatja alaprajzi formában, amelyeken ezért az erődítményt csak egy részletként jelenítették meg. Közülük Montecuccolinak az 1664. évi hadjáratról szóló jelentéséhez csatolt ábrázolása kissé elnagyolt, skiccszerű (1. kép, 748. o.).²⁹ Ennél sokkal részletesebb és pontosabb az ostromban részt vevő Jacob von Holst rajza (2. kép, 750. o.), amely tehát vagy a helyszínen, vagy az akkor felvett vázlatok alapján készült.³⁰ Az Esterházy Pál, illetve a Gualdo Priorato művében szereplő változatok (3. és 4. kép, 751. és 756. o.) egyértelműen Holst rajzának másolatai, jóllehet, sok apró eltérést lehet felfedezni közöttük.³¹ Ez arra utal, hogy a Priorato-féle ábrázolást szignáló bizonyos C. Meysens valószínűleg nem azonos az Esterházy-féle vízfestmény M. I. O. monogramot használó készítőjével.

Ezek az ostromot ábrázoló alaprajzok, hiányosságaik ellenére, igen becses forrásai a vár építéstörténetének, védműrendszerének, egykor volt földrajzi környezetének, valamint az ostrom eseményei megismerésének. Hitelességük igazolására a Priorato-féle rajz vonalas tisztázását rávetítettem az 1958-ban készült légifelvételre (5. kép, 757. o.).³² Megfigyelhető, hogy bár a folyómeder jelentősen megváltozott, a meredek partfalat, a Kanizsa-patak és a Visszafolyó-patak völgyét viszonylagos pontossággal jelenítették meg. Így azt kell feltételeznem, hogy az erődítmény és más objektumok formája és elhelyezkedése is nagy vonalakban megfelel a valóságnak.

Zrínyi-Újvár földrajzi elhelyezkedése és környezete

Zrínyi-Újvár tágabb értelemben vett földrajzi elhelyezkedése sok vitát váltott ki. Zrínyi és Esterházy természetesen minden fórumon védte, míg mások, a Haditanács és főleg Montecuccoli, folyton kifogásolták azt.³³ Elsősorban a szomszédos magaslatok miatt aggodtak, amelyekről az erődítményt be lehetett lőni. Ezt a problémát az amúgy Zrínyi-párti

---

Zrinischen Schantzen an der Muhr, sambt der gelegenheit herumb vndt sie noch Zuuerbessern.” (kiemelés tőlem – D.Gy.) Uo. Prot. Exp. Bd. 325. 1662. Juli No. 94. fol. 286r. Az elmondottakon túl is rendelkezem egy adattal egy rajzra vonatkozóan, amely Zrínyi 1661 novemberében a császárnak benyújtott, és Zrínyi-Újvár fennmaradásának elrendelését kérő memorandumának mellékleteként szerepelt. Ennek mibenléte azonban bizonytalan, az időpontból következően lehetséges, hogy a Possäner-féle rajz egy példányáról volt szó. Uo. Prot. Bd. 323. Exp. 1661. November No. 8. fol. 490r.

²⁹ Relazione... ÖStA KA AFA 1664/13/29. Beilage A.

³⁰ Holst ábrázolásának felirata a következő: „Der Abris dieser Belägerung ist von dem Kayserlichen Obristen und GeneralQuartiermeister Jacob von Holst verfertigt, welcher dieser auch beygewohnet, die Kayserliche Artillerie, vor Ankunft der Kayserlichen FeldMarschalln Freyherrn von Sparr, ins Läger, allein com-mandiret, und viel Batterien, Linien und Redoutten abgestochen und machen lassen.” Eszerint tehát Holst jelen volt az ostromnál. Holst rajzának kiadását lásd: *Szalai-Szántai* 2006. 217. tábla; *Domokos-Hausner* 2008. 250–251. o.

³¹ *Esterházy* 1989. 160–161. o. (eredetije: MOL T 2. XXXII. téka, 1064.), *Priorato* 1670. II. 405. o. Ez utóbbiról mintha elfeledkezett volna a Zrínyi-szakirodalom, noha már Cennerné Wilhelmb Gizella regisztrálta Zrínyi-ikonográfiájában. A Zrínyi család ikonográfiája. (A bev. tanulmányt írta és a katalógust összeáll. *Cennerné Wilhelmb Gizella*.) Budapest, 1997. 175. o.

³² Hadtörténelmi Térképtár, 1958. évi légifelvételek, L-33-70-B-b szelvény. A Priorato-rajzból a jobb áttekinthetőség kedvéért eltávolítottam minden felesleges információt (mint az erdők, mocsarak, lejtők stilizált, pontozásos, illetve vonalkázott jelölései), és helyettük feliratokkal egészítettem ki.

³³ Az érveléseket közli: *Hausner-Négyesi-Papp* 2005. 836–842. o. Meg kell említeni, hogy Montecuccoli 1664. évi összefoglaló beszámolója, ha rövidebben is, de lényegileg ugyanúgy, elítélően nyilatkozott a várról és földrajzi helyzetéről. Relazione... ÖStA KA AFA 1664/13/29. fol. 5.

1. kép. Montecuccoli vázlata; a jobb felső sarokban a vár kinagyított rajza

Esterházy is elismerte.³⁴ Ugyanakkor feltűnő, hogy az ostromról szóló forrásokban konkrétan sehol sem említették az ebből adódó hátrányokat, csupán arról szóltak, hogy a törökök erősen ágyúztak. Halkan kívánom megjegyezni, hogy hasonló védelmi szituációval már találkozhattunk, jelesül Eger 1552. évi ostromakor, ahol az Almagyar-hegyen állított török üteg mintegy 20–40 m-rel magasodott a külső vár és kb. 60 m-rel a belső vár fölé (szemben a Zrínyi-Újvárnál meglévő 5–10 m-rel), s az egri védők több más körülmény tekintetében is nagyobb hátrányt szenvedtek, legfőképp semmiféle külső támogatást nem kaptak.

Arra vonatkozó információkat, hogy miért pont ott épült fel az erődítmény, ahol tehát a terepviszonyok némely kortársak szerint nem épp a legkedvezőbbek voltak, egyedül Zrínyiinek a Haditanácshoz írott, 1661. július 5-én kelt levelében találunk. Zrínyi itt hét pontban foglalta össze a vár építésének indokait. Ezek lényege, hogy itt egy alapvető fontosságú átkelőhely volt, ahol a törökök gyakorta betörték a Muraközbe, amelyet mindenképp el kellett zárni, s ahonnan Kanizsát is sakkban lehet tartani.³⁵ Kérdés persze az is, hogy valóban annyira kedvezőtlenek voltak-e a földrajzi körülmények? Zrínyi-Újvár egy hosszan elnyúló dombhát, a Légrádi szőlőhegy északi végén helyezkedett el. Az Esterházy-féle ostromábrázolás egyértelműen jelöli, hogy észak és nyugat felől a Mura folyó, északkelet felől a Kanizsa-patak mocsaras völgye,³⁶ kelet felől pedig a felduzzasztott Visszafolyó-patak elmocsarasított medre védte. A Mura irányában az erődítmény nyitott volt,³⁷ de ott a part meredeken szakadt le, és ez a meredély hosszan elnyúlik a Dráva–Mura összefolyása felé.³⁸ Ráadásul a partoldal és a víz közt is mocsár terült el. Egyértelműnek tűnik, hogy Zrínyi-Újvárat csak frontálisan lehet megtámadni, a dél–délnyugat felé húzódó, némileg magasabban levő dombgerinc felől. Ebből következően elhelyezését semmiképp sem ítélnéjük annyira kedvezőtlennek, mint azt Zrínyi ellenfelei hangsúlyozták, s ezt látszik erősíteni az a körülmény is, hogy az erődítmény csaknem egy hónapig állta az ostromot.

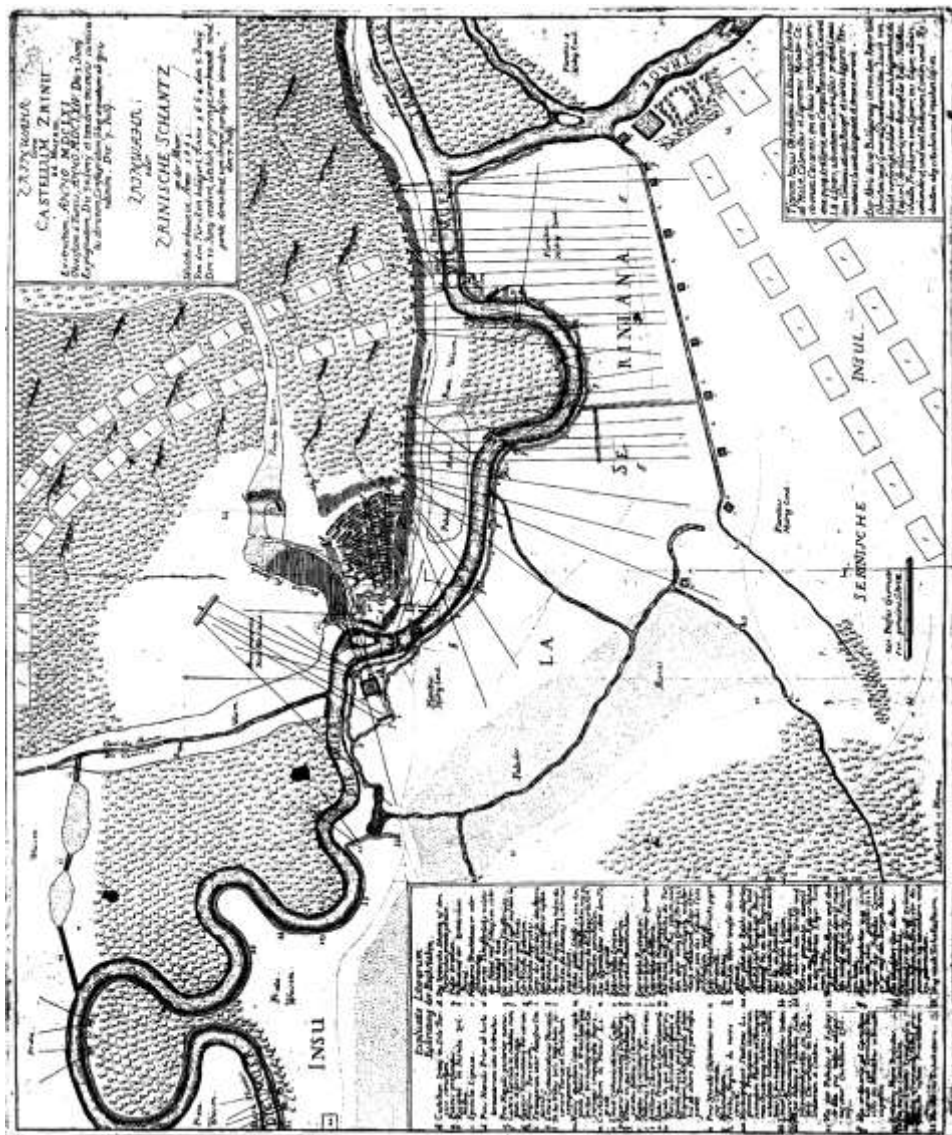
³⁴ Esterházy 1989. 162. o.

³⁵ Zrínyi azt írta, hogy Wassenhoven hadmérnök a részletekről szóban tájékoztatja a Haditanácsot. Zrínyi Miklós válogatott levelei 1997. 116. o. Itt jegyzem meg, hogy véleményem szerint, ha valaki, hát Zrínyi biztosan jobban ismerte a környéket és az ellenség mozgását, mint a bécsi katonai vezetők. Ilyeténképpen feltételezem azt is, hogy, miután saját birtokát és szűkebb hazáját védelmezte, a saját pénzét és erejét áldozta rá, az adott körülmények közt a lehető legjobb helyet választotta ki a vár felépítésére.

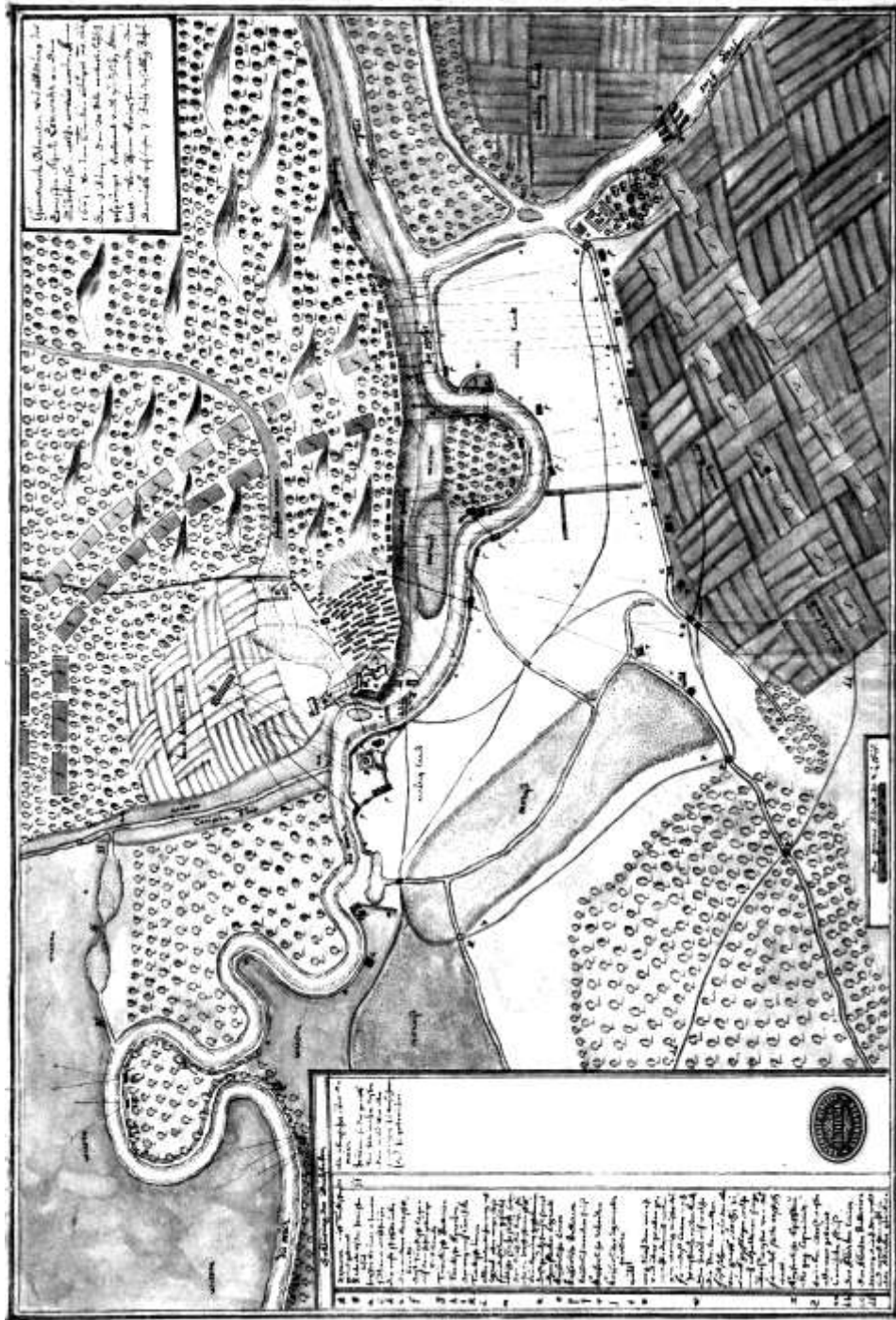
³⁶ A Kanizsa-patak visszaduzzasztásáról Vitnyédi is beszámolt 1662. ápr. 8-án kelt levelében. *Vitnyédi* 1871. 195. o.

³⁷ Egy bizonyos Damian von Niedeggen nevű hadmérnök (?) 1663 novemberében Montecuccolihoz írott levelében kifejtette, hogy miután a védművek a Mura felé teljesen nyitottak, így az onnan kellő erővel érkező támadás veszélyes lehet. Javasolta, hogy a vár alatt, a Mura szigetén védőállásokat kellene építeni a támadó hajók ellen. Ezzel szemben sem az ostrom során, sem azt megelőzően a törökök meg sem próbáltak a víz felőli akcióval. ÖStA KA AFA 1663/11/6. fol. 441v. Ezt a „hibát” áttételesen már Montecuccoli is kifogásolta, ám ő nem az erődítmény nyitott mivoltát hangsúlyozta, hanem azt, hogy a falak egyik oldalon sem érnek le a Muráig. Az Esterházy- és a Priorato-féle ostromrajz is jelzi azonban, hogy az erődítmény déli sarkától egy kettős sánc/palánk húzódott a vízig, miként az északi oldalon a Visszafolyó-patak gátja (?) és a Mura között is. Niedeggen egyébként többekkel ellentétben azt állította, hogy Zrínyi-Újvár a környező erdők és mocsarak folytán erősebb, mint Érsekújvár, amit mindenképpen erős túlzásnak kell tekintenünk.

³⁸ A Holst- és az Esterházy-féle ábrázoláson világosan odaírták: „abhängentes gebärg”.

2. kép – Jacob von Holst

3. kép – Esterházy Pál

Zrínyi-Újvár születése

Jelentőségéhez és rövid fennállása idején betöltött szerepéhez képest meglehetősen kevés biztos információval rendelkezünk az erődítményről és keletkezésének körülményeiről. A fennmaradt iratok szerint Zrínyi 1661. június 14-én szállta meg katonáival a területet és kezdett hozzá az építkezéshez.³⁹ Az első hivatalos megnyilatkozások ez ügyben júliusban történtek. Ekkor Graf von Tattenbach, a Belső-ausztriai Haditanács elnöke és Walter Graf von Leslie, a vend végvidék főkapitánya⁴⁰ emlékeztetőt készített a Belső-Ausztriai Haditanács számára, mely szerint „Zrínyi Miklós gróf úr a Murán túl, az ellenség földjén állást foglalt és azt elkezdte megerősíteni, ami viszont alkalmatlan időben okozhat háborút [továbbá jelentették], hogy a törökök már erősen gyülekeznek, hogy őt [Zrínyit] arról a helyről elűzzék, [ezért] ő [Zrínyi] is segítséget kér.”⁴¹

E megjegyzésből kiderül, hogy a kortársak is tisztában voltak az új erődítmény építésével járó háborús veszéllyel. Sőt, a császár számára ez ügyben készített feljegyzésben már azt találjuk, hogy a kanizsai pasa kérdést intézett Leslie-hez, hogy mindez vajon a császár tudtával történik-e, vagyis az oszmánok tudni akarták, szándékos békebontásról van-e szó?⁴² Egyértelmű tehát, hogy császár hamarosan hivatalos formában (is) értesült Zrínyi vállalkozásáról. Mindenesetre sokatmondó, hogy a stájer rendek ezután arról tárgyaltak, hogyan védekezzenek a törökök készülődésével szemben, illetve Leslie és a végvidék más parancsokai utasítást kaptak, hogy csapataikkal álljanak készen Zrínyi támogatására.⁴³ De még beszédesebb Tattenbach és Leslie azon véleménye, hogy az uralkodó tegyen úgy, mintha mi se történt volna!⁴⁴ Lipót császár ezzel kapcsolatos, július elején hozott határozatában pedig az szerepel, hogy Zrínyi „jogtalanságot tett, hogy az ő

³⁹ „Osservazioni Sopra il Ragguaglio delle ultime Guerre di Transilvania e d’Ungheria del Abate di Noires.” ÖStA KA AFA 1661/13/1. fol. 648r. Montecuccoli megjegyzéseinek modern átírata. Ezt és minden további olasz nyelvű szövegrészlet fordítását Nagy Levente készítette, akinek segítségét ezúton is köszönöm.

⁴⁰ Pálffy 1997. 283. o.

⁴¹ „Herr Graff[en] von Tattenpach Khrüegs Praesident vnd Herr G[ene]ral Leslie Erind[ern], d[ab] Herr Graff Niclaß von Serin Jenseiths der Muehr auf des Feindts landt einen Posto occupiert vnd selben Zubevesstigen angefangen, welliches dann einen vnzeitigen Khrüeg vervsachen derffte, wie denn sich die Türggen schon starckh versambeln, ihme von disen posto abZutreiben, er auch vmb einen Succurs angehalten.” ÖStA KA ZSt IÖHKR Prot. Wind. Bd. 68. Exp. 1661–1663 Ind. et Prot. 1661 fol. 91r.

⁴² ÖStA KA ZSt IÖHKR Prot. Wind. Bd. 68. Exp. 1661–1663 Ind. et Prot. 1661 fol. 91r–v. Talán erre válaszul utasította az uralkodó Leslie-t, hogy küldje meg az Udvari Haditanácsnak a törökök által békeidőben épített erősségek listáját. Uo. 107r.

⁴³ „...würdet ihme H[err] G[ene]ral Leslie anbefolchen, mit seinem vnderhabenden Granizeren in beraihthschaft Zustehen, damit er bemelten H[err] Graffen von Serin in nothfahl in seiner Jnnsel Succurrieren khönne.” ÖStA KA ZSt IÖHKR Prot. Wind. Bd. 68. Exp. 1661–1663 Ind. et Prot. 1661 fol. 91v. Lásd még: uo. fol. 107r. és fol. 101v–102r. Később Batthyány Kristóf dunántúli kerületi főkapitány is hasonló parancsot kapott. Uo. fol. 119r. Igen érdekes Leslie azon jelentése, amelyben javasolja, hogy az összevont csapatokkal támadják meg a törököt (azaz mérjenek megelőző csapást a Zrínyi-Újvár ellen gyülekező törökökre), vagy pedig „a magaslaton az ő [Zrínyi] új erődje mellett állítsanak fel egy hadtestet és védjék meg a munkálatokat.” Uo. fol. 114v. Leslie ezzel mintha előrevetítene Zrínyi ama követelését 1664-ből, hogy a Kanizsa alól visszavonuló sereg a vár előtt sáncolja el magát. Lásd a 123. jegyzetet.

⁴⁴ „Herr Graff von Tattenpach vnd G[ene]ral Leslie sein der meinung, ihre Khay[serliche] May[estät] gehor[sam]ist einzurathen, d[ab] sey g[ne]d[ig]ist geruehen wolten, den Graffen Bann dem occupiert vnd baldt maistentheils perficierten Posto auß eingeführten motiuis, alß ein beschene sach Con[n]juendo allerg[nä]-d[ig]ist hingehen Zulassen.” ÖStA KA ZSt IÖHKR Prot. Wind. Bd. 68. Exp. 1661–1663 Ind. et Prot. 1661 fol. 93v.

legkegyelmesebb királyának tudta és akarata nélkül kezdett el egy efféle erődöt építeni, ezért mindenképp figyelmeztetni kell arra, hogy azzal önszántából hagyjon fel.”⁴⁵

Zrínyi azonban azzal védekezett, hogy gyorsan kellett cselekednie, mivel a helyet május folyamán a törökök is megszemlélték, és féltő volt, hogy ők szállják meg előbb a vár helyét, ellenőrzésük alá vonva az átkelőt.⁴⁶ Ezután Leslie is látogatást tett a helyszínen, amiről természetesen jelentést küldött az uralkodónak. Ebben tudatta, hogy Zrínyit nem lehet szándékától eltéríteni, majd leírta az erődítményt és környezetét, végül pedig elmondta, hogy Zrínyi ágyúkat, muníciót és 100 muskétást kért a vár védelmére.⁴⁷ Leslie azonban azon a véleményen volt, hogy az uralkodó augusztus 9-én kelt parancsával oda-rendelt 1000 fő sem elegendő a vár védelmére, tehát azt vagy le kell rombolni, vagy több katona kell.⁴⁸

Eddigi ismereteink szerint Zrínyi-Újvárat Guislain Segers d’Ideghem von Wassenhoven németalföldi hadmérnök tervezte és építette.⁴⁹ Wassenhoven személye döntő fontosságú Zrínyi-Újvár keletkezésének történetében és annak megítélésében. Wassenhoven ugyanis – bár igen szoros kapcsolatban állt Zrínyivel⁵⁰ –, Belső-Ausztria főhadmérnöke, s mint ilyen, a császár szolgálja volt.⁵¹ Nyilvánvaló tehát, hogyha részt vett (volna) Zrínyi-Újvár építésében, azt csak uralkodói engedéllyel, de legalábbis a bécsi, illetve a belső-ausztriai haditanács tudtával és beleegyezésével tehetette.⁵² Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint Zrínyi 1661. július 5-én, Légradon kelt, az Udvari Haditanácsnak Zrínyi-Újvár

⁴⁵ ÖStA KA ZSt IÖHKR Prot. Wind. Bd. 68. Exp. 1661–1663 Ind. et Prot. 1661 fol. 94v.

⁴⁶ „Bizony nem tagadom, hogy őfelségét erről a dologról értesítenem kellett volna, mielőtt hozzáfogtam, de a basa terve elébevágott ennek. Azt terveztem, hogy alkalmasabb időben küldök tájékoztatást őfelségének. Különben is tudom, hogy minden jó alattvaló köteles maga elintézni az ilyen kellemetlen, de a hazának hasznos ügyeket, és nem háritani azokat urára. Engem is a bizalom és a hűség vezetett cselekedetemben.” Zrínyi Miklós összes művei, 2003. 726. o.

⁴⁷ „Herr G[ene]ral Leslie ... berichtet, d[ab] er selbsten bey H[err] Graffen Bann gewesen vnd sein Neues Gebey besichtigt, schliest auch bey, waß er an Jhr May[estät] desthalben abgehen lassen.” Kevéssel odébb: „Herr G[ene]ral Leslie berichtet Jhro Khay[serlicher] May[estät] d[ab] Herr Graff Bann von seinem vorhaben wegen fortificierung des Neuen forte nit mehr diuertiern, beschreibet auch den orth vnd Situm, vnd d[ab] er Herr vmb etwaß Geschütz, Munition vnd 100 Mußquetier Zur besazung bitte.” ÖStA KA ZSt IÖHKR Prot. Wind. Bd. 68. Exp. 1661–1663 Ind. et Prot. 1661 fol. 105v–106r. L. még: ÖStA KA HKR Prot. Bd. 323. Exp. 1661. August No. 180. fol. 395v. aug. 18.

⁴⁸ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 324. Reg. 1661. August No. 46., 47., 52. fol. 194v–197r. aug. 9–10., ill. uo. Prot. Bd. 323. Exp. 1661. August No. 180. fol. 395v. aug. 18. Az iktatókönyvi bejegyzés egészen pontosan a „Zu beschüzung deß Zrinischen newen gebaues” fordulatot használja, ami jelentheti az magának az építkezésnek a védelmét is, amire 1000 fő esetleg valóban kevésnek bizonyulhatott.

⁴⁹ Hogy ennek az állításnak mi a forrása, azt nem sikerült kiderítenem, de az itt elmondottak tükrében mindenesetre felülvizsgálatra szorul.

⁵⁰ Zrínyi már 1657-ben kérte a stájer rendeket, hogy „a holland hadmérnököt, akit egyébiránt a tartomány szükségére fogadtak fel, mielőbb rendeljék” a csáktornyai vár erődítési munkálataihoz. Zrínyi Miklós levele a stájer rendekhez, 1657. március. Zrínyi Miklós válogatott levelei, 1997. 96. o. Nyilván az sem véletlen, hogy 1664 februárjában Zrínyi Wassenhont küldte Regensburgba személyes követeként.

⁵¹ Az uralkodó parancsára már 1654-ben 50 forint havi zsoldot kapott. ÖStA KA HKR Prot. Bd. 307. 1653–1654. Exp. fol. 429r. 1654. márc. 28. Vitnyédi is ezen a címen említi neki írott levelében: „Illustri et generoso Gislemio ad Idesheim domino in Vasenhoffen, sacrae caesariae regiaeque majestatis J[nnen] O[esterreich] et confinium eidem annexorum supremo ingeniaro etc. ...”. *Vitnyédi* 1871. 222. o. Hivatalára lásd elsősorban a Belső-ausztriai és a bécsi Udvari Haditanács iktatókönyveit.

⁵² Wassenhont egy 1656-ban kelt császári parancs „unnßer Khriegs Ingenieur von Wasenhofen”-ként említi, akkor Károlyváros erődítésével kapcsolatban. ÖStA KA AFA 1656/5/3.

építésével kapcsolatban írott levele, amelyből egyértelművé válik a helyzet: „Ha a mérnök urat tovább nem bocsátják rendelkezésemre, visszaküldöm Excellenciátoknak...”⁵³ Wassenhoven ebbéli tevékenységére utal Montecuccoli egy későbbi megjegyzése is, amelyben épp hozzá nem értéssel vádolja Wassenhont: „Zrínyi erődítménye értékét tekintve egy tábori redoute-tal volt egyenlő, Wassenheim mérnök hanyagsága miatt...”⁵⁴ Ehhez képest sem a bécsi, sem Belső-ausztriai Haditanács iktatókönyveiben nincs nyoma annak, hogy valóban tőle származnának a tervek és jelen lett volna az építkezésnél,⁵⁵ sőt, Zrínyi emberének, a mindig jól értesült Vitnyédi Istvánnak a levelezésében sem találkozunk nevével a várral kapcsolatban.⁵⁶ Ez ugyan nem cáfolja a két idézett bizonyítékot, de jelzi, hogy Wassenhoven szerepének tisztázásához még további kutatások szükségesek. Wassenhoven helyettese, Michael Possäner viszont egy ideig biztosan ott tartózkodott, mivel 1661 szeptemberében jelentést tett az elvégzett munkáról.⁵⁷ Tudunk továbbá arról is, hogy a Belső-ausztriai Haditanács egy pallérmestert küldött Zrínyi segítségére, Possäner mellé.⁵⁸

Összességében minden arra utal, hogy Zrínyi akciója a legfelsőbb bécsi körök hallgatólagos jóváhagyásával történt, noha ennek konkrét, írásos bizonyítékáról egyelőre nem tudunk. Mindenesetre érdekes, hogy a császár miközben leiratában jogsértéssel vádolja Zrínyit, egyidejűleg Zrínyi támogatására szólítja fel a stájer rendeket és a vend végek főkapitányát.

Ehelyütt – az ábrázolásbeli hiányok ellenére is – tisztázni kell, hogy tulajdonképpen miféle erődítményről van szó. Helyzetéből és a Zrínyi által neki szánt szerepből következően Zrínyi-Újvár nem más, mint egy hídfőerőd,⁵⁹ amelyet mint erődítményt, korántsem

⁵³ Zrínyi Miklós válogatott levelei, 1997. 119. o.

⁵⁴ „Il forte Zrin non valea un Ridotto di campagna per l'ignoranza dell'Ingegnere Wasneheim, e perché il Conte lo fece solo per assieurar le prede.” ÖStA KA Nachlaß B/492:167. s. fol. [átirat p. 10.] „Mie Note sopra l'Jstoria di Transilvania e di Ungheria del Co[nte] Gualdo Priorati. E riffsioni sopra alcuni passaggi dell'Jstoria Transilvanica di Betlenio.” Montecuccoli megjegyzései Priorato művéhez 1666-ból. Ugyanitt, midőn Priorato Belső-Ausztria első, azaz főhadmérnökének nevezte Wassenhont, Montecuccoli megjegyzete: „Costuri non ha pratica alcuna della guerra e solo qualche speculatione contratto dai Libri, e pre aver imbevuto di qpinioni erronee il Zrin, li ministri di Gratz ed altri inesperti come cagione principale dei mali avriano meritato il caestro.” Uo. p. 19.

⁵⁵ Az építkezés megkezdése, tehát jún. 14. előtt Wassenhoven utójára májusban szerepel a belső-ausztriai haditanács iktatókönyvében. Ekkor a vend végvidéken levő Kopréiniz, Ivanics és Szentgyörgy várainak építkezéséhez rendelik a munkálatok felügyeletére. Érdekes azonban, hogy az utasítás szerint csak akkor kell elindulnia, ha egészsége ezt megengedi. Ha összeesküvés-elméleteket akarnék gyártani, máris kézenfekvőnek tűnik, hogy Wassenhoven azért jelentett beteget, hogy Zrínyivel tarthasson. Ugyanakkor a Leslie-nek küldött parancsban már nem említik Wassenhoven esetleges akadályoztatását. ÖStA KA ZSt IÖHKR Prot. Wind. Bd. 68. Exp. 1661–1663 Ind. et Prot. 1661 fol. 67.

⁵⁶ Vitnyédi 1871. 157. skk. o.

⁵⁷ ÖStA KA ZSt IÖHKR Prot. Wind. Bd. 68. Exp. 1661–1663 Ind. et Prot. 1661 fol. 126v. Lásd még: uo. 121r. Possäner az iktatókönyvek szerint elsősorban Radkersburg és Fürstenfeld építkezéseit irányította, s a mondott júniusi időszakban is onnan jelentett. Uo. fol. 86v., 87v. Possäner jelenlétét Zrínyi-Újvárban igazolja Vitnyédi Sopronban, 1661. aug. 8-án kelt levele. Vitnyédi 1871. 168–169. o.

⁵⁸ ÖStA KA ZSt IÖHKR Prot. Wind. Exp. Bd. 68. 1661–1663 Ind. et Prot. 1661 fol. 121r.

⁵⁹ Jóllehet Zrínyi inkább felnagyította, ellenfelei pedig inkább kicsinyítették szerepét. Zrínyi egyszerűen várnak nevezte. Montecuccoli szerint: „Questo Forte fu gia eretto, non gia al fine di formame una fortezza (che ne il sito, ne l'opera, ne lo spazio lo permetteua) ma solo per coprire, come con un *ridotto di Campagna* [kimelelés tőlem – D. Gy.], la testa d'un ponte, che daua il passaggio su la Mura uerso Canissa, eper assicurar consequentem le spalle alle truppe, ch'in tempo di pace usciano in partita a far delle scorrerie, si ch'egli era

lehet egyenértékűnek tekinteni bármely rendszeresen kiépített, akárcsak másodrendű várral sem. Ha pedig a rajzok alapján a típusát kell meghatározni, akkor úgynevezett koronaműnek mondanám. A koronaművet (*Kronwerk*) a németalföldi várépítészetben alkalmazták, elsősorban a várakba telepített, nagyméretű elővédműként. Eredetileg két szélső félbástyából és egy középső bástyából állt.⁶⁰ Zrínyi-Újvár azonban – legalábbis a rajzok alapján – nem felel meg a szabályos formának. Úgy tűnik, hogy két oldalán két kicsiny, de (majdnem) teljes bástya állt, míg a kettő közt egy ollómű⁶¹ helyezkedett el. A legfurcsább azonban a dél-délkelet felé néző kurtina tört vonala, mely előtt az árokban egy pajzsgát (ravelin) kapott helyet. Kérdés mostmár, hogy a rajzok tévednek-e, aránytalanok, avagy pontatlanok, vagy netán a számunkra ismeretlen földrajzi körülmények miatt alakult így, esetleg rossz tervezésről lehet szó, már ha elfogadjuk Montecuccoli imént idézett, nem teljesen elfogulatlan véleményét. Az utóbbi esetben azonban felmerül, hogy Zrínyinek lehetett-e befolyása a tervezésre, mivel maga is rendelkezett efféle ismeretekkel, hiszen könyvtárában számos erődítéstani mű található.⁶² A problémákért a szűken vett terepviszonyokat sem nagyon lehet okolni, hiszen a vár egy alacsony, lapos dombtetőn helyezkedett el, amely a falak vonalvezetését nagy valószínűséggel aligha befolyásolta.⁶³

---

luogo da niente, ...” Relazione... ÖStA KA AFA 1664/13/29. fol. 6r. Véleménye később sem változott, Priorato művéhez fűzött megjegyzéseinél is a fenti kifejezés szerepel. KA Nachlaß B/492: 167. s. fol. [átírat p. 10.]. Lásd még: „Das Schloß Serinwar war in Gestalt einer Redoute gebauet den Eingang einer Bruecke ueber den Muer-strom zu bedecken.” *Montecuccoli* 1736. 267. o. Egyébként hasonlóak épültek pl. Komáromnál a Vág és a Duna túlsópartján, vagy a Hódoltságban ilyen szerepet töltött be Dárda Eszéknel, Párkány (Dzsigerdelen) Esztergomnál, igaz, ezek mind „saját” területen álltak.

⁶⁰ Glossarium Artis 1979. 83. o.

⁶¹ Az ollómű (tenaille) a XVII. század találmánya, amelyben bonyolult szerkezetű bástyák helyett csupán hegyekkel kifelé néző, „V” alakú, védműveket találunk, természetesen a bástyákkal azonos feladatkörben. Másképp nézve a két védmű közti „V” az olló nyitott szárainak felel meg, innen az elnevezés. Glossarium Artis 1979. 89. o.

⁶² Természetesen a könyvek megléte önmagukban semmit sem jelent, és épp az erődítéstudomány az a terület, ahol a gyakorlati tapasztalat igencsak számít. Zrínyi pedig sosem épített várat, alapvetően mezei hadaknak parancsolt. A művekre lásd: A Bibliotheca Zriniana története és állománya. (Szerk. *Klaniczay Tibor*. Írta és összeáll. *Hausner Gábor, Klaniczay Tibor, Kovács Sándor Iván et alii.*) Budapest, 1991. (Zrínyi-Könyvtár IV.) 227–247. o. Konkrétan a következő művek voltak meg a könyvtárban: *Capobianco, Alessandro*: Corona e palma militare di artiglieria et fortificationi Venezia, 1647. (uo. 246. o.); *Cataneo, Girolamo*: Dell’arte militari libri V, ne quali si tratta il modo di fortificare... Brescia, 1608. (uo. 229. o.); *Cellarius, Andreas*: Architectura militaris oder gründtliche Underweisung ... gebräuchlichen Fortification oder Vestungsbau. Amstelodami, 1656. (uo. 228. o.); *Dögen, Matthias*: Architectura militaris moderna. Amste-Iodami, 1647. (uo. 229. o.); *Errard de Bar-le-Duc, Jean*: Fortificatio das ist künstliche und wolgegründete Demonstration... Franckfurt, 1604. (uo. 245. o.); *Freytag, Adam*: L’architecture militaire ou la fortification nouvelle. (uo. 358. o.); *Marchi, Francesco de*: Della architettura militare ... libri tre. Brescia, 1599. (uo. 227. o.); *Melder, Gerard*: Korte en klare instructie van regulare en irregulare fortificatie... Utrecht, 1658. (uo. 231. o.); *Nottmagel, Christoph*: Manuale fortificatorium oder kurztes Handbüchlein von der Vestungs-Bawkunst. Wittenberg, 1659. (uo. 231. o.); *Sardi, Pietro*: Discorso sopra la necessita et utilita dell’architettura militare. Venetia, 1642. (uo. 236. o.); *Speckle, Daniel*: Architectura von Vestungen... Straßburg, 1608. és Straßburg, 1589. (uo. 229. és 414. o.); *Tensini, Francesco Ch.*: La fortificatione, guardia, difesa et espugnatione delle fortezze. Venetia, 1630. (uo. 228. o.); *Valle, Battista della*: Libro pertinente a capitani per retenerne et fortificare una citta con bastioni Vinegia, 1558. (uo. 240. o.). Vö. *Hausner* 2005. Értékelésükre: *Jähns, Max*: Geschichte des Kriegswissenschaften vornehmlich in Deutschland. Erste Abteilung. Altertum, Mittelalter, XV. und XVI. Jahrhundert, München–Leipzig, 1889. 774–865., Zweite Abteilung. XVII. und XVIII. Jahrhundert bis zum Auftreten Friedrichs des Großen 1740. Leipzig, 1890. 1090–1138., 1335–1403., *Pollak, Martha D.*: Military architecture, cartography & the representation of the early modern European city: a checklist of treatises on fortification in the Newberry Library. Newberry, 1991.

⁶³ Mindenesetre érdekes, hogy a mai terepmodellen a vár nem helyezhető el anélkül, hogy valamely része ne lógna ki a lejtők fölé. A vár méreteit az Estreházy-féle ábrázolás alapján számoltam ki, eszerint szélessége a két bástya csúcsa közt kb. 200 m, míg a partfal pereme és az ollómű csúcsa közt kb. 100 m lehetett a távolság.

4. kép – Gualdo Priorato

5. kép

Az építkezés tényleges folyamatáról szinte semmit sem tudunk. Maga Zrínyi, továbbá Vitnyédi, de az eddig megismert német nyelvű források is csak általánosságban beszélnek a munkálatokról, részleteket sehol nem közölnek. Nyilvánvaló, hogy az erősség végleges formáját 1661-ben még nem nyerte el, hiszen az építkezés folyamatosan zajlott 1662–1663 folyamán is. Így tehát az 1661-ben a helyszínre látogató Leslie, majd a rajzot készítő Possäner, az 1662-ben odaküldött Holst, vagy az 1664-ben ott harcoló d'Avancourt francia hadmérnök más-más állapotban, készültségben látta Zrínyi-Újvárat, nem beszélve magáról Montecuccoliról, aki feltehetően ugyancsak 1664-ben vehette először szemügyre azt. Végül ne feledkezzünk meg Prioratóról, aki minden bizonnyal sosem járt ott, de egy viszonylag részletes leírást ad, Montecuccoli közlése alapján.⁶⁴

Sajnos, az első három szemtanu eredeti beszámolója nem maradt fenn. Holst és d'Avancourt véleményét Montecuccoli tette közzé 1670-ben: „Az efféle erődítményeket, amelyet egy folyó választ el a saját haderőtől, a szabályok szerint ilyen esetekben nem szokás ennyire keményen védelmezni, hanem le kell rombolni és el kell hagyni, hogy ne veszítsék el egyszerre az erődöt és annak őrségét is, ahogy báró d'Avancourt, egy, még az Európán kívüli országokban is nagy hadi tapasztalatokra szert tevő francia nemes ismételtén javasolta nekünk, midőn ajánlkozott, hogy csekély erővel visszaszerzi a helyet, amint a török főerők távoznak, és nyolc nap alatt egy jobb erődöt épít. Ezt két évvel korábban a Haditanács is megállapította, midőn az erődöt az építkezés kezdetén Holst ezredes főhadmérnökkel megvizsgáltatta, aki annak tulajdonságairól jelentést készített. Akkoriban elhatározták, hogy háború esetén semmiképp sem számítanak az erődítményre, mintha az a sereg felállításánál és a hadi rendelkezéseknél semmit sem jelentene.”⁶⁵

Montecuccoli a *Relazione*-ban hasonló lekicsinyléssel beszélt a várról: „Ez tehát egy semmi kis hely volt: nem volt árka, se contrascarpája, se formája, se szárnyai, sem föld belülről. Teljesen nyitott volt a víz felől: teljesen ki volt téve tehát annak, hogy már a támadás első órájában elesik, mint az utolsóban. De a portyázásokhoz is kényelmetlen volt a meredek részek és a szemben levő domb miatt. Ráadásul szűk is, úgy hogy csak kevés ember fér el benne anélkül, hogy nagy kavarodás lenne, és hogy ne akadályozzák egymást. Kevéssé éri meg tehát védelmezni.”⁶⁶

⁶⁴ Montecuccoli javításai és kiegészítései Priorato munkájához: ÖStA KA Nachlaß B/492: 167. Kiadva: Ausgewählte Schriften 1900. III. 368–381. o. Vö. *Bene Sándor: A Zrínyi testvérek az Ismeretlenek Akadémiáján.* (Velencei karnevál). *Irodalomtörténeti Közlemények*, XCVII. (1993) 5–6. sz. 661. o.; *Uő: „Ő Császári Felségének kedve telik benne...”* (Egy birodalmi história és társszerzői). *Filológiai Közöny*, XXXIX. (1993) 1. sz. 49–56. o.; *Domokos–Hausner* 2008. 241–242. o.

⁶⁵ „Soglionoi fortini così fatti, cui alcun fiume dalla comunicazione delle proprie forze divide, in somiglianti congiunture per comune regola, senza ostinarvisi alla difesa, spianarsi e abbandonarsi per non perdere mal a proposito insieme col forte la gente, si come il Barone d'Avangour, gentiluomo francese di lunga esperienza militare sin oltre ne' paesi stranieri fuori di Europa acquistata, avea più volte consigliato di fare, obbligandosi di ripigliarlo con poca pena tosto ch'il Turco se ne fosse coll'esercito discostato, ovvero di costruirne in otto giorni di tempo un altro migliore. Il che fu pure ancora stabilito due anni prima dal Consiglio supremo aulico fi guerra, quando su'l principio della fabbrica di esso, fattosi riconoscere dal colonello e supremo Ingegnere Holst, e ch'egli ne ebbe riferite le qualità, fu concluso ch'entrandosi in guerra, niuna fattasi riflessione al forte, quasi egli non fosse, o si mantenesse o si abbandonasse, come più in acconcio fosse tornato alla positura dell'Arme ed alle disposizioni della guerra.” *Luraghi* 1988. II. 431. o. Lásd még: *Ausgewählte Schriften* 1899. II. 418. o.

⁶⁶ „...ch'egli era luogo da niente, senz'auer fosso, ne contrascarpa, ne forma, ne fianchi, ne terra per di dentro, aperto dalla parte dell'acqua, e pero tanto esposto ad esser' espugnato la prima ora dell'attacco, che l'ultima; dominato, e perciò malagevole per le sortite a cagion dell'erto, e del colle opposto; angusto doue molta gente

Priorato számos, másutt nem található részletet ismertet, jóllehet, minden bizonnyal sosem látta az erődöt: „...ez egy nagyon gyenge hely volt, amely a hegy emelkedője felett helyezkedett el, a folyó felé. Összesen két kicsiny földbástyája és két nagyon szűk ollója volt, azok is földből, amelyeket vastag, összeláncolt gerendák tartottak. Továbbá az árok tövében teljesen körbe volt véve paliszáddal, amelyben [ti. az árokban] a kurtina előtt egy ravelin volt. A folyó felől nem zárta le más, csak egy paliszád és kicsit lejjebb egy másik, amely a hidat védte. Ez utóbbi bárkákból állt, a végében egy redoute-tal, amelyben körülbelül 50 gyalogos fért el. A vár kerülete nem volt több mint 300 lépés,⁶⁷ de bent sem volt több a védekezésre, mint körülbelül 300 ember. Az összes hadmérnök, aki látta és az összes katonai vezető, aki megfigyelte, a közvéleménnyel ellentétben azon a véleményen volt, hogy a vár nem felel meg arra, hogy egy formális ostromnak ellenálljon, de még egy nagyobb ellenséges rohamnak sem tudna ellenállni, ha elvinnék mellőle a sereget, amely megtarthatná.”⁶⁸

Zrínyi-Újvár védelme

Zrínyi-Újvár védelmének eseményeiről, ellentétben a Kanizsa ostromáról és a szentgotthárdi csatáról rendelkezésünkre álló bőséges anyaggal, nem sokat árulnak el a források, kivéve talán az utolsó napokat. Épp ezért feltűnő, hogy a viszonylag kevesebb iratanyag jó része is az említett utánpótlási gondokkal, illetve a katonaság állapotával foglalkozik.⁶⁹ Az élelmiszerhiány egyértelműen a szállítási problémákból adódott, mivel a készleteket Montecuccoli szerint, az eredeti tervnek megfelelően, már korábban a Duna menti raktárakban helyezték el, ezért vagy onnan, vagy Grazból kellett a szállítást megoldani, a hajók helyett szekerekkel.⁷⁰ A nehézségek már Kanizsa ostromakor is jelentkeztek, a végén a katonák már napokig nem láttak kenyeret.⁷¹ Hasonló hiányok mu-

---

non capiuu senza confondersi, et impedirsi l'un l'altro, ne poca ualeua a diffenderlo:...” Relazione... ÖStA KA AFA 1664/13/29. fol. 6r.

⁶⁷ Ez erősen ellentmond az Esterházy-féle térképről vett adatoknak (lásd a 63. jegyzetet), hiszen a 300 lépés csupán 220–230 m-nek felel meg.

⁶⁸ „...ch'era luogo debilissimo, situato sopra il pendente del monte verso il fiume, composto di due piccioli ballouardi di terra, e di due angustissime tenaglie pur di terra, sostenute da grossi traui concatenati insieme, e tutto all'intorno del piede del foss cinto da vna palissata con vn Riuellino auanti alla cortina. Verso la Riuiera non era da altro chiuso, che da vna palissata, & vn'altra piu al basso per difesa del ponte, qual'era di barche, e a capo d'esso vn ridotto capace di 50 fanti in circa. Il circuito d'esso Forte era di 300 passa, ne dentro vi capiuu per sua difesa, che 300 huomini in circa. A giuditio di quanti Ingegneri lo viddero, e di quanti Capi di guerra l'osservarono non bastante (come la publica fama correua) di resistere ad vn'esercito formale, ma ne meno ad vna grossa partita de nemici, toltone un'esercito, che lo sostenesse.” *Priorato* 1670. II. 407. o.

⁶⁹ Perjés Géza alapvetően az utánpótlási problémákra vezette vissza az egész hadjárat valamennyi kudarcát. *Perjés* 1999. 155–156. o. A szállítás és ellátás korabeli problémáira mindmáig a legjobb munka magyar nyelven: *Perjés Géza: Mezőgazdasági termelés, népesség, és hadseregélemezés a XVII. század második felében (1650–1715)*. Budapest, 1963.

⁷⁰ „Oltre che la Campagna era gia sconcertata, perche buona parte della stagione era trascorsa, e la sede della guerra s'era tratta in parti difficili, e disauantaggiose, doue ne li magazini erano preparati (s'erano instrutti lungo il Danubio) ne le condotte possibili, ne la congiubzione delle genti dell'Imperio, se non tardi, e con incommodita riuscibile.” Relazione... ÖStA KA AFA 1664/13/29. fol. 4v–5r. Ezt akár az amúgy mindig engedelmes Montecuccoli által megfogalmazott bírálatnak is tekinthetjük.

⁷¹ ÖStA KA AFA 1664/6/4. fol. 895v.

takoztak a muníció tekintetében is.⁷² A vártnál hamarabb beérkező török felmentősereg jelenléte tovább nehezítette a helyzetet.⁷³

A másik nagy gondot a megfogyatkozott létszám jelentette. Május végén a keresztény had erejét húszezer főre becsülték,⁷⁴ amelynek harcértéke azonban a Kanizsa alatt elszenvedett kudarc, a visszavonulás és a nélkülözés miatt erősen megesappant. Montecucoli megfogalmazása szerint „...a téli pécsi lovaglás ezer szenvedésével, Kanizsa sikertelen ostroma, mely felemésztette a régi katonaság legjobbainak többségét, továbbá az állandó támadások és betegségek félelemmel és rettegéssel töltötték el a sereget; a folyamatos és szüntelen harc, amely lélegzetvételnyi időt sem hagyott a katonáknak, teljesen lerongyolta a ruházatukat és legyengítette testüket és lelküket. Mindez minimálisra csökkentette a régi katonák számát, az újakkal viszont alig lehet érdemlegeset kezdeni, mert [harci] helyzetben inkább megzavarodnak, mint a régiek, mivel nincs tapasztalatuk; még arra sincsenek kiképezve, hogyan kell vinni a fegyvert, nemhogy használni.”⁷⁵ A június 1-jei császári parancs⁷⁶ által odarendelt csapatokkal a létszám a hónap végére 36 000 főre nőtt,⁷⁷ de még hiányoztak a birodalmi segélyhadak és a franciák. A haderő növekedése azonban fokozta az utánpótlási gondokat, az ellenség útegeinek kitett tábor

⁷² „In dem Prouiantwesen will sich auch schon ein großer Mangel versPüren laßen, vnnd in fall man von dem Prouiant Ambt nicht beßer darZue thuet, damit die Soldaten nit Hunger leiden dörfen, möcht ein groß Vnglückh darauß entstehen. Eben ein solcher Mangel erscheint auch in der munition, Jndeme baldt khein Pulffer, baldt khein bley, baldt khein lundten verhanden, Zugeschwigen der groß- vnnd khleinen Granaten, Stuckh Kugel vnnd dergleichen vnnd dieweilen man Tag vnnd nacht mit dem Feündt in continuirlicher action begriffen ist, also daß bey denen Musquetireren alle Tag ordentlich 10 Centner bley auffgehen, deßen dahingegen nur auff drey Tag noch verhanden, hab Jch Zwar an Eur Kay[serlicher] M[a]jestät] Zu Grätz anwesende J[nnen] Ö[sterreichische] gehaimbe Stöllen per posta geschriben vnnd von denen selben einen guten Vorath an bley eyllendts anhero lifferen Zulassen begehrt, wan es aber fehlen solte (wie Sie ohne d[ie]s] in meinem bey sein Zu Grätz sich beschwert, daß Sie von dergleichen requisiten ganz entblöst wehren) ist leichtlich Zu erachten, waß für ein vnwiderbringlicher Schaden darauß entstehen wurde.” ÖStA KA AFA 1664/6/36. fol. 951v–952r. Lásd még: uo. 1664/6/8., uo. 1664/6/9., uo. 1664/6/zu 40. fol. 967r., Relazione... uo. 1664/13/29. fol. 5v–6r.

⁷³ Felmerült bennem az a gondolat, hogy a téli hadjárat és az eszéki híd felégetése, bár kétségkívül merész vállalkozás volt, és megnehezítette egy időre Kanizsa ellátását, de ugyanakkor egyrészt felbosszantotta a Portát, másrészt esetleg előre jelezte, hol várható a következő támadás. Tudjuk persze, hogy Kanizsa ostromáról csak a regensburgi birodalmi gyűlés alatt döntöttek, de ne becsüljük le annyira az oszmán hadvezetést, hogy ne figyeltek volna fel a történetekre. Ennek írásos bizonyítékát, ha van, természetesen a török forrásokban kell keresni, de a viszonylag gyors reakció, a török felmentő sereg májusi megjelenése a hadszíntéren legalábbis megengedik az ezen feltételezéseket.

⁷⁴ ÖStA KA AFA 1664/6/2a. fol. 872r. Gállér császári megbízott szerint 12 000 gyalogosból, 2500 lovasból és mintegy 5000 főnyi magyar csapatból állt a sereg. Megjegyezte azt is, hogy az ágyúk is károsodtak a sok lövéstől. Uo. 1664/6/3b. fol. 879r.

⁷⁵ „...le caualcata d’inuerno alle cinque Chiese fattasi con mille patimenti, l’assedio infruttuoso di Canisia, che consumo la piu braua, e maggior parte della soldatesca uecchia, e per le continue battiture, e malattie la rese piena di consternazione, e di timore; la concatenazione, d’una serie continua di operayioni, che tolse ogni respiro al soldato, egli logoro d’indosso i uestiti, aueano intieram[en]te abbattuto l’animo, e le forze, e riddotto a pochissimo numero la militia uecchia, e della nuoua poco capitale potea farsi, seruendo ella in una occasione piu di confusione, che d’altro, per non essere esperta, ne instrutta a saper portare, non che a maneggiar l’Arme.” Relazione... ÖStA KA AFA 1664/13/29. fol. 4.

⁷⁶ ÖStA KA AFA 1664/6/1. és zu 1.

⁷⁷ ÖStA KA AFA 1664/6/36 ½. fol. 955r. Ez a hírforrás nem túl megbízható, mivel egy bizonyos Rohsegger doktortól származik, akit a krajnai rendek küldek megfigyelőnek a táborba. Zrínyi jún. 27-i levelében 40 000 főre taksálta a csapatok létszámát, s a törökökkel egyenlőnek mondta. Zrínyi Miklós válogatott levelei, 1997. 160. o.

kényelmetlenségei pedig tovább rontották az amúgy sem túl jó morált.⁷⁸ Így azután azt kell mondanunk, hogy a folyamatosan erősödő, 40–60 000 főre becsült, ekkor még minden szempontból ütőképesebb oszmán sereggel⁷⁹ szemben bármilyen vállalkozás meglehetősen kockázatos lett volna. Arra nem is gondolhattak, hogy frontális támadást intézzenek a Murán keresztül a magassági fölényben levő ostromlók ellen.⁸⁰ Ugyanakkor igazat kell adni Zrínyinek is, aki szerint viszont az idő múlásával minden akció megindítása csak nehezebb lesz.⁸¹

Zrínyi-Újvár védelme nem egy önmagában álló esemény volt, hanem része egy hadjáratnak, mégpedig, miként arról már szóltam, egy stratégiaileg elhibázott hadjáratnak. A közvetlen előzményt azonban Kanizsa ostromának feladása jelentette, amely döntés május 25-én született meg a sereg vezetőinek tanácskozásán.⁸² E határozat annak fényében válik érdekessé, ha tudjuk, hogy két nappal korábban még úgy látták: a felmentő sereg közeldetének híre ellenére folytatni kell Kanizsa vívását.⁸³ Jelzésértékű azonban, hogy már akkor felmerült, miszerint Kotaribánál, amely „biztonságosabb mint Zrínyi-Újvár”, sáncokat kezdjenek építeni.

A visszavonulásról a jelen levő Johann Christian Gállér császári megbízott terjedelmes jelentést küldött a Belső-ausztriai Haditanácsnak.⁸⁴ Ebből tudjuk, hogy május 29-én kiűritették és felgyújtották Babócsát, 30-án pedig Berzencét. Ugyanezen a napon indították el Zrínyi-Újvár felé a poggyászt, 31-én pedig a tüzéséget. Június 1-jén reggel 8 óra körül haditanácsot tartottak, és ekkor felvetődött, hogy a várható török támadás irányában levő árkokat (nyilván a circumvallatiót) minden erővel megszállva kíséreljék meg az ellenállást. Hohenlohe azonban, arra hivatkozva, hogy rosszul érzi magát (!), nem vett részt ezen a megbeszélésen, ám a néhány óra múlva megtartott újabb tanácskozás alkalmával, éles vita után ugyan, de már teljes egységben határoztak ugyanarról. Ám amikor a sereg elfoglalta kijelölt helyét, a hadvezetés felmérte, hogy az erők a kitűzött feladathoz már nem elegendőek, mivel közben az ostromárkokban is megfelelő létszámú katonaságot kellett hagyni. A haditanács idején a védők is kitörték, és súlyos károkat okoztak az ostromművekben. Ezért ekkor már a teljes visszavonulásról döntöttek: a maradék poggyászt, tüzéséget és muníciót azonnal előreküldték, a seregnek pedig másnap, azaz június 2-án kellett útra kelnie Zrínyi-Újvár és Légrád felé.⁸⁵

⁷⁸ ÖStA KA AFA 1664/6/14. jún. 17., Relazione... uo. 1664/13/29. fol. 4r–6r.

⁷⁹ „...il Turco era fresco, altiero, e uittorioso, per auer ripreso senza contrasto Bresentz e Babotscha; soccorso Canisia; e trouarsi molto numeroso.” Relazione... ÖStA KA AFA 1664/13/29. fol. 4v. Ami a török sereg létszámát illeti, egy május 27-én kelt jelentésben még csupán 15–20 000 főre tették (uo. 1664/6/2a fol. 870r.), a kiküldött felderítők már 40 000-nél is többre becsülték (uo. 1664/6/3b. fol. 879r., 1664/6/4. fol. 892v.), de az átszököttek 80 000-nél is több katonáról beszéltek (uo. 1664/6/15. fol. 919r. jún. 17.).

⁸⁰ Már a Murán történő átkelést is veszélyessé tették a partfal tetején álló török lövegek, amelyek folyamatosan lötték a hidat, s ezután még meg kellett volna mászni a meredélyt is. A támadási tervről lásd alább.

⁸¹ Zrínyi Miklós válogatott levelei, 1997. 160. o.

⁸² ÖStA KA AFA 1664/6/2a. fol. 870v. Graz, máj. 27. A sereg vezetői: Strozzi, Hohenlohe, Spickh tábornokok, Gállér császári megbízott, Zrínyi Miklós, Batthyány Kristóf, Esterházy Pál, a győri püspök (!), valamint Monfort, Holst, d'Avancourt és Wassenhoven hadmérnökök. Uo. 1664/5/105a. fol. 711r.

⁸³ Uo. fol. 870r. Mindenképp figyelemre méltó, hogy a Belső-ausztriai Haditanács is értetlenül állt a döntés előtt és megkérdőjelezte azt. Uo. fol. 871v.

⁸⁴ ÖStA KA AFA 1664/6/3b fol. 879–880. jún. 1.

⁸⁵ Az események leírásában ellentmondás van Gállér és Montecuccoli közt, mely utóbbi szerint jún. 1-jén este az ostromló sereg mindent hátrahagyva, menekülésszerűen távozott Kanizsa aló. *Ausgewahlte Schriften*

Lipót császár a Belső-ausztriai Haditanács Gállér jelentése alapján írott leveléből értesült a történekről, és ezután döntött arról, hogy – mint már említettem, június 4-én – Montecuccolit kinevezi a Zrínyi-Újvár alatt álló sereg főparancsnokává, s egyben az összes rendelkezésre álló erőt haladéktalanul a hadszíntérre rendeli.⁸⁶ Elhatározásában alapvető szerepet játszhattak azok a hírek, amelyek a Kanizsát ostromló sereg vezérei, elsősorban Zrínyi és Hohenlohe közötti, csaknem tettelegesséig fajuló vitákról szóltak.⁸⁷ Montecuccoli sem rejtette véka alá véleményét, amikor az ostrom feladásának körülményeiről szólván ezt írta: „...most mindegyik tábornok, ahogy az a szerencsétlenségeknél lenni szokott, a másikra tolta a felelősséget...” Kevéssel odébb kinevezése kapcsán így fogalmazott: „Őfelsége megparancsolta nekem, hogy a postával azonnal utazzam ahhoz a sereghez, vegyem át a parancsnokságot (mivel a levélben foglalt rangom véget vet a vezérek közti egyenlőségnek), és hogy a főparancsnokság személyemben egyesüljön, s ezáltal a parancsokat végrehajtsam. Megparancsolta továbbá, hogy azt a sereget erősítsem meg azzal, hogy a Dunánál hagyott, kis létszámú csapatokat gyorsan odarendelem, illetve hogy a rendetlenséget fékezzem meg, a dolgokat a megfelelő kerékvágásba tereljem, a harcot úgy irányítsam, ahogy az az adott pillanatban célszerűnek látszik, és egyáltalán mindent a közjó érdekében tegyek.”⁸⁸

Tisztázásra szorul, hogy Lipót császár adott-e konkrét parancsot Montecuccolinak Zrínyi-Újvárral kapcsolatban, és ha igen, akkor mit, továbbá megvoltak-e a feltételei a sikeres védelemnek. Erről sem Montecuccoli *Relazione*-ja, sem más, eddig általam megismert forrás nem tesz említést. A Lipót által a titkos tanácsosoknak Kanizsa ostromának feladása ügyében írott utasításában a következő általánosság szerepel Montecuccoli kinevezésénél: „...okos parancsnoklással a keletkezett és még aggodalmat keltő zavart, amennyire lehet, orvosolja, és olyan állást foglaljon el, továbbá, figyelembe véve az erők egyesülését, oly módon működjön, hogy az ellenségnek kárt okozzon, a tartományokat pedig őrizze meg [ti. a pusztítástól]...”⁸⁹ A propagandisztikus szándékkal író Priorato úgy fogalmazott, hogy egyrészt a Zrínyi által az erődítmény körül kifejtett hírverés miatt, másrészt a Zrínyi iránti méltányosságból, illetve időnyerés céljából – mármint hogy időt adjanak az úton levő erősítéseknek – vállalták az erőd védelmét.⁹⁰ Montecuccoli a *Relazione*-ban e helyütt nem említi konkrétan Zrínyi nevét, hanem elsősorban csak az ál-

---

1899. II. 415. o. Minthogy Gállér a helyszínről tudósított, az ő verziója minden bizonnyal hitelesebb. Ugyanakkor a szintén jelen levő Esterházy és Zrínyi is zúrzavarról ír. *Esterházy* 1989. 159. o., Zrínyi Miklós összes művei, 2003. 852–853. o. A jún. 2-i időpontot Priorato leírása is megerősíti. *Priorato* 1670. II. 405. o. Még érdekesebb a szintén jelen lévő Jacob von Holst leírása, aki lényegét tekintve Gállerral azonosan és azonos időpontokhoz kötve adja elő a történeteket. Holst hangsúlyozza, hogy bár történt egy löporrobbanás, ahol 24 katona meghalt, de a sereg „den 2 Juny Zog alles in gutter ordre nach Serinwahr Zu”. ÖStA KA AFA 1664/6/4 fol. 892v–895v. Holst eme jelentésének keletkezési ideje bizonytalan, mivel datálatlan, és Holst szerzőségét is csak eltéveszthetetlen kézírása azonosítja. A melléte található kísérőlevelet azonban Holst szignálta, és e szerint a jelentést 1670. márc. 22-én küldte el Montecuccolinak. Uo. 1664/6/4b. Kérdés mostmár, hogy Montecuccoli az ugyancsak 1670-ben íródott *Della guerra col Turcho in Ungheria*-ban miért nem használta Holst információit?

⁸⁶ Lásd a 21. jegyzetet.

⁸⁷ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 328. Exp. 1664. Juni No. 17. fol. 277v.

⁸⁸ *Ausgewahlte Schriften* 1899. II. 415. o.

⁸⁹ „... durch dessem Vernünftiges Commando denen entstandenen, Vnd noch Besorgennten confusionen, so Vill möglich, abhelffe, Vnd solche Postur fasse, auch der gestalt den Coniuncturen nach operiere, damit dem Feindt abbruch Beschehen, Vnd die Ländter conseruiert beliben mögen, ...” ÖStA KA AFA 1664/6/3a fol. 877v.

⁹⁰ *Priorato* 1670. II. 408. o.

talánosságban terjedő szóbeszédet jelöli meg okként, mely szerint ő hozzá sem fogott volna a védelemhez. Másfelől viszont ő is az időnyerést tartotta fontosnak.⁹¹ Ebből arra lehet következtetni, hogy Montecuccoli nem kaphatott egyértelmű parancsot, hiszen ő, mint azt a korábbiak nyilvánvalóvá tették, mindig feltétel nélkül engedelmeskedett és habozás nélkül végrehajtotta volna azt.⁹² Ugyanakkor a második ok, az időnyerés, eleve magában hordozta, hogy csak egy meghatározott pontig hajlandóak az erőd megtartásáért áldozatokat hozni. Hozzátehetjük, a szentgotthárdi csatában elért eredményben minden bizonnyal szerepet játszott az oszmán sereg Zrínyi-Újvár alatt elszenvedett vérvesztése és az elhúzódozó harc okozta ellátási problémák, a fáradtság és a kimerülés.

Kanizsa ostromának feladása és Montecuccoli megérkezése közt azonban még két hét telt el. Erről az időszakról jószerével csak Priorato leírásából értesülünk.⁹³ A keresztény sereg megerősítette Zrínyi-Újvár őrségét, majd átkelt a Murán és a folyó jobb partja mentén állásokat épített és ütegeket állított fel. Az oszmán sereg június 5-én érkezett a vár alá, tábort vert, ütegeket épített, és a magaslatokról megkezdte a vár és a Mura túlsó partján levő keresztény tábor ágyúzását. Ennek hatására a táborát távolabb kellett költöztetni, a török ágyúk lőtávolságán kívülre. Ezt az új táborhelyet sáncokkal és redoute-okkal erősítették meg. A törökök június 8-ról 9-re virradó éjszaka, a várdombot észak felől megkerülve megkíséreltek átkelni a Mura szigetére, ám Strozzi tábornok⁹⁴ vezetésével visszaverték őket, majd a szigeten is sáncot építettek. Az ostromló sereg június 10-én megkezdte a közelítő árkok kiépítését, és folyamatosan haladt előre azokkal. Ugyanezen a napon Zrínyi támadást intézett a takarmányt szállító törökök ellen, és zsákmánnyal megrakodva tért vissza a táborba.⁹⁵ Június 12-én a védők az ostromművek alatt aknákat robbantottak, amely több árkot is betemetett. Bár a védők további aknákat is előkészítettek, a törökök azok létéről árulás folytán tudomást szereztek, így nem indították meg a

⁹¹ Relazione... ÖStA KA AFA 1664/13/29. fol. 6v–7r.

⁹² Ismét utalnom kell az 1661. évi hadjárat tervet romba döntő, elhibázott parancsra, amelyet Montecuccoli minden józan megfontolása és többszöri tiltakozása ellenére végrehajtott, miként ugyanígy cselekedett 1664-ben is. A Relazione bevezető sorai kitűnő adalékként szolgálnak Montecuccolinak a kapott parancsokhoz való viszonyáról: „Amikor megérkezett Ófelsége, a császár 1664. június 4-i saját kezű parancsa, mely elrendelte, hogy gróf Montecuccoli Feldmarshall azonnal induljon el Bécsből a postával Grazba és Zrínyi szigetére, hogy átvegye a sereg parancsnokságát, két ellentétes érzés kerítette hatalmába. Egyrészt a *vak engedelmesség a parancsnak*, másrészt a katonai szempontok, az erők gyengeségének tudata feszültek egymásnak.” (kiemelés tőlem – D.Gy.). Relazione... ÖStA KA AFA 1664/13/29. fol. 4r. Másfelől viszont Priorato leírása szerint, mindezek ellenére, Montecuccoli most is kifejezésre juttatta ellenvéleményét: „A császár Ófelsége saját kézzel írt levelében 1664 június 4-én azt parancsolta gróf Montecuccoli tábornoknak, hogy induljon azonnal Bécsből ... vegye át a hadsereg parancsnokságát. Készen állt a parancs teljesítésére, *miután június 6-i levelében megtette érvelését és tiltakozását, melyben végkövetkeztetésként azt állapította meg, hogy abból, hogy a korábbi parancsokat más okok miatt sikerrel hajtották végre, nem következik, hogy most is úgy lesz.* Bemutatta továbbá a törökök erőit és a sajátjait egymás mellett... Összesen csak 12 darab 3 fontos golyóbisú ágyú áll rendelkezésre, és sehol sincs egy raktár, ahol legalább egy napot el lehetne tölteni; a vonulás hegyen-völgyön, takarmány és kenyér nélkül. ... Végül kijelenti, hogy sem fáradtságot, sem vért, sem életet nem akar kímélni, csak hogy a császárt szolgálhassa.” Priorato 1670. II. 408–409. o.

⁹³ Priorato 1670. II. 405–410. o. Esterházy is ír ezen eseményekről, de meglehetősen kurtán. Esterházy 1989. 161–163. o.

⁹⁴ Másnap egy muskétából leadott lövés fejen talalta, és sérülésébe belehalt. Esterházy szerint viszont ebben a csatában esett el.

⁹⁵ Ezek az információk már egy tábori felcseről származnak, ezért némi fenntartással kezelendők, már csak azért is, mert az iratban szereplő dátumok némelyike hibás. ÖStA KA AFA 1664/6/ad 36 ½. fol. 955v.

rohamot, hanem ellenaknákat fűrtak. Emiatt a védőknek a már odahordott lőport el kellett távolítani az aknákból.

Ekkor érkezett a táborba Montecuccoli, aki tehát meglehetősen nehéz helyzetben vette át a parancsnokságot. Hogy a problémákkal már a kezdetekkor is tisztában volt, azt jól mutatja, hogy kinevezésének kézhezvétele után a császárnak írott válaszában, bár engedelmességét hangsúlyozta, mégis eleve elhárított magáról minden felelősséget: „Montecuccolinak azonban elsődlegesen engedelmeskednie kellett, így azután csak előzetes magyarázatként írt egy feliratot a császárnak, melyben előre kijelenti, hogy ha az akció sikertelen lesz, az nem az ő hibájából fog történni és a legalázatosabban tiltakozott [ti. azon híresztelések ellen], hogy nem akar se igyekezetet és odafigyelést, se fáradságot, se vért, se életet kímélni őfelsége szolgálatában, erőteljesen reméli azonban, hogy a császári igazságosság nem akarja majd a jövőben megvádolni őt, sem pedig arra kötelezni, hogy vegye figyelembe azokat a sikereket, melyek mások ötletein és szövevényes cselekedetein alapultak és esetleges, egyedi okok következményei voltak.”⁹⁶

Annak a magyar köztudatban meggyökeresedett nézetnek, hogy Montecuccoli eleve fel akarta adni Zrínyi-Újvár védelmét, a tények ellentmondani látszanak. Figyelembe kell venni azt az alapvető körülményt, hogy Montecuccolinak megérkezésekor⁹⁷ hátrányos stratégiai helyzetet kellett megoldania. Erről június 17-én így írt Lipót császárnak: „Ám nem mellőzhetem itt, hogy a sereg rendkívül rossz állapotáról panaszkodjak, mint-hogy az ezredek egy része különböző [hosszúságú], egy részük viszont egyáltalán semmiféle pikával sem rendelkezik; a muskéták különböző kaliberűek, és túl kevés védőfegyverzet van, az emberek teljesen kifáradtak és betegek, s nagy a hiány tisztékben...”⁹⁸ A nehézségek ellenére az aznap lezajlott haditanács arról szólt, *hogyan tarthatnák meg a várat a lehető legtovább!*⁹⁹

Ezen a megbeszélésen Montecuccoli, mint fővezér, határozott intézkedéseket hozott a védelem megszervezésére. Leváltotta a vár addigi parancsnokát, aki a birodalmi csapatok tisztje volt, s helyébe a neki minden bizonnyal inkább engedelmeskedő császári tiszték közül választott alkalmas személyt. Megszervezte a Mura-vonal védelmét, megfelelően elosztva a csapatokat az amúgy meglehetősen hosszú fronton és naponta felváltotta

⁹⁶ „Prevalse però nel Montecuccoli la parte obbedienziale, onde fatto solo un' umiliss[i]ma anticipata giustificazione a S[ua] M[ajestà] di quello, che senza sua colpa avesse potuto succedere, e protestato umiliss[imamente] di non voler risparmiare ne applicazione, ne fatiche, ne sangue, ne vita per il suo Imperial servizio, con ferma speranza però, che la giustizia Cesarea non avria volsuto nell'avvenire imputargli, ne obbligarlo a render conto di successi, ch'erano tessiture degli orditi, e fabbriche degli altrui fondamenti, et effetti di cause aliene, ...” Relazione... ÖStA KA AFA 1664/13/29. fol. 4v–5r.

⁹⁷ Az idézett felcser szerint ez jún. 14-én történt. Montecuccoli 13-án maga jelentette a császárnak, hogy kora reggel elindult Grazból a táborba, a *Relazione* szerint pedig 15-én érkezett meg. Uo. 1664/6/9. fol. 909v., Relazione... uo. 1664/13/29. fol. 5r.

⁹⁸ „Kan aber hiebey nit vnterlassen, mich vber den sehr schlechten stand der Armee Zubeclagen, indeme ein theil Reg[imen]ter mit Vngleichen, ein thel aber vast gar mit kheinen Picquen Versehen, die Mußqueten Von vnterschiedlichen Caliber, vnd gar wenige DefensivWaffen V[er]handen, die Leüth auch ganz abgematt vnd Krankh seindt vnd der meiste Mangl an Officiern Sich befindt...” ÖStA KA AFA 1664/6/14. fol. 917r.

⁹⁹ „Alli 17, si tenne Consulta, nella quale si propose (1) Come s'auesse a diffendere il forte per non perderlo? ...” Relazione... ÖStA KA AFA 1664/13/29. fol. 7r. Gondolhatnánk, hogy ez is csak propagandaforgás Montecuccoli részéről, de akkor egyrészt miért hallgat erről 1670-es írásában (ahol egyes részek szó szerint egyeznek a *Relazionéval*), másrészt mire véljük a jún. 18-i keltezésű, saját kezű, igen részletes, 40 pontos feljegyzését a teendőkről? Uo. 1664/6/27. fol. 936. (átírata: uo. zu 27).

a vár kimerült védőit. Az erődben egy későbbi híradás szerint 1200 fő állomásozott, továbbá ugyanennyi készenlétben várakozott, hogy támogassa őket.¹⁰⁰

Elvileg tehát, a hadvezetés döntése szerint, addig kellett tartani az erődítményt és a Mura vonalát, ameddig az erősítések megérkeznek, hogy azután együttes erővel már jobb eséllyel támadhassák meg a törököket.¹⁰¹ Ugyanakkor az említett haditanácson abból az alapállásból indultak ki, hogy az erőd elvesztése bizonyosra vehető, ezért megvitatatták, hogy feladása esetén a Mura vonalát próbálják megvédeni.¹⁰²

Az erősítések pedig kezdtek sorban beérkezni. Montecuccoli már eleve nyolc ezred élén vonult be,¹⁰³ 18-án követte őket Feldmarschall Sparr egy dragonyos- és egy horvát ezreddel, majd 19-én német lovasság, valamint Nádasdy és Batthyány több ezer magyar katona élén,¹⁰⁴ végül 27-én Zrínyi Péter egy dragonyosezreddel és több ezer végvári katonával, mintegy 6000 fővel.¹⁰⁵ Szükség is volt e csapatokra, mert a hírek szerint az elenség létszáma is folyamatosan nőtt.¹⁰⁶

Alig egy héttel Montecuccoli megérkezése után, június 22-én nagyerejű diverzióra készültek,¹⁰⁷ tekintettel arra, hogy a törökök ostromárkai már elérték a várarkot,¹⁰⁸ és úgy látszott, hogy hamarosan bekövetkezik a döntő roham. A tervezett akcót aznap az esőzések, majd 23-án egy szökevény árulása megakadályozta.¹⁰⁹ A törökök viszont ugyancsak 23-án bejutottak a ravelin előtti árokba, azonban készülő ostromárkaikat a védők egy aknával levegőbe repítették.¹¹⁰ 25-én ismét megkíséreltek állást foglalni az árokban, ezért

¹⁰⁰ ÖStA KA AFA 1664/6/39½. fol. 961r. Az irat egy Spick tábormoktól érkezett levélre hivatkozva állítja ezt. Itt némi ellentmondás látszik, mivel a *Relazione* szerint a vár túl kicsi és szűk. *Relazione...* uo. 1664/13/29. 6r. Priorato szerint az erődben csupán 300 embernek volt hely. *Priorato* 1670. II. 407. o. Bár konkrét számokról a *Relazione*-ban nem esett szó, de az 1200 fő, ha igaz, egyáltalán nem kevés, és ezek szerint megoldották elhelyezésüket.

¹⁰¹ *Montecuccoli* 1736. 269. Lásd még: „Wan die Infanteria Von denen Reichs-Völckhern bald hier wehre, Konte man Einen V[er]such thuen, den Feind aus Seinem Leger, welches Bergicht vnd wol Buschicht ist, alwo die Reütterey nit Vil spillen kan, ZuVertreiben...” ÖStA KA AFA 1664/6/32. fol. 945r–945v. jún. 22.

¹⁰² *Relazione...* ÖStA KA AFA 1664/13/29. fol. 7.

¹⁰³ A már idézett felcser szerint. Ezek minden bizonnyal Grazban csatlakoztak hozzá. ÖStA KA AFA 1664/6/ad 36 ½. fol. 955v., és uo. 1664/6/9. fol. 909r. Lásd még Montecuccoli jún. 13-i levelét a császárnak, amelyben jelzi, hogy a helyszínen – az időpontból következően a Graz környékén – levő csapatokat útnak indította a táborba. ÖStA KA AFA 1664/6/9. fol. 909r., uo. HKR Prot. Bd. 328. Exp. 1664. Juni No. 62. fol. 291r.

¹⁰⁴ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 328. Exp. 1664. Juni No. 97. fol. 299v–300r., *Relazione...* ÖStA KA AFA 1664/13/29. fol. 7v. A frissiben érkezett Sparr is elítélően nyilatkozott az erődről. Montecuccoli egy későbbi levelében elismerően nyilatkozott az uralkodónak Nádasdy katonáiról. ÖStA KA AFA 1664/6/36. fol. 951r. jún. 26. (az aláírás voltaképp hiányzik az iratról, mert valaki levágta, de az előtte levő formula nagy valószínűséggel Montecuccoli kézírása.)

¹⁰⁵ ÖStA KA AFA 1664/6/ad 36 ½. fol. 955r. jún. 27. Esterházy 10 000 főről beszél. *Esterházy* 1989. 163. o.

¹⁰⁶ ÖStA KA AFA 1664/6/21. fol. 926r. jún. 19.

¹⁰⁷ ÖStA KA AFA 1664/6/32. fol. 945r. jún. 22.; *Montecuccoli* 1736. 269–270. o.; *Esterházy* 1989. 165. o. Megjegyzendő, hogy ezt megelőzően egyedül Priorato számol be egy jún. 17-én 3000 fővel végrehajtott kitörésről is, amely a katonák fegyelmetlensége miatt kudarcba fulladt. *Priorato* 1670. II. 410. o.

¹⁰⁸ ÖStA KA AFA 1664/6/33. fol. 949r. jún. 23., *Relazione...* uo. 1664/13/29. fol. 8r. Az előbbi forrás szerint ekkor még sikerült a támadók ostromműveit ellenaknával megsemmisíteni. Valószínűleg ezt írja le Esterházy is. *Esterházy* 1989. 165. o. Egyébként Montecuccoli itt saját magának mond ellent, hiszen korábban a Zrínyi-Újvár leírásakor még annak hibái közt sorolta fel, hogy nincs árka. Lásd a 60. jegyzetet.

¹⁰⁹ ÖStA KA AFA 1664/6/32. fol. 945r. jún. 22., uo. 1664/6/35. fol. 949r., uo. 1664/6/ad 36 ½. fol. 955r.

¹¹⁰ ÖStA KA AFA 1664/6/35. fol. 949r. Lehetséges, hogy ugyanerről számol be Priorato is, csak jún. 17-i dátummal. *Priorato* 1670. II. 410. o.

három helyen is támadást indítottak, és a következményekből ítélve, most már megvetették lábukat az árokban.¹¹¹ Összességében úgy tűnik, a keresztények egy ideig talán még bíztak a sikerben: folyamatosan lötték a törökök táborát és ostromárkait,¹¹² aláaknázták az ostromműveket, többször sikeresen visszaverték a Murán történő átkelési kísérleteket. Az elmaradt támadás azonban mintha fordulópontot jelentett volna. Jóllehet a török táborban tartózkodó Reniger követ arról értesítette a hadvezetést, hogy a török nem oly erős, mint hiszik, a június 26-án ezügyben tartott haditanács egyhangúan ennek ellenkezőjére jutott, mondván, a török támadások ereje a súlyos veszteségek ellenére sem csökken. Ezért várakozó álláspontra helyezkedtek, miszerint be kell várni az erősítéseket, s csak az után szabad dönteni, bár a támadási tervet sem adták még fel teljesen. Ugyanakkor kijelentették, hogy a várát és az átkelőt minden erejükkel tartani fogják.¹¹³ A halogatásban egyébként szerepet játszhattak az egyre súlyosbodó ellátási problémák, amelyekről Montecuccoli írt az uralkodónak.¹¹⁴

Eközben a törökök tovább nyomultak előre. A tábori postamester Spick tábornok levelére hivatkozva június 26-án azt írta, hogy a törökök árkai már csak 15 lépésnyire vannak a várfaltól, melyet öt üteg lő folyamatosan, ám a vár még jól tartja magát.¹¹⁵ Zrínyi június 27-i leveléből azonban kiderül, hogy a ravelin akkorra már a törökök kezébe került.¹¹⁶

Az ostrom végjátékáról jószerevel egyetlen forrás áll rendelkezésünkre, Montecuccoli *Relazione*-ja, illetve a részben azon alapuló Priorato-féle szöveg.¹¹⁷ Ezek szerint június 27-én a törökök nagyerejű rohamot indítottak, amelyet a védők ekkor még súlyos veszteségek árán visszavertek. Június 28-án azonban a vár parancsnoka, Tasso alezredes levelet írt Montecuccolinak, és jelentette, hogy a vár immár tarthatatlan.¹¹⁸ Montecuccoli is arról tudósít, hogy az ellenség oly közel járt a falakhoz, ahol az ágyúk már nem érhették el őket, ezért bombazáport zúdítottak rájuk, de ezzel sem tudták a törököket feltartóztatni.¹¹⁹

¹¹¹ ÖStA KA AFA 1664/6/ad 36 ½. fol. 955r. jún. 27. A tábori postamester szerint már 24-én bejutottak az árokba, és a védők nem tudtak nekik ártani. Uo. 1664/6/39 ½. fol. 961r. júl. 3.

¹¹² „...wie viel aber an des Feindes Seiten täglich und stündlich fahlen und durch die continuirliche Herausschießen hingeputzt werden, ist nicht auszusprechen, zumalen gänzlich zu glauben, daß nicht ein Schuß aus der Festung vergebens und ohne guten Effect geschehen.” Uo. Az utóbbi megállapítás nyilván túlzás.

¹¹³ ÖStA KA AFA 1664/6/zu 40. fol. 965r–967v. Montecuccoli a császárnak, jún. 27-én. Lásd még: *Relazione*... ÖStA KA AFA 1664/13/29. fol. 9r–9v. „Alli 26, si tenne nouamente Consulta, proponendosi, come pur tentar si potesse qualche cosa die vilieuo cont’al nimico? e fu unitamente concluso (1) Che l’attaccare l’inimico nel suo posto, e di fronte, dou’egli auea in suo uantaggio l’eminenze, il bosco, el’incuruature della Mura, douendosi passar il fiume in sua presenza, superare la costa del Monte, il bosco, e le tagliate, era un partito temerario. (2) Che non mentemerario, e da arrischiarui la somma delle cose, era l’altro, di andargli nel fianco, e passare due uolte la Draua, l’una uicina Campo, l’altra piu abbasso, e sotto la confluenza d’ambidue i fiumi uerso Ternia, e poi douerlo cercar di nuouo nel suo posto, e lasciar in tanto le lince lungo la Mura o interier amente sprouiste, o legghiermente guarnite.”

¹¹⁴ ÖStA KA AFA 1664/6/36. fol. 951r–952v. jún. 26. Beszámolt arról, hogy nincs élelem, nincs elég székér a szállításhoz, nincs munició, viszont az ellenséggel vívott folyamatos tüzpárbajban naponta 10 mázsa (5600 kg) ölmot használnak fel.

¹¹⁵ ÖStA KA AFA 1664/6/ad 39 ½. fol. 961r. jún. 26.

¹¹⁶ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 328. Exp. 1664 Juni No. 122. fol. 309v.

¹¹⁷ *Relazione*... ÖStA KA AFA 1664/13/29. fol. 9v., valamint uo. 1664/7/1. Lásd még: *Priorato* 1670. II. 413. o.

¹¹⁸ *Relazione*... ÖStA KA AFA 1664/13/29. fol. 9v–11r., *Priorato* 1670. II. 413–415. o.

¹¹⁹ Ha ez igaz, akkor a várnak valóban nagyon komoly konstrukciós hiányosságai lehettek, hiszen ezt úgy kell értelmezni, hogy a falak elrendezése nem tette lehetővé a hatásos keresztützet. A másik lehetőség, hogy a törökök annyira szétlőtték a falakat, hogy az ágyúkat ezért nem tudták megfelelő pozícióba állítani.

Június 29-én már a vár feladásának előkészületei zajlottak: elvitték az ágyúkat, és lőporral töltötték fel a török ostromművek alá korábban fűrt aknákat. Másnap reggel Montecuccoli és Sparr megszemlélték a várat, miközben a törökök újabb aknát robbantottak a déli bástya csúcsánál, majd befészkeltek magukat a keletkezett résbe.¹²⁰ Ezt látva, Montecuccoli parancsot adott Tassónak, ha nem tud tovább védekezni, vonuljon vissza, ürítse ki a várat és robbantsa fel az aknákat, majd keljen át a hídon a túlpartra, és a hidat is szedje fel maga mögött. Ám alig távozott Montecuccoli és Sparr, a török újabb támadást indított. Betört a várba, mire a védők fejveszetten menekülni kezdtek, s kisebb gondjuk is nagyobb volt annál, hogy az aknákkal törődjenek. Mindenki mentette a bőrét, próbált átjutni a biztonságosnak vélt túlpartra, amitől a hajóhíd leszakadt, és sokan vízbe fulltak. A törökök megpróbálták üldözni a visszavonulókat, de visszaverték őket.¹²¹

A vár elfoglalását követően az oszmánok egy hetet vártak annak teljes megsemmisítéssel, ami arra enged következtetni, hogy felmerült bennük a megtartás, az újjá- és átépítés lehetősége.¹²² Végül azonban a védők aknáinak felhasználásával július 7-én a levegőbe repítették a várat, és ami még megmaradt, azt is széthányták. A török sereg július 12-én vonult el Kanizsa irányába. Montecuccoli végül is nem követte az ellenséget, hanem nyugat felé fordulva igyekezett megelőzni a törököket, és a Rába folyó mentén szándékozott új állást foglalni. Ezzel az irányválasztással egyben a még úton levő birodalmi és francia segélycsapatoknak is megkönnyítette a csatlakozást. A későbbi események Montecuccolit igazolták, a megerősödött keresztény sereg Szentgotthárd mellett augusztus 1-jén, ha nehezen is, de útját állta az oszmánok további előrenyomulásának.

Véleményem szerint a mondott létszámbeli és utánpótlási gondok mellett Zrínyi-Újvár vesztét valószínűleg arra a stratégiai hibára lehet visszavezetni, hogy meg sem próbálták állást foglalni a Mura bal partján, az erőd ágyúinak védelmében, miként azt Zrínyi javasolta.¹²³ Ennek a kísérletnek persze meg lett volna az a veszélye, hogy egy gyors és sikeres török támadás esetén a keresztény sereg az ellenség és a folyó közé szorul, s a gondokat tovább fokozta volna a meredek partfal és az alatta húzódó ingovány is. Lehet, hogy Montecuccoli ezt is számításba vette, de nem tudjuk. Kétséges továbbá, hogy a megfogyatkozott, morálisan meggyengült sereggel ott és akkor képesek lettek volna-e arra, hogy komolyabb ellenállást fejtsenek ki, hozzáátéve, hogy a sarkukban levő török csapatok támadása miatt sáncok építésére sem lett volna idejük. Zrínyi-Újvárat tehát minden valószínűség szerint csak egy, a török sáncrendszer és tábor ellen intézett nagyerejű támadás menthette volna meg, amely a támadókat az ostrom feladására kényszeríti. Ehhez azonban épp az erő hiányzott.

¹²⁰ Montecuccoli szerint a ravelin csúcsa alatt. Ha azonban a törökök valóban elfoglalták jún. 27. előtt a ravelint (l. a 116. jegyzetet), akkor saját maguk alatt robbantottak volna, ami előfordult ugyan, de itt nem ez történt. Bármilyen furcsa, valószínűbbnek látszik, hogy Montecuccoli rosszul emlékezett, és nem a ravelin, hanem az ollómű vagy a déli bástya alatt robbant az akna. A bekövetkező események is ezt támasztják alá.

¹²¹ Ez persze ellentmondás. A fejveszetten visszavonulók aligha tudtak érdemi ellenállást kifejteni, a Mura túlpartjáról először a hídon tolongó tömeg miatt, majd később a híd pusztulása miatt nem kelhetett át a segítség. Valószínűbb, hogy mint korábban többször megtették, a törökök a folyón próbáltak átkelni, kihasználva a zűrzavart, ám a folytonos készenlétben álló császáriak megfutamtították őket.

¹²² Egy ismeretlen magyar szemtanú júl. 1-jei naplóbejegyzése szerint „Igen szorgalmasan építi a várat a török”. *Nagy Iván: Történeti apró emlékek. Magyar Történelmi Társulat, 1877. 274. o.*, erre utal Evlia Cselebi leírása is: *Evliya Cselebi török világotutazó magyarországi utazásai 1660–1664. (Ford. Karácson Imre. Az előszót írta, a jegyz. átd. Fodor Pál.) 2. kiad. Budapest, 1985. 591. o.*

¹²³ *Esterházy* 1989. 159. o.; Zrínyi Miklós összes művei 2003. 853. o.

Összességében a korábban felvetett kérdésre, miszerint szükségszerű volt-e Zrínyi-Újvár eleste, a magam részéről igennel válaszolok. Legfőbb okát ennek, a fenntebb elmondottakon túl, a politikai indíttatásból megváltoztatott haditervben látom, amely olyan katonai helyzetet teremtett, amely lehetetlenné tette egy sikeres stratégia, hatékony hadvezetés kialakítását és a megfelelő utánpótlás biztosítását.

Zrínyi-Újvár jelentősége

A vasvári béke kapcsán mindenütt azt olvashatjuk, hogy a status quo alapján megkötött egyezmény két fontos végvárat hagyott török kézen: Érsekújvárat és Váradot. A veszteségek között sosem említik Zrínyi-Újvárat, csupán azt, hogy ezen erődítményt tilos újjáépíteni. Pedig el kell ismernünk, Zrínyi-Újvár stratégiai szempontból elsőrendűen fontos pozíciót jelentett. Jelentőségét épp a Porta állandó tiltakozásai mutatják, s az a dühös erőfeszítés, amellyel eleste után a törökök még a nyomát is igyekeztek eltörölni. Egyfelől ugyanis kiváló kiindulási pontot jelentett a török területre irányuló támadásokhoz, biztosította a visszavonulást, de legfőképpen szinte megbénította a kanizsai törököket.¹²⁴ Zrínyi az erősségre támaszkodva 1662–1663 folyamán több sikeres akciót hajtott végre.¹²⁵ De nem csak a határmenti portyázó harcokban, hanem a formális háborúban is nagy szerepet játszott, Holst hadmérnök ugyanis leírta, hogy a Kanizsát ostromló sereg ellátó bázisát épp Zrínyi-Újvárott rendezték be.¹²⁶

Stratégiai jelentőségén túlmenően a vár megépítése a politikát is befolyásolta. Láthatuk, hogy Zrínyi egy bizonytalan és kényes politikai helyzetben emeltette, s a kortársak is felismerték a benne rejlő veszélyt. A Porta részéről állandósult panaszok is igazolják, hogy Zrínyi e tetteivel komoly provokációt hajtott végre. Hogy pontosan mekkora szerepet játszott a Habsburg–török háború kirobbantásában, még további kutatást igényel. A török támadás fő okának egyértelműen I. Lipót erdélyi beavatkozása tekinthető. Ugyanakkor elgondolkodtató, hogy midőn az oszmán sereg megindulása után Lipót követei még mindig a békeajánlattal fordultak a nagyvezírhez, Köprülüzáde Fázil Ahmed pasához, az elutasítás két fő indokát épp Zrínyi-Újvár felépítése és Székelyhid elfoglalása jelentette.¹²⁷ Zrínyi-Újvár tehát mindenképpen veszélyt jelentett az oszmánok déldunántúli pozícióira, ezért nem sajnálták az elfoglalásáért hozott áldozatokat. Elvesztése a keresztény fél számára és persze Zrínyinek is súlyos következményekkel járt, mivel a védtelenül maradt Muraköz, amely egészen 1664-ig mentes tudott maradni a hódoltatástól és a kondominiumtól, a török pusztítás áldozatává vált.

¹²⁴ Lásd erre *Perjés* 1999. 314. o., 75. jegyzet. Eszerint Montecuccoli 1661-ben elismerte Zrínyi-Újvár jelentőségét.

¹²⁵ *Perjés* 2002. 362–366. o.

¹²⁶ ÖStA KA AFA 1664/6/4 fol. 895v., *Priorato* 1670. II. 404. o.

¹²⁷ *Ágoston–Oborni* 2000. 198. o.

IRODALOM

- Ágoston–Oborni* 2000. *Ágoston Gábor–Oborni Teréz: A tizenhetedik század története.* Budapest, 2000.
- Ausgewahlte Schriften *Ausgewahlte Schriften des Raimund Fürsten Montecuccoli General-Lieutenant und Feld-marschall. Hrsg. von der Direktion des K. und K. Kriegs-Archivs. Bearbeitet von Alois Veltz.* Bde I–IV. Wien–Leipzig, 1899–1900.
- Bene* 1992. *Bene Sándor: Zrínyi-levelek 1664-ből. Irodalomtörténeti Közlemények, XCVI.* (1992) 225–242. o.
- Bene* 1993. *Bene Sándor: Adalékok Zrínyi Miklós téli hadjáratának történetéhez. Hadtörténelmi Közlemények, 106.* (1993) 3. sz. 69–73. o.
- Bene* 1996. *Bene Sándor: A hír és a közvélemény koncepciójának formálódása Zrínyi Miklós műveiben. Irodalomtörténeti Közlemények, C.* (1996) 4. sz. 369–394. o.
- Czigány* 2004. *Czigány István: Reform vagy kudarc. Kísérletek a magyarországi katonaság beillesztésére a Habsburg Birodalom haderejébe, 1600–1700.* Budapest, 2004.
- Domokos–Hausner* 2008. *Domokos György–Hausner Gábor: Zrínyi-Újvár és ostroma Jacob von Holst helyszínrajza tükrében. In: Portré és imázs. Politikai propaganda és reprezentáció a kora újkorban. Szerk. G. Etényi Nóra–Horn Ildikó.* Budapest, 2008. 241–264. o.
- Esterházy* 1989. *Esterházy Pál: Mars Hungaricus. (S. a. r., ford. és jegyz. Iványi Emma. Bev. és szerk. Hausner Gábor.)* Budapest, 1989. (Zrínyi-Könyvtár III.)
- G. Etényi* 2003. *G. Etényi Nóra: Hadszintér és nyilvánosság. A magyarországi török háború hírei a 17. századi német újságokban.* Budapest, 2003.
- Glossarium Artis *Glossarium Artis. Wörterbuch zur Kunst. Band 7. Festungen. Der Wehrbau nach Einführung der Feuerwaffe. Red.: Rudolf Huber–Renate Rieth.* Tübingen, 1979.
- Gonda–Niedehauser* 1977. *Gonda Imre–Niedehauser Emil: Habsburgok.* Budapest, 1977.
- Hausner* 2005. *Hausner Gábor: Zrínyi Miklós könyvtárának hadtudományi kötetei. In: Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére. (Szerk. Hausner Gábor.)* Budapest, 2005. 247–259. o.
- Hausner–Négyesi–Papp* 2005. *Hausner Gábor–Négyesi Lajos–Papp Ferenc: „Juhakol” a szőlőhegyen. Kísérlet Zrínyi-Újvár helyzetének meghatározására. Hadtörténelmi Közlemények, 118.* (2005) 3. sz. 835–862. o.
- Luraghi* I–III. *Le opere di Raimondo Montecuccoli. (Edizione critica a cura di Raimondo Luraghi.) I–II. Roma, 1988., III. (A cura di Andrea Testa.)* Roma, 2000.
- Montecuccoli* 1736. *Montecuccoli, Raimondo: Besondere und geheime Kriegs nachrichten.* Leipzig, 1736.

- Pálffy* 1997. *Pálffy Géza*: Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században. *Történelmi Szemle*, XXXIX. (1997) 257–288. o.
- Pálffy* 2007. *Pálffy Géza*: Egy horvát–magyar főúri család a Habsburg Monarchia nemzetek feletti arisztokráciájában: A Zrínyiek határokon átívelő kapcsolatai. In: *A Zrínyiek a magyar és a horvát történelmében*. (Szerk. *Bene Sándor–Hausner Gábor*.) Budapest, 2007. 39–65. o.
- Perjés* 1981. *Perjés Géza*: A szentgotthárdi csata (1664. VIII. 1.). In: *Szentgotthárd. Helytörténeti, művelődéstörténeti, helyismereti tanulmányok*. Szombathely, 1981. 117–174. o.
- Perjés* 1997. *Perjés Géza*: Az interdiszciplinaritás védelmében. Vita *Bene Sándorral*. *Hadtörténelmi Közlemények*, 110. (1997) 797–813. o.
- Perjés* 1999. *Perjés Géza*: Seregszemle. *Hadtörténeti és művelődéstörténeti tanulmányok*. Budapest, 1999.
- Perjés* 2002. *Perjés Géza*: *Zrínyi Miklós és kora*. 2. kiad. Budapest, 2002.
- Priorato I–III*. *Priorato, Galeazzo Gualdo*: *Historia di Leo-poldo Cesare, Continente le cose piu memorabili successe in Europa dal 1656 fino al 1670*. I–III. Bd. Wien, 1670–1674.
- R. Várkonyi* 2010. *R. Várkonyi Ágnes*: *Európa Zrínyije. Tanulmányok Zrínyi és Európa kapcsolatáról*. Budapest, 2010.
- Szalai–Szántai* 2006. *Szalai Béla–Szántai Lajos*: *Magyar várak, városok, falvak metszeteken 1515–1800*. II. *A történelmi Magyarország*. Budapest, 2006.
- V. Molnár* 1987. *V. Molnár László*: *Kanizsa vára*. Budapest, 1987.
- Vitnyédi* 1871. *Vitnyédi István* levelei 1652–1664. I. (Közl.: *Fabó András*.) *Magyar Történelmi Társulat*, XV. (Pest, 1871)
- Wagner* 1964. *Wagner, Georg*: *Das Türkenjahr 1664. Eine europäische Bewährung. Raimund Montecuccoli, die Schlacht von St.Gotthard–Mogersdorf und der Friede von Eisenburg (Vasvár)*. Eisenstadt, 1964.
- Zrínyi Miklós válogatott levelei, 1997. Zrínyi Miklós válogatott levelei. (Válogatta, a szöveget gondozta és a jegyzeteket írta *Bene Sándor* és *Hausner Gábor*.) Budapest, 1997.
- Zrínyi Miklós összes művei, 2003. Zrínyi Miklós összes művei. (Szerk. *Kovács Sándor Iván*.) Budapest, 2003. (Magyar Remekírók)

RÖVIDÍTÉSEK

Bd.	Band	IÖHKR Prot.	Protokollen des Innerösterreichischer Hofkriegsrates
Exp.	Expediit	KA	Kriegsarchiv
fol.	folio	MOL	Magyar Országos Levéltár
HKR Akt.	Akten des Wiener Hofkriegsrates	ÖstA	Österreichisches Staatsarchiv
HKR Prot.	Protokollen des Wiener Hofkriegsrates	Reg.	Registratur
IÖHKR	Innerösterreichischer Hofkriegsrat	ZSt	Zentralstellen

György Domokos

NEW DATA CONCERNING THE ESTABLISHMENT AND DESTRUCTION OF
THE FORTRESS ZRÍNYI-ÚJVÁR

Summary

New impetus was given to the research of Zrínyi-Újvár and of the 1663–1664 Habsburg–Ottoman War by the fact that a few years ago the location of the destroyed fortress was successfully identified. There are a number of important questions though that remained unanswered; most importantly: what was the military and political situation like when the fortress was built, and was its fall really inevitable. According to the presently known data, Zrínyi had the fortification built quite probably with the knowing of the Command in Vienna, or even with its tacit support, although there is no actual mention of this anywhere. The circumstances of the construction and the identity of the designer are still quite uncertain, they need further research. We have no authentic depiction of the fortress itself, only the pictures of the siege in 1664 show its approximate shape. However, its role was evident: it served Zrínyi as a bridgehead fortress during the attacks on Turkish territory and secured withdrawals. Therefore, it might have been a crown-fort, a generally used fortification type of the period. Its contemporary evaluation, both in technical and strategic respect, depended mainly on the political viewpoint of the person judging, the two groups might be labelled with the names of Zrínyi and Montecuccoli.

All signs indicate that the fate of Zrínyi-Újvár was not sealed at the siege, but earlier, already at the change of the operation plan for the year 1664. The failure of the siege of Kanizsa, launched delayed, far from the supply points, and with minor forces, resulted in the exhaustion and demoralization of the army. The swiftly arriving, relatively numerous and resolutely lead Turkish army continued the siege, making great efforts and accepting all casualties. The Christian army, lead by Montecuccoli who was in the mean time ordered to take part, hoped victory for a while and fought persistently. However, after a three-week-long fight, the disadvantageous strategic situation, problems of supply, and further demoralization finally resulted in giving up the fort. The remnants of Zrínyi-Újvár were exploded by the Turks. The Murinsel region became defenceless with the fall of the fortress, falling victim, too, to the Turkish devastation. The long siege, however, weakened the Ottoman army as well, and contributed to the victory of the Christians at Szentgotthárd.

György Domokos

CONTRIBUTIONS A L'HISTOIRE DE LA CONSTRUCTION ET
DE LA DESTRUCTION DE ZRINYI-ÚJVÁR

Résumé

L'identification il y a quelques années de l'emplacement de l'ancienne place forte nommée Zrínyi-Újvár a relancé les recherches sur cette place et aussi sur l'histoire de la guerre entre les Habsbourg et les Turcs en 1663–1664. Néanmoins, certaines questions importantes restent toujours sans réponse, notamment celles de savoir dans quel contexte militaire et politique la place fut construite et si sa chute aurait ou non pu être évitée. Selon les informations disponibles, le commandement viennois devait être au courant des travaux de construction entrepris par Zrínyi qu'il devait même soutenir tacitement bien que ce ne soit explicitement écrit nulle part. Les conditions de la construction, ainsi que le nom de l'architecte sont encore inconnus et nécessitent d'autres recherches. Aucun dessin authentique ne fut conservé sur la place forte, mais ses contours approximatifs apparaissent sur les tableaux qui présentent le siège de 1664. Son rôle d'antan est

toutefois clair : la place servait de tête de pont pour Zrínyi au moment des offensives qu'il conduisit sur le territoire occupé par les Turcs et elle lui permit également de se retirer. Quant à sa forme, elle fut probablement une couronne qui était l'ouvrage de défense généralement utilisé à l'époque. L'appréciation portée sur la place par les contemporains dépendait avant tout de l'opinion politique de deux groupes opposés conduits par Zrínyi et Montecuccoli.

Le sort de Zrínyi-Újvár fut déjà scellé avant le siège, au moment la modification du plan de campagne adopté pour 1664. L'échec du siège de Kanizsa, qui fut lancé trop tard avec des effectifs insuffisants et loin des bases d'approvisionnement, conduisit à l'épuisement et à la démoralisation des troupes. L'armée turque, qui arriva rapidement et relativement en grand nombre sur les lieux, fut dirigée avec fermeté et elle continua le siège au prix d'efforts considérables et de sacrifices de sang. L'armée chrétienne avec Montecuccoli à la tête espérait un temps la victoire et luttait avec persévérance, mais la situation stratégique désavantageuse, les problèmes d'approvisionnement et la démoralisation menèrent à la reddition au bout de trois semaines de combat. Les Turcs firent sauter les restes de Zrínyi-Újvár. À l'issue de la chute de la place, la région de Muraköz resta sans défense et fut dévastée par les Turcs. Toutefois la longue durée du siège affaiblit aussi l'armée ottomane et contribua ainsi à la victoire des chrétiens à Szentgotthárd.

György Domokos

NEUE DATEN ZUR GESCHICHTE DER ENTSTEHUNG UND DES UNTERGANGS VON ZRÍNYI-ÚJVÁR (NEU-ZRIN)

Resümee

Die Erforschung von Zrínyi-Újvár (Neu-Zrin) und im Zusammenhang damit der Geschichte des habsburgisch-türkischen Krieges im Jahre 1663–1664 hat einen neuen Schwung erhalten, nachdem vor einigen Jahren der Ort der zerstörten Burg identifiziert werden konnte. Zahlreiche wichtige Fragen müssen jedoch noch beantwortet werden, von denen die wichtigste diejenige ist, in welcher militärischen und politischen Situation die Burg errichtet worden war und ob der Fall der Burg tatsächlich notgedrungen war? Den bisher bekannten Angaben zufolge ließ Zrínyi die Burg – obwohl nirgends konkret beschrieben – wahrscheinlich mit dem Wissen, ja sogar der stillschweigenden Unterstützung der Armeeführung in Wien errichten. Die Umstände des Baus und die Person des Konstrukteurs sind jedoch vorerst ziemlich unsicher und bedürfen weiterer Forschungen. Von der Burg selbst ist keine glaubwürdige Darstellung erhalten geblieben; die ungefähre Form der Festung ist lediglich auf einem Bild, das die Belagerung im Jahre 1664 darstellt, ersichtlich. Ihre Rolle ist jedoch eindeutig: sie diente Zrínyi zur Zeit der auf türkische Gebiete geplanten Angriffe als Brückenkopffestung und sicherte ihm eine Rückzugsmöglichkeit. Der Form nach dürfte sie deshalb vermutlich ein Kronwerk, eine in der Zeit allgemein verwendete Festungswerk, gewesen sein. Die zeitgenössische Beurteilung hing sowohl aus technischer, als auch aus strategischer Sicht in erster Linie vom politischen Blickwinkel der jeweiligen Person ab, die sich eine Meinung bildete. Die beiden Gruppen könnten wir auch mit dem Namen von Zrínyi und Montecuccoli charakterisieren.

Das Schicksal von Zrínyi-Újvár entschied sich allem Anschein nach nicht während der Belagerung, sondern bereits davor, bei der Änderung des Kampfplans, der für das Jahr 1664 verabschiedet worden war. Das Fiasko der Belagerung von Kanizsa (Kanischa), die verspätet, weit ab der Versorgungsbasis und mit geringer Kraft eingeleitet worden war, führte zur Erschöpfung und Demoralisierung der Streitkraft. Das schnell eintreffende, über eine verhältnismäßig große Stärke verfügende und entschieden geführte türkische Heer führte die Belagerung mit riesigem Kraftaufwand und nahm dabei jedes Blutopfer auf sich. Das christliche Heer, an der Spitze mit dem zwischenzeitlich dorthin bestellten Montecuccoli, hoffte eine zeitlang auf Erfolg und kämpfte ausdauernd. Die nachteilige strategische Lage, Nachschubprobleme und eine weitere Demoralisierung führten jedoch nach dreiwöchigem Kampf zur Aufgabe der Burg. Die Überreste von Zrínyi-Újvár wurden

schließlich von den Türken gesprengt. Mit dem Fall der Burg blieb das Mur-Zwischenland ohne Schutz und fiel somit ebenfalls der Zerstörung der Türken zum Opfer. Die sich in die Länge ziehende Belagerung schwächte jedoch auch das osmanische Heer und trug letztendlich zum Sieg der Christen bei Szentgotthárd (St. Gotthard) bei.

Дьердь Домокош

НОВЫЕ ДАННЫЕ К ИСТОРИИ ВОЗНИКНОВЕНИЯ И РАЗРУШЕНИЯ КРЕПОСТИ ЗРИНИ-УЙВАР

Резюме

История крепости Зрини-Уйвар и в связи с этим войны Габсбургов и турок 1663–1664 годов дала новый толчок исследованиям благодаря тому, что несколько лет тому назад удалось идентифицировать место разрушенной крепости. Однако необходимо ответить еще на целый ряд вопросов, и самое главное на то, что в какой военной и политической обстановке была построена крепость и действительно ли было неизбежно необходимым ее потерять. Согласно известным в настоящее время данным, хотя конкретно это нигде не было написано, Зрини наверняка строил с ведома венского военного руководства, более того, вероятно, при его безмолвном согласии. Однако условия строительства крепости, личность прораба пока что остаются неизвестными и требуют дальнейших исследований. О самой крепости не имеется достоверных изображений, всего лишь на картинах, изображающих осаду крепости 1664 года, можно увидеть приблизительную форму крепости. Однако роль этой крепости однозначна. Она служила для Зрини плацдармом во время его наступлений на турецкие территории и обеспечивала тыл при отступлениях. По своей форме крепость по всей вероятности была коронным сооружением, общепринятым для такого типа оборонных объектов. Ее оценка согласно параметрам того времени как с технической, так и со стратегической точки зрения зависела в первую очередь от политической точки зрения оценивающего, к двум таким знатокам следует несомненно отнести как Зрини так и Монтекукколи. Как показывают имеющиеся данные, судьба крепости Зрини-Уйвар решилась не в ходе осады, а уже раньше – при изменении военного плана, принятого на 1664 год. Провал начатой с малыми силами осады крепости Канижа, начатой с опозданием, вдали от баз снабжения привел к истощению и деморализации войск. Быстро прибывшая относительно многочисленная турецкая армия, имевшая решительное руководство и готовая на любые человеческие жертвы, осадила крепость. Христианская армия под руководством командированного туда Монтикукколи, прилагая гигантские усилия и подогреваемая надеждой на победу, одно время бесстрашно сражалась. Однако невыгодное стратегическое положение, проблемы с подвозом пополнения и дальнейшая деморализация личного состава после трех недель ожесточенной борьбы привели к сдаче крепости. Остатки крепости Зрини-Уйвар турки взорвали. После падения крепости осталось беззащитным Муракёз (междунаречье Муры), которое также было дотла разрушено турками. Однако затянувшиеся осадные бои ослабили и османскую армию, что способствовало победе христиан при Сентготтхарде.

**A CSÁSÁRI-KIRÁLYI HUSZÁRSÁG TÖRZSTISZTIKARA A FRANCIA
FORRADALMI ÉS A NAPÓLEONI HÁBORÚK KORÁBAN (1792–1815)***

A téma jelentősége

A ma ismert, klasszikus huszárság az Ausztriáéval összefonódó, négy évszázados közös történelmünknek köszönhetően a Habsburg-haderő szervezeti keretei között fejlődött ki, majd ennek integráns részeként (az 1848–49-es szabadságharc időszakát leszámítva) élte a XVIII. század dinasztikus háborúitól a XIX. század közepéig tartó fénykorát. Ezen belül is különösen mozgalmas időszak volt a francia, majd napóleoninak nevezett háborúk negyedszázada, melynek során a franciák elleni küzdelemben, a negyedik koalíciós háború kivételével a Habsburg Birodalom mindvégig vezető szerepet játszott, és hatalmas áldozatának kétségkívül döntő szerepe volt a franciák és császáruk, az újkor legnagyobb hadvezérének legyőzésében. Ehhez a világtörténelmi jelentőségű eseménysorozathoz kapcsolódóan a 200 éves évforduló kapcsán több, mint egy évtizede folyik a megemlékezés, melynek jegyében napjainkban is, hazánkban és szerte a világban ünnepi és tudományos rendezvények, konferenciák kerülnek megrendezésre.

Mindezek indokolttá és aktuálissá teszik a huszárság ezen időszakhoz kapcsolódó történetének tudományos igényű feldolgozását, hiszen ez a kor, főként a jelenkori történetkutatásunk és azon belül a hadtörténészek által is, főként az önálló magyar hadügy hiányára hivatkozva, különösképp mellőzött terület. Ezen próbál legalább részben változtatni jelen kutatásunk, mely a huszárságon belül alapvetően a császári-királyi hadseregben a korszak során hosszabb-rövidebb ideig létezett reguláris huszárezredek törzstiszti karának vizsgálatára terjed ki. A XVII. század közepétől kezdve ugyanis a Habsburg Birodalom egész fennállása alatt, sőt, a magyar társadalomban ezt követően, egészen a 2. világháború végéig a mindenkori haderő tisztikara különleges, kivételezett szerepet töltött be. Ennek köszönhetően az utóbbi két-három évtizedben több jeles történész kutatásai során kiemelt helyet kapott e sajátos réteg vizsgálata.¹ Egészen a legutóbb-

* A tanulmány a sárvári Nádasdy Ferenc Múzeum kiadásában rövidesen megjelenő azonos címet viselő életrajzi lexikon bevezető részének rövidített változata.

¹ A Habsburg-haderő tisztikarával kapcsolatban született legfontosabb munkák: *Deák István*: Volt egyszer egy tisztikar. A Habsburg-monarchia katonatisztjeinek társadalmi és politikai története, 1848–1918. Budapest, 1993.; *Hajdu Tibor*: Tisztikar és középosztály. Ferenc József magyar tisztjei. Budapest, 1999.; *Zachar József*: Habsburg-uralom. állandó hadsereg és magyarság 1683-1792. Budapest, 2004. A szabadságharc hadserege tisztikarának vonatkozásában Bona Gábor munkássága alapvető. Ld.: *Bona Gábor*: Tábormokok és törzstisztek a szabadságharcban 1848–49. Budapest, 1984., 2. bőv., jav. kiad. Budapest, 1987., 3. átdolg., jav. kiad. Budapest, 2000. *Uő*: Kossuth Lajos kapitányai. Budapest, 1988.; *Uő*: Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban. 1–3. Budapest, 1998–1999. A Rákóczi-szabadságharc katonai vezetését Mészáros Kálmán dolgozta fel: *Mészáros Kálmán*: II. Rákóczi Ferenc tábornokai és brigadérosai. A kuruc katonai felső vezetés létrejötte és hierarchiája, 1703–1711. A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum Könyvtára. Sorozatszerkesztő: Veszprémy László. [Budapest,] 2006. A két világháború közötti tisztikarral kapcsolatosan megjelent legjelentősebb művek: *Szakály Sándor*: A magyar katonai elit 1938–1945. Budapest, 1987.; *Szakály Sándor*: A magyar katonai felső vezetés, 1938–1945. Lexikon és Adattár. Budapest, 2001., 2. jav. kieg. kiad. Budapest, 2003.; *Bene János – Szabó Péter*: A magyar királyi honvéd huszár tisztikar 1938–1945. Nyíregyháza, 2003., 2. bőv.

bi időig hiányoztak azonban a francia forradalmi és napóleoni háborúk császári-királyi tisztikára irányuló vizsgálatok,² így a császári-királyi³ hadsereg magyarországi hadki-egészítésű alakulatai, köztük a huszárság tisztikára vonatkozóak.

Kutatásmódszertan és a legfontosabb források

Jelen kutatásunk, elsősorban forrástermészetű okokból, a huszár tisztikar elitjét jelentő törzstisztikarra terjed ki.⁴ Kutatómunkánk során mindazon személy vizsgálatra került, aki az 1792 és 1815 között hosszabb-rövidebb ideig fennállt, összesen 13 reguláris császári-királyi huszárezredben⁵ törzstiszti rangfokozatban szolgált, függetlenül annak időtartamától.⁶ Mellőztük ugyanakkor a kizárólag a különböző rövid életű huszárszabads csapatokban, az insurrekciós lovasegységekben és a szintén a huszár csapatnembe tartozó, de harcba sohasem vetett Magyar Királyi Nemesi Testőrségben szolgáló törzstiszteket. Miután a reguláris ezredek törzstisztjei közül pályafutásuk egy-egy szakaszában többen szolgáltak ezen alakulatok valamelyikénél, ezek vizsgálata sem volt elkerülhető. Végezetül, kizártuk a kutatásból azokat a tényleges szolgálatuk alatt csak kapitányi rangot elérő tiszteket, akik nyugállományba helyezésükkor vagy esetleg a hadsereg állományából történő kilépésükkor tiszteletbeli (címzetes) őrnagyi rangot kaptak. Célunk a jelzett csoport vonatkozásában, annak viszonylag kisebb mennyisége folytán, a lehetőség szerinti teljesebb, nem pedig a hasonló vizsgálatok során elterjedt mintavételre alapuló feldolgozás volt.

Az első feladat az érintett tisztek, lehetőleg hiánytalan névsorának összeállítása volt, ami a császári-királyi hadsereg 1790-től évente megjelentetett tiszti név- és címtárai (sematizmusok) adatai alapján történt, majd egyéb források, főként, a zömmel a XIX–XX. század fordulóján készített, ún. ezredtörténetek révén került sor kiegészítésére és pontosítására. Következő lépésként a listában szereplő egyes törzstisztek alapvető életrajzi adatainak az összegyűjtését kezdtük meg. Ehhez elsődlegesen a vonatkozó levéltári

---

Kiad. Budapest, 2006. A legutóbbi ilyen jellegű munka, *Balla Tibor* hiánypótló feldolgozása az I. világháború cs. és k. tábornoki karának elitjét érintően: A Nagy Háború osztrák–magyar tábornokai. Tábornagyok, vezérezredek, gyalogsági és lovassági tábornokok, tábornaszernagyok. A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum Könyvtára. Sorozatszerkesztő: Veszprémi László. [Budapest,] 2010.

² A hiányt felismerve vette kezdetét 2004-ben az Osztrák Állami Levéltár Hadilevéltárában Michael Hochedlinger vezetése alatt a Habsburg haderőben 1618 és 1815 között szolgálatot teljesítő összes tábornok adatait tartalmazó életrajzi kézikönyv összeállítását megcélzó nagyszabású kutatási projekt, amit a résztvevők véleménye szerint különösen indokoltá tesz, a jelzett időszak vonatkozásában, a Habsburg-monarchia haderejének elitjét érintő kutatások és életrajzok elégtelen volta.

³ A korábban császáriak nevezett Habsburg-haderő megnevezése 1745-től kezdődően. Erre vonatkozóan ld.: *Zachar* 2002. 249. o.

⁴ A korszakban összefoglalóan törzstiszteinek nevezték az őrnagyi, alezredesi és ezredesi rangfokozatokat, szemben az alacsonyabb kategóriát jelentő, együttesen főtiszteinek nevezett alhadnagyi, főhadnagyi, másod- illetve elsőkapitányi rangokkal.

⁵ Ide számítva természetesen az 1795 és 1801 között fennállt, 1798-ban 12-es hadrendi számot kapott Horvát–Szlavón határőr-huszárezredet, amely nem tévesztendő össze az ugyanezen hadrendi számot, előbbi megszüntetését követően, 1802-től a Monarchia összeomlásáig viselő, 1800-ban alapított Nádor-huszárezredet.

⁶ Tudatosan használjuk a rangfokozat kifejezést a csak jóval később elterjedt, manapság használatos rangfokozat megnevezés helyett, mivel előbbi jelentéstartalma lényegesen árnyaltabb és kifejezőbb, a korszakban ugyanis, napjainktól eltérően, a katonai rang önmagán túlmutatóan, egyfajta, az egész társadalomban elfogadott méltóságot, rangot is kölcsönzött viselőjének.

források feldolgozására volt szükség, bár jó néhány esetben a szakirodalom is értékes információkat szolgáltatott: mindenképp az Osztrák Állami Levéltár Hadilevéltárának Musterlisten und Standestabellen nevű fondjában található ún. mustrajegyzékek (Musterlisten), valamint a nyugdíjazási könyvek (Pensionsbücher), s kisebb mértékben az újoncozási (Assentlisten) és áthelyezési listák (Transferierungslisten).

Az egyes ezredek teljes tiszti és legénységi állományát számba vevő mustrajegyzékek általában tartalmazzák a nevet, rangot, az életkort, a születés helyét, a családi állapotot, a vallási hovatartozást és az addigi pályafutás fontosabb állomásait, valamint az illető lovára vonatkozó, jelen kutatásunk szempontjából irreleváns adatokat. Megnehezítette a kutatást, hogy ezek korántsem maradtak fent minden évből, és több esetben, különösen a Székely határőr-huszárezred vonatkozásában csak néhány áll rendelkezésre a francia háborúk közel negyedszázados időszakából, ugyanakkor a Horvát–Szlavón határőr-huszárezred esetében egy sem. Szerencsére azonban nem csak a huszár, hanem az egyéb csapatostek mustra-, illetve áthelyezési jegyzékei is tartalmazzák fontos adatokat, miután sokan pályafutásuk során több, akár különböző fegyvernembe tartozó alakulatnál is szolgáltak, így az egyes huszárezredekén kívül vérteseknél, ulánusoknál, s valizséreknél sőt, még gyalogosoknál is. Aprólékos kutatással ugyanis, a sematizmusokban és az Oesterreichisch-militärische Zeitschriftenben egyaránt megtalálható, az aktuális áthelyezéseket és kinevezéseket tartalmazó rovatok, s az ezredtörténetek és nyugdíjazási könyvek alapján felvázolható egy-egy tiszt pályafutása, hogy mikor melyik alakulatnál teljesített szolgálatot, és ez alapján célirányosan lehet az egyes ezredek iratanyagában kutatni a részletesebb, személyes adatok után.

Az említett nyugdíjazási könyvek önmagukban is nagyon hasznos és tartalmas forrást képeznek. Miután a tisztek haláláig vezették ezeket, így a mustrajegyzékekkel ellentétben nem csak a pályafutás egy-egy adott időpontjáig szolgáltatnak információkat, hanem az egész életpályát áttekintik. Tartalmazzák a születés és elhalálozás idejét, helyét, a vallási hovatartozást, a családi állapotot, a született gyermekek számát, esetenként ezek neveit, az elért legmagasabb rangfokozatot, a teljes katonai szolgálat időtartamát, a nyugállományba lépés időpontját, az elnyert katonai és egyéb kitüntetéseket, címeket (pl. császári-királyi kamarás, belső titkos tanácsos stb.), valamint természetesen az egész katonai pályafutás fontosabb eseményeit. Az ezekben felvázolt pályaképek hátránya azonban a mustrajegyzékekhez képest az, hogy csak a szolgálatba lépés kezdő időpontját adják meg pontos dátummal, a továbbiakban viszont az egyes rangfokozatokba történő kinevezések, áthelyezések időpontját nem közlik, csak az adott rangban, adott alakulatnál eltöltött időtartamot, így ezekből a kinevezések és áthelyezések időpontja csak hozzávetőleges pontossággal állapítható meg. Ráadásul a nyugdíjazási könyvekbe, értelemszerűen csak a nyugállományba helyezett tisztekről készültek bejegyzések, illetve számunkra tisztázatlan okokból még ezek mindegyikéről sem. Így a vizsgált személyeknek csak alig több mint egyharmadáról, összesen 109 főről áll rendelkezésre nyugdíjazási könyv.

A korszakban az aktív katonai szolgálatuk közben elhunytakról, illetve a katonai szolgálatból önként kilépett (kvietált) vagy esetleg különböző okokból a hadvezetés által eltávolított tisztekről viszont egyáltalán nem készült külön összefoglaló nyilvántartás. Sok esetben megkönnyíti a kutatást ugyanakkor, hogy jelentős számú tiszt rövid életrajza szerepel a szakirodalomban, főként a dualista monarchia időszakának német nyelvű

munkáiban, jóllehet ezek sok esetben súlyos pontatlanságokat tartalmaznak.⁷ A kutatás természetszerűen akaratlanul is túlmutat mind a megjelölt korszakhatárokon, mind magán a huszárságon is. Egyrészt azért, mert az életpályák jelentős része már a korszakot megelőzően kezdetét vette, illetve azon túl is folytatódott, másrészt mivel a vizsgált személyek jelentős része pályafutása során, mint említettük, nem csak a huszárságnál szolgált, hanem más csapatnemeknél is. Ráadásul a kutatás során nyert adatokból több esetben feltárult az egyes törzstisztek családi háttere is, tovább szélesítve vizsgálatunk körét. A munka végső fázisaként, az életrajzok elkészültét követően kerülhetett sor a feltárt fontosabb életrajzi adatok különböző szempontú történeti-statisztikai elemzésére, majd az így nyert eredmények alapján a huszár-törzstisztek főbb jellemzőire, sajátosságaira vonatkozó következtetések levonására.⁸

A császári-királyi huszár-törzstisztek főbb jellemzői

Kutatásaink és adatgyűjtésünk révén megállapítást nyert, hogy a francia háborúk mintegy negyedszázados időszakában, az akkor fennállt összesen 13 császári-királyi huszárezredben 280 személy teljesített bizonyíthatóan huszártörzstiszti szolgálatot. Ezenfelül további hat esetben kérdéses az illetők huszártörzstiszti szolgálata, és egyelőre megfelelő adatok hiányában nem is tisztázható. Így utóbbiakat kihagytuk a vizsgálatokból, de nyugodtan kijelenthető, hogy, ha ezen személyek ténylegesen huszártörzstisztek voltak is, számuk elenyésző volta miatt a kapott kutatási eredményeket adataik érdemben nem befolyásolnák, így azok véleményünk szerint így is teljes mértékben helytállóaknak és megfelelően alátámasztottnak tekinthetők. Elemzéseink során a legfontosabb mutatók feltérképezése révén pontos képet igyekeztünk alkotni a huszár-törzstisztekre vonatkozóan, melynek során egyúttal törekedtünk – legalábbis azon kérdésekben, ahol ilyen rendelkezésre állt – a korábbi szakirodalom részletes vizsgálatokat nélkülöző, általános megállapításainak pontosítására.

A huszár-törzstisztek nemzetiségi összetétele

Mindenekelőtt a törzstisztek nemzetiségi összetételét vizsgáltuk, melynek kapcsán a régebbi szakirodalom már megállapította (mélyreható kutatás nélkül), hogy a magyarság aránya a huszárezredekben már III. (német-római császárként VI.) Károly (1711–1740) korától fokozatosan csökkent.⁹ Az egyes törzstisztek származási helyét tekintve, az általunk kapott eredmények alapján ugyanakkor a következő kép rajzolódik ki:

---

⁷ A legfontosabb ilyen rövid életrajzi vázlatokat tartalmazó művek: *Jaromir Hirtenfeld*: Der Militär-Maria-Theresien-Orden und seine Mitglieder I–IV.; *Johann Svoboda*: Die Theresianische Militär-Akademie zu Wiener-Neustadt und ihre Zöglinge von der Gründung der Anstalt bis auf unsere Tage. I–III., valamint *Constantin Wurzbach*: Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich, enthaltend die Lebensskizzen der denkwürdigen Personen, welche 1750 bis 1850 im Kaiserstaate und in seinen Kronländer gelebt haben. I–LX. című munkái, továbbá *Hellebronth Kálmán*: A magyar testőrségek névkönyve. 1760–1918 címmel megjelent könyve és végül a *Hadtörténelmi Közlemények* korai számai.

⁸ Megjegyzendő, hogy néhány, egyelőre hiányzó életrajzi adat következtében munkánkat nem tekintjük lezártnak. Mindazonáltal az eddig feltárt adatmennyiség is messzemenően alkalmas megalapozott következtetések levonására a huszárság törzstiszteikarának vonatkozásában.

⁹ Vö.: A magyar huszár, 127–128. o.; *Liptai-Borus* 427. o.

<i>Származási hely/nemzetiség¹⁰</i>	<i>Létszám</i>	<i>Százalékos arány</i>
Magyar Szent Korona országai/magyar	184	65,71
Osztrák–német örökös tartományok/ausztriai német	24	8,57
Cseh-Morvaország, Osztrák Szilézia/cseh	22	7,86
Itáliai Habsburg-birtokok/olasz	7	2,5
Kelet-Galícia/lengyel	3	1,07
Osztrák-Németalföld	2	0,71
Fiume ¹¹	1	0,36
Német-Római Birodalom/birodalmi német	31	11,07
Franciaország	4	1,43
Ismeretlen	2	0,71
<i>Összesen</i>	<i>280</i>	<i>100</i>

A magyar honos huszártörzstisztek származási megoszlása:

<i>Nemzetiség</i>	<i>Létszám</i>	<i>Százalékos arány</i>	<i>Százalékos arány az összes törzstiszthez képest</i>
Magyar	144	78,26	51,43
Magyarországi német ¹²	27	14,67	9,64
Magyarországon élő indigena	5	2,72	1,78
Délszláv ¹³	8	4,35	2,86
<i>Összesen</i>	<i>184</i>	<i>100</i>	<i>65,71</i>

A korszakban biztosan huszártörzstisztként szolgálatot teljesítő 280 személyt vizsgálva kitűnik, hogy a Magyar Korona országaiból származó, magyar honosnak tekinthető 184 fő tette ki a törzstisztek mintegy kétharmadát (65,71 %). A hungarus értelemben vett

¹⁰ Utóbbi kategória alapján a nem a család alapvető származási helyén született, de etnikailag egyértelműen behatárolható hovatartozású törzstisztek is az adott csoportban kerülnek feltüntetésre, például egy birodalmi német családból származó, de Magyarországon született személyt természetesen birodalmi németként kategorizáltunk.

¹¹ Az innen származó báró Mathias Loy ezredes születésének idején, 1750-ben a város a Habsburgok fősége alatt álló szabad kikötő volt, és csak 1776-ban csatolták előbb Horvátországhoz, majd 1779-ben a szűkebben vett Magyar Királysághoz.

¹² Egyéb adatok hiányában, amennyiben nem merült fel osztrák vagy német-római birodalmi illetőségük, némileg leegyszerűsítve, alapvetően idesoroltuk a Magyarországon, elsősorban németek által (is) lakott területeken (Buda, Pozsony, Sopron, Szepesség, Szászföld stb.) született német nevű törzstiszteket, ami ugyanakkor nem zárja ki egyes esetekben az elmagyarosodott családból való származást sem. Így a magyar nemzetiségűek aránya a valóságban a fent megadottnál minden bizonnyal még jelentősebb volt, ilyen részletességű vizsgálat azonban az esetek többségében sajnos nem végezhető.

¹³ Az alapvetően délszlávok lakta Horvátországból és a Katonai határőrvidékről származó személyeket soroltuk ide, akik között a horvátokon kívül valószínűsíthetően szerbek és németek is megtalálhatók, az itt született inkább magyarok tekinthető két főt ugyanakkor a magyarokhoz számítottuk.

magyarok körét tovább bontva az is látszik, hogy a 144 főnyi, etnikailag is valószínűsíthetően magyar önmagában is több mint a felét (51,43 %) alkotta a huszártörzstiszti karnak. A helyzet ezek alapján kedvezőbb volt a korábban feltételezettnél.¹⁴

Leszögezhetjük, hogy az idegenek huszárság soraiba a XVIII. század első felétől megindult nagyszámú beáramlása ellenére a császári-királyi huszárezredek törzstiszti karnak többségét továbbra is a Magyar Szent Korona országaiból származók alkották, köztük is, az országban meglévő számarányukat messze meghaladóan, a túlnyomó többséget (78,26 %) a magyar etnikumúak tették ki, akik körében a huszár csapatnem nyilvánvalóan a legnépszerűbb volt. A hungarusokon belüli kiemelkedő arányukhoz minden bizonnyal hozzájárult, hogy a törzstiszti kar döntő része a nemességből származott. A magyarországi nemzetiségek ugyanakkor közismerten hiányos rendi struktúrájuk révén, a magyaroktól eltérően, elenyésző számú nemessel rendelkeztek. A magyarországi nemzetiségeket jelentősebb számban csak a főként a városi polgárságból származó németek, illetve kisebb mértékben a délszlávok képviselték, ez utóbbiak jellemzően ugyanis inkább a határezredekben teljesítettek szolgálatot.

Végezetül a hungarus értelemben vett magyarok közé soroltunk öt idegen eredetű, de Magyarországon élő, indigenátussal rendelkező családból származó törzstiszteket is, köztük az indigenátust csak 14 éves korában elnyert, azonban magyar anyától, Magyarországon született gróf Wartensleben Ferdinándot. Ők mindannyian bizonyíthatóan magyar honosak voltak, szemben néhány, magyarországi birtokai révén indigenátussal szintén rendelkező, gyakorlatilag azonban nem itt élő, a birodalmi arisztokráciához tartozó családdal. A Habsburg Birodalom osztrák feléből összesen 59 fő (21,07 %), vagyis a törzstisztek valamivel több mint egyötöde származott. Túlnyomó részük közel egyenlő arányban a korábbi osztrák–német örökös tartományokból és a Vencel-korona országaiból került ki, amelyek 24 illetve 22 fővel közel egytizedét adták az összes huszártörzstiszteknél. A birodalom egyéb területeiről elenyésző számú törzstiszte került ki, így a Habsburgok itáliai birtokain vagy a birodalom egyéb tartományaiban született, de többségében bizonyíthatóan olasz eredetű volt 7 személy, Kelet-Galíciából származott továbbá, illetve a birodalomban élő lengyel volt 3 fő, végezetül Osztrák Németalföldről 2, Fiuméből pedig 1 fő származott. A Magyar Korona országait is beleszámítva a Habsburg Birodalomból tehát együttesen 243 fő (86,79 %) származott, vagyis a huszártörzstisztek túlnyomó része a Habsburg Birodalomból került ki. A birodalmon kívülről mindössze 37 fő (13,21 %) származott, köztük is a döntő részt a Német-Római Birodalomból érkezők képviselték, szám szerint 31-en (11,07 %) voltak. Ezen kívül Franciaországból származott 4 fő (1,43 %), további 2 fő (0,71 %) származási helyét pedig egyelőre nem sikerült tisztáznunk.

A magyar honos huszártörzstisztek szűkebb származási hely szerinti megoszlása

Az előbbi vizsgálati témához szervesen kapcsolódik a magyar honosak szűkebb származási hely szerinti megoszlásának kérdése is. Már Hajdú Tibor is megállapította a bécsújhelyi Katonai Akadémia dualizmus kori növendékeinek származási megoszlását

¹⁴ A tisztikar egészét tekintve nyilvánvalóan még kedvezőbb arányt kapnánk, miután a főtisztek körében minden bizonnyal még nagyobb volt a magyarok száma, sok idegen származású, korábban máshol szolgáló tisztet ugyanis csak törzstisztként helyeztek a huszárezredekbe.

vizsgálva, hogy az egykori Magyarországnak jelentős területei voltak, melyek nem nagyon adtak tiszteket a hadseregnek. Bizonyos jól körülhatárolható országrészek ugyanakkor annál többet.¹⁵ Ezt a tényt a huszártörzstisztekre irányuló kutatásaink is egyértelműen alátámasztják. A 184 magyar honos huszártörzstiszt születési helyének vonatkozásában ugyanis Magyarország 1785 előtti közigazgatási rendszerét alapul véve¹⁶ a következő eredményt kapjuk:¹⁷

<i>Származási hely</i>	<i>Létszám</i>	<i>Százalékos arány</i>
<i>Magyarország</i>		
Abaúj vm.	6	3,26
Arad vm.	0	0
Árva vm.	1	0,54
Baranya vm.	0	0
Bars vm.	3	1,63
Bács vm.	1	0,54
Bereg vm.	0	0
Békés vm.	0	0
Bihar vm.	3	1,63
Borsod vm.	4	2,17
Csanád vm.	3	1,63
Csongrád vm.	0	0
Esztergom vm.	2	1,09
Fejér vm.	3	1,63
Gömör vm.	3	1,63
Győr vm.	0	0
Heves és Külső-Szolnok vm.	7	3,8
Hont vm.	2	1,09
Komárom vm.	1	0,54
Liptó vm.	2	1,09
Máramaros vm.	0	0
Moson vm.	0	0
Nógrád vm.	3	1,63

¹⁵ *Hajdú* 47. o.

¹⁶ A II. József 1785-ös közigazgatási reformjai előtti állapothoz való viszonyítást egyértelműen indokolja, hogy az ismert születési idejű 177 törzstiszt szinte mindegyike ezt megelőzően látta meg a napvilágot, és mindössze ketten (gróf Esterházy Vince és gróf Hadik Vilmos) születtek 1785 után, egy (gróf Amade Ferenc Szeráf) pedig 1785 körül.

¹⁷ A táblázat összeállításához a Történeti földrajzi kislexikon szolgált alapul. Ld.: *Zsidi*, VI. táblázat.

<i>Származási hely</i>	<i>Létszám</i>	<i>Százalékos arány</i>
Nyitra vm.	7	3,8
Pest-Pilis-Solt vm.	12	6,52
Pozsony vm.	12	6,52
Sáros vm.	3	1,63
Somogy vm.	3	1,63
Sopron vm.	4	2,17
Szabolcs vm.	3	1,63
Szatmár vm.	4	2,17
Szepes vm.	3	1,63
Tolna vm.	4	2,17
Trencsén vm.	4	2,17
Turóc vm.	5	2,72
Ugocsa vm.	0	0
Ung vm.	1	0,54
Vas vm.	13	7,07
Zala vm.	1	0,54
Zemplén vm.	3	1,63
Zólyom vm.	0	0
<i>Vármegyerendszeren kívüli területek</i>		
Kiskunság	0	0
Nagykunság	1	0,54
Jászság	1	0,54
Hajdú városok	1	0,54
Szepesi városok ¹⁸	1	0,54
Temesi bánság (1778-ig)	2	1,09
Tengermellék	0	0
Nagykikindai kerület	0	0
A Tiszán inneni koronai kerület	0	0
<i>Erdély</i>		
Alsó-Fehér (1765-ig Fehér) vm. ¹⁹	1	0,54
Belső-Szolnok vm.	2	1,09
Doboka vm.	0	0

¹⁸ 1772-ig Lengyelországnak elzálogosított települések.

¹⁹ A Királyhágón túli Fehér vármegye 1765 elején vált két részre, amikor is Alsó- és Felső-Fehér külön főispánokat kaptak. *Pesty* 55. o.

<i>Származási hely</i>	<i>Létszám</i>	<i>Százalékos arány</i>
Felső-Fehér (1765-ig Fehér) vm.	1 ²⁰	0,54
Fogaras vidéke	1	0,54
Hunyad vm.	2	1,09
Kolozs vm.	2	1,09
Küküllő vm.	1	0,54
Torda vm.	1	0,54
Székely székek és vidékek	10	5,43
Szász székek és vidékek	3 ²¹	1,63
Partium	0	0
<i>Horvátország</i>		
Kőrös vm.	0	0
Varasd vm.	1	0,54
Zágráb vm.	3	1,63
Túrmezei kerület	0	0
<i>Szlavónia</i>		
Pozsega vm.	0	0
Szerém vm.	0	0
Verőce vm.	2 ²²	1,09
Katonai határőrvidék	7	3,8
<i>Habsburg tartományok</i>		
Alsó-Ausztria	7	3,8
Morvaország	1	0,54
Galícia	1	0,54
<i>Külföld</i>		
Német-Római Birodalom	1	0,54
Francia Királyság	1	0,54
Lengyel Királyság ²³	1	0,54
Ismeretlen	3	1,63
<i>Összesen</i>	<i>184</i>	<i>100</i>

²⁰ Gróf Nemes György szülőhelye, Hídvég, születése idején, 1748-ban még Fehér vármegyében volt található. A vármegye kettéosztását, 1765-öt követően azonban Felső-Fehérhez került.

²¹ Meg kell azonban jegyezni, hogy a Nagyszébenben született gróf Bánffy György származását tekintve természetesen nem volt szász.

²² Egyikük, Demeter Radubitzky esetében csak a szlavóniai születés biztos, a vármegye nem ismert.

²³ Az itt világra jött Vécsey Ágost születésekor (1770 körül) még teljes területi integritásában létezett az önálló Lengyel Királyság.

A legtöbb huszártörzstisztet kibocsátó régió egyértelműen a Bécs vonzáskörébe eső, egyben az ország legsűrűbben lakott részei közé tartozó, Komárom, Nyitra, Pozsony, Sopron és Vas vármegyék alkotta nyugat-magyarországi körzet, ahonnan összesen 37 fő, vagyis az összes magyar honos törzstiszt egyötöde (20,1 %) származott. Ezt követi a nagyjából a Felvidék középső részét képező, szintén sűrűn lakott terület, Abaúj, Borsod, Gömör, Liptó, Nógrád, Sáros, Szepes, Turóc és Zemplén vármegye 35 fővel vagyis 19,02 %-kal. Külön említést érdemel az aprócska Turóc vármegye, amely 5 huszártörzstiszt szülőhelye volt. Összesen 25 fő, vagyis 13,59 % származott a korszakban egyre inkább Magyarország szellemi és politikai központjává fejlődő Pest-Buda vonzáskörzetébe tartozó Esztergom, Fejér, Heves és Külső Szolnok, valamint a Jászság és Pest-Pilis-Solt vármegyék alkotta régióból. Végezetül, a törzstisztek több mint egy tizedét adta 24 fővel (13,04 %) a Partium nélkül vett Erdély is, melynek viszonylag egyenletes megoszlást produkáló vármegyéiből ugyan kevés törzstiszt származott, ezt ellensúlyozta viszont a Székelyföld, amely az erdélyi származásúak mintegy felét bocsátotta ki, jelezve a székelység katonáskodás iránti hagyományos vonzódását.

A másik véglét tekintetében is körülhatárolhatók hasonló régiók. Az Alföld délkeleti részén, az Arad, Békés és Csanád vármegyék képezte terület egy huszártörzstisztet sem adott a korszakban. Akárcsak a Kárpátok alatti, Bereg, Máramaros, Ugocsa vármegyék alkotta térség, vagy a Partium és az 1733-ig idetartozó Arad vármegye területe. Előbbiek esetében a ritka népsűrűség, a szegénység mellett a függetlenségi hagyományok és különösen a hegyvidéken a nemesség zárkózott életmódja is magyarázatul szolgálhat. Ezek egyike sem igaz ugyanakkor a Balatontól nyugatra és északra félkörben elhelyezkedő, Győr, Moson, Veszprém és Zala vármegyék alkotta dunántúli területre, mely mindösszesen csupán egy fő származási helyét jelentette, ami a szomszédos, nyugat-magyarországi vármegyékkel összevetve különösen meglepő. Moson esetében ez magyarázható a népesség kis számával és az ehhez képest is elenyésző arányú nemességgel. A kifejezetten nagy lélekszámú, és az országos átlagot messze meghaladó arányú, a vármegyék közül a legtöbb huszártörzstisztet adó Vasnál is nagyobb számú nemességgel rendelkező Zala, illetve Veszprém vármegyékben viszont csak a bécsi udvarhoz való – minden bizonnyal negatív – viszonyulás szolgálhat némi magyarázatul.²⁴ Am Győr vármegye esetében ez sem.

Hajdú Tibor mintegy 100 évvel későbbi időszakra vonatkozó megfigyeléseivel összevetve megállapítható, hogy bizonyos tendenciák nem változtak hosszabb idő alatt sem, és már korszakunkban is jelen voltak. Megjegyzendő természetesen, hogy Bécsújhelyre nyilván alapvetően más társadalmi rétegek mentek, mint huszárnak vagy huszártisztnak, ami nyilvánvalóan magyarázatul szolgálhat bizonyos eltérésekre.

A dualizmus idején is evidencia volt ugyanakkor a központi, Pest-Buda körüli térség, Nyugat-Magyarország, valamint a Székelyföld meghatározó szerepe a tiszti utánpótlásban. Annyi eltéréssel, hogy akkoriban a nyugat-magyarországi régióban Győr vármegye is jelentős számban bocsátott ki bécsújhelyi hallgatókat. Akkor is érvényesült továbbá a Kárpátok alatti terület csekély részesedése. Korszakunkkal ellentétben azonban a Felvidék középső vármegyéiből kevesen kerültek a tisztikarba, bár Abaúj-Torna, Sáros, Szepes és Zemplén vármegyék részesedése Hajdú szerint akkor is viszonylag jelentős volt, jöllehet nem oly mértékben, mint korábban. Végezetül, Hajdú Tibornak is feltűnt a Balaton körüli vármegyék alulreprezentáltsága, melyre azonban nem próbált magyarázatot adni.

---

²⁴ A nemesség és a népesség számára az egyes vármegyékben ld.: *Fényes* 20–23. o.

A huszár törzstiszti vallási megoszlása

A huszártörzstisztek nemzeti hovatartozás szerint is taglalt felekezeti megoszlásáról az alábbi táblázat ad részletes áttekintést:

<i>Vallás, származás</i>	<i>Róm. kat.</i>	<i>Ref.</i>	<i>Ev.</i>	<i>Unit.</i>	<i>Gör. kat.</i>	<i>Gör. keleti</i>	<i>Isme- retlen.</i>	<i>Össze- sen</i>
A Magyar Szent Korona országai (magyar)	133	21	20	2	–	2	6	184
Osztrák–német örökös tartományok (ausztriai német)	24	–	–	–	–	–	–	24
Cseh-Morvaország, Osztrák Szilézia (cseh)	20	–	1	–	–	–	1	22
Itáliai Habsburgbirtokok (olasz)	6	–	–	–	–	–	1	7
Kelet-Galícia (lengyel)	3	–	–	–	–	–	–	3
Osztrák-Németalföld	2	–	–	–	–	–	–	2
Fiume ²⁵	1	–	–	–	–	–	–	1
Német-Római Birodalom (birodalmi német)	17	2	11	–	–	–	1	31
Franciaország	4	–	–	–	–	–	–	4
Ismeretlen	–	–	1	–	–	–	1	2
<i>Összesen</i>	210	23	33	2	0	2	10	280

A vallási megoszlást tekintve nagy meglepetést nem tapasztalni. Tíz fő felekezeti hovatartozása egyelőre nem ismert. A 270, e tekintetben rendelkezésre álló adatból kiindulva egyértelmű, hogy a nagy többség, 210 fő (75 %) római katolikus volt. Nagy számának megfelelően etnikai megoszlását tekintve is ez a csoport mutatja a legvegyesebb képet: magyarok, horvátok, a Habsburg Birodalomból származó németek, csehek, olaszok lengyelek, birodalmi németek és franciák egyaránt találhatók közöttük. Látható az is, hogy az egyéb felekezetekhez tartozók ugyanakkor szinte kizárólag csak a magyar honosak illetve a birodalmi németek közül kerültek ki. Ennek megfelelően a második legjelentősebb arányt képviselő 33 főnyi (11,79 %) evangélikus (lutheránus) törzstiszt, a Csehországból származó egy fő kivételével, főleg a Felvidékről valamint Vas vármegyéből és Sopron városából származó magyarok és németek, a szepességi és erdélyi szászok, valamint természetesen a

²⁵ Fiuméra vonatkozóan ld. a 11. számú jegyzetet!

birodalmi németek köréből került ki. Református hitű (kálvinista) 23 fő (8,21 %) volt, akik túlnyomórészt magyar köznemesek voltak, három magyar mágnással és egy birodalmi némettel kiegészítve. Az unitárius vallást két székely nemes képviselte 0,71 %-os aránnyal. Végezetül a határőrvidékről származó két délszláv származású törzstisztnak köszönhetően hasonlóan elenyésző arányban a görög-keleti ortodox egyház is képviselve volt (0,71 %). Utóbbiak csekély száma, továbbá a görög katolikusok (unitusok) teljes hiánya, nyilván a már említett tényből fakadt, miszerint az e vallásúak nemzetiségi mivoltukból következően főleg a határőrezredekben szolgáltak, nem pedig a huszároknál.

A pályakezdés típusai

A későbbi huszártörzstisztek pályakezdési módozatainak vizsgálata révén egyúttal a tisztté válás jellemző típusairól is képet kapunk. Pályakezdésen a császári-királyi hadseregben történő első szolgálatvállalást értve, 251 fős minta alapján az alábbi megoszlást figyelhetjük meg:

<i>Első rangfokozat</i>	<i>Létszám</i>	<i>Százalékos arány</i>
Közlegény	47	14,74
Nem kombattáns katonai tisztség	3	1,2
Altiszt	6	2,4
Hadapród	122	48,6
Tiszt	83	33
<i>Összesen</i>	<i>251</i>	<i>100</i>

A legtöbben, a későbbi huszártörzstiszteknek közel fele (48,6 %) hadapródként kezdte katonai pályáját, több, mint egyharmaduk (33 %) rögtön tisztként, több mint egy tizedük (14,74 %) pedig közlegényként. Az első három típushoz képest elhanyagolható az altisztként (2,4 %), illetve a nem kombattáns katonai tisztséget betöltőként (1,2 %) indulók aránya. Utóbbiak közül egyébként kettő furirként, egy fő pedig hadbíróként, auditorként kezdte pályáját. Előbbiek közül néhány kategóriát továbbiakra is bonthatunk. Így például az 1763-tól rendszeresített hadapródoknak három típusuk volt. Az 1798-ig fennállt, kizárólag a gyalogságnál rendszeresített zászlóhadapród,²⁶ a császári-királyi rendes hadapród, röviden császárhadapród és az önköltséges vagy magánhadapród voltak.²⁷

Zászlóhadapróddá a két legfontosabb tisztképző intézményből: a bécsújhelyi Katonai Akadémiáról és a hadmérnöki iskolából – amit 1778-tól Hadmérnök Akadémiának hívtak – kikerült, kevésbé jó eredménnyel végzett hallgatókat nevezték ki, a legjobbak ugyanis egyből tisztí rangot kaptak. Császári-királyi rendes hadapródok főként az aktív tisztek szervezett tisztképzésben részt nem vett fiaiból lettek, és esetenként őket is elő-

²⁶ 1798-ban, az első koalíciós háború lezárását követő reformok során az addigi zászlóhadapródok zászlósi rangot kaptak. Nagy-L. István 27. o.

²⁷ Wrede I. 89. o.; Dorombay-Reé 72. o.

léptethették zászlóhadapróddá.²⁸ Az önköltséges hadapródok intézménye az arra alkalmas fiatalok saját költségükön történő hadapróddá válását szolgálta. Ez esetben maguknak kellett megvásárolniuk az egyenruhát és a felszerelést, valamint igazolniuk kellett, hogy ellátásukra megfelelő mértékű havi támogatás áll a rendelkezésükre.²⁹ Zászlóhadapródként a vizsgált mintából mindössze hárman kezdtek aktív szolgálatukat (1,2 %). 38-an voltak a császárhadapródok (15,14 %). A leggyakoribb azonban az önköltséges hadapród típusa volt, ők 81-en voltak (32,3 %).

A második legnagyobb számú kategóriát jelentő, a császári-királyi hadseregben pályáját rögtön tisztként kezdő 83 főből heten a bécsújhelyi Katonai Akadémiáról, öten a Mérnökakadémiáról, szintén öten a Magyar Királyi Nemesi Testőrségtől,³⁰ ketten az inszurrekcióból, kilencen pedig valamely idegen hadseregből kerültek tisztként a reguláris császári-királyi haderő állományába. Utóbbiak közül legtöbben, szám szerint heten a francia hadseregből, ketten valamelyik német állam seregéből, egy fő pedig a svéd hadseregből lépett császári-királyi szolgálatba. A francia szolgálatból átálltak nagyobb aránya nyilvánvalóan a forradalom nyomán megindult emigrációs hullámnak köszönhető.

A rögtön tisztként kezdők több mint felét (66,27 %) kitevő 55 fő kinevezés vagy vásárlás útján jutott tiszti ranghoz, többnyire minden előképzettség nélkül. A császári-királyi hadseregben elterjedt nepotizmusnak köszönhetően az ilyen kinevezésre általában rokoni, baráti kapcsolatok révén került sor.³¹ Így például az ezredtulajdonos vagy ezredparancsnok gyakran szerzett tiszti állást fiainak vagy más rokonainak, de általános volt a tiszti rangok pénzért történő adásvétele is, amit hivatalosan 1804-ben szüntettek meg.³² Néhány forrás alapján azonban úgy tűnik, hogy ez, ha burkoltan és ritkábban, de a későbbiekben is előfordult.³³

A pályakezdés típusait vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a tiszti utánpótlás fő forrása egyértelműen a hadapródi rendszer, azon belül is az önköltséges hadapródok voltak. A szervezett tisztképzés – még ha ehhez a nemesi testőrséget is hozzászámítjuk, amely részben szintén a katonai képzést szolgálta – ekkor még nem tett szert nagy jelentőségre, a tisztképző intézményekből kibocsátottak aránya, legalábbis a huszárság esetében elenyésző volt. Figyelemre méltó ugyanakkor az a közel 15 %, aki közlegényi sorból jutott fel a törzstisztek, sőt, mint látni fogjuk, gyakran a tábormokok közé, ami kétségkívül nagy teljesítménynek tekinthető, és bizonyítja, hogy a hadvezetés szemében az előléptéseknél ekkor már a rátermettség és a tehetség is jelentős súllyal bírt a származás és a szolgálati idő mellett.

Fentiek tükrében tehát feltétlenül pontosításra szorulnak az olyan, az eddig hiányzó részletes feltárások következtében szükségszerűen kategorikus megállapítások, mint például a Simonyi József pályafutására vonatkozó kijelentés: „...közkatonából egészen az

²⁸ Wrede I. 89. o.

²⁹ Uo.; Krieg gegen die Französische Revolution, 213. o.

³⁰ 1767-től ugyanis a Nemesi Testőrségtől a gárdisták alhadnagyi rangban léphettek át a reguláris ezredekbe, hat év szolgálat után pedig főhadnagyként. Ld.: HL Főudvarmesteri Hivatal előterjesztése és HL Főudvarmesteri Hivatal rendelete.

³¹ Erre többek között ld.: *Bencze* 14–15., 17. o.

³² *Amon* 11. o.

³³ Vö.: *Frankenburg* 187.o.; *Hajdú* 48. o.

ezredesi rangig vitte. Figyelembe véve a korabeli előléptetési szabályokat ezt igen ritka dolognak tekinthetjük a császári és királyi (!) hadseregben”.³⁴ Utalhatunk továbbá egy frissen megjelent külföldi munkában Paulinyi Mihállyal kapcsolatban leírtakra is, mely szerint az olyan felemelkedés, mint az övé, vagyis, hogy a közlegénységtől alezredességig jutott, különösképp ritkán volt lehetséges.³⁵

Út a törzstisztségig

Az egyes pályafutások gyorsaságáról az első törzstiszti rangfokozat megszerzéséig eltelt idő hosszának vizsgálata révén próbáltunk képet alkotni. Az e vonatkozásban hiánytalanul feldolgozott 240 életpálya alapján megállapítottuk, hogy átlagosan mintegy húsz és fél évi pályafutás után sikerült elérni az első törzstiszti rangot, ami két fő esetében az őrnagyi átugrásával rögtön az alezredesi rangfokozat volt.³⁶ Ez elég gyorsnak tekinthető, és abból kiindulva, hogy rendszerint 17 éves korban kezdték pályafutásukat,³⁷ azt jelenti, hogy nagy részük viszonylag fiatalon, már 40 éves kora előtt törzstiszti beosztásba került. E tekintetben kifejező a szélső értékek, vagyis a törzstisztséghez vezető legrövidebb illetve leghosszabb ideig tartó pályafutással rendelkezők vizsgálata is. Alapvetően két csoportot vizsgáltunk, a leggyorsabb pályafutások közé a törzstiszti rang tíz évnyi vagy ennél rövidebb idő alatti, a leglassabb karrierek közé pedig ennek 30 évnyi vagy még hosszabb idő alatti elérését sorolva.

Az első csoportba 20 fő (8,33 %) került, a másodikba pedig 21 (8,75 %). Talán nem túlzás arra következtetni, hogy a pályafutások gyorsaságát tekintve elég szimmetrikus volt a megoszlás, amely valahol az említett 20 és fél év körül érthette el a csúcst. Jelzi ugyanakkor azt is, hogy ezek a szélső értékek nem túlzottan jellemzőek. Az viszont igen, hogy kik azok, akikhez ezek a pályafutások köthetők.

Nem meglepetés, hogy a húsz leggyorsabb karriert befutó személy közül mindössze egy fő, Ujházy András nem volt arisztokrata, ő viszont két ízben is vásárlás révén ugrott át egy-egy rangfokozatot.³⁸ A többiek ugyanakkor valamennyien rendkívül előkelő és befolyásos családokból származtak, így például gróf Hadik András tábornagy fia, illetve unokája, két Esterházy gróf, egy Batthyány gróf és gróf Zichy Károly állam- és konferenciaminiszter két fia, akárcsak gróf Bánffy Györgynek, Erdély fő kormányzójának a fia, illetve az ősi cseh nemesi családból származó, a tábornagyi rangfokozatot a korszak huszártörzstisztjei közül egyedül elérő gróf Eugen Wratislaw von Mitrovitz und Schönfeld. Többségük (16 fő) természetesen eleve tisztként kezdte pályafutását és mindössze

³⁴ Vö.: *Merényi-Metzger* 421. o.

³⁵ Ld.: *Die Koalitionskriege*, 226. o. 21. l.j. – Nem állítjuk természetesen, hogy a széles katonatömegek számához képest jelentős lett volna az ilyen pályafutások gyakorisága, a fent leírtak alapján ugyanakkor egyértelmű, hogy korántsem példa nélküli, egyedülálló esetekről van szó.

³⁶ Csanády József és Zichy (1811-től) -Ferraris Ferenc esetében került erre sor. Csanádyt a 7. számú huszárezred elsőkapitányából 1800-ban az újonnan felállított Nádor-huszárezred alezredességévé nevezték ki. Ld.: ML HR 12 1803 Karton-Nr. 7798.

³⁷ Újoncul hivatalosan 17 és 40 év közötti férfiakat állíthattak, ugyanakkor gyakran előfordult, hogy ennél fiatalabbak is beálltak katonának, sokszor idősebbnek állítva magukat a valóságosnál. Ezenkívül az uralkodóházak tagja is gyakran már egész fiatalon magas katonai rangokat viseltek, persze tényleges katonai szolgálat nélkül.

³⁸ ML HR 9 1811 Karton-Nr. 7690

2–2 fő császári-királyi hadapródként, illetve önköltséges hadapródként. Közlegényként induló nem volt köztük, ami korántsem mondható el a másik végletet jelentő csoportról.

A törzstisztek közé jutásig eltelt leghosszabb idő a vizsgált mintában Szombathelyi János nevéhez fűződik, aki 39 év után, 56 évesen lett őrnagy, de még ezt követően is további 13 évet szolgált és végül vezérőrnagyi ranggal nyugdíjazták.³⁹ A második leghosszabb idő, 38 év Fóris Sándorhoz köthető, aki 58 éves korában érte el az őrnagyi rangot, de ezt követően már csak egy évet szolgált.⁴⁰ 37 évre volt szüksége az első törzstiszti rang megszerzéséhez 3 főnek, 36-ra, 35-re, 34-re és 33-ra egyaránt két-két főnek, 32-re háromnak, 31-re kettőnek, végül 30 évre 3 főnek.

Érdekes, hogy ennek a 21 törzstisztnak alig több mint a fele, 11 fő kezdte csupán közlegényként a pályafutását. Hatan ugyanis önköltséges hadapródként, egy császári-királyi hadapródként, egy altisztként (káplárként), további egy furirként, egy pedig alhadnagyként indult el a katonai pályán. Nem meglepő ugyanakkor, hogy főnemesi születésű nem volt köztük, többnyire szegény kismemesi, illetve néhány esetben valószínűsíthetően nememesi címmel sem rendelkező családokból származtak.⁴¹

Megállapítható, hogy a katonai karrier gyorsaságához kötődő két szélső értéket megtestesítő csoportok egyúttal a törzstisztikar társadalmi, származási végleteivel is jelentős részben egybevágnak, és gyakorlatilag leképezik azt.

A katonai pálya csúcsa az elért legmagasabb rangfokokatok tükrében

A katonai szolgálat eredményességének további egyértelmű mutatója az emelkedés gyorsaságán kívül a pályafutás során elért legmagasabb rangfokozat. Erre vonatkozóan, a pályafutások egész, néha az alapvetően vizsgált korszakon jelentősen túlmutató időtartamát figyelembe véve, a biztosan huszártörzstisztként szolgáló mind a 280 főt vizsgálva a következő eredményt kaptuk:

<i>Legmagasabb rangfokozat</i>	<i>Létszám</i>	<i>Százalékos arány</i>
őrnagy	72	25,71
címzetes alezredes	21	7,5
alezredes	29	10,36
címzetes ezredes	26	9,28
ezredes	32	11,43
címzetes vezérőrnagy	9	3,21
vezérőrnagy	35	12,5
címzetes altábornagy	4	1,43
altábornagy	32	11,43

³⁹ ML DR 1 1811 Karton-Nr. 6762; PB Generale I. Bd fol. 145.

⁴⁰ ML HR 4 1792 Karton-Nr.7443; PB Oberstlieutenants I. Bd. fol. 92.

⁴¹ Egyikük Mathias Loy azonban később bárói címet szerzett. Ld.: *Megerle* 74. o.

<i>Legmagasabb rangfokozat</i>	<i>Létszám</i>	<i>Százalékos arány</i>
címzetes lovassági tábornok	5	1,78
lovassági tábornok	14	5
tábornagy ⁴²	1	0,36
<i>Összesen</i>	<i>280</i>	<i>100</i>

A 280 huszártörzstisztnek mindösszesen alig a negyede, 72 fő (25,71 %) nem tudott az első törzstiszti rangfokozatnál feljebb jutni, vagyis az őrnagyságot már elért katonák számára lényegesen nagyobb valószínűsége volt a további emelkedésnek, mint annak, hogy ebben a rangfokozatában megragadjanak. 50-en (17,86 %) fejezték be pályájukat címzetes vagy valóságos alezredesként, ennél némileg többen voltak azonban, az összes törzstiszt egyötöde, 58 fő (20,71 %), akik a címzetes vagy tényleges ezredességet, a legmagasabb törzstiszti rangot is elérték. Ugyanakkor a csoport több, mint egyharmadának, 101 főnek (36,07 %) sikerült a törzstisztségen túllépve a tábornoki karba bekerülni. A kilenc címzetes vezérőrnagyot nem számítva 92 fő (32,86 %), tehát mintegy egyharmaduk ténylegesen is tábornoki beosztásba került. Ez összességében nagyon jelentős katonai teljesítményre enged következtetni, amit egyébként más mutatók, elsősorban a Mária Terézia Katonai Rendet elnyertek nagy száma is alátámasztanak.

A katonai szolgálat lezárulása

„Egy huszár, aki nem halt meg harmincéves kora előtt, gyáva alak!” tartja az Antoine de Lasalle grófnak, Napóleon hős tábornokának tulajdonított mondás.⁴³ A császári-királyi huszártörzstisztek pályafutásának lezárulására irányuló vizsgálataink nyomán azonban ezzel gyökeresen ellentétes kép bontakozik ki, amint ezt az alábbi táblázat is mutatja.⁴⁴

<i>A katonai pályafutás lezárulásának módja</i>	<i>Létszám</i>	<i>Százalékos arány</i>
Kizárás fegyelmi úton	2	0,78
Kilépés	23	8,94
Hősi halál	23	8,94
Természetes halál	55	21,4
Nyugállományba helyezés	154	59,92
<i>Összesen</i>	<i>257</i>	<i>100</i>

⁴² A csak kevesek számára adományozott legmagasabb katonai rangfokozatot egyedül gróf Eugen Wratistaw von Mittrovitz und Schönfeld tudta elérni, ő is csak jóval a korszakon túl, 1854-ben. Pályafutására vonatkozóan ld.: *Wurzbach* LVIII. 150–151. o.

⁴³ Az eredeti francia idézet így hangzik: „Un hussard qui n'est pas mort à trente ans est un jean-foutre!” *Tóth Ferenc* 64. o. 56. sz. jegyzet. – A mondásnak, amelyet egyébként Lannes marsallnak is tulajdonítanak, a 30. helyett a 40. életévhez kapcsolódó változata is létezik. Vö.: *Ságvári–Somogyi* 16. o.

⁴⁴ A hangzatos kijelentés nyilvánvalóan a francia huszárság esetében sem helytálló.

A pályafutás lezárulásának módja szerint ugyanis a 257 fős minta alapján megállapítható, hogy a vizsgált törzstisztek jóval több mint fele 154 fő (59,92 %) került nyugállományba, közel egytizedük 23 fő (8,94 %) kilépett, 55 fő (21,4 %) aktív szolgálata alatt halt természetes halált, 2 főt (0,78 %) fegyelmi úton zárt ki a hadsereg a soraiból és mindössze alig tizedük, 23 fő (8,94 %) szenvedett hősi halált. Ez korántsem meglepő a huszároknak ugyanis mozgékonyaságuk, változatos és kötetlenebb harcászati alkalmazásuk révén lényegesen nagyobb volt a túlélési esélyük, mint a többnyire zárt alakzatban harcoló gyalogos bajtársaiknak. Nyugodt öregkorról azért a nyugdíjig eljutott huszártörzstisztek esetében is ritkán beszélhetünk, a katonáskodás hosszú évtizedei többnyire súlyos nyomokat hagytak még a legkeményebb szervezetben is, így nem meglepő, hogy többségüket rokkantként helyezték nyugállományba, amivel kapcsolatosan persze akkoriban is előfordultak visszaélések. A rokkantságnak, mértékétől függően, három kategóriája létezett, így a teljes rokkant (Realinvalid), a félrokkant (Halbinvalid) és az időlegesen rokkant (Zeitliche Invalid). Utóbbi két esetben a nyugdíjazást követően még sor kerülhetett, és mint az életrajzokból látható, gyakran sor is került reaktiválásukra, vagyis újbóli, jöllehet általában könnyebb, főként helyőrségekben, esetenként egyenruházati, felszerelési vagy élelmezési bizottságokban teljesítendő szolgálattételre való beosztásukra.

A vizsgált személyek nyugdíjba vonulására meglehetősen változó hosszúságú szolgálati idő, illetve életkor után került sor. Kutatásaink alapján a fenti mintában szereplő törzstisztek átlagosan 35 év szolgálati időt követően kerültek nyugállományba helyezésre. Bizonyíthatóan a legrövidebb idő, 16 év 9 hónap és 15 nap volt, ami után tartós nyugdíjazásra került valaki, ez esetben nagyjókai Farkas János őrnagy, aki nyugdíjazásakor még címzetes alezredesi rangot is kapott. A rövid szolgálati idő mellett az is megemlítendő, hogy ekkor még csak mindössze 32 éves volt.⁴⁵ Korai nyugdíjazását minden bizonnyal az is megkönnyítette, hogy erre a napóleoni háborúk lezárulása idején, 1815 júniusában került sor, amikor feleslegessé vált a háborúk során jelentősen felduzzasztott hadsereg, illetve a tisztikar egy része. Időleges nyugdíjazás azonban, még ennél is rövidebb idő, mindössze 14 év katonai szolgálat után is előfordult. Gróf Emanuel Waldstein őrnagyot ugyanis sebesülései következtében 1799-ben ennyi szolgálati idő után helyezték nyugállományba, de felgyógyulását követően, már 10 hónap múlva reaktiválták.⁴⁶ Ezzel szemben a leghosszabb idejű katonai szolgálat, ami után nyugállományba helyezésre került valaki, a vizsgált minta törzstisztjei közül 61 év volt. Ez ráadásul két fő, gróf Vécsey Ágost és Schneller András esetében is előfordult, akik pályafutásuk során egyaránt a rendkívül magas, lovassági tábornoki rangfokozatig jutottak, életkorukat tekintve pedig nyugdíjazásukkor már 80, illetve 81 évesek voltak.⁴⁷ Megállapított nyugdíjkorhatár 1855-ig a császári királyi hadseregben nem létezett, a tisztek addig szolgáltak, amíg kedvük tartotta, vagy ameddig azt egészségi állapotuk lehetővé tette. A nyugdíjrendszer 1770-ben vezették be azon tisztek számára, akiket a katonai felülvizsgáló bizottság rokkantnak nyilvánított. A törzstiszteket és a tábornokokat ugyanakkor saját kérelmükre vagy a császár parancsára is nyugdíjazhatták akkor is, ha nem voltak rokkantak.⁴⁸

⁴⁵ Vö.: PB Oberstlieutenants I. Bd. fol. 96.

⁴⁶ Vö.: ML HR 4 1802 Karton-Nr. 7446.

⁴⁷ Vö.: PB Generale II. Bd. fol. 106.; PB Generale I. Bd. fol. 16.

⁴⁸ *Deák* 189–190. o.

A nyugállományba helyezés 1781. április 20-án kiadott szabályozása alapján minimálisan tíz évnyi szolgálati idő volt szükséges a nyugdíjazáshoz, s az illetmény összege is a szolgálati idő függvényében került meghatározásra. 25 évnél kevesebb időt követően a nyugdíjazást megelőzően kapott fizetés egyharmada, 25 év és 40 év között a fele, 40 év katonai szolgálatteljesítést követően pedig a kétharmada képezte a nyugdíj összegét.⁴⁹ Egy tisztnek⁵⁰ azonban, szemben az életfogytig vagy teljes rokkantságig történő katonáskodásra kötelezett közkatonákkal,⁵¹ ha nem kívánt nyugdíjazásáig vagy haláláig szolgálni vagy megelégette a katonai szolgálatot, illetve egyéb okokból kifolyólag, például át kellett vennie a családi birtok igazgatását vagy nősülni óhajtott, de nem volt pénze az ilyenkor szokásos házassági kaució kifizetésére, lehetősége volt rangjáról bármikor lemondani és kilépni a hadsereg állományából, idegen szóval kvietálni. Ekkor azonban semmilyen javadalmazásra nem tarthatott igényt. Néhányan ugyanakkor szolgálataik elismeréseképpen rangjuk megtartása mellett hagyhatták el a tiszti pályát.

Az viszont, hogy a hadsereg maga taszítson ki valakit soraiból, főleg ilyen magas rangú tisztek esetében, csak kivételesen ritkán fordult elő. A sors kegyetlen fintora ugyanakkor, hogy a valamennyiük közül leghíresebb, regényes életű báró vitézvári Simonyi József ezredes osztályrészéül is ez jutott, akit az 1831. április 11-én kelt és 20-án kihirdetett hadbírósi ítélet bűnösnek mondott ki „...hivatali hatalommal és az őt megillető halálra ítélési joggal való visszaélésben, a hamisítás és az alárendelt hamisításra való rábírásának büntetésében”.⁵² A sokáig tisztázatlan, nagy port kavart ügy hátterében, Zachar József kutatásai alapján, minden bizonnyal az udvarban és a hadseregben egyaránt nagy befolyással rendelkező ellenségeinek és irigyeinek személyes bosszúja állt.⁵³

A másik eset, gróf Zichy Ferdinánd altábornagyé, már lényegesen egyértelműbb. Ő ugyanis 1848-ban Velence városparancsnokaként átadta a rábízott várost a felkelőknek, amiért később rangjától és kitüntetéseitől megfosztották és várfogságra ítélték.⁵⁴

A fegyelmi úton történő kizárás mellett enyhébb esetekben előfordult a kényszer-nyugdíjazás is. Erre Fackh József ezredes esetében került sor, akit 1834-ben hamis kórházi számlák vezetése miatt felmentettek a 4. számú huszárezred parancsnoki beosztásából, de kegyelemből csak három hónapi elzárásra ítélték, majd ennek letöltését követően nyugállományba helyezték.⁵⁵

Végül a pályafutások befejezésével kapcsolatosan meg kell jegyezni, hogy a francia háborúk időszakának huszártörzstisztszjei közül többségük, 163 fő (58,21 %) katonai szolgálata lezárult a jelzett korszakban, 117 esetben (41,79 %) ugyanakkor ez tovább folytatódott 1815-öt követően is.

⁴⁹ Krieg gegen die Französische Revolution, 224. o.

⁵⁰ Hozzájuk hasonlóan a kisebb prima plana személyei is rendelkeztek ezzel a joggal.

⁵¹ Az örökös tartományokban ugyan az életfogytig tartó katonai szolgálat Károly főherceg reformjai során 1802-ben eltöröltetett, a magyarországi kiegészítési alakulatok vonatkozásában azonban a magyar országgyűlés, melynek jogkörébe tartozott az újoncok megajánlása, ehhez ekkor még nem járult hozzá. *Hollán* 523–524. o.

⁵² Idézi: *Zachar* 2000. 201. o.

⁵³ *Zachar* 2000. 199–202. o.

⁵⁴ PB Generale II. Bd. fol. 115.; *Wurzbach* LX. 21–22. o.

⁵⁵ PB Oberste I. Bd. fol. 142.

Társadalmi összetétel és mobilitás

Korábbi megállapításainkból is kitűnt, hogy a hadseregben és a társadalomban egyaránt jelentős presztízzsel rendelkező huszár-törzstisztikar társadalmi eredetét tekintve sem képezett homogén egységet. A törzstisztek 256 fős mintája alapján, életpályájuk egészére vetítve, tehát nem a születéskori állapotot vizsgálva az alábbi megoszlást tapasztaljuk:

<i>Társadalmi állás, rangcím⁵⁶</i>	<i>Létszám</i>	<i>Százalékos arány</i>
herceg	3	1,17
gróf	55	21,48
báró	61	23,8
nemes ⁵⁷	102	39,8
ismeretlen	34	13,28
<i>Összesen</i>	<i>256</i>	<i>100</i>

A törzstisztikar gyakorlatilag a nemességből került ki, ami természetesen nem új megállapítás, hiszen a már korábbi szakirodalom számára is ismert tény volt. Alaposabban megvizsgálva azonban kiderül, hogy jelentős részben korántsem ősi nemesi vagy arisztokrata családok tagjai alkották a huszártörzstiszti-kart. Mindenképpen árnyalja a képet, ha a születéskori állapotot, illetve a családi hátteret vizsgáljuk, ennek révén egyúttal a társadalmi mobilizáció, gyakran több generáció tevékenységének során megvalósuló folyamatába is betekintést nyerhetünk. A születéskori állapotot alapul véve kiderül, hogy a későbbi nemesek közül 20 fő (7,8 %) nemtelen származású volt. 11 fő közülük (4,3 %) maga szerezte a nemességét, 9-en pedig valamely rokonuknak, döntően az apának köszönhetően, vele együtt kaptak nemességet. A nemességbe jutottakhoz képest jóval nagyobb arányú mobilizáció rajzolódik ki a bárói címmel rendelkező csoport vizsgálatából. Ennek oka valószínűleg az, hogy a törzstisztikar eleve főként nemesi származásúakból állt, akik számára a törzstiszti vagy tábornoki rang elérése mellé a bárói cím megszerzése jelentette a társadalmi előrelépést. A 61 bárónak kevesebb mint a fele, mindössze 27 fő (44,26 %) örökölte címét, a többiek azt már életükben kapták. E 34 főből 10-en valamely családtagjuk (jellemzően apjuk, nagybátyjuk, bátyjuk) érdemeinek köszönhetően emeltettek báróságra, so-

⁵⁶ Rangcímen gyakorlatilag a magyar közjogban főnemesi címnek tekintett bárói, grófi, hercegi címeket értjük, kerüljük ugyanakkor a főnemesi cím kifejezés összefoglaló értelmű használatát, miután az osztrák birodalomfélben a bárói cím (Freyherr) nem számított a főnemesi rangok közé, hanem csupán az egyszerű nemesség és a főnemességet jelentő úri rend (Herrenstand) között elhelyezkedő lovagi rendbe (Ritterstand) tartozott.

A kategorizálás során mindig a legmagasabb méltóságot vettük figyelembe, így például egy bárói címmel is rendelkező grófot egyértelműen a grófok közé soroltunk, nem pedig a bárókhoz. Kivételt mindössze Friedrich von Bianchi, illetve Frimont János esetében tettünk. Ők ugyan mindketten itáliai hercegi címet is nyertek pályafutásuk során, azonban ezek presztízse a Habsurg Birodalomban csekély volt, és semmilyen előjogot sem biztosított, így csak az osztrák bárói (Bianchi) illetve grófi (Frimont) címüket vettük alapul. Vö.: *Waldstein-Wartenberg*.

⁵⁷ Az egyszerűség kedvéért az osztrák birodalomfélben és a Német-Római Birodalomban elterjedt, de a magyar közjogban ismeretlen lovagi címmel rendelkezőket is idesoroltuk.

kan még gyerekként. 24-en azonban (a bárók 39,3 %-a) saját érdemeiknek, jelesül vitézségüknek köszönhetően nyerték el ezt az előkelő címet.

Mindez, vagyis a társadalmi felemelkedés viszonylag nagyobb mértékű lehetősége a katonák számára a kiemelkedő vitézségen és persze a szerencsén túl jelentős részben Mária Teréziának is köszönhető, aki a származás mellett már nagymértékben a teljesítmény és a rátermettség alapján történő előmeneteli rendszert támogatta a katonai pályán.⁵⁸ Ennek jegyében 1757-ben arról rendelkezett, hogy 30 év kifogástalan tiszti szolgálat után örökletes nemesség adományozása kérhető.⁵⁹ Azok a tisztek pedig, akik már eleve nemesek voltak, kérelmezhatték a bárói rang adományozását is, ezt azonban csak az ilyenkor szokásos taksa⁶⁰ megfizetését követően kaphatták meg, ám ha megelégedtek a lovagi címmel, azt díjmentesen elnyerték.⁶¹

A hadsereg tagjainak bárói rangra emelése alapvetően szintén egy, a nagy királynő nevéhez fűződő intézményhez, a Habsburg Birodalom legrangosabb katonai elismeréséhez, a már említett Mária Terézia Katonai Rendhez kötődik. Az 1757-ben a kolini győzelemhez kapcsolódóan alapított, kezdetben két-, majd 1765-től háromfokozatú kitüntetés jelentősége abban állt, hogy alapításakor az uralkodói pár, I. Ferenc és Mária Terézia, szakítva az addigi hagyományokkal, viszonylag széles kör számára elérhetővé tette elnyerését, hiszen vallástól, származástól és rangfokozattól függetlenül bármelyik arra érdemes tiszt megkaphatta.⁶² Odaítélésénél tehát kizárólagosan a vitézség, a kiemelkedő katonai teljesítmény számított. Ráadásul a rend bármely fokozatát elnyert tiszt, ha nem volt nemes, automatikusan nemességre emelkedett, illetve bekerült a lovagi rendbe, sőt, kérvényezhette a bárói cím odaítélését is, amelyet díjmentesen megkapott.⁶³ A rend elnyerése tehát sok esetben jelentős előrelépést jelentett a társadalmi ranglétrán, az egyébként szükséges anyagi háttér hiánya esetén is. Így nem meglepő, hogy a huszár törzstisztek közül bárói címet szerzett 24 fő döntő része, 22 a Mária Terézia Katonai Rend elnyerése révén jutott a méltóságra. A grófi méltóságba való bekerülés ugyanakkor már lényegesen nehezebb, és ezért ritkább is volt, ezt jól tükrözi, hogy az 55 grófi címmel rendelkező tiszt túlnyomó többsége, 46 fő született gróf volt, hatan családtag révén váltak azzá, és mindössze háromnak sikerült saját erőből ilyen magas társadalmi rangot elérnie. Kettőnek viszont egyenesen köznemesi sorból indulva, az egyikük Friedrich Nauendorf altábornagy, a másik pedig, a minden szempontból kiemelkedő pályát befutó Frimont János volt.⁶⁴ Mindketten a Mária Terézia Katonai Rend lovagkeresztjén túl elnyerték a parancsnoki keresztet is.⁶⁵

---

⁵⁸ Vö.: *Lázár* 125–126. o.

⁵⁹ *Frank-Döfering* 642. o. 1810-ben ezt annyiban módosították, hogy erre csak 30 év fegyveres szolgálatot teljesítő, és legalább egy harci érintkezésben résztvevő tisztek tarthattak igényt.

⁶⁰ Más esetben ugyanis jelentős mértékű díjfizetéshez volt kötve.

⁶¹ *Frank-Döfering* 642. o.

⁶² *Bencze* 24. o.

⁶³ *Lázár* 127.o.; *Huszár Imre* 281.o.

⁶⁴ Ld.: *Hirtenfeld* I. 498, 857–862. o.; *Wurzbach* IV. 363–367. o.

⁶⁵ Ezenkívül I. Ferdinándtól, Szicília királyától hercegi címet is kapott, melynek – mint már említettük – a Habsburg Birodalomban korántsem volt akkora presztízse, mint egy birodalmi hercegi rangnak.

Összegezve a különböző szintű rangemeléseket, a nemessé, báróvá, gróffá válásokat, a vizsgált csoportból együttesen 35 főnek, vagyis 14 %-nak sikerült saját erejéből előrelépnie a társadalmi hierarchiában. Ha pedig a 90 eleve rangcímmel rendelkező, vagy azt családja révén később elnyerő személyt nem számítjuk, akiknek már nem nagyon volt hova emelkedniük, 166 személyt kapunk, akiknek már 21 %-át képviseli ez a 35 fő, vagyis a rangcím vagy akár nemesség nélkül indulók közel ötöde tudott előbbre jutni, ami mindenképpen figyelemre méltó. Ráadásul ez az arány még magasabb is lehetne, miután a Mária Terézia Katonai Rendet szerzettek közül korántsem kérte mindenki a bárói cím adományozását. A huszártörzstisztek 257 fős mintájából ugyanis 66-an (25,68 %) nyerték el a Mária Terézia Katonai Rend lovagkeresztjét, ami lenyűgöző arány. Közülük 12-en pedig még a parancsnoki keresztet is megkapták.⁶⁶ Ebből a 66 főből 29-en eleve rendelkeztek rangcímmel, ketten, mint láttuk grófi címet nyertek, illetve egy báróból gróffá emelkedett, 22-en pedig bárói címet kaptak, meglepő módon 13 fő azonban ezt nem kérte. A társadalmi felemelkedés lehetősége tehát, a már említett 35 törzstiszten kívül számukra is egyértelműen adott volt, ők azonban valamilyen oknál fogva ezzel nem éltek. Velük együtt ugyanakkor 48 fő, vagyis a nemtelen vagy rangcím nélküli nemesi származásúak 28,92 %-a, mintegy harmada számára nyílt tényleges lehetőség a katonai pálya révén a társadalmi felemelkedésre is. Kutatásaink így egyértelműen alátámasztják Zachar Józsefnek, az 1683–1792 közötti császári (-királyi) hadsereget és hadügyvet érintő nagyszabású feltárása alapján született megállapítását, miszerint a katonai pálya mindenkorábban feltételezettnél nagyobb társadalmi mobilitást tett lehetővé.⁶⁷

Le kell szögezni ugyanakkor, hogy erre összességében csak egy szűk kör, alapvetően a nemesi származásúak, a néhány nemtelen közül pedig döntően a városi, mezővárosi polgárságból vagy más szabad jogállású társadalmi rétegekből származók számára nyílt lehetőség. Ennek részben gyakorlati okai voltak, mert bármennyire kiváló katona is volt egy közlegény, altiszti kinevezésének immár az írni-olvasni tudás feltétele volt.⁶⁸ Ez pedig főként az előbb említett rétegekből származók körében volt gyakoribb. Másfelől nyilvánvalóan a rendi társadalom keretei sem tették igazán lehetővé az alsóbb néprétegekből, főként a jobbágyságból származók felemelkedését. Ennek ellenére biztosan kijelenthetjük, hogy a szűk körre korlátozódó társadalmi mobilizáció legmeghatározóbb színtere a korszakban a katonai pálya. A huszárság pedig, a Mária Katonai Terézia Rendet elnyertek magas számából is kiindulva, nyilván ezen belül is kiemelkedik.

Természetesen az előbbieken túl még számtalan elemzési szempont alapján vizsgálható a korszak huszár-törzstisztikara, ezek tárgyalása azonban terjedelmi okokból nem került bele jelen írásba. További összehasonlító vizsgálatokat tartunk szükségesnek a korszak más csapatnemekbe tartozó alakulatai vonatkozásában is, az ezekkel történő egybevetés nyomán ugyanis még egyértelműbben meghatározható lenne a huszár-törzstisztikar császári-királyi hadseregben elfoglalt helye és több tekintetben megnyilvánuló egyéni jellege.

---

⁶⁶ A huszárok aránya jellemzően magas a rend történetében, hiszen változatos harcászati alkalmazásuk révén nekik nagyobb lehetőségük nyílt az egyéni vitézség bizonyítására, mint a többnyire zárt alakzatban harcoló, lényegesen kisebb túlélési eséllyel rendelkező gyalogosoknak. Ennek következtében nyilvánvalóan a társadalmi mobilizáció lehetősége is nagyobb volt körükben.

⁶⁷ Vö. Zachar 2002. 259. o.

⁶⁸ Wrede III/1. 101. o.

MELLÉKLET

*Az 1792 és 1815 között a császári-királyi huszárezredekben törzstisztként szolgálatot teljesítő személyek**

- ALBERICI (Alberizy, Alberitz), JOHANN von, címzetes alezredes 1775. k. – 1838.5.3.
ALMÁSY ILLÉS (Elias), zsadányi és törökszentmiklósi gróf, őrnagy 1774. k. – 1838.8.18.
AMADE FERENC SZERÁF (Szerafin), gróf várkonyi, alezredes (örnagy)⁶⁹ 1783. k. – 1823.5.11.
ANDRÁSSY JÁNOS, (1811:) báró siklósi, vezérőrnagy (ezredes) 1750.6.9. – 1817.12.15.
AUER, STANISLAUS von, altábornagy (ezredes) 1758 – 1814.3.2.
AUERSPERG, CARL, gróf altábornagy (örnagy) 1780. k. – 1859.6.19.
BACHMANN (Pachmann), WENZEL alezredes (örnagy) 1762.3.21. – 1809.4.19.
BALOGH ÁDÁM, szászczegői, címzetes ezredes 1771 – 1826.10.6.
BARANYAY JÁNOS, bodorfalvi, alezredes 1753–1754. k. – 1798. u.
BARBÁCSY JÓZSEF, címzetes vezérőrnagy (ezredes) 1749 – 1825.6.17.
BARCÓ FÉLIX, (1795:) báró, cs. k. alezredes (szicíliai ezredes) 1756 – 1829.10.20.
BARCSAY GYÖRGY, nagy-barcsai, címzetes alezredes 1758. k. – 1799
BARLABÁS FERENC, őrnagy 1768 – 1826.7.5.
BARTHOS ANDRÁS, szigetih, őrnagy 1767 – 1838.7.31.
BATTHYÁNY JÁNOS (Iván) NEPOMUK, gróf németujvári, alezredes 1784.4.7. – 1865.3.26.
BAYER von HEIDELBERG, ANTON őrnagy 1757. k. – 1810.10.23.
BÁNYFY GYÖRGY, gróf losonczy, vezérőrnagy (ezredes) 1779. k. – 1832.4.2.
BEKÉNYI JÓZSEF, őrnagy 1777 – 1827.1.2.
BELLOUTE (Bellonte) von WATTERS, JOHANN, vezérőrnagy (örnagy) 1764.3.30. – 1810.5.8.
BENYOVSZKY EMÁNUEL (1792:) gróf, őrnagy 1755.3. – 1799.6.5.
BEŐCZY IMRE, őrnagy 1761 – 1820.4.22.
BERCSÉNYI LÁSZLÓ JÁNOS FÜLÖP, gróf székesi, alezredes 1781.10.1. – 1835.11.28.
BEZERÉDY KÁLMÁN, őrnagy ? – ?
BÉGÁNYI JÁNOS, alezredes 1749. k. – ?
BIANCHI, VINCENZ FERRERIUS FRIEDRICH (1816:) báró, (1815:) Casalanza hercege, altábornagy (örnagy) 1768.2.1. – 1855.8.1.
BIGOT DE SAINT-QUENTIN, FRANZ LUDWIG, gróf, altábornagy (örnagy) 1774 – 1854.9.15.
BLANKENSTEIN, CHRISTIAN FRIEDRICH, báró, (1796:) gróf, őrnagy 1781.4.14. – 1839.9.6.
BLANKENSTEIN, LUDWIG HEINRICH von, báró, (1796:) gróf, címzetes ezredes (alezredes) 1774 – 1833.1.24.

* A névsorban alkalmazott rövidítések: k. = körül; az ezzel jelölt dátumok esetében, mindkét irányban 1–2 év eltérés lehetséges a megadott időponttól; u. = után; cs. k. = császári-királyi.

⁶⁹ Amennyiben az adott személy pályafutása során elnyert legmagasabb rangfokozattól eltér, akkor zárójelben szerepel a korszakban huszárként elért legmagasabb rangfokozat.

BLASKOVICH PÁL, ebeczki, címzetes vezérőrnagy (ezredes) 1735 – 1806.6.29.
 BOLZA, FRANZ ALEXANDER, báró, ezredes (őrnagy) 1779. k. – 1826. u.
 BORCSICZKY FERENC, borcsiczi, címzetes ezredes 1760. k. – 1809. u.
 BOROS LAJOS, rákosi, ezredes 1769.11.11. – 1812.9.29.
 BORRA (Bora) JÓZSEF, ezredes 1739 – 1796.11.18.
 BRETTFELD (1792:) zu CRONENBURG, EMANUEL, (1807:) báró, altábornagy (ezredes) 1774.2.3. – 1840.6.7.
 BRETSCHNEIDER, FRIEDRICH WILHELM von, (1843:) báró, altábornagy (ezredes) 1770–71. k. – 1846.6.2.
 BUBNA, FRANZ WAHRLICH von, ezredes 1760 – 1819.3.22.
 BUSÁN LAJOS, alezredes 1781. k. – 1856.3.12.
 CALLOT, ANTON, (1779:) báró vezérőrnagy (ezredes) 1767.11.5. – 1836.12.22.
 CASTIGLIONE, HEINRICH, gróf, altábornagy (őrnagy) 1790 – 1853.4.22.
 CHAMBORANT, CARL, gróf, alezredes 1766.12.3. – 1838.3.27.
 COLLOREDO-WALLSEE, JOSEPH MARIA, gróf, vezérőrnagy (alezredes) 1773.7.29. – 1816.4.1.
 CZWIK FERENC, őrnagy 1777 – 1831.7.24.
 CSANÁDY JÓZSEF, kereki, címzetes vezérőrnagy (ezredes) 1767 – 1817.8.27.
 CSEDŐ FERENC, csíkszentgyörgyi, őrnagy 1774. k. – 1815.7.23.
 CSUPOR JÓZSEF, címzetes alezredes (őrnagy) 1739. k. – 1797. u.
 DAMÓ JÓZSEF, lisznyói, őrnagy 1743–45. k. – 1798.12.
 DÁNIEL (Daniel) LAJOS, vargyasi primor, vezérőrnagy (ezredes) 1755.2.8. – 1810.1.19.
 DERRA JAKAB, vezérőrnagy (alezredes) 1773. k. – 1840.6.27.
 DESSEWFFY (Dessóffy) TAMÁS, cserneki és tarkeői, alezredes 1750.12.19. – 1799.4.28.
 DÉVAY JÓZSEF, ezredes (őrnagy) 1771 – 1818.2.10.
 DÉVAY PÁL, (1800:) báró, altábornagy (ezredes) 1735 – 1800.12.24.
 DILLER (1786:) von BILDSTEIN, LEOPOLD, címzetes ezredes (őrnagy) 1773 – 1847.3.4.
 DOBAY IMRE, dobói, alezredes 1750. k. – 1813.9.13.
 ENDRŐDY ÁDÁM, endrődi és széplaki, címzetes alezredes 1753 – 1819.1.29.
 EÖTVÖS KÁROLY, vásárosnaményi, (1768:) báró, őrnagy 1761 – 1803.3.2.
 EÖTVÖS KÁROLY, vásárosnaményi, alezredes 1750 – 1797.7.29.
 EÖTVÖS (Eöttvös) MIHÁLY, szegedi, őrnagy 1754 – 1828.6.13.
 ERNST, FRIEDRICH, őrnagy ? – 1800.12.25.
 ESTERHÁZY ALAJOS, gróf galánthai, alezredes (őrnagy) 1780.2.19. – 1868.8.8.
 ESTERHÁZY IMRE, gróf galánthai, őrnagy 1765–1766. k. – 1838.5.21.
 ESTERHÁZY PÁL, gróf galánthai, vezérőrnagy (ezredes) 1768 – 1808.1.4.
 ESTERHÁZY VINCE, gróf galánthai, vezérőrnagy (őrnagy) 1787.10.25. – 1835.10.19.
 ETTINGSHAUSEN, KONSTANTIN, (1812:) von, vezérőrnagy (ezredes) 1760.9.22. – 1826.3.11.
 FACKH (Fakh) JÓZSEF, lovag, ezredes (őrnagy), honvéd tábormok 1779 – 1856.5.12.
 FALKENSTEIN, LUDWIG, báró, címzetes alezredes 1764 – 1837.1.10.

FARKAS JÁNOS, nagyjókai, címzetes alezredes 1783 – 1856.6.12.
 FEDÁK MIHÁLY, címzetes ezredes 1748–1749. k. – 1814.6.6.
 FEJÉR ISTVÁN, szajoli, őrnagy 1751 – 1835.2.11.
 FICKWEILER, ERNST, vezérőrnagy (ezredes) 1764. k. – 1821.3.31.
 FICQUELMONT, KARL LUDWIG BONAVENTURA GABRIEL, gróf, lovassági tábornok (ezredes) 1777.3.23. – 1857.4.7.
 FORGÁCH ANDRÁS, gróf ghimesi és gácsi, címzetes alezredes 1756.6.14. – 1833.3.15.
 FÓRIS (Forisch) SÁNDOR, néveri, (1808:) von Siedbrückburg, címzetes alezredes 1752–53. k. – 1823.11.12.
 FRAUENBERGER, JOSEPH von, címzetes ezredes 1757 – 1830.1.4.
 FRELICH (Fröhlich), FRANZ, báró, vezérőrnagy (ezredes) 1771 – 1813.5.17.
 FRIMONT JÁNOS MÁRIA FÜLÖP, (1808:) báró, (1821:) Antrodocco hercege, (1828:) gróf (1827:) palotai, lovassági tábornok (alezredes) 1759.1.3. – 1831.12.26.
 FULDA, WILHELM von, ezredes 1749 – 1809.4.16.
 FÜRSTENBERG, PHILIPP, tartománygróf, alezredes 1775. k. – 1807.5.5.
 GAIDLER (Geidler), WOLFGANG, őrnagy 1744. k.– 1798. u.
 GAMCSIK SEBESTYÉN, őrnagy 1749. k.– 1802.3.14.
 GARNICA JÓZSEF, címzetes ezredes 1765 – 1856.7.9.
 GARNIKA (Garnica) IGNÁC, címzetes alezredes 1761–63. k. – 1835.11.7.
 GATTERMEYER von GATTERBOURG, JOSEPH, gróf, őrnagy 1776.7.31. – 1827.9.14.
 GAVENDA MÁTYÁS, (1827:) báró, ezredes 1763 – 1829.3.5.
 GENCSY FERENC, gencsi és (1817:) mihályfalvi, altábornagy (ezredes) 1768 – 1851.5.31.
 GERAMB LIPÓT, (1791:) báró, címzetes lovassági tábornok (ezredes) 1774.2.12. – 1845.12.3.
 GERINGER ANTAL (1789:) von Oedenberg, címzetes ezredes 1774–1776. k. – 1844.3.3.
 GERINGER GÁBOR, (1802:) báró oedenbergi, vezérőrnagy (ezredes) 1758.1.15. – 1825.10.15.
 GILLERT, VINCENZ von, ezredes 1759–1760. k. – 1815.4.19.
 GOMBOS MIHÁLY, őrnagy 1739. k. – 1794. u.
 GOSZTONYI ISTVÁN, gosztonyi és kövesszarvi, címzetes alezredes 1770 – 1832.7.29.
 GOSZTONYI JÓZSEF, címzetes vezérőrnagy (ezredes) 1768 – 1855.10.27.
 GRAFF (Graffen), ANTON, báró, ezredes 1769–1770. k. – 1805.10.31.
 GRAFF, JOHANN, őrnagy 1759. k. – 1812.1.24.
 GRASSER, FRANZ von, címzetes ezredes 1768 – 1842.7.22.
 GVADÁNYI (Quadagni) IGNÁC, gróf, címzetes ezredes 1755 – 1828.6.22.
 GVOZDENCHEVICH ANDRÁS, őrnagy 1763–64. k. – 1836.7.28.
 GYULAY ALBERT, gróf marosnémeti és nádaskai, altábornagy (alezredes) 1766.9.12. – 1835.4.27.
 GYURCSÁK JÁNOS, alezredes 1772 – 1837.6.8.
 HADIK ANDRÁS, gróf futaki, lovassági tábornok (őrnagy) 1764.5.12. – 1840.6.8.
 HADIK KÁROLY JÓZSEF, (1763:) gróf futaki, altábornagy (ezredes) 1756 – 1800.7.24.
 HADIK VILMOS KÁROLY, gróf futaki, őrnagy 1786. k. – 1819.
 HALÁSZ PÉTER, dabasi, címzetes alezredes 1750. k. – 1799. u.

HALLER LÁSZLÓ, gróf hallerkői, vezérőrnagy (örnagy) 1779 – 1842.7.18.
 HANDL JÓZSEF, (1782:) von Tynvár, őrnagy 1765.12.25. – 1827.3.31.
 HARDEGG auf GLATZ und im MACHLAND, JOHANN DOMINIK, gróf, címzetes alezredes 1767.10.20. – 1836.7.1.
 HARDEGG auf GLATZ und im MACHLAND, JOHANN IGNAZ FRANZ, gróf lovassági tábornok (alezredes) 1772.7.30. – 1848.2.17.
 HARSÁNYI (Harsány) MIHÁLY, (1797:) aranyosi, ezredes 1743 – 1801.1.25.
 HERTELENDY GÁBOR, hertelendi, altábornagy (ezredes) 1742.9.7. – 1820.6.16.
 HESSEN-HOMBURG, GUSTAV ADOLF FRIEDRICH, herceg (tartománygróf), lovassági tábornok (ezredes) 1781.2.17. – 1848.9.8.
 HODITZ und WOLFRAMITZ, FRIEDRICH, gróf, ezredes 1773–75. k. – 1828.10.9.
 HOFFMANN, CHRISTIAN, őrnagy 1769–1772. k.– 1828. u.
 HOMMER, FRIEDRICH, őrnagy 1773–75. k. – 1845.2.28.
 HOMONNAY ANTAL, őrnagy 1755. k. – 1808.11.29.
 HORVÁTH ANTAL, szentgyörgyi, (1803:) báró, ezredes 1770–1773. k. – 1812.8.9.
 ILLÉSY SÁNDOR, altábornagy (ezredes) 1768.3.9. – 1832.4.23.
 JESZENOVSKY IMRE, jeszenovai, címzetes ezredes 1737 – 1797.5.12.
 JOBBÁGYI (Jobbágy) MIKLÓS JÓZSEF, címzetes ezredes 1761.12.7. – 1834.12.12.
 JÜNGER VINCE, (1815–16:) báró, címzetes vezérőrnagy (ezredes) 1761 – 1834.5.17.
 KÁKONYI FERENC XAVÉR, kákonyi és tsippi, (1826:) báró, címzetes alezredes 1765 – 1829.3.17.
 KÁLNOKY JÁNOS, gróf köröspataki, vezérőrnagy (alezredes) 1771 – 1833.1.3.
 KEGLEVICH JÁNOS, gróf buzini, ezredes 1754 – 1799.7.6.
 KEMÉNY KÁROLY, báró magyargyerőmonostori, címzetes ezredes 1764. k. – 1843. k.
 KEMPELEN FERDINÁND, báró pázmándi, címzetes ezredes 1769–70. k. – 1832.7.24.
 KERÉKES TIMÓT, mohai, címzetes altábornagy (ezredes) 1750 – 1830.1.19.
 KESSLER, JOHANN von, vezérőrnagy (ezredes) 1752. k. – 1818.8.29.
 KIENMAYER, FRANZ, báró, alezredes 1780 – 1827.3.17.
 KIENMAYER, MICHAEL von, (1775:) báró, lovassági tábornok (ezredes) 1755.1.17. – 1828.10.28.
 KINSKY, FRANZ de PAULA JOSEPH, gróf wchnitzi és tettaui, címzetes altábornagy (ezredes) 1768.12.12. – 1843.1.4.
 KISFALUDY GYÖRGY, kisleludi, címzetes alezredes 1736.11.26. – 1808.4.12.
 KISIELEWSKY, SEVERIN von, ezredes 1767 – 1809.7.5. vagy 6.⁷⁰
 KLEBELSBERG, JOHANN NEPOMUK, gróf, thumburgi báró, lovassági tábornok (alezredes) 1770–72. k. – 1841.6.1.
 KLEIN, ADOLPH von, őrnagy 1772. k. – 1858.7.26.
 KLENAU, JOHANN JOSEPH KAJETAN NIKOLAUS, gróf, janowitzi báró, lovassági tábornok (ezredes) 1758.4.13. – 1819.10.6.
 KNESEVICH (Knezevich) VINCE, (1763:) báró (1802:) szentilonai, címzetes lovassági tábornok (ezredes) 1755.11.30. – 1832.3.11.

⁷⁰ A rendelkezésre álló forrásokból nem derül ki, hogy a wagrami csata melyik napján szenvedett hősi halált.

KOLB, ANTON, őrnagy 1771. k. – 1811.2.13.
 KOLLONITZ (Kollonich) MIKSA, gróf kollegrádi, altábornagy (alezredes) 1763 – 1827.3.4.
 KOSTYÁN ANTAL, őrnagy 1768–1769. k. – 1854.2.18.
 KOSZTOLÁNYI LÁSZLÓ, nemeskosztolányi (1790:) báró, vezérőrnagy (ezredes) 1739 – 1806.6.30.
 KOVÁCS LÁSZLÓ, őrnagy 1740. k. – 1796. u.
 KOVÁCS FERENC LAJOS, őrnagy 1738. k. – 1794. u.
 KRAUSZ JÓZSEF, őrnagy 1770. k. – 1826.10.16.
 KÜRNER, JOSEF von, címzetes ezredes 1754. k.– 1800. u.
 LEGEDICS (Legedits) JÓZSEF, címzetes altábornagy (őrnagy) 1774.2.26. – 1853.7.24.
 LEIBINGER, FRANZ, (1819:) Edler von Budenthal, ezredes (alezredes) 1772 – 1831.10.8.
 LEVACHICH von LATISCHLOWITZ, JOSEPH, lovag, ezredes 1752–53. k. – 1821.3.7.
 LILIEN, PHILIPP, báró, vezérőrnagy (ezredes) 1774. k. – 1824.1.18.
 LIPSZKY JÁNOS, szedlicsnai, ezredes 1766.4.10. – 1826.5.2.
 LOVÁSZ ANTAL, címzetes ezredes 1756. k. – 1837. k.
 LOY, MATHIAS, (1805:) báró, ezredes (alezredes) 1761 – 1824.5.17.
 LÖPPER, FRANZ, lovag, vezérőrnagy (ezredes) 1741 – 1801.2.12.
 LUZSÉNSZKY FERENC, báró luzsnai és rigliczei, címzetes ezredes 1765 – 1831.1.30.
 LUZSÉNSZKY KÁROLY, ezredes 1777 – 1848.9.13.
 MAGGI, JOHANN, gróf, alezredes 1758. k. – 1812.4.28.
 MARA LÁSZLÓ, felsőszálláspataki, címzetes ezredes 1754–1755. k. – 1811.9.24.
 MÁRIÁSSY IMRE, márkus- és batizfalvi, alezredes ? – ?
 MARSCHALL (Mareschall) von BIBERSTEIN, WENZEL PHILIPP LEOPOLD, báró, altábornagy (őrnagy) 1785.12.13. – 1851.12.28.
 MECSÉRY DÁNIEL, mecséri (1806:) báró csóri, altábornagy (ezredes) 1759.9.29. – 1823.12.30.
 MEDVEY (Beer) ANDRÁS, címzetes alezredes 1755. k. – 1804. u.
 MEDVEY SÁNDOR, címzetes alezredes 1766-1767. k. – 1815.11.18.
 MESKÓ JÓZSEF, felsőkubini (1804:) báró, altábornagy (ezredes) 1762.1.22. – 1815.8.29.
 MIRBACH (Myrbach), LUDWIG von, báró, őrnagy 1766–1768. k. – 1827.4.13.
 MOCSÁRY GYÖRGY, bocsári, őrnagy 1764. k. – 1824.7.18.
 MOHR, JOHANN FRIEDRICH, (1779:) báró, lovassági tábornok (ezredes) 1769.7.18. – 1847.2.13.
 MONTECUCCOLI (Montecuculi), FELIX, gróf, őrnagy 1761. k. – 1806.1.30.
 MORBERTH, JOHANN von, alezredes 1756 – 1801.12.21.
 MOSKOPP, JOSEPH, (1790:) báró, ezredes (őrnagy) 1761.7.22. – 1840.1.21.
 MÜLLER, FRANZ von, ezredes (őrnagy) 1754. k. – 1821.4.19.
 NAGY FERENC, felsőöri (1804:) báró, címzetes vezérőrnagy (ezredes) 1738 – 1815.3.14.
 NAGY FERENC, őrnagy 1774 – 1820.12.2.
 NAUENDORF, FRIEDRICH, (1779:) gróf, altábornagy (ezredes) 1749.8.3. – 1801.12.30.
 NÁDASDY TAMÁS, gróf nádasdi és fogarasföldi, őrnagy 1774. k. – 1800.5.9.
 NEIPPERG, ADAM, gróf, altábornagy (ezredes) 1775.4.8. – 1829.2.22.

NEMES GYÖRGY, hídvégi (1755:) gróf, vezérőrnagy (ezredes) 1748 – 1808.2.27.
 NESSELRODE, MAXIMILIAN, gróf, őrnagy 1781. k. – 1813.8.31.
 NEUMANN (1764:) von BUCHOLD, JOSEF, alezredes 1748. k. – 1805. u.
 NÉMETH GYÖRGY, őrnagy 1739. k. – 1797. u.
 NÉMETH ISTVÁN, vezérőrnagy (alezredes) 1773 – 1846.4.10.
 NORDMANN, JOSEPH ARMAND von, báró, altábornagy (alezredes) 1754 – 1809.7.6.
 OLÁH JAKAB, nánási, vezérőrnagy (alezredes) 1766 – 1850.12.23.
 OPPITZ, SIGMUND, lovag, őrnagy 1767 – 1830.1.11.
 OTT KÁROLY PÉTER, bátorkeszi (1791:) báró, altábornagy (ezredes) 1738 – 1809.5.10.
 PAAR, LUDWIG, gróf, őrnagy 1783 – 1849.10.17.
 PAULINYI MIHÁLY, (1815:) báró von Kowelsdamm, címzetes alezredes (őrnagy) 1770.7. – 1836.1.31.
 PAUMGARTTEN (Paumgarten), MAXIMILIAN SIGISMUND AMAND JOSEPH, (1822:) báró, altábornagy (ezredes) 1767.10.26. – 1827.1.1.
 PÁLFFY ANTAL, gagyai és andrásfalvi primor, őrnagy 1774 – 1825.10.3.
 PERCZEL LAJOS, bonyhádi, címzetes ezredes 1738.4.30. – 1795.4.13.
 PÉCHY MIHÁLY, pécsújfalusi, címzetes ezredes 1768 – 1839.11.11.
 PIACSEK KÁROLY KRISTÓF, vezérőrnagy (ezredes) 1749 – 1799.6.12.
 PLEPELITS IMRE, őrnagy 1767. k. – 1814.4.29.
 PÖCKH, ANTON von, őrnagy 1762. k. – 1805.5.18.
 PREIDT (1814:) von CRONENHEIM, GEORG, ezredes 1763 – 1827.6.7.
 PROHASKA, FRANZ ADOLF, (1816:) báró von Guelfenburg, címzetes lovassági tábornok (ezredes) 1768.5.19. – 1862.8.20.
 PROCHASKA, JOSEPH, EDLER von, vezérőrnagy (ezredes) 1758 – 1835. 9.29.
 PÜSPÖKY JÁNOS, őrnagy 1773 – 1842.10.24.
 QUIETOWSKY, TOBIAS von, címzetes vezérőrnagy (ezredes) 1734. k. – 1806.12.3.
 RADÁK IMRE, báró magyarbényei, címzetes alezredes 1758. k. – 1806. u.
 RADICS JÓZSEF, őrnagy 1770 – 1825.2.20.
 RADUBITZKY (Radobitzky), DEMETER, őrnagy 1775. k. – 1809.5.2.
 RAKOVSZKY ISTVÁN, nagyrákói és kelemenfalvi, alezredes 1752.12.24. – 1822.1.23.
 RAKOVSZKY MÁRTON, nagyrákói és kelemenfalvi (1812:) báró, vezérőrnagy (ezredes) 1754.12.17. – 1828.4.25.
 REINISCH JÁNOS, alezredes 1764. k. – 1813.12.24.
 RÉVAY ANTAL, báró szklabinai és blatniczai, vezérőrnagy (ezredes) 1752. k. – 1806.2.24.
 RÉVAY FERENC, báró szklabinai és blatniczai, címzetes ezredes 1753 – 1820.4.26.
 RÉVAY JÓZSEF, báró szklabinai és blatniczai, címzetes alezredes 1757 – 1836.7.10.
 RÖHRIG (Rohrig), LEONHARD von, címzetes ezredes 1769 – 1832.4.17.
 SACHSEN-COBURG-SAALFELD- (1826:) KOHÁRY, FERDINAND GEORG AUGUST, herceg, lovassági tábornok (ezredes) 1785.3.28. – 1851.8.27.
 SAYN-WITTGENSTEIN-BERLEBURG, FRIEDRICH ALBRECHT LUDWIG FERDINAND zu, gróf, (1792:) herceg, őrnagy 1777.5.12. – 1851.11.11.

SÁGHY JÓZSEF, nagysági, őrnagy 1779 – 1813.12.22.
SCHALHARDT (Schallhardt), FRANZ von, őrnagy 1769 – 1835.7.3.
SCHAUROTH, KARL AUGUST, báró, altábornagy (ezredes) 1755.5.15. – 1810.5.1.
SCHELL von SCHELLENBERG, FRIEDRICH, Wittinghof bárója, őrnagy 1787. k. – ?
SCHLIK zu BASSANO und WEIBSKIRCHEN, FRANZ HEINRICH, gróf, lovassági tábornok (őrnagy) 1789.5.23. – 1862.3.17.
SCHMIED von DORNDORF, ANTON, ezredes 1758 – 1830.12.29.
SCHMIDT, ALOYS, őrnagy 1771. k. – 1821.3.2.
SCHNELLER ANDRÁS, lovassági tábornok (ezredes) 1755 – 1840.3.16.
SCHULZ von LEICHTHAL, JOHANN, altábornagy (ezredes) 1739 – 1802.2.15.
SCHUSTEK, EMANUEL, (1797:) báró von Herve, altábornagy (ezredes) 1752.10.10. – 1827.6.2.
SEIBERT, DOMINIK, címzetes alezredes 1767. k. – 1812. u.
SERBELLONI-SFONDRATI, FERDINAND GABRIO, gróf, duca di San-Gabrio, spanyol grand, címzetes lovassági tábornok (ezredes) 1779.8.15. – 1858.5.7.
SERMAGE FERENC, gróf szomszédvári és medvevári, őrnagy 1761. k. – 1807
SIMONYI JÓZSEF, (1804.4.21-ig Simon, ekkortól:) báró vitézvári, ezredes 1771.3.16. – 1832.8.23.
SKARICZA JÁNOS, ratkóczy, vezérőrnagy (ezredes) 1751 – 1804.1.12.
SPANNAGEL, ANTON, címzetes ezredes 1771 – 1832.1.13.
SPIEGEL von PICKELSHEIM zum DESENBERG, FRIEDRICH ERNST RABAN WILHELM, báró, altábornagy (ezredes) 1771. k. – 1836.1.9.
SPIEGELBERG, JOSEPH von, vezérőrnagy (ezredes) 1743 – 1799.4.10.
SPLÉNYI IGNÁC, báró miháldi, lovassági tábornok (ezredes) 1772.4.30. – 1840.3.20.
STARHEMBERG, ANTON GUNDACKER (Gundakar), gróf, vezérőrnagy (ezredes) 1776.3.26 – 1842.10.12.
STEINGRUBER, FERDINAND von, ezredes 1745–46. k. – 1810.10.18.
STEPHAICS FERENC, nemesdédi (1795:) báró, vezérőrnagy (ezredes) 1739 – 1811.4.9.
STRAUBE, JOSEF, őrnagy 1758. k. – 1808. u.
STRUPPI, JOSEF, ezredes, (őrnagy) 1751–52. k. – 1820.9.29.
SZABÓ FERENC, ezredes 1756 – 1819.11.25.
SZENTIVÁNYI JÁNOS, szentiványi, címzetes vezérőrnagy (alezredes) 1738 – 1820.1.22.
SZENTIVÁNYI JÓNÁS, szentiványi, őrnagy 1757 – 1800.5.5.
SZENTKERESZTY ANDRÁS, báró zágoni, címzetes vezérőrnagy (ezredes) 1754–1755. k. – 1821.7.27.
SZENTKERESZTY LÁSZLÓ, báró zágoni, vezérőrnagy (ezredes) 1739 – 1804.3.15.
SZENTKERESZTY SÁMUEL, báró zágoni, címzetes ezredes (őrnagy) 1762 – 1819.9.5.
SZENTKERESZTY ZSIGMOND, báró zágoni, címzetes lovassági tábornok (ezredes) 1745–1746. –1823.12.24.
SZÉKELY ANTAL, lisznyói és kilyéni, őrnagy 1757. k. – 1825.8.23.
SZILY ANTAL, nagyszigethi, őrnagy 1774.11.16. – 1833.1.13.
SZOBEK FERDINÁND, báró korniczi, alezredes 1772–1773. k. – 1823.2.16.
SZOMBATHELYI JÁNOS, címzetes vezérőrnagy (őrnagy) 1743 – 1831.12.1.

SZÖRÉNYI ANDRÁS, kisszörényi (1772:) báró, vezérőrnagy (ezredes) 1759 – 1829.9.22.
 TAUCHER, JOSEPH, őrnagy 1743. k. – 1793. u.
 TESCHENBERG, ANTON von, őrnagy 1775. k. – 1811.1.27.
 TETTENBORN, KARL FRIEDRICH, báró, cs. k. őrnagy, cári ezredes, bádeni altábornagy 1778.2.19. – 1845.12.9.
 TEVALLE (Tewalle) von HOOBURG (van Hoobrouck), CARL JOHANN, ezredes 1751 – 1801.11.21.
 THALHERR MIHÁLY JÁNOS, lovag, (1843:) báró, címzetes altábornagy (őrnagy) 1773.10.6. – 1856.5.12.
 THANHOFFER JÓZSEF, őrnagy 1769–1770. k. – 1812.12.17.
 THURN-HOFER und VALSASSINA, RAYMUND, gróf, címzetes ezredes 1774 – 1835.4.26.
 TRACH, EMANUEL, báró, ezredes (alezredes) 1751 – 1815.4.14.
 TURCSÁNYI (Turchányi) IMRE, turcsányi és teresztyénfalvi, őrnagy 1776–1777. k. – 1813.10.30.
 UJHÁZY ANDRÁS, budaméri, őrnagy 1783. k. – ?
 UNVERZAGT, ALBERT (Adalbert), gróf, őrnagy 1752. k. – 1800.2.11.
 UZ, CHRISTIAN von, alezredes 1752. k. – 1815
 ÜRMÉNYI PÁL, ürményi, őrnagy 1745. k. – 1793.10.23.
 VAJNA GÁBOR, márkosfalvi, őrnagy 1747 – 1793.12.10.
 VETTER von DOGGENFELD, JOHANN, alezredes (őrnagy) 1764 – 1842.3.12.
 VÉCSEY ÁGOST, báró vécsei és hajnácskői, (1814:) gróf, lovassági tábornok (ezredes) 1770. k. – 1857.1.15.
 VÉCSEY PÉTER, nagybodolói (1804:) báró, vezérőrnagy (ezredes) 1768.7.13. – 1809.7.7.
 VLASITS (Vlassich, Vlassics) FERENC, (1832:) báró, altábornagy (ezredes) 1766.4.24. – 1840.5.16.
 VOGEL (Vogl) ANTAL, vezérőrnagy (ezredes) 1748 – 1822.11.9.
 WACHENHEIM, FRANZ, báró, ezredes 1738. k. – 1795.9.8.
 WAHLER von LOUISETTE, FRANZ, alezredes 1777 – 1847.3.27.
 WALDSTEIN v WARTENBERG, EMANUEL, gróf, alezredes 1767. k. – 1803.7.12.
 WARTENSLEBEN FERDINÁND, gróf, altábornagy (ezredes) 1777 – 1821.3.7.
 WEISZ PÁL, báró, alezredes 1765–1767. k. – 1810.3.8.
 WESSELÉNYI ISTVÁN, báró hadadi, ezredes 1771. k. – 1843. k.
 WIEDERSPERGER (Wiedersberger) von WIEDERSPERG, LEOPOLD, lovag, alezredes 1750.2.2. – 1799.9.25.
 WIELAND GYÖRGY, farkasfalvi (1810:) báró, altábornagy (ezredes) 1763.12.12. – 1849.4.25.
 WIMPFEN zu MOLLBERG, DAGOBERT, báró, címzetes ezredes 1765 – 1837.7.25.
 WRANA, JOHANN von, címzetes alezredes 1775–1776. – 1865.6.6.
 WRATISLAW von MITTROWITZ und SCHÖNFELD, EUGEN, gróf, tábornagy (alezredes) 1786.7.8. – 1867.2.14.
 WREDE, GEORG NEPOMUK MARIA JOSEPH, báró, altábornagy (ezredes) 1765 – 1843.4.3.
 ZECHMEISTER, THEOPHIL JOSEPH, (1810:) báró von Rheinau, vezérőrnagy (őrnagy) 1765 – 1819.9.29.
 ZICHY FERDINÁND, gróf zichi és vásonkeői, altábornagy (ezredes) 1783.7.13. – 1862.10.7.

ZICHY-FERRARIS (1811-ig Zichy) FERENC, gróf zichi és vásonkeői, altábornagy (ezredes) 1777.6.25. – 1839.10.6.

ZOMBORY PÁL, zombori és bodonlaki, őrnagy 1770 – 1842.12.14.

ZRINSZKY ANTAL, őrnagy 1775. k. – 1818. u.

ZSALLÁR (Zalár, Szallár) ISTVÁN, címzetes alezredes 1740. k. – 1801. u.

RÖVIDÍTÉSEK

A magyar huszár	A magyar huszár. A magyar lovaskatona ezer évének története. Szerk.: <i>Ajtay Endre-Péczely László</i> . Budapest, [1936.]
<i>Amon</i>	<i>Amon von Treuenfest, Gustav Ritter</i> : Geschichte des k. k. 12. Huszaren-Regiments. 1850–1875 Graf Haller. 1875 von Fratricsevics. Wien, 1876.
<i>Bencze</i>	<i>Bencze László</i> : Mecsóery Dániel altábornagy, a Katonai Mária Terézia Rend lovagjának és parancsnoki keresztje tulajdonosának élete. [Budapest,] 1992.
<i>Deák</i>	<i>Deák István</i> : Volt egyszer egy tisztikar. A Habsburg-monarchia katonatisztjeinek társadalmi és politikai története. Budapest, 1993.
Die Koalitionskriege	<i>Leighton James</i> : Die Koalitionskriege (1792–1815) in der österreichischen Erinnerungskultur – am Beispiel der „Tagebücher“ der Husarenoffiziers Michael Freiherr Paulinyi von Köwelsdamm. In: <i>Laurence Cole – Christa Hämmerle – Martin Scheutz</i> (Hg.): Glanz – Gewalt – Gehorsam. Militär und Gesellschaft in der Habsburgermonarchie (1800 bis 1918). Essen, 2011. 221–242. o.
<i>Doromby-Reé</i>	A magyar gyalogság. Szerk.: <i>Doromby József – Reé László</i> . Budapest, é. n.
DR	Dragoner-Regiment
<i>Fényes</i>	<i>Fényes Elek</i> : Magyarország leírása. I. rész. Magyarország általánosan. Pest, 1847.
<i>Frank-Döfering</i>	<i>Peter Frank-Döfering</i> : Adels-Lexikon des Österreichischen Kaiserthums 1804–1918. Wien–Freiburg–Basel, 1989.
<i>Frankenburg</i>	<i>Frankenburg Adolf</i> : Emlékiratok. Első kötet. Pest, 1868.
<i>Hajdú</i>	<i>Hajdú Tibor</i> : Tisztikar és középosztály, 1850–1914. Ferenc József magyar tisztjei. Budapest, 1999.
<i>Hirtenfeld</i>	<i>J[aromir] Hirtenfeld</i> : Der Militär-Maria-Theresien-Orden und seine Mitglieder. I–IV. Wien, 1857.
HL	Hadtörténelmi Levéltár, Budapest
Főudvarmesteri Hivatal előterjesztése	A Királyi Magyar Nemesi Testőrség iratai. 1767: 8/1. A Főudvarmesteri Hivatal előterjesztése, 1767. március 4.

Főudvarmesteri Hivatal rendelete	A Királyi Magyar Nemesi Testőrség iratai. 1767: 8/2. A Főudvarmesteri Hivatal rendelete, 1767. március 7.
<i>Hollán</i>	<i>Hollán Ernő</i> : Károly főherceg mint katonai író. <i>Hadtörténelmi Közlemények</i> , 1889. 517–545. o.
HR	Husaren-Regiment
<i>Huszár Imre</i>	<i>Huszár Imre</i> : A Katonai Mária Terézia Rend. <i>Hadtörténelmi Közlemények</i> , 1889. 274–284. o.
KA	Kriegsarchiv, Wien
Krieg gegen die Französische Revolution	Geschichte der Kämpfe Österreichs. Kriege unter der Regierung des Kaisers Franz. Krieg gegen die Französische Revolution 1792–1797. Bd. I. Wien, 1905.
<i>Lázár</i>	<i>Lázár Balázs</i> : Kray Pál (1735–1804) és a Mária Terézia-rend. A Habsburg-birodalom legmagasabb katonai kitüntetésének adományozási gyakorlata. In: KÚT. Az ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola kiadványa, 2008. 1. sz. 126–141. o.
<i>Liptai–Borus</i>	Magyarország hadtörténete két kötetben. I. A honfoglalástól a kiegyezésig. Főszerk.: <i>Liptai Ervin</i> . Szerk.: <i>Borus József</i> . Budapest, 1984.
<i>Megerle</i>	<i>Johann Georg Megerle von Mühlfeld</i> : Ergänzungsband zu dem Österreichischen Adels-Lexikon des achtzehnten und neunzehnten Jahrhunderts. Wien, 1824.
<i>Merényi-Metzger</i>	<i>Merényi-Metzger Gábor</i> : A vitézvári báró Simonyi család története. In: Szabolcs-Szatmár-Beregi Levéltári Évkönyv XII. Szerk.: <i>Dr. Nagy Ferenc</i> . 409–450. o.
ML	Kriegsarchiv, Musterlisten
<i>Nagy-L. István</i>	<i>Nagy L. István</i> : A császári-királyi hadsereg, 1765–1815. Szervezettörténet és létszámviszonyok. Budapest, 2010. Doktori (PhD) disszertáció (kézirat).
PB	Kriegsarchiv, Pensionsbücher
<i>Pesty</i>	<i>Pesty Frigyes</i> : Az eltűnt régi vármegyék. Első kötet. Budapest, 1880.
<i>Ságvári–Somogyi</i>	<i>Ságvári György – Somogyi Győző</i> : Nagy huszárkönyv. Budapest, 1999.
<i>Tóth Ferenc</i>	<i>Tóth Ferenc</i> : A la hussarde... (Adalékok a franciaországi huszármítosz történetéhez). <i>Aetas</i> , 2003. 3–4.sz. 55–67. o.
<i>Waldstein-Wartenberg</i>	<i>Berthold Waldstein-Wartenberg</i> : Österr. Adelsrecht 1804–1918. http://austroarchiv.com/joomla/content/view/128/27/ (A letöltés ideje: 2008. május 10.)
<i>Wrede</i>	<i>Alphons Freiherr von Wrede</i> : Geschichte der k. und k. Wehrmacht. Die Regimente, Corps, Branchen und Anstalten von 1618 bis Ende des XIX. Jahrhunderts. I–V. Bd. Wien, 1898–1930.
<i>Wurzbach</i>	<i>Constantin Wurzbach</i> : Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich, enthaltend die Lebensskizzen der denkwürdigen Personen, welche 1750 bis 1850 im Kaieserstaate und in seinen Kronländer gelebt haben. I–LX. Wien, 1865–1880.

- Zachar* 2000   *Zachar József*: „A legvitézebb huszár”, Simonyi óbester pályaképe. In: Déri Múzeum Évkönyve, 1999. Debrecen, 2000. 183–206. o.
- Zachar* 2002.   *Zachar József*: A katonai pálya mint karrierlehetőség a XVIII. századi magyarság előtt. Történeti statisztikai adalék a társadalmi mobilitás kérdéséhez. In: Írott és tárgy emlékeink kutatója. Emlékkönyv Bánkúti Imre 75. születésnapjára. Szerk.: *Mészáros Kálmán*. Budapest, 2002. 249–259. o.
- Zsidi*   Történeti földrajzi kislexikon. Szerk.: *Zsidi Vilmos*. Budapest, 1995.

Attila Réfi

STAFF OFFICERS OF THE IMPERIAL-ROYAL HUSSARS
DURING THE WARS OF THE FRENCH REVOLUTION
AND THE NAPOLEONIC WARS (1792–1815)

Abstract

The paper examines the upper staff of the Hussars, the only military formation of Hungarian origin and therefore deservedly called a Hungaricum, during the wars of the French Revolution and Napoleon. Accordingly, the wide-range archival and special-literature research expanded to every person who served as staff officer (major, lieutenant colonel, colonel) between 1792 and 1815 in any of the thirteen regular Imperial-Royal Hussar regiments that were doing service at that time for a longer or shorter period. It can be stated that, according to the determined criteria, 280 persons served provably as staff officers in the Imperial-Royal Hussar regiments during this period. When doing the historical-statistical analysis of the important biographical data, it turned out that about two thirds of the Hussar staff officers came from Hungary, and more than half of them were provably ethnic Hungarians. Therefore the paper refutes the conclusion of historical works which said that the officer corps of the Hussar regiments had almost completely lost their national Hungarian feature during the 18th century. When looking at the ways of starting a career, the paper proves that in the period the main source of officer replacements was clearly the cadet system, mainly of paying cadets.

On the other hand, it is also worth noting that almost fifteen percent of later Hussar staff officers came from among enlisted soldiers. Some of them even got into the general staff, which fact proves that during this period, in addition to pedigree and service time, the command paid great attention to aptitude and talent as well at promotions.

The paper ends with the list of the 280 staff officers, giving the dates of their birth and death.

Attila Réfi

LE CORPS DES OFFICIERS D'ÉTAT-MAJOR DES HUSSARDS IMPÉRIAUX ET ROYAUX
À L'ÉPOQUE DES GUERRES DE LA RÉVOLUTION FRANÇAISE
ET NAPOLEONIENNES (1792–1815)

Résumé

L'étude analyse l'état-major des hussards, la seule arme d'origine hongroise qui est considérée à juste titre comme un «hungaricum», à l'époque des guerres de la révolution française et napoléoniennes. Lors des recherches basées sur les archives et la littérature spécialisée, l'ensemble des militaires qui servaient dans les 13 régiments de hussards réguliers impériaux et royaux entre 1792 et 1815 comme officier d'état-major (chef d'escadron, lieutenant-colonel, colonel) furent examinés. Il a été constaté que selon les critères définis ci-avant, 280 personnes avaient pu être identifiées avec certitude comme officier d'état-major dans les régiments de hussards impériaux et royaux. Lors de l'analyse historico-statistique des données biographiques importantes, il a été, entre autres, observé que près de deux tiers des officiers d'état-major des hussards furent originaires de Hongrie et plus de la moitié fut hongrois du point de vue ethnique. L'étude démentit donc sans ambiguïté la littérature spécialisée qui affirme que le corps d'officiers des régiments de hussards perdit totalement son caractère hongrois au cours du 18e siècle. Après examen des différents types de début de carrière, l'étude démontre que la relève des officiers fut principalement assurée par les cadets qui prenaient en charge leurs propres frais.

Il est toutefois à noter que près de 15 % des officiers d'état-major avaient été de simples soldats et certains d'entre eux firent même partie du corps des généraux, ce qui prouve qu'outre l'origine et l'ancienneté, la capacité et le talent jouaient déjà un rôle important dans les promotions à cette époque.

La publication se termine par la liste des 280 officiers d'état-major complétée par leurs dates de naissance et de décès.

Attila Réfi

DAS STABSOFFIZIERSKORPS DER KAISERLICH-KÖNIGLICHEN HUSAREN
ZUR ZEIT DER KRIEGE DER FRANZÖSISCHEN REVOLUTION
UND DER ÄRA NAPOLEONS (1792–1815)

Resümee

Die Studie erstreckt sich auf die Untersuchung der oberen Führung der einzigen militärischen Truppengattung ungarischer Herkunft, die mit Recht als ungarische Besonderheit angesehen wird: der Husaren. Den Untersuchungszeitraum stellen die Kriege der französischen Revolution und der Ära Napoleons dar. Dementsprechend wurden im Laufe der breit angelegten Erschließung, die auf Archiv- und Fachliteraturforschungen beruht, all diejenigen Personen untersucht, die in der Zeit zwischen 1792 und 1815 in den zu dieser Zeit kürzer oder länger bestehenden insgesamt 13 regulären kaiserlich-königlichen Husarenregimentern im Rang eines Stabsoffiziers (Major, Oberstleutnant, Oberst) dienten. Dabei wurde festgestellt, dass in der Zeit gemäß den festgelegten Kriterien in den Reihen der kaiserlich-königlichen Husarenregimenter nachweisbar 280 Mann Stabsoffiziersdienst leisteten. Im Laufe der historisch-statistischen Analyse der aufgedeckten wichtigeren Lebenslaufdaten wurde unter anderem festgestellt, dass etwa Zweidrittel der Husarenstabsoffiziere ungarischer Herkunft und mehr als die Hälfte auch ethnisch nachweisbar Ungarn waren. Die Arbeit widerlegt also eindeutig die Auffassung der Fachliteratur, der zufolge das Offizierskorps der Husarenregimenter im Laufe des 18. Jahrhunderts beinahe vollständig seinen ungarischen Natio-

nalcharakter verloren hätte. Im Zusammenhang mit der Untersuchung der Arten des Beginns der beruflichen Laufbahn weist die Studie nach, dass zu dieser Zeit eindeutig das Kadettensystem, genauer die Selbstkosten-Kadetten, die Hauptquelle des Offiziersnachschubs bildete.

Beachtenswert ist zugleich, dass beinahe 15% der späteren Husarenstabsoffiziere aus der Reihe der gemeinen Soldaten stammten. Einige von ihnen rückten sogar in den Generalstab vor. Dies belegt, dass in den Augen der Armeeführung – neben der Herkunft und Dienstzeit – bei der Beförderung zu dieser Zeit bereits auch Eignung und Talent eine bedeutende Rolle spielten.

Die Publikation endet mit dem Namensverzeichnis der 280 Stabsoffiziere, wobei auch das jeweilige Geburts- und Sterbedatum angeführt werden.

Аттила Рефи

ШТАБНОЕ ОФИЦЕРСТВО ИМПЕРАТОРСКОГО КОРОЛЕВСКОГО ГУСАРСТВА В ЭПОХУ ФРАНЦУЗСКОЙ РЕВОЛЮЦИИ И НАПОЛЕОНОВСКИХ ВОЙН (1792–1815)

Резюме

В статье дается анализ высшего руководства венгерского гусарства – единственного истинно венгерского рода войск, который по праву можно назвать „хунгарик“-ом – и его деятельности в период французской революции и наполеоновских войн. Соответственно этому в ходе исследования, основанного на широких архивных и специальных литературоведческих работах, дается характеристика венгерских офицеров (майоров, подполковников, полковников), которые определенное время в период между 1792 и 1815 годами служили в 13 регулярных императорских-королевских гусарских полках в ранге штабных офицеров. Установлено, что в этот период согласно определенным критериям 280 человек проходили фактически службу в ранге штабного офицера в рядах императорских-королевских гусарских полков. В ходе исторического и статистического анализа вскрытых наиболее важных биографических данных в числе прочего было установлено, что почти две трети гусарских офицеров были венгерскими гражданами, а более половины их были этнически доказуемо венграми. Таким образом эта работа однозначно опровергает то мнение, имеющееся в специальной литературе, что офицерский состав гусарских полков якобы потерял характер венгерской нации. Анализируя типы начала воинской карьеры, автор статьи доказывает, что в этот период источником пополнения офицерства была единственно система кадетов, в том числе обучения по себестоимости.

Достоен внимания тот факт, что примерно 15 % более поздних гусарских штабных офицеров вышло из рядовых солдат, более того, некоторые из них дослужились до генеральского чина, что доказывает, что в глазах военного руководства при присвоении очередного воинского звания в это время основную роль играли способность и деловитость офицера, наряду с происхождением и сроком службы офицера.

Статья завершается именованным списком 280 штабных офицеров, приводятся данные их рождения и смерти.

**PÁLYÁZATI FELHÍVÁS
A 2011. ÉVI PERJÉS GÉZA-DÍJ ADO MÁNYOZÁSÁRA**

A Magyar Hadi Történetírást Támogató Alapítvány Kuratóriuma,
a korábbi évek gyakorlatának megfelelően,
2012-ben is át kívánja nyújtani

A PERJÉS GÉZA-DÍJAT,

a Balla Gábor szobrászművész által készített emlékérmét
és a díjjal járó, az Argumentum Kiadónál felhasználható publikációs támogatást.

Ezért, a díj odaítélését elősegítendő, pályázatot hirdet
a történész szakma ismert személyiségei által benyújtandó
ajánlásokra.

Az ajánlások olyan, a magyar vagy egyetemes hadtörténelemmel foglalkozó
fiatal történészek támogatása érdekében nyújthatók be, akik az ajánlás benyújtásának
pillanatában még nem töltötték be a 40. életévüket, elérték a kandidátusi vagy
PhD fokozatot, olyan munkássággal, és legalább egy monografikus alkotással
már rendelkeznek, ami igazolhatja tehetségüket.

Kérjük, hogy az ajánlásokhoz legalább másolatban mellékeljék a támogatott jelölt
szakmai életrajzát, publikációs listáját, a legjobbnak ítélt tanulmányokat
és monográfiákat is.

Indokolt esetben még kéziratban lévő művel is lehet pályázni.

A kuratórium fenntartja magának a jogot, hogy a díjat
csak elvárható színvonalú pályázatok benyújtása esetén adja ki.

Az Alapítvány Kuratóriuma

Határidő: 2011. december 23.

Cím:

A Magyar Hadi Történetírást Támogató Alapítvány Kuratóriuma,
Dr. Veszprémy László titkár. 1014 Budapest, Kapisztrán tér 2-4.

KÖZLEMÉNYEK

KÁLMÁN DÁNIEL

„CUPIENSQUE ILLO IRE ARMATUS”

A XII. századi kereszties hadjáratok az oklevelek tükrében *

1096. április 12-én Acardus montmerle-i várnagy Nagyszombatban – látva a Szentföldre indulók készülődését, és a *narratio* szerint „ily nagy erőfeszítéstől megindítva, fegyveresen kívánva oda [ti. Jeruzsálembé] menni”¹ –, a clunyi szerzetesek elé járult és megállapodott Hugó apáttal és szerzeteseivel atyai örökségéből származó birtokainak zálogba helyezésétől.² A birtokokért cserébe a szerzetesek kétezer lyoni *solidust* és négy öszvért adtak neki. Az oklevél részletesen szól a zálogba adott birtok kiváltásának feltételéről és majdani sorsáról is: visszatérte után egyedül Acardus maga válthatta ki azt, egyetlen rokonának, vagy hozzátartozójának sem volt joga erre. Abban az esetben, ha a várnagy elhalálozna az úton, vagy valamely oknál fogva a Szentföldön kívánna maradni, a birtok örökjogon Clunyt illette. Ugyancsak az apátságra száll a birtok, ha Acardus, Jeruzsálemet megjárva törvényes örökös nélkül halna meg.³ Ezután következik az elzálogosított birtokok felsorolása.⁴ Ha pedig Acardus, vagy valaki az ő részéről a mondott birtokokra adót vetne ki, vagy azok jövedelmét bitorolná, a jogsértést negyven napon belül ki kell vizsgálni, és Acardust, illetve kezeseit őrizetbe kell venni, amíg az ügyben megoldás nem születik.⁵ A montmerle-i várnagy birtokai feltehetőleg Cluny birtokában maradtak, mivel Acardus – akit Aacheni Albert a „fehérhajú” jelzővel illet⁶ – 1099 júniusában, a keresztiesek által ostromlott Jeruzsálem falai alól Jaffa kikötőjébe tartva egy összecsapásban többedmagával együtt életét vesztette.⁷

Montmerle-i Acardus példája nem egyedülálló. A kereszties hadjáratok történetének első évszázadából több hasonló okleveles emlék maradt ránk, amelyben a kereszties had-

---

* A tanulmány a XXX. Jubileumi OTDK Humántudományi Szekciójára benyújtott, és a Középkori egyetemes történelem tagozatban második helyezést elért dolgozat szerkesztett változata. Ezúton is szeretném megköszönni témavezetőmnek, Nagy Balázsnak a dolgozat elkészítésében nyújtott segítségét.

¹ „tali intentione permotus, cupiensque illo ire armatus” – Cluny 51. o. A latin nyelvű idézeteket a továbbiakban, amennyiben másként nem jelzem, a saját fordításomban közlöm.

² A teljes oklevelet ld. Cluny 51–53. o., 3703. sz. (1096. ápr. 12.) Különösen részletes volta miatt ezzel a dokumentummal a szakirodalom is többször foglalkozott, ld. *Constable* 2008/a. 106. o.; *Constable* 2008/b. 137. o.; *Constable* 2008/c. 183–184. o.; *Richard* 1988. 140. o.; *Riley-Smith* 1997. 117. o.

³ Cluny 52. o.

⁴ Annak fényében, hogy Acardusnak – aki magát az *intitulatió*ban *milesnek* nevezi – feltehetőleg nem volt pénze fegyverekre, a zálogba adott birtokok mennyisége figyelemre méltó: a felsorolás több uradalmat, szántóföldet, szőlőt, malmot, erdőt, illetve halastavat említ, amelyek egy része hűbéresek kezén volt – a rendelkezés értelmében az apátság ez utóbbiak felett is rendelkezhetett.

⁵ Cluny 52–53. o.

⁶ Aacheni Albert II.23. 100–101. o.

⁷ *Gesta Francorum* (Hagenmeyer) XXXVII.5. 455–458. o.; *Gesta Francorum* (Veszprémy) 118. o.

járatba indulók az út költségeit fedezendő, birtokuk egy részét vagy egészét zálogba adják a helyi monostornak vagy káptalannak. Legtöbbjük sorsáról azonban még annyit sem tudunk, mint a montmerle-i várnagyéről, csupán az oklevelek által közölt információk és az elbeszélő források szórványos említései révén van tudomásunk róluk.⁸ Ezek az indulás előtti „pillanatképek” azonban egészen egyedi nézőponttal gazdagítják a keresztes hadjáratokról kialakított képet, mintegy „alulnézetből” nyújtanak betekintést a keresztes mozgalom történetébe; ahogyan Giles Constable fogalmazott: „Nem beszélik el az egész történetet [ti. az oklevelek], de a történet, amit elmondanak, más forrástípusban nem lelhető fel.”⁹ Az egyes hadjáratok eseményeit elbeszélő krónikák elsődleges célja magának a vállalkozásnak a történetét, hadi sikereit vagy balsikereit megörökíteni, így érthető módon eleve kevés figyelmet szentelnek a hadjáratokat megelőző egyéni előkészületeknek. E kérdésben tehát egyedül a nyugat-európai monostorok és káptalanok oklevélgyűjteményeire, okleveleire támaszkodhatunk. Az alábbiakban a keresztes hadjáratokra vonatkozó nyugat-európai okleveles anyagot kívánjuk megvizsgálni az egyéni előkészületeket, ezen belül is a költségek előteremtésének mikéntjét illetően.

Az oklevelek rendszerint a *narratió*ban – és nem az *arengá*ban, miként Giles Constable véli¹⁰ –, az oklevél kiállításának körülményeit, előzményeit elbeszélő részben¹¹ tesznek említést arról, hogy az adományozó vagy zálogba adó fél „Jeruzsálembe készülvén” teszi az adományt,¹² illetve adja zálogba birtokát.¹³ Ez alapján természetesen nincs kizárva, hogy az alább tárgyalt oklevelekben szereplő személyek egy része egyszerű zarándokként, nem pedig keresztesként indult a Szentföldre.¹⁴ Fontos megemlíteni azonban, hogy mind elbeszélő, mind okleveles forrásaink tanúsága szerint, főleg a kezdeti időkben a hadjáratba indulók szemében legalább ekkora jelentősége volt a keresztes hadjárat spirituális jellegének.¹⁵ Sokszor még a bizonyíthatóan valamely hadjáratához kötődő oklevelek is „zarándoknyelven” fogalmaznak.¹⁶ A lelki üdv és bűnbánat hangsúlyozása¹⁷ mellett gyakori motívum a kereszt fölvétele¹⁸ és az ezzel kapcsolatos bibliai igehelyek (Mt 10,38 és 16,24; Mk 8,34; Lk 9,23 és 14,27 stb.) idézése.¹⁹ A többi közül markánsan kitűnik Neublens-i István oklevele,²⁰ amely megfogalmazásában több egyedi

⁸ Az 1096–1131. közötti keresztesek egy részét az oklevélgyűjtemények, valamint az elbeszélő források és a *chanson de geste*k említései alapján Jonathan Riley-Smith gyűjtötte össze az egyes hadjáratok, és a részvétel valószínűsége szerinti bontásban ld. Riley-Smith 1997. 196–245. o.

⁹ Constable 2008/a. 93. o.

¹⁰ Constable 2008/a. 96. o. Az észrevétel megerősítéséért Körmendi Tamásnak tartozom köszönettel.

¹¹ A *narratió*hoz ld.: Boüard 1929. 277. o., valamint Giry 1925. 548–550. o.

¹² Az oklevéltani irodalom már korábban is ismeri az *epistola donationis* fogalmát, ld.: Giry 1925. 855–858. o.

¹³ Riley-Smith 1997. 4. o.

¹⁴ Constable 2008/a. 93. o.; Riley-Smith 1997. 4. o.

¹⁵ Constable 2008/a. 96–97. és 110–111. o.; Constable 2008/b. 133–134. o.

¹⁶ Constable 2008/a. 97–98. o.

¹⁷ Pl. Charité-sur-Loire 88–89. o., 29. sz. (1095 k., vö. 88. p., 1. jegyz.), Saint-Vincent de Macon 315. o., 537. sz. (1096–1124.). Vö. Constable 2008/b. 136–137. o.

¹⁸ Pl. Göttweig (Traditionsbücher) 192–196. o., 55. sz. (1096–1114. között) és uo. 196–197. o., 56. sz. (1099–1102. között).

¹⁹ Vö. Constable 2008/d. 46. o., valamint Riley-Smith 1997. 62. o.

²⁰ Cluny 87–91. o., 3737. sz. (1100. jún. 15.) Ld. még Constable 2008/a. 99., 110–111. és 113. o., valamint Constable 2008/b. 137. o.

vonást is mutat. A diploma *arengája* azon túl, hogy hosszasan idéz más igehelyeket (Mt 25,34-40;²¹ Lk 11,41; Mt 6,20; Lk 16,9),²² részletesen taglalja az eredendő bűn és az isteni kegyelem kérdését. Ezután kijelenti, hogy bár ő maga lovag, mindezeket mégsem hagyja figyelmen kívül és „megfontolván bűneim sokaságát és Urunk, Jézus Krisztus kegyességét, jóságát és könyörületességét”,²³ elhatározta, hogy Jeruzsálembe megy, „azon a helyen imádkozni, ahol az ő lábai álltak”.²⁴ István, miután a clunyi apát tudomására hozta szándékát, az a vállára helyezte a kereszt jelét és egy gyűrűt húzott az ujjára. Jézus tanítványainak mondott szavainak felidézése egyértelműen a vállalkozás lelki tartalmát erősíti. Az evangéliumi parancsolat nyomán a keresztes, aki *quamvis miles* – habár katona, Krisztus követője is egyúttal,²⁵ „aki – mint István oklevele írja – világi öltözet alatt a mulandó katonáskodásban”²⁶ kénytelen részt venni.

Mindezek mellett azonban több oklevél *narratio* utal a vállalkozás katonai jellegére²⁷ (pl. „a pogányok és szaracénok ellen”,²⁸ mint azt Acardus oklevelében olvashatjuk), amely egyértelművé teszi, hogy keresztesről van szó. Hasonlóképp, a nagyobb hadjáratok megindulása előtt, vagy akörül, ilyen tárgyban kelt oklevelek is nagy valószínűséggel ide sorolhatók.²⁹

Bár a nyugat-európai egyházi intézmények okleveles emlékei és a keresztes hadjáratok közti kapcsolatra egyes szerkesztők már az adott oklevélgyűjtemény közlésekor felfigyeltek,³⁰ jelentőségükhöz képest a kutatás eddig csak kevés figyelmet szentelt a forrástípusnak. A történeti irodalom ezen belül is elsősorban a francia területen keletkezett anyaggal foglalkozott, más területről származó okleveleket csak szórványosan vizsgált³¹ – ez részben talán annak is köszönhető, hogy a korai keresztes hadjáratok résztvevői főként francia földről érkeztek. Az anyag nagysága, illetve a hazai hozzáférés nehézsége³² miatt nem állt módomban a szakirodalom által érintett összes kiadott oklevélgyűjtemény

²¹ Vö. Cluny 88. o. 1. jegyz. A többi bibliai idézetet a kiadó már nem azonosította.

²² Figyelemre méltó Lk 11,41, amelyre egy IX. századi párizsi adománylevél is hivatkozik (Notre-Dame de Paris 1. köt., 298–299. o., 16. sz. [887. előtt]; az idézet a 298. oldalon szerepel), mutatva, hogy ez a bibliai igehely már régóta szolgált az adományok elvi alapozásaként.

²³ „considerans peccatorum meorum multitudinem et Domini nostri Jesu Christi pietatem, mansuetudinem ac miserationem” – Cluny 88. o.

²⁴ „in loco ubi steterunt pedes ejus adorare” – Uo.

²⁵ Linder – Murray 2006 302. o.

²⁶ „[nos] qui sub seculari habitu temporalis militia [implicamur]” – Cluny 87. o.

²⁷ Constable 2008/a. 93. o. A marmoutier-i diplomák figyelemreméltóan visszatérő eleme a „keresztények seregének” említése, amellyel együtt az illető a pogányok ellen indult, pl. Marmoutier 137–138. o., 149. sz. (1095.); 141. o., 152. sz. (1096.); 141–142. o., 153. sz. (1096). Ehhez ld. még Constable 2008/a. 98–99. o.

²⁸ „contra paganos et Sarracenos” – Cluny 51. o.

²⁹ Constable 2008/a. 97–98. o.

³⁰ Pl. Saint-Père de Chartres 1. köt. CCIV–CCV. o. Ld. még Constable 2008/a. 95. o. és uo. 8. jegyz.

³¹ Ld. pl. Constable 2008/b. 133. o., 85. jegyz., 134. o., 87. jegyz., 135. o., 97. jegyz., 137. o., 103. jegyz. és 139. o., 109. jegyz.

³² A Magyarországon fellelhető oklevélgyűjtemények nagy része az ELTE Egyetemi Könyvtárban, kisebb része pedig az Országos Széchényi Könyvtárban érhető el. Sok kiadványhoz az Österreichische Nationalbibliothekban fértem hozzá, valamint több francia oklevélgyűjtemény elérhető a Bibliothèque nationale de France „Gallica” névre keresztelt internetes adatbázisából, szkennelve, PDF-dokumentumként. (Pontos elérhetőségüket ld. a bibliográfiában.)

átnézése, ugyanakkor igyekeztem néhány olyan *chartulariumot* is bevonni a vizsgálatba, amelyekkel a kutatás eddig még nem foglalkozott részletesen. Ilyen az agde-i Szent István székesegyház oklevélgyűjteménye, valamint a német területről Göttweig³³ bencés, és a ma Olaszországhoz tartozó Brixen (Bressanone) ágostonos monostorának kiadott okleveles emlékei. Az alkalmazott formulákat tekintve úgy tűnik, nincs lényeges eltérés a különböző régiókból származó diplomák között, az egyetlen szembeötlő különbség csupán annyi, hogy a német területen kelt oklevelek „szükszavúbbnak” tűnnek francia társaiknál. Mindezek fényében jelen feldolgozás természetesen nem kíván a teljesség igényével fellépni, valamint az áttekintett forrásokból levont következtetések sem tekinthetők végérvényesnek. Ennek ellenére úgy gondolom, hogy a vizsgálódásból kimaradt források nem módosítanák jelentősen az így kialakult képet.

A keresztesek előkészületei

Nem sokkal a kereszt felvétele után a Jeruzsálembé készülő keresztes szembesült a hadjárat költségeinek és a szükséges felszerelés előteremtésének kérdésével. A XII. században mindez még nagyrészt egyénileg zajlott.³⁴ A szerencsésebbek a jeruzsálemi út erejéig élvezhették hűbéruruk anyagi támogatását,³⁵ és néhányan talán reménykedtek a bizánci császár vagy a keresztes államok uralkodóinak segítségével, legtöbbjüknek azonban magának kellett előteremtenie a szükséges anyagi fedezetet. A források tanúsága szerint ennek legáltalánosabb formája a birtokolt javak egy részének, vagy akár egészének zálogba adása, illetve eladása volt.³⁶ Leggyakrabban földbirtok került zálog alá, de más javakat is nagy számban találunk:³⁷ malmokat,³⁸ templomokat,³⁹ gyümölcsösöket,⁴⁰ szőlőket,⁴¹ szolgákat,⁴² illetve különféle tizedjövödelmeket.⁴³ Kétségtelen, hogy nem egy keresztes a rokonaitól⁴⁴ vagy hűbérurától kapta a szükséges kölcsönt,⁴⁵ a rendelkezésünkre álló források alapján a zálogügyleteknek, illetve eladásoknak ennél intenzívesültebb formája bontakozik ki. A kölcsönadó fél ugyanis az esetek döntő többségében a helyi szerzetesközösség vagy a káptalan.⁴⁶ Ez, tekintve a korabeli viszonyokat, egyáltalán nem meglepő, hiszen amint azt az 1095 előtt kelt oklevelek is megerősítik, a

³³ A göttweigi anyagból a történeti irodalom mindössze egyetlen oklevéllel foglalkozott érintőlegesen (Göttweig (Traditionsbücher) 192–196. o., 55. sz. [1096–1114. között]; ld. *Constable* 2008/a. 111. o.; *Constable* 2008/b. 139. o., *Riley-Smith* 1997. 112. o.), holott az oklevélgyűjtemény különösen gazdag a keresztes hadjáratokhoz kapcsolódó oklevelekben.

³⁴ *Constable* 2008/b. 123. o.

³⁵ *Riley-Smith* 1997. 109. o.

³⁶ *Constable* 2008/b. 123. o.

³⁷ *Constable* 2008/b. 129. o.; *Riley-Smith* 1997. 116. o.

³⁸ Saint-Étienne de Baigne, 23–24. o., 26. sz. (1111–1117. között.)

³⁹ Saint-Sernin de Toulouse 201–202. o., 287. sz. (Datálatlan.)

⁴⁰ Saint-Vincent de Macon 315. o., 537. sz. (1096–1124. között.)

⁴¹ Göttweig (Traditionsbücher) 215–216. o., 76. sz. (1108–1114. között.)

⁴² Saint-Père de Chartres, 2. köt. 274–277. o., 17. sz. (1107. november 2.)

⁴³ Saint-Victor de Marseille 568–569. o., 1096. sz. (1100. k.); Montier-la-Celle 284–287. o., 233. sz. (1114.)

⁴⁴ Pl. Cluny 108. o., 3755. sz. (1100. k.). Erre vonatkozólag ld. még alább III. Jenő bullájának tárgyalását.

⁴⁵ *Constable* 2008/b. 126–127. o.

⁴⁶ Uo. 124. és 127. o.

jelentősebb egyházak, illetve apátságok a XI. század során vagy akár már korábban is⁴⁷ érdekelték voltak az ehhez hasonló birtokügyekben. 1096-ban Burdinus Hugó örökös híján birtokát felesége beleegyezésével Cluny apátságára hagyja.⁴⁸ Ugyan az oklevél a század utolsó éveiből származik, szemmel láthatóan egy már kialakult, formuláit tekintve is kiforrott gyakorlatról van szó.

A források alapján a szerzetesközösségek közül is elsősorban a bencések, azon belül pedig a Cluny-kongregáció tagjai vettek részt a zálogügyekben, illetve eladásokban, igaz, szerepük nem kizárólagos.⁴⁹ Az első keresztes hadjárat idejéből fennmaradt oklevelek alapján olyan rangos monostorok jártak az élen, mint Cluny, a Tours közelében fekvő Marmoutier, a marseille-i Szent Viktor-apátság, vagy az angély-i Szent János-monostor. Ezek egy részét II. Orbán pápa érintette is franciaországi útja során.⁵⁰ Ezzel szemben, mint Giles Constable megállapítja, úgy tűnik, az ekkoriban már aktívan működő ciszterciek kezdetben nem játszottak olyan jelentős szerepet a javak efféle „áramoltatásában” – ez részben minden bizonnyal életideáljuknak (szegénység, világtól való elvonulás) is köszönhető.⁵¹ Véleményem szerint ez szintén erősíti azt, hogy a monostorok már a keresztes hadjáratok megindulása előtt is érdekelték voltak a földbirtok-ügyekben. Ebből fakadhat az is, hogy a bencések elfogadottsága, a Szentföldre induló keresztesek velük szembeni bizalma vélhetőleg nagyobb volt, mint a hozzájuk képest új, kevésbé meggyökeresedett cisztercieké.

Emellett Jonathan Riley-Smith feltételezi, hogy a valóságban sokkal több megállapodás jött létre világiak között, az egyházi intézmények szerepe csupán a fennmaradt források nyomán tűnik jelentősnek. Érvelését arra alapozza, hogy egyrészt az első keresztes hadjárat idejéből nem egy olyan oklevél maradt ránk, amely világiak között kötött, ami, tekintve, hogy a források egyházi jellegűek, meglehetősen magas szám.⁵² Másrészt a földbirtok azzal, hogy egyházi kézbe kerül, végérvényesen kikerül a „piacról”, amit korábbi birtokosai el kívántak kerülni. Ezen kívül feltételezi azt is, hogy az eladások, illetve zálogügyletek nagy része pápai „ösztönzésre” jött létre, nem pedig az adományozó fél saját akaratából.⁵³ Természetesen nem állíthatjuk, hogy a korszak okleveles anyaga teljes egészében rendelkezésünkre áll, azaz elképzelhető, hogy valóban több megállapodás született világi felek között, mint amennyiről tudomásunk van. Azonban a pápai „bátorítást” és az egyházi intézményekkel kötött megállapodások nagy számát – annak ellenére, hogy van példa az egyes monostorok nyomatékosabb közbenjárására, különösen, ha az illető valamelyik szerzetes rokona volt⁵⁴ – helyesebbnek tartom a káptalanok és monostorok fent hangsúlyozott szerepkörének elterjedtségével magyarázni. Korábban zárandokok fordultak hasonló ügyekben a helyi egyházhoz, vagy apátságához,⁵⁵ így nyilvánvalóan nem számított újdonságnak a keresztesek hasonló igénye.⁵⁶

⁴⁷ Pl. Notre-Dame de Paris, 1. köt. 298–299. o., 16. sz. (887. előtt.)

⁴⁸ Cluny 60–61. o., 3713. sz.

⁴⁹ Riley-Smith 1997. 126–127. o.

⁵⁰ Uo.

⁵¹ Constable 2008/b. 128. o.

⁵² Riley-Smith 1997. 129. o.

⁵³ Uo.

⁵⁴ Marmoutier 137–138. o., 149. sz. (1095.)

⁵⁵ Saint-Bertin 158. o., 85. sz. (826.) Vö. Constable 2008/b. 129. o., 69. jegyz.

⁵⁶ Constable 2008/a. 96–97. o.

A zálogügyletek részletesebb vizsgálata előtt érdemes röviden kitérni a mögöttük meghúzódó – a XII. század első felében fokozatosan kialakuló – jogi háttérre is. Az I. Lateráni Zsinat után a legfontosabb előrelépést e tekintetben III. Jenő pápa *Quantum predecessores* kezdetű bullája jelentette 1145-ben,⁵⁷ amelyet Freisingi Ottó is idéz *Gesta Friderici I. imperatoris* című munkájában.⁵⁸ A bulla megtiltotta, hogy a távollevő keresztes javai ellen bármiféle keresetet indítsanak, továbbá a hadjárat idejére elengedi a fennálló adósságok utáni kamat fizetését (még ha az illető erre előzőleg fogadalmat is tett). Ezen kívül kijelenti, hogy „mint azt a mi említett elődünk, Orbán pápa elrendelte... feleségeiket s gyermekeiket, valamint javaikat és birtokaikat a szentegyház, a mi, az érsekek, a püspökök és Isten egyházának más praelatusai oltalmában levőknek nyilvánítjuk”. Továbbá – figyelmeztet a pápa –, a kereszteseknek, minthogy „Istenért harcolnak”, nem szabad a világi hívságok és cifraságok után áhítozniuk, hanem „szorgosságukat és buzgóságuk minden erejét fegyverekre és lovakra fordítsák, hogy azokkal a hitetleneket legyőzhessék.” Nem sokkal ezután konkretizálja az imént említett oltalom mibenlétét: „Szabadságukban áll az is, hogy földjeiket vagy egyéb javaikat, ha kérésükre rokonaik és uraik, a kiknek hűbéréhez tartoznak, pénzt kölcsönözni nem akarnak, vagy nem tudnak, az egyházaknak vagy egyházi személyeknek vagy más hívőknek is szabadon és minden ellenmondás nélkül elzálogosítsák.”⁵⁹ Láthatjuk tehát, hogy a bulla egy már meglévő gyakorlatot erősít meg, nem pedig új, addig nem létező jogokat biztosít. Úgy vélem, hogy ez megerősíti Riley-Smith korábban ismertetett feltételezésének vitathatóságát, igaz, III. Jenő bulláját valóban lehet „pápai ösztönzéseként” is értelmezni.

Ugyanakkor világiak között létrejött megállapodásra éppen a kutatás által eddig kevésbé vizsgált anyagban több példát is találunk. 1097 után kelt oklevelében Henrik Jeruzsálembé készülvén egy Arnold nevű nemesnek adta Haderichiswerde nevű birtokát.⁶⁰ Némiképp „határeset” az a – szintén Göttweigből származó – oklevél, amely szerint Henrik Jeruzsálembé indulva birtokát Meginhardusra hagyta – akit az oklevél *milesnek* nevez –, méghozzá azzal a feltétellel, hogy amennyiben Henrik maga nem térne vissza, a birtokot adja át a göttweigi monostornak.⁶¹ Egy másik, 1114–1122 között kelt göttweigi oklevél⁶² arról tudósít bennünket, hogy Huntisheimi Hermann – a diploma szerint „vir nobilis” – csak abban az esetben hagyja a göttweigi egyházra egyik birtokát, ha ő maga nem térne vissza az Úr sírjától, vagy atyafia, Reginhard meghalna. Valószínű tehát, hogy az út erejéig a nevezett birtok felett Reginhard rendelkezett. 1100 körül kelt diplomájában⁶³ Bernát Jeruzsálembé készülve lánytestvérére és az ő férjére hagyta birtokát és házat azzal a feltétellel, ha ő maga visszatérne, akkor a javakat egyenlően osszák fel egymás közt, ezen felül sógora 15 *solidust* is kapjon. Ha meghalna, akkor a másik kettő minden kapott javat békében bírhat.

⁵⁷ Constable 2008/b. 125. o.

⁵⁸ Freisingi Ottó (Középkori Krónikások) L36. (112–115. o.). Latinul ld. Freisingi Ottó (MGH) L36. (55–57. o.).

⁵⁹ Freisingi Ottó (Középkori Krónikások) L36. (114. o.), Gombos F. Albin fordítása.

⁶⁰ Göttweig (Traditionsbücher) 208–209. o., 67. sz. (1097. után)

⁶¹ Uo. 196–197. o., 56. sz. (1099–1102 között.)

⁶² Uo. 318–319. o., 182. sz. (1114–1122 között)

⁶³ Cluny 108. o., 3755. sz. (1100. k.)

Az intézményi és jogi háttér vizsgálata után érdemes néhány példán keresztül megvizsgálni a zálogügyletekben és adásvételekben szereplő főbb rendelkezéseket. Mint azt Montmerle-i Acardus esetében is láthattuk, a Jeruzsálembé készülők legnagyobb része rendelkezett a zálogba adott birtok sorsáról.⁶⁴ Általánosnak mondható, hogy – az oklevelek alapján – a keresztes visszatérte után élete hátralevő részében igényt tartott a korábban zálogba adott birtok egy részére vagy akár egészére. 1128. július 12-én Ermengard – a maga, fia, Rajmund, és lánya, Rikarda nevében –, valamint Torrini Benedek, Rikarda férje és az ő gyermekeik (Vilmos és Amada) a Vias határában fekvő összes birtokukat az agde-i Szent István-káptalan kanonokjainak adják, 150 *solidus*ért cserébe.⁶⁵ Az oklevél szerint amennyiben nem térnének vissza Jeruzsálemből – „hová Isten engedelmevel menni szándékozunk”⁶⁶ –, akkor a mondott birtok teljes egészében és minden nehézség nélkül a káptalant illesse. Ha azonban mindannyian, vagy közülük bárki visszatérne, legyen joguk a birtok visszaszerzésére, azzal a kikötéssel, hogy senki másnak nem adhatják el azt újból. Valamivel több, mint fél évszázaddal korábban, 1096-ban két testvér, Bernát és Oddo – akiket egy másik oklevél⁶⁷ szerint „Ungrus” névvel illettek⁶⁸ – Jeruzsálembé készülvén a clunyi monostornak adták Busart nevű uradalmukat, annak minden tartozékával: erdőekkel, szántóföldekkel, szőlőkkel, legelőkkel stb. együtt, összesen száz *solidus* kapva érte.⁶⁹ Az agde-i példához hasonlóan meghagyták, hogy hazatérve a mondott birtokot maguk bírassák, azonban haláluk után, tekintet nélkül az örökösökre, az uradalom ismét az apátságot illesse – akárcsak abban az esetben, ha az úton haláloznának el.⁷⁰ Kevésbé jellemző az a chartres-i oklevél, amelyben egy Berta nevű asszony a chartres-i apátságra hagyta házáat és hét *agripennis* kiterjedésű földjét, amennyiben a fiai nem térnek vissza Jeruzsálemből. Ellenkező esetben a ház és a föld csupán felerészben illeti a monostort.⁷¹ Nem egy oklevél szabja meg a kiváltás pontos összegét. A XII. század első felében „Kegyesnek” nevezett Ottó Jeruzsálembé készülve a göttweigi monostornak hagyta birtokát, azzal a feltétellel, hogy aki a jövőben ki szeretné váltani, a szerzeteseknek kétszáz ezüstmárkát fizessen.⁷² A megállapodásokban gyakran fordul elő időbeli korlátozás a birtok kiválthatóságát illetően. Ez nyilvánvalóan összefüggésben állt a jeruzsálemi útra számolt idővel is. A zálogban hagyott javakat általában három-öt év közötti időtartam után lehetett kiváltani.⁷³ Amikor 1147-ben Joscerand, Godefrid,⁷⁴ Guido, va-

⁶⁴ *Constable* 2008/b. 130–131. o.

⁶⁵ Saint-Étienne d’Agde 234–235. o., 159. sz. (1128. július 12.)

⁶⁶ „ubi Deo donante ire disponimus” – Uo. 235. o.

⁶⁷ Cluny 81–83. o., 3734. sz. (1100 előtt); ld. még *Constable* 2008/c. 184. o.

⁶⁸ Cluny 83. o.

⁶⁹ Cluny 59. o., 3712. sz. (1096.); ld. még *Constable* 2008/c. 184. o.

⁷⁰ A birtok és tartozékai végül az utóbbi feltétel révén kerültek az apátsághoz, az oklevél szélére ugyanis az oklevelet lejegyzőjével megegyező kéz a következőt írta: „Ebben a hadjáratban mindketten meghaltak, nem tértek vissza.” Ld. uo. 59. o., 1. jegyz.

⁷¹ Saint-Père de Chartres, 2. köt. 358. o., 142. sz. (Datálatlan.)

⁷² Göttweig (Traditionsbücher) 439–441. o., 304. sz. (1131–1133 között). Ld. még uo. 370–372. o., 230. sz. (1122–1131. szeptember 23. között)

⁷³ *Riley-Smith* 1997. 117. o.

⁷⁴ Őket egy korábbi oklevél (Saint-Benoît-sur-Loire 339–340. o., 149. sz. [1147. április 19.]) *miles*ként említi a tanúk sorában. Ld. még *Constable* 2008/b. 118. o., 5. jegyz.

lamint Adelard VII. Lajossal kívántak Jeruzsálembé menni, a fleuryi monostornak ötévesi időre adták zálogba földjeiket, huszonhét, harminc, illetve tíz-tíz *librát* kapva cserébe.⁷⁵ Találkozunk azonban bonyolultabb szabályozással is: egy 1123-ban, Vendôme-ban kelt oklevél szerint a keresztes maga két év után válthatta ki a zálogba adott javakat, míg hozzátartozóinak, rokonainak csak újabb két év múltán nyílt lehetőségük erre, ha a kiváltásra addig nem került még sor.⁷⁶ Az előbbiekhöz képest igencsak kirívó eset Alonai Odo oklevele 1179-ből, amelyben Jeruzsálembé készülve a chartres-i apátságnak adja birtokainak *numeragiumát*. Ha Odo édesanyja – aki ugyanott apáca – tovább élne, akkor a monostor az ő életében bírja a *numerator* állítás jogát.⁷⁷

Az efféle ügyek nem zajlottak mindig zökkenőmentesen. Garennai Isnardus, amikor Hubertus, a chartres-i apátság szerzetese Bruerolum faluban járt, örökjogon a monostornak adta Tornesia nevű birtokát, a mellette fekvő erdővel egyetemben. Hubertus viszonzásul egy negyven *solidus* értékű lovat⁷⁸ adott neki segítségként a jeruzsálemi úthoz. Miután hírül vették Jeruzsálemben bekövetkezett halálát, Isnardus nővérének a jegyese, Bardolus elbitorolta a mondott birtokot. A szerzetesek végül hatvan *solidust* fizettek Bardolusnak, aki ezután visszaadta a földet.⁷⁹ Előfordult ennek a fordítottja is, amikor a jeruzsálemi út korábbi birtokviták rendezésére szolgált alkalmul. Egy Bormaudus nevű lovag 1120-ban, Jeruzsálembé készülvén egy általa évekkal ezelőtt elbitorolt szőlőt adott vissza az angers-i Szent Albinus monostornak, amiért cserébe a szerzetesek tíz *solidust* adtak neki.⁸⁰ Az első keresztes hadjárat idején Hugó és fia a keresztények seregével kívántak tartani, visszaadtak a marmoutier-i apátságnak egy korábban tőlük elbitorolt földet. Cserébe Odo perjel hat blois-i *librát* adott nekik, valamint Hugó kisebbik fia, Péter kezesként a monostor szolgálatában maradt, amíg apja és testvére vissza nem tértek.⁸¹

Hasonlóképp utalnak az oklevelek korábbi megállapodásokra akkor is, ha azok minden bonyodalom nélkül zajlottak le. Amikor 1149-ben Gaufridus, felvéve a keresztet, Jeruzsálembé kívánt menni, a nagyapja által harmadolt malom és halastó rá eső részét a Szent Albinus monostornak adta. Cserébe a szerzetesektől két ezüstmárkát, három arany *bizantiumot* és harminc *solidust* kapott, valamint testvérétől, Rajnaldtól még tizenhárom *solidust*.⁸² Fontos volt az egyházi intézmények számára a szimónia vádjának elkerülése is,⁸³ amire az utóbbi néhány oklevél szintén jó példát nyújt. Szövegük ugyanis mindhárom esetben egyértelművé teszik, hogy a szerzetesek nem csupán segítségnyújtásként,

---

⁷⁵ Saint-Benoît-sur-Loire 340–343. o., 150. sz. (1146–1147). Ugyanez az oklevél említi VII. Lajos rendelkezését is, az itt említett ügyletre ld. 342–343. o. valamint ld. még *Constable* 2008/b. 118. o.

⁷⁶ Uo. 131. o.

⁷⁷ Saint-Père de Chartres, 2. köt., 655–656. o., 46. sz. (1179.)

⁷⁸ A hátsállatok a hadjáratba induló számára sokszor legalább olyan fontosnak számítottak, mint a pénzösszeg, akkor is, ha újdonsült gazdáik valószínűleg tudták, hogy az állatok nem érik meg az út végét. Az oklevelekben gyakran szerepelnek lovak, illetve öszvérek – utóbbi valamivel többször, valószínűleg teherbírásuk, és olcsóbb voltuk miatt is. Ld. *Riley-Smith* 1997. 110–112. o.

⁷⁹ Saint-Père de Chartres, 2. köt., 516. o., 2. sz. (Datálatlan.)

⁸⁰ Saint-Aubin d'Angers, 2. köt. 229–230. o., 741. sz. (1120.) Az előzményül szolgáló birtokvitát ld. uo.

⁸¹ Marmoutier 141. p., 152. sz. (1096.)

⁸² Saint-Aubin d'Angers, 1. köt. 144–145. o., 117. sz.

⁸³ *Riley-Smith* 1997. 118. o.

hanem „in caritate”,⁸⁴ illetve „caritati caritas responderet”,⁸⁵ valamint „de caritate beati Martini”⁸⁶ adták a Jeruzsálembé készülőknek a fent említett összegeket.

Természetesen nem csak világiak vettek részt egy-egy hadjáratban, hanem egyházi személyek is. A papok esetében azonban nem volt közömbös az illető klerikus távolléte, akár zarándoklat, akár keresztes hadjárat miatt maradt távol huzamosabb ideig. Ilyen okból kifolyólag engedte meg az angoulême-i püspök egy saint-amand-de-boixe-i szerzetesnek, hogy a helyi templomban lássa el a papi szolgálatokat, amíg a pap maga a poitiers-i gróf kíséretében a Szentföldön tartózkodik.⁸⁷ Az út költségeinek előteremtése részben hasonlóképp zajlott, mint a világiak esetében. 1127–1128-ban Odo, Saint-Martin-des-Champs perjele egy ezüstmárka fejében engedte át Capeium egyházát egy Wido nevű papnak, hatvanöt beauvais-i *solidus* kíséretében, amennyiben Wido hároméves zarándoklatra készülne.⁸⁸ Érdekese ezen kívül az a Szent Albinus monostor anyagából származó oklevél,⁸⁹ amely szerint bizonyos Goscelinus Malus Vicinus nevű lovag megbetegedvén szerzetesnek állt, azonban később „rossz lélektől vezérelve”⁹⁰ odahagyta a szerzetet, majd nem sokkal ezután Jeruzsálembé készülvén rendtársaitól kért pénzt, amiből az út költségeit fedezni tudta volna. Megtanácskozáva a kérést, a szerzetesek végül hatvan *solidust* adtak neki, hozzátevé, hogy Jeruzsálemből való hazatérése után visszavárják.

Az oklevelek ugyan általában az egyén szemszögéből láttatják a keresztes hadjáratokat, a már említett fleuryi oklevél⁹¹ azonban betekintést enged az uralkodói szinten jelentkező pénzügyi nehézségekbe is. VII. Lajos francia király 1146–47 folyamán az egyházak megadóztatásával kívánta megoldani a felmerülő anyagi gondokat.⁹² A kortársak kritikáját is kiváltó rendelkezés⁹³ gyakorlati, nem teljesen zökkenőmentes megvalósulását jól szemlélteti az 1147-ből származó diploma, amelynek tanúsága szerint a szerzetesek igyekeztek eleget tenni az uralkodói rendeletnek. Lajos eleinte ezer ezüstmárkát kért az apátságtól, Macharius apát azonban tiltakozott, hogy a monostor a mostani helyzetében (hét évre visszamenőleg rossz szőlőtermés, éhínség) nem tudja kifizetni a kért összeget. Lajos ekkor csökkentette az összeget 500 márkára, az apát azonban még ezt is sokallta. A király végül háromszáz ezüstmárkában és ötszáz arany *bizantiumban* határozta meg a kívánt pénzmennyiséget, amelyet Macharius „belátván, hogy nem helyes tovább ellenkezni a királlyal”,⁹⁴ végül megadott.

A keresztesek által kötött megállapodások másik nagy csoportját az ún. „kegyességi rendelkezések”⁹⁵ alkotják. Összefoglalóan így lehet nevezni azokat az adománytétteleket,

⁸⁴ Saint-Aubin d’Angers, 2. köt. 230. o.

⁸⁵ Uo., 1. köt. 145. o.

⁸⁶ Marmoutier 141. o.

⁸⁷ *Constable* 2008/b. 132. o.

⁸⁸ Saint-Martin-des-Champs, 2. köt. 3–4. p., 193. sz. Ld. még *Constable* 2008/b. 132. o.

⁸⁹ Saint-Aubin d’Angers, 2. köt. 345–346. o., 873. sz. (1141.)

⁹⁰ „maligno spiritu ammonente” – uo. 345. p.

⁹¹ Saint-Benoît-sur-Loire 340–343. o., 150. sz. (1146–1147). Az oklevelet tárgyalja *Constable* 2008/b. 117–118. o., a pontosabb datáláshoz ld. uo. 117. o., 1. jegyz.

⁹² *Constable* 2008/b. 118–119. o.

⁹³ Uo. 119. o.

⁹⁴ „cognoscens non esse fas ultra regi contradicere” – Saint Benoît-sur-Loire, 342. o.

⁹⁵ Vö. *Giry* 1925. 855–858. o.

amelyeket nem világi, hanem spirituális „haszon” reményében tettek. Ilyen rendelkezés gyakorta fordul elő zálogügyletet szavatoló oklevélben, így nem lehet igazából különválasztani egymástól a két csoportot, az elkülönítés sokkal inkább utólagos, a kérdéskör tárgyalását megkönnyítendő.

Az otthon maradt családtagok, illetve a Szentföldre induló keresztes lelki üdvének biztosítására az egyik lehetőség az imádság kérése volt.⁹⁶ Ez éppúgy igaz volt a keresztes hadjáratok vezetőire, mint a számunkra kevésbé ismert résztvevőkre: 1096-ban Rajmund, Szent Egyed grófja Le Puy katedrálisra számára tett adományt, cserébe azt kérve, hogy amíg él, az oltáron éjjel-nappal egy gyertya égjen.⁹⁷ Ugyanebben az évben Blois-i II. István és felesége, Adela szintén „in elemosinam”, alamizsnaként adták Marmoutier monostorának Lonnia nevű erdejüket, szabad használatot biztosítva a szerzeteseknek.⁹⁸ 1149-ben Vilmos auvergne-i gróf megállapodott a clermont-i Szent András monostor szerzeteseivel, hogy ha a szaracénok ellen, vagy bárhol francia földön kívül lenné halálát, a szerzetesek megkeresik és hazaszállítják holttestét.⁹⁹ Egyfajta megerősítésként szolgált, ha a hadjáratba induló valamely rokonát szerzetesnek (vagy apácának) adta, hogy ő maga, és általa a család is részesüljön a misék és a zsolozsma szentségében.¹⁰⁰ Egy 1147 körül kelt oklevél szerint Treionei Fülöp Jeruzsálembé készülvén fiát, Galteriust a chartresi monostorba adta. Emellett kegyes adományként az apátságnak adott egy rétet, egy szőlőt, valamint egy termőföldet és az ezek után járó tizedet is.¹⁰¹

Minden kétséget kizárólag a kegyes adományok legkomolyabbika a monostoralapítás volt (ilyen alapítás például Lironville,¹⁰² vagy Pontlevoy¹⁰³ szerzetesközössége). Ezek nagy része közvetlenül az indulás előtt, vagy már az út megkezdése után nem sokkal történt, így minden bizonnyal közrejátszott bennük az a bizonytalanság is, amely az előkészületeket jellemezte.¹⁰⁴ Mindez megmagyarázná a keresztesek által tett adományok rendkívül nagy számát: csak az 1096 és 1101 közötti időszakból mintegy 78 maradt ránk.¹⁰⁵ Egy-egy adomány ugyanakkor szolgálhatott a keresztes fogadalom kiváltásaként is, ha az illető valamilyen oknál fogva mégsem tudott vállalkozni az útra. Vilmos, Albemarle grófja 1151-ben így alapította meg Meaux ciszterci monostorát, miután hajlott kora miatt végül fogadalma kiváltása mellett döntött.¹⁰⁶ 1098-ban egy asszonyt beszélt rá a püspöke, hogy a keresztes hadjárat helyett inkább alapítson egy szerzetesközösséget.¹⁰⁷ Az út során felmerülő veszélyeknek (akár rablótámadás, akár hajótörés, vagy betegség képében jelentkeztek) szintén több monostor köszönheti megalakulását. Ilyen

---

⁹⁶ Riley-Smith 1997. 119. o.

⁹⁷ Uo.

⁹⁸ Marmoutier 79–82. o., 92. sz. (1096.)

⁹⁹ Constable 2008/b. 134. o.

¹⁰⁰ Riley-Smith 1997. 120. o.

¹⁰¹ Saint-Père de Chartres, 2. köt. 646. o., 31. sz.

¹⁰² Constable 2008/b. 135. o.

¹⁰³ Riley-Smith 1997. 119. o.

¹⁰⁴ Uo. 118. o.

¹⁰⁵ Felsorolásukat ld.: Riley-Smith 1997. 120. o., 120. jegyz.

¹⁰⁶ Constable 2008/b. 135. o.

¹⁰⁷ Uo.

fogadalmat beváltásaként alapította meg egy hajótörésből megmenekült keresztes La Valasse közösségét 1150 körül.¹⁰⁸ Nem monostoralapításról szól, de mindenképp megemlítendő az a brixeni anyagban található oklevél, amely szerint Völsi Henrik a tenger veszedelmei között végrendelkezett Gumbert nevű birtokának és a hozzá tartozó ökörcsordának a brixeni Szűz Mária-egyházra való hagyományozásáról. Testvére, Reinbertus – aki minden bizonnyal odahaza tartózkodott – a fogadalmat megerősítette és a mondott javakat a brixeni egyháznak adta.¹⁰⁹ Példaértékű Szent Adjutor, későbbi tironi szerzetes esete, aki, miután Antiochia közelében megtámadták, fogadalmat tett, hogy kiszabadulva javai egy részét a tironi szerzetesekre hagyja.¹¹⁰ Azonban ahogy a zálogügyletek kapcsán is akadtak bonyodalmak, úgy a fogadalmak teljesítése sem volt minden esetben zökkenőmentes: egy Bertalan nevű keresztest Besançon püspöke kényszerített 1148-ban jeruzsálemi betegségek miatt tett fogadalmának beváltására, miután az négy szem- és fültanú elbeszéléséből a tudomására jutott.¹¹¹

*

Láthatjuk tehát, hogy az oklevelek vitathatatlanul fontos forrásul szolgálnak a keresztes hadjáratok előkészületeit illetően. A többi forrásnál részletesebb képet tárnak elénk az elindulást megelőző időszakról, az útiköltség fedezésének formáitól kezdve a kegyes adományokig, monostoralapításokig.¹¹² Mindenképp fontos kiemelni a monostorok (elsősorban a bencések) és a káptalanok szerepét, akik révén sok keresztes szert tudott tenni az utazáshoz szükséges felszerelésre, vagy pénzre. Bár nem tudjuk pontosan, milyen arányban születtek megállapodások világiak és világaik, illetve világiak és egyháziak között, annyi bizonyosnak látszik, hogy ez a szerep sem a monostoroknak, sem a káptalanoknak nem jelentett újdonságot. Az első szervezett keresztes hadak megindulása előtt is köttetek hasonló tartalmú egyezségek, részben éppen zarándokok és a helyi szerzetesközösség, vagy kanonoki testület között. A kutatásba újonnan beemelt oklevelek pedig – csekély számuk ellenére – jól mutatják, hogy II. Orbán pápa clermont-i felhívása ilyen irányban a középkori Nyugat-Európa más területein is hatott, a keresztes hadjárat célját szolgáló zálogügyletek, adományozások másutt is létrejöttek.

Az oklevelekben szereplő keresztesek további sorsáról viszonylag kevés tudomásunk van. Sokukról futólag megemlékeznek az elbeszélő források, és az oklevelek is utalnak

---

¹⁰⁸ *Constable* 2008/b. 135. o.

¹⁰⁹ Neustift bei Brixen 112. o., 147. sz. (1189. k.)

¹¹⁰ *Constable* 2008/b. 135. o. Adjutor legendáját ld.: Vita Adjutoris

¹¹¹ *Constable* 2008/b. 135. o.

¹¹² Még ha nem is áll fenn közvetlen kapcsolat, a fentiek fényében talán érdekesen hangzanak a XII. században élt és működött Reichersbergi Gerhoh prépost szavai, aki zsoldárkommentárjában az újonnan létrejövő szerzetesközösségek sokaságát dicséri: „Most, hogy a szimónia hosszú tele után édes tavaszi szelek fújnak, az isteni szőlőtő újból virágba borult. Szerzetesközösségek és ispotályok alakulnak, s a dicséret új dalait zengik mindenfelé, hogy lássuk és örvendjünk az Írás beteljesültén: «Ujjongjatok Istennek, minden földek, örvendezve szolgáljátok az Urat, járuljatok eléje lelkendezve! [Zsolt 100,2, Káldi Neovulgata alapján]»” – „Hinc post longam Simoniae hiemem vernali suavitate spirante reflorescit vinea Dominica, constituuntur coenobia et xenodochia, et nova crebescunt laudum cantica, ita ut videamus, et gaudeamus impleri quod dicitur: «Jubilare Domino omnis terra, servite Domino in laetitia»” – Reichersbergi Gerhoh 1435D–1436A.

nem egy egyéni vállalkozás szerencsés, vagy balszerencsés kimenetelére. Van, aki hazatérte után megkapta a „jeruzsálemi” jelzőt,¹¹³ és ezzel együtt minden bizonnyal nem kevés megbecsülésben is részesült.¹¹⁴ Másokat éppen csak megemlíti egy-egy oklevél, mint az adománytevő hozzátartozóját, aki egyébként megjárta a jeruzsálemi utat.¹¹⁵ Többen pedig a Jeruzsálemből való hazatérés után tettek adományt a helyi monostornak.¹¹⁶ Hasonlóképp gyakori a hadjáratban elhunyt keresztesek említése is, mind a francia,¹¹⁷ mind a német¹¹⁸ oklevelekben.¹¹⁹ Ugyanakkor nincs okunk kételkedni abban, hogy sokan a Szentföldön maradtak és az újonnan létesült keresztes államok lakói lettek. Ezzel eltűnnek ugyan a nyugat-európai oklevelek tanúsoraiból, helyzetüket, és a keresztes hadjáratok kezdeti lelkesedését azonban talán jól visszaadják Chartres-i Fulcher sorai: „fontold meg, kérlek, és értelemmel gondolkodj el rajta, miként helyezte át az Isten a mi időnkben a Nyugatot Keletre. Mert mi, akik nyugatiak voltunk, most keletiekké lettünk. Aki római, vagy frank volt, az e földön galileává, vagy palesztinaivá lett, aki reimsi, vagy chartres-i volt, most Tyros vagy Antiochia lakója.”¹²⁰

---

¹¹³ Pl. Göttweig (Traditionsbücher) 245. o., 107. sz. (1108 után)

¹¹⁴ Riley-Smith 1997. 149. o.

¹¹⁵ Göttweig (Traditionsbücher) 215–216. o., 76. sz. (1108–1114 között.) Bár az oklevél kiadója fenntartja a lehetőségét, hogy zarándokról van szó, aki az első keresztes hadjárat sikere után indult útnak – és ezt az eshetőséget magam sem kívánom teljes egészében elvetni –, mégsem tartom kizártnak, hogy az itt említett Adalbero megegyezik az előbb hivatkozott oklevél (uo. 245. o., 107. sz.) tanúsorában szereplő „Adalbertus Jerosolimitanussal”. A két név feltűnő hasonlósága mellett ezt valószínűsíti a két oklevél egymáshoz közeli keltezése is.

¹¹⁶ Cluny 117–118. o., 3765. sz. (1100. k.) és uo. 246–248. o., 3896. sz. (1110–1116 között)

¹¹⁷ Cluny 118–119. o., 3766. sz. (1100. k.) és uo. 152. o., 3804. sz. (1100. k.)

¹¹⁸ Sankt Paul in Kärnten 97–98. o., 25. sz. (1193. k.)

¹¹⁹ Bővebben ld. Riley-Smith 1997. 144–168. o., aki részletesen értekezik a hadjáratokból hazatérőkről.

¹²⁰ „considera, quaeso, et mente cogita, quomodo tempore in nostro transvertit Deus Occidentem in Orientem. Nam qui fuimus Occidentales, nunc facti sumus Orientales. Qui fuit Romanus, aut Francus, hac in terra factus est Galilaeus aut Palaestinus. Qui fuit Remensis aut Carnotensis, nunc efficitur Tyrius vel Antiochenus.” – Chartres-i Fulcher III. 37. (748. o.)

RÖVIDÍTÉSEK

- Aacheni Albert *Albert of Aachen: Historia Ierosolimitana. History of the Journey to Jerusalem.* Ed. *Susan B. Edgington.* (Oxford Medieval Texts.) Oxford, 2007.
- Bird* 2006. *Bird, Jessalynn: Vow.* In: *The Crusades. An Encyclopedia.* Ed. *Murray, Alan V.* Vol. 4. Oxford, 2006. 1233–1237. o.
- Boüard* 1929. *de Boüard, Alain: Manuel de diplomatique française et pontificale.* Párizs, 1929.
- Brundage* 1966. *Brundage, James A.: 'Cruce signari': The Rite for Taking the Cross in England.* *Traditio*, 22. (1966.) 289–310. o.
- Charité-sur-Loire *Cartulaire de prieuré de la Charité-sur-Loire (Nièvre), ordre de Cluni.* Publ. par *René de Lespinasse.* Nevers – Párizs, 1887.
- Charroux *Chartes et documents pour servir à l'histoire de l'abbaye de Charroux.* Publ. par *Pierre de Monsabert.* (Archives historiques du Poitou 39.) Poitiers, 1910. Online elérhető változata a Bibliothèque nationale de France Gallica adatbázisában: [URL: <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k2095059>] A hozzáférés dátuma: 2010. február 7.
- Chartres-i Fulcher *Fulcheri Carnotensis Historia Hierosolymitana (1095–1127).* Hrsg. *Heinrich Hagenmeyer.* Hedielberg, 1913.
- Cluny *Recueil des chartes de l'abbaye de Cluny.* Publ. par *Auguste Bernard.* Tome 5.: 1091–1210. (Collection de documents inédits sur l'histoire de France. 1ère série: Histoire politique.) Párizs, 1894. Online elérhető változata a Bibliothèque nationale de France Gallica adatbázisában: [URL: <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k28911f>] A hozzáférés dátuma: 2010. február 28.
- Constable* 2008/a. *Constable, Giles: Medieval Charters as a Source for the History of the Crusades.* In: *Constable, Giles: Crusaders and Crusading in the Twelfth Century.* Farnham, 2008. 93–116. o.
- Constable* 2008/b. *Constable, Giles: The Financing of the Crusades.* In: *Constable, Giles: Crusaders and Crusading in the Twelfth Century.* Farnham, 2008. 117–141. o.
- Constable* 2008/c. *Constable, Giles: Cluny and the First Crusade.* In: *Constable, Giles: Crusaders and Crusading in the Twelfth Century.* Farnham, 2008. 183–196. o.
- Constable* 2008/d. *Constable, Giles: The Cross of the Crusaders.* In: *Constable, Giles: Crusaders and Crusading in the Twelfth Century.* Farnham, 2008. 45–91. o.
- Deuili Odo *Odo of Deuil: De profectione Ludovici VII in orientem. The Journey of Louis VII to the East.* Ed. *Virginia Gingerick Bery.* (Records of Civilization, Sources and Studies.) New York, 1948.
- Freisingi Ottó (Középkori Krónikások) *Freisingi Ottó: I. Frigyes császár tettei (Ottonis episcopi Frisingensis gesta Friderici I. imperatoris).* Szerk.: *Gombos F. Albin.* (Középkori Krónikások 15–16.) Budapest, 1913.
- Freisingi Ottó (MGH) *Ottonis et Rahewini gesta Friderici I. imperatoris.* Hrsg. *Georg Waitz.* (Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum separatim editi 46.) Hannover, 1978.

- Gesta Francorum (Hagenmeyer) Anonymi Gesta Francorum et aliorum Hierosolymitanorum. Hrsg. *Heinrich Hagenmeyer*. Heidelberg, 1890.
- Gesta Francorum (Veszprémy) *Névtelen Krónikás: A frankok és a többi jeruzsálemi zarándok tettei.* (Anonymi Gesta Francorum et aliorum Hierosolymitanorum.) In: *Az első és második keresztes háború korának forrásai.* Szerk.: *Veszprémy László.* (Középkori Keresztény Írók 1.) Budapest, 1999. 11–128. o.
- Giry 1925. *Giry, Arthur: Manuel de diplomatique.* Tome 2. Párizs, 1925.
- Göttweig (Traditionsbücher) Die Traditionsbücher des Benediktinerstiftes Göttweig. Hrsg. *Adalbert Fuchs.* (Fontes rerum Austriacarum II.: Diplomataria et acta 69.) Bécs – Lipcse, 1931.
- Linder – Murray 2006. *Linder, Ammon, Murray, Alan V.: Cross, Symbol.* In: *The Crusades. An Encyclopædia.* Ed. *Murray, Alan V.* Vol. 1. Oxford, 2006. 301–302. o.
- Markowski 1984. *Markowski, Michael: Crucesignatus: its origins and early usage.* *Journal of Medieval History*, 10. (1984.) 3. sz. 157–165. o.
- Marmoutier Cartulaire de Marmoutier pour le Dunois. Publ. par *Émile Mabille.* Châteaudun, 1874.
- Montier-la-Celle Cartulaire de Montier-la-Celle. Publ. par *Charles Lalore.* (Collection des principaux cartulaires du diocèse de Troyes 6.) Párizs – Troyes, 1882.
- Murray 2006. *Murray, Alan V.: Crucesignatus.* In: *The Crusades. An Encyclopædia.* Ed. *Murray, Alan V.* Vol. 1. Oxford, 2006. 302. o.
- Neustift bei Brixen Das Traditionsbuch des Augustiner-Chorherrenstiftes Neustift bei Brixen. Hrsg. *Hans Wagner.* (Fontes rerum Austriacarum II.: Diplomataria et acta 76.) Bécs, 1954.
- Notre-Dame de Paris Cartulaire de l'église Notre-Dame de Paris. Publ. par *M. Guérard.* (Collection de documents inédits sur l'histoire de France. 1ère série: Histoire politique. Part II.: Collection des cartulaires de France 4-7.) Tome 1–4. Párizs, 1850.
- Reichersbergi Gerhoh Venerabili Gerhohi praepositi Reicherspergensis Commentarius aureus in psalmos. Pars IV. In: *Venerabili Gerhohi praepositi Reicherspergensis opera omnia.* Edidit *Jacques-Paul Migne.* (Patrologiae cursus completus. Series Latina 193.) Turnhout, 1990. 1371D–1563A
- Richard 1988. *Richard, Jean: Départs de pèlerins et de croisés bourguignons au XIe siècle: à propos d'une charte de Cluny.* *Annales de Bourgogne. Revue historique trimestrielle*, 60. (1988.) 2–3. sz. 139–143. o.
- Riley-Smith 1997. *Riley-Smith, Jonathan: The First Crusaders, 1095–1131.* Cambridge, 1997.
- Saint-Benoît-sur-Loire Recueil des chartes de l'abbaye de Saint-Benoît-sur-Loire. Publ. Par *Maurice Prou, Alexandre Vidier.* Tome 1.: Introduction. (Documents publiés par la Société historique & archéologique du Gâtinais 5.) Párizs, 1907. Online elérhető változata a Bibliothèque nationale de France Gallica adatbázisában: [URL: Tome 1.: Introduction. – http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k_112307j] A hozzáférés dátuma: 2010. február 7.

- Saint-Bertin Cartulaire de l'abbaye de Saint-Bertin. Publ. par *M. Guérard*. (Collection de documents inédits sur l'histoire de France. 1ère série: Histoire politique. Part II.: Collection des cartulaires de France 3.) Párizs, 1840.
- Saint-Étienne d'Agde Le cartulaire du chapitre cathédral Saint-Étienne d'Agde. Publ. par *Raymonde Foreville*. (Documents, études et répertoires.) Párizs, 1995.
- Saint-Étienne de Baïgne Cartulaire de l'abbaye de Saint-Étienne de Baïgne (en Saintogne). Publ. par *Paul-François-Étienne Cholet*. Niort, 1868.
- Saint-Martin-des-Champs Recueil de chartes et documents de Saint-Martin-des-Champs: monastère parisien. Publ. par *J. Depoin*. Tome 1-2. (Archives de la France monastique 13, 16.) Párizs, 1912-1921. Online elérhető változata a Bibliothèque nationale de France Gallica adatbázisában: [URL: Tome 1.: <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k255713m>; Tome 2.: http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k_2557140] A hozzáférés dátuma: 2010. február 7.
- Saint-Père de Chartres Cartulaire de l'abbaye de Saint-Père de Chartres. Publ. par *M. Guérard*. Tome 1-2. (Collection de documents inédits sur l'histoire de France. 1ère série: Histoire politique. Part II.: Collection des cartulaires de France 1-2.) Párizs, 1840.
- Saint-Sernin de Toulouse Cartulaire de l'abbaye de Saint-Sernin de Toulouse (844-1200). Publ. par *Célestin Douais*. Párizs – Toulouse, 1887. Online elérhető változata a Bibliothèque nationale de France Gallica adatbázisában: [URL: http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k_831327] A hozzáférés dátuma: 2010. február 7.
- Saint-Victor de Marseille Cartulaire de l'abbaye de Saint-Victor de Marseille. Publ. par *M. Guérard*. Tome 2. (Collection de documents inédits sur l'histoire de France. 1ère série: Histoire politique. Part II.: Collection des cartulaires de France 9.) Párizs, 1857.
- Saint-Vincent de Macon Cartulaire de Saint-Vincent de Macon connu sous le nom de livre enchainé. Publ. par *M.-C. Ragut*. (Collection des documents inédits sur l'histoire de France) Macon, 1864.
- Sankt Paul in Kärnten Urkundenbuch des Benedictiner-stiftes St. Paul in Kärnten. Hrsg. *Beda Schroll*. (Fontes rerum Austriacarum II.: Diplomataria et acta 39.) Bécs, 1876.
- Vita Adjutoris Vita sancti Adjutoris monachi Tironensis auctore Hugone archiepiscopo Rothomagensi, hujus nomine tertio, ipsi Adjutoris coevo. In: Petri Lombardi magistri sententiarum, Parisiensis episcopi opera omnia. Edidit *Jacques-Paul Migne*. (Patrologiae cursus completus. Series Latina 192.) Turnhout, 1991. 1345B–1352B

Dániel Kálmán

'CUPIENSQUE ILLO IRE ARMATUS'.

Twelfth Century Crusades as Seen Through Charters

Abstract

The paper examines the early period of the crusades with the help of the records of Western-European monasteries and chapters; sources to which scholars have hitherto paid little attention in this respect. In addition to the charters issued in French territory, already discussed by the literature of the topic, the paper uses some charter collections, mainly from German lands, that have not been dealt with by scholarly study yet. The importance of the charters lies in the fact that they cast light mainly on the preparations of the crusades, and within that, on the estate- and pledge-transactions made in order to cover the expenses of the campaigns. These matters are not or rarely discussed in the narrative sources. The paper gives examples to describe the main characteristics of the pledge transactions, mentioning as well the so-called 'pious dispositions' that frequently went with these businesses. Giving a brief summary of the legal background of the pledgings made by the crusaders heading the Holy Land, the paper shows that the sources attest to a legal practice which existed before the first crusades. This is part of the reason why monasteries (mainly Benedictine ones) and chapters took such an active part of the pledge transactions.

Dániel Kálmán

«CUPIENSQUE ILLO IRE ARMATUS.»

Les croisades du 12e siècle à la lumière des chartes

Résumé

La présente étude examine la première période des croisades à la lumière des chartes des monastères et des chapitres de l'Europe occidentale auxquelles la recherche n'a pas consacré suffisamment d'attention jusqu'alors. En plus des documents nés sur le territoire français qui ont déjà été traités par la littérature spécialisée, l'étude fait également appel à quelques collections de chartes issues du territoire allemand qui n'ont pas encore fait l'objet de recherche. L'importance de ces chartes réside dans le fait qu'elles clarifient principalement les préparatifs des croisades, notamment les affaires immobilières et de gage qui furent conclues pour couvrir les frais des croisades, ce dont les autres sources narratives ne parlent que très peu. L'étude présente à travers des exemples les caractéristiques principales des gages et elle parle également des «clauses de charité» qui les accompagnent souvent. Elle traite brièvement le contexte juridique des affaires de gage conclues par les croisés prêts à partir pour la Terre sainte qui furent basées, selon les sources, sur une pratique judiciaire qui existait déjà avant le départ des premières troupes. Ceci expliquerait en partie la forte implication des monastères (principalement de bénédictins) et des chapitres dans les affaires de gage.

Dániel Kálmán

„CUPIENSQUE ILLO IRE ARMATUS“

Die Kreuzzüge des 12. Jahrhunderts im Spiegel der Urkunden

Resümee

Die vorliegende Arbeit untersucht die Frühzeit der Kreuzzüge durch die urkundlichen Andenken der westeuropäischen Kloster und Kapitel, die in dieser Hinsicht bisher von der Forschung nur wenig beachtet wurden. Neben dem auf französischem Gebiet entstandenen Urkundenmaterial, das auch von der Fachliteratur behandelt wird, bezieht die Studie auch einige Urkundensammlungen in die Forschung mit ein, die in erster Linie aus deutschen Gebieten stammen und von den bisherigen Forschungen nicht berührt wurden. Die Bedeutung des Urkundenmaterials besteht darin, dass es vorrangig die Vorbereitungen der Kreuzzüge, genauer die Besitz- und Pfandgeschäfte beleuchtet, die zur Deckung der Kosten des Feldzugs geschlossen wurden. Diese werden von den einschlägigen epischen Quellen nicht oder nur in geringem Maße erwähnt. Die Arbeit stellt die Hauptcharakteristika der Pfandgeschäfte mit Hilfe von Beispielen vor und kommt auch auf die oft mit diesen gemeinsam erwähnten „Gnadenverordnungen“ zu sprechen. Sie behandelt zudem kurz den rechtlichen Hintergrund der Pfandgeschäfte, die von den Kreuzzögern geschlossen wurden, die ins Heilige Land unterwegs waren. Diese Geschäfte gründeten den Quellen zufolge auf einer Rechtspraxis, die bereits vor dem Losgehen der ersten Kreuzheere bestanden hatte. Dies liefert zugleich eine teilweise Erklärung dafür, dass die Kloster (vor allem die Benediktiner) und Kapitel bei den Pfandgeschäften eine verstärkte Rolle spielten.

Даниэль Кальман

„CUPIENSQUE ILLO IRE ARMATUS.“

Крестовые походы XII века в зеркале грамот и дипломов

Резюме

Настоящая работа анализирует ранний период крестовых походов на основании дипломных реликвий западно-европейских моношторов и капталанов, которым до сего времени исследователи уделяли лишь мало внимания. Наряду с дипломным материалом, возникшим на французских территориях, исследованных и специальной литературой, к исследованию привлекаются в первую очередь материалы с германоязычных территорий, сборники дипломов, до сих пор не затронутые исследованиями. Значение этого дипломного материала состоит в том, что он освещает подготовку крестовых походов, в том числе в первую очередь упоминает об операциях по залогам имений, проводившихся для покрытия расходов на военные походы, о чем соответствующие повествования едва или почти совсем не упоминают. Автор статьи посредством примеров показывает основные характеристики залоговых операций, останавливаясь на фигурирующих зачастую с ними также „милостивейших распоряжениях“. Кратко рассматривает также правовой фон залоговых операций, заключавшихся крестоносцами, отправлявшимися в Святые Земли, которые, как показывают источники, уже до начала крестовых походов опирались на существовавшую тогда практику. Одновременно отчасти это служит объяснением того повышенного присутствия в залоговых делах моношторов (в первую очередь бенедиктинского ордена и капталанов).

„...CONTRA DEI ADVERSARIOS ET HOSTES CRUCIS CHRISTI...”

A johanniták katonai tevékenysége a XIII–XIV. századi Magyarországon

A tanulmányunk címében szereplő idézet II. András királynak az V. keresztes hadjárat során a Szentföldön kiadott 1217-es okleveléből származik.¹ Az oklevél és a benne szereplő adományok meglehetősen közismertek, de az talán kevésbé, hogy a magyar uralkodó nemcsak Guarin de Montague-val a johannita nagymesterrel találkozott, de pontos képet alkotott a johanniták hármastevékenységről is. Kissé talán meglepő, hogy egy több mint fél évszázada Magyarországon is megtelepedett rend tevékenységéről a Tengerentúlon lehet pontos ismereteket szerezni. Kicsit közelebről szemlélve az eseményeket ugyanakkor nyilvánvalóvá válik, hogy Szt. János testvéreinek tevékenysége az első évszázadban alapos változáson ment keresztül, másrészt komoly regionális különbségek figyelhetők meg a rendi szerepvállalásban, nemcsak a Szentföld és az európai rendtartományok között, de ez utóbbiak még egymáshoz viszonyítva sem voltak egységesek. Ily módon már jóval kevésbé meglepő, hogy a magyar rendtartomány tevékenységének ismerete nem feltétlenül merítette ki a lehetséges rendi funkciók körét.

A forrás szerint a magyar királyt lenyűgözte, hogy a rend tagjai a szegények és rászorultak megszámlálhatatlan sokaságát látják el nap mint nap, halottakat temetnek el a kelendő végtisztesség megadása mellett és nem utolsósorban Krisztus keresztyének ellenségei ellen küzdenek lankadatlanul. Személyes benyomásként hat az oklevél narrációja, de egyúttal a rendi tevékenység summázatának is tekinthetnénk ezt a néhány sort. Bár a rend eredetileg a szegények és rászorultak gondozását tűzte ki célként, ennek már a kezdetektől, azaz az 1100-as évek elejétől része volt, hogy eltemették azokat a halottakat,² akik számára a végtisztesség valamilyen oknál fogva nem adatott volna meg másként. Ez állandó feladatot adhatott a legszegényebbek és a Szentföldön elhunyt zarándokok esetében,³ de meglehetősen sajátos esetekről is tudunk: Angliában a johanniták összegyűjtötték és eltemették a kivégzett bűnözők holttestét.⁴

¹ *Georgius Fejér*: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. I–XI. k. Budae, 1829–1844. (A továbbiakban: *Fejér CD.*) III/1. k. 239–243. o.; *Joseph Delaville Le Roulx*: Cartulaire général de l'ordre des Hospitaliers de S. Jean de Jérusalem (1100–1310), I–IV. k. Paris, 1894–1906. (A továbbiakban: *Cartulaire.*) №. 1590.; *Theiner Augustinus*: Vetera Monumenta Historica Hungarum Sacram Illustrantia, 1216–1352. I–II. k. Romae, 1859–1860. I. k. 16. o.; *Szentszék Imre – Borsa Iván*: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Regesta regum stirpis Arpadianae critico diplomatica. I–III. k. Budapest, 1923–1943, 1961. (A továbbiakban: *RA.*) №. 328.

² Erről legújabbán ld. *Jonathan Riley-Smith*: Templars and Hospitallers as professed religious in the Holy Land. The Convey Lectures in Medieval Studies. Notre Dame, 2010. 23–24. o.

³ *Martin Aurell*: Nécropoles et donats: Les comtes de la maison de Barcelone et l'Hôpital (XII–XIII siècles). *Provence historique*, 45. (1995.) 7–23. o.; *Dominic Selwood*: Knights of the Cloister: Templars and Hospitallers in Central-Southern Occitania, c.1100–c.1300. Woodbridge, 1999. 90–97. o.; *Damien Carraz*: Les ordres militaires et la ville (XII – début du XIV siècle): L'exemple des commanderies urbaines de la basse vallée du Rhône. *Annales du Midi*, 114. (2002.) 287–289. o.; *Jonathan Riley-Smith*: The Death and Burial of Latin Christian Pilgrims to Jerusalem and Acre, 1099–1291. *Crusades*, 7. (2008.) 177–179. o.

⁴ *Ralph P. Pugh*: The Knights Hospitallers of England as Undertakers. *Speculum*, 56. (1981.) 566–574. o.

Manapság közhelyszámba megy, ha a johanniták lovagrend voltát és ezáltal katonai tevékenységét emlegetjük, hiszen mi más lehetett egy katonai testület *par excellence* tevékenysége. Feltehetően II. András is hasonlóan vélekedett, még akkor is, ha a XIII. század elejére még nem ment teljesen feledésbe, hogy a rend eredeti célkitűzései között nem szerepelt a keresztény hit vagy az Egyház fegyveres védelme. Abban ma már a szűkebb értelemben vett szakterület művelői is egyetértenek,⁵ hogy a militáns szerepvállalás csak a megalakulást követő három évtized múlva vette kezdetét és az 1160-as évekre teljessé vált ki. Az új irány olyannyira meghatározóvá vált a rend tevékenységében, hogy III. Sándor pápa *Piam admodum* kezdetű levelében kénytelen volt figyelmeztetni a johannita nagymestert és testvéreit az 1170-es évek végén, hogy elsődleges feladatuk továbbra is szegények szolgálata.⁶ Az 1187-es hattíni vereség, majd ezt követően Jeruzsálem elvesztése bizonyosan az ellenkező irányba terelte a rendi vezetést és a katonai szerepvállalás nyilvánvalóbbá vált, mint korábban valaha.⁷

A johanniták magyar királyságbeli megtelepedése és korai története is hasonló jegyeket hordoz magán, legalábbis megítélésünk szerint. Az utóbbi negyedszázad során megjelent szakmunkák ismeretében nehezen tartható álláspont, hogy a hazánkban megtelepedett johannitákat illetően a II. keresztes hadjárat során átvonuló lovagok indították II. Gézárt arra, hogy Szt. János testvéreit letelepítse a Magyar Királyság területén.⁸ Meglehetősen valószínűtlen feltételezés, hiszen a rend tagjai technikai értelemben nem voltak és nem is lehettek keresztesek, mi több, a II. keresztes hadjárat idején még bizonyosan nem vonultak együtt keresztes esküt tett hitsorsosaikkal. Még az első hazai, királyi hozzájárulással tett magánadomány sem említette a rend katonai tevékenységét, avagy a Szentföld fegyveres védelmét és az átadott javokról úgy rendelkezett, hogy *fratres et sancti pauperes hospitalis domus ad honorem et laudem dei* örökre megtarthassák.⁹ Jóllehet ekkortájt már az európai johannita rendtartományokban megjelentek a militáns szerep

⁵ R. C. Smail: *Crusading Warfare, 1097–1193*. Cambridge, 1956. 95–96. o.; Rudolf Hiestand: *Die Anfänge der Johanniter*. In: Joseph Fleckenstein – Manfred Hellmann (hrsg.): *Die Geistlichen Ritterorden Europas*. (Vorträge und Forschungen 26.) Sigmaringen, 1980. 68. o.; Alan Forey: *The Militarisation of the Hospital of St. John*. *Studia Monastica*, 26. (1986.) 87–88. o.; Michael Gervers (ed.): *The Cartulary of the Knights of St. John of Jerusalem in England: prima camera*, Essex. Oxford, New York, 1996. ci-cii. o.; Anthony Luttrell: *The Earliest Hospitallers*. In: Benjamin Z. Kedar – Jonathan Riley-Smith – and Rudolf Hiestand (ed.): *Montjoie: Studies in Crusade History in honour of Hans Eberhard Mayer*. Aldershot, 1997. 37. o.; Luis García – Guijarro Ramos: *La militarización de la Orden del Hospital: líneas para un debate*. In: *Ordens Militares: guerra, religião, poder e cultura – Actas do III Encontro sobre Ordens Militares*, vol. 2. Lisboa, 1999. 293–302. o.; A legmarkánsabb állásponhoz ld. Jochen Burgtorf: *Structures in the Orders of the Hospital and the Temple (Twelfth to Early Fourteenth Century) – Select Aspects*. In: Zsolt Hunyadi – József Laszlovszky (ed.): *The Crusades and the Military Orders: Expanding the Frontiers of Medieval Latin Christianity*. (CEU Medievalia, 1.) Budapest, 2001. 379–382. o.; *Uő.*: *The central convent of Hospitallers and Templars. History, organization, and personnel (1099/1120–1310)*. (History of Warfare, 50.) Leiden–Boston, 2008. 43–44. o.

⁶ C.1178–1180. Cartulaire. №. 527.

⁷ Judith Bronstein: *The Hospitallers and the Holy Land: Financing the Latin East, 1187–1274*. Woodbridge, 2005. 103–105. o.

⁸ A teljesség igénye nélkül: *Reiszig Ede*: *A jeruzsálemi Szent János lovagrend Magyarországon*. I–II. k. Budapest 1925–1928. I. k. 22. o. és öt követve *Kozák Károly*: *Téglából épített körtemplomaink és centrális kápolnáink a XII–XIII. században*. (A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, 1976–77). 80. o.; *Hársing László – Kozák Károly*: *A johanniták a középkori Magyarországon*. *Világosság*, 20. (1979.) 692–693. o.

⁹ Magyar Országos Levéltár, Collectio Antemohacsiana, Diplomatikai Fényképgyűjtemény (A továbbiakban: Df.) 290 939. Kiadásai (olvasati eltérésekkel): *Fejér* CD II. k., 174–175. o.; Hazai Okmánytár. Szerk.: Nagy, Imre et al. I–VIII. k. Győr, Budapest, 1865–1891. (A továbbiakban: HO.) VII. k. 1–2. o.; Cartulaire. №. 368.

erősítésére szolgáló *pro defensione sancte terre*-típusú adományok.¹⁰ Arról sajnos nincsenek híreink, hogy a hatalmas szentföldi emberveszteség pótlásából a hazai johanniták bármilyen módon kivették-e a részüket, de a rend szabályzatát ismerve azt kell gondolnunk, hogy a *responsiót*,¹¹ azaz az éves nettó bevétel harmadrészét rendszeresen elküldték Jeruzsálembe.

Az első katonainak nevezhető szerepvállalás visszavezet bennünket II. András fent említett keresztes hadjáratához.¹² A johanniták már az előkészületek során szerephez jutottak, midőn III. Honorius pápa, a készülődő keresztes hadjárat pénzügyi támogatását megalapozandó, kivetette a tizedhuszadot (*vicesima*) és ennek beszédésével a hazai (az esztergomi érseki tartományban lévő) templomosokat és johannitákat kérte föl 1216 őszén.¹³ De nemcsak a pápa, hanem a Szentföldre induló magyar király is igénybe vette a rend szolgálatait. 1217 első felében a magyarországi johannita perjel és Sándor erdélyi prépost a király követeiként kötöttek szerződést a velencei dózsával,¹⁴ amelynek révén a magyar király hajókat bérelt a városállamtól, hogy seregét át tudja szállítani a Tengerentúlra. Ennek kapcsán szeretnénk felhívni a figyelmet egy magát régóta tartó félreértésre. A szerződés szövegében a johannita tartományi perjel P. siglával van jelölve és azt a szöveg kiadója, Wenzel önkényesen Pontius de Crucera egészítette ki, aki valójában a templomos tartományi mester volt ebben az időszakban. A johannita tartományi mester nevét ugyan nem ismerjük, de véleményünk szerint nem zárható ki, hogy azonos a forrásokban 1216-ban feltűnő Pethe mesterrel. A szakirodalom részben Reiszig¹⁵ nyomán, a győri johanniták első preceptorának tekinti, de – megítélésünk szerint – nem az. Bár ispotályos jelenlétről, illetve érdekeltségekről már az Árpád-korban van tudomásunk, az első ismert győri preceptor az itáliai Pietro de Gragnana volt 1329-ben.¹⁶ Vélhetően Reiszig abból következtetett, hogy az Uros pannonhalmi apát és János *comes* között létrejött megállapodást a győri káptalan foglalta írásba, így kézenfekvőnek tűnt számára, hogy a tanúként megnevezett Pethe johannita mestert (*magister*) a győri *preceptorium*hoz kapcsolja. De ez nemcsak azért aggályos, mert a győri rendház létrejöttére csak jóval későbből vannak adataink, hanem azért is, mert a rendi nomenklatúra a *magistert* a tartományi perjel (*prior*) szinonimájaként használta, míg a rendházak élén álló parancsnokokat *pre-*

¹⁰ Michael Gervers: Pro defensione sancte terre: the Development and Exploitation of the Hospitallers' Landed Estate in Essex. In: Malcolm Barber (ed.): The Military Orders. Fighting for the Faith and Caring for the Sick. Aldershot, 1994. 3–20. o.

¹¹ Ld. § 6. Homonnai Sarolta – Hunyadi Zsolt: Regula Hospitalis Sancti Johannis Jerosolomitani. A johannita lovagrend regulája. In: Koszta László (szerk.): Capitulum I. Fejezetek a középkori magyar egyház történetéből. Szeged, 1998. 181. o.

¹² A hadjáratról legutóbb, összefoglaló jelleggel ld. Veszprémy László: II. András magyar király keresztes hadjárata, 1217–1218. In: Magyarország és a keresztes háborúk. Lovagrendek és emlékeik. Szerk.: Laszloszky József, Majorossy Judit, Zsengellér József. Gödöllő–Máriabesnyő, 2006. 99–111. o.; Uő: Magyarország és a keresztes hadjáratok. In: Uő: Lovagvilág Magyarországon. Lovagok, keresztesek, hadmérnökök a középkori Magyarországon. [Budapest], 2008. 103–113. o.

¹³ Theiner I. k., 3–4. o.; Fejér CD III/1. k. 183–185. o.; Wenzel Gusztáv: Árpádkori új okmánytár. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus. I–XII. k. Pest, 1860–1874. (A továbbiakban: ÁUO.) I. k., 142. o.; Cartulaire. №. 1483.; Reiszig: i. m. I. k., 32. o.: esztergomi johannitákról beszél.

¹⁴ ÁUO VI. k., 380–383. o.

¹⁵ Reiszig: i. m. II. k., 61., 69. o.

¹⁶ Vő: Hunyadi Zsolt: The Hospitallers in the Medieval Kingdom of Hungary, c.1150–1387. (METEM Könyvek 70. CEU Medievalia 13.) Budapest, 2010. 70–71., 123–124. o.

ceptor vagy (mint pl. Sopron esetében) *commendator* néven emlegette. A tartományi mester Uros apát közelében, illetve Győrben való tartózkodására pedig éppen elég indokot szolgáltatott a pannonthalmi bencésekkel folytatott vita a somogyi tizedekről, amelyek egy fontos fejezetére éppen 1216 áprilisában került sor és III. Ince pápa részben éppen a győri püspököt bízta meg a vizsgálattal.¹⁷

Nem kevésbé kérdéses a hazai johanniták további részvétele, illetve szerepvállalása az V. keresztes hadjárat eseményeiben. Bár Reiszig és mások részben az ő kutatásaira alapozva elfogadják a johanniták részvételét a hadjáratban,¹⁸ a kutatás tulajdonképpen átsiklott afölött, hogy a rend monográfusa egyértelműen szétválasztotta a „hazai” és a szentföldi johannitákat. Ha szemügyre vesszük a hazai résztvevők listáját,¹⁹ feltűnik, hogy egyetlen János-lovag sem szerepel rajta, de a király szentföldi tartózkodása alatt született oklevelek²⁰ sem tesznek említést a környezetében Magyarországról érkezett és a Szentföldön állomásozó johannitákról. A történeti hűség kedvéért talán azt is illik szóba hoznunk, hogy a magyar uralkodó jelentős adományokat tett Crac des Chevaliers és Margat várainak, amelyet néhány évvel később meg is erősített,²¹ de végül sem ő, sem pedig utódja, IV. Béla nem fizette meg. Ez utóbbi még évtizedekkel később, az 1250-es évek végén is dacolt IV. Sándor pápa figyelmeztetéseivel és feddésével.²² Sőt, a helyzet pikantériája, hogy a margat-i tartózkodás során éppen a johanniták kölcsönöztek a magyar kereszteseknek. Szák nembeli Barc fia Miklós 1218 januárjában a johannita nagymestertől vett fel 1500 bizánci arany kölcsönt azzal az ígérettel, hogy azt majd a magyar perjelnek fogja visszafizetni.²³ Az V. keresztes hadjárat johannita érintettségének még egy mozzanata ismert, amikor a hazaútban Leó örmény király leányával eljegyzett András herceget apja Örményországba küldte és a pápától azt kérte, hogy a templomosok és johannitákat rendelje az ifjú segítésére a távoli helyen.²⁴

A következő nagy fejezetet és megmérettetést – nemcsak a hazai johanniták, de az egész ország számára is – a tatárjárás jelentette. Ma sem ismert pontosan, milyen és mekkora segítséget nyújtottak IV. Bélának a mongolok elleni védekezésben Szt. János testvérei. Reiszig források megnevezése nélkül vélelmezte, hogy a johanniták részt vet-

---

¹⁷ Erdélyi László – Sörös Pongrác: A pannonthalmi Szent-Benedek-rend története. I–XII. k. Budapest, 1902–1916. I. k. 164., 638–639. o.; ÁUO VI. k., 377–379. o.; Fraknói Vilmos: Veszprémi püspökség római oklevéltára, 1103–1526. I–III. k. Budapest, 1896–1907. I. k. 36–37. o.; Cartulaire. №. 1472. Knauz Ferdinandus et al.: Monumenta Ecclesiae Strigoniensis. I–IV. k. Esztergom, Budapest, 1874–1999. (A továbbiakban: MES.) I. k. 210. o.; Fejér CD III/1. k., 228–230. o.

¹⁸ Reiszig: i. m. I. k., 33. o. Vö. Borosy András: Egyház és honvédelem az Árpád-korban. Hadakozó egyházak, szerzetes lovagrendek. *Hadtörténelmi Közlemények*, 100. (1987.) 220. o.

¹⁹ Veszprém: i. m. 2006. 109. o.; Veszprém: i. m. 2008. 117–118. o. Ld. még James Powell: *The Anatomy of a Crusade, 1213–1221*. Philadelphia, 1990. 209–246. o.

²⁰ Pl. Jakab akkói püspök levele: Fejér CD VII/1. k., 197–198. o. II. András adományai: ÁUO I. k., 140–142., 156–158. o., Fejér CD III/1. k., 242. o.; Theiner I. k., 14–18. o.; Cartulaire. №. 1613–1616.

²¹ 1225. Cartulaire. №. 1803.

²² Fejér CD IV/2. k., 466–469., 504–506. o.; ÁUO II. k., 301–303. o., Theiner I. k., 236–238. o.; Cartulaire. №. 2896, 2920.; MES I. k., 454. o.

²³ Cartulaire. №. 1605.; Reinhold Röhrich: *Regesta Regni Hierosolymitani, 1097–1291*. Innsbruck, 1893. №. 908a. A lovagrendek ilyen tevékenységéről ld. Burgtorf: i. m. 2008. 282–283. o.

²⁴ Fejér CD III/1. k., 250–254.; Theiner I. k., 20–21. o.

tek a muhi csatában,²⁵ sőt olyan kutató is akad, aki az ütközetben elesett János-lovagokról is tud,²⁶ de a ránk maradt forrásokból csak a templomosok jelenléte bizonyítható.²⁷ Az mindenesetre hihetőnek tűnik, hogy a Tengeremellékre menekülő király testőrségéhez az események egy pontján csatlakoztak. Rogerius mester híradásának idevágó része ma ismert formájában bizonyosan későbbi kezek munkáját is magukon viselik, mert a királyt kísérő johannitákról mint ródoszi lovagokról tesz említést,²⁸ amely nyilvánvaló anakronizmus, hiszen a rend csak 1310-re foglalta el a szigetet és feltehetően még évtizedekig tarthatott, mire a „ródoszi” jelző állandósult a lovagok neve előtt. Az azonban nagyon valószínű, hogy a rend tagjai elkísérték a királyt Trauba vagy legalábbis a dalmát partvidékre.²⁹ Ezt valószínűsíti a székesfehérvári johannita konvent 1243-as oklevelének *corroboratiója*, amely a konventi pecsét hiányát a következőképpen indokolta: „...proprium sigillum nostrum erat in maritima propter metum tartarorum”.³⁰ Feltehetően a Fehérvárról elmenekült rendtagok magukkal vitték mobilizálható értékeiket, köztük a konvent levéltárát és pecsétjét is, amely a nem szűnő félelem miatt a Tengeremelléken maradt. Ezt a feltételezést támogatja az a tény is, amely szerint Rembald de Voczon, a magyar–szlávón johannita tartomány perjele 1243 novemberében is a dalmát partokon tartózkodott, amire egy Trauban keltezett oklevél tanúnévsora utal.³¹ Tartós „távollétére” utalhat az a rendi gyakorlatban fölöttébb szokatlan megoldás, hogy 1243-ban a magyar tartomány helyetttest állított a budai káptalan egyik kanonokjának személyében.³² A johanniták tevékeny részvételére pusztán közvetett információink vannak és ezek értelmezése sem egyértelmű. A korábbi történetírás által 1250 és 1254 közé datált, pusztán napi keltezéssel (november 11.) ellátott, és újabban 1247-re tett,³³ a pápának címzett ún.

²⁵ *Reiszig*: i. m. I. k., 56–57. o.; Veszprémy László bizonyosnak tekinti a johanniták jelenlétét Muhinál. *Veszprémy László*: Újabb szempontok a tatárjárás történetéhez. (A továbbiakban: *Veszprémy* 2003.) In: Tatárjárás. Szerk.: Nagy Balázs. Budapest, 2003. 387. o.

²⁶ *Borosy*: i. m. 220. o.

²⁷ Ld. Tamás spalatói főesperes *Historia Salonitana* 36. fejezetét: *Damir Karbić et al., ed. and tr.*: Archdeacon Thomas of Split: History of the Bishops of Salona and Split. (CEMT 4.) Budapest, New York, 2006. 264–267. o.

²⁸ „...rex Bela marittimis de partibus per cruciferos de insula Rodi... de recessu Tartarorum in Hungariam venit...” ‘Rogerii carmen miserabile.’ In: *Scriptores Rerum Hungaricarum*. I–II. k. Ed.: *Emericus Szentpétery*. Budapest, 1937–1938. II. k. 588. o. Az interpoláció tényét már Juhász László, a szöveg gondozója is jelezte jegyzeteiben. Újabb kiadását ld. *János M. Bak, Martyn Rady, László Veszprémy*: *Anonymus and Master Roger*. CEMT 5. Budapest, 2010. 225. o. Ld. még *Peter Jackson*: Keresztes hadjárat a mongolok ellen. In: Tatárjárás, i. m. 353. o.

²⁹ *Reiszig*: i. m. I. k., 56. o. A királyi udvar meneküléséről ld. *James Ross Sweeney*: „Halálfélelelmtől üzeve”: menekültek és menekülő népek a magyarországi tatárjárás idején. In: Tatárjárás, i. m. 429–433. o.

³⁰ ÁUO VII. k., 144–145. o.; Vö. *Hunyadi Zsolt*: A székesfehérvári johannita konvent hiteleshelyi tevékenysége az Árpád-korban. In: *Capitulum I. Tanulmányok a középkori magyar egyház történetéből*. Szerk.: *Kosztai László*. Szeged, 1998. 40–41. o.

³¹ „...Testes sunt Rambaldus preceptor domus Hospitalis per totam Hungariam...” *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae ac Slavoniae*. Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije, I–XVIII. k. Szerk.: *Marko Kostrenčić, Tadija Smičiklas*. Zagreb, 1904–1998. (A továbbiakban: *Smičiklas*.) IV. k. 205–206. o.

³² ÁUO VII. k., 144–145. o.

³³ *Fejér* CD IV/2. k., 218–224. o. (1254-es évszámmal): „a nullo Christianorum Europae Principe, seu gente alicuius iuuaminis emolumentum recepimus; nisi a domo Hospitalis Hierosolymitani, cuius fratres nuper ad requisitionem nostram arma sumserunt contra paganos et Schismaticos, ad defensionem regni nostri et fidei christianae; quos iam partim collocaimus in loco magis suspecto” *Theiner* I. k., 230–232. o. Magyar fordítása

tatár levélben IV. Béla arról panaszkodott, hogy „Európa egyetlen uralkodójától vagy népétől sem kaptunk valamiféle előnyös segítséget, csak a jeruzsálemi ispotályos háztól, amelynek tagjai nemrég fegyvert öltöttek a pogányok és a szakadárok ellen, országunk és a keresztény hit védelmére”. Bár nem kizárt, hogy burkolt utalás rejtőzhet a szövegben az 1241–42. év konkrét történéseire, mégis valószínűbbnek tűnik, részben éppen a levél folytatásából,³⁴ hogy a király a néhány hónappal korábbi eseményekre utalt.³⁵ Bár 1247 februárjában IV. Ince azt ígérte, hogy egy újabb tatár betörés esetén Európa kereszteseit küldi segítség gyanánt,³⁶ feltehetően a magyar király kezdett türelmetlenné válni, hiszen a keresztes hadjárat szervezése már 1244 óta napirenden volt. Ha hihetünk a novemberi levél 1247-es keltésében, akkor valószínűsíthető, hogy Béla már ekkor tárgyalásokat folytatott a johannita Rembalddal, aki ekkor már nemcsak magyar–szlávón perjel volt, hanem a tengeren inneni részek mestere is.³⁷ A kronológiát látszik erősíteni, hogy a következő év nyarán már a pápa is ezt a védekezési stratégiát látszott támogatni. 1248. június 24-iki levelével³⁸ a harcolók számát kívánta növelni és ezt elősegítendő – a lovagrendek esetében meglehetősen szokatlan módon³⁹ – ugyanolyan bűnbocsánatot ígér a johannitáknak és a velük a mongolok ellen harcolóknak, mint a szentföldi kereszteseknek.⁴⁰ Nem ismeretes, hogy IV. Béla mennyiben tartotta szem előtt a II. András által elképzelt határvédelmi rendszert, amelyet apja 1211 és 1225 között a Német Lovagrenddel a Barcaságban meg is valósított,⁴¹ annyi azonban bizonyosnak tűnik, hogy a megállapodás júniusra megszületett. Ennek értelmében a király hatalmas területeket adott át a lovagoknak a Szörénységben részben határvédelmi, részben telepítési célokkal. Bár a tör-

---

(1250-es évszámmal): *Katona Tamás* (szerk.): A tatárjárás emlékezete. Budapest, 1987. 341–344. o. Újabb kiadása: *Tatárjárás*, i. m. 196–198. o. A datálásról és a levél háttéréről ld. *Senga Toru*: IV. Béla külpolitikája és a IV. Incéhez intézett tatár-levele. *Századok*, 121. (1987.) 606–609. o. A szerző utal arra, hogy az 1248-as keltetés sem zárható ki, de 1247 novemberét valószínűbbnek tartja. Bár nem fogalmazta meg, de feltehetően azért is vélte így, mert Béla 1247-es itineráriumába beilleszthető a sárospataki tartózkodás, míg az egy évvel későbbi tartózkodása kevésbé ismert.

³⁴ „Egy részüket már el is helyeztük a legveszélyeztetettebb helyen, ti. a kunok és bolgárok határán, a Dunán túl, ahol már országunk megszállása idején is behatolt hozzánk a tatárok serege”.

³⁵ A korábbiakat illetően ráadásul némileg túlzó lenne, mert a németek a meghirdetett keresztes hadjárat hírére kardot kötöttek. A vállalkozás szervezése azonban egy ponton megrekedt. Ld. erről: *Veszprém*: 2003. 388–389. o.

³⁶ *Fejér* CD IV/1. k., 461–462. o. *Theiner* I. k., 203–204. o.

³⁷ Pontosan nem rekonstruálható jogosítványokkal rendelkezett a rend tartományi perjelei felett. Az 1270-es évekre ezekből a regionális egységekből alakultak ki a nyelvek (*linguae*). Egy német történész szerint Rembald a császári érdekeltségbe tartozó területek mestere volt. Ld. *Karl Borchardt*: The Hospitallers, Bohemia, and the Empire, 1250–1330. In: *Mendicants, Military Orders, and Reginalism in Medieval Europe*. Ed. by Jürgen Sarnowsky. Aldershot, 1999. 206. o.

³⁸ *Fejér* CD IV/1. k., 465–467. o., *Theiner* I. k., 206. o.; ÁUO II. k., 205–206. o.; *Cartulaire*. №. 2477.

³⁹ A kiváltság jelentőségéről: *Alan Forey*: Military orders and secular warfare in the twelfth and thirteenth centuries. *Viator*, 24. (1993.) 85. o.; *Anthony Luttrell*: The Hospitaller Province of Almania to 1428. (A továbbiakban: *Luttrell* 1995.) In: *Ritterorden und Region, Ordines militares – Colloquia Torunensia Historica*, VIII. Ed.: *Zenon Hubert Nowak*. Toruń, 1995. 29. o.; *Uő*: *The Military Orders: Further Definitions*. *Sacra Militia*, 1. (2000.) 10–11. o.; A búcsú kiterjesztése a johannitákra, nem pedig a mongolok ellen harcolókra, szokatlan. Ez utóbbit IX. Gergely már 1241 júliusában (*Theiner* I. k., 183. o.) megtette, s ezt IV. Ince 1243 nyarán újra megerősítette. Vö.: *Jackson*: i. m. 349., 352. o., *Sweeney*: i. m. 438. o.

⁴⁰ „...familie vestre ac omnibus aliis, qui vobiscum signo crucis assumpto in Ungariam contra Tartarorum processerint feritatem, illam indulgentiam idemque privilegium elargimur, que transeuntibus in terre sancte subsidium in generali concilio sunt concessa...”

⁴¹ Ld. erről *Pósán László*: A német lovagrend. Debrecen, 1996. 21–43. o.

ténetírás rendszerint adományként emlegeti a király tettét, az aktus valójában sokkal inkább tekinthető szerződésnek vagy koncesszióknak, amely világosan rögzítette a lovagrend katonai – újfent szokatlan – kötelezettségeit, sőt, a király a jövedelmek egy részét is fenntartotta magának. Sajátos eleme a megállapodásnak, hogy a király a rendnek adta Scardona városát a dalmát partokon, hogy a johanniták tengeri közlekedését elősegítse. Ennek nyomasztó szükségére talán éppen 1241–42-ben a Tengeremelléken ébredhetett rá akár maga Rembald, akár a magyar király. A cserébe vállalt kötelezettségek egy része is szokatlannak tűnik: a pogányok és egyéb szakadárok általi támadások visszaverésére felállítandó 100 páncélosból álló kontingens még érthető, de a keresztények ellen támadó csapatokról már sokkal furcsábban hangzanak, különösen is, hogy az 50 fegyverest Pozsonyban, Mosonban, Sopronban, Vasváron és Újváron kellett volna állomásoztatni. B. Szabó János úgy értelmezte, hogy IV. Béla johannitákat hívott be, vagyis nem az itt állomásozó csapatokat helyezték volna át. Számunkra azonban úgy tűnik, hogy a szerződésben *stricto sensu* nem johannita lovagokról volt szó, hanem a johanniták által kiállítandó, toborzandó csapatokról. A Szentföldön kifejezetten elterjedt szokás volt helyiekből toborozni a könnyűlovasságot, akiket rendszerint turkopoloknak neveztek. Johannita zászló alatt, rendi irányításnak engedelmességgel harcoltak és sokkal könnyebben lehetett őket pótolni, mint a teljes értékű rendtagokat (*professi*). Ezt erősíti az a részlet is, hogy a szerződés értelmében a felállítandó csapatokról a király tartozott gondoskodni és nem a rend. Mindazonáltal meglehetősen furcsa és a rend alapvető céljaival ellenkezett volna a hitsorsosaik ellen való hadakozás. Ugyanakkor az ötlet nem példa nélküli, hiszen hasonló szerződést kötött Anjou Károly a provençe-i johannitákkal 1262-ben, amikor Forcalquier grófja lett. Megállapodásuk értelmében háború idején a rend 40 lovagot és 100 gyalogos katonát tartozott kiállítani a gróf költségén.⁴²

Még manapság is vitatott valamelyest, hogy a lovagok egyáltalán birtokba vették-e a felkínált területet. Kétegyesnek adott hangot nemrég Vásáry István is, aki szóvá tette, hogy nincs kézzelfogható információnk arról, a lovagok egyáltalán elfoglalták-e a szerződésben emlegetett birtokokat.⁴³ Ugyanakkor azt is felemlíti, hogy a kontraktus eredeti szövege nem maradt ránk, azt csak az 1250-es pápai megerősítésből⁴⁴ ismerjük. Megítélésünk szerint ugyanakkor részben az átírás ténye valószínűsíti, hogy a szerződés, legalábbis részben, teljesült. Továbbá az 1247 júniusában készült szerződés már a lovagok beiktatásának előkészületeiről beszél, az évjelzet nélküli (1247–1250) november levél királyi többese pedig úgy fogalmaz, hogy a lovagok egy részét „*iam collocavimus*”. Inentől kezdve azonban nem ismeretes, mi lett a megállapodásban foglaltak sorsa. Nem tudjuk, mikor és miért hagytak fel a lovagok a terület benépesítésével, minthogy azt is csak találgathatjuk, hogy belpolitikai avagy szentföldi történések állnak-e a megállapodás meghiúsulásának hátterében. Pesty Frigyes 1255-re teszi Pous szörényi báni hivatalának kezdetét,⁴⁵ de ő is a tatár-levél 1254-es datálásából indul ki, ugyanakkor utal arra,

---

⁴² Selwood: i. m. 109. o.

⁴³ Vásáry István: Cumans and Tatars: Oriental Military in the Pre-Ottoman Balkans, 1185–1365. Cambridge, 2005. 146–147. o.

⁴⁴ Fejér CD IV/2. k., 75–76. o.; Theiner I. k., 208–211. o.; Jakó Zsigmond: Erdélyi okmánytár. Codex diplomaticus Transsylvaniae 1023–1359. I–III. k. Budapest, 1997–2008. I. k. 195. o.

⁴⁵ Pesty Frigyes: A szörényi bánság és Szörény vármegye története. I–III. k. Budapest, 1877–1878, I. k. 249–250. o.

hogy a kamarai levéltár *Liber dignitariorum*a már 1249 és 1252 között is bánként említette. Reiszig sem állt elő elfogadható magyarázattal és Pesty álláspontját is meglehetősen sután kritizálta.⁴⁶

Bizonyos, hogy a johanniták magyarázat nélkül hátrahagyták a Szörénységet és évekig nem hallunk katonai szerepvállalásukról a Kárpát-medencében. Az utolsó Árpád-kori hír is meglehetősen közvetett. Néhány évvel a Latin Császárság összeomlását követően, II. Balduin katonai segítséget kért a magyar–szlavón perjeltől 1267-ben az impérium visszaállításának katonai támogatására, de nincs nyoma annak, hogy Pons de Fay(n) magyar csapatokat küldött vagy állomásoztatott volna *in frontaria Grece*.⁴⁷

Az Árpád-ház kihalását követő trónviszály, valamint a megerősödő tartományúri hatalom bizonyosan nem volt kedvező a johanniták hazai tevékenységéhez. Helyzetüket, megítélésüket ráadásul tovább ronthatta a Szentföld elvesztése, illetve – ennek bizonyos értelemben vett következménye – a templomosok letartóztatása a kontinens számos részén. Vélhetően több érv is szólt amellett, hogy kimaradjanak a hazai politikai küzdelmekből, de erre nem mindig volt lehetőségük. Már VIII. Bonifác állásfoglalásra készítette őket, midőn felszólította a hazai johannitákat (is), hogy a cseh Vencellel szemben az Anjou trónkövetelőt támogassák.⁴⁸ A felhívás feltehetően nem a katonai segítségnyújtásra vonatkozott, még ha közismert is, hogy a pápák nem zárkoztak el ilyesfajta segítség igénybevételeitől, ha politikai ellenfeleikről volt szó.⁴⁹ Kétségtelen azonban, hogy az 1312-es – Károly Róbert hatalmának konszolidációjában fontos szerepet játszó – rozgonyi csatában *cruciferek* is feltűnnek,⁵⁰ így a johanniták szerepét ismét elemeznünk kell. Természetesen némi magyarázat után, hogy a *crucifer* kifejezésnek mi köze van Szent János lovagjaihoz. A latin kereszténység tőlünk nyugatabbra fekvő részein keletkezett forrásokban a lovagrendek tagjait *frater hospitalis*, illetve *miles Templiként* emlegetik és nem *crucifernek*, azaz keresztesnek nevezik. Joggal, hiszen az előbbieket nem tehettek keresztes esküt, jóllehet időnként keresztes irányítás alatt harcoltak a Szentföldön és rendi habitusukon valóban keresztet viseltek. Közép-Európában (magyar, cseh, lengyel területeken) azonban gyakran a *crucifer* címkével illették a johannitákat, templomosokat, valamint a német lovagrend *brudereit*, de időnként még az antonitákat és a Szt. Lélek-rend tagjait is. Minthogy a templomosok rendjét a vienne-i zsinaton a pápa feloszlatta, 1312-ben a *crucifer* kifejezés magyar kontextusban a johannitákra vagy a stefanitákra vonatkozatható. A rozgonyi csata történetét önállóan is feldolgozó Kristó Gyula johanni-

---

⁴⁶ Reiszig: i. m. I. k., 67. o.

⁴⁷ Cartulaire. №. 3252.; Alan Forey: The Military Orders and Holy wars against Christians in the thirteenth century. *English Historical Review*, 104. (1989.) 3. o.; Luttrell 1995. 29. o.; *Uő*: The Hospitallers in Hungary before 1418: Problems and Sources. (A továbbiakban: Luttrell 2001.) In: The Crusades and the Military Orders: Expanding the Frontiers of Medieval Latin Christianity Ed.: Zsolt Hunyadi and József Laszlovszky. Budapest, 2001. 272. o.

⁴⁸ Theimer I. k., 401–402. o.; Anjou-kori oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia, I–XXXI. Szerk.: Kristó Gyula – Almási Tibor. Budapest–Szeged, 1990–2010. (A továbbiakban: AOKI.) I. k., 220. o.

⁴⁹ Ld. Norman Housley: The Italian Crusades. The Papal–Angevin alliance and the Crusades against Christian lay powers, 1254–1343. Oxford, 1982.

⁵⁰ „...Gurke sub vexillo regis vexillarius existens occisus est: rex sub vexillo cruciferorum pugnavit...” *Johannes de Thurocz*: Chronica Hungarorum. I. k. Textus. (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum, Series nova, VII. k.) Szerk.: Kristó Gyula, Galántai Erzsébet. Budapest, 1985. 117. fejt.

tákként azonosította az emlegetett kereszteseket,⁵¹ bár az Anjou-kor hadtörténetét feldolgozó munkájában a kifejezés szó szerinti fordítását adta, de később johannitákként azonosította őket.⁵² Ellenérveket nehezen tudunk megfogalmazni az azonosítás ellen, jóllehet két okunk lehet a bizonytalanságra. Egyrészt a stefániták, vagy általuk kiállított kontingensre is vonatkozhatott a kifejezés, másrészt, ha valóban Szt. János lovagjai segítették Károly Róbertet, akkor a magyar uralkodó meglehetősen hamar hálátlannak bizonyult. Nincs nyoma a forrásokban, hogy Anjou-uralkodónk rögvest végrehajtotta volna az V. Kelemen 1312-es *Ad providam* bullájában foglaltakat, azaz a templomosok lefoglalt vagyonát nem sietett átadni a johannitáknak. Az első kézzelfogható bizonyíték 1328-ból való, amikor Vrána, az egykori templomos székhely már bizonyosan johannita kezelésben volt. De akadtak olyan templomos preceptoriumok is, amelyek csak az 1340-es években kerültek át a felosztást elkerülő János-lovagokhoz. Ezzel persze Károly Róbert nem volt egyedül Európában, de vélelmezhető, hogy a kézzelfogható katonai segítséget a pápai rendelkezés mielőbbi végrehajtásával hálálta volna meg. A jó viszony feltételezése ellen szól az is, hogy 1317–1318-ban I. Károly a beuthen-i Mieszkót, Boleszló – a későbbi esztergomi érsek – fivérére szerette volna a magyar–szlávón perjeli méltóságba juttatni a rend, illetve XXII. János pápa jelöltjével, az itáliai Filippo de Gragnanával szemben.⁵³ A Gragnana-klán ekkor már kifejezetten befolyásosnak számított, némelyikük pápai szolgálatban is állt,⁵⁴ így – az uralkodóval sógorságba is került – Mieszkó utóbb beírta a nyitrai, majd a veszprémi püspökséggel. De éppen a konszolidációs harcok, illetve a „szlávóniai háború” irányítja rá a figyelmet a johanniták katonai „kényszerű” katonai szerepvállalására. Bár Károly Róbert 1322–23-ra többé-kevésbé megszilárdította hatalmát a délvidéken, a kedélyek nem csillapodtak minden tekintetben. 1328-ban – vagy valamivel ezt megelőzően – a horvátok (*crohati*) megostromolták Vránát és súlyos károkat okoztak a johannitáknak. Az alapvetően itáliaiakból álló helyőrség csak világiak segítségével tudta visszaverni a támadást.⁵⁵

Miközben a János-lovagok XIV. századi militáns tevékenységét vizsgáljuk, a magyar–szlávón perjelségben, talán hasznos lenne egy pillanatra kitekinteni az európai politika színpadára is. Az 1310-re Ródosz szigetét elfoglaló és ott hosszú távra berendezkedő lovagrend hitetlenek elleni küzdelme az 1320-as évekre szemmel láthatóan alábbhagyott.⁵⁶ 1334-ben tapasztalható újabb fellendülés, melynek egyik kézzelfogható eleme

⁵¹ „Maga Csák nembeli Györke királyi zászlótartó is elesett. Ebben a szorongatott helyzetben jött a király segítségére a johanniták csapata, akiknek zászlaja alatt folytatta Károly Róbert a küzdelmet.” *Kristó Gyula: A rozgonyi csata.* Budapest, 1978. 80., 84. o.; *Uő.: A rozgonyi csata.* In: *Korai Magyar Történelmi Lexikon*, 9–14. század. Szerk.: *Kristó Gyula, Engel Pál, Makk Ferenc.* Budapest, 1994. 582. o.; *Uő.: I. Károly király harcai a tartományurak ellen (1310–1322).* *Századok*, 137. (2003.) 306. o.

⁵² „...Kassa polgárai vagy a keresztes (johannita) lovagok...” – kiemelés tőlem. *Kristó Gyula: Az Anjou-kor háborúi.* Budapest, 1988. (A továbbiakban: *Kristó 1988.*) 37–38. o.

⁵³ *Registres de Jean. XXII. Lettres communes analysées d’après les registres dits d’Avignon et du Vatican.* Dir. *Guillaume Mollat, G. de Lesquen.* Paris, 1904–1920. №. 6549. Lásd még *Borchardt: i. m.* 225. o.

⁵⁴ Legutóbb erről ld. *Hunyadi Zsolt: Gragnana lignage.* In: *Prier et combattre. Dictionnaire européen des ordres militaires au Moyen-Âge.* Dir. *Nicole Bériou, Philippe Josserand.* Paris, 2009. 397–398. o.

⁵⁵ *Fejér CD VIII/3. k.* 341–343. o.; *AOKI XII. k.*, 146. o.

⁵⁶ Feltehetően részben ezzel hozható összefüggésbe a Képes Krónika 195. fejezetében megrajzolt kritikus kép is. Lásd erről: *Wendy R. Childs* (ed.): *Vita Edwardi Secundi: The Life of Edward the Second.* Cambridge, 2005. 80. o.; *Sophia Menache: Clement V.* New York, 2002. 279–305. o. Az adatra, illetve a vonatkozó irodalomra Veszprémi László hívta fel a figyelmemet, amelyért ezúton is köszönetemet fejezem ki.

az újjáéledő kereszties mozgalomban való aktív szerepvállalás volt. Ez egyfajta fordulópontnak is tekinthető a johanniták történetében,⁵⁷ de úgy tűnik, erről egy ideig sem a pápai Kúriát, sem pedig a közvéleményt nem tudták meggyőzni, legalábbis a reakciók erről tanúskodnak. A XIV. század első harmadára teljesen eltűntek mind a királyi, mind pedig a magánadományok.⁵⁸ De már az uralkodói kiváltságok is csak elvétve támogatták a rend gazdasági tevékenységét. A pápai elégedetlenséget pedig világosan jelezte VI. Kelemen 1342-es fenyegetése, amelyben a johanniták értésére adta, hogy amennyiben nem támogatják a törökök ellen indított kereszties hadjáratot, a templomosok sorsára jutnak és egy újonnan alapított lovagrenddel fogja leváltani őket.⁵⁹

A török elleni harcra való felszólítás a magyar–szlavón perjelségben állomásozó johannitákat is bizonyosan elérte, de a trónon ekkor már I. Lajos ült. Jóllehet az új király szintén az Anjou-dinasztia tagja volt, számos tekintetben új politikai irányelveket vallott apjához képest, és ez több ponton kihatott a johanniták hazai katonai szerepvállalására, különösen is a Velencéhez fűződő mindenkori magyar viszonyt illetően. Ennek első nyomai éppen a kereszties hadjáratra való készülődés közben érhetők tetten. 1345 júliusában a magyar perjel, a provence-i Pierre Cornuti, megszerezte a velencei tanács engedélyét, hogy evezőket szerezzen be *apud Jadram*, és ezeket a városállamtól bérelt hajókon elküldje a johannita nagymesternek, feltehetően Ródoszra.⁶⁰ Mire azonban a tranzakciót végrehajtották volna, Lajos és Velence között fegyveres konfliktussá fajult a dalmát tengerpart, különösen a Zára fölötti kontroll gyakorlásának kérdése. Részben talán a johanniták érintettsége miatt meglehetősen sajátságos helyzet alakult ki. A Zaráért folytatott első küzdelem (1345–1346) során a velenceiek meg voltak győződve, hogy a magyar–szlavón rendtartomány jórészt itáliaiakból álló vezérkara az ő oldalukon áll. Ebbéli meggyőződésüket erősíthette a tény, hogy a magyar rendtartomány, a velenceihez hasonlóan az itáliai nyelv (*lingua*) részét képezte.⁶¹ A vélelmezett jó kapcsolat akkor romlott érzékelhetően, amikor a Velence által támogatott (III.) Mladen Subić, aki 1343-ban velencei polgárságot is kapott,⁶² megostromolta Vránát 1345 telén. Még akkor is elmondható ez, ha a velenceiek számára csak december közepén vált nyilvánvalóvá, hogy Vrána tulajdonképpen a velük jó viszonyt ápoló johanniták birtokában volt, miután a várat övező várost (*burgum*) Mladen serege kifosztotta, fölégette (*concremarunt*) és a

---

⁵⁷ Anthony Luttrell: The Hospitallers of Rhodes: Prospectives, Problems, Possibilities. In: Die Geistlichen Ritterorden Europas. (Vorträge und Forschungen, 26.) Ed.: Josef Fleckenstein, Manfred Hellmann. Sigmaringen, 1980. 244. o.

⁵⁸ A lengyel helyzetről ld. Maria Starnawska: Crusade Orders on Polish Lands during the Middle Ages. Adaptation in a Peripheral Environment. *Quaestiones Medii Aevi Novae*, 2. (1997.) 124–125., 137. o.; *Uő*: Między Jerozolimą a Łukowem. *Zakony kryżowe na ziemiach polskich w średniowieczu*. Warszawa, 1999. 70. o.

⁵⁹ Anthony Luttrell: The Hospitallers at Rhodes, 1306–1421. In: A History of the Crusades. Ed.: Kenneth M. Setton. Madison, 1975. 294. o.; Luttrell: The Hospitallers of Rhodes, i. m. 244. o.; Helen Nicholson: The Knights Hospitaller. Woodbridge, 2001, 52. o.

⁶⁰ Diplomáciai emlékek az Anjou-korból. Acta extera Andegavensia, I–III. k. Szerk.: Wenzel Gusztáv. Budapest, 1874–1876. (A továbbiakban: Wenzel: Acta extera.) II. k., 75–76. o.

⁶¹ Vő.: Hunyadi Zsolt: Hospitaller Officials of Foreign Origin in the Hungarian–Slavonian Priory: thirteenth–fourteenth century. (A továbbiakban: Hunyadi 2006.) In: International Mobility in the Military Orders (Twelfth to Fifteenth centuries): Travelling on Christ’s Business. Ed. Helen J. Nicholson, Jochen Burgtorf. Cardiff, 2006. 145. o.

⁶² Wenzel: Acta extera, II. k., 34–35. o.

helyőrség egy részét megölte.⁶³ Nem ismeretes, hogy a perjel, Pierre Cornuti vagy a tartományi alperjel, a Perugia-i Giovanni Latini védte-e Vránát, ám bizonyosan elpártoltak egy időre Velencétől a történetek után. Időközben Velence ostrom alatt tartotta Zárát, de Lajos csak 1346 tavaszán indította el seregét,⁶⁴ mert még előző ősszel András herceg merénylet áldozata lett Nápolyban. A város felmentése azonban nem sikerült, mert a nyár elején egy meglehetősen váratlan és kellemetlen vereséget volt kénytelen elszenvedni. A csorbát mihamarabb ki akarta köszörülni, de úgy tűnt, a nápolyi helyzet rendezése elsőbbséget élvezett.

Miután a diplomáciai megoldás egyre valószínűtlenebbnek tűnt, a magyar király 1347 novemberében elindult Nápoly ellen. Bár nincs nyoma, hogy magyarországi johanniták részt vettek volna a hadjáratban, Szt. János lovagjai mégis belekeveredtek az eseményekbe. Erre látszik utalni, hogy VI. Kelemen pápa 1347. december 1-jén utasította Giovanni Rivarát, római és pisa-i johannita perjelt, hogy a Szicíliai Királyság ellen felvonuló magyar királyt és seregét semmivel ne támogassák és hogy akaratának érvényt szerezzen, pápai legátust is kinevezett.⁶⁵ Fellépése általános intézkedésnek tűnt, de vajon a területileg érintett többi perjelt miért nem szólította fel? A válasz feltehetően abban keresendő, hogy a magyar–szlávón perjelség a rómaival és a pisaival állt a legszorosabb kapcsolatban. A Gragnanak perjelsége (1315–1329) idején jött szokásba, hogy a magyar–szlávón, velencei, római, illetve pisai perjeli méltóság némelyikét ugyanaz a személy viselte,⁶⁶ és feltehető, hogy ez nem ment feledésbe az 1340-es évekre sem. Ez pedig kiegészült azzal a gyakorlati ténnyel, hogy a perjelek nem voltak rezidensek Magyarországon, hanem egy-háromévente vizitálták a perjelséget, a fennmaradó időszakban elsősorban Itáliában tartózkodtak és helytartókon (*locumtenens*), illetve alperjeleken (*viceprior*) keresztül igazgatták tartományukat. Ennek tükrében nem zárható ki, hogy a pápa attól tartott, Lajos a johannitákat is felhasználja tervei megvalósításához. Félelme nem volt teljesen alaptalan. Pierre Cornuti 1347 szeptemberében még Magyarországon tartózkodott,⁶⁷ de ezt követően már csak közvetett információink vannak perjeli tevékenységéről. Február elején Vránán állított ki oklevelet officialisa és írnoka,⁶⁸ mely szerint Pierre még hivatalban volt, de három héttel később⁶⁹ már csak az alperjel, Baudon Cornuti tevékenységéről hallunk és elődje többé nem tűnik fel ebben a méltóságban. Baudon viszont kifejezetten fontos szerepet játszott, ugyanis ebben a március 2-án kelt levélben⁷⁰ alsólendvai Miklós szlávón bánt értesítette a velenceiek dalmáciai hadi készülődéseiről. Kifejezetten jól értesültnek tűnt, hiszen Lajos néhány héttel korábbi délitáliei hadmozdulatairól is információkkal bírt. Arról azonban mintha nem lenne tudomása, hogy – talán a pápai felszólítás következményeként – a johanniták nem kellő tá-

⁶³ *Wenzel*: Acta extera, II. k., 124–125. o.

⁶⁴ *Kristó* 1988. 97–115. o.

⁶⁵ ASV 141, fol. 153^r–154^r; Df.291 877.; AOKl XXXVII. k., 560–561. o.

⁶⁶ *Hunyadi*: i. m. 2010. 75–81. o.

⁶⁷ *Fejér* CD IX/1. k., 515–518. o.; AOKl XXXI. k., 429. o.

⁶⁸ *Smičiklas* XI. k., 438–441. o.

⁶⁹ *Smičiklas* XI. k., 444–445. Teleki család okmánytára I. k., 84–87. o.; *Jakó*: i. m. III. k., 175. o.

⁷⁰ „...Veneti die noctuque non cessant civitatem Jadre fortificare et munire” *Smičiklas* XI. k., 444–45. o.; A római szent birodalmi széki Teleki család oklevéltára. I–II. k. Szerk.: *Barabás Samu*. Budapest, 1895. I. k., 84–87. o.

mogatást nyújtottak Lajosnak, ezért a király itáliai vonulása során vagy letette a magyar–szlávón perjelt, vagy az időközben megüresedő perjeli méltóságot önkényesen töltötte be, egy viselt dolgai miatt már ekkor rossz hírű zsoldossal, Montreal du Bar-ral (Montreal d’Albarno) Itáliában használt rendi nevén Frà Morialéval (Morreale).⁷¹

Montreal du Bar provençe-i származású johannita lovag volt, akinek karrierje 1333-ban kezdődött, feltehetően nagybátyja, Isnard d’Albarno támogatásával, aki pedig Capua johannita perjele volt.⁷² A rend nagymestere 1335-ben nevezte ki a capuai perjelségben található Santa Eufemia preceptorává tíz évre, amelynek élén 1344-ben újra megerősítette a rendi vezetés. Az újabb tíz év szolgálati időt azonban nem töltötte ki, mert 1346-ban Lajos közelében tünt fel Aversában. Feltehetően a magyar király zsoldjába szegődött, és ez rendi esküjének súlyos megszegését jelentette. Talán ezért is „helyezték át” 1347-ben St. Gilles perjelségébe,⁷³ de a jelek szerint az intézkedés nem érte el a célját, mert 1348 tavaszán VI. Kelemen pápa már pártütőként követelte elfogását és a Kúriának való átadását.⁷⁴ Feltehetően 1348 és 1350 között du Bar a rendi habitusát is levetette, jöllehet, magyar perjeli „címe” erre az időszakra tehető. Bizonyos ugyanakkor, hogy 1349-re két társával, Urslingen-i Wernerrel és Landau-i Konráddal a kor legnagyobb zsoldoseregét hozták létre, amely Meletónál legyőzte a nápolyi hadat.⁷⁵ A győzelem után a németek északnak indultak, du Bar azonban délen maradt, és Lajos Capua, illetve Aversa védelmével bízta meg.

Nem ismeretes, hogy a magyar király pontosan mikor fogadta bizalmába, az sem, mikor nevezte ki perjellé; annyi azonban bizonyosnak tűnik, hogy 1348 és 1350 között a magyar–szlávón rendtartomány vezetőjeként lépett fel, a perjelség pecsétjét magához vette, sőt, a rend levéltárának egy részét is magával vitte.⁷⁶ Tette ezt annak ellenére, hogy 1348 októberétől már Baudon Cornuti viselte a „hivatalos” perjeli címet,⁷⁷ aki ebbéli minőségében az 1350. évi, Vránában celebrált tartományi káptalant elnökölte először.⁷⁸ Bár a két perjel egy ideig párhuzamosan tevékenykedett, 1352-re du Bar jobb belátásra tért: először a johannitáktól, majd 1353 őszén a pápától is bocsánatot nyert.⁷⁹ 1353-ban Baudon

---

⁷¹ *Reiszig*: i. m. I. k., 100–112. o.; Ld. *Miskolczi István*: Magyar–olasz összeköttetések az Anjouk korában. Magyar–nápolyi kapcsolatok. Budapest, 1937. 250., 252. o.; Cf. *Leone Gessi*: Fra Moriale. *Rivista del Sovrano Ordine Militare di Malta*, 2 (1938.) 3. sz. 13–23. o.; *Bárány Attila*: The Communion of English and Hungarian Mercenaries. In: *The First Millennium of Hungary in Europe*. Szerk.: *Papp Klára, Barta János*. Debrecen, 2002. 129. o.

⁷² Archives of the Order of St. John, National Library of Malta, Valletta (a továbbiakban: AOM) 10., №. 80.; AOM 16, №. 33.

⁷³ AOM 317, fol. 205^r. Több provençe-i származású rendtagot is St. Gilles perjelségébe rendelt a nagymester, ugyanakkor a szintén provençe-i Francois Furonit a magyar perjelségbe küldte 1348 márciusában, hogy a földjeinek számító Cornutik „megrendszabályozzák”. *Hunyadi* 2008. 55., 83., 311–312. o.

⁷⁴ *Mark Dupuy*: The Master’s Hand and the Secular Arm: Property and Discipline in the Hospital of St. John in the Fourteenth Century. In: *Crusaders, condottieri, and cannon*. Ed.: *Donald J. Kagay*. Leiden–Boston, 2003. 330. o.

⁷⁵ *Michael Mallett*: Mercenaries and their Masters: Warfare in Renaissance Italy. London, 1974. 33. o. Mallett azt is megjegyzi, hogy bár a Firenzével kötött szerződés a *gran compagnia* 273 vezetőjét említi, a részletekből az sejlik ki, hogy a tényleges vezér du Bar volt. Uo. 34. o.

⁷⁶ Magyar Országos Levéltár, Collectio Antemohacsiana, Diplomatikai Levéltár (A továbbiakban: DL) 106 124, DL.106 664.; *Fejér* CD IX/2. k. 228–229. o.

⁷⁷ DL.106 127, DL.106 134.; *Fejér* CD IX/7. k. 153. o.

⁷⁸ *Smičiklas* XI. k., 566–567. o.

⁷⁹ *Dupuy*: i. m. 330–331. o.

Lajos színe előtt visszakövetelte az elvitt rendi javakat,⁸⁰ aki a kérést 1354-ben továbbította VI. Ince pápa felé. A lépés valódi motivációja az volt, hogy az időközben római politikai cselszövésbe keveredő Morialét Cola di Rienzi augusztus végén lefejeztette.⁸¹ Nem ismeretes, hogy Lajos, vagy a szintén du Bar hagyatékáért folyamodó Johanna járt-e sikerrel, azonban bizonyos, hogy Baudon Cornuti még 1353-ban új perjeli pecsétet vésetett.⁸²

A fentiek mindazonáltal meglehetősen marginális szerepet játszhattak a dalmát tengerpart kérdésének néhány évvel későbbi rendezésében, jóllehet, a johanniták mindkét oldalon képviseltették magukat. Az 1358 februárjában megkötött zárai békében elsőként Baudon Cornuti jelent meg és tett esküt a magyar király oldalán február 18-án Zárában,⁸³ majd egy héttel később a velencei Szent Márk székesegyházban Leonardo de Tibertis, a velencei johannita perjel járt el hasonlóképpen a magyar király követéinek jelenlétében.⁸⁴ Talán a rend perjelségei között is helyreállt a béke, amelynek akár jele is lehetett, hogy néhány hónappal később már velencei kereskedőkre bízta a rend nagymestere a magyar–szlavón rendtartomány éves adóinak (*responsio*) beszédését.⁸⁵

A johanniták alapvető feladata természetesen továbbra is a keresztény hit ellenségeivel szemben való fellépés volt, és erre a Balkánon több lehetőség is kínálkozott. Lajos törökellenes politikájának áttekintése messze túlfeszítené e rövid áttekintés kereteit, ezért annak csak néhány elemét villantjuk fel. A magyar uralkodó külpolitikájának első másfél évtizedében nem volt napirenden a török kérdés. Ha a hitetlenek elleni harc napirendre került, az elsősorban a pogány litvánok elleni küzdelmet jelentette. Mindazonáltal úgy tűnik, hogy Lajos XIV. század második felére kivívott „címei” – *rex bellator, athleta domini, zelator fidei christianae* – jórészt az északi harcokat követően alakultak ki, amelyben a király seregei mellett a Német Lovagrend csapatai és nem a johanniták jutottak szerephez. Az 1360-as években Lajos első törökellenes lépései sem számoltak a johanniták aktív részvételével. Leginkább azért nem, mert a király elsősorban egy, a Balkánon kialakítandó szövetséges–vazallusi rendszer kialakítását vette tervbe, egy magyar fennhatóság alatt tartott ütközőzóna létrehozásával. Rendre kiújul a vita: vajon már az eredeti elgondolással gond volt, vagy annak kivitelezése nem sikerült a tervnek megfelelően?⁸⁶ Nyugati történészek időről időre megvádolják Lajost, hogy kétszínű politikát folytatott a kereszties hadjáratok égisze alatt: a törökellenes harcokra szánt pénzügyi támogatást saját balkáni hatalmának kiépítésére fordította, miközben azt a látszatot keltette, hogy a bogumil eretnekeket akarja kifüstölni a félszigetről.⁸⁷ VI. Kelemtől XI. Ger-

⁸⁰ DI.106 124, DI.106 664.; *Fejér* CD IX/2. k. 228–229. o.

⁸¹ *Armand Jamme*: Montréal du Bar, in *Prier et combattre*, i. m. 630. o.

⁸² Alsó-Szlavóniai okmánytár (Dubicza, Orbász és Szana vármegyék). *Codex diplomaticus partium regno Hungariae adnexarum (Comitatum Dubicza, Orbász et Szana) 1244–1718*. Szerk.: *Thallóczy Lajos, Horváth Sándor*. Budapest, 1912. 43–47. o.; *Smičiklas* XII. k., 159–161. o.

⁸³ *Wenzel*: *Acta extera*, II. k., 501–504. o.

⁸⁴ *Uo.*, 513–518. o.

⁸⁵ 1358. augusztus 20. AOM 316, fol. 228^r.

⁸⁶ *Szakály Ferenc*: A török–magyar küzdelem szakaszai a mohácsi csata előtt (1365–1526). In: *Mohács. Tanulmányok a mohácsi csata 450. évfordulója alkalmából*. Szerk.: *Rúzsás Lajos, Szakály Ferenc*. Budapest, 1986. 15. o.; *Bárány Attila*: Magyarország és a kései kereszties hadjáratok. In: *Magyarország és a kereszties háborúk*. Szerk.: *Laszlovszky József, Majorossy Judit, Zsengellér József*. Gödöllő–Máriabesnyő, 2006. 141–145. o.

⁸⁷ *Norman Housley*: King Louis the Great of Hungary and the Crusades, 1342–1382. *The Slavonic and East European Review*, 62. (1984.) 207–208. o.

gelyig a pápák hol nyomásgyakorlással, hol pedig anyagi támogatással (vagy annak ígéretével)⁸⁸ próbálták rávenni Lajost, hogy egy *passagium generalén* való részvétellel álljon a keresztes mozgalom élére. Különösen XI. Gergely próbálta megnyerni a magyar királyt terveinek az 1370-es évek elején. Ehelyett Lajos újfent Velence ellen fordult, sőt, a pápával is komoly nézeteltérése támadt a johannita magyar–szlavón perjeli szék betöltése kapcsán, jóllehet 1373-ban Baudon Cornuti még hivatalban volt.⁸⁹ De bizonyára nem ez volt az egyetlen diplomáciai probléma, amely megakadályozta Lajost abban, hogy aktívan is részt vegyen a törökellenes harcokban. A pápa lassan belátta, hogy a Lajos-vezette szárazföldi akció sosem fog elindulni, ezért más lehetséges vezetők után kezdett nézni. A johanniták továbbra is anyagi problémáik mögé próbáltak bújni – mint 1359 óta többször is –, de Gergely megelegette a kibúvókat. 1373 februárjában egy, a rend egészére kiterjedő vizsgálatot rendelt el,⁹⁰ amelynek fontos célja volt, hogy kiderítse, a rend mely erőforrásai mobilizálhatók. Ugyan csak néhány perjeség vizsgálati anyaga maradt fenn,⁹¹ de az bizonyos, hogy a rend hirtelen talált pénzt a kincstárában, hogy a pápa által szorgalmazott vállalkozásban részt vegyen. Ennek ismeretében a pápa 1374-ben johannita követeket küldött Konstantinápolyba a hadjárat előkészítésére. Gergely ugyanakkor nem mondott le arról teljesen, hogy Lajos szárazföldön támadja meg a törököt és a kétfrontos támadással szorítsák vissza Orhan népét Kisázsiaiba. Erről tárgyalandó, a Konstantinápolyba menesztett johannita követek egyikét, Hesso von Schlegel-holtzot, Rottweil és Freiburg-im-Breisgau preceptorát Magyarországra küldte a következő év őszén.⁹² A helyzet pikantériája, hogy a fent említett, a magyar–szlavón perjel személyét illető nézetletérésben éppen a másik konstantinápolyi követ, a provençai Bertrand Flotte volt érintett, így módon a Lajossal tervezett tárgyalásokon eleve diplomácia hátrányból indult volna. Mindenesetre 1375 legvégén felgyorsult a keresztes vállalkozás szervezése és úgy tűnt, hogy a tervezett akcióban a pápa meghatározó szerepet szánt a magyar–szlavón perjelségben állomásozó johannitáknak is. Feltehetően novemberben⁹³ a johanniták egy nagygyűlést – formálisan nem generális káptalant – tartottak Avignonban, ahol 500 johannita lovag kiállítását határozták el a közelgő hadjáratához. Feltehetően erre alapozva Gergely néhány héttel később egy körülbelül 400 fős, lovagokból álló kontingens kiállítását rendelte el⁹⁴ – az egy ideig Avignonban *persona non*

⁸⁸ Pl. *Theiner* I. k., 658., 697–698. o.

⁸⁹ *Hunyadi*: i. m. 2010. 70. o.

⁹⁰ Archivio Segreto Vaticano, Instrumenta Miscellanea 5851, fol. 2, *Jean Glénisson*: L'Enquête pontificale de 1373 sur les Possessions des Hospitaliers de Saint-Jean de Jérusalem. *Bibliothèque de l'École des chartes*, 129. (1971.) 106–107. o.

⁹¹ *Vaclav Novotný*: Inquisitio domorum hospitalis S. Johannis Hierosolimitani per Pragensem archidioecesim: facta anno 1373. Prága, 1900.; *Marie-Françoise Parnaudeau*: L'Ordre de L'Hôpital de Saint Jean de Jerusalem dans le Diocese Angevin en 1373. Mémoire de maîtrise, Faculté des Lettres et Sciences Humaines de Nantes, 1972. (Kézirat mikrofilmen.); *Anne-Marie Legras*: L'Enquête pontificale de 1373 sur l'Ordre des Hospitaliers de Saint-Jean de Jérusalem. Paris, 1987. Ld. Anthony Luttrell előszavát: Papauté et Hôpital: l'enquête de 1373, *ibid.*, 3–42. o. *Robert Favreau*: L'enquête pontificale de 1373 sur l'ordre de l'Hôpital dans le grand prieuré d'Aquitaine. *Bibliothèque de l'École des Chartes*, 164. (2006.) 2. sz. 447–538. o.

⁹² *Anthony Luttrell*: Gregory XI and the Turks: 1370–1378. (A továbbiakban: *Luttrell* 1980.) *Orientalia Christiana Periodica*, 46. (1980.) 408. o.

⁹³ Az idézéseket október 15-én keltezték. *Biblioteca Apostolica Vaticana*, Reg. Vat. 267, fol. 64^{r-v}. Vö.: *Luttrell* 1980. 409. o.

⁹⁴ *Theiner* II. k., 155–156. o.; *Joseph Delaville Le Roulx*: Les Hospitaliers à Rhodes jusqu'à la Mort de Philibert Naillac: 1310–1421. Paris, 1913., reprint: London, 1974. 188. o.

gratának tekintett – Juan Fernández de Herediának, aki ekkor a rend tengeren inneni részeinek nagypreceptora volt. Azért véljük, hogy elsősorban a novemberi johannita gyűlés megajánlására alapozott a pápa, mert az 1373-as vizsgálat egyik fontos eredménye éppen azt igazolta, hogy 1375-ben a johanniták képtelenek voltak ekkora hadat kiállítani, vagyis az egyházfői elvárás irreális volt. Erre meglehetően hamar rádöbbsentek a hadjárat szervezői is, bár alapvetően nem a létszám, hanem az anyagi eszközök hiánya volt kiáltó. A pápa feltehetően rájött, hogy a johanniták befizetéseit kezelő firenzei bankháznakál, mindenekelőtt az Alberti Antichinél,⁹⁵ a rendnek nincsenek kintlévőségei. Sokkal inkább adósságokkal küzdött. Ezért a rend vezetésével egyetértésben felmérték, mekkora rendi vagyont szükséges pénzzé tenni a hadjárat finanszírozásához. Több mint 200 000 aranyforint értékű elidegenítést hagyott jóvá a pápa a rend perjelségeiben, de – talán a diplomáciai nézeteltérésnek köszönhetően – a magyar–szlavón perjelség birtokait nem tervezték világiak kezére juttatni mégoly nemes cél érdekében sem, mint a hitetlenek elleni harc. A pápa bizalmatlanságát jól tükrözi, hogy a befolyó összegek kapcsán 1376-ban szigorúan meghagyta a johannitáknak, hogy a pénznek a kontinensen kell maradnia és nem küldhetik Ródoszra, mint az egyéb rendi befizetéseiket.⁹⁶ A vállalkozás azonban ismét elmaradt.⁹⁷ A török veszély pedig lassan, de biztosan növekedett. Bár a Kúria több évtizede tisztában volt a közeledő oszmán fenyegetés súlyával, az 1371-es črnomeni kudarc tette egyértelművé, hogy az új ellenség – a mamelukoktól eltérően – Európát is akarja.⁹⁸ 1378-tól kezdődően azonban a pápaság legnagyobb problémája nem a törökveszély volt, hanem a nagy egyházszakadás, amely megosztotta egész Európát és néhány év alatt kettészakította a johanniták több perjelségét is.

Nem zárható ki, hogy a Magyarországon állomásozó johanniták kisebb csapatokban csatlakoztak valamelyik *passagium*hoz. Panyiti Jakab nemrég felfedezett ródoszi levele bizonyítja, hogy magyarok is szolgáltak I. Péter ciprusi király seregében Antalya 1361-es ostrománál.⁹⁹ Minthogy Jakab levele Magyarországról érkezett híreket is említ, elképzelhető, hogy mások is tartózkodtak Ródoszon. Jakab johannita rendtagságát¹⁰⁰ meglehetősen valószínűtlennek tartjuk, de elképzelhető, hogy keresztesként érkezett a szigetre – és akkor nem lehetett johannita –, vagy esetleg pápai vagy johannita zsoldosként csatlakozott a keresztesekhez. Ha a rend tagjaként érkezett volna Ródoszra, akkor feltehetően nem a *borgoban*, azaz a városban kapott volna szállást, hanem a rend számára elkülönített ún. *collachiumban*,¹⁰¹ ahol a XIV. század közepén már a magyar perjelnek is volt *hospitiuma*,¹⁰² amelyben vélhetően a magyar–szlavón perjelségből érkezett lovagok is

⁹⁵ AOM 320, fol. 50^v–51^r. Kiadása: *Hunyadi*: i. m. 2010. 323–324. o.

⁹⁶ *Luttrell* 1995. 301. o. Ld. még *Hunyadi Zsolt*: Adalékok a johannita magyar-szlavón (vránai) perjelségre kirótt rendi adók kérdéséhez. (*Acta Universitatis Szegediensis*.) *Acta historica*, 116. (2002.) 31–47. o.

⁹⁷ *Anthony Luttrell*: Intrigue, Schism, and Violence among the Hospitallers of Rhodes: 1377–1384. *Speculum*, 41. (1966.) 35. o.; *Luttrell* 1980. 408. o.

⁹⁸ *Anthony Luttrell*: Latin responses to Ottoman expansion before 1389. In: *The Ottoman Emirate (1300–1389)*. Ed.: *Elizabeth Zachariadou*. Rethymnon, 1993. 126. o.

⁹⁹ *Engel Pál*: A török–magyar küzdelmek legrégebbi fejezete? (Egy magyar lovag levele Rodoszról 1361-ből). In: *Szomszédaink között Kelet-Európában*. Emlékkönyv Niederhauser Emil 70. születésnapjára. Szerk.: *Glatz Ferenc*. Budapest, 1993. 33–40. o.

¹⁰⁰ *Engel*: i. m. 36–37. o., illetve *Bárány*: i. m. 145. o.

¹⁰¹ A XIV. századi johannita központ szerkezetéhez ld. *Anthony Luttrell*: *The Town of Rhodes, 1306–1356*. Rhodes, 2003. (A továbbiakban: *Luttrell* 2003.) 78–85. o.

¹⁰² Az ispotály léte 1351-től igazolható: *Hunyadi*: i. m. 2010. 313. o. Vö.: *Luttrell* 2003. 115., 249. o.

szállást vehettek. Szinte kínálja magát a következtetés, hogy a Reiszig Ede szerint több évet Ródoszon töltő Baudon Cornuti is ott állomásozott. A rend monográfusa szerint a Ródoszra távozott Baudonról 1364 júliusában hallunk utoljára a hazai forrásokban és csak 1370 elején érkezett vissza a magyar királyságba.¹⁰³ Hosszasan kutattunk a hivatkozott, de jelzet és kiadási adatok nélküli 1364. július 24-iki oklevél után, hasztalan. Vélhetően Reiszig összekeverte egy másik oklevéllel, ugyanis két bekezdéssel később megadta Lajos királynak a pécsi káptalanhoz írt, szintén július 24-i mandátumának lelőhelyét,¹⁰⁴ amelyben valóban szerepel a magyar–szlavón perjel. Minthogy a rend központi levéltárában sincs nyoma Baudon tartós ródoszi tartózkodásának, így vélhetően Reiszig egy kissé kontaminált és „összeolvasta” azt Pór Antal információival az Alexandria ellen készülő keresztes hadakról.¹⁰⁵ Ebbéli meggyőződésünket erősítik az általunk fellelt egyéb okleveles források is. Ezek szerint Baudon 1365 februárjában a rend dubicai házában tartózkodott, ahol – perjelként és dubicai ispánként – a dubicai pálos kolostor népeit mentette fel a pálosok Otok birtoka után fizetendő *marturina* és egyéb adók fizetése alól.¹⁰⁶ 1367 májusában pedig Szlavóniában tartózkodott, amit egy Pakrácon kiadott oklevele tanúsít.¹⁰⁷ Kétségtelen, hogy azonosíthatók hiátusok¹⁰⁸ Baudon perjeli tevékenységében, de ez nagyjából megfelel az elődje, Pierre Cornuti által folytatott, a XIV. század első felében kialakított gyakorlatnak, amikor a perjel hasonló gyakorisággal vizitálta tartományát.¹⁰⁹ A perjel távollétének számos oka lehetett és a rendelkezésünkre álló források nem erősítik meg, hogy Baudon a Reiszig által vélelmezett okok miatt maradt volna távol rendtartományától.

Végül egy bizonyos Barraxius de Barrax nevét kell említenünk, ha a Magyarországon állomásozó johanniták militáns tevékenységét vizsgáljuk. A feltehetően provençe-i származású¹¹⁰ Barraxius 1392-ben a rend vezetőségéhez *ancianitas*ért folyamodott,¹¹¹ vagyis olyan előjogokért, amelyet a rend szolgálatában eltöltött legalább 20 évvel lehetett megszerezni.¹¹² Az oklevél szerint Barraxius követte Raymond de Beaumondot (de Bello-

¹⁰³ *Reiszig*: i. m. I. k., 116–117. o.

¹⁰⁴ *Fejér* CD IX/3. k. 390–391. o.

¹⁰⁵ *Pór Antal*: Nagy Lajos, 1326–1382. Budapest, 1892. 385. o.

¹⁰⁶ *Alsó-Szlavónia*, 82–83. o.

¹⁰⁷ DL.8617.; *Fejér* CD IX/2. k. 624. o.; *Smičiklas* XII. k., 414. o. Reiszig vélhetően azért nem vette figyelembe az adatot, mert Fejér, illetve őt követve Smičiklas is 1357-es évszámot szerepeltet.

¹⁰⁸ 1361 júniusa és 1365 februárja, valamint 1367 májusa és 1371 decembere között. Reiszig ugyan 1370 első felére teszi a perjel visszatértét, amit – sajátosan – egy 1370. november 8-iki (Df.258 485) oklevélre alapoz, de a számos kihagyással készült XVIII. századi másolat feltehetően az 1371. december 12-iki (DL.5976) Vránán celebrált tartományi káptalanon került kiállításra. Ld. *Hunyadi Zsolt*: Prediálisok, haszonbérlok: johannita birtokgazdálkodás a 13–14. században. In *Medievisztikai tanulmányok. A IV. Medievisztikai PhD-konferencia előadásai*. Szerk.: *Marton Szabolcs, Teiszler Éva*. Szeged, 2005. 55. o.

¹⁰⁹ 1336 decembere: Bela – 1339 decembere: Csurgó – 1340 májusa: Vrána – 1344 augusztusa: Pakrác – 1345 áprilisa: (Somogy)Senta – 1347 szeptembere: Buda. A vonatkozó forrásokat ld. *Hunyadi*: i. m. 2010. 83. o.

¹¹⁰ Vö.: *Benoit Beaucage*: Visites générales des commanderies de l’Ordre des Hospitaliers dépendantes du Grand Prieuré de Saint-Gilles: 1338. Aix-en-Provence, 1982. 200. o.

¹¹¹ AOM 325, fol. 61^v–62^r.

¹¹² Vö. *Pierre Bonneaud*: La règle de l’ancianitas dans l’ordre de l’Hôpital, le prieuré de Catalogne et la Castellania de Amposta aux XIVe et XVe siècles. In: *The Hospitallers, the Mediterranean and Europe*. Ed.: *Karl Borchardt, Nikolas Jaspert, Helen J. Nicholson*. Aldershot, 2007. 221–232. o.

monte) nemcsak a magyar perjelségbe, hanem *etiam partes alias cismarinas se contulerit in eis residens*. Raymond eredetileg csurgói és újudvari preceptor (1366–1375), illetve Lajos kegyeltje volt, majd a pápa valamint a johannita nagymester jelöltjének ellenében 1374 szeptemberében elnyerte a magyar–szlavón perjeli méltóságot és viselte azt 1381-ig, majd 1384-ben újra egy rövid ideig.¹¹³ Vélhetően a perjeli méltóság megszerzése után nem sokkal elhagyta a tartományt és annak ügyeit honfitársára, Arnold de Beaumont-ra bízta, aki 1374 és 1378 között viselte az alperjeli méltóságot. Vagyis elképzelhető, hogy a magyar–szlavón perjel Barraxiusszal mégiscsak útra kelt a pápa és a rend vezetése által szervezett hadjáratra, amely kontingens végül, 1378-ban az ostromlott Vomitza felmentésére indult.¹¹⁴ Vissza azonban sosem tért, mert az egyházszakadás és a helyi viszonyok egy ambiciózus helyi johannita felemelkedését készítették elő Palizsnai János személyében, aki elbitorolta tőle a tartomány vezetését. Palizsnai már 1379 tavaszán perjelnek címezte magát,¹¹⁵ jóllehet Raymond 1381-ig¹¹⁶ viselte ugyanezt a címet és a nagymesteri megerősítésre is éveket kellett várnia. A törökellenes küzdelem azonban hosszú időre lekerült a magyarországi johanniták képzeletbeli napirendjéről.

---

¹¹³ Hunyadi 2006. 146–147. o.

¹¹⁴ Bárány: i. m. 146. o.

¹¹⁵ Dl.7550.

¹¹⁶ Df.258 488.; Delaville Le Roulx: Les Hospitaliers, i. m. 198. o.; Luttrell 1995. 275. o.

Zsolt Hunyadi

‘...CONTRA DEI ADVERSARIOS ET HOSTES CRUCIS CHRISTI...’

Military Activity of the Knights of Saint John in Hungary in the 13–14th Centuries

Summary

The paper gives a brief survey of the militarization process of the Order of St. John, a society originally formed for hospitaller purposes; then examines the military roles of those members of the order who settled and stationed in the Kingdom of Hungary. Firstly, the author gives arguments of the Hungarian prior’s minor role in András II’s crusade, although during his stay at the Holy Land the Hungarian king got in direct contact with the general staff of the order. The order was not much more active during the Tatar devastation; unlike the Knights Templar, there is no sign of them taking part in armed fights, while they certainly supported the king’s escape and homecoming. Béla IV might have been motivated by this fact when he trusted the defence of the Banate of Severin on the knights. His decision was supported by the pope, too, who gave his consent to a peculiar kind of absolution. The militant role of the order became palpable in the 14th century: supposedly they did not fight at Rozgony (1312), but they got involved in the ‘Slavonian War’. They also had a role in Lajos I’s conflict with Venice, as well as in his actions against Naples; as a result of which the king violated the autonomy of the order ever frequently. Barraxius de Barrax’s example from 1392 proves that from time to time the Hungarian Knights of St. John served their order overseas, too, but sources say that during this particular period, apart from the order’s taxes, they did not send large contingents to support the fight against the heathens.

Zsolt Hunyadi

«...CONTRA DEI ADVERSARIOS ET HOSTES CRUCIS CHRISTI...»

L’activité militaire des Johannites dans la Hongrie des 13e et 14e siècles

Résumé

L’étude examine brièvement la militarisation de l’Ordre des Johannites, qui fut à l’origine un ordre hospitalier, avant de traiter le rôle à caractère militaire de ses membres installés sur le territoire du Royaume de Hongrie. Pour commencer, l’auteur argumente pour démontrer que le prieuré hongrois ne joua qu’un rôle de moindre importance dans la croisade d’András II, même si le roi hongrois avait pris directement contact avec l’état-major de l’Ordre lors de son séjour sur la Terre sainte. A l’époque de l’invasion mongole, l’ordre de chevaliers ne fut pas plus actif non plus, aucune source ne témoigne de sa participation à la lutte armée contrairement aux Templiers. Néanmoins, il est certain qu’il apporta son aide au moment de la fuite et du retour du roi en Hongrie. C’est probablement pour cela que Béla IV confia la défense de la région de Szörénység aux chevaliers et ce, avec le soutien du pape qui autorisa une absolution particulière. Au 14e siècle, le rôle militaire de l’Ordre devint évident : A Rozgony (1312) les chevaliers n’auraient pas encore participé aux combats, mais ils intervinrent dans la «guerre de Slavonie». Ils jouèrent aussi un rôle dans le conflit qui opposa Louis 1er à Venise et à Naples et, de ce fait, le roi portait atteinte à l’indépendance de l’Ordre de plus en plus souvent. Le cas de Barraxius de Barrax en 1392 montre que les Johannites de Hongrie servirent parfois leur Ordre de l’autre côté de la Mer Méditerranée, mais d’après les sources, le contingent envoyé, en plus des contributions de l’Ordre, pour soutenir la lutte contre les mécréants ne fut pas important dans la période examinée.

Zsolt Hunyadi

„...CONTRA DEI ADVERSARIOS ET HOSTES CRUCIS CHRISTI...”

Die militärische Tätigkeit der Johanniter im 13-14. Jahrhundert in Ungarn

Resümee

Die Studie gibt zuerst einen kurzen Überblick über die Militarisierung des ursprünglich als Hospitalgremium gegründeten Johanniterordens und untersucht anschließend die militärische Rolle der Mitglieder des Ordens, die sich im Königreich Ungarn niedergelassen und hier stationiert waren. Zunächst argumentiert der Verfasser für die geringe Rolle des ungarischen Priorats im Kreuzzug von Andreas II., obgleich der ungarische König im Laufe seines Aufenthalts im Heiligen Land auch mit dem Generalstab des Ordens in direkten Kontakt gekommen ist. Zur Zeit des Mongolensturms ist eine aktivere Rolle des Ritterordens kaum zu verzeichnen – entgegen den Tempelern existiert keine Spur von einer Teilnahme an den bewaffneten Kämpfen. Zugleich ist jedoch sicher, dass sie bei der Flucht bzw. Heimkehr des Königs eine Unterstützung boten. Dies motivierte Béla IV. wohl dazu, die Ritter mit der Verteidigung des Banats von Severin zu beauftragen, wobei er auch vom Papst mit der Genehmigung der besonderen Absolution unterstützt wurde. Im 14. Jahrhundert wurde die militante Rolle des Ordens handfest: Bei Rozgony (Roschowitz, 1312) kämpften sie wohl nicht, waren jedoch in den „slawonischen Krieg“ verwickelt. Sie spielten ebenfalls eine Rolle beim Konflikt von Ludwig I. mit Venedig bzw. bei seinem Auftreten gegen Neapel. Als Folge verletzte der König immer öfter die Autonomie des Ordens. Der Fall von Barraxius de Barrax aus dem Jahre 1392 ist ein gutes Beispiel dafür, dass die ungarischen Johanniter zeitweise auch in Übersee ihrem Orden dienten. Den Quellen zufolge schickten sie jedoch in der untersuchten Zeitspanne über die ständischen Steuern hinaus keine bedeutenderen Kontingente zur Unterstützung des Kampfes gegen die Ungläubigen.

Жольт Хуньяди

„... CONTRA DEI ADVERSARIOS ET HOSTES CRUCIS CHRISTI...”

Военные действия йоханнитов в Венгрии в XIII–XIV веке

Резюме

Статья дает краткий обзор милитаризации ордена йоханнитов, первоначально возникшего как ишпотаийское формирование. Затем более тщательно анализирует военного характера действия его членов, поселившихся и находившихся на территории Венгерского Королевства. Прежде всего автор приводит доводы в защиту незначительной роли, которую сыграл венгерский приор в крестовом военном походе короля Андрея II. хотя венгерский король в ходе своего пребывания на святой земле находился в непосредственной связи и с генеральным штабом ордена. Едва ли можно было бы наблюдать более активные действия рыцарского ордена в период татарского нашествия, в противоположность церковникам нет следа их более активного участия в вооруженной борьбе, в то же время достоверно известно, что они оказывали содействие во время бегства короля и его возвращения на родину. Можно предполагать, что это побудило короля Белу IV поручить защиту Сёрени рыцарям, и в этом его поддерживал и папа, разрешив ему своеобразное прощение грехов. В XIV веке милитантская роль ордена стала более ощутимой: у местечка Розгонь (1312 год) они предположительно не воевали, однако вступались в „славонскую войну”. Также играли определенную роль в конфликте короля Людовика I с Венецией, в военном выступлении против Неаполя, вследствие чего король все более часто нарушал автономию ордена. Случай Барраксиуса де Барракс (Baraxius de Barax) в 1392 году является наглядным примером того, что отечественные йоханниты служили своему ордену и в Заморских краях, но, как свидетельствуют источники, в исследуемый период кроме орденских налогов более серьезный контингент они не посылали для борьбы с неверными.

A SZENDRŐ KÖZELÉBEN ÉPÍTETT MAGYAR ERŐDÖK SZEREPE HUNYADI MÁTYÁS TÖRÖKELLENES VÉDELMI RENDSZERÉBEN

A szakirodalom eddig is sokat foglalkozott Hunyadi Mátyás oszmánellenes politikájával, háborúival, köztük az uralkodói propaganda által felnagyított jelentőségű 1475/76-os téli hadjáratával, amely Szabács bevételével végződött. Ugyanebben az időben számos magyar és külföldi forrás is beszámol egy királyi építkezésről is: az oszmán kézen lévő Szendrő közelében felépített fa-földvárakról. Dolgozatomban ezt a hadműveletet kívánom közelebbi vizsgálat alá venni, mert bár jelentéktelennek látszik eseménytörténeti szempontból, a magyar és török történetírás mégis méltónak találta arra, hogy megemlékezzen róla.

Az események – ahogyan forrásaink előadják őket

Elsőként Antonio Bonfini szemszögéből rekonstruáljuk a történéseket. Művének IV. tizedében, a 3. könyvben számol be Szabács elfoglalásáról, majd arról, hogy ezután egész Észak-Szerbiában már csak Szendrő maradt az oszmánok kezén (nyilván a jelentősebb várak közül), s ezzel Mátyás is tisztában volt, ezért el akarta foglalni. Ennek érdekében a várat körülvette három sietősen felépített favárral, s azokban őrséget hagyott. Bonfini leírása szerint a faerődök olyan jól ellátták feladatukat, hogy a szendrői törökök nem tudtak másképp érintkezni a külvilággal, csak folyami úton, a kikötőjükön keresztül. A 4. könyvben folytatva az elbeszélést az 1476. év eseményeivel, leírja, hogy Mátyás nagy flottát épített a Dunán, és azzal rengeteg hadiszerszámot vitetett a végekre Szendrő ostromához, illetve megnövelte serege létszámát is. A hadjáratot téli időszakra tervezte, csakúgy mint korábban Jajcáét, Zvornikét vagy Szabácsét, hogy ne kelljen a szultáni seregtől tartania. Ám a hadjáratból nem lett semmi, mivel az ellenség kihasználta, hogy a magyar királyt lefoglalták saját esküvői előkészületei és maga a menyegző, hadat gyűjtöttek, és amíg Budán ünnepeltek, ők Szendrő alá vonulva 1476 decemberében felégették a favárat, de az őrség szabadon távozhatott. S még ha ez nem is volna elég, Frigyes császárral is rosszabbra fordult a viszony, így Mátyás ezután már nem is gondolhatott komoly törökellenes hadjáratra.¹

Így fest tehát a Bonfini által megrajzolt kép. Mielőtt ennek kritikájával foglalkozom, sort kell keríteni a török krónikások rekonstrukciójának ismertetésére. Három történetíró emlékezett meg a faerődökről, kettő közülük kortárs szerző, sőt, az egyik nemcsak kortárs, hanem szemtanú is.

Nesri elbeszélése szerint a szultán moldvai hadjáratából visszatérve a Dunánál kapott hírt a favarak létéről, amelyek célja az oszmán alattvalók háborgatása. II. Mehmed a téli zord időjárással dacolva azonnal odavonult, és rövid, egynapos harc után, mivel az őrség feladta a reménytelen küzdelmet, el is foglalta azokat.²

¹ Bonfini 796–805. o.

² Nesri: Az Oszmán-ház története. In: Török történetírók I. 71–72. o.

Turszun bég elbeszélése több ponton eltér Nesriétől, s némileg részletesebb is annál, ami nem meglepő, lévén a szerző maga is szemtanúja az eseményeknek.³ Az időpont 1476 tavasza: II. Mehmed moldvai hadjáratra indul, amelyben szultánhoz illően győzelmet is arat, majd visszatérve Drinápolyba, hírt kap a Szendrő alatt épített három favárról, amelyek ellen személyesen vonul fel. Bár elfoglalásuk „már-már lehetetlennek látszott”, végül az időjárás az ostromlók pártját fogta: befagyott a Duna, befagytak a vizesárkok, s a többi árkot is betemette a hó, így többé nem okozott gondot a falak megközelítése. Az egyik várból ezután sikerült kiostromolni védőit, egy másik pedig megadás útján került török kézre. A harmadik sorsáról nem közöl információt.⁴

Harmadik oszmán forrásunk Szeád-eddin, aki ugyan körülbelül száz évvel a történetek után élt és alkotott, mégsem kerülhető meg munkássága, egyrészt azért, mert III. Murád szultán közvetlen környezetében élt, s bizalmasa volt, tehát hozzáférhetett a szükséges forrásokhoz, másrészt azért, mert néhány fontos adat csak az ő művéből ismerhető meg.⁵ Nesrivel megegyezően nála is a Dunánál kap hírt II. Mehmed a magyar erődítési munkálatokról, még hozzá Ali szendrői bég követétől. Nála két kőből és fából épült erőd szerepel, amelyek a Duna és a Morava összefolyásánál épültek, illetve egy (minden bizonnyal kő) vár a Duna bal partján, céljuk pedig, hogy közöttük a magyar király biztonsággal át tudjon kelni a Dunán. A várakat azonban az ezután meginduló szultáni hadjárat elfoglalta, az őrség egy részét szabadon engedték, az ottmaradókat pedig Anatóliába deportálták.⁶

Még egy forrást kell megemlíteni, amely beszámol az eseményekről, ez pedig a valószínűleg Giovan-Maria Angioiello és mások által írt *Historia Turchesca*.⁷ Az oszmán szerzőktől eltérően ez a mű a favarak mellett ír Szabács ostromáról is, de hozzájuk hasonlóan a váracsákák több figyelmet kaptak.⁸ Ez az elbeszélés annyival hosszabb és részletesebb a többinél, hogy számos külföldi monográfiában ez alapján adják elő II. Mehmed téli hadjáratát.⁹

A szerző szerint Szabács elfoglalására azért volt szükség, mert a Nándorfehérvártól nyolc mérföldnyire épült török erősség nagy pusztításokat vitt végbe Nándorfehérvár környékén.¹⁰ Beszámol arról, hogy miután elfoglalta a várat, Mátyás felajánlotta a megmaradt kb. 200 janicsárnak, hogy a szolgálatába állhat. Néhányan éltek is a lehetőséggel, míg a többiek a szabad elvonulást választották. Előbbiek döntésében nagy szerepet játszott, hogy eredetileg keresztény vallásúak voltak.¹¹

Az al-dunai favárról az oszmán szerzőkhöz hasonlóan akkor nyújt először információt, amikor a visszavonuló II. Mehmed fülébe jut hírük. Eszerint Drinápolyban tudta meg, hogy amíg ő Havasalföldön tartózkodott, a magyarok betörték Szerbiába, pusztított-

---

³ Török történetírók I. 74. o.

⁴ *Turszun bég*: A hódító Mohammed szultán története. In: Török történetírók I. 93–95. o.

⁵ Török történetírók I. 96–104. o.

⁶ *Szeád-eddin*: A történetek koronája. In: Török történetírók I. 167–168. o.

⁷ *MacKay* 2004. 213–223. o.

⁸ *Veszprém* 2009. 50. o.

⁹ *Babinger* 1992. 352–353. o.; *Freely* 2009. 141. o.; *Imber* 2002. 35–36. o.

¹⁰ *Hist. Turch.* 81. o.

¹¹ *Uo.* 85. o.

ták a vidéket, és három erősséget építettek a Duna és a Morava találkozásánál. Ezen erős várak feladata a tőlük három mérföldnyire lévő Szendrő ostromzár alatt tartása volt.¹² A szultán nem késlekedett, s bár a katonák és a lovak is éhesek és fáradtak voltak, seregével tíz nap múlva megindult északra.¹³ A szerző a továbbiakban végigköveti a hadsereg vonulását, amíg el nem érték az erődöket. Ennek hatására a két kisebb favár őrsege elmenekült, csak a legerősebb mert szembeállni a szultánnal. Az oszmánok rohama kudarcra ért véget, 500 embert veszítettek. Ezután Mehmed kivágatta a környék fáit, és feltöltötte vele a várarkot. Addig halmozták egyre magasabbra a rönköket, míg elérték vele a fal magasságát, így rá lehetett gyűjtani az erődre ezt a halmot. Ezt azonban már nem várta meg a 600 fős őrseg, és szabad elvonulás feltétele mellett átadták a várat. A tárgyalást oszmán részről a nikápolyi szandzsákbég, Iszkender vezette, magyar partnerét azonban nem nevezik meg. Természetesen ez az elbeszélő forrás sem feledkezik meg a kemény téli időjárás megemlézéséről.¹⁴

Az elbeszélő források értelmezése

Az eddigiekből láthattuk, hogy a források sok mindenben eltérnek egymástól, több dologban azonban olyannyira megegyeznek, hogy ugyanannak az eseménynek a leírását kell tartalmazniuk. Itt elsősorban Bonfini és az oszmán kútfők, illetve az utóbbiakhoz témája kapcsán közelebb álló Historia Turchesca egyezéseire kell tekintettel lennünk: mindkét oldalon említik a kegyetlen hideget, a folyó és a vizesárkok beállítását, illetve az őrseg sértetlen elengedését. Ennek csakugyan így kellett történnie, hiszen a keresztény források általában nem szoktak különösebb kommentárt fűzni egy-egy város oszmánok általi megszerzéséről, legfeljebb annyit írnak, hogy kirabolták az elfoglalt várost.¹⁵ Ugyanakkor a később ismert toposz a „pogány” törökök hitszegéseiről és az elvonuló magyar katonák lemészárlásáról, amely megjelenik például Nándorfehérvár (1521) és Temesvár (1551) elfoglalásának esetében, a korszakra még nem különösebben jellemző.¹⁶

---

¹² Hist. Turch. 92. o.

¹³ Uo. 92–93. o.

¹⁴ Uo. 93–96. o.

¹⁵ Thuróczy nál Szendrő 1439-es elfoglalásánál semmit nem ír (*Thuróczy* 341. o.), Thesszalonikénél kirablást és felgyűjtást (341. o.), a szlavóniai városoknál és mezővárosoknál 1442-ben gyűjtogatást, rablást, öldöklést és a lakosság elhurcolását (355. o. vö. *Pálosfalvi* 2005. 68. o.), Konstantinápolynál 1453-ban fosztogatást és a fogoly előkelők lefejeztetését (388. o.). Magyar részről a hosszú hadjáratban a szerbiai városokat rabolták ki és gyűjtötták fel egészen Szófiáig (363. o.), de hasonlókat ír az 1444. évi (367. o.) és 1455. évi (383. o.) hadjáratról is. Bár az is igaz, hogy különbséget kell tenni az ostrommal bevett és a magát megadó várak között, de Thuróczy csak egy esetben számol be arról, hogy a harc végével az ellenséges foglyok tisztos bánásmódban részesültek és akár át is állhattak: Jajca 1463-as bevételénél Mátyás részéről (416. o.), holott nem ez volt az egyetlen magát végül megadó vár. A leírásban viszont azt is említi, hogy ez az eljárás újdonságszámba ment.

Bonfininek Turóczy volt a fő forrása, ezért értelmetlen minden hasonló, fentebb említett helyen újra hivatkozni rá. Viszont néhány ponton többet mond forrásánál. Megemlíti ugyanis, hogy 1439-ben, Szendrő bevétele után a törökök „szokásuk szerint kegyetlenkednek”, illetve „A városlakókat az őrseggel együtt egy szálíg lemészárolták”. Összegezve megállapítható, hogy ha a szabad elvonulás megtörténtét Bonfini vagy Thuróczy külön megemlíti, azzal nem követ sémát, ezért valószínűleg igaz. Ebben az esetben ráadásul a derék humanistának érdeke sem fűződött a történetek megmásításához, hiszen a szultán eljárásával nem emeli ki Mátyás kegyességét.

¹⁶ Nándorfehérvárnál *Zay* (*Az Lándorfehérvár*. 75–76. o.), *Istvánffy* (*U3*. 181. o.), *Tubero* (317–318. o.) említi a megadás feltételeinek „török módra való” megtartását, Temesvárnál *Forgách Ferenc* (*Forgách* 47–49. o.)

A kritikai megállapításokat szintén kezdhetjük Bonfininál. Gondot okoz már azzal, hogy Szabács bevételét 1475-re teszi, holott 1476. február 15-én történt. Ennek alapján megkérdőjelezhető volna a favarak fennállásának ideje is, amelyet 1475/76 tele és 1476 decembere közé keltez. Valóban megdőbbszámít, hogy bár a szendrői őrseget a magyarok teljesen körülfojták, Ali bégnek mégis volt bátorsága hozzá, hogy betörjön a Temesközbe. Az akció azt valószínűsíti, hogy nem érezte Szendrőt fenyegetve, tehát a faerődök már elpusztultak. Csakhogy Bonfini az időpontok tekintetében nem számít megbízható történetírónak, csak 1486-ban érkezett meg Mátyás udvarába, művéhez az anyaggyűjtést pedig 1488 májusában kezdte meg.¹⁷ Az oszmán források a hidzsra 881. évére, azaz 1476 áprilisa és 1477 áprilisa közé¹⁸ teszik azt a moldvai hadjáratot, amely után (Nesri állítása szerint) három és fél hónappal bekövetkezett az erősségek felgyűjtása. Ezért a további vizsgálódás szempontjából kijelenthető, hogy Szabács ostromával ellentétben a váracskák 1476. decemberi ostrománál Mátyás itáliai történetírója nem hibáztat a keltezésnél, Ali bég beütésére pedig a későbbiekben igyekszem magyarázatot lenni.

Bonfini állítása szerint az építkezésekre azért került sor, mert Mátyás Szendrő elfoglalását tervezte, csak Szabács után erre nem tudott azonnal sort keríteni. Tervéről azonban humanista krónikása szerint nem mondott le, csak megvalósítását a következő télre tervezte, mivel a Beatrixszal való esküvő is már egy ideje tervezés alatt állt, amelynek időpontját 1476 decemberére jelölték ki. Mindazonáltal megtette a legfontosabb előkészületeket, gondoskodott a hadiszerek Dél-Magyarországra szállításáról. Azonban a modern szakirodalom Bonfinivel szemben megállapította, hogy Mátyás nem tervezte komolyan Szendrő elfoglalását, félve, hogy ezáltal komoly ellencsapásra kényszeríti ellenfelét, megelégedett a kisebb Szabáccsal és azzal, hogy egy időre feltámasztotta törökverő nimbuszát. Ha szóba is került Szendrő elfoglalása, az csak a külföldnek szóló propaganda volt, amely alól a nyári hadviselés hátrányainak felelőlegességével, esküvőjének lebonyolításával, a külföldi segítség elmaradásával, sőt épp a keresztény szomszédok, III. Frigyes és IV. Kázmér küszöbönálló támadásának híresztelésével mindig ki lehetett bújni. A leküldött hadi- és szállítóflotta is igazából a Szabács elleni hadműveletek részét képezte, bár Bonfini ezt a maga helyén nem közölte.¹⁹

Ennek ellenére tudjuk, hogy az erődök mégis felépültek, s úgy tűnik, majdnem egy évig álltak, s őrség is volt bennük. Mátyás tehát komoly anyagi ráfordításokat vállalt, s nyilván nem ok nélkül. Hogy mi lehetett ez az ok, arra lentebb kísérlek meg választ adni.

Bonfini tudósítása a várak elcsúszásáról sem minden pontban állja meg a helyét. Egy negyvenezres oszmán sereg kiállításához idő kellett, szintúgy ahhoz is, hogy a helyszínen siessen. S bár kétségtelen, hogy a király házassága kapóra jött a törököknek, minden bizonnyal az oszmán történetíróknak van igaza, akik a moldvai hadjáratot kapcsolják a favarak bevételéhez. Így ugyanis adva volt egy nagy sereg, amely tényleg hamar(abb)

és Istvánffy Miklós (*Istvánffy I/2*. 193. o.) is leírja, hogy az oszmánok nem tartották be a szabad elvonulásról szóló megállapodást. Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy Franz Babinger szerint csak azért kaphatott 1476 végén az őrség szabad elvonulást, mert II. Mehmed nem tartózkodott a táborban (*Babinger* 1992. 353. o.).

¹⁷ *Kulcsár* 1973. 198–202. o. Az 1470-es évek hibásan datált eseményeiről jó példák találhatók ugyanezen mű 125. oldalán, köztük öt éves (!) csúsztatás is.

¹⁸ *Nesri*. In: *Török történetírók I.* 71. o. Vö. a lapalji 1. lábjegyzettel.

¹⁹ *Pálosfalvi* 2005. 144–146. o.; *Rázsó* 1990. 184–185. o.

Szendrő alá érhetett. Hogy mennyire „gyorsan” tudtak mozogni ezek a csapatok, azt könnyen kikövetkeztethetjük Turszun bég leírásából, amely az 1476. évi moldvai hadjáratra vonatkozott. A szultán tavasszal indult, s bár nem bonyolódott hosszú háborúba (egy csatát vállalt), mégis, amikor visszaérkezett Drinápolyba, már jócskán ősz lehetett, és a favarak elfoglalása még hátravolt. Nesri azt írta, hogy a moldvai hadjárat és a váracskák pusztulása között három és fél hónap telt el: ennyi idő kellett tehát ahhoz, hogy egy már összegyűjtött sereg Moldvából visszatérjen, s útját vagy az Al-Dunánál, vagy Drinápolynál megszakítva ismét felvonuljon Szendrőhöz. De hogy pontosabb adatokkal is szolgáljak: I. Szülejmánnak 1521-ben 52 napra volt szüksége, hogy Isztambulból Szabács alá érjen, Nándorfehérvárról pedig 30 nap alatt jutott vissza Drinápolyba.²⁰ 1526-ban pedig a sok eső és az áradások miatt csak 67 nap alatt jutott el Szendrő alá, s ugyaninnen a visszaút 20 napba telt Drinápolyig.²¹ Bonfini állítása tehát, hogy csupán emiatt a három faerőd miatt a török egy negyvenezer fős sereget állított ki, elfelejtendő: a sereg azért volt olyan nagy, mert épp egy hadjáratról visszatérő szultáni had volt.

A török kútfők beszámolóí sem problémamentesek. Nesri csupán várakról beszél, a másik két forrás viszont azonos módon három várat említ, Bonfinihez hasonlóan. Azonban Turszun bég, akit szemtanúként a leghitelesebbnek kell tartanunk, ellentmondásba keveredik önmagával: Előbb arról számol be, hogy a szultán megérkezésekor mindhárom vár állt, később pedig csak kettő elfoglalásának módját ismerteti. Emiatt nem lényegtelen feltenni azt a kérdést, hogy mi lett a harmadik erőd sorsa. Vajon korábban már elpusztították, Turszun bég feledkezett meg róla, vagy sor sem került az elfoglalására? A *Historia Turchesca* szerzője szerint két vár őrsege elmenekült, s csak a legerősebb állt el lent rövid ideig.

Fontos kérdés az is, hol álltak a favarak. Erre megközelítőleg pontos választ csak Szeád-eddin ad, aki azt állítja, hogy kettő közülük a Dunától délre, Szendrőtől pedig keletre, a Duna és a Morava összefolyásánál, egy pedig velük szemben a magyar oldalon. Szintén ide helyezi azokat a *Historia Turchesca*. Ez a két kútfő tehát hitelteleníteni látszik a többi forrás, különösen Bonfini állítását, miszerint a váracskák körülfogták és a Dunához szorították Szendrőt. Természetesen teljes körbezárásra Bonfini leírásából sem következtethetünk: nála is szerepelnek vizesárcok, illetve a faerődök lerombolásánál említ törökök által zsákmányolt hajókat, így az erődök mindegyikének folyóparton kellett állnia. De ha mindegyik keletre volt Szendrőtől, akkor hogyan tételezhető fel „teljes bekerítés”? Csak úgy, hogy nyugatról Nándorfehérvár is részt vállalt a feladatban. Szeád-eddin meglehetősen kései művét ugyanis helyrajzi szempontból nemcsak a nálánál korábbi *Historia Turchesca* (Angiolello az események kortársa volt)²² erősíti meg, hanem Mátyásnak Ernő szász választófejedelemhez 1476. november 15-én kelt levele, amelyben beszámol a két folyó találkozásánál fekvő castellumok és híd építéséről. Építésük

---

²⁰ Szulejmán naplói. In: *Török történetírók* I. 282–300. o. A visszaút során jóval kevesebbszer tartottak divánt, illetve nem kellett úton lévő csapatokat bevárni, így a tiszta menetidő megállapítására alkalmasabb. Azonban a szultáni hadjáratoknak a divánok tartása és a csapatok bevárása is a részét képezi, így célszerűnek láttam mindkét adat feltüntetését. A visszaútnál azért elégedtem meg Drinápolyval (ahonnan mellesleg 1521-ben Szulejmán öt nap alatt ért vissza Isztambulba), mert forrásaink szerint II. Mehmed is legtovább eddig jutott a visszavonulás során, mielőtt hírt kapott a favarakról.

²¹ Szulejmán naplói. In: *Török történetírók* I. 301–323. o.

²² *McKay* 2004. 214. o.

célját pedig abban határozza meg, hogy Szendrőt és a török végeket nyugtalanítsák, illetve a lakosságot áttelepítsék.²³ Ugyanezt megismétli a IV. Sixtus pápához december 8-án írt levelében.²⁴

A váracsákak elhelyezkedését ily módon sikerült tisztázni, de a levél építésük idejét arra az időre teszi, amikor III. Vlad Ţepeş Báthori István királyi főkapitány katonai támogatásával behatol Havasalföldre, és ott ismételten vajdává teszi magát törökbarát riválisával, Basarab Laiotă cel Bătrânnal szemben. Ez az esemény viszont 1476 őszén történt.²⁵ Ezzel Bonfini egy újabb állítása válik kétségessé, tudniillik, hogy az erődöket 1475/76 telén építették. Ha mégis elfogadjuk a levél által megjelölt valószínűsíthető építési időt, egy újabb bizonytalanság is tisztázódik. Az olvasóban ugyanis bizonyára felmerült a kérdés, hogy lehet, hogy II. Mehmed csupán moldvai hadjáratából visszatérve szerez tudomást a favarákról, holott azok már több mint fél éve álltak. Ha az erődök lerombolása olyan sürgős volt, mint ahogyan azt török kútfőinkből megtudtuk, akkor a szultán bizonyára előbb ezzel a problémával foglalkozott volna, és csak utána indul István moldvai vajda ellen, de valószínűleg tavasszal nem tudott a váracsákák létéről, mivel azok még meg sem épültek.

Már Szabács ostrománál tapasztalható, hogy Bonfini gyakran nem ad megbízható időpontokat, ám ebben az esetben a sok ellene szóló körülmény ellenére egy másik forrás alátámasztani látszik az eredeti 1475/76 telére datált építkezést. Leonardo Botta milánói követ 1476. január 27-i jelentésében beszámol arról, hogy a magyar király Szendrő alatt épített favarát egy kb. 20 ezer fős oszmán hadsereg elfoglalta.²⁶ Ebben az esetben úgy tűnik, tényleg folyt erődépítés Szabács ostromával párhuzamosan, s a magyar krónika csak abban hibázott, hogy összekeverte az 1476 őszi munkálatokkal.

Kisebb jelentőségű kérdés, hogy miért látszódnak már-már lehetetlennek a várak elfoglalása egy szultáni hadsereg számára. Az oszmán történészek kedvelik a túlzás azon formáját, hogy egy-egy ostromolt vár jelentőségét megnövelik, ilyen módon annak elfoglalása még nagyobb hőstett lesz. Ennek módszere az égisz érv falak, a hihetetlenül mély árkok és a szüntelenül döngő ágyúk emlegetése. Ezeket a toposzokat alkalmazták később 1521-ben Nándorfehérvár, Szabács és Zimony, 1526-ban pedig Pétervárad és Újlak ostromának elbeszélésekor is.²⁷ A kortársak és a szakirodalom is bizton állíthatja, hogy a fentebb felsorolt várak korántsem tartoztak ugyanabba a „súlycsoportba”.²⁸ Nándorfehérvár esetében a dicsérő szavak még érthetőek, és kifejezik az erődítmény erejét és nagyságát, de Péterváradot csak Nándorfehérvár eleste után kezdték úgy-ahogy kiépíteni, Zimony pedig az előző kettőhöz képest kis várnak számított.

---

²³ MKL I. 245. (356. o.)

²⁴ MKL I. 246. (359. o.)

²⁵ Horváth 2009. 71–72. o. A két hadjáratot – bár Vlad is királyi kapitány volt – Báthori vezette.

²⁶ Szerbia oklt. CCCLXVI. (264. o.)

²⁷ Nándorfehérvár: *Lutfi pasa*: Az Oszmán-ház története. In: Török történetírók II. 8. o.; *Ferdí*: A törvényhozó Szulejmán szultán története. In: uo. 51. o. *Dzselálzáde Musztafa*: Az országok osztályai és az utak felsorolása. In: uo. 129. és 135. o. Szabács: *Ferdí* In: uo. II. 47. o. Zimony: *Dzselálzáde Musztafa*. In: uo. II. 133. o. Pétervárad: *Kemálpasazáde* In: Török történetírók I. 215. o.; *Ferdí* In: Török történetírók II. 63. o.; *Dzselálzáde Musztafa* uo. 152. o. Újlak: *Kemálpasazáde*: Mohács-náme. In: Török történetírók I. 224. o.; *Ferdí* In: Török történetírók II. 64. o.; *Dzselálzáde Musztafa* In: uo. 154. o.

²⁸ Gere 2000. 345. és 376. o. (itt utal forrásokra is).

A szűkebb kutatás szempontjából két kezdő időpontot kell kijelölni. Időben a korábbi Szabács 1471-es felépítése volt, ahonnan az oszmán portyázók beütéseket intézhettek a Szerémségbe. A másik Malkoçoğlu Bali szendrői bég Váradot részben elpusztító 1474 eleji beütése, amely olyan hatással volt a közvéleményre, hogy a Mátyás távollétében megtartott országgyűlésen azzal a kikötéssel szavazták meg a rendkívüli hadiadót, hogy az csak a törökök ellen használható fel, illetve a nemesi felkelést is csak ellenük volt szabad felhasználni. Nem ez volt az oszmánok egyetlen sikeres támadása: 1474 júniusában Horvátországban és Szlavóniában pusztítottak, sőt Krajnába és Stájerországba is eljutottak. Augusztusban a Temesközbe, késő ősszel Horvátországba intéztek újabb beütéseket. A királynak a Cseh Királyságból való visszatérése után helyre kellett állítani törökverő nimbuszát, azonban csehországi lekötöttsége és III. Friggyessel való rossz kapcsolata miatt nem akart tartós háborúba keveredni az Oszmán Birodalommal. Ismeretes, hogy a császár már 1473-ban segítséget kér a birodalmi rendektől a magyar király ellen.²⁹ Az Ernő herceghez írt – fentebb már említett – levél is azzal az elsődleges céllal íródhatott, hogy megakadályozza saját elszigetelődését és a Friggyest támogató birodalmi fejedelmek számának megnövekedését. Mátyás ezt oly módon szándékozott elérni, hogy az események részletes taglalásával (hiszen akkor már jóval Szabács bevétele után járunk, tehát a vár elfoglalása egészen biztosan nem számított friss hírnék, legfeljebb a havasalföldi magyar hadjárat) bizonyítsa a címzett előtt jó szándékát és a kereszténység védelmében való buzgóságát. Ezáltal a császár elég rossz színben tűnik fel, hiszen akadályozza a magyar királyt az oszmánok elleni „hitvédő” harcában.

Mátyás szorult helyzete ellenére nem akart lemondani morvaországi és sziléziai hódításairól, ezzel kiteve magát egy Habsburg–Jagelló közös támadásnak. Ellenfelei 1474. március 11-én Nürnbergben szövetségre léptek egymással, tehát először ezen a hadszíntéren kellett diadalmaskodnia. Miután megszervezte Szilézia védelmét, és eltávolította a neki ellenálló helyőrségeket, felkészülten várhatta a tartományba nyomuló lengyel királyt. Bár a támadó fél serege ötszörös túlerőben volt, minőségileg gyengébb csapatokból állt, mint Mátyásé. Miután Ulászló serege is csatlakozott Kázmér hadaihoz, az hozzákezdett Szilézia elfoglalásához. Azonban e tartomány lakosságát addigra már beköltöztették a jól védhető városokba, és a fellelhető élelmiszer zömét is ott helyezték el. A Jagellók serege hiába volt hatalmas, nem tudták ellátni, arra pedig esély sem mutatkozott, hogy az összes megerősített helyet el tudják foglalni a tél beállta előtt. Eközben a lengyelek és a csehek utánpótlását elfogó zsoldosok és rác könnyűlovasok egyre mélyebb portyákat tudtak végrehajtani az ellenség hátszágában, anélkül, hogy érdemi ellenállásba ütköztek volna. A megtört Kázmér király tárgyalásokat kezdeményezett, így december 8-án Mátyás fegyverszünetet kötött vele és Ulászló cseh királlyal,³⁰ majd 1475 tavaszán hazatért.³¹ Idejét inentől fogva az oszmánok elleni hadi készülődés foglalta le. Fontos megemlíteni, hogy 1472 óta nem állt fenn formális béke Magyarország és déli

---

²⁹ Pálosfalvi 2005. 135. o.

³⁰ Uo. 135–140. o.; Teleki IV. 404–405. o.

³¹ Pálosfalvi 2005. 140. o.; Teleki IV. 433. o.

szomszédja között.³² Célként talán már kezdetben Szabács bevételét tűzte ki maga elé, bár az ellenség sokáig bizonytalan volt, nem fog-e mégis Szendrő ellen fordulni.³³ Emellett Mátyás aktívan támogatta István moldvai vajdát törökellenes háborújában. Moldva 1473 óta állt harcban a szultánnal. A konfliktus Havasalföld miatt tört ki. István, kihasználva Radu vajda gyengekezű uralmát, déli szomszédja rovására terjeszkedett, sőt el is űzte őt az országból, helyére pedig Basarab Laiotă-t ültette. Az oszmánok sikertelenül próbálták restaurálni Radu uralmát 1473 novemberében. 1474 júniusában Basarab szembefordult Istvánnal, de harcukban a moldvai vajda győzedelmeskedett, Basarabnak pedig a törökökhöz kellett menekülnie. A szultán időközben követet küldött Istvánhoz, több évnyi adóhátralékot és a tengerparton fekvő fontos kereskedővárost, Kiliát követelve, amit visszautasítottak. Nem kellett sokat várni az első oszmán támadásra. 1475 januárjában Hadan Szülejmán ruméliai beglerbég és a hozzá csatlakozó Basarab Laiotă benyomultak Havasalföldre, majd Moldvába, de január 10-én István legyőzte őket Vasluinál.³⁴ Ebben a csatában részt vettek többek között Magyar Balázs erdélyi vajda segédcsapatai is. Mehmednek tehát sikerült ellenfele karjaiba kergetnie a vajdát, hiszen István és Mátyás között azelőtt komoly konfliktusok voltak. 1467 decemberében, bár a magyar uralkodó győzelemről számolt be, a vajda épp tőle védte meg sikerrel országát. Most viszont az oszmánok ellen minden segítség jól jött, lengyel is, magyar is, ezért javult a velük való viszony, annak ellenére, hogy tulajdonképpen mindkét segítő ország a maga érdekszférájának tekintette Moldvát. A segítségnyújtást István vajda 1475. július 12-i formális meghódolása követte Magyarország irányába, amelyet a magyar király augusztus 15-i szövetséglevele egészít ki.³⁵ Mátyás időközben bekapcsolódott a velencei–török háborúba. A király, bár szüksége volt arra, hogy diadalt arasson oszmán ellenfele felett, körültekintő szervező volt, ezért igyekezett csatlakozni potenciális szövetségeseihez. Hasonló eljárásra már volt példa 1463-ban, amikor szintén Velencével szövetségben viselt háborút, de nem volt szó aprólékosan egyeztetett hadműveletekről sem 1463-ban, sem 1475-ben.³⁶ Az egy oldalon álló felek a maguk háborúját vívták ugyanazon ellenség ellen, saját haditerv alapján, a közösséget legfeljebb az jelentette, hogy „többfrontos” harcra kényszerítették az oszmánokat, illetve anyagi és kisebb katonai segélyeket kaphattak és kaptak egymástól. Kézenfekvő példának ígérkezik az 1463-ban kötött velencei–magyar szövetség, ezért a következőkben röviden ismertetem megalakulását és tartalmát.

Az 1460-as évek elején az Adria királynőjének elsősorban peloponnészoszi birtokait kellett féltetnie a szultántól. Maga az 1463-ban kitört oszmán–velencei háború is úgy kezdődött, hogy az athéni török helytartó elfoglalta Argoszt, ezért a velencei flottának fel kellett vonulnia többi városa védelmére. Ott, messze délen természetesen nem várhattak Bosznián és Albánián át előretörő magyar katonaságot segítségnek. Velencének azonban

---

³² *Veszprémy* 2009. 38. o.

³³ Bonfini alapján (*Bonfini* 797. o.) kezdettől Szabács ellen készült Mátyás, de Veszprémy László Sebastiano Baduario velencei követ 1475. október 24-i levele alapján arra következtet, hogy a célpontot a mozgósításkor még nem határozták meg, arra csak a sereg mozgása közben beérkezett információk elemzése után került sor. *Veszprémy* 2009. 38–39. o.

³⁴ *Babinger* 1992. 338–341. o.; *Teleki* IV. 421–426. o. Tévesen január 17-re teszi a csata időpontját. A helyes időpontot lásd: *Veszprémy* 2009. 38. o.

³⁵ *Horváth* 2009. 70–71. o.; *Kubinyi*: Mátyás király. 86. o.

³⁶ *Rázsó* 1990. 160., 165. és 168. o.

az is megfelelt, ha Mátyás a törökök által frissen megszállt Bosznia elleni felvonulással lekötötte az immár közös ellenséget. Az 1459–1460-as mantuai kongresszus, majd később II. Pius pápa sikertelen anconai kereszties hadjárata 1464-ben ugyanis megmutatták, hogy a harcot azoknak kell megvívnia, akiket fenyeget a török. Mások – ritka kivétellel – nem harcoltak, sem pénzzel sem fegyverrel. Természetesen a gazdag kereskedőváros katonai segítséget nem, de pénzt már annál inkább tudott adni Magyarországnak. A szövetség további megnyilvánulásai lehettek az élelmiszer- és fegyverbeszerzés engedélyezése a horvát bánnak a közös dalmát határon.³⁷ Ezek a szövetségek tették lehetővé, hogy Mátyás minél több hasznot húzzon a hadjáratból. Kevesebbet kellett rá áldoznia hazai forrásból, szövetségesei és támogatói pedig nyilván alig várták jelentéseit az elért eredményekről. Ugyanakkor nem volt tanácsos a túlzott előrenyomulás sem: tekintettel kellett lenni a szövetséges érzékenységre. 1465-ben még fennállt a velencei–magyar szövetség, amikor Mátyás szerződést kötött a megbízhatatlanságáról hírhedt Kosača István szentszávai herceggel, aki vállalta négy Drina menti vára átadását magyarországi birtokokért cserébe. Ezek az erősségek a Kotori-öböl vidékén álltak, megszerzésükkel összekötötték volna Horvátországot a szintén magyar fennhatóságot elismerő Raguzával, illetve az oszmánok ellen élethalálharcot vívó albánokkal. Ez azonban Velencének már sok volt, hiszen a felsorolt területek körbevették a számára mindig is fontos dalmát tengerpartot. Így, mire Mátyás rangos követsége (Rozgonyi János tárnokmester és Vitovec János) megérkezett a hercegi székhelyre, Novigrádba, ott már velencei lobogó lengett, emellett a köztársaság csapatai benyomultak a Narenta folyó vidékére. Hogy a meglehetősen furcsa helyzetből mennyi köszönhető Kosača kétkulacsos politikájának és párhuzamos tárgyalásainak, nem tudjuk, de egészen biztos, hogy Velence még szövetségesének sem engedhette meg, hogy ily mértékben veszélyeztesse érdekeit.³⁸ Ugyanígy Christoforo Moro dózsának is tiszteletben kellett tartania a magyar király jogait Boszniában – figyelmeztette erre Mátyás király.³⁹

A hivatalosan 1463. szeptember 12-én Péterváradon megkötött egyezmény nem tartalmaz közös hadműveleteket, mindössze kijelöli a feleknek, hogy mekkora erővel kell harcba vonulniuk az oszmánok ellen: Velencének 40 három-evezősoros gályával, illetve szárazföldi csapatokkal Dalmáciában és a Peloponnészoszon, Mátyásnak pedig erős szárazföldi hadsereggel kellett betörést intéznie a török határvidéken. Közös hadműveletek a továbbiakban sem indultak, de a köztársaság rendszeresen kérte Mátyást, hogy vezessen nagy hadjáratokat, amelyek lélegzetvételnél is időhöz juttatták volna őket saját hadszíntereiken, mivel saját zsoldosseregük önmagában nem mérkőzhetett meg a szultán hadaival. Fontos volt ugyanakkor a diplomáciai szövetség: erre mutat Giovanni Emo velencei követ bizalmi helyzete a magyar király környezetében, illetve a fenti egyezmény, amely tiltja a szövetségesek különbékével való kiugrását a háborúból. Ennek köszönhe-

---

³⁷ *Jászay* 1990. 147–150. o. A fegyverek beszerzése mellett Spirančić Pál bán Klissza és Osztrovica átadásáról is tárgyalt, valószínűleg a király háta mögött (MDEM I. 61. [89–90. o.]). Ennek fényében kritikussabbak is lehetünk annak megválaszolásakor, mire terjedt ki pontosan a fegyverbarátság, habár Velence nem fogadta el a várakat (MDEM I. 62. [90–92. o.]).

³⁸ *Bonfini* 798. o.; *Setton* 1978. 207–214., 261–270. o. *Thallóczy* (Bosnyák. 176–181. o.) azonban keveri Vitovecet Laki Thúz Jánossal.

³⁹ MKL I. 79. (114–115. o.)

tően, bár 1466 után Mátyás számára a délvidéki hadszíntér nem bizonyult elsődleges fontosságúnak, sokáig mégsem kötött nyíltan békét az oszmánokkal.⁴⁰

Velencét 1470-ben súlyos veszteség érte, amikor elvesztette a korinthuszi csatornát őrző Negropontét, egyben elvesztve tengeri erőfölényét. Negropontét tartják a legnagyobb veszteségnek, ami a XV. században érte őket, mert Kréta után ez az erősség volt második legnagyobb égei-tengeri flottabázisuk. Nem hiába uralkodott el a pánik a lagúnák városában, amint azt a milánói követ július 27-én írta. A köztársaságnak égetően szüksége volt olyan szövetségesekre, akik nem restek hadjáratot vezetni a Balkánra. Már 1470-ben sikert értek el Itália békéjének biztosításával. A nápolyi király is felajánlott 10 gályát, de ezek tényleges átadása és harcba bocsátásuk elmaradt. A gyermekkorát Velencében töltő II. Pál pápában is bízhattak. A császárra, mint az az 1471. évi regensburgi birodalmi gyűlésen kiderült, nem számíthattak, de tervezet készült a pápai udvarban Magyarország nagyarányú megsegélyezéséről, hogy a kapott pénzből hadsereget tudjon kiállítani és fegyverben tartani. A legmagasabb összegű pápai segítség mellé Velence 100 000, Nápoly 80 000, Milánó 70 000, Firenze pedig 50 000 dukátot tervezett adni, csak a nagyobb itáliai államokat számításba véve. Emellett komoly diplomáciai kapcsolatot építettek ki a törökök háta mögött elterülő Ak-Koyunlu türkmén fejedelemség úrával, Uzun Haszánnal. Az ő támadása 1472-ben ugyan időt nyert a kereszténységnek, de miután II. Mehmed döntő győzelmet aratott felette (1473. augusztus 11-én, Otluk Belinél) szultáni figyelme ismét Európára irányult. 1474 kora tavaszán Hadım Szülejmán pasa ruméliai beglerbég 80 000 fős sereggel behatolt Albániába, és körülzárta, majd vívni kezdte a velencei kézen lévő Scutarit. Az ostrom akkora aggodalommal töltötte el a köztársaságot, hogy magyarországi követe, Sebastiano Baduario felhatalmazást kapott 10-15 000 dukát segély megígérésére, ha a király hadba indul, további 30 000-re pedig, ha ennek következtében az oszmánok felhagynak Scutari ostromával. 15 000 dukát kifizetésére sor is került, a magyar betörés Nándorfehérvár környékén megtörtént, s augusztus 28-án Scutari ostroma is abbamaradt, bár Velence, hogy ne kelljen többet fizetnie, utóbbi az oszmánok kimerültségének tulajdonította.⁴¹ Való igaz, hogy már számos alkalommal kaptak parancsot rohamra, de mindig visszaverték őket, a helyőrség parancsnoka, Antonio Loredano pedig hallani sem akart a megadásról, még több mint három hónap után sem.⁴²

1475-ben Mátyás személyesen is hadba szállt. A király október 21-én még Budán adott ki oklevelet,⁴³ 25-én viszont már Szegeden.⁴⁴ 28-án Tolnán volt,⁴⁵ november 5-én pedig Mohácson.⁴⁶ Innen november 11-ig Bácsba ment,⁴⁷ Gábor egri püspök 18-ai levele

---

⁴⁰ *Jászay* 1990. 150–159. o. 1465-ben Mátyás még felvonult a Szávához (DL 16275), 1466-ban pedig még folynak a tárgyalások a szentszávai herceggel (*Thallóczy*: Bosnyák. 179–181. o.), de 1468-tól már a cseh háború köti le a magyar király figyelmét.

⁴¹ *Babinger* 1992. 281–284. o. Itt viszont azt olvashatjuk, hogy a rossz hír csak július 30-án ért el a városba. A Negroponte elését követő eseményekről *Babinger*, 1992. 288–290. o., Uzun Haszán vereségéről uo. 315. o., Scutari megtámadásáról uo. 335. o. A július 27-i követjelentésről *Freely* 2009. 119. o. Negroponte ostromáról még: *Freely* 2009. 115–120. és 136–137. o.; *Jászay* 1990. 166–169. o.; *Setton* 1978. 298–326. o.

⁴² *Babinger* 1992. 335–336. o.; *Freely* 2009. 136–137. o.

⁴³ DL 66309.

⁴⁴ DF 245003.

⁴⁵ DF 203841.

⁴⁶ Sopronm. oklt. II. 313. (499. o.)

szerint pedig ekkortájt csatlakozott a király hajója a flottához. November 25-én Futakon keltezett,⁴⁸ 28-án pedig Péterváradról írt levelet.⁴⁹ 30-án is itt található,⁵⁰ december 5-én pedig már Nándorfehérváron tartózkodott,⁵¹ ahol sokáig időzött, hiszen 30-án is innen írt Lodovico Gonzagának,⁵² Galeazzo Maria Sforzának⁵³ és Albert brandenburgi választófejedelemnek.⁵⁴ Szabács alá január közepén vonult,⁵⁵ majd viszonylag hosszú ostrom után, február 15-én elfoglalta.⁵⁶ Innen visszament Nándorfehérvárra,⁵⁷ majd Szalánkeméni át⁵⁸ Bácsra vonult vissza,⁵⁹ onnan pedig Budára.⁶⁰ A király útvonalát végignézve tehát nem található nyoma Szendrő körüli tevékenységnek.

Azonban ettől még indulhatott kisebb hadjárat Szendrő térségébe, ahogy Branković Vuk is vezetett portyát Srebrenica ellen.⁶¹ Leonardo Botta levelében szerepel egy erőd, amelyet a magyar király Szendrő várának közelében építtetett, de azt az oszmánok, miután erősítést kaptak, elfoglalták.⁶² A levél január 27-én kelt, néhány nap múlva (február 3.) pedig arról értesülünk, hogy február 2-án török felmentő sereg érkezett Szabácshoz Ali bég és Sachi bég vezetésével, de nem sikerült legyőzniük Mátyást, ezért elvonultak.⁶³ A két eseményt ugyanaz a hadsereg hajthatta végre. Botta azt írta, hogy Albánián át jöttek, vagyis nem Isztambulból, Mátyás pedig határvidéki katonaságról számol be. Előbb felszámolták a Szendrőt szemmel tartó magyar erődöt, majd megkísérelték Szabács felmentését. Mikor folyhatott a török végvár közelében erődítési munka? Gábor püspök levele szerint december 5-én Haram vajda vezetésével a törökök Nándorfehérvár térségében ütköztek meg a magyarokkal. Ekkor még nem feltételezhető, hogy Szendrő környékén állt volna magyar erősség. Ezután viszont Mátyás több mint egy hónapot tölt Nándorfehérváron, így az építkezést is erre az időre tehetjük. Elfoglalása pedig a magyar király elvonulása (január közepe) után történt, amikor az erőviszonyok ismét az oszmánoknak kedveztek.

Észre lehet venni, hogy ebben a hadjáratban mennyi említést kapnak a favarak. Baduario szerint Péterváradon építettek egy favárat, amelyet a folyami átkelés biztosítá-

---

⁴⁷ DL 45632.

⁴⁸ DF 278640.

⁴⁹ DF 245008. Kiadása: Urk. Sieb. VII. 4079. (68–69. o.)

⁵⁰ MKL I. 225. (319. o.)

⁵¹ Szerbia oklt. CCCLXV. (264. o.)

⁵² DF 293287. II. Lodovico néven 1444 és 1478 között Mantua ura volt. Kiadása: MKL I. 226. (322. o.)

⁵³ MKL I. 227. (323. o.)

⁵⁴ MKL I. 228. (323–324. o.)

⁵⁵ MKL I. 245. (354. o.) „civitatem Sabacz cum arcé munitissima tribus et triginta diebus obsessam expugnatimus” és *Bonfini* 797. alapján.

⁵⁶ MKL I. 232. (334–335. o.)

⁵⁷ Február 23. – DF 274610.

⁵⁸ Február 26. – DF 234495.

⁵⁹ Február 28. – DF 245342.

⁶⁰ *Veszprém* 2009. 40. o.

⁶¹ Szerbia oklt. CCCLXIX. (265–266. o.)

⁶² Szerbia oklt. CCCLXVI.

⁶³ MDEM II. 236. (343. o.)

sára lehetett használni. A váracskák különlegessége abban állt, hogy szétszedhető és újra összerakható volt, s a péterváradai teszt után élesben is ki lehetett próbálni. Mielőtt azonban valami – az ellenség által könnyen szétverhető tákolmány képe jelenne meg a szemünk előtt, tudni kell azt is, hogy ezt a hordozható erődöt tűzfegyverekkel és hétezer emberrel lehetett megtölteni.⁶⁴

A király távozása után azonban nem szűnt meg az oszmánokra gyakorolt nyomás: a helyi erők és a felduzzasztott királyi flotta továbbra is keményen védelmezik Magyarország területét.⁶⁵ S Mátyás is jól számított: habár Raguza felől híre jött egy Nándorfehérvár elleni oszmán hadjáratnak, II. Mehmed nem torolta meg Szabács elfoglalását, hanem Moldva ellen készülődött.⁶⁶ Március 16-án indult el seregével Isztambulból.⁶⁷ István vajda Mátyáshoz és Kázmérhoz fordult, előbbi parancsot adott a székelyeknek, hogy állítsanak ki csapatokat a vajda megsegítéséhez.⁶⁸ Ez a segítség azonban kevés volt. István vajda nem is kívánt megütközni a túlerőben lévő törökökkel, hanem a felperzselt föld taktikáját alkalmazva visszavonult, miközben vereséget mért a hátába tört tatárookra. Végül július 26-án mégis csatát kellett vállalnia Războieninél, ahol vereséget szenvedett. Ugyanakkor nem voltak komolyabb emberveszteségei. Az idő előrehaladása miatt és a közeledő magyar király hírére a szultán visszafordult. Utóvédjét így is sikerült Báthori Istvánnak Moldva területén legyőznie.⁶⁹

1476 augusztusában került sor Ali bég sikertelen támadására a Temesközben. Turszun bég állítása szerint a szultántól kaptak utasítást, II. Mehmed célja minden bizonnyal Magyarország figyelmének elterelése volt.⁷⁰ A helyi magyar erők, Branković Vuk despota, Jakšić Demeter, a Dóciak, valamint Haraszi Ferenc csapatai, temesvári és nándorfehérvári erőkkel és a Tiszántúlon állomásozó nehézlovassággal kiegészülve Pozsezsinnél vereséget mért a visszavonuló törökökre. A portyázók létszámát Leonardo Botta 5–6000 főben adja meg, képet nyújtva arról, mekkora lehetett Szendrő teljes őrsége ekkoriban.⁷¹

A magyar válaszcsepások nyár végén és ősszel indultak meg, a július 25-re elrendelt tordai gyülekezés után. Báthori István havasalföldi hadjáratát néhány szó erejéig már említettük.⁷² Vele tartott Vlad Ţepeş egykori havasalföldi vajda, és őket támogatta István

---

⁶⁴ *Veszprém* 2009. 42. o. Itt talán nem árt kritikával kezelni Baduario leírását, hiszen Nándorfehérvár hatalmas erődítésekkel bírt, állandó őrségének létszáma mégsem igen haladta meg a 2000–2200 főt (*Kubinyi: A nándorfehérvári diadal*. 17. o.), bár az is igaz, hogy befogadóképessége ennek többszörösét tette ki (*Brocquière* In: *Régi utazások*. 78. o.).

⁶⁵ MKL I. 245. (354–355. o.)

⁶⁶ Szerbia oklt. CCCLXX. (268–269. o.)

⁶⁷ *Papp* 2008. 308. o.

⁶⁸ *Teleki* IV. 457. o.

⁶⁹ *Babinger* 1992. 351–352. o.; *Horváth* 2009. 72. o.; *Teleki* IV. 458–463. o.

⁷⁰ *Török történetírók* I. 94. o.

⁷¹ *Bonfini* 800–801. o.; Szerbia oklt. CCCLXXI. (268–270. o.). Bonfininél Pozsarevác olvasható a csata helyszínéül, de ennek maga a szöveg mond ellent. Pozsarevác ugyanis a Dunától délre található, Szendrővel egy oldalon, tehát a menekülő törököknek nem kell átkelniük a Dunán Szendrő felé menet. Vö. *Babinger* 1992. 349. o.

⁷² Tordai gyülekezés: Urk. Sieb. VII. 4127. (100–101. o.). Egy augusztus 1-jén kelt oklevél [DF 246484, kiadása: Urk. Sieb. VII. 4132. (103–104. o.)] Báthorit szokásos országbírói címe mellett a királyi hadak kapitányának („summus universalis capitaneus gentium praesentis exercitus”) is nevezi. Ebben az időben vezette azt a hadjáratot, amelynek során legyőzte a visszavonuló szultáni sereg utóvédjét. Október 2-i oklevele [DF 245015, kiadása: Urk. Sieb. VII. 4148. (114. o.)] szintén a királyi hadak főkapitányának („supremus capitaneus”) nevezi. Báthori hadjáratáról részletesebben beszámol *Horváth* 2009. 72–73. o.

moldvai vajda is. Előbb Moldvába nyomultak be, zaklatva a szultáni had utóvédjét, majd az Erdélybe való rövid visszatérést követően (október 2-án Báthori Brassóban volt), amikor II. Mehmed már eltávozott Havasalföld területéről, oda indítottak hadjáratot. Közös erővel csatában legyőzték és elüldözték a törökbarát III. Basarabot, valamint megszerezték a legfontosabb várakat, Tirgovištét és (valószínűleg) Bukarestet. A vajdai székbe Vlad ült vissza. Basarab a mai Bulgária területéről szerzett török segédcsapatokat, de a szultán már messze járhatott, ezért őt nem tudta segítségül hívni.⁷³ November 8-án már elkezdődött III. Vlad harmadik uralma.⁷⁴ Azonban Báthori seregének távozása után a régi-új vajda helyzete egyre ingatagabb lett,⁷⁵ s még 1476 decemberében meghalt, egyes források szerint csatában, mások szerint merénylet következtében.⁷⁶ Még 1477. március 12. előtt Basarab vissza tudta állítani uralmát.⁷⁷ Ugyanabban az időben, augusztusban vagy ősszel egy magyar sereg kelt át a Dunán Szendrő közelében, és kezdtek erődítési munkálatokba: hidat és három váracskát építettek a Duna és a Morava találkozásánál. Mátyás szerint őrségük háromezer főt tett ki, s folyamatosan pusztították a környező területet, nagy félelemben tartva a szendrői katonaságot. Legnagyobb haditettük minden bizonnyal a külváros felgyújtása lehetett. November 15-én, a király levelének írásakor már hírt kapott a favárakat fenyegető hadsereg elindulásáról, számukat 60 ezerre teszi, míg a környéken állomásozó magyar erőket 26 ezerre.⁷⁸

A szultáni hadsereg még szeptemberben visszaérkezett Drinápolyba, s valószínűbb, hogy ekkor szereztek tudomást a magyarok építkezéseiről, nem pedig az Al-Dunánál.⁷⁹ II. Mehmed hitelt adott Ali bég követésének a veszély nagyságát illetően, és tíznapos pihenő után visszafordította haderejét. Mivel ez ellentétes volt az oszmán szokásokkal, csak jutalmak osztogatásával, illetve az engedetlenek megöletésével, megkorbácsolatásával, valamint zsoldjuk megvonásával tudta ezt megvalósítani. Szófiában már télies idő fogadta seregét, de a szultán kitarzott, és eljutottak a favárak alá.⁸⁰ Mátyástól nem kellett tartania, kémjelentések révén már régóta tudta, hogy ellenfele akkor ülte lakodalmát.⁸¹ A hideg kezdetben a védőknek kedvezett: a várak kellően felszereltek voltak. A jelek szerint nem próbálkoztak mindhárom erősség megvédésével, hanem az egyik kisebb vár őrsége átvonult a nagyobb várba,⁸² a másik azonban elkéshetett ezzel, mert megérkezett az ellenség. Ők bezárkóztak a falak mögé, de az ostromlók végeztek velük.⁸³ A legerősebb vár elfoglalása azonban már nem volt ilyen egyszerű. Az első roham, amelyet Daud pasa

---

⁷³ MKL I. 245. (355. o.)

⁷⁴ Urk. Sieb. VII. 4153. (117. o.)

⁷⁵ Nem sokkal visszatérése után már arról ír a brassói tanácsnak, hogy nincs pénze a katonák zsoldjára. Urk. Sieb. VII. 4154. (117–118. o.)

⁷⁶ Papp 2008. 314. o.

⁷⁷ Urk. Sieb. VII. 4177. (133. o.)

⁷⁸ MKL I. 245. (356. o.) Vö. Zirojević 2009. 16. o.

⁷⁹ Veszprémy 2009. 52. o.

⁸⁰ Babinger 1992. 352. o.

⁸¹ Papp 2008. 313. o.

⁸² Veszprémy 2009. 52. o.

⁸³ Veszprémy rekonstrukciójában csak a legerősebb vár fejtett ki ellenállást (Veszprémy 2009. 52. o.), Turszun bég viszont két erőd kétféle módon való megszerzését írja le. Ugyanakkor ez a rekonstrukció magyarázattal szolgálhat a kérdésre, hogy miért említi Turszun bég három vár létét és csak kettő elfoglalását.

vezetett, nem sikerült, a pasa is megsebesült. A szultán ezután rátért a módszeresebb ostromra: fát hordatott a falak közelébe, hogy felgyújtsa azokat, a metsző hideg pedig lehetővé tette számára, hogy ágyúival és embereivel megközelítse a falakat. Az őrsgnek nem maradt esélye a sikeres védekezésre, ezért feladta a várat. Oszmán részről Mihaloğlu Iszkender nikápolyi bég tárgyalta a magyar parancsnokkal. Erre december 9. után került sor.⁸⁴ A magukat megadókat a szultán ígéretéhez híven elengedte, már ha távozni akartak.⁸⁵ Ugyanis egy részük maradt, őket besorozták az oszmán hadseregbe, azután Anatóliába kerültek.

Az erődök célja

A vizsgálat elérkezett arra a pontra, hogy felállítson egy valószínűsíthető hipotézist a favarak megépítésének céljáról. Nem állítható biztosan, hogy megfelel az igazságnak, mivel konkrét forrásszöveg nem maradt ránk Mátyás szándékairól, így csupán következtésekbe lehet bocsátkozni.

Ismert tehát, hogy a királynak nem állt szándékában megostromolni Szendrőt, mégis vállalta a kockázatot, hogy a környék legerősebb török vára közelében, a Dunától délre jelentős mennyiségű katonaságot állomásoztat csekélyebben védhető támaszpontokon.⁸⁶ Az erődöknek tehát némileg fontosabb szerepet szánt, mint egyszerű határvédelmet és a török felségterület nyugtalanítását: a cél a Szendrő által jelentett fenyegetés minimalizálása lehetett. Ismert, hogy innen indultak ki a tulajdonképpeni (azaz Horvátország és Bosznia nélküli) Magyarországot sújtó legsúlyosabb portyák, köztük a hírhedt 1474. évi is. Szendrő és Galambóc voltak a legveszélyesebb török támaszpontok Erdélyre, a Temesközre és a Szerémségre nézve. Elfoglalásuk azonban túl nagy kockázatot jelentett volna, így arra kellett törekedni, hogy az oszmán őrsgnek lehetőleg minél több időt kelljen a falak mögött töltenie a várat őrizve, és minél kevesebb lehetősége legyen portyázásra. Ehhez pedig fenyegető erőt kellett Szendrő közelében elhelyezni.

Hasonló eljárást a törökök is alkalmaztak. A legismertebb példák Nándorfehérvár és Jajca: Az előbbi várat 1471-től nyugatról Szabács, délről Zsarnó, délkeletről pedig Szendrő vette körül, bizonyára eléggé megnehezítve azt, hogy oszmán földekre vigye át a háborút.⁸⁷ Jajca pedig az 1520-as évekre került kritikus helyzetbe azért, hogy elővárait sorra elfoglalta az ellenség, így a fővár őrsege nemcsak kezdeményező-készségét veszítette el, de ellátása is egyre nagyobb terhet rótt a hátszagra.⁸⁸

---

⁸⁴ *Veszprém* 2009. 52. o. Papp Sándor egy évvel korábban megjelent dolgozata szerint 1477. január 1-jén (*Papp* 2008. 308. o.). Álláspontja megegyezik jelen tanulmányéval, miszerint az erődöket a szendrői őrsg „hátatástanítása” érdekében építették (*Papp* 2008. 307. o.). Emellett John Freely is Szendrő blokádjáról ír a *Historia Turchesca* szövege nyomán, bár ő forrását némileg félreértve, Mátyás hadjáratához köti a váracskák építését (*Freely* 2009. 140. o.).

⁸⁵ *Babinger* 1992. 352–353. o. Babinger az oszmán hadsereg kimerültségével és a szultán pillanatnyi távollétével magyarázza a szokatlan engedékenységet.

⁸⁶ A háromezer fős őrseget jelentős számnak minősíthetjük, mivel az 1510-es években a Szörényvártól Zenggig terjedő teljes határszakaszon 7817 katonára zsoldját fizette a kincstár. Ezt a létszámot ugyanakkor még kiegészítette a bandériumok katonasága (*Kubinyi: Száva-szentdemeter*. 124. és 127. o.).

⁸⁷ Dzselszázáde Musztafa. In.: *Török történetírók II.* 128. o.

⁸⁸ A Jajcával szomszédos várak közül Vinac 1498-ban (*Thallóczy: Jajca* 272. o.), Komotin 1503-ra (Jajca okl. CVI. – 169. o.), Jezero (DL 93789) és Solyomfészek (Sokolac, *Thallóczy: Jajca* 271. o.) 1518-ban került

Ami Szendrővel történt, nagyon hasonlított arra, ami fél évszázad múlva Jajca közelében bekövetkezett. Északnyugatról Nándorfehérvár erős magyar őrsége tartotta rajta a szemét, keletről pedig a faerődökben állomásozó katonák. Amikor Ali bég betört a Temesközbe, elsőként a nándorfehérvári kapitányok szereztek róla tudomást, és tették meg a szükséges ellenintézkedéseket.

Bonfini leírásából az vehető ki, hogy a szendrőiek egyáltalán nem veszítették el a kezdeményezőkézségüket. Bár valószínűsíthető, hogy a temesközi beütés idején a vár nem volt faerődök által körülkerítve, abban az időszakban mégis az átlagnál nagyobb volt a magyar katonai tevékenység. A törökök aktivitása több tényezővel is magyarázható. Elsőként az őrség létszáma bizonyára lehetővé tette, hogy ne a vár védelme lássa kárát a portyáknak. Ennek a török végvárnak a védelmi ereje csak Nándorfehérvárral hasonlítható össze a térségben. Erőegyensúly volt kettejük között, önerőből egyik fél sem tudott volna döntő csapást mérni a másikra. A magyar kézen lévő vár bevételéhez egy szultáni hadsereg csaknem egyhavi ostroma kellett.⁸⁹ Ráadásul tudjuk, hogy amíg csupán a szendrőiek tartották bekerítve, Nándorfehérvár őrsége azt is megengedhette magának, hogy nyitva tartsa a kapukat és folyamatos kitörésekkel nyugtalanították az ostromlókat.⁹⁰ Hasonlóképpen a törököknek sem kellett attól tartaniuk, hogy amíg a katonáik egy része portyázik, váruk ellenséges kézre jut. Másrészt Szendrő élén az igen rátermett és tevékeny Ali bég állt. Harmadrészt a bekerítettség állapota nem tartott sokáig: Ali hírnökei tájékoztatták a szultánt, aki kitérőt téve hamar felszámolta a fenyegetést.

Összegzés

Jelen dolgozat a fennmaradt, jobbára elbeszélő forrásanyag segítségével igyekezett feldolgozni a magyarok által az Al-Dunánál 1475/76-ban folyó erődépítések körülményeit, az építetű szándékát és a váracsák sorsát. A felállított hipotézis szerint az építkezés hátterében Szendrő várának körülkerítése és akcióképességének csökkentése állt, de végül a kísérlet nem hozott eredményt, mivel II. Mehmed hadjárata még 1476 decemberében elfoglalta és felgyújtotta az erődöket. Létük azonban bizonyítja, amennyiben az elmélet helyes, hogy Hunyadi Mátyás uralkodása alatt a magyar fél képes volt komoly tervek kidolgozására és megvalósítására, hogy a határvidék egyes szakaszain a saját javára mozdítsa el az erőviszonyokat a területi status quo fenntartása mellett.

---

oszmán kézre, de talán a legnagyobb veszteség mégis a Jajcától északra eső Bocsác 1516-os vagy azelőtti elfoglalása lehetett (Jajca oklt. CLXIX. – 257. o.), mivel ezzel a báni vár teljesen elszigetelődött a többi magyar végvártól.

⁸⁹ Az 1521-es ostrom hivatalosan 66 napig tartott, ám ebbe az az idő is beleértendő, amíg csak Piri Mehmed nagyvezír anatóliai és janicsár csapatai, valamint Hüsrev szendrői bég erői fogták körül a várost. Szülejmán és a rumélia i hadtest csak július 31-én ért Nándorfehérvár alá (Szulejmán naplói. In: Török történetírók I. 291. o., vö. a lapalji 3. lábjegyzettel.).

⁹⁰ *Dzelälzade Musztafa* In: Török történetírók II. 125–126. o.

BIBLIOGRÁFIA⁹¹

- Babinger* 1992. *Babinger, Franz*: Mehmed the Conqueror and His Time. Princeton, 1992.
- Bonfini* *Bonfini, Antonio*: A magyar történelem tizedei. Ford. *Kulcsár Péter*. Budapest, 1995.
- Forgách* *Forgách Ferenc*: Emlékirat Magyarország állapotáról Ferdinánd, János, Miksa királysága és II. János erdélyi fejedelemsége alatt. Budapest, 1982.
- Freely* 2009. *Freely, John*: The Grand Turk. London–New York, 2009.
- Gere* 2000. *Gere László*: Várak a Szerémségben. In: *Kollár Tibor* (szerk.): A középkori Dél-Alföld és a Szer. Szeged, 2000. 337–381. o.
- Hist. Turch. *Lezze, Donado da*: Historia Turchesca (1300–1514) publicată, adnotată, împreună cu o introducere de I. Ursu. București, 1909.
- Horváth* 2009. *Horváth Richárd*: Életrajzi szilánkok ecsedi Bátori István politikai pályafutásáról. *Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle*, 44. (2009) 48–82. o.
- Imber* 2002. *Imber, Colin*: The Ottoman Empire 1300–1650. New York, 2002.
- Istvánffy* *Istvánffy Miklós* magyarok dolgairól írt krónikája Tállyai Pál XVII. századi fordításában I/1-3. Budapest, 2001–2009.
- Jajcza oklt. *Thallóczy Lajos–Horváth Sándor* (szerk.): Jajcza (vár, város, bán-ság) története 1450–1527. Budapest, 1915.
- Jászay* 1990. *Jászay Magda*: Velence és Magyarország. Budapest, 1990.
- Kubinyi*: A nándorfehérvári diadal *Kubinyi András*: A nándorfehérvári diadal. Kérdések és következmények. In: *Uő*: Nándorfehérvártól Mohácsig. A Mátyás- és a Jagelló-kor hadtörténete. Budapest, 2007. 11–29. o.
- Kubinyi*: Mátyás király *Kubinyi András*: Mátyás király. Budapest, 2001.
- Kubinyi*: Száva-szentdemeter *Kubinyi András*: A száva-szentdemeter–nagyolaszi győzelem 1523-ban. Adatok Mohács előzményéhez. In: *Uő*: Nándorfehérvártól Mohácsig. A Mátyás- és a Jagelló-kor hadtörténete. Budapest, 2007. 121–150. o.
- Kulcsár* 1973. *Kulcsár Péter*: Bonfini magyar történetének forrásai és keletkezése. Budapest, 1973.
- McKay* 2004. *MacKay, Pierre A.*: The Content and Author-ship of the „Historia Turchesca”. In: *Istambul Üniversitesi 550. Yıl. Atasay, Sümer* (ed.): In: 550th Anniversary of the Istanbul University. International Byzantine and Ottoman Symposium (XV. century); 30–31 May 2003. Istanbul, 2004. 213–223. Internet: <http://angiolello.net/Turches-ca.pdf> (letöltve: 2011. február 5.)
- MDEM I–IV. *Nagy Iván–B. Nyáry Albert* (szerk.): Magyar diplomacziái emlékek Mátyás király korából 1458–1490. Budapest, 1875–1878.
- MKL I–II. *Fraknói Vilmos* (szerk.): Mátyás király levelei. Külügyi osztály I–II. Budapest, 1893–1895 (reprint: Budapest, 2008).

⁹¹ A bibliográfiát a rövidítéseket figyelembe véve soroltam betűrendbe.

- Pálosfalvi* 2005. *Pálosfalvi Tamás*: Nikápolytól Mohácsig 1396–1526. Budapest, 2005.
- Papp* 2008. *Papp Sándor*: Ştefan cel Mare, Mátyás király és az Oszmán Birodalom. *Hadtörténelmi Közlemények*, 121. (2008) 303–325. o.
- Rázsó* 1990. *Rázsó Gyula*: Hunyadi Mátyás török politikája. In: *Rázsó Gyula–V. Molnár László* (szerk.): Hunyadi Mátyás emlékkönyv. Budapest, 1990. 149–200. o.
- Régi utazások *Szamota István* (szerk.): Régi utazások Magyarországon és a Balkán- félszigeten. Budapest, 1891.
- Setton* 1978. *Setton, Kenneth M.*: The Papacy and the Levant. Volume II. The Fifteenth Century. Philadelphia, 1978.
- Sopronm. oklt. I–II. *Nagy Imre* (szerk.): Sopron vármegye története. Oklevéltár I–II. Sopron, 1889–1891.
- Szerbia oklt. *Thallóczy Lajos–Áldásy Antal* (szerk.): A Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára 1198–1526. Budapest, 1907.
- Teleki* *Teleki József*: Hunyadiak kora Magyarországon. Pest, 1852–1863.
- Thallóczy*: Bosnyák *Thallóczy Lajos*: Bosnyák és szerb élet- s nemzedékrajzi tanulmányok. Budapest, 1909.
- Thallóczy*: Jajcza *Thallóczy Lajos*: Jajcza (vár, város, bánság) története 1450–1527. Különnyomat a Monumenta Hungariae Historica Diplomataria XL. kötetéből. Budapest, 1915.
- Thuróczy* *Thuróczy János*: A magyarok krónikája. Ford. *Horváth János*. Budapest, 1980.
- Török történetírók I–II. *Thúry József* (szerk.): Török történetírók I–II. Budapest, 1893–1896.
- Tubero* *Ludovicus Tubero*: Kortörténeti feljegyzések (Magyarország). Közreadja *Blazovich László* és *Sz. Galántai Erzsébet*. Szeged, 1994.
- Urk. Sieb. VII. *Gündisch, Gustav* et al. (szerk.): Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. Siebenter Band, 1474–1486. Bukarest, 1991.
- Veszprémy* 2009. *Veszprémy László*: Szabács ostroma (1475–1476). *Hadtörténelmi Közlemények*, 122. (2009) 36–61. o.
- Zay*: Az Lándorfejrvár *Zay Ferenc*: Az Lándorfejrvár elveszésének oka e vót és így esött. Budapest, 1980.
- Zirojević* 2009. *Zirojević, Olga*: Srbija pod turskom vlašcu: 1459–1804. Beograd, 2009.

József Csermelyi

THE ROLE OF THE HUNGARIAN FORTIFICATIONS NEAR SZENDRŐ
IN MÁTYÁS HUNYADI'S ANTI-OTTOMAN DEFENCE SYSTEM

Summary

The paper throws light on the circumstances of the fortification buildings undertaken by the Hungarians in 1475–1476 at the Lower Danube, using the mainly narrative sources that survived to posterity (Antonio Bonfini, Nesri, Tursun Beg, Sadeddin, and the *Historia Turchesca* written by Giovan-Maria Angiolello and others). It also clears the owner's intention and the fate of the small forts. Two of these forts might have been built south of the Danube and east of Szendrő, at the meeting point of the Danube and the Morava; and another one might have been erected opposite them on the Hungarian side. The constructions must have been motivated by the effort to surround and decrease the capability of the Ottoman-held fortification at Szendrő; but eventually the attempt failed because Mehmed II's campaign took and burnt the fortifications down already in December 1476. Their existence, however, is a proof of the Hungarians' capability to elaborate and execute serious plans during Mátyás Hunyadi's reign; plans that aimed at shifting the balance of powers to their favour at some parts of the border region while maintaining the territorial status quo.

József Csermelyi

LE ROLE DES FORTIFICATIONS HONGROISES CONSTRUITES PRES DE SZENDRO
DANS LE SYSTEME DE DEFENSE MIS EN PLACE CONTRE LES TURCS
PAR MATTHIAS HUNYADI

Résumé

Sur la base des sources narratives conservées (Antonio Binfini, Nesri, Tursun Bey, Sead-Eddin, ainsi que *Historia Turchesca* écrite, entre autres, par Giovan-Maria Angiolello), l'étude clarifie les conditions des constructions de fortifications qui eurent lieu au Bas-Danube en 1475–1476, l'intention du constructeur et le sort de ces fortifications. Deux d'entre elles auraient été bâties au sud du Danube et à l'est de Szendrő, au confluent du Danube et de la Morava et une autre juste en face, du côté hongrois. La construction devait avoir pour but d'encercler la fortification de Szendrő et de limiter ainsi sa capacité d'action. Cette tentative se solda par un échec, puisque les troupes de Mehmet II prirent et incendièrent les fortifications en décembre 1476. Cependant leur existence prouve que sous le règne de Matthias Hunyadi, les Hongrois furent capables de concevoir et de réaliser des projets importants afin de modifier les rapports de force en leur faveur sur certaines portions de la région frontalière dans le respect du status-quo territorial.

József Csermelyi

DIE ROLLE DER IN DER NÄHE VON SZENDRŐ ERRICHTETEN UNGARISCHEN FESTUNGEN
IM VERTEIDIGUNGSSYSTEM VON MÁTYÁS HUNYADI GEGEN DIE TÜRKEN

Resümee

Die Studie klärt mit Hilfe des erhalten gebliebenen, zumeist epischen Quellenmaterials (Antonio Binfini, Nesri, Tursun Bey, Sead-eddin, sowie die von Giovan-Maria Angiolello und anderen verfasste *Historia Turchesca*) die Umstände der von den Ungarn 1475/76 bei der Unteren Donau

errichteten Festungen, die Absicht des Bauherrn und das Schicksal der kleinen Burgen. Es ist anzunehmen, dass zwei von diesen südlich der Donau und östlich von Szendrő, beim Zusammenfluss von Donau und Morava, und eine gegenüber diesen auf der ungarischen Seite entstanden. Im Hintergrund des Baus stehen wohl die Umzingelung der in türkischer Hand befindlichen Burg von Szendrő und die Tatsache, dass damit die Handlungsfähigkeit dieser sank. Schließlich führte dieser Versuch jedoch zu keinem Ergebnis, da der Feldzug von Mehmet II. noch im Dezember 1476 die Festungen besetzte und anzündete. Ihre Existenz beweist aber, dass die Ungarn während der Herrschaft Mátyás Hunyadis in der Lage waren, ernstzunehmende Pläne auszuarbeiten und zu verwirklichen, um auf bestimmten Abschnitten des Grenzgebiets die Kräfteverhältnisse neben der Aufrechterhaltung des Status quo des Gebiets zu ihren Gunsten zu gestalten.

Йожеф Чермейи

РОЛЬ ВЕНГЕРСКИХ КРЕПОСТЕЙ, ПОСТРОЕННЫХ ВБЛИЗИ СЕНДРЁ,
В СИСТЕМЕ ОБОРОНЫ ПРОТИВ ТУРОК МАТЬАША ХУНЬАДИ

Резюме

В настоящей статье рассматриваются на основании сохранившихся источников, большей частью сказаний и написанной при участии Антонио Бонфини, Нешри, Турсун-бег, Сеад-эддин, Джован-Марио Анжиолелло и других Турецкой Истории – *Historia Turchesca* – условия строительства крепостей, осуществлявшегося венграми в 1475–1476 годах, дается анализ целей строительства и показывается судьба этих малых крепостей. Весьма вероятно, что две из этих крепостей были построены к югу от Дуная – к востоку от Сендрё, при слиянии Дуная и Моравии, а еще одна крепость была воздвигнута напротив них на венгерской стороне. При строительстве крепостей венгры по всей вероятности руководствовались стремлением окружить находившуюся в руках турок крепость Сендрё, тем самым снизив боеспособность противника, но эта попытка в конечном итоге не принесла результата, так как во время военного похода Мехмеда II в декабре 1476 года он занял и сжег крепости. Однако существование этих крепостей доказывает, что венгерская сторона во время господства Матьаша Хуньади была способна разрабатывать и воплощать в жизнь серьезные планы, с тем, чтобы на отдельных участках пограничной территории сдвинуть в свою пользу соотношение сил при сохранении территориального status quo.

FORGÁCH ZSIGMOND ERDÉLYI EXPEDÍCIÓJA 1611-BEN*

A 2008 októberében megrendezett Báthory Gábor és kora című konferencia nagy előrelépéseket hozott a fejedelem történetének kutatásában,¹ egyre inkább egy sokkal felkészültebb, koncepciózusabb Báthory Gábor-kép kezd kibontakozni az eddigi romlott lelkű ifjú helyett. Uralkodását és külpolitikáját alapvetően az határozta meg, hogy Bécsben 1608-tól Mátyással újra napirendre tűzték az Erdély visszaszerzésével kapcsolatos terveket,² ugyanakkor a Porta ezt meg akarta akadályozni és erdélyi befolyását is szívesen növelte volna. Báthory Gábornak ezzel a kettős szorítással szemben kellett uralmát megőriznie. Ezért nagyszabású terveket szövögetett, Havasalföld meghódítása, tudatos hajdú- és székelypolitikája, a szászok elleni fellépése mind ebbe illenek. Báthory Gábor és a Magyar Királyság kapcsolatát két nagyobb részre bonthatjuk. A Béccsel való szembenállás határozta meg az elsőt, a közeledés a másodikat. A választóvonalat az 1611. év végén találjuk, amikor megkötötték a tokaji békét. Előtte Báthory Gábor politikáját az motiválta, hogy gátat állítson annak a Magyarországról jövő törekvésnek, amely nem akarta elismerni az erdélyi fejedelmek önállóságát, sőt létét sem. Ennek részben török segítséggel tudott ellenállni, ami után viszont fordult a helyzet, egyre nagyobb török nyomás nehezedett rá, s ez ellen Bécs segítségét akarta igénybe venni. A fejedelem egész uralkodását meghatározta a „két császár” közti őrldés, ebbe illeszthetők a legfőbb politikai események, háborús helyzetek. Közleményünkben előbbi időszak legjelentősebb eseményét és záróakkordját, Forgách Zsigmond erdélyi hadjáratát szeretnénk bemutatni. A hadjáratat nagyon jól rekonstruálható a Thurzó család levéltárában fennmaradt iratanyagból, így eddigi ismereteinket kibővítve jobban megérthetjük az ifjú fejedelem uralkodását.³ Fennmaradt Thurzó György és Forgách Zsigmond levelezése, továbbá nagy számban olyan levelek, melyeket a nádorhoz írtak a különböző végvári kapitányok, vicekapitányok, vagy éppen főurak.⁴

Ahhoz, hogy megértsük az 1611-es év eseményeit, főként Forgách Zsigmond támadását Erdély ellen, vissza kell tekintenünk az előző évre. A gyökerek a széki merénylet környéke nyúlnak vissza. A Báthory Gábor és a bécsi udvar hívei közti kapcsolat ekkortól kezdett elmérgesedni. Nem a merénylet volt ennek az oka, a merénylet ennek a megromló viszonynak a következménye. A merénylettel legtöbbet veszítő katolikus és Bécs párti főurak, mint Kendi István, Kornis Zsigmond, Sarmasághy Zsigmond és Sennyey Pongrác vesztét tulajdonképpen az okozta, hogy két oldalról is ellenkező dolgot vártak el tőlük. Bécsből azt, hogy a segítségükkel növelhessék befolyásukat Erdélyben Báthory Gábor pe-

* A kutatást az OTKA NK 81 948 sz. pályázata támogatta.

¹ Báthory Gábor és kora. Szerk.: Papp Klára, Jeney-Tóth Annamária és Ulrich Attila. Debrecen, 2009.

² Báthory Gábor és Bécs kapcsolatáról és a Báthory elleni készülődésről: *Oborni Teréz*: Báthory Gábor megállapodásai a Magyar Királysággal. In: Báthory Gábor és kora, i. m.

³ A Báthory Gáborról írt főbb munkák: *Angyal Dávid*: Báthory Gábor uralkodása. *Századok*, 1896. 23–46. o.; *László*: Tündérváros fejedelme. Báthory Gábor. Budapest, 1988.; *Szilágyi Sándor*: Báthory Gábor fejedelem története. Pest, 1867.

⁴ Néhány, részben kivonatossan, részben teljesen közölt levél Komáromy András kiadásában: *Komáromy András*: Báthory Gábor történetéhez. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1896. 273–298. o.

dig azt, hogy segítségükkel enyhítsen Bécs törekvésein. Ennek elengedhetetlenül konfliktus lett a vége, amit csak megerősített, hogy végül Bécs mellett döntöttek, amivel Báthory Gábor számára nemcsak kényelmetlenné, hanem egyenesen károssá váltak. Tehát a merénylet után vagy annak eljátszásával Báthory Gábor elsöpörte a Habsburgokkal szimpatizáló katolikus főurakat. Ugyan katolikusok voltak, mégsem játszott szerepet a vallás, az új fejedelmi tanácsba katolikusok is bekerülhettek, de a Báthoryakhoz hű családokból. Az elmenekült katolikus főurak pedig a protestáns Thurzónál kaptak menedéket.⁵ Az erdélyi politika a Béccsel való szembenállás mellett kötelezte el magát, főként Bethlen Gábor és Imreffy János, akik útját akarták állni Bécs törekvéseinek.

Érdeemes felvázolni Forgách hadjáratának szereplőit. A bécsi udvar törekvésének értelemszerűen legfontosabb képviselője az uralkodó volt, II. Mátyás és szűkebb környezete, mint Khlesl bíboros. Magyarországi hívei általában a katolikus főurak közül kerültek ki, közöttük legjelentősebb, Forgách Zsigmond is.

Forgách országbíró, majd Felső-Magyarország főkapitánya lett. Forgách Zsigmond és testvére, Ferenc, Forgách Simon fiaiként 1560 körül látták meg meg a napvilágot. A család ugyan protestáns volt, de végül mindkét fiú katolizált és vallásuk kiemelt támogatója lett. Forgách Ferenc már fiatalon áttért és papi pályára lépett. Római tanulmányokat folytatott, gyorsan emelkedett a ranglétrán. Előbb veszprémi, majd nyitrai püspök lett, 1607-ben elnyerte a az esztergomi érsekséget. Habsburg hűsége, ellenreformációs tevékenysége révén komoly politikai befolyással rendelkezett az udvarban, amit testvére támogatására is felhasználhatott. Forgách Zsigmond 1583-ban apródként kezdte meg pályafutását Báthory István udvarában. Urát Lengyelországba is elkísérte, majd annak halála után tért haza. Nem tűnt ki különösebben sem tehetségével, sem hadiérdemeivel, de nem is maradt el társaitól. Házasságával jelentős mértékben gyarapította birtokait. Első felesége Losonczy Kata volt, s az ő halála után vette el Thurzó Zsuzsannát 1598-ban, ami által sógorságba került Thurzó Györggyel. A nagy fordulatot 1603 hozta, amikor ő is áttért a katolikus hitre. Karrierje ezután ívelt fel igazán. Ő is Mátyás köréhez közeledett. A korponai tárgyalásra őt küldték az udvar megbízottjaként. A rendek körében viszont sosem szerzett igazán népszerűséget. Mátyás befolyásának köszönhetően 1606-ban országbíróvá választják, ugyanis a tiszteet eddig viselő öreg ecsedi Báthory István meghalt. Mátyás és Rudolf küzdelmében természetesen az előbbi mellett vett részt, és amikor 1608 novemberében Mátyást megkoronázták, Forgách Ferenc teszi fejére a koronát, Zsigmond pedig viszi az országalmát. Hiába a támogatás, a rendek körében nem szerzett elég hívet magának, a soron következő országgyűlésen megfosztották országbírói méltóságától. Ezért Mátyás kárpótolta hívét, 1609 nyarán kinevezte felső-magyarországi főkapitánnyá. A tisztség és a székhelyül szolgáló Kassa átvétele azonban nem ment zökkenőmentesen. Mágóchy Ferenc leváltását sem a rendek, sem a leváltott főkapitány nem fogadta szívesen. 1610 tavaszáig tartott a huzavona, miután végül Forgách bevonulhatott Kassára.⁶ Innen mozgatta a Báthory Gábor ellenes szervezkedés szálait.

---

⁵ A széki merényletről lásd: *Horn Ildikó: Őnagysága merénylei*. In *Uő: Tündérország útvesztői*. Tanulmányok Erdély történelméhez. Budapest, 2005. 166–187. o.

⁶ Forgách életéről bővebben: *Bárfai Szabó László: A Hunt-Paznan nemzetségbeli Forgách család története*. Esztergom, 1910.

Bécs jó viszonyt ápolt Serbán Radullal, Havasalföld vajdájával, akivel a kapcsolatot általában Cesare Gallo udvari diplomata tartotta. Radul is, Bécs is jó viszonyban voltak az erdélyi szászszággal. Látható, hogy egyszerre többen szorították a hurkot Báthory Gábor körül: Bécs, Magyarország, a szászok és a havasalföldi vajda.

1609 végén meghalt Illésházy István, akit Thurzó György követett a nádori tisztségben. Thurzó nem tartozott szorosan az előbbi csoportosuláshoz, de Habsburgok iránti hűsége megingathatatlan volt, ugyanakkor vallása protestáns és a protestantizmus védelmezőjének számított. A századforduló után már befolyásos személyiség, Illésházy István mellett részt vett a bécsi béke megalkotásában. 1609-ben meghalt Illésházy és a rendek protestáns nádort szerettek volna, de olyan személyt, akit vallása miatt Bécs is elfogadott, kevés akadt, ezért Thurzó Györgyöt választották meg a nádori tisztségre 1609 decemberében.⁷ Mindez érdekes szereplőjévé tette a kornak. Érdekes volt a Báthoryakhoz fűződő kapcsolata is. A Thurzó család volt az egyik leggazdagabb és legbefolyásosabb család Magyarországon, a Báthoryak mégis megelőzték őket. Állítólag emiatt Thurzó György neheztelt rájuk, főleg Gáborra. Az idősödő, megfontolt Thurzó nem szerette az ifjú fejedelem életmódját és dinasztikus törekvéseit sem akarta támogatni. Erdély visszaszerzésének híve volt, ám egyelőre erre nem látott reális esélyt. Ráadásul Erdély az ellenreformációval szemben egy olyan ütőkártya lehetett, ami Thurzó mérlegét ide-oda billentette. Udvarhűsége miatt végül részt vett az eseményekben, bár próbálta azokat reális mederbe terelni. Amikor végül háborúra került sor, ő sem vonta ki magát, de mindvégig a béke megkötésén fáradozott.

Felmerül a kérdés: miért is kellett Erdély? Egyrészt a régi konföderáció eszméje szerint Erdély a magyar korona alá tartozik, a fejedelemség önnalóságát nem akarták elismerni. Most pedig úgy tűnt, meg lehet szüntetni az önállóságot. A magyarországi rendek egy része szintén támogatta ezt a politikát. Voltak akik azért, mert úgy vélték, a nagyobb területen jobban meg tudják védeni rendi érdekeiket Béccsel szemben. Ami közös volt, az a török elleni védekezés. Erdély stratégiai fekvéséről Forgách írt a nádornak. „Ha az török az békességet felbontja is, innen lehet legjobb hadakozás az török ellen. Közel érjük innen az két oláh országból Konstantinápolyt és azon innen való török birodalmat. Ha hadakozunk nem kell félni, hogy oda fel török had mehessen és úgy oda az török végházakhoz is könnyebben juthatna öfölsége, ha arra menne az dolog.”⁸ Továbbá a hajdúk aggasztó problémát jelentettek.⁹ Nagy András,¹⁰ a hajdúk meghatározó vezető személyisége és Báthory Gábor szövetsége már-már azt vetítette előre, hogy elszakadhat a Tiszavidék. Ám egyre inkább kicsúszott az irányítás a kezükből.

---

⁷ Thurzó életéről bővebben: *Iff. Kubinyi Miklós*: Thurzó György. Életrajzi vázlat. In: Bethlenfalvi gróf Thurzó György levelei nejéhez, Czobor-Szent-Mihályi Czobor Erzsébethez közrebocsátva id. gr. Zichy Edmund megbízásából. 1–2. köt. Budapest, 1876.

⁸ Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL) A Thurzó család levéltára. E 196 Fasc. 54. №. 47

⁹ A hajdúkra nézve a legújabb felfogás: *Czigány István*: A Felső-Tisza-vidék és a Tiszántúl társadalmának militarizációja a 17. század első harmadában. In: Bocskai és kora. Tanulmányok a Bocskai-szabadságharc 400. évfordulója alkalmából. Főszerk.: *Czigány István*. Budapest, 2005. 67–82. o.

¹⁰ Nagy Andrásról: *Nyakas Miklós*: Nagy András hajdúgenerális. Biharmagybajom, 2008. Az egyes hajdúkról szóló rendkívül értékes adattár: *Nagy László – Nyakas Miklós*: Hajdú tisztesség tüköre. Hajdúböszörmény, 2001.

1610 végétől erősödött fel az Erdély elleni támadás terve.¹¹ A végrehajtást a rendekre bízták, az udvar nyíltan nem volt mellette, de elegendő pénzzel sem támogatta. Így elkerülhették egy török háború kockázatát. Báthory Gábor sem szemlélte tétlenül az eseményeket, nagyszabású terve megvalósításába fogott, melynek első lépcsője Havasalföld és Moldva megszerzése lett volna. Moldvában egyébként is a lengyel vazallus, a gyermek Konstantin ült, Radul vajda pedig már régóta túskeként szúrta a szemét Báthorynak. Ő győzte le annak idején Báthory Andrászt, jó kapcsolatokat ápolt a szászokkal és Béccsel, a nyári hadi készülődéskor pedig nem nagyon igyekezett Báthory Gábor segítségére sietni. Hosszú volt tehát bűnlajstroma. A havasalföldi hadjárat előkészítése és a biztos, jól védett főváros igénye miatt elfoglalta Szeben városát 1611. december 11-én, majd seregével 26-án megindult Radul vajda ellen, akit Weiss Mihály¹² az utolsó pillanatban értesített a veszélyről, így rengeteg felhalmozott kincsével együtt idejében elmenekülhetett országából. Havasalföld egy kardcsapás nélkül került Báthory Gábor kezébe, ahol a hajdúk és a székelyek megkezdték a zsákmányszerzést. Mégis kudarccal végződött a hadjárat. Radul pénzben és ravaszságban sem szenvedett hiányt, így sikeresen intrikált a töröknél Báthory ellen, másrészt a Portán sem nézték jó szemmel Báthory sikereit. Azt ugyan nem bánták, hogy Radul elűzte, de az már egyenesen zavaró volt, hogy Báthory Gábor maga akarta osztogatni a térség trónjait. A Portának megvolt a maga jelöltje Mihnea Radul személyében, akit gyermekkora óta Isztambulban neveltek, nem utolsósorban azért, hogy talonban tartsák egy esetleges havasalföldi hatalomváltásra. A Portán ekkoriban kezdték Báthoryt mint „bolondos királyt” emlegetni, hiszen mindenkit, Béccset, a szászokat, Havasalföldet, Moldvát és Lengyelországot, de még a törököt is egyaránt maga ellen fordította váratlan hadjáratával.

A fejedelem ellenzéke, a katolikus főurak csoportja természetesen örült annak, hogy nem sikerült megszereznie Havasalföldet. Úgy vélték, kegyvesztett lett a Portán, így egyre inkább megfogalmazódott a Báthory elleni támadás gondolata. De Báthory Gábor is készült erre, Szebenbe országgyűlést hívott, amely április 23-án ült össze. Adót és készütséget szavaztatott meg.

Radul már kora tavasszal megkezdte a szervezkedést. Élvezte Bécs támogatását, de támogatta III. Zsigmond lengyel király és Konstantin moldvai vajda is. Elég anyagi háttérrel rendelkezett ahhoz, hogy katonákat fogadjon fel. Tulajdonképpen nem volt vesztenivalója, ha sikerül visszaszereznie országát, abban bízott, talán ki tudja eszközölni a Portán visszatérése jóváhagyását. Radul felvette a kapcsolatot Weiss Mihállyal is, a törökhöz pedig követeket küldte, hogy Báthory Gábor ellen intrikáljanak. Áprilisban Radul Havasalföldre rontott több ezer fős seregével. A számottevő társadalmi támogatást nem élvező Mihnea Radul nem tudott ellenállást kifejteni Serbán Radullal szemben. A bojárok és a nép is régi vajdája mellé állt, Mihnea elmenekült. Egyedül a Báthory Gábor megbízásából itt tartózkodó Lugosi János tartott ki maroknyi csapatával, persze ő sem tarthatta magát sokáig. Mindezek után Báthory Gábor számíthatott Radul támadására, melynek szervezéséhez a vajda már hozzá is fogott. Báthory ezért a Portára küldte követeket, hogy panaszt tegyen Radul ellen. A budai pasát készütségbe helyezték, de mást egyelőre nem tett a török. Báthory megkezdte seregei egybegyűjtését, Nagy Andrászt és

---

¹¹ *Oborni*: i. m. 116.o.

¹² A brassói bíróról: *Mika Sándor*: Weiss Mihály. Egy szász államférfi a XVII. századból. Budapest, 1893.

hajdúit a Barcaságba küldte. Nem bízott meg Brassó városában, ezért a májusban a környékre érkezett Nagy Andrásnak megparancsolta a város elfoglalását. Ostromfelszerelés nem állt rendelkezésükre, ezért a hajdúgenerális hasonló cselet tervelt ki, mint amit Szeben elfoglalásakor bevetettek; a brassóiak azonban átlátták a készülő cselet, így a város nem jutott Báthory kezébe, ráadásul Nagy Andrászt ezután Weiss lefizette. Egy szép kocsí, hat szürke ló, ezüstedények és némi aranypénz ellenében a hajdúgenerális hajlandó volt hazafelé venni az irányt.

A hajdúk azért is szerettek volna hazatérni, mert tavasz óta a Tiszavidék ismét forrongásban volt. A Havasalföldről korábban hazatért hajdúk lángba borították a vidéket, elmaradt zsoldjukat a környék fosztogatásából pótolták. Erdélyben maradt társaik emiatt egyre nyugtalanabbak voltak. Nagy András azt is megérezhette, hogy valamire készülnek Magyarországon, ezért kapott az alkalmon és cserbenhagyta a fejedelmet.

A hajdú helyzet lehetővé tette a Magyar Királyságban, hogy hadba hívják a megyéket. Június 16-án Eperjesen a felső-magyarországi vármegyék hadjáratot szavaztak meg a hajdúk ellen. Forgáché terve az volt, ha Radul sikereket érne el, ezzel a sereggel ő is betörne Erdélybe. Ha mégsem érnek el sikert a havasalföldiek, akkor legalább a Tiszavidéket sikerülne lecsendesíteni. Körvonalazódott a terv, Radul és a szászok szövetsége egyik oldalról, sikerük esetén pedig Forgách a másik irányból fog támadni. Báthory Gábort érzékenyen érintette a hajdúk elvonulása, de még így is valamivel nagyobb serege volt Radulénál. Az Erdély ellen felvonuló vajda hadserege 8–10 000 főt számlálhatott. Báthory Gábor június 19-én érkezett Brassó alá. A város nem üdvözölte, de nyíltan sem állt ellen. Pénzt, lőport, élelmet bocsátott Báthory rendelkezésére, de a városba nem engedték be. Báthory Gábor figyeltette a szorosokat, ám Radul tapasztalt és kitérő hadvezér volt. Járhatatlannak vélt terepen tört át és váratlanul jelent meg Brassónál július 7-én. Másnap a szemben álló felek csatarendbe álltak és a már több csatát látott papírmalomnál megütköztek. Radul teljes győzelmet aratott. A csatában veszett Imreffy is, Báthory menekülni kényszerült, a vereség hírére pedig megindult Magyarországról Forgách Zsigmond.

Forgách Zsigmond hadserege

Forgách serege a feladathoz képest nem volt nagy. Mivel az eperjesi gyűlés felhatalmazta a hajdúk elleni hadjáratral és ennek érdekében insurrectiót hirdetett, Forgách a felső-magyarországi hadakkal számolhatott. Az itteni vármegyék nemesi felkelésével, a porták után kiállított katonákkal és a városok gyalogosaival, továbbá a főurak bandériumaival. Ezen kívül természetesen lehettek még hadai, amit ő maga elő tudott teremteni. A végvárakból elvont katonaságra és zsoldért toborzott hadakra kell itt gondolni, melyet Rákóczi Lajos vezetett. Erdélybe vonulásakor csatlakoztak hozzá a hajdúk, Nagy Andrással az élen. Ha minden a papírforma szerint történt volna, akkor Forgách ütőképes haddal rendelkezhetett volna, így legfeljebb néhány ezer fős szedett-vedett csapatával vonult Báthory Gábor ellen. De nem így történt, kevesebben érkeztek, mint amennyire számított, a vármegyék igencsak lassan és hiányosan érkeztek meg, a végbeliekkel is állandóan gond volt, nem beszélve Rákóczi Lajos csapatáról.

A sereg összetétele állandóan változott, valaki megérkezése, elpártolása, csatlakozása, megszökése szinte mindig napirenden volt és itt nemcsak egy-egy személyről van szó, hanem nagyobb létszámú csapatokról is. A megyei hadak hihetetlen lassúsággal érkeztek meg, a hadjárat elején, amíg Erdélyen kívül voltak, nem is vettek részt abban. Eleinte Forgách a végbeliekre, a portális hadakra és fizetett katonáira támaszkodhatott.¹³ Ami a végbelieket illeti, számuk nem volt túl magas, bár az ország egyéb területeiről is szereztek hadakat, Zala, Vasvár, Sopron, Moson és Veszprém vármegyékről van adatunk.¹⁴ A Dunán inneni és túli portális hadak közt állandó nézeteltérés volt, az egyik ilyen eset után egy részük elment, itt maradt kb. ötszáz fő.¹⁵ Visszatért egy részük, de nem kizárólag Forgách táborába, hanem azért, hogy a környéket fosztogassák.¹⁶ Legnagyobb számban Rákóczi Lajos hajdúi képviselték magukat, neki kétezer embere volt. Viszont harcértéküket maga Forgách is erőteljesen megkérdőjelezte. „Soha Rákóczinak emberséges hada nem volt kívül tisztességet vallott volna...” – írta Forgách Zsigmond Thurzó Györgynek július 1-jén.¹⁷ Tudunk még két hadnagyról Rákóczi seregében, Farkas Mihályról és Püspök Jánosról. Ez előbbi alatt három, az utóbbi alatt másfél zászló szolgált.¹⁸ Őket bele kell számítani Rákóczi kétezer emberébe. Végül a „lövőszerszám” körül volt száz gyalogos,¹⁹ ami nem sok; ide várta a szabad királyi városok gyalogságát. Sajnos nem tudni, hogy megérkeztek-e és, ha igen, hányan. A következő változást a hajdúk csatlakozása jelentette. Ugyanis Nagy András mindössze kétezer embert ígért,²⁰ de még ez sem teljesült, ezeröttszáz emberével érkezett meg Forgáchhoz július 25-én.²¹ Fekete Péter, Egri István, Ladányi Gergely, a később is Thurzóhoz és Forgáchhoz hű hajdúvezérek, illetve Segnyey Miklós nem mentek Erdélybe. A hajdúk támogatása nem is az expedíciós hadseregben volt jelentős, hanem inkább abban, hogy Forgách háta mögött nyugalom honolt és Báthory mellől elpártoltak, amivel jelentős erőtől fosztották meg a fejedelmet.

Ami a vármegyei hadakat illeti, nem voltak itt mind és megkésve érkeztek. Július 22-ről, Kolozsvárról van adatunk. Ungnak, Zemplénnek egy kevés gyalogja van, Sárosnak és Szepesnek szintén, de Gömör, Torna, Borsod, Heves vármegyék részéről senki sincs itt.²² És hogy mennyien lehettek? Forgách maga válaszol kérdésünkre július 30-án: „...mert bizony sok száz ember fiával vagyunk az vármegyékből mindenestől sincsen négyszáz ember mind felső alsó vármegyékből.”²³ – Megdöbbenően kevés. Ráadásul a főurak bandériumaiból sem volt túl sok embere. Ők részt vettek elejétől a végéig a hadjáratban, de nem állandó létszámmal. Főleg eleinte nagy volt a mozgás, volt hogy meg-

---

¹³ MOL A Thurzó család levéltára E 196 Fasc. 50. №. 19.

¹⁴ Uo. Fasc. 37. №. 18.

¹⁵ Uo. Fasc. 54. №. 15.

¹⁶ Uo. Fasc. 51. №. 18.

¹⁷ Uo. Fasc. 50. №. 18.

¹⁸ Uo. Fasc. 55. №. 14.

¹⁹ Uo. Fasc. 50. №. 17.

²⁰ Uo. Fasc. 50. №. 21.

²¹ Uo. Fasc. 52. №. 14.

²² Uo. Fasc. 54. №. 16.

²³ Uo. Fasc. 55. №. 16.

érkezett, volt hogy távozott valaki,²⁴ de olyan is akadt, aki egyedül, nyilván elenyésző számú kíséretével érkezett meg, mint például Homonnai István.²⁵

Összefoglalva tehát, eleinte Rákóczi Lajos kétezer embere, továbbá száz magasabb harcértékű gyalogos alkotta a sereg nagy részét. Ehhez jöttek a végbeliek, nem túl sokan. A portálisok létszáma ötszáz és ezer fő között mozoghatott, ha végleg nem tértek haza a leszakadó csapatok. A megyék már csak Erdélyben jelentek meg négyszáz fővel. Nagy András pedig ezerötszázad magával csatlakozott és pártolt el rövidesen. A főurak bandériumára nézve nincs számadat, de Forgách egy novemberi levele szerint serege létszámát háromezerötszáz főre becsüli.²⁶ Ezek itt csupán a minimális becslések a levelezésben előforduló adatok alapján, s lehetséges, hogy voltak ezen kívül más egységek is, csak épp nem említik őket. Összefoglalva, se nem nagy, se nem túl ütőképese serege nem volt a generálisnak. És ha ebbe bárki belegondol, jogosan teszi fel a kérdést: egyáltalán mik lehettek a kilátásai ennek a hadi vállalkozásnak?

Az igazság az, hogy nem is rosszak. Normális körülmények között egy ilyen hadsereggel Erdély megvívására menni esztelenségnek tűnhetett volna, de az adott pillanatban a kilátások kecsegtetőek voltak. Báthory Gábor súlyos vereséget szenvedett Radultól, hadserege szétfutott, már ami addig egyáltalán megmaradt belőle, ő maga pedig kénytelen volt Szebenbe húzódni. A hajdúkra nem számíthatott, Erdélyben pedig ott volt a fel-lázadt szász-ság. Forgáchnak és Radulnak együtt esélye volt ellenállás nélkül elfoglalni Erdélyt és rábírní az erdélyi országgyűlést Báthory letételére.

A hadjárat első része

Forgách Kassáról Gönczre ment, ahol június 30-ig várakozott Thurzó György levelére, melynek megérkezte után indult tovább. Az úticél Tokaj volt,²⁷ ide gyűjtötte egybe hadait, Rákóczi Lajos csapatát, a portális hadakat és a végbelieket. Említettük, hogy a vármegyei hadak csak később érkeztek. Mielőtt Tokajra ért volna, megesezt Rákóczi Lajos hadának első incidense is.²⁸ Pontosan nem tudni mi történt, annyi bizonyos, hogy Rákóczi csapatai is Tokaj környékén várakoztak és valószínűleg a zsoldhiány miatt fosztogatni kezdtek Tarcalon.²⁹ Forgáchot július 2-án már Tokajban találjuk, a hadjárat kiindulópontján. A kortársak Tokaj mellett találhatták a térség egyetlen épített és nagyobb csapatok számára is használható átkelőhelyét. Nem véletlenül gyülekeztek itt és innen indultak tovább Forgách csapatai. Ekkorra már serege jórészét átszállította a Tiszán, másnap, harmadikán ez befejeződött, mindannyian a Tisza túlszartján voltak. A főkapitány-nak itt két nehézséggel kellett szembenéznie.³⁰ Az elsőt a prédikátorok támasztották, akik a hajdú és protestáns vitézeket igen elkedvetlenítették a hadjárattól. Azt terjesztették

---

²⁴ MOL A Thurzó család levéltára E 196 Fasc. 54. №. 15. és Fasc. 51. №. 18.

²⁵ Uo.

²⁶ MOL A Thurzó család levéltára E 196 Fasc. 55. №. 19.

²⁷ Uo. Fasc. 50. №. 17.

²⁸ Uo. Fasc. 50. №. 18.

²⁹ Uo. Fasc. 92. №. 18.

³⁰ MOL A Thurzó család levéltára E 196 Fasc. 50. №. 19. és Fasc. 55. №. 14.

köztük, hogy Forgách el akarja törölni a hajdúságot, utána pedig a katolikus vallást is vissza akarja állítani. Forgách nagy nehezen meggyőzte katonáit ezek ellenkezőjéről, július 3-án nyilvánosan olvastatta fel Thurzó pátensleveleit, amely megnyugtatta a kedélyeket. A levélben Thurzó elutasította a vádakat, ígéretet tett arra, hogy semmiféle vallási térítés nem fog párosulni a hadjárathoz. Ez a protestáns nádor szájából hihetően is hangozott, másrészt tényleg nem voltak ilyen tervek napirenden.

A második probléma a pénzhiány volt. Rákóczi hadának és a végbelieknek egy része is fizetetlen volt. Kiknek fizessen? Az előbbieknél, akik engedetlenek és fosztogatnak, vagy az utóbbiaknak, akik hűségükről tettek tanúbizonyságot? Pénz ugyanis mindnek nem jutott. A kérdés eldöntését Thurzó Györgyre bízta.³¹ Sajnos nem tudjuk, végül ki kapott zsoldot, de Rákóczi katonáira a panaszok nem szűntek meg, így valószínűleg a végbelieknek jutott a pénz. Tehát rosszul fizetett és nem túl lelkes seregével 3-án már a Tisza túlsópartján állt. Táborát Tiszalöknél verte fel. Itt négy napig időzött, mialatt döntő események történtek.

Július 4-én serege szemben állt a hajdúk seregével, akiknek elküldte Thurzó feltételeit. „Avagy megívunk velünk, avagy megbékélnek”³² – jelentette a nádornak Forgách. A főkapitány eltökélt volt, ha a hajdúk elmenekülnek is, ő Böszörménybe is hajlandó utánuk menni, amire végül nem került sor. 5-én elindult a hajdúk felé. „Ott szemben állván az seregek, hogy szinte az viadalra indítottam volna az hadakat, Fekete Péter egy hajdúkapitány be esik így seregembe, remiknedve kezdi hogy ne vágatnánk le őket.”³³ Csátára így nem került sor, Fekete Péter behódolásával nagy eredményt ért el Forgách. Egyrészt Fekete Péter (Nagy András riválsa) befolyása nagy volt a hajdúság körében, másrészt Forgách feltételeket is szabott a meghódoláson kívül. Nagy Andrást kérte cserebe az életükért. Így tulajdonképpen nem Nagy András csatlakozott Forgáchhoz, hanem Fekete Péter és társai. A meghódolt hajdúkapitányok kényszerítették rá Nagy Andrást, hogy ő is Forgách mellé álljon. Az esemény kizárólag egy emberélelet követelt, azt is ők maguk lötték le véletlenül, így tulajdonképpen veszteség nélkül sikerült a hadjáratnak elérnie elsődleges célját, a hajdúság meghódoltatását. És valóban, Forgách is azt írja Thurzónak, miután eloszlatták a hajdúkat, hogy „az mi hadaink is ide vissza Lökre szálltanak hónap mind által kötözhetnek az több hadakat immár Kegyelmed téríttesse meg ne fáradjanak alá.”³⁴ Még azt is írja, Nagy Andrást és a hajdúkapitányokat felviszi magával Thurzóhoz Kassára. Ennek ellenére még 6-án és 7-én is Lökön találjuk Forgáchot, 7-én este pedig Nyíregyházán. Vajon miért? A hadjárat elérte célját, a hajdúk meghódoltatását. Aztán, ha úgy állnak a dolgok, lehet szó erdélyi hadjáratról.

Visszatérve az első célhoz, bizonyos szempontból komoly sikert ért el, aztán a korai öröm elmúltával tisztábban látta ezek értékét is. Igaz ugyan, hogy a hajdúk fontos vezetői hódoltak meg neki és Nagy Andrást is magánál tudta, a hódolt hajdúk számát pedig tízezer főre tette, csakhogy így is maradt négyezer, aki veszélyezteteti ezeket. Ők pedig a váradi vár biztonságából ezt könnyedén megtették, így hiába eskették hűségre a haj-

---

³¹ MOL A Thurzó család levéltára E 196. Fasc. 55. №. 14.

³² Uo. Fasc. 52. №. 11.

³³ Uo. Fasc. 50. №. 20.

³⁴ Uo. Fasc. 50. №. 20.

dúk tekintélyes részét, ez a hűség rövid életűnek ígérkezett. Ha visszatérnek Báthory Gábor hűségére, megvan annak a veszélye, hogy az támadást indít Magyarország ellen.³⁵ De még ha ez nem is következne be, Bécsben lemondhatnának az Erdéllyel kapcsolatos tervekről, a hajdúk okozta zavaros viszonyok pedig megoldatlanok maradnának. Ezért ha végleg szeretnék volna rendezni a kérdést, a sikereket kihasználva tovább kellett folytatni a hadjáratot, kiterjesztve azt az egész hajdúságra. És ha ez sikerülne, akkor lehet folytatni terveiket Erdély irányában is. A további hódoltatásokat először a hajdúkra bízta, 6-án jelentette Thurzónak Forgách, hogy „az hajdú kapitányokat esküdtetvén ilyen formán az mint az másából meg érti, elbocsátván hogy ha szép szóval lehet ide hozzák őket hogy azok is esküdjenek, ha pedig úgy nem lehetne haddal is reájok menjenek és én is megsegítem őket erre ugyan reá kellett nekik felelnem.”³⁶

Szinte biztos volt, hogy Forgáchnak is fel kell vonulnia velük. Másnap, július 7-én indult el Lökről Várad felé, hogy felvonuljon az ottani hajdúk ellen és Rhédey Ferencsel, a váradi kapitánnyal is tárgyaljon, majd azután Segnyey Miklós ellen, Báthory Gábor embere ellen akart vonulni. „A hajdúk pedig igen bíztatnak hogy kezembe adják és hódoltatják itt az egész földet.”³⁷ – írta Forgách Zsigmond az indulás napján. De a hajdúk többre is bíztatták: meghódítják Forgáchnak Erdélyt is.³⁸ A generális és a nádor levelezésében ez most merült fel először. Mégsem valószínű, hogy ne lett volna tervbe véve. Említettük már, hogy két feltétele volt az erdélyi hadjáratnak. A hajdúk meghódoltatása és Radul hadjárata. Ebből az elsőt teljesítette Forgách. Tovább egyelőre nem mehetett. Ahhoz nem állt rendelkezésére elég erő, hogy Erdélyt meghódítsa. Ahhoz azonban igen, hogy a hajdúkat elpártoltassa Báthory Gábor mellől, hogy ne menjenek melléje, és ha Radul sikert érne el Havasalföldről indított hadjáratával, Forgách már be tudna vonulni Erdélybe, az erejétől megfosztott Báthory Gábor ennek nem tudna ellenállni. Ennél nagyobb had bevetésével a török békét is kockáztatnák. Így, ha ezek a feltételek teljesülnének, jó eséllyel megbuktathatják Báthory Gábort. Úgy tűnt, jók a kilátások. De Thurzó nem volt annyira optimista, mint Forgách. Több dolgot kifogásolt, a hajdúkkal kapcsolatosan pedig szkeptikus volt. Örült ugyan a kezdeti sikereknek, de az erről beszámoló levélben talált néhány beleragasztott cédulát is a fosztogatásokról és a portális katonák egy részének elvonulásáról. Kifejezetten elégedetlenné vált, hogy Forgách nem tudott rendet tartani. „Bizony Uram csudáljuk, mint lehetett azoknak az hitván embereknek módjuk benne, hogy Kegyelmed kedve ellen elmentek és ott hadták Kegyelmedet. Sőt minket is meg nem találtak felőle. Egynéhányának el köllött volna inkább üttetni az fejét bírt volna is Kegyelmed velek.” De Thurzó az indulást is korainak tartotta. Forgáchnak talán meg kellett volna várnia a vármegyei hadak megérkezését? A következő dolog a vármegyei hadak kérdése. Forgách többször kérte Thurzót, próbálja elintézni, hogy ne személyesen jöjjenek, hanem maguk helyett küldjenek lovasokat. Nyilvánvalóan azért, mert ezeket nehezebb Erdélybe vinni, mivel Eperjesen csak a hajdúk ellen hívták hadba őket. Thurzó viszont már látta és intette a generálist, hogy erre már nem lesz mód, mire új végzést tennének a megyék, addigra kifutnának az időből. Így Forgách kénytelen lesz velük

³⁵ MOL A Thurzó család levéltára E 196 Fasc. 55. №. 15.

³⁶ Uo.

³⁷ MOL A Thurzó család levéltára E 196 Fasc. 51. №. 17.

³⁸ Uo. Fasc. 55. №. 15.

egyezkedni. Amíg a maradék négyezer hajdú felől nem biztosak, ne induljon Forgách. De még így sem lehetnek biztosak a hajdúk hűségében. „Mert az kik immár az ő földjére ő Fölsége hűségére megesküdtek, azoknak is igen keveset hihet az ember, ha Báthory Gábort kihez erős hittel voltak kötelesek, elárulták, és elugrottanak mellőle, nem újság lesz náluk, ha ez mostani új hitet is félre teszik és visszapártolnak.”³⁹ Az ország határain kívül pedig semmi esetre nem mehet Forgách, amíg Havasalföld és Moldva felől nincsenek biztató hírek. Thurzó ezt a levelét július 7-én írta, a brassói csata előtt két nappal. – Még kérdéses volt minden, Forgáchnak várnia kellett.

Közben a Báthory Gábor mellett álló hajdúk pártoltatása folytatódott, s ebben fontos szerepet vállalt Nagy András. Annak ellenére, hogy Thurzó nehezményezte, hogy Forgách nem küldte fel őt hozzá, július 10-én Diószegen találjuk a hajdúvezért.⁴⁰ Maga helyett kapitányait küldte Thurzó Györgyhöz tárgyalni, Sárány Jánost, Kovács Albertet, Szőlőssy Mihályt, Zámbó Balázst és Kállay Lukácsot. Közülük Kovács Albert, Szőlőssy Mihály és Zámbó Balázs egész biztosan a Báthory mellől hazatért kapitányok voltak.⁴¹ Sajnos ezen kívül nem tudni mi történt a következő napokban. További értesülésünk Forgáchról július 16-ról van. Ekkor a generálist már Sírmezőn találjuk, Somlyótól nem messzire. Hiába próbálta rövid gyeplőn tartani Thurzó a hadjáratot, Forgách inkább gyorsan döntött és nem várta meg az óvatoskodó nádor parancsait vagy engedélyét. Somlyó volt a célja, és útközben találkozott Segnyey Miklóssal, Báthory egyik „fő hadviselő emberével”. Tőle hallott a brassói csatáról. Az, ahogyan megírja Segnyey beszámolóját Thurzónak, jól szemlélteti, mire alapozták a hadjáratot. „Az Úristen őket felette nagy sok jókkal látogatta meg, hogy Radultúl megverettenek, mert soha különben ők ettől istentelen embertől meg nem menekülhettek volna, de így immár megmeneküdtenek tőle és minden hadai eloszlattnak, hanem ő maga Báthory az udvarnak egy néhány népével szaladott be Szebenbe, nevezetes ember pedig senki oly nem veszett közülök több Imreffynél és egy Varkoch György nevinél, az kinknél mind az egész Erdélyben nem volt talán rosszabb két ember. És mondá azt is hogy felette igen nagy kívánsággal és óhajtsal várnak be bennünket és csak alig várják, hogy hozzájuk érkezhessünk az országbeli-ek, és készek az ő Fölsége Kegyelmessége alá adni és hajtani magukat, s örülnek is azon, hogy ennek az tirannus Báthorynak igája alól megszabadította Isten őket.”⁴²

Radul győzelmet aratott, Forgách megnyerte a hajdúkat, az Erdélyiek pedig várták őket és készek voltak a király hűségére térni. Minden adott volt a fejedelem megbukatásához, most már csak gyorsan kellett cselekedni, hogy a védtelen Báthory ellen bevonuljanak Erdélybe. Egy összehívott országgyűlés megfoszthatja hatalmától, így a hozzá hű várak is kénytelenek lesznek meghódolni – mivel várostromra nem volt lehetősége, Forgách másban nem is reménykedhetett –, a gyors végzést pedig a lassan mozduló Porta kénytelen lesz tudomásul venni, hacsak nem akarja veszélyeztetni a békét Béccsel. Ellenben ha Báthory Gábor időt nyer, újabb sereget tud toborozni, újra megnyeri magának a hajdúkat, vagy török segítséget kap, vagy az erdélyiek mégis kitartanak mellette, akkor Forgách vállalkozása kudarcra van ítélve, mivel elegendő katonai ereje nincsen. Forgáchnak tehát sietnie kellett.

³⁹ MOL A Thurzó család levéltára E 196 Fasc. 50. №. 20.

⁴⁰ Uo. Fasc. 37. №. 17.

⁴¹ Uo. Fasc. 96. №. 12. 96/12 és Fasc. 94 №. 7.

⁴² Uo. Fasc. 50. №. 21.

Először meg kellett akadályoznia, hogy Báthory Gábor Ecsedbe menjen, ahol tartalékok voltak felhalmozva, amelyből a hajdúkat visszapártoltatta volna maga mellé. Ahhoz, hogy ezt megtegye, el kellett vágni az útját, azaz minél hamarabb bemenni Erdélybe. Ez rövidesen meg is történt a Meszesi-kapun keresztül. Forgách ezzel több kockázatot is vállalt, de mindegyikkel tisztában volt és ellenlépéseket is próbált tenni. Az elsőt a hajdúk jelentették, feltétlenül ő sem hitte el újdonsült hűségüket, ezért kérte Thurzót, vonuljon Tokajra és innen őrizze a hajdúságot. Erre hadat a végekből, illetve a megyékből gyűjthet, mivel Forgáchhoz ezek hiányosan érkeztek meg. A másik kockázatot Várad és Ecsed jelentette, őket a frissen megesketett Segnyeyre bízta.⁴³

További nehézséget jelentett Rákóczi Lajos katonáinak fizetlensége, mert „az Rákóczi uram hadai az sok számtalan szegény jobbágyságnak elvévén marháját, lovait, ökreit, ugyan igen nagy sereggel jönnek az tábor után könyörögvén marháiknak megadásáért.”⁴⁴ Amíg nem tud nekik fizetni, addig engedelmességre is nehezen bírja őket és kénytelen szemet hunyni a zsákmányolás fölött. De a sereggel vitt nagyszámú elrabolt jószág és a sereget követő kifosztottak menetoszlopa nemcsak katonai szempontból volt hátrányos, az erdélyiekre körében sem növelte Forgách népszerűségét.

Forgách Zsigmond Erdélyben

Forgách mégis bizakodva lépte át a Meszesi-kaput, a kockázatokkal ugyan tisztában volt, de ekkor ezek még nem tünnek komolyaknak, ellenben a siker lehetősége kecsegtető volt. Az erdélyi városok üresen álltak, Báthory Gábor Szebenbe vonult, melyet előzőleg feltöltött katonával és élelemmel. Így Forgách előtt szabad volt az út. Augusztus 22-én már Kolozsvárott találjuk, eddigre befejeződtek a várossal való tárgyalások, másnap innen indult Gyulafehérvár felé. Ide érkezett meg Nagy András ezeröttszáz fős csapata is.⁴⁵ Az út eddig akadálytalan volt és a továbbiakban is annak tűnt. „...az Úristen az mi kegyelmes urunkat nagy kegyelmességéből jó szerencsével áldotta meg hogy sok vérontás nélkül eme szép országokhoz jut.” Július 30-án, Gyulafehérvártól nem messzire, Tövisen várakozott. Köveit elküldte már Gyulafehérvárra, melyre a válasz ezen a napon érkezett meg, ők is meghódolnak előtte.⁴⁶ Ugyan egy kisebb összecsapásra sor került Némethy Gergely 300 lovasával, számottevő hadiesemény ezen kívül nem történt.

Gyulafehérvár után Radul vajda seregével közösen kezdték meg Szeben ostromát. Bár valójában nem volt több laza körülzárásnál, mivel ostromfelszerelés nem állt rendelkezésükre. Ekkorra, augusztus első hetében megváltozik Forgách hangvétele. A könnyed, bizakodó hangot felváltja a borúlátás az expedíció kimenetelét illetően, ha nem kap segítséget. Ekkorra azok a kockázatok, amelyek nem tünnek komolyaknak, mostanra valóságossá kezdtek válni. És az addig optimista főkapitány már érezte őket. Úgy vonult be Erdélybe, hogy a hátában ott voltak a kikerült végvárok és az ingatag lábakon álló hajdúk hűsége. Gyors siker esetén ugyan az ölükbe hullott volna Erdély, de ha Bát-

⁴³ MOL A Thurzó család levéltára E 196 Fasc. 50. №. 21.

⁴⁴ Uo. Fasc. 50. №. 22.

⁴⁵ Uo. Fasc. 52. №. 14.

⁴⁶ Uo. Fasc. 55. №. 16.

hory Gábornak sikerül kitarania és a hajdúkat maga mellé állítani, akkor Forgách serege nagyon nehéz helyzetbe jut. Említettük már a sereg fizetlenségét. Ha ezen okokból Forgách összeköttetése az anyaországgal megszűnik, akkor a zsoldkifizetés, ami eddig is akadozott, végleg lehetetlenné válik. Természetesen az utánpótlás, friss csapatok küldése is. Ezeket a problémákat külön-külön szeretnénk bemutatni, kiragadva a hadjárat menetéből, de talán így jobban érzékeltethetőek lesznek Forgách nehézségei.

A végvárok, Várad, Ecsed, Lipppa és Jenő szerepe

Várad volt Erdély kulcsa. Ez a hadjárat során be is bizonyosodott. Ugyan ki tudták kerülni, de az, hogy nem sikerült megszerezni, jelentősen hozzájárult az expedíció súlyos nehézségeihez. Két szempontból is fontos lett volna Várad, egyrészt a hajdúk miatt, másrészt miután Forgách már Erdélyben volt, a vár megakadályozta az összeköttetést a hátsó országgal, emiatt Forgách csapdába esett. Várad a hajdúk szempontjából eleinte azért volt fontos, mert ekkor Forgách még a hajdúkat hódoltatta. Viszont a Báthory Gábor pártján maradtak Várad tájékáról veszélyeztetették királypárti társaikat és így azok hűségét. Július 6-án írta Thurzónak Lökről, hogy „...ezután senkit azokkal ne háborgasson, az hadakat Várad felé kell fordítanom, ahon az hajdú fészkek vadnak.”⁴⁷ Tehát minél jobban ki kellett terjeszteni a hajdúk elleni felvonulást, hogy annak eredménye legyen és pont ebben Várad jelentős akadály volt. Volt még egy további szerepe is: Báthory Gábor innen és Ecsedről is toborozni tudott a hajdúság körében. Ez már a sereg Erdélyi bevonulása után jelentett gondot, augusztus 4-én írta Forgách Zsigmond a nádornak: „az hajdúságot hallom hogy ott Várad táján gyülekezik, Kegyelmedet kérem, vigyáztasson szorgalmasan reájuk, és ne hagyja ott csoportozni őket. Sőt ha mit írt Kegyelmed felőlük, adja mennél hamarabb értésemre, hogy innen is tudjunk gondot viselni reájuk, mert nem jó volna azokat is ütetlen hadni.”⁴⁸

Fontos lett volna Várad megszerzése, de ostromra nem gondolhattak, így megpróbálták Rhédey Ferencet, a vár kapitányát átállítani. Először szép szóval „ígérjen kegyelmed mindent neki.”⁴⁹ – tanácsolta Forgách Zsigmond Thurzónak. Ez azonban nem vezetett eredményre, viszont az erdélyi sikerek, Kolozsvár meghódolása reményt keltett a generálisban, innen írta a nádornak július 25-én, hogy „Az Várad dolgát immár nem differáltathatja Rhédey uram mint hogy immár Kolozsvár is ide esküdt, ehhez az egész ország tart és itt meghajolván az többi is azt cselekszi csak kegyelmed fogja keményen az dolgot megijesztvén Rhédeyt hogy proscibáltatja és jószágát elfoglaltatja nem mer egyebet benne cselekedni hanem megadja.”⁵⁰ Rhédey azonban kitartott Báthory Gábor mellett, július 30-án írta Thurzónak: „minemű kötelességem vagy az Erdélyi Fejedelmhez az váradi tisztemtől soha látja Istenem egyebet nem kívánok, csak az én hitem, tisztességem becsüitem maradjon meg.”⁵¹

⁴⁷ MOL A Thurzó család levéltára E 196 Fasc. 55. №. 15.

⁴⁸ Uo. Fasc. 53. №. 18.

⁴⁹ Uo. Fasc. 54. №. 16.

⁵⁰ Uo. Fasc. 52. №. 14.

⁵¹ Uo. Fasc. 40. №. 20.

Nagy gond volt ez Forgách számára, mert se katona, se zsold, de még követek sem nagyon juthattak be hozzá Várad irányából.⁵² És ahogy fordultak a dolgok, Nagy András elpártolása, a török segítség híre, úgy érezhették meg egyre jobban azt, hogy Váradot nem sikerült elpártoltatni Báthory Gábor mellől. De a zavaros időket a váradiai is megéreztek, szeptember 14-én Segnyey Miklós, a Báthory Gábortól elpártolt hajdúvezér, Thurzó Györgynek javasolja a vár megtámadását, „mert sem pénzük, sem népük nincsen az várakban [Ecsedről is szó van], élésük sincsen, főképpen boruk.”⁵³ Arra, hogy a javaslatot komolyan fontolóra vették volna, nem maradt fenn semmiféle adat, ostromra nem volt lehetőség, így Várad megmaradt Báthory Gábor számára.

Ecsed helyzete más volt, mint a három másik váré. Nem tartozott Erdélyhez, a Magyar Királyság része volt, viszont Báthory Gábor birtoka. Ráadásul Ecsed vára beékelődött a Tiszavidék védelmi rendszerébe, tőle délkeletre a Szamos partján Szatmár, nyugatra Kálló őrizte Magyarország határát és főleg az utóbbinak nagy szerepe volt, vagy lett volna a terület békéjének fenntartásában. Kassáról nézve Ecsed helyzete meglehetősen kényelmetlen volt, de Erdélyből nézve már előnyösnek látszott, mintegy előretolt állás volt Báthory Gábor számára, de baj esetén védelmet is nyújthatott a fejedelem számára a lápvidék szigetén épült vár, ahol jelentős tartalékokat halmozott fel, sőt állítólag még Imreffy is itt tárolta ingó vagyona egy részét. Július elején pedig tervben volt, hogy Báthory ide menekül és innen toboroz csapatokat.⁵⁴ A válságos időnek előestéjén pedig, július 12-én írta Báthory Gábor a vár kapitányának, Csomaközy Péternek, hogy „kegyelmed mindenfelé bizonyos meghitt embereit bocsátván, főképpen az Tiszán túl, elküldöztvén, hol mi vitéz ember vagyon hiton híjja mellénk. Az félő serény vigyázásban legyen, az állapotokat mindenfelé eszébe vevén éjjel-nappal hírekkel tartson bennünket.”⁵⁵

De a történetekben a várnak további szerepe is volt: Báthory Andrást várták. Gábor és Anna féltestvére lengyel anyától született és most tért haza Magyarországra.⁵⁶ Báthory Gábor utasítja az ecsedi kapitányt, hogy válogatott legényeit küldje Somlyóra és kísértesse Ecsedbe, ugyanis itt fog lakni az öccse. Miért nem vette maga mellé? Vagy miért nem maradtak Somlyón? Valószínűleg célszerűbb volt megtámogatni a várat és annak hűségét a féltestvérével? A Báthory család erősen megfogyatkozott az elmúlt század végének zűrzavaros eseményeiben, Báthory Gábornak ez problémát is okozott, próbálta kiépíteni klientúráját, melybe úgy tűnik, féltestvére is beletartozott.

Forgách hadjárata szempontjából fontos lett volna Ecsed megszerzése. Nem csupán katonai szempontból, hanem ha Ecsed, a Báthoryak ősi fészke átáll a király hűségére, lélektani győzelmet is jelentett volna. Itt is, mint a többi vár esetében, az eszközök ugyanazok voltak: kardokat és szavakat egyaránt bevetettek. A várbeliek jószágainak elhajtása, birtokaik zaklatása, illetve levelek írása a várkatonáknak, kapitánynak és Báthory Andrásnak.⁵⁷ Csomaközy július 15-én még az esküjével védekezik, még ennek az eskünek a

---

⁵² MOL A Thurzó család levéltára E 196 Fasc. 55. №. 16.

⁵³ Uo. Fasc. 46. №. 20.

⁵⁴ Uo. Fasc. 50. №. 21.

⁵⁵ Uo. Fasc. 41. №. 7–8.

⁵⁶ Báthory András hazatérése Lengyelországból eddig nem volt ismert.

⁵⁷ MOL A Thurzó család levéltára E 196 Fasc. 40. №. 21., Fasc. 37. №. 19., Fasc. 41. №. 8., Fasc. 96. №. 15.

mását és Báthory Gábor levelét is elküldi Thurzónak.⁵⁸ Végül engedtek a követeléseknek, a nádor augusztus 16-án útra bocsátotta három követét, Bornemissza Miklóst, Topos Bálintot és Gyulay Istvánt. A számukra írt instrukcióban ez áll: „ő kegyeleme Báthory András uram, és az egész vitézlő rend talált meg bennünket ez elmúlt napokban, böcsületes követei által, kiktől ő kegyelmék minékünk, az ő kegyelmék levelek mellett, izenték azt az mielőbbeni requisitiónkra, hogy őkegyelmék kívánván hazájoknak javát és megmaradását, ez mostani felháborodott állapotban, készek volnának, az ő fölsége, mi kegyelmes urunk, királyunk hűségére alá adni magokat.”⁵⁹ Ahhoz, hogy a szerződést megkössék, vagyis Ecsed a király hűségére esküdjön – cserébe pedig Báthory Andrást megerősítsék birtokában – már csak a követeknek kellett megérkezniük. Csakhogy közben Nagy András elpártolt Forgách mellől, hazatért és felültette a hajdúságot. Fennmaradt néhány foglyul ejtett ecsedi vallomása, köztük Witkay Mihályé (annak előtte ő járt követségben Thurzónál), akik egybehangzóan állították, hogy Ecsed átállt volna, de a fellázadt hajdúság miatt a követek nem érkeztek meg Ecsedbe, így „Ecsed csak azon múlt, hogy az hajdúság feltámadott.”⁶⁰

Lippa és Jenő, a két kulcsfontosságú végvár mintegy ütőkártyaként szerepelt Forgách és Thurzó átállásra biztató leveleiben, így Lippa és Jenő kapitányai is ilyen tartalmú leveleket kapott a nádortól. Ezek alapeleme az volt, hogy Báthory Gábor a török segítség fejében a két végvárat átadná a Portának. Ezzel a tettevel Báthory Gábor nyilvánvalóan elárulja a kereszténységet, pogányokhoz áll, így azok, akik hűséget esküdtek neki, már nem kötelesek ezt betartani. Sőt, ha továbbra is kitartanak mellette, ők maguk is a kereszténység árulóivá válnak. Hogy nyomást is gyakoroljanak rájuk, ezzel párhuzamosan az érintettek magyarországi és erdélyi birtokaikat lefoglalták, feldúlták. Így történt ez Lippa és Jenő esetében is. Dengeleghy Mihály, a lippai várkapitány írta augusztus 8-án Thurzó Györgynek: „Nagyságodat ezen is kérjük, hogy az kiknek közülünk az ő Fölsége birodalmában jószágai vadnak, azok ne foglaltassanak el Nagyságodtól, mert immáron is sokan megszorodtanak jószáguknak elfoglaltatása miatt, és marhájuknak elvitele miatt.” És ami Forgáchot illeti, „Nagyságod generális urunknak is írjon, hogy ő Nagyságától ne bántassanak meg jószáginkban, marháinkban.”⁶¹ Dengeleghy Mihály lippai és Petneházy István jenői várkapitányok válasza az elpártolásra biztató levélre frappáns volt. Ők még eddig nem hallottak arról, hogy Báthory Gábor át akarná adni Lippát és Jenőt a töröknek, bár az igaz, hogy török segítséget fog kapni Radul vajda ellen. Ők először azt hitték, Forgách is azért jön Erdélybe, hogy a szerződés értelmében segítséget nyújtson Báthory Gábornak, de ennek éppen az ellenkezője derült ki. Azért megnyugtatták Thurzót, „hogy az mely szép végházakat az mi régi jó hírű nevű eleink sok vérek hullásával megvöttek s mind ez óráig meg is tartottanak az kereszténységnek, mi is azokat valamég az Úristen megtart bennünket fejünk fennállatáig az török nemzetnek nem adjuk.”⁶² Dengeleghy augusztus 8-án írt a nádornak, Petneházy 10-én.⁶³ Feltűnő,

⁵⁸ MOL A Thurzó család levéltára E 196 Fasc. 41. №. 8.

⁵⁹ Uo. Fasc. 94. №. 20.

⁶⁰ Uo. Fasc. 46. №. 4.

⁶¹ Uo. Fasc. 36. №. 11.

⁶² Uo.

⁶³ Uo. Fasc. 41. №. 9.

hogy a két levél szinte szó szerint megegyezik. Vagy közösen döntötték és tárgyalták meg válaszukat, vagy valaki sugallatára írták meg külön-külön. – A kérdésre a későbbiekben még visszatérünk.

Tehát Lippa és Jenő is kitartott Báthory Gábor hűségén. Ez a török miatt jelentett aggasztó gondot. Augusztus első napjaiban nyilvánvalóvá vált, hogy Báthory Gábor segítségre számít a töröktől, és ha ezt megkapja, az Forgách vállalkozása sorsát megpecsételné. Lippa és Jenő jelentősége abban állt, hogy birtoklásukkal – legalábbis ebből az irányból – ennek ellent tudtak volna állni. Ostromra itt sem gondolhattak, de ha nem sikerül őket meggyőzni, végszükség esetére, Forgách azt javasolta Thurzó Györgynek augusztus 2-án, hogy kétezer hajdút fogadjanak fel, hogy Lippa és Jenő felől elállják a török útját.⁶⁴ Sem ez, sem a várak megszerzése nem valósult meg.

A hajdúk és a generális

Idéztük már Thurzó szavait, mit gondolt a hajdúk hűségéről, de Forgáchot nem tudta meggyőzni. Habár a generális sem tette volna tűzbe a kezét értük, remélte, hogy nem fognak ellene fordulni. Azt is említettük, hogy némi óvintézkedésre kérte Thurzót, Tokajon sereggel ügyeljen a hajdúságra. Thurzó ebben már nem segíthetett,⁶⁵ volt már róla szó, hogy Báthory Gábor Váradról és Ecsedről toborozni kezdte a hajdúkat. A két vár környékén a hűségén kitartó hajdúk védelemben álltak és innen sakkban tarthatták a Forgách pártján állókat, akik nem szívesen mentek el Erdélybe, mert házuk, családjuk veszélyben forgott. Ne csodálkozzunk azon, hogy Nagy András csak ezeröttszáz emberével érkezett meg Forgách táborába, Kolozsvárra. Így Báthory Gábornak elemi érdeke volt a hajdúság fellázítása Forgách ellen vagy visszapártoltatása.

Már egészen korán hírek érkeznek Forgáchékhoz a zavarokról. Július 25-én még azt írta a nádornak: „Nagy András az több kapitány emberekkel ide jött mellénk mint azt meghattuk vót neki vagyon másfél ezred magával reméllem hogy mikor azokat felültette akkor esett valami kapdosás, de immár eljöttek onnan és reméllem csendességgel vadnak.”⁶⁶ Forgách reményei nem váltak valóra, öt nappal később már bosszúsan jegyzi meg, hogy „az levélnek elküldésére bátorságos alkalmatosságom nincsen, mert hátunk megett, sok az latráság [latarság] és követ embernek nem jó jámi.”⁶⁷ Augusztus első napjaiban már egyre veszélyesebb a helyzet, főleg Várad környékén gyűltek össze nagyobb csoportok.⁶⁸ Am addig nem volt válságos, amíg Nagy András Forgách mellett állt, ami augusztus 6-ig tartott, melyik nap éjjelén Nagy András beszökött Báthory Gáborhoz Szebenbe.⁶⁹

Az árulás súlyát Thurzó tompítani igyekezett, abban bízott, a többi kapitány kitart mellette. Rákóczi Lajosnak azonnal megígérte Bajom várát, Nagy András fészket, a hajdúknak pedig hírül vitette a zsákmányolás lehetőségét Nagy András birtokain. Másnap,

⁶⁴ MOL A Thurzó család levéltára E 196 Fasc. 54. №. 17.

⁶⁵ Uo. Fasc. 54. №. 16.

⁶⁶ Uo. Fasc. 52. №. 14.

⁶⁷ Uo. Fasc. 55. №. 16.

⁶⁸ Uo. Fasc. 53. №. 18.

⁶⁹ Uo. Fasc. 54. №. 18.

7-én már arra is kéri Thurzót, Segnyeyt küldje rá Bajomra, Nagy Andrásra tűzessen ki vérdíjat, „jó vóna megfogni ígérjen Kegyelmed egy falut az hajdú vitézeknek vagy ezer forintot ha megfogják bizony megfogják”.⁷⁰ Nagy András átállásának kézenfekvő magyarázata, hogy Bosnyák Tamás, királyi hajdúkapitány rátámadt Bajom várára és Nagy András debreceni harmincadjogát is háborgatni kezdte. Hogy ezt miért tette Bosnyák Tamás, nem tudni, de elég volt Nagy Andrásnak, hogy visszapártoljon Báthory Gáborhoz. Nagy András augusztus 30-án Thurzó György levelére válaszolt, azokra, melyekben Thurzó kérdőre vonta árulásáról. A hajdúvezér válasza mély felháborodásról tett tanúbizonyságot és jó adag tiszteletlenség is van benne a nádorral szemben. Az okokat ő is az előbbieken jelölte meg: „Az Kegyelmed egynéhány rendbeli álnok hitegető hamis leveleit minden részeiben láttam és olvastattam, de nem én vagyok az hittelen, hanem ti vattok mert meg sem fogtatok vala s innen mind Bajomt s mind az debreceni harmincadvámot elvetted vala és másnak attad vala hitetek ellen. Az én elválásom Mátyás királytól ez volt.”⁷¹ Az okok gyökerei persze mélyebbre nyúltak. A hajdúság két részre oszlott. Ott voltak a már a kiváltságolt hajdúk, akiknek a jogait Bécsben is elismerték és ott voltak a közéjük szökött jobbágyok. Szó volt róla, célja volt Forgáchnak is, hogy a hajdúság ez utóbbi tagjait felszámolja, visszatérítse régi földesuraihoz, vagy szolgálatába kényszerítse. Nagy András éppen ezek élén állt, ellenfele, Fekete Péter pedig a kiváltságoltak élén.⁷² Ha Nagy András ezen az oldalon marad, saját bázisa érdekei ellen kellett volna ténykednie, ahol ráadásul a rivális kapitányok jobb pozíciókkal is bírtak – Fekete Péter 1611-től Forgách megbízható embere –, tehát idő kérdése volt, mikor kerül kenyértörésre a dolog. A Tisza vidékén eddig is forró volt a levegő, de Nagy András hazatérése végképp lángba borította. Az itteni ügyekkel Forgách nem tudott foglalkozni, a helyzet féken tartása Thurzóra várt, annyiban viszont súlyosan érintette az expedíciót, hogy végleg el volt vágva hátországától.

A kapcsolattartás nehézségei a hátszággal

Egyre nehezebbé vált a levelek ki- és bejuttatása, ahogy a hajdúk fellázadtak. Eleinte is voltak gondok, de azért eljuttottak a levelek a címzetthez. Ezt mutatja az is, hogy a hadjárat elejéről bőven maradt fenn Forgách által írott levél, de ahogy haladunk az időben, már egyre kevesebbet találhatunk. Augusztus 7. után csak szeptember 7-ről maradt egy fenn.

A nádor ugyan megvádolta Forgáchot, hogy miért nem tájékoztatja az eseményekről, ám ebben a főkapitány tényleg ártatlan lehetett. Az utakon Báthory Gábor emberei szinte vadászták a futárokat, hogy mindenféle összeköttetést megszüntessenek Forgách és Magyarország között.⁷³ Ahogy aztán fellángolt a Tiszavidék, egy levél átjuttatása egyenesen lehetetlenné vált. Az a bizonyos szeptember 7-iki utolsó levél sem valamiféle szerencsének vagy a véletlennek köszönhetően jutott Thurzó kezébe, hanem mert Moldván keresztül küldte el Forgách.⁷⁴ Ez viszont lassú volt, a szokásos néhány napos, esetleg egy hetes

⁷⁰ MOL A Thurzó család levéltára E 196 Fasc. 55. №. 17.

⁷¹ Uo. Fasc. 36. №. 10.

⁷² Nyakas Miklós: Báthory Gábor hajdúpolitikája. In: Báthory Gábor és kora, i. m. 327–336. o.

⁷³ MOL A Thurzó család levéltára E 196 Fasc. 54. №. 18.

⁷⁴ Uo. Fasc. 53. №. 19.

kézbesítés helyett október 22-én bontotta fel Thurzó Tokajban, amikor Forgách már rég nem is tartózkodott Erdélyben. Így nem csoda, hogy Magyarországon augusztus közepétől nem igen tudták, mi történik Erdélyben. Széchy Tamás szeptember 6-án kéri Thurzót, „írja meg miben legyen Forgách uram állapotja, mert az sok külön külön féle gonosz hírekben nem tud ember mit gondolni és melyeket elhinni ki egyet, ki mást mond, sőt némelyek azt beszélnek, hogy Forgách uram eljutott volna Lengyelország felé és hogy Radul vajda elállott volna mellőle.”⁷⁵ De Thurzó sem tudhatott többet Széchynél. Október 17-én már ezt írta feleségének: „Az erdélyi állapot felől csak Isten tudgya az minemű hírek folynak, de bizonyos dolog, hogy Erdélyből kijüttek, de merre jönnek ki, azt még nem tudhatjuk.”⁷⁶ Forgáchot elsősorban mégsem ez aggasztotta, inkább katonái fizetlensége. Ha a követek sem tudnak járni, úgy a zsoldot sem tudják rendesen utánaküldeni. A fizetések szállításával Kiss Lukácsot bízta meg Thurzó, aki július 25-én még tudott pénzt vinni Forgáchnak, de később már nem jutott be Erdélybe. Kénytelen volt Szatmár várában vesztegelni hónapokon át.⁷⁷

A pénzre Forgáchnak óriási szüksége lett volna. A hadjárat legelejétől fogva panaszkodik a pénzhányra. Sosem tudtak mindenkinek fizetni, állandóan ígéretet kellett, a fosztogatásokat kénytelen volt elnézni, ami viszont rontotta serege hatékonyságát és tevékenységének megítélését. Jóllehet számottevő hadiesemény nem is történt a hadjárat során, viszont az állandó szökések miatt a sereg létszáma folyamatosan apadt. A fizetlenség már július 30-án súlyos gondokat okozott, Forgách alig tudta megtartani őket: „...az hadnak jó része fizetetlen, ki az vármegyéből áll, hosszú útra jöttek, havok régen eltölt, csak Isten tudja minemű pertuctiókkal tartom őket egy naprul másra itt” – írta Forgách Zsigmond a nádornak.⁷⁸ A szökések pótlására ekkor kétezer fős utánpótlást kért, ez a szám augusztus 2-ra háromezer főre,⁷⁹ szeptember 7-re már négyezer főre emelkedett.⁸⁰ Forgáchnak többször kellett lázadással, elvonulásokkal szembenéznie. A zsoldra nemcsak a szász városoktól kért pénzt és saját birtokait is hajlandó volt lekötni fedezet gyanánt.⁸¹ A katonák szökési kedvét ráadásul az is növelte, hogy míg ők Erdélyben vannak, otthonaikat a hajdúk dúlták.

Az igazsághoz hozzátartozik még valami, amiről Forgách nem szívesen beszél. Katonái a hadjárattal, különösen az Erdély ellen vonulással nem szimpatizáltak, leginkább a vármegyék hadai és a portális hadak, akiket Eperjesen a hajdúk ellen ültették fel, ahol nem volt szó arról, hogy Erdélybe menjenek. Ez a momentum átvezet a hadjárat politikai kudarcához, mert nem csak saját katonái, de Erdély rendjei körében sem volt népszerű a hadjárat.

---

⁷⁵ MOL A Thurzó család levéltára E 196 Fasc. 49. №. 13.

⁷⁶ Bethlenfalvi gróf Thurzó György levelei nejéhez Czobor-Szent-Mihályi Czobor Erzsébethez. 1–2. köt. Budapest, 1876. DLXX. levél; DLXXX. levél. II. köt. 294. o.

⁷⁷ MOL A Thurzó család levéltára E 196 Fasc. 44. №. 8., Fasc. 39. №. 6., Fasc. 42. №. 21.

⁷⁸ Uo. Fasc. 55. №. 16.

⁷⁹ Uo. Fasc. 54. №. 17.

⁸⁰ Uo. Fasc. 53. №. 19.

⁸¹ Uo.

Az expedíció politikai fogadtatása

Egy ilyen kis létszámú, nem kellőképpen felszerelt hadsereggel elindulni nagy kockázat volt, pláne úgy, hogy a hátát sem biztosította kellőképpen. Mellette szólott, hogy Báthory Gábor vereséget szenvedett serege elpusztult. Ha sikerül hadat gyűjtenie, ekkora erővel nem tudják Erdélyt elfoglalni. Ezt Forgách is elismerte.⁸² Abban bízott, hogy rá tudja kényszeríteni az erdélyi országgyűlést Báthory letételére, már ha egyáltalán össze tud hívni egy országgyűlést. Ehhez megfelelő politikai előkészítésre vagy állapotokra lett volna szükség, ami azonban nem teljesült.

Báthory Gábor a széki merénylet után éppen a politikai elit Bécshez kötődő részét semmisítette meg, így Forgách nemigen számíthatott érdemi támogatásra a nemesség körében. Voltak persze átállók, de súlyuk elenyészett a Báthory pártján maradókéhoz képest. Ilyen volt Sarmasághy Zsigmond, akinek a történetekben játszott szerepét Jassziból, Moldvából küldött levele világítja meg, amit a nádornak írt október 27-én.⁸³ Ahogy Forgách Erdélybe érkezett, Sarmasághy megkapta Forgách és Thurzó leveleit, melyben az átállásra biztatják. Ezeket rögtön továbbküldte és másokat is arra biztatott, hogy térjenek Mátyás hűségére. Báthorynak viszont elég hatalma volt ahhoz, hogy megtorolja az ilyen cselekedeteket. Sarmasághyn rajtaütöttek, családját és háza népét fogságba vetették, ő maga pedig gyalogszerrel, egy dolmányban és egy szablyával a kezében menekült az erdőkön keresztül. Így érkezett meg Medgyesre, Forgách táborába. Ha Báthory Gábor meg tudta akadályozni az ilyen pártütéseket, az azt is jelenti, nem volt sok táptalaja Forgách reményeinek. Valóban, Sarmasághyn kívül csak Kemény Boldizsár, Petki János csatlakozott az expedícióhoz. A többi erdélyi, akik Forgách táborában voltak, mint Sennyei Pongrác, és Kornis Zsigmond, már korábban elmenekültek Erdélyből, ahol számottevő súlyuk már nem volt, Forgáchék viszont az ő elmondásukból ismerték az erdélyiek érzéseit Báthoryval szemben, ami nem feltétlenül tükrözte a valóságot, annál inkább reményeiket.

Egyvalaki szerepe nem tisztázott, mégpedig Bethlen Gáboré, nem egyértelmű, hogy már ekkor elpártolt volna Báthory Gábor mellől. A kérdéssel főleg Nagy László és Angyal Dávid foglalkozott, Nagy László szerint Bethlen már ekkor elárulta Báthoryt, Angyal szerint még kitartott a fejedelem mellett.⁸⁴ Annyi bizonyos, hogy Bethlen járt Forgách táborában és a főkapitány biztos volt Bethlen átállását illetően. „Ha elment Nagy András hozzánk állott Bethlen Gábor ki nagyobb Nagy Andrásnál” – írta a generális augusztus 7-én.⁸⁵ Előző napon írt leveléből a részleteket is megtudhatjuk. Bethlen a megerősítést kérte minden javában, már csak Thurzónak kellett kieszközölnie az ügyet a királynál. Cserébe Bethlen ígérte, megszerzi Lippát és Jenőt. Ezen felül Forgách még azt is remélte, hogy Báthory így elesik a török segítségtől, utolsó reményétől, „minthogy ez [Bethlenről van szó] ki abban fő praktikus volt elállott mellőle, nem vélem hogy az török segítséghez bízhassék immáron.”⁸⁶ Bethlen a részletekbe is beavatta Forgáchot, Báthory

⁸² MOL A Thurzó család levéltára E 196 Fasc. 54. №. 17.

⁸³ Uo. Fasc. 94. №. 22.

⁸⁴ *Angyal*: i. m. 117. o.

⁸⁵ MOL A Thurzó család levéltára E 196 Fasc. 55. №. 17.

⁸⁶ Uo. Fasc. 54. №. 18.

Gábor tizenhatezer törököt vár, ezek Szolnok felől támadnának a hajdúságra, hogy elvágják Forgáchot. Ez fontos információ volt, ennyit áldozott volna azért, hogy Forgáchot hitegesse? Vagy csupán olyat mondott, ami egyértelmű volt, csak a generális nem jött rá? Hiszen amíg a hajdúság a főkapitány mellett áll, a török támadás innen a legcélszerűbb. Vagy Bethlen be akarta magát biztosítani Báthory bukására? Ha mégis elpártolt volna, mire számíthatott a törökös Bethlen egy Habsburg orientációjú politikai táborban? Kérdések, melyekre forrásaink sajnos nem adnak választ, csak annyi bizonyos, hogy Bethlen itt járt és Forgách biztos volt Bethlent illetően. Továbbá még az, hogy Bethlen ezután semmit sem tett Forgách érdekében. A táborból Lippára és Jenőre távozott,⁸⁷ de nem nyerte meg őket a generális számára. Sőt, a két vár kapitányai pont egy brilliánsan megfogalmazott elutasító levelet írtak a nádornak, melyekről volt már szó. Ha Bethlen idejött, akkor része lehetett a két levél megírásában, hacsak nem ő diktálta őket. Augusztus 7-én már biztosan elhagyta Forgách táborát és 6-án sem valószínű, hogy még ott volt. A két levél pedig 8-án és 10-én kelt, tehát Bethlen már itt tartózkodhatott. Innen pedig ment tovább Temesvárra. Mindez pusztán feltételezés, de véleményem szerint nem elképzelhetetlen, akkor ez azt mutatná, Bethlen remélt árulása Forgách táborának kapuin túl nem tarthatott sokáig.

A sok fosztogatás, dúlás nem használt Forgáchnak, még Thurzó is panaszkodott miatta.⁸⁸ A székelység megnyerését is hasonló tényezők hátráltatták, csak éppen itt nem Forgách, hanem Radul vajda volt a hibás. Báthory Gábornak tudatos és jól felépített székelypolitikája volt,⁸⁹ az ifjú fejedelem kitartó bázisra számíthatott közöttük. A székelyek kísérték a havasalföldi hadjáratra is, ahol ők sem vetették meg a prédát és ezt Radul nem felejtette el nekik. A székelyek sejtették ezt, tartottak a vajdától, aki miután elfogyott a zsoldravaló pénze, a Székelyföldön akarta kárpótolni katonáit. Így viszont a székelyek még inkább kitartottak Báthory mellett. Ezek után ne csodálkozzunk azon, hogy a Thurzó pátenlevelét vivő Bedő Istvánt megkötözve Görgény várába küldték, majd felfegyverkezve indultak a fejedelem táborába.⁹⁰

Végül a szászokról csak annyit, hogy ugyan Forgách és Radul is számíthatott rájuk, ez egy jól megszervezett és felszerelt hadjárat során hathatós segítség lett volna, ám támogatásuk ez esetben a sikerhez önmagában kevésnek bizonyult. A szászok hagyományos szövetségese volt Bécs, így nem csoda, hogy Radullal is jó kapcsolatokat ápoltak. Volt már szó róla eddig is, hogy nagyon fontos szerepe volt a vajdának, az ő és Forgách hadjárata nem véletlen egybeesés, hanem egy összehangolt terv része volt. Ő kezdte meg a támadást Báthory ellen, Forgách kizárólag akkor indulhatott el, miután megjött a hír a brassói csatáról. Ha ez elmaradt volna, Forgáchot valószínűleg nem engedik tovább. Mindennek szervezője Cesare Gallo volt, az udvar diplomatája, aki Radullal tartotta a kapcsolatot. Forgáchnak nagy szüksége lett volna rá, hogy Radullal egyezkedjen. Még a szebeni egyesülés előtt írta: „Radul vajdát halljuk hogy Fogarasnál volna, egynéhányszor írtam neki hogy onnan közelebb jöjjön Szeben felé. Sem én, sem Isten, nem tudom mit

---

⁸⁷ MOL A Thurzó család levéltára E 196 Fasc. 55. №. 17.

⁸⁸ Uo. Fasc. 54. №. 18.

⁸⁹ *Balogh Judit*: A székely társadalom Báthory Gábor korában. In: Báthory Gábor és kora, i. m. 153–174. o.

⁹⁰ MOL A Thurzó család levéltára E 196 Fasc. 53. №. 19.

akar.”⁹¹ Cesare Gallo érkezését Forgách hiába hiányolta, sürgette, a feltámadott hajdúság miatt a diplomata kénytelen volt Kis Lukács társaságában Szatmárott vesztegelni.

Végül persze sikerült az egyesülés a havasalföldi vajda seregével. Ezzel visszajutottunk az események menetéhez, melynek felvázolása már csak áttekintő jellegű lesz, lévén ez a rész a jobban ismert, másrészt az itt részletezett problémák miatt sok esélye nem volt Forgáchnak.

A hadjárat vége

Szeben alatt egyesült tehát Forgách és Radul serege. Megkezdték a város ostromát, ami Erdély egyik legjobban erősített helysége volt és Báthory Gábor is külön megerősítette, majd nagy számú katonát helyezett el benne. Az ostromlók ostromfelszereléssel nem rendelkeztek, az ostrom nem volt több a város szellős körülzárásánál, ami ráadásul nem is volt túl hatékony. Gyakorlatilag bárki ki-be járhatott Szebenbe. A sikertelen ostrom miatt tárgyalni próbáltak Báthoryval. Bécs szokásos ajánlatát, Oppelnt kínálták fel a lemondásért cserébe, ezt Báthory nem fogadta el. Mivel eredményt nem értek el, elvonultak. Augusztus 24-én Medgyesén ütöttek tábor. Az utolsó kísérlete Forgáchnak, hogy megnyerje magának az Erdélyi rendeket, itt történt. Másnapra gyűlést hirdettek, de olyan kevesen jelentek meg, hogy még látszólagos sikerként sem lehetett felmutatni a hamvába holt országgyűlést. Ekkorra már a török segítség egyre realisabb veszélyt jelentett. A vajda azt javasolta, menjenek Brassó felé, ebben célja nem volt más, minthogy a közelgő török csapatok előtt akart visszatérni Havasföldre, hátha meg tudja védeni országát. Forgách ezt nem látta, készségesen követte a vajdát. Útjuk során földúlták a Székelyföldet, majd Brassó alá érkeztek. A várostól sikerült némi pénzt szerezni, így csillapítani tudta lázongó katonáit. Báthory Gábor közben elhagyta Szebent és szépen gyarapodó seregével a betolakodók után indult. Összecsapásra már nem került sor, Radul és Forgách a közelgő török csapatok hírére elhagyta Erdélyt szeptember 16-án Töröcsvárnál. Forgách még egyszer Báthory ellen akart indulni, de katonái megfenyegették, hogy megkötik és elküldik Báthory Gábornak, mire a generális végleg belenyugodott a kivonulásba.

Felmerül a kérdés, mennyiben járult hozzá Forgách kudarcához a török beavatkozás. Tulajdonképpen már a török megérkezése előtt eldőlt a hadjárat kimenetele, csak éppen csatára nem került sor. Már nagyon korán számítani lehetett a törökre, Forgáchot ez különösebben nem aggasztotta, abban bízhatott, mire megindulnának, Báthoryt már megfosztja trónjától. A fejedelem Rhédeynek írt július 23-án Szebenből egy levelet, melynek alapján valószínűsíthető, hogy már ekkor megkapja a segítséget. „Akarok Kegyelmednek értésére adni, hogy ím az nagy tatár kán követét, és az Omer pasa fővezérét szinte mostan bocsátok el innét, kiktől most is megértjük, hogy mindjárt tízezer tatárt bocsásanak ide mellénk, de ez előtt is, régen érette küldtünk, azokat is minden órában várjuk. A székelyek is mind készen táborban vagyunk s az hűséget hozzánk megtartják egyéb fizetett hadaink is vannak. Azért intjük Kegyelmedet s hadjuk is hogy az oda ki való hadainkat sietesse Kegyelmed ide be hozzánk éjjel nappal.”⁹² (A levél folytatása érdekes mo-

⁹¹ MOL A Thurzó család levéltára E 196 Fasc. 54. №. 18.

⁹² Uo. Fasc. 93. №. 5.

mentuma a zavaros időknek, György deák, a fejedelem titkára megszökött mellőle és a pecsétjét is magával vitte.) Ez a levél is alátámasztja Nagy László feltevését, miszerint nem Bethlen szerzett török segédcapatokat, az már jóval korábban eldőlt, minthogy Bethlen elment volna a törökhöz.⁹³ A levélben Báthory Gábor hangja bizakodó. Energiusan és mesterien vezényelte le az eseményeket, pontosan tudta, mit kell tennie.

Bécsben a következő lehetett a terv. A szövetséges Radul vajda visszatér Havasalföldre és támadást indít Báthory ellen. Radult támogatják a szász városok, tapasztalt hadvezér, jó esélye van a sikerre. Közben Forgáchot elindítják a hajdúság ellen. Erre mindenképpen szükség van, ha Erdélybe megy, ha nem, a hajdúkérdést meg kellett oldani. Ha Radul legyőzné Báthoryt, Forgách is megindulhat. Amíg erről híreket nem kaptak, Forgách nem is mehetett Erdélybe. Báthory csatát vesztetten, társadalmi támogatás nélkül fog maradni, így könnyűszerrel, egy kisebb hadsereggel megszerzik Erdélyt. Ebből kifolyólag a végvárok elfoglalása is felesleges, egy új fejedelmválasztással szükségtelen költséges ostromokba bonyolódni. Igen ám, de volt két gyenge pont. A hajdúk és Báthory Gábor támogatottsága. Ha ez a két feltétel nem teljesül, ekkora erővel óriási szerencsére lett volna szükség Erdély elfoglalásához. Hiába nyomult Szebenig Forgách és egyesült Radullal, mögötte az erdélyi végvárok kitarítottak Báthory Gábor hűségén. Báthory ezt ki is használta, Váradról és Ecsedről azon nyomban toborozni kezdett a hajdúság körében, zavart keltett Forgách háta mögött, végül sikerült Nagy Andrászt visszaállítani maga mögé, amivel szinte az egész hajdúság fellázadt. Így Forgách bennrekedt Erdélyben. Báthory Gábor nagyszerűen kihasználta mindezt, bevetett mindent, amivel Forgách ellen lehetett hangolni. A „testvér-haza” támadása Erdélyre pusztító hódító szándékból, vallási színt lehetett belevinni, Forgách és több katolikus főúr támadása a protestánsok ellen. Ráadásul a Habsburg uralom lehetősége Erdélyben Bastát jutatta az emberek eszébe. Forgách teljes politikai kudarcot szenvedett, úgy állt Erdély földjén, hogy ott semmiféle támogatásra sem számíthatott, de immáron hazulról sem, a hajdúság és az erdélyi végvárok miatt. Utánpótlás és pénz nélkül egy lázongó hadsereggel nem sok esélye volt. Ami Szeben ostroma után történt, inkább rögtönzések sora, mint egy átgondolt terv része volt, egy kudarcra ítélt gyűlés Medgyesen, a Székelyföld feldúlása, majd Brassó felé vonulás. Egyik sem kecsegtetett túl sok reménnyel. Már csak idő kérdése volt egy vereség, amit a közelgő török hírére nem vártak meg, hanem kivonultak.

Ami hátramaradt Forgách számára, az a végjáték. A vajda Töröcsvárról Moldvába vonult, Havasalföldre már nem mehetett, a török visszaültette vetélytársát, Mihnea Radult. Így Lengyelország felé vette útját. Innen Bécsbe ment, ahol kegyelemkenyéren töltötte el élete hátralévő napjait. Forgách a moldvai hegyeken kísérelte meg a hazatérést. Egy máramarosi születésű szatmári katonája és egy kalugyer bíztatták erre, azt állítva, ismerik jól az utat. Miután tíz napig bolyongtak a kietlen havasokon és a vezetőjük is megszökött, nyilvánvalóvá vált, hogy eltévedtek. Ekkor már október volt és a hegyekben korán jön a hideg. A táj ráadásul lakatlan, zord, felszerelésük nagy részét az erdélyi kivonuláskor elhagyták. Elcsigázva a hidegtől és az éhségtől – Forgáchot sokáig gúnyolták a lómájéjéssel – nagy nehezen Szucsavába, innen a lengyel határra jutottak, ahonnan már hazafelé vehették az irányt. Forgách november 19-én vonult be Kassára. Diadalmenet helyett „az erdélyi bujdosás után Lengyelországon által jövén, Kassára haza érkezik

---

⁹³ Nagy: i. m. 206. o.

nagy kárával és hadának rút zsíros ködmönös voltával. Kassára bėjőve hadastul, kopják nélkül, trombitálás és dobolás nélkül. Ez dolognak csudájára minden rendbeli emberek és gyermekek futnak vala.”⁹⁴

Összegzés

Forgách Zsigmond hadjárata nem volt eleve kudarcra ítélve, jól összehangolt támadásként szervezték meg, melynek egyik kulcsa Radul vajda támadása volt. Az ő sikere esetén indulhattak csak a magyarországi hadak Erdélybe, amíg a várt döntő csatáról nem kaptak híreket, addig csupán a hajdúság támasztotta zavarokat oldhatták meg a Tisza vidéken. Úgy számoltak, a katonai erejétől megfosztott Báthory mellől Erdély elpártol, Forgách serege pedig arra elég lesz, hogy kikényszerítse Báthory letételét. Így számottevő erő bevetése nélkül, ami a török békét veszélyeztette volna, sikerülhet Erdély megszerzése. Azonban politikailag Erdélyben nem volt alkalmas a terep egy ilyen hatalomváltáshoz, Báthory támogatottsága jóval erősebb volt, katonailag pedig az akció sikere kétes volt. Báthory Gábor mesterien használta ki az expedíciós sereg nehézségeit. A hadjáratot lezáró tokaji béke után megkezdődött Báthory Gábor és a Magyar Királyság közeledése egymáshoz. A fejedelemmel szemben továbbra is ott álltak a fellázadt szászok. A török befolyás is egyre szorongatóbb lett, Báthory ellenségei, a szászok, az ellene forduló Géczy András, majd Bethlen Gábor a Porta segítségével akarták megbuktatni fejedelmüket. Ebből a szorításból Báthory Bécs irányába próbált szabadulni. Ám míg a Habsburg szorításból török segítséggel kiszabadult, most a török szorítás ellen Bécs segítsége kevésnek bizonyult. Ezt igazolta a következő majdnem két esztendő, mely végül Báthory Gábor bukását és meggyilkolását hozta 1613 októberében.

---

⁹⁴ Sepsi Laczkó Máté Krónikája és emékezetre méltó hazai dolgoknak rövid megjegyzései 1521–1624. In: Erdélyi történelmi adatok. Szerk.: *Mikó Imre*. Kolozsvár, 1858. 131. o.

Péter Vörös

ZSIGMOND FORGÁCH'S EXPEDITION TO TRANSYLVANIA IN 1611

Summary

The paper presents Zsigmond Forgách's military campaign to Transylvania in 1611, relying mainly on the abundant but hitherto unused document at the Thurzó Archives. The paper endeavours to answer the question why a campaign, lead by Zsigmond Forgách, was launched against Gábor Báthory, although it promised little military success, why they saw a chance to win, and why this campaign ended in defeat eventually.

The first part of the paper describes the events leading to 1611, the deepening conflicts between the Kingdom of Hungary and Transylvania, then goes on to present the composition of Zsigmond Forgách's army, the causes and the first part of the campaign.

Later on, we are acquainted with the factors which eventually lead to the failure of the campaign against Gábor Báthory. We are given a detailed account of the difficulties caused by the lack of border fortresses, the Hajdú soldiers, and by the lack of supply. All these, coupled with the lack of sufficient political support, decided the fate of the campaign.

Péter Vörös

LA CAMPAGNE DE TRANSYLVANIE DE 1611 DE ZSIGMOND FORGACH

Résumé

L'étude présente la campagne de Transylvanie de 1611 de Zsigmond Forgách principalement sur la base des sources conservées en grand nombre dans les archives de Thurzó qui n'ont pas encore été exploitées. L'étude cherche à répondre à la question de savoir pourquoi cette campagne menée par Zsigmond Forgách fut lancée contre Gábor Báthory alors qu'elle avait peu de chance d'aboutir, pourquoi ils croyaient tout de même en la victoire et pourquoi l'entreprise s'est soldée par un échec. La première partie de l'étude examine les événements d'avant 1611, l'aggravation du conflit entre le Royaume de Hongrie et la Transylvanie avant de présenter la composition de l'armée de Zsigmond Forgách, les raisons et la première période de la campagne.

Par la suite, les lecteurs connaîtront les facteurs qui contribuèrent à l'échec de l'offensive contre Gábor Báthory. L'étude parle en détail des difficultés que posaient les places fortes des confins, les haïdouks et le manque d'approvisionnement qui déterminèrent le sort de la campagne faute de soutien politique suffisant.

Péter Vörös

DIE SIEBENBÜRGISCHE EXPEDITION VON ZSIGMOND FORGÁCH IM JAHRE 1611

Resümee

Die Studie stellt den Siebenbürgischen Feldzug von Zsigmond Forgách im Jahre 1611 vor, und zwar in erster Linie auf Grund des reichhaltigen, bisher jedoch nicht ausgenutzten Quellenmaterials, das im Thurzó-Archiv erhalten geblieben ist. Die Studie versucht eine Antwort auf die Fragen

zu geben, warum unter der Leitung von Zsigmond Forgách ein in militärischem Sinne nicht Erfolg versprechender Feldzug gegen Gábor Báthory eingeleitet wurde, warum man doch Chancen auf einen Sieg sah und warum die Unternehmung mit einer Niederlage endete.

Der erste Teil der Studie gibt einen Überblick über die Ereignisse, die zum Jahr 1611 geführt haben, über die Vertiefung der Gegensätze zwischen dem Königreich Ungarn und Siebenbürgen. Anschließend gibt sie die Zusammensetzung des Heeres von Zsigmond Forgách kund und beschreibt die Gründe für und den ersten Teil des Feldzugs.

Im Weiteren können wir erfahren, welchen Faktoren zu verdanken ist, dass der Angriff gegen Gábor Báthory schließlich doch scheiterte. Die Studie schreibt ausführlich über die Schwierigkeiten, die auf den Mangel an Grenzfestungen, Haiducken und Nachschub zurückzuführen sind, die mangels einer entsprechenden politischen Unterstützung über das Schicksal des Feldzuges entschieden.

Петер Вёрёш

ТРАНСИЛЬВАНСКАЯ ЭКСПЕДИЦИЯ ЖИГМОНДА ФОРГАЧ В 1611 ГОДУ

Резюме

В статье описывается трансильванская военная кампания Жигмонда Форгач в 1611 году на основании сохранившихся в архиве Турцо обильных, но оставшихся невостребованными до сего времени, материалов источников. Автор статьи пытается дать ответ на вопрос о том, зачем был начат против Габо́ра Батори этот военный поход, не обещавший никакого успеха, почему считали, что эта военная экспедиция закончится победой, и почему же она завершилась провалом.

В первой части статьи дается обзор событий, предшествовавших 1611 году, углубления противоречий между Венгерским Королевством и Трансильванией, затем автор описывает состав армии Жигмонда Форгач, исследует причины её и первую часть кампании.

В продолжении описания кампании мы сможем узнать| почему потерпели поражение против Габо́ра Батори. Автор детально останавливается на положении оконечных крепостей, на роли гайдуков и трудностях, причиненных отсутствием пополнения, которые вследствие отсутствия необходимой политической поддержки решили судьбу этой кампании.

A HÓDOLTSÁGI PASÁK AZ OSMÁN BELPOLITIKA FORGATAGÁBAN (1657–1665)*

Az Oszmán Birodalomra s azon belül a hódoltságra is hajlamosak vagyunk egységes egészként gondolni, melyet egyetlen, megfellebbezhetetlen központi akarat irányít. Bár a szultán vagy később a nagyvezír valóban élet és halál ura volt, a birodalom sorsát gyakran az egymással késhegyig menő küzdelmet folytató hatalmi csoportosulások harca határozta meg. A főváros küzdelmei azután végigrezonáltak a birodalmon, s a végeken – így a magyar végeken – is megmutatkoztak: gyakran itt is egymással marakodó táborok harcának lehetünk tanúi, ha figyelmesen olvassuk forrásainkat. E küzdelmek komolyan kihatottak a megmaradt Magyar Királyság életére, s még jobban meghatározták a vazallus Erdély történetét, amelynek fejedelme tulajdonképpen az oszmán belpolitikai játszmák nem is olyan csekély súlyú szereplője volt.¹ A hódoltsági oszmán elitben többnyire a nagy hadjáratok hoztak komoly belső átrendeződéseket: a már megmelegedett helyi vezetők ilyenkor cserélődtek le. A változások különböző erejűek voltak, a XVII. század közepén elementárisak: a régiek közül alig maradt valaki. Mielőtt II. Rákóczi György a magyar végekre irányította az új nagyvezír, Köprülü Mehmed figyelmét, viszonylag békés viszonyok uralkodtak, 1657 után azonban felgyorsultak az események.

A Köprülü-korszakot, amely kétségtelenül a XVII. század nagy sikertörténeteként értékelhető, hajlamosak vagyunk a birodalom újabb felvirágzásával és pozícióinak megerősödésével azonosítani. Nem szabad azonban elfeledkeznünk arról, hogy nem egy csapásra, mintegy varázsütésre változott meg az oszmán állam helyzete: Köprülü Mehmednek keményen meg kellett küzdeni azért, hogy fia szilárdabb pozíciókat mondhasson a magáénak. Amikor 1656. szeptember 15-én átvette a hatalmat, kevesen hittek benne, a többség úgy vélte, hogy egy lesz a kor gyorsan változó nagyvezírei közül, végtevére is közel 80 éves volt, átlagos, jelentősebb tetteket nélkülöző pályát tudhatott magáénak, s nem épült körülötte komolyabb politikai tábor sem. Miután nekilátott nagyralátó tervei megvalósításának, többször is kevesen múlt, hogy nem jutott elődei sorsára. Alig kapta meg a nagyvezíri pecsétet, azonnal konfliktusba került a század közepének meghatározó – ortodox muszlim – vallási csoportjával, a Kádizádelikkel.² Hatalmi törekvéseit nem nézték jó szemmel a szultáni szeráj agái és a vidéki előkelők sem, s már 1657 elején szembe kellett néznie az udvari szpáhik felkelésével is. Mindehhez járult a velencei flotta blokádja a Dardanelláknál és egy önállósodó vazallus északon: II. Rákóczi György.

Mehmed pasa helyzete tehát korántsem tűnt könnyűnek – ennél kevesebb is elég lehetett volna a bukáshoz. Az isztambuli nehézségeken kemény kézzel és szigorral lett úrrá: egymást érték a személycserék, a leváltások, a száműzések. Hogy új szelek fújnak, akkor tudatosodott az udvari emberek körében, amikor a Bozdzaadát feladó Abaza Ah-

---

* A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült, eredendő célja Evlia cselebi magyarországi utazásainak jobb megértése volt. Különös hálával tartozom B. Szabó Jánosnak, akivel a témáról rengeteget beszélgettem, s aki számos ötlettel és adattal segítette a tanulmány elkészítését.

¹ A kérdéstről Bethlen Gábor kapcsán már írtam: *Sudár* 2008.

² *Zilfi* 1986. 262–263. o.

med pasát annak dacára is kivégezték, hogy a nagyvezírt hatalomba segítő Turhán szultán pártfogoltja volt.³ Köprülünek azután 1657 nyarán nagy áldozatok árán sikerült áttörnie a velencei blokádot.⁴ Ez egyfelől megnövelte a tekintélyét, másrészt újabb személycserékre kínált lehetőséget: a megingók az életükkel fizettek. A tengeri győzelemmel szinte egyszerre megoldódni látszott az erdélyi ügy is: 1657. július 31-én a magyar sereg javát a tatárok elfogták Lengyelországban, november 2-án pedig szultáni parancsra lemondatták II. Rákóczi Györgyöt, helyére Rhédey Ferenc került.

A nagyvezír tehát minden fronton sikereket ért el, belső ellenzékét pedig leverte; többé-kevésbé biztonságban érezhette magát, s úgy vélte, fordíthat a Velencével vívott háború menetén: ő kívánt támadni, mégpedig szárazföldi úton, Dalmácián át. A hadjárat előkészítését már 1657 végén megkezdték. Ebbe a tervbe szólt bele II. Rákóczi György 1658 januári visszatérése, hiszen ezzel nyíltan szembeszállt a Fényes Portával, s egyúttal a hadművelet hátszágát is veszélyeztette. Köprülü úgy gondolta, hogy a kérdést a helyi erők fogják megoldani: keletről a tatárok, délről a szilisztrai pasa és a havasalföldiek, nyugatról pedig a budai beglerbég együttes támadása minden bizonnyal elsöpri Rákóczit. Nem így történt, a tatárok késlekedtek, Kenán budai pasa pedig vereséget szenvedett Pálulésnél. Az erdélyi fejedelem tehát ismét keresztülhúzta a nagyvezír számításait, aki kénytelen volt dalmáciai terveit elejteni és Erdély ellen fordulni. Ekkor érte a következő súlyos csapás: a hadjáratra gyülekező anatóliai csapatok Abaza Haszan pasa vezetésével ellene fordultak, a szultántól új nagyvezír kinevezését és Köprülü megöletését követelték. A birodalom keménykezü újjászervezése most bosszulta meg magát, az elégedetlenség felszínre tört. Mehmednek tehát Jenő bevételével félbe kellett szakítania a hadjáratot, s lóhalálában sietett vissza élete és tisztsége megmentésére. Bár Isztambulban sikerrel járt és Erdély elpusztult, de Rákóczi megint csak kicsúszott a kezéből: a fejedelemségben továbbra sem állt helyre a nyugalom.⁵

Köprülü Mehmed lélektanilag is nehéz helyzetbe került: korábban a magyar végeket afféle távoli végvidékként, száműzetési helyként hasznosította – ide kerültek politikai ellenfelei. Most rájuk kellett hagynia Erdély ügyét: ha győznek, az ő tekintélyük növekszik, ha veszítenek, a birodalomé és persze a nagyvezíré csökken. (Az első változat valószínűleg, a lényegében száműzött Szejdi Ahmednek sikerült az, ami Kenán budai pasának és Köprülü Mehmednek nem: véglegesen legyőzte Rákóczit.) A kialakult helyzet megoldása meglehetősen sokba került a nagyvezírnek: egyik legmegbízhatóbb emberét, Kösze Ali pasát kellett hosszú időre a végvidékre küldenie. E lépés megint csak azt bizonyítja, hogy mennyire súlyos problémának tekintette Köprülü Mehmed az erdélyi ügyet.

A nagyvezír hódoltsági politikájában talán 1660 lehetett a fordulat éve. Addig minden problémájával együtt egy távoli határvidékként tekintett rá, utána viszont egyre fontosabb területként: újabb és újabb megbízható embereit küldte ide – politikáját fia is folytatta. Ennek következtében erősen átrendeződött a hódoltsági oszmán politikai elit.

Itt kell megemlítenünk, hogy az oszmán elit életét kvázi etnikai feszültségek is terheltek: úgy tűnik egy kaukázusi és egy balkáni lobby vetélkedett a hatalomért.⁶ Mehmed

³ Köprülü hatalomra kerülésére: *Uzunçarşılı* 1995. III/1. 367–375. o.

⁴ 1657. július 17–19. *Eickhoff* 2010. 145–157. o.

⁵ Köprülü terveire és az 1658. évi eseményekre: *B. Szabó* 2001.

⁶ *Kunt* 1974.

pasa ugyan a közép-anatóliai Köprü faluról nyerte a nevét – itt volt családi fészke is –, de Albániában született, s származását mindig is szem előtt tartotta. Kevésbé meglepő, hogy bizalmasai között leginkább balkániakat találunk.

A következőkben az 1657–1665 közötti időszak jelentősebb hódoltsági vezetőinek az életrajzát tekintjük át. Ez az időszak a nagy hadjáratok kora, egyben a Köprülü-korszak első része is. Végpontját a vasvári béke ratifikálása és a partiumi háborúskodások lezárta jelöli ki. Ebben az időszakban rengeteg oszmán főember fordult meg a magyar végeken, hiszen öt birodalmi hadjáratot vezettek ide: hármat Köprülü Mehmed és fia, Fázil Ahmed nagyvezírek (1658, 1663, 1664), kettőt pedig Kösze Ali pasa szerdár (1660, 1661). Ekkor a birodalom jelentős része megmozdult, a távoli Aleppóból és Adanából is jöttek csapatok. Minden főemberrel mégsem foglalkozunk, csak azokkal, akik valamilyen tartomány irányítását intézték. Ők egészen másképp állhattak hozzá a térséghez, mint a hadjáratokban részt vevő többi társuk: míg azoknak e hely csak ideiglenes tartózkodási pont, közömbös hadszíntér volt, ezeknek – kényszerű vagy választott – lakóhely, ahol családjuk élt, s ahol akár komolyabb gazdasági bázis létrehozására is törekedtek. Ők a helyiek. Mint majd látni fogjuk, néhányuk csak egy-két évet töltött itt, mások azonban megtelepedtek a térségben.

Tanulmányunk nem titkolt célja a hódoltsági oszmán előkelők jobb megismertetése, minthogy tapasztalataink szerint rengeteg tévedés lelhető fel a tudományos és az ismeretterjesztő irodalomban egyaránt – ami persze aligha róható fel az oszmanisztikával nem foglalkozó kutatóknak. Az életrajzok vizsgálata megmutatja a helyi elit kapcsolatrendszerét is, amely számos ponton érthetőbbé teheti a magyar történelemből jól ismert eseményeket.

A hullócsilag: Muszáhib Fazlí pasa

A Boszniából származó⁷ Fazlí az udvarban nevelkedett, sziláhdár aga lett, s a szultán *muszáhibja* (társalkodója). Felemelkedése egyértelműen a hercegovinai származású Szálih pasa nagyvezír idejéhez köthető: ekkor lesz másodvezír (1646. január 27.) és szultáni vő is: megkapja Ibrahim szultán négyéves leányát, Fatimát.⁸ 1647 nyarán azután *kapudánná* (tengernagy) emelkedik. Pártfogójának bukása és Hezárpáre Ahmed nagyvezíri kinevezése egy pillanatra megingatja pályáját: minden bizonnyal az eltávolítás céljával nevezik ki Budára, de két nap múlva mégis visszarendelik tengernagynak, hogy év végén azután végleg letegyék, és külső szolgálatra rendeljék. Egy ideig Velence ellen harcol, de amikor az udvarban feltárja Klissza elvesztésének súlyosságát, s nyíltan veszekedni kezd a nagyvezírral, börtönbe zárják.⁹ Rövidesen szabadul, de Szilisztrába, utóbb Temesvárra vezényelték (1648–1650), majd Bosznia következett. 1651 őszén ugyan a portára rendelték, de hamarosan újra kinevezték, nem is hiába, Fazlí – aki kiérdemli a Gázi előnevet is¹⁰ – folyamatosan harcolt a velenceiek ellen. 1653 nyarán Zárát

⁷ „Fukar bosnyák” – írta róla Behdzseti. *Behceti* 60. o.

⁸ Életrajzának vázlatát Gévy Antal írta meg, a nem hivatkozott adatok tőle származnak. *Gévy* 1841. 38–39. o.

⁹ *Mehmed Halife* 1976. 25. o.; *Uzunçarşılı* 1995. III/1. 394–395. o.

¹⁰ Hősi tetteiről még több száz évvel később is énekeltek a bosnyák énekmondók, a guszlárok. *Krauss* 1908. 197–211. o.; *Kara Çelebi-zâde* 2003. 110. o.

és Splitet támadta, télen felmentette az ostromlott Knint, s mindeközben komoly zsákmányra tett szert, melyet jó érzéssel az udvarba küldött.¹¹ 1656 második felében alig fél éves budai szolgálat következett, majd rövid egyhónapos boszniai regnálás után – Köprülü Mehmed hatalomátvételének köszönhetően – ruméliai pasa lett.¹² 1657 decemberében szilisztrai pasává – s ezzel együtt a II. Rákóczi Györggyel szövetséges román vajdák ellen küldött sereg szerdárjává – nevezték ki.¹³ E minőségében taszította le a trónról II. Rákóczi György hűbéreseit, a havasalföldi Šerban Konstantint (január 29.) és a moldvai Ștefan Gheorgét (március 13.).¹⁴ A sikereket Köprülü kezdetben elismerte, Fazlít megjutalmazta, nem sokkal később azonban a sereg záimjai és a vele együtt harcoló tatár kalga is bevádolta az udvarnál, mert szerintük feladatát rosszul látta el, s többek között nem tett meg mindent az Erdélybe menekülő moldvai Konstantin vajda elfogásáért. A panaszok hatására Köprülü Mehmed az edirnei udvarba hívatta, ahol 1658. június 13-án kivégezték.¹⁵ Nem teljesen világos, hogy miért romlott meg a nagyvezír és a pasa kapcsolata, s mi is volt Fazlí vesztének a valódi oka, egyesek szerint egy régi bűnért tolták meg, azt, hogy részt vett a „platános felkelésben” 1651-ben. Másrészt – Kenán budai pasával és a tatárokkal együttműködve – minden bizonnyal neki kellett volna vezetnie a román hadakat Erdély ellen. A közös akció nem vált valóra, s talán ebben játszott szerepe miatt kellett meghalnia. Fazlí boszniai kötődése egyértelmű, itt szolgált a leghosszabb ideig, s itt hozott létre egy alapítványt is, Livnó közelében, Köprezben (ma: Kupres, BiH).¹⁶

Egy Abaza a végeken: Szári Hüszejn

A kaukázusi Abazák közül való Hüszejn a szultáni udvarból került a hódoltságba 1658 végén. Nem egész egy évet töltött Egerben,¹⁷ majd temesvári-jenői pasa lett. Mindkét minőségében földije, Szejdí Ahmed budai pasa mellett harcolt az erdélyi hadjáratokban (1659 ősz, 1660 tavasz). 1661-ben a temesvári csapatokkal részese Kösze Ali szerdár büntetőhadjáratának, de Marosvásárhelyről a vezír a kincstárral visszaküldi Váradra, ahová az év októberében hivatalosan is kinevezik beglerbégnek.¹⁸ Itt azután Píri és Kücsük Mehmed pasával együtt legfontosabb feladata az új tartomány felmérése, valamint a vár megerősítése.¹⁹ 1663 májusában a fővárosba rendelt Bosnyák Iszmáil helyett

---

¹¹ *Evljâ* 2001. 243. o. A várat Lorenzo Dolfin, Velence dalmáciai providora vette ostrom alá. *Kara Çelebi-zâde* 2003. 156., 174. o.; *Abdi* 2008. 62. o.

¹² *Kara Çelebi-zâde* 2003. 292., 331. o.

¹³ *Abdi* 2008. 116. o.

¹⁴ *Abdi* 2008. 118. o.

¹⁵ Evlia többször is megemlíti, hogy Fazlí pasa volt az, akit a porta ellen lázadó Mihnea vajda csapatai Giurgiuba szorítottak. Az információ nyilvánvalóan téves, az eseményre 1658 végén került sor, az akkori már kivégzett pasa természetesen nem lehetett jelen az ostromnál. *Behcetî* 58–63. o.

¹⁶ *Evljâ* 2001. 234. o.

¹⁷ Adatok Egerből 1658. szeptember 17. és 1659. október 19. között vannak rá. *Vass* 1986. 36. o.

¹⁸ *Evljâ* 2002. 16. o.

¹⁹ 1661. december 2. (TMÁO IV. 12–13. o.); 1662. március 2. (TMÁO VII. 412. o.); 1663. március 11–20. (*Fekete* 1993. 231. o.)

ő lesz a budai pasa, s a nagyvezír vezette hadjárat előkészítéseként észak-dunántúli akciót vezet: felégeti Veszprémet, Tatát, Pápát és Csobáncot.²⁰ Újvár alól őt küldi Fázil Ahmed Surány és Nyitra bevételére. Télen Kurd pasa mellett őt hagyják Újvár biztosítására.²¹ 1664-ben az északi határszakasz védelmére rendelték, Léva alatt ütközött meg a keresztényekkel. Júliusban azután újabb csatát vállalt Souches csapataival szemben, ahol súlyos vereséget szenvedett.²² Sikertelenségéért mindenesetre nem büntették meg, de hat évig tartó hódoltsági tevékenysége ezzel véget ért: a keleti frontra vezényelték.²³ 1683-ban hunyt el Damaszkuszban.

Hüszajn pályafutását mindenképpen egyengette, hogy Szijávus pasa testvére volt. Szijávus a politikai elithez tartozott, kétszer viselt nagyvezírséget (1651 végén, illetve 1656-ban), és volt tengernagy is (1640–1642). Nem volt járatlan a hódoltsági térségben sem: 1648–1650 között budai pasa, 1652-től pedig sorban boszniai, ruméliai, majd szilisztrai beglerbég.²⁴

Egy velencei megfigyelő – talán Sagredo – szerint Huszein budai pasa „akit óvatos és bátor katonának tartanak, de aki leginkább ijesztő kegyetlenségéről nevezetes, s oly nagyon bizik Mohamed kardjának erejében, hogy Várad bevétele óta azzal kérkedik, hogy Bécs falai pusztá pillantásától is leomlanak. Inkább a Szaturnusz, mint a Mars hatása alakította jellemét, ragadozó farkashoz hasonlít, magas, homlokáról büszkeség sugárzik, de szeme mindig éberem és kegyetlenül villog. Általában megfontolt, de mivel mindenáron dicsőségre szomjúhozik, olykor szokott mértéktartásáról megfeledkezni, s elképzelhetetlen kegyetlenséggel cselekszik.”²⁵

A „nem csatára született” grúz: Gürdzsi Kenán

Kenán a szultáni udvarban kezdte pályafutását, először mint sziláhdár aga tünik élénk. Dervis Mehmed – egy cserkesz – nagyvezírsége idején ugrott ki: 1653 decemberében vezíri rangot kapott és janicsárága lett.²⁶ (Elődjét, Gürdzsi Mehmedet ekkor küldték Kanizsára.) Pozícióját a következő – abaza származású – nagyvezír, Ipsír Musztafa alatt is megőrizte, ám az albán Kara Murád leváltotta posztjáról, s 1655. szeptember 22-én Budára küldte, nyilván azért, hogy minél távolabb legyen a főváros politikai csatározásaitól. 1656 májusában azután az újonnan kinevezett nagyvezír, Bojnujarali Mehmed Rumélia élére nevezte ki, néhány hónap múlva pedig Köprülü Mehmed ismét a távoli és többé-kevésbé csendesnek tűnő Budára helyezte. Kenán jól helyezkedhetett, és minden bizonnyal jókora adag szerencséje is volt: a szorult helyzetben lévő nagyvezír a vesztes páulúsi csata (1658. június 26.) – után sem végeztette ki, nem tette le posztjáról, sőt, a frissen meghódított Jenőt éppen rá bízta. A következő év márciusában azután a nagyve-

²⁰ Gévay 1841. 45. o.; *Evlüyâ* 2002. 212. o.

²¹ *Evlüyâ* 2002. 230., 237. o.

²² A hadjáratra: *Rónai Horváth* 1894.

²³ További pályájára lásd: *Gévay* 1841. 45. o.

²⁴ *Uzunçarşılı* 1995. III/2. 400–402.; *Gévay* 1841. 39–40. o.

²⁵ *Esterházy* 1989. 341. o.

²⁶ *Abdi* 2008. 61. o.; *Uzunçarşılı* 1995. III/2. 406. o.; *Gévay* 1841. 41–42. o.

zir egy hatékonyabbnak tűnő figurát küldött Budára, Szejdí Ahmedet, Kenánt pedig kisvártatva Isztambulba rendelték. Hogy a következő években mivel töltötte az idejét, nem tudjuk.²⁷ 1663 elején mindenesetre egy rövid időre megint budai pasa lett, de már májusban leváltották, s feltehetőleg Váradra irányították át.²⁸ 1664-től azután biztosan a birodalom keleti végein szolgált: először Dijárbekirben találjuk, 1666-tól 1668-ig pedig sehrizori beglerbég.²⁹

Úgy tűnik nem volt a korszak meghatározó, markáns figurája, s valószínűleg nem delgetett nagyra törő terveket, ezért emlékeznek meg róla – vezíri rangja ellenére – a források csak igen ritkán, s valószínűleg ezért futhatott be viszonylag hosszú karriert. Minden bizonnyal találó Bethlen János jellemzése: „szelíd és nem csatára született ember” volt.³⁰ Megerősíti ezt Evlia egyik odavetett megjegyzése is: a pasát Sejh Jahjá ragadványnévvel illették, s nem kétséges, hogy ő az a Szúfi Kenán pasa, aki Jenőn dzsámit emeltetett.³¹ A jelek szerint tehát egy misztikus hajlamokat mutató vezetővel van dolgunk.

Száműzött dúvad: Szejdí Ahmed

Szejdí Ahmed pasa cserkesz származású volt, az abházokkal közeli rokonságban álló s a Szocsi folyó mentén élő ubihok közül.³² Fiatal korában Egyiptomba adták el rabszolgának, ahol fegyverforgatásbeli ügyességével tűnt ki. Ezt látva a beglerbég, Kajszerili Kara Ahmed pasa a szintén jeles harcművész IV. Murád szultánnak ajándékozta – szükségképpen 1640 előtt. Az udvari apródiskola végeztével előbb *csasnigir basi*, azaz szultáni ruhafelügyelő lett, majd külső szolgálatra küldték az északkelet-anatóliai Tortumba. (Evlia cselebi, aki nagy hódolója lett, itt találkozott vele először, s itt kötöttek barátságot.) 1654-ben azután marasi beglerbég lett, s csatlakozott földijének, Abaza Haszan pasának a felkeléséhez, aki harmadik közeli barátjuk, Ibsír Musztafa pasa nagyvezír leváltása miatt kezdett mozgolódni. Időközben Szejdí Ahmed félelmetes hírnévre tett szert kegyetlenségével, s amikor Konjába nevezték ki beglerbégnek (1654. november), a helyiek kizárták a városból, és fegyverrel szálltak vele szembe. Az eset hamarosan Aleppóban is megisméltődött, míg végül Ahmed Szívaszi pasa lett (1655. november 30.). Időközben Szülejmán pasa nagyvezír kiegyezett Abaza Haszannal, s mindkettőjüket a Dardanellák védelmére küldték, ahol az erős velencei nyomás miatt szükség is volt rájuk.³³ Ahmedet azonban rossz híre miatt inkább Szilizstrába irányították (1656. május 21.), ő azonban engedély nélküli partvédelmi akcióba kezdett a Dardanellák bejáratánál

²⁷ Egy meg nem erősített internetes hivatkozás szerint 1660–1661-ben egy bizonyos Kenán volt az erzurumi pasa. A név ritkasága okán nem lehetetlen, hogy emberünkről van szó. Egy másik forrás szerint 1661 októberében Dijárbekirbe neveztek ki, majd 1662-ben Sehrizorba vezényelték. *Sicill* 1996. III. 884–885. o.

²⁸ *Barta* 1984. 47–48. o. 1663. április 29–V. 8. között megkapja Váradot. (*Fekete* 1993. 235. o.) 1663. július 7–16. (*Fekete* 1993. 239. o.)

²⁹ Életrajzához: *Gévay* 1841. 41–42. o.; 1666. május 13-án Lahszánál harcol, 1668. áprilisában a bászrai hadjárat résztvevője. *Abdi* 2008. 236., 288. o.

³⁰ *Bethlen* 1993. 35. o.

³¹ *Evliyâ* 2001. 90., 212. o.

³² *Evliyâ* 2001. 324. o.

³³ Szejdí életrajzának korai szakaszát lásd *Uzunçarşılı* 1995. III/1. 322–324. o.; *Abdi* 2008. 82–84. o.

június 26-án elvesztett csata után, s jóval eredményesebbnek bizonyult, mint a flottaparancsnok, Szári Kenán. Az öreg Bojnujarali Mehmed nagyvezír erre őt tette kapudánná (július 18.).³⁴ Amikor azután Köprülü Mehmed lett a nagyvezír (szeptember 15.), rögtön leváltották, s december 12-én Boszniába küldték.³⁵ Szerencséjére, mert hamarosan lázadoni kezdtek a szpáhik Isztambulban, s éppen őt akarták nagyvezírré tenni. Az ügynek véres megtorlás lett a vége, de Ahmednek nem esett bántódása a száműzetésen kívül – sorsa ettől kezdve a hódoltságához kapcsolódott. Boszniával egyetemben a Velence elleni hadakozás szerdárjává is tették, ahol szükség lett volna a kemény kézre: az adriai köztársaság néhány évvel korábban, 1648-ban elfoglalta Klisszát és biztosította a dalmát tengerpartot. 1657-ben hadjárat indult Kotor ellen Hiszim Mehmed és Begko Musztafa ruméliai pasa részvételével, de mivel a parancsnokságot végül is nem Szejdi kapta meg, távolmaradt az egyébként eredménytelen vállalkozástól. Sikerült azonban egy Zrínyi-várat bevennie, s ennek bizonyosságaképpen 200 fejet küldött a portára.³⁶ Időközben az erdélyi helyzet is fenyegetővé változott, 1658-ban maga a nagyvezír vonult II. Rákóczi György megregulázására, a hadjáratban részt vett Ahmed is, őt hagyták hátra Temesvárbán Barcsai támogatására.³⁷ S amikor a lemondott fejedelem újra visszatért, Szejdi Ahmedet Budára küldték 1659 márciusában, hogy rendet teremtsen.³⁸ Két büntető hadjáratot vezetett Erdélybe, az elsőt 1659 őszén, a másikat 1660 tavaszán. Mindkétszer győzött, Fenesnél kapott sebeibe pedig Rákóczi behalt. A pasa joggal remélhette, hogy érdemeiért kitüntetik, de nem így történt: azonnal leváltották a budai pasaságból, Kanizsára tették át, és a közlegő szerdár, Kösze Ali parancsnoksága alá rendelték.³⁹ Egyesek szerint azért, mert a fejedelem kiiktatásával túlságosan messzire ment, s veszélyeztette a békét, mások úgy vélték, hogy nem értesítette idejekorán a nagyvezírt a győzelemről, s nem küldte el a megfelelő rabokat sem, azaz tiszteletlen volt felettesével. Szejdi dühében katonáival keresztülgázolt a szerdár táborán, s féltő volt, hogy a helyzet komolyabb tetlegességig fajul.⁴⁰ Ali állítólag reszketett: ő valójában nem volt katona, s most a végek harcedzett és híresen kegyetlen bajnoka állt vele szemben. A pasa azonban visszafogta magát, nyilván tudta, hogy az udvarban jó pozíciókkal bíró szerdár bántalmazása, esetleg meggyilkolása a halálos ítéletével egyenlő. Viszonyuk cseppet sem javult, Ahmed kevéssé engedelmessé vált a parancsoknak, katonáit nem volt hajlandó az ostromárkokba vezényelni, inkább a környéken portyázott. Ő volt az, aki Hiszim Mehmeddel együtt Debrecenbe kísérte a kivonuló váradiakat.⁴¹ 1661 elején kanizsai pasaként – értesülve Zrínyi várépítési szándékáról – terepszemlét tartott a Drávánál.⁴² 1661. június 17-én azu-

³⁴ *Uzunçarşılı* 1995. III/1. 298. o.; *Abdi* 2008. 93–95. o.

³⁵ *Uzunçarşılı* 1995. III/1. 368. o.; *Abdi* 2008. 100–101. o.

³⁶ *Nihádi*, 36. o.

³⁷ *Szalárdy* 1980. 455., 460. o.

³⁸ *Gévay* 1841. 43–44. o.

³⁹ *Abdi* 2008. 144. o.

⁴⁰ „Ott Sejdi Achmet basa az erdőben lesben állván maga fizetett hadával, mihelyt a basa [Kösze Ali] megszálla, hirtelenséggel a basa sátorára ütvén és a janicsárokat széjjel kergetvén, Ali basát megijesztette, és ott nem sokáig mulatván elment.” *Hídvégi Nemes* 1902. 259. o. Lásd még: *Teleki*. I. 531. o.; *Kraus* 1994. 398. o.; *Szalárdy* 1980. 589. o.

⁴¹ Szejdi engedetlenségéről: *Evlivá* 2001. 216. o.

⁴² *Történelmi Tár*, 1888. 606. o.

tán az erdélyi hadjárat küszöbén uralkodói parancsra kivégezték. Bár Kösza Ali pasával rossz viszonyban voltak, úgy tűnik az agg szerdár mégis inkább védeni próbálta a nagyvezírral szemben. Evlia leírása szerint különféle ürügyekkel többször elodázta a kivégzést, és Ahmedet is jó tanácsokkal látta el. Végül azután Köprülü Mehmed megüzente: vagy Szejdí Ahmed feje, vagy Kösze Alié. Ekkor került sor az ítélet végrehajtására, Kösze Ali számára a lehető legrosszabb időpontban. Köprülü haragjának az okáról több változat is keringett. Evlia kettőt említ: Szejdí még Anatóliában megsértette az akkor még csak damaszkuszi pasaként szolgáló Köprülü Mehmedet, illetve Szejdí újabb rossz pontokat szerzett, amikor nem vett részt Kotor ostromában 1657-ben.⁴³ Mások úgy tudták, hogy a nagyvezír attól tartott, hogy II. Rákóczi György halála miatt kiéleződnek a konfliktusok a Habsburgokkal. Mindezekhez Vitnyédi István egy újabb változatot tett hozzá: a Kanizsára kinevezett Szejdí Ahmed nem tudta megakadályozni Zrínyi-Újvár építését.⁴⁴ Ráadásul az amúgy is rossz kapcsolatra komoly árnyékot vetett, hogy Köprülü Mehmed ellenében még 1656 végén számosan Szejdí akarták nagyvezírré emelni. Szejdí feltehetőleg nem állt kapcsolatba velük, mindenesetre nem tartózkodott Isztambulban, talán ezért úszta meg egy száműzetésnek is tekinthető áthelyezéssel: Boszniával. Későbbi sikerei – és számos függelemsértő tette – feltehetőleg csak olajat öntöttek a tűzre, s valójában idő kérdése volt, hogy a nagyvezír mikor számol le vele. Testét temesvári dzsámijának mihrábjá elé tették el, fejét pedig Isztambulba küldték, ahol állítólag a Jenikap keringődervis kolostorban helyezték örök nyugalomra.⁴⁵

Szejdí Ahmed családja minden bizonnyal nem vesztette el hódoltsági kapcsolatait. Fia, Mehmed harcolt Szentgotthárdnál, ő is ott volt a Rábán átkelt csapatok soraiban. Később a tengerügyi méltóságig emelkedett, s 1684-ben Vác alatt esett el.⁴⁶

Az „országfoglaló lator”: Pír Mehmed

1661–1665 között a magyar forrásokban számos alkalommal fordul elő egy bizonyos Píri pasa: 1661-ben mint a császár ’íródeákja’ Debrecen adóztatásával foglalatostkodott, majd Kösze Ali pasa szerdár, „a furfangos, ravasz vén madár” parancsára, Kücsük Mehmed fegyvereinek árnyékában összeírta a váradi vilájetet. Az elkészült deftert azután Isztambulba vitte, s ott szentesítette.⁴⁷ Apafi fejedelem követe, Baló László szerint jutalmul a szultán „íródeákját” Kanizsára nevezték ki pasának.⁴⁸ 1665-ben újra megjelenik forrásainkban, mint az 1664. évi vasvári béke értelmében húzandó erdélyi–oszmán határ kijelölésének egyik török felügyelője.⁴⁹ Píri pasa deftere – melyben a bihari falvakon túl külső és belső szolnoki, krasznai és kolozs megyei települések is feljegyzésre ke-

⁴³ *Evliyâ* 2001. 319. o.

⁴⁴ *Vitnyédi* I. 160. 163. o.; *Szalay* V. 58. o.

⁴⁵ A temetésre: *Evliyâ* 2001. 324. o. A fej Isztambulba érkezésére: *Abdi* 2008. 150. o. A sírra: *Mehmet Ziya* 2005. 37–38. o.

⁴⁶ *Nihâdî*, 56.; *Uzunçarşılı* 1995. III/1. 461. o.

⁴⁷ *Bethlen* 1993. 139. o.; *Kraus* 1994. 669. o.; *EOE* XIII. 28–29. o.

⁴⁸ *TMÁO* VII. 436. o.

⁴⁹ *EOE* XIV. 75–79. o.; *TMÁO* IV. 188., 215. o.; *Teleki* III. 402–404. o.; *Kraus* 1994, 770. o.

rültek – azután sok vitára adott okot a későbbiekben.⁵⁰ Bethlen János tudni vélte róla, hogy Píri Kösze Ali embere („tisztje”) volt.⁵¹ 1665-ben Evlia cselebi Zomboron találkozott vele, ahol a pasának – és külön apjának, Mütedejjín pasának is – dzsámija volt.⁵²

A Píri név hivatalosan Pír Mehmed formában szerepel. A pasa négy szultáni rendeletet is kapott ugyanezen időszakban: az egyik szerint 1661-ben a volt kanizsai pasát, Pír Mehmedet a váradi tartomány összeírására rendelték, a másodikban – 1662 februárjának végén – a váradi pasával (Szári Hüszejnnel) együtt megintik őt, mint a vilájet összeíróját (*muharrir*), hogy a Kösze Ali által adott szerződéslevelével járjanak el, közel egy évvel később pedig a „Várad összeírásával megbízott Pír Mehmed pasát” figyelmeztették, hogy megfelelően készítse el a Köprülü-alapítvány felmérését. A negyedik parancsban pedig Pír Mehmed kanizsai pasának Pécsét utalják ki arpalikképpen (1663. február).⁵³ Mindezek alapján pasánkat ebben az időben Pír (’Öreg’) Mehmedként ismerték, ebből rövidült a Píri alak – nem is csoda, az 1660-as években számos potentátot Mehmednek hívtak, ezért inkább mellékneveiket használták (Pl: Gürdzsí, Kücsük, Hiszim, Szühráb, Pirincscsi). Következésképp a kérdéses pasa eredeti neve Mehmed, a korábbi években minden bizonnyal így említik.

Pír vagy Píri Mehmed később többször is szerepel forrásainkban: 1667-ben egri beglerbégként állít ki oklevelet,⁵⁴ 1669-ben pedig Kandia végső ostrománál mint a tírhalai (ma: Trikala Görögországban) szandzsák birtokosa (*arpalik*) tevékenykedik.⁵⁵

A meglehetősen homályos életrajzot valójában nem tudjuk rekonstruálni, az azonban nagyon valószínű, hogy egy helyi – hódoltságai vagy legalábbis észak-balkáni – család sarjáról van szó, aki a Köprülü-tábor hű embere lett.

Helybeli a háttérben: Csengizáde Ali

Ali pasa a boszniai Csengizáde avagy Csengity család sarja. A klán állítólag Azerbajdzsánból, Egilből települt át az Oszmán Birodalomba a XVI. század elején. Csankiriben lévő birtokaik után alakult volna ki a Csengi előnév. Boszniába Kara Oszmán béggel érkeztek, akinek három fia alapította meg a család három ágát, a borijeit, az ustikolinait és a ratajeit (mindhárom település Dél-Boszniában található) – nem véletlen, hogy a családtagok a hercegovinai szandzsákban és Boszniában töltenek be fontos szerepet. A klán a XVII. század közepén ugrik ki, hárman is harcolnak például Özünél az oroszok ellen 1637-ben.⁵⁶ Ali hosszú ideig boszniai alajbég, később többször is hercegovinai bég (e rangban harcol a velencei–török háborúban), majd – saját levele szerint – kanizsai, utóbb

⁵⁰ *Teleki* III. 313. o. Későbbi utalások: 1671. október 15. (TMÁO V. 71. o.); 1674. július 22. (TMÁO V. 244. o.); 1682. február 16. (TMÁO VI. 214. o.)

⁵¹ *Bethlen* 1993 139. o.

⁵² *Evliyâ* 2003. 138–139. o.

⁵³ *Dávid* 1995. 331. o.; *Fekete* 1993 228, 230. o.

⁵⁴ *Vass* 1986. 39. o.

⁵⁵ *Behcetî* 216. o.

⁵⁶ http://www.focaci.org/index.php?option=com_content&view=article&id=494:evlija-celebija-jelec&catid=-40:receno&Itemid=57. *Bašagić, beg Safvet*: Najstariji ferman begova Čengića. *Glasnik Zemaljskog Muzeja u Bosni I Hercegovini*, 9. (1897) 437–452. o.

egri pasa.⁵⁷ E minőségében talán részt vett a vesztes pálülési csatában 1658 nyarán, mindenestre az elhunyt Elcsi Haszan temesvári pasa helyére őt nevezik ki.⁵⁸ 1660-ig ő irányítja a tartományt, szívélyesen levelezik Rákóczi Györggyel, sőt, 1659 tavaszán Mihnea havasalföldi vajdával együtt szövetkezik vele – legalábbis Barcsai Ákos szerint. 1659 végén azután a birodalom ázsiai részébe küldik, ahol „oly fejedelemség volt a kezem alatt – írja 1662. május 21-én Zrínyinek –, melyet sem, a budai, sem más vezéri állással nem cseréltem volna el; de mivel az én leghatalmasabb császáromhoz annyi panasz és jajveszéklés érkezett Nagyságod ellen, Ő Felségének úgy tetszett, hogy ismét ide jöjjenek szomszédságodba.”⁵⁹ Kanizsai pasaként kapta meg árpalikképpen Pécsset,⁶⁰ s figyelmét minden bizonnyal Zrínyi-Újvár építése kötötte le, 1662 novemberében valószínűleg ő az, aki Koppány térségében bukkan fel a vár kikémlése végett. Hamarosan azonban letették, következő posztja ismeretlen, 1663 májusában azonban feltehetőleg ő bukkan fel a hercegovinai szandzsák – a családi fészek – birtokosaként (*müteszarrif*).⁶¹ 1663. október közepén azután Zrínyi Péter és Frangepán Kristóf veri meg a csapatait Ostrovicánál. A csata súlyos csapást jelentett a családra nézve: Ali testvére „Bosi” – máshol „Baza”, délszláv forrásokban Baksi – bég elesett, Ali fia, a bihácsi bég pedig fogságba került.⁶² Hamarosan az ő végzete is betelt: az udvarban bevádolták hatalmaskodásért, s talán a vereség okán is a nagyvezír Belgrádba hívatta és kivégeztette. Feje 1664. április 14-én érkezett a fővárosba.⁶³

Mint láttuk, a család Dél-Boszniában rendezkedett be, a korszak háborúi azonban felvetették az északi terjeszkedés lehetőségét is. Ali hosszabb ideig állomásozott Temesváron, talán nem véletlen, hogy Jenőn dzsámít építtetett.⁶⁴ Mindemellett a szülőföldjét is támogatta, a boszniai Bjeljinában is emelt egy imahelyet.

Ismáil, a feltörekvő bosnyák

Ismáil pasát a kortársak a bosnyák melléknévvel illették, s állítólag az oszmán nyelvet is szörnységes nyugat-balkáni dialektusban beszélte.⁶⁵ Egyes források szerint maga is a Csengizáde klánból származott, s az előbb említett Csengizáde Alinak a testvére volt.⁶⁶ A szultáni szerájban nevelkedett, majd az albán Kara Murád pasa kethüdája lett.⁶⁷ Murád karrierje az 1650-es évek elején szökött hirtelen magasra, nagyvezírré emelkedett.

⁵⁷ 1658. április 6-án a kethüdája ír levelet. *Blaskovics* 1995. 148–149. o.

⁵⁸ 1658 szeptember 15-én. *Behceti* 78. o. Szalárdy szerint az egri pasa fulladt a Marosba. (*Szalárdy* 1980. 413. o.) Evliya úgy tudja, hogy a csatában a budai és a temesvári pasa vett részt, és Elcsi Haszan fulladt a folyóba (*Evliyá* 2001. 90., 208. o.), akiről egészen másutt megjegyzi, hogy temesvári pasa volt.

⁵⁹ *Szalay* V. 74. o. A datáláshoz: *Marczali* 1882. 225. o.

⁶⁰ *Dávid* 1995. 330. o.

⁶¹ *Fekete* 1993. 235. o.

⁶² *Peták* 1985. 682–689. o. A győzelemről Frangepán Katalin éneket is szerzett: vö. *Frankovics* 2000.

⁶³ *Abdi* 2008. 139. o.; *Ayvansarayi* 1978.

⁶⁴ *Evliyá* 2001. 212. o.

⁶⁵ *Kunt* 1974, 237. o.

⁶⁶ Egy ellenőrizhetetlen forrás szerint Csengizáde Ali pasa bátyja volt.

⁶⁷ *Sicill* III. 828. o.

Ismáil pasa

dett. Ám az udvari intrikáktól tartva lemondott, s állítólag saját kérésére Budára helyezték (1650–1653). 1653-ban azután kapudán pasa, majd 1655-ben újra nagyvezír lett. Néhány hónap múlva letették, s Damaszkuszba került, ahol hamarosan elhunyt.⁶⁸ Iszmáilt ura halála után Iránba küldték követségbe, majd *míráhúr* (lovászmester) lett az udvarban. 1658 szeptemberében azután a nagyvezír helyettesévé lépett elő (*isztambuli kajmakám*), a következő év derekán kitüntették, majd hamarosan a keleti tartományokba küldték a dzseláli felkelés ügyeinek felülvizsgálatára.⁶⁹ 1660 elején tért vissza a fővárosba, s feleségül kapta Átikát, IV. Mehmed szultán lányát, Szári Kenán pasa özvegyét.⁷⁰ Hamarosan Budára rendelték a leváltott Szejdí Ahmed helyére.⁷¹ Székhelyét meg sem látogatva Várad alá sietett, majd Zrínyi elterelő hadműveletének közömbösítésére a Dunántúlra küldték.⁷² A következő években a végek szerdárja, Kösze Ali felügyelete alatt

⁶⁸ Gévay 1841. 40. o.

⁶⁹ Abdi 2008. 124., 137., 139. o.

⁷⁰ Gévay 1841. 44. o. Más források szerint az szóban forgó hölgyet Gevherhánnak hívták.

⁷¹ Szilahdár 1928. I. 213. o.

⁷² Szilahdár 1928. I. 205. o.; Kraus 1994. 408., 410.

tevékenykedett, rendre részt vett a hadjáratokban. 1663 februárjában a fővárosba rendelték, ismét a hadjáratra vonuló nagyvezírt kellett helyettesítenie.⁷³ Az év végén szilisztrai, 1664 elején pedig az elhunyt Kösze Ali helyett boszniai pasa és magyarországi szerdár lett.⁷⁴ E minőségében vett részt az 1664. évi harcokban, irányításával építették újjá 75 nap alatt az eszéki hidat. Szépen ívelő pályafutása a szentgotthárdi csatában tört derékba: a folyón átkelő csapatok egyik vezetője volt, s harc közben esett el.

A „furfangos, ravasz vén madár”: Kösze Ali

Kösze ('Kopasz') Ali állítólag albán származású volt, innen származik mellékneve a Varvar (vagy Vardar) is. A szerájban nevelkedett, s az orosz származású *valide* (anyaszultánnő), Turhán szultán környezetéhez tartozott. Turhán a század közepének oszmán politikai életében komoly helyet vívott ki magának: 1651-ben sikerült kiűtnie a nyeregből a korszak talán legjelentősebb válidjét, Köszem Mahpejkert, I. Ahmed (1603–1617) feleségét, IV. Murád (1623–1640) és Ibrahim anyját (1640–1648), IV. Mehmed nagyanyját. Bár a következő zűrzavaros években csak esetlegesen tudott beleszólni a politikába, ahhoz volt ereje, hogy 1656-ban hatalomba segítsen egy valóban erős embert: Köprülü Mehmedet.⁷⁵

Ali kezdetben Dervis Mehmed nagyvezír helyettese volt,⁷⁶ majd egy háremaga segítségével, jókora pénzösszeg fejében Turhán szultán kethüdája, helyettese – lényegében főminisztere lett –, ami azonban nem jelentette, hogy Köprülü Mehmed hatalomátvétele után egyenes út állt volna előtte: az új nagyvezír nem tévővázott Turhán pártfogoltjainak a megritkítása során sem.⁷⁷ Ali azonban elnyerte a nagyvezír bizalmát: 1658 nyarán, amikor az Abaza Haszan által vezetett s Köprülü kivégzését követelő felkelők Isztambul felé közeledtek, éppen őt nevezték ki a nagyvezír helyettesévé, s egyúttal vezíri címet is kapott.⁷⁸ Miután Köprülü Mehmed lóhalálában hazaérkezett Jenő alól, s átvette az ügyek irányítását, Alinak az Edirnéből Isztambulba induló szultáni udvarban a válide kíséretét kellett biztosítania.⁷⁹ Hűségéért hamarosan valóban megjutalmazták, 1658 decemberében a megbízhatatlannak ítélt Deli Hüszejn – a krétai hős – helyére tengernaggyá tették, s a felkelők ellen küldték.⁸⁰ (A lázadást most már Mürtezá szívaszi pasa igyekezett felszámolni Anatóliában, s mivel fontos erődítményeket foglalt el, a felkelők ellene fordultak.) Ali 1659 januárjában megállt Szákiz szigetén, s a helybeliek elégedetlenségét kihasználva kivégeztette egyik elődjét – a korábban temesvári pasaként is szolgáló –, Topal Mehmedet. Februárban azután Mürtezá pontot tett a felkelés végére: a vezetőket

⁷³ 1663. március 13-án nevezték ki. *Nihádi* 50. o.

⁷⁴ *Gévay* 1841. 44–45. o.

⁷⁵ *Uluçay* 2001. 56–59. o.

⁷⁶ Az adatra B. Szabó János hívta fel a figyelmemet, melyet ezúton is köszönök.

⁷⁷ Például a válidéhez kötődő Abaza Ahmed pasa kivégeztetése egyik első cselekedete volt. A pasa mellelleg rászolgált erre: mivel nem fizette katonáit, azok nem serénykedtek a pasára bízott Bozdzaada védelménél, amit a velenceiek 1655-ben elfoglaltak. *Abdi* 2008. 99. o.

⁷⁸ Uo. 122. o.

⁷⁹ Uo. 2008. 129. o.

⁸⁰ Uo. 2008. 130. o.

Köse Ali pasa (Priorato I. 740. o.)

vendégségbe hívatta, majd mindannyiukat legyilkoltatta. Kevéssel később az Antaljában ellenálló Kör Mehmedet is leverték a flotta segítségével.⁸¹ 1659-ben azután Ali legfontosabb feladata a Dardannellákat védő két új – s szintén Turhán szívégyének számító – erőd építésének felügyelete lett, melyért az év végén kitüntették.⁸² 1660 elején újabb

---

⁸¹ Uo. 2008. 130–133. o.

⁸² Uo. 2008. 141. o.

fontos feladatot bíztak rá: neki kellett letörnie Rákóczi György ellenállását.⁸³ Áprilisban indult a birodalmi hadakkal, a hódoltságban azonban igen kellemetlen helyzetbe került: a lényegében száműzött Szejdi Ahmed budai pasa elvégezte a feladatot, Szászfenesnél megverte Rákóczit, aki sebeibe hamarosan belehalt.⁸⁴ Ali ezért Várad ellen fordult, ám közben a nagyvezíri akarat Ahmed pasát leváltotta: a joggal sértődött volt budai beglerbég katonáival tiportatta meg a szerdár táborát. Szejdi végül úrrá lett dühén, de igazi együttműködés nem alakult ki közöttük, s a helyiek is inkább az erdélyiek megregulázóját támogatták. Ali helyzetét némiképp javította, hogy Budát egy többé-kevésbé helyi származású vezírre, a Csengizáde famíliából való Iszmájlra bízta, aki szintén hosszú ideig szolgált az udvarban, s Kösze Ali ismerőse lehetett. Bár az oszmánok nagyon tartottak Várad ostromától – emlékezve az 1598. évi kudarcra –, ezúttal sikerrel jártak, a vár megadta magát. Ali boszniai pasaként a végeken maradt, s továbbra is viselte a szerdári rangot, mely az egész térség korlátlan hatalmú parancsolójává tette.⁸⁵ Feladata akadt bőven: 1661-ben Kemény János ellen vezetett hadat, s Apafi Mihály trónra ültetésével hosszú távra megoldotta az erdélyi kérdést. Az év vége és az 1662-es esztendő jó része a váradi vilájet felállításával telt, 1663-ban pedig az új nagyvezír, Köprülüzáde Fázil Ahmed indult Magyarországra: Érsekújvár ostromából Kösze Ali is kivette a részét. Téliire Buda védelmére rendelték, ahol a már idős vezír 1664 februárjában elhunyt.⁸⁶ 1660–1663 között kétségtelenül ő volt a végek legfontosabb figurája, aki szemmel láthatólag bírta – a szintén albán származású – Köprülük bizalmát. Bár nem elsősorban katona volt, bölcsességével kivívta a hadsereg tiszteletét is. Egy velencei szemlélő a következőképpen jellemezte: „A hadseregnek, de magának a nagyvezírnek is Ali pasa, a nagyvezír titkos tanácsosa a bálványa, akit az elsősorban barátjának, nem csak tisztjének tekint. Ali pasa a tapasztalat iskolájában nagy ravaszra és gyakorlati tudásra tett szert (anélkül, hogy bármit is olvasott volna), így a hadsereg élén a legnehezebb csatákban és a legreménytelenebbnek tűnő tárgyalásokon is megállja a helyét, és minden túlzás nélkül el lehet mondani róla, hogy nincs az Oszmán Birodalomban még egy ember, akinek bölcsessége oly kifinomult lenne, mint az övé. Csenevész, öreg és beteges, mégis ő a hadsereg lelke, s el sem tudom képzelni, mi történne nélküle. Viselkedése fenséges és tiszteletet parancsoló, arca pedig mindig derűs. Egyébként nem a háború, hanem a béketárgyalások híve.”⁸⁷ Mindezt alátámasztani látszik Szejdivel való viselkedése is: a jeles harcost a nagyvezír több alkalommal is ki akarta végeztetni, de a szerdár az utolsó pillanatig halogatta ennek végrehajtását, noha személyes ellentétek is feszültek közöttük. Ali azok közé tartozott, akik hódoltsági egzisztenciát épített ki magának: Váradon dzsámit alapított.⁸⁸

---

⁸³ Uo. 2008. 142. o.

⁸⁴ Ahmed elűzésére lásd ugyane tanulmány megfelelő fejezetét. Ahmed erdélyi hadjáratairól számos forrás megemlékezik.

⁸⁵ *Abdi* 2008. 143–144. o.

⁸⁶ *Evliyâ* 2002. 237. o.; *Bethlen* 1993. 203. o.

⁸⁷ *Esterházy* 1989. 341–342. o.

⁸⁸ *Evliyâ* 2003. 153. o.

Egy Köprülü-fióka: Szühráb Mehmed

Szühráb (Szühráb) Mehmed pasa Köprülü Mehmednek köszönhette felemelkedését. 1656-ban lovászmester volt a szerájban, s e minőségben Köprülü támogatja a nagyvezírségben. A hála nem is maradt el, október 13-án janicsárága lett, s néhány nap múlva vezíri rangot is kapott.⁸⁹ A következő évben részt vett a Dardanelláknál vívott csatában, s bár kinevezték szivaszi pasának, a helyszínen maradt, s a visszafoglalt Bozdzaadát bízták rá.⁹⁰ Hamarosan kanizsai pasa lett, majd marasi pasaként harcolt Erdélyben, azután újra Kanizsára nevezték ki.⁹¹ 1663-ban szivaszi pasaként küzd Újvár alatt, majd Hercegovinát kapja ellátmányként (*arपालik*), s egyúttal megostromolja Kotor várát.⁹² Előbb Boszniát (1665. november – 1666. július), utóbb Budát kapta meg (1667. május).⁹³ Az év októberében visszahelyezték Újvárra, amelyet közel két évig irányíthatott: 1669 nyarán a szultán kivégeztette, mert nem tudta megakadályozni Lipótvár építését.⁹⁴

Karrierje egyértelműen a hódoltságához kötötte, mégsem tudunk arról, hogy jelentősebb alapítványt hozott volna létre. Nevéhez fűződik viszont a leégett Kanizsa újjáépítése, ahol palotát is emeltetett magának.⁹⁵

Egy megtért dzseláli: Kücsük Mehmed

Kücsük Mehmed pályafutása Anatóliában kezdődött, a türkmén lázadóból pasává előlépett Katirdzsioglu Mehmed pasa oldalán, akinek helyettese volt. Később alanjai bég lett, s e minőségében vett részt gályájával 1657 júliusában a Dardanellák előtt kibontakozott tengeri csatában. Ki is tüntette magát, Szülejmán pasa zászlóshajóját visszafoglalta a keresztényektől: tettéért Köprülü Mehmed saját prémes kaftánját borította a vállára.⁹⁶ 1659-ben maniszai bégeként segédkezett a Körbejnek nevezett Musztafa pasa antaljai bég felkelésének leverésében az anatóliai beglerbégnek, Ali pasának és a szintén odarendelt Kösze Ali kapudánpasának.⁹⁷ A találkozás – már ha korábbi előzményei nem voltak – fordulatot hozott Kücsük Mehmed életében: a következő évben, de legkésőbb 1661-ben Kösze Alival tartott a magyar frontra: 1661 szeptemberében kanizsai beglerbégnek nevezték ki, feladata az erdélyi hadjárat idején a dunántúli front őrzése volt.⁹⁸ Decemberben azonban már jenői–temesvári pasa lett, s e minőségében Apafi védelmére rendelték: a következő másfél évet jobbára Erdélyben töltötte, ő volt az példaul, aki a

⁸⁹ *Uzunçarşılı* 1995. III/1. 306. o.

⁹⁰ *Szilahdár* 1928. I. 271. o.; *Uzunçarşılı* 1995. III/1. 381. o.

⁹¹ 1660. április 17-én már kanizsai pasa. *Dávid* 1995. 329. o.; *Szilahdár* 1928. I. 213. o.; *Fekete* 1993. 225., 229. o.; *Dávid* 1995. 330. o.

⁹² *Szilahdár* 1928. I. 271. o.; *Evlüyâ* 2002. 274–275. o.

⁹³ *Gévay* 1841. 47. o.

⁹⁴ *Szilahdár* 1928. I. 552. o.

⁹⁵ *Evlüyâ* 2002, 316.

⁹⁶ E tette a csata egyik leghősiesebb tette volt török részről, nem véletlen, hogy minden krónikás megemlékezik róla. Pl: *Szilahdár* 1928. I. 81. o.; *Mehmed Halife* 1976. 65. o.

⁹⁷ *Szilahdár* 1928. I. 81., o.

⁹⁸ *Fekete* 1993. 225. o.

Kücsük Mehmed pasa

nagyszöllősi csatában megverte Kemény Jánost; Kemény a harc közben életét is veszítette.⁹⁹ S az ő erdélyi tartózkodása tette lehetővé a váradai vilájet ugyancsak túlzó – és sok vitára okot adó – összeírását. Az 1663. évi harcok idején Várad őrzését bízták rá, ahová a következő év elején hivatalosan is kinevezték. 1664-ben az északi fronton tevékenykedett, jelen volt a zsarnócai csatában, s hamarosan Érsekújvár pasája lett. 1667 elején azután visszakerült Temesvárra, majd újra Újváron szolgált (1669. májustól). 1671 októberében ismét Váradra rendelték. Itt tűnik el a szemünk elől 1672 végén.

*

---

⁹⁹ Kücsük Mehmed hódoltsági tevékenységéről Tóth Sándor László írt tanulmányt, további adatokat lásd ott: *Tóth* 1999.

Úgy vélem a fenti életrajzok magukért beszélnek. Köprülü Mehmed nagyvezírsége kezdeti szakaszában abban volt érdekelt, hogy ellenfelei minél messzebb legyenek a fővárostól, s a lehető legkevésbé zavarják a tevékenységét. Ezért – ha nem végeztette ki őket – a birodalom távoli végeibe rendelte szolgálatra a veszélyesnek tartott politikai szereplőket. Így lett az észak-balkáni térség és a magyar hódoltság a kaukázusiak gyűjtőhelye: itt nem sok vizet zavartak. A kérdéses időszakban jó néhányan tartózkodtak itt: Szejdí Ahmed, Szári Hüszejn és Gürdzsi Kenán.

II. Rákóczi György lengyel hadjárata, majd a fejedelmi hatalomhoz való ragaszkodása egyre jobban felértékelte a térséget, Köprülü Mehmed kénytelen volt saját párthíveit ideküldeni. Elsőül mindjárt Kösze Ali pasát (1660), aki a nagyvezír belső köréhez tartozott (mindketten albánok voltak). Ali a magyar végvidék szerdárja – így lényegében mindenkinél rangosabb vezetője – lett. A régi helyi elit, a Csengizádék vagy Pír Mehmed már csak származásuk okán is őt támogatták, és további erősítést jelentettek a Köprülü Mehmed által kiemelt új vezetők is: Szihráb Mehmed (1661), Hiszim Mehmed (1660) és Kücsük Mehmed (1661).

Kösze Ali mellelég elég bölcs volt ahhoz, hogy ne akarjon nyílt kenyértörést a kaukázusiakkal, igyekezett őket is megnyerni, de legalábbis saját céljai érdekében felhasználni. Az abazák és grúzok azután lassan eltűntek a hódoltság életéből: Gürdzsi Kenánt 1659-ben Isztambulba rendelték, Szejdí Ahmedet 1661-ben kivégezték, Szári Hüszejnt pedig 1664-ben a birodalom keleti felébe vezényelték. Időközben a helyiek is meggyengültek, Iszmáil pasa Szentgotthárdnál esett el, Csengizáde Ali kegyvesztett lett és kivégezték. Így a nagyvezír tábora egyre inkább túlsúlyba került a hódoltságban, igaz hosszabb időre egyikük sem gyökeresedett meg itt.

IRODALOM

- Abdî* 2008. *Abdurrahman Abdî Paşa: Vekâyi'-nâme.* [Osmanlı Târîhi (1648–1682)] Tahlil ve metin tenkidi. Haz. *Fahri Ç. Derin.* İstanbul, 2008.
- B. Szabó* 2001. *B. Szabó János: II. Rákóczy György 1658.évi török háborúja. Hadtörténelmi Közlemények,* 114. (2001) 2–3. sz. 231–278. o.
- Bartha* 1984. *Bartha Boldizsár: Rövid krónika (...)* Debreczenben esett emlékezetesebb dolgokról. Debrecen, 1984.
- Behcetî* 2006. *Behcetî Seyyid İbrahim Efendi: Târîh-i sülâle-i Köprülü.* Transkripsiyon ve tahlil. Haz. *Mehmet Fatih Gökçek.* İstanbul, 2006. (Kiadatlan doktori disszertáció)
- Bethlen János* *Bethlen János: Erdély története (1629–1673).* Budapest, 1993.
- Blaskovics* 1995. *Blaskovics József: Rimaszombat és vidéke a török hódoltság korában.* Pozsony, 1995.
- Dávid* 1995. *Dávid Géza: Török közigazgatás Magyarországon.* Budapest, 1995. (Doktori disszertáció)
- Eickhoff* 2010. *Eickhoff, Ekkehard: Velence, Bécs és a törökök. A nagy átalakulás Délkelet-Európában. (1645–1700)* Budapest, 2010.
- EOE *Erdélyi országgyűlési emlékek.* Szerk. *Szilágyi Sándor.* Budapest.
- Esterházy* 1989. *Esterházy Pál: Mars Hungaricus. S. a. r. Iványi Emma – Hausner Gábor.* Budapest, 1989. (Zrínyi–Könyvtár III.)
- Evliyâ* 2001. *Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî: Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi. Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 307 Yazmasının Transkripsiyonu – Dizini. 5. Kitap. Haz. Yüce Dağlı – Seyit Ali Kahraman – İbrahim Sezgin.* İstanbul, 2001.
- Evliyâ* 2002. *Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî: Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi. Topkapı Sarayı Kütüphanesi Revan 1457 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu – Dizini. 6. Kitap. Haz. Seyyid Ali Kahraman – Yücel Dağlı.* İstanbul, 2002.
- Evliyâ* 2003. *Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî: Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi. Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 308 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu – Dizini. 7. Kitap. Haz. Yüce Dağlı – Seyit Ali Kahraman – Robert Dankoff.* İstanbul, 2003.
- Fekete* 1993. *Fekete Lajos: A hódoltság török levéltári forrásai nyomában.* Szerk. *Dávid Géza.* Budapest, 1993.
- Frankovics* 2000. *Frankovics György: A Zrínyi–Frangepán-féle összeesküvés a horvát irodalomban. Honismeret,* 28. (2000) 1. sz. 37–39. o.
- Gévay* 1841. *Gévay Antal: A budai pasák.* Wien, 1841.
- Ayvansarayı* 1978. *Ayvansarayı, Hafız Hüseyin: Vefayat'ı Selatin ve Meşahir'ı Rical.* Haz. *Fahri Derin.* İstanbul, 1978.
- Hídvégi Nemes* 1902. *Hídvégi Nemes János naplója. I–III. Közli Tóth Ernő. Történelmi Tár,* 1902. 231–263., 374–411., 528–574. o.
- Mehmet Ziya* 2005. *Mehmet Ziya, İhtifalçı: Yenikapı Mevlevihanesi.* İstanbul, 2005.

- Kara Çelebi-zâde* 2003. *Kara Çelebi-zâde Abdülaziz Efendi: Ravzatü'l-ibrâr Zeyli. (Tahlîl ve Metin) 1732.* Haz. *Nevzat Kaya.* Ankara, 2003.
- Kraus* 1994. *Kraus, Georg: Erdélyi krónika 1608–1665. S. a. r. Vogel Sándor.* Budapest, 1994.
- Krauss* 1908. *Krauss, Friedrich S.: Der Werewolf. Slavische Volksvorschungen* 1908, 137–144.
- Kunt* 1974. *Kunt, Metin Ibrahim: Ethnic-Regional (Cins) Solidarity in the Seventeenth-Century Ottoman Establishment. International Journal of Middle Eastern Studies, 5. (1974) 233–239. o.*
- Zilfi* 1986. *Zilfi, Madeline C.: The Kadizadelis: Discordant Revivalism in Seventeenth-Century Istanbul. Journal of Near Eastern Studies, 45. (1986) 251–269. o.*
- Marczali* 1882. *Marczali Henrik: Regesták a külföldi levéltárakból.* Budapest, 1882.
- Mehmed Halife* 1976. *Mehmed Halife: Târih-i gilmânî. Haz. Kâmil Su.* Ankara, 1976.
- Nihâdî,* *Nihâdî: Tarih-i Nihadi. (1b-80a) Haz. Hasine Biga. (Kiadatlan doktori disszertáció)*
- Peták* 1985. *Peták Eleonóra: Illusztrált velencei röplap Zrínyi Péter 1663. október 16-i csatájáról. Hadtörténelmi Közlemények, 32. (1985) 682–689. o.*
- Rónai Horváth* 1894. *Rónai Horváth Jenő: A felsőmagyarországi hadjárat 1664-ben. Hadtörténelmi Közlemények, 7. (1894) 285–321. o.*
- Sicill* 1996. *Süreyya, Mehmed: Sicill-i Osmanî. Osmanlı Ünlüleri. I–VI. İstanbul, 1996.*
- Szilahdár* 1928. *Szilahdár Findikli Mehmed Aga: Szilahdár târihi. İstanbul, 1928.*
- Sudár* 2008. *Sudár Balázs: Iszkender pasa és Bethlen Gábor Habsburg ellenes hadjáratai. In: Habsburg-ellenes rendi felkelések és hatásuk a mai Szlovákia és Magyarország határmenti térségének fejlődésére a 17. században. Ed: Štefan Šutaj. Kassa, 2008. 83–94. o.*
- Széchy* 1896–1902. *Széchy Károly: Gróf Zrínyi Miklós (1620–1664). I–V. Budapest, 1896–1902.*
- Teleki* *Teleki Mihály levelezése. III (1664–1666). Szerk. Gergely Sámuel. Budapest, 1907.*
- TMÁO *Török magyarkori államokmánytár. S. a. r. Szilády Áron – Szilágyi Sándor. Pest, 1868.*
- Tóth* 1999. *Tóth Sándor László: Kücsük Mehmed magyarországi tevékenységéhez. Aetas, 1999. 4. sz. 89–99. o.*
- Uluçay* 2001. *Uluçay, M. Çağatay: Padişahların kadınları ve kızları. Ankara, 2001.*
- Uzunçarşılı* 1995. *Uzunçarşılı, İsmail Hakkı: Osmanlı tarihi. III/1–2. Ankara, 1995.*
- Vass* 1986. *Vass Előd: Adalékok az egri pasák hivatali sorrendjéhez. Az Egri Vár Híradója, 19–20. (1986) 20–48. o.*
- Vitnyédi* 1871. *Vitnyédi István levelei, 1652–1664. Adalékul a XVII. század politikai és erkölcstörténetéhez. S. a. r. Fabó András. Magyar Történelmi Tár, XVI. Pest, 1871.*

Balázs Sudár

PASHAS OF THE HUNGARIAN OCCUPATION IN THE SWIRL OF OTTOMAN
INTERNAL POLITICS (1657–1665)

Summary

The period between 1657 and 1665 was a time of great military campaigns in the history of the Ottoman Occupation of Hungary, and also the first part of the Köprülü era. Its end is marked by the ratification of the Vasvár Peace Treaty and the end of the fights in Partium. A great number of Ottoman leaders visited the Hungarian borderlands in this period since there were five imperial campaigns targeting the region. Three of these were led by Grand Viziers Köprülü Mehmed and his son Fâzil Ahmed (1658, 1663, 1664), two by Serdar Köse Ali Pasha (1660, 1661). Great parts of the empire were moved at that time, there were troops coming even from the far Aleppo and Adana. The paper gives a survey of the biographies of those major leaders of the Occupation who managed the leadership of any of the provinces.

In the early period of his grand viziership, Köprülü Mehmed's interest lied in keeping his enemies as far from the capital as possible, making them disturb him the least possible. Therefore, if he did not have these dangerous political actors executed, he ordered them to do service in faraway ends of the empire. That is how the northern Balkan region and the Hungarian Occupation became a pool for the Caucasians: they did not stir much trouble here.

György Rákóczy II's campaign to Poland, then his insistence on the ruling power rated the region higher and higher, Köprülü Mehmed was thus forced to send his own followers here. First of all, Köse Ali Pasha (1660), who was part of the Grand Vizier's inner circle (both of them were Albanians). Ali became the Serdar of the Hungarian border region, basically the highest ranking leader. The old local elite, the Cengizades or Pir Mehmed supported him on account of their descent, too; and further reinforcement was provided by the new leaders raised by Köprülü Mehmed: Sihrab Mehmed (1661), Hisim Mehmed (1660) and Küçük Mehmed (1661).

Köse Ali was, by the way, wise enough not to want to have a crisis with the Caucasians; he tried to win them, too, or at least use them for his own purposes. The Abazins and Georgians slowly disappeared from the life of the Hungarian Occupation: Gurdzi Kenan was ordered to Istanbul in 1659, Sejdi Ahmed was executed in 1661, while Sari Hussein was dispatched to the eastern part of the empire in 1664. In the mean time, the local elite grew weaker as well: Ismail Pasha fell at Szentgotthárd, Cengizade Ali was dismissed from favour and executed. As a consequence, the Grand Vizier's followers were gaining the upper hand in the Hungarian Occupation, although none of them stayed here for a longer period of time.

Balázs Sudár

LES PACHAS DES PROVINCES OCCUPEES DANS LE TOURBILLON
DE LA POLITIQUE INTERIEURE OTTOMANE
(1657–1665)

Résumé

Dans l'histoire des territoires hongrois occupés par les Turcs, la période entre 1657 et 1665 fut l'époque des grandes campagnes et également la première partie de la période Köprülü qui s'acheva par la ratification de la paix de Vasvár et la fin des hostilités dans le Partium. A cette époque, énormément de hauts dignitaires ottomans passèrent dans les confins de la Hongrie qui furent la destination de cinq campagnes impériales: trois furent menées par les grands vizirs Mehmet Köprülü et son fils, Fazil Ahmet (1658, 1663, 1664) et deux par le sirdar Ali Köse pacha

(1660, 1661). Une grande partie de l'Empire fut alors mobilisée, des troupes arrivèrent même des villes lointaines telles qu'Aleppo et Adena. L'étude présente la biographie des chefs importants qui furent à la tête d'une province.

Au début de sa fonction de grand vizir, Mehmet Köprülü voulut que ses adversaires soient le plus loin possible de la capitale et qu'ils le dérangent le moins possible dans son activité. Pour cette raison, lorsqu'il n'ordonna pas l'exécution des acteurs politiques considérés comme dangereux, il les envoya servir aux confins de l'Empire. C'est ainsi que la région des Balkans septentrionaux et les territoires hongrois occupés par les Turcs devinrent des lieux de rassemblement des Caucasiens: ici ils n'étaient pas gênants pour lui.

La campagne polonaise de György Rákóczy II et le fait qu'il tenait à son pouvoir de prince ont revalorisé la région et Mehmet Köprülü fut contraint d'y envoyer ses partisans : pour commencer Ali Köse pacha (1660) qui fit partie du cercle des intimes du grand vizir (ils furent albanais tous les deux). Ali fut nommé sirdar, autrement dit chef numéro un des confins hongrois. L'ancienne élite locale, les Çandarlı ou Mehmet Pir le soutenaient aussi du fait de leur origine et les nouveaux chefs nommés par Mehmet Köprülü, à savoir Mehmet Sihrab (1661), Mehmet Hisim (1660) et Mehmet Küçük (1661) constituèrent également un renfort.

Ali Köse fut suffisamment raisonnable pour éviter tout conflit ouvert avec les Caucasiens et il tenta de les rallier ou du moins de les utiliser pour la réalisation de ses objectifs. Peu à peu, les Abazas et les Géorgiens disparurent du territoire occupé : Kenan Gürdzi fut affecté à Istanbul en 1659, Ahmet Sejdi fut exécuté en 1661, tandis que Hüseyin Sari fut envoyé dans la partie orientale de l'empire en 1664. Entre temps, les locaux s'affaiblirent aussi, Ismail pacha tomba à Szentgotthárd et Ali Çandarlı tomba en disgrâce avant d'être exécuté. Ainsi le camp du grand vizir devint prépondérant sur le territoire occupé, même si aucun d'entre eux ne resta longtemps ici.

Balázs Sudár

DIE PASCHAS DER EROBERUNGSGEBIETE IM WIRBEL DER OSMANISCHEN INNENPOLITIK (1657–1665)

Resümee

Die Zeit zwischen 1657 und 1665 ist in der Geschichte des türkischen Besatzungsgebiets in Ungarn die Ära der großen Feldzüge und zugleich der erste Teil der Köprülü-Ära. Der Schlusspunkt wird durch die Ratifizierung des Friedens von Vasvár (Eisenburg) und der Abschluss der Kriege im Partium markiert. In dieser Zeit kamen zahlreiche führende osmanische Persönlichkeiten in die ungarischen Grenzgebiete, da insgesamt fünf Reichsfeldzüge hierher geführt wurden: drei von Großwesir Köprülü Mehmed und seinem Sohn, Großwesir Fazil Ahmed, (1658, 1663, 1664) und zwei von Köse Ali Pascha Serdar (1660, 1661). Zu dieser Zeit wurde ein Großteil des Reichs mobilisiert, auch aus dem entfernt gelegenen Aleppo und Adana kamen Truppen. Die Studie gibt einen Überblick über den Lebenslauf derjenigen bedeutenden Führungspersonen des Besatzungsgebietes, die für die Lenkung eines Landesteils verantwortlich waren.

Köprülü Mehmed war zu Beginn seiner Großwesirherrschaft daran interessiert, dass seine Gegner möglichst weit von der Hauptstadt entfernt sind und seine Tätigkeit so wenig wie möglich stören. Deshalb bestellte er die für gefährlich gehaltenen politischen Protagonisten zum Dienst in die entfernt gelegenen Gebiete des Reiches – wenn er sie denn nicht hinrichten ließ. So wurden der Nord-Balkan und das ungarische Besatzungsgebiet zur Sammelstelle der Kaukasier: hier konnten sie nicht viel anrichten.

Der polnische Feldzug von György Rákóczi II. und sein Festhalten an der Fürstenmacht werteten das Gebiet immer mehr auf, und Köprülü Mehmed sah sich gezwungen, seine eigenen Parteileute hierher zu schicken. Zu allererst gleich Pascha Köse Ali (1660), der zum inneren Kreis des Großwesirs gehörte (beide waren Albaner). Ali wurde zum Serdar des ungarischen Grenzgebietes und damit quasi zur ranghöchsten Führungsperson. Die alte lokale Elite, die Familie Cengizade

oder Pir Mehmed unterstützten ihn schon alleine wegen ihrer Herkunft, und auch die von Köprülü Mehmed ernannten neuen Führungspersonen Sihrab Mehmed (1661), Hisim Mehmed (1660) und Kücsük Mehmed (1661) stellten eine weitere Verstärkung dar.

Köse Ali war im Übrigen weise genug, nicht eine offene Entscheidung im Zusammenhang mit den Kaukasiern zu wollen. Er versuchte, auch sie für sich zu gewinnen, aber zumindest sie für seine eigenen Zwecke zu nutzen. Die Abasinen und Georgier verschwanden anschließend nach und nach aus dem Leben des Besatzungsgebietes: Gürdsi Kenan wurde 1659 nach Istanbul bestellt, Sejdi Ahmed 1661 hingerichtet und Sari Hüsein 1664 in den östlichen Teil des Reiches beordert. In der Zwischenzeit waren auch die hier Ansässigen geschwächt worden: Pascha Ismail fiel bei Szentgotthárd (St. Gotthard), Cengizade Ali verlor das Vertrauen und wurde hingerichtet. Auf diese Weise kam das Lager des Großwesirs im Besatzungsgebiet immer mehr in Übergewicht, aber keiner von ihnen konnte hier für längere Zeit Wurzeln schlagen.

Балаж Шудар

ТУРЕЦКИЕ СУЛТАНЫ В ПЛЕНУ ОСМАНСКОЙ ВНУТРЕННЕЙ ПОЛИТИКИ (1657-1665)

Резюме

Период 1657–1665 годов в истории захвата Венгрии турками был эпохой больших военных походов и одновременно первой частью эпохи Кёпрюлю. Окончанием её послужила ратификация вавшварского мира и завершение партиумских военных действий. За эту эпоху огромное количество османских высших военачальников побывало в венгерских провинциях: здесь было проведено пять имперских военных походов: три под главенством великих полководцев Кёпрюлю Мехмеда и его сына Фазил Ахмеда (1658, 1663, 1664), и два были возглавлены Кёсе Али паша сердаром (1660, 1661). Тогда в сражениях участвовала значительная часть империи, на фронт шли воины из далекого Алеппо и Адамы. В настоящей статье рассматривается биография наиболее крупных военных предводителей, которые осуществляли руководство какой-либо провинции.

Кёпрюлю Мехмед в начальной стадии своего визирства был заинтересован в том, чтобы враг был как можно дальше от столицы и как можно меньше мешал его деятельности. Поэтому он держал своих опасных политических противников – в том случае, если не казнил их, – в дальних провинциях империи. Таким образом северо-балканский регион и покоренные земли венгров стали местом сбора кавказских народов: здесь они никому не мешали.

Польский военный поход Дьердя II Ракоци, а затем стремление сохранить княжеское господство все более повышали ценность этого региона, Кёпрюлю Мехмед вынужден был направить сюда своих партийных приверженцев. Первым был направлен сюда Кёсе Али паша (1660 год), принадлежавший к внутреннему кругу великого визиря (они оба были албанцы). Али стал сердаром венгерской оконечной провинции, по существу самым высоким начальником. Прежний местный элит – Ченгизадек или Пири Мехмед поддерживали его уже на основании своего происхождения, дальнейшее подкрепление уже происходило от новых вождей, назначенных Кёпрюлю Мехмедом, а именно от: Сихраб Мехмеда (1661), Хисим Мехмеда (1660) и Кючюк Мехмеда (1661).

Между прочим Кёсе Али был достаточно умен для того, чтобы не начать открытое столкновение с кавказцами, он старался и их привлечь к себе, во всяком случае использовать их для осуществления своих целей. Абазы и грузины затем постепенно исчезнут из жизни княжества: Гюрджи Кенан в 1659 году был командирован в Стамбул, Сейди Ахмед был в 1661 году казнен, а Сари Гусейн был в 1664 году командирован в восточную половину империи. Между тем со временем местные правители также ослабли, Исмаил паша был убит под Сентготтхардом, Ченгизаде Али попал в опалу и был казнен. Таким образом лагерь великого визиря в покоренных районах все больше оказывался в перевесе, хотя никто из его представителей не смог тут остаться на долгое время.

Bibliothèque STRATÉGIQUE

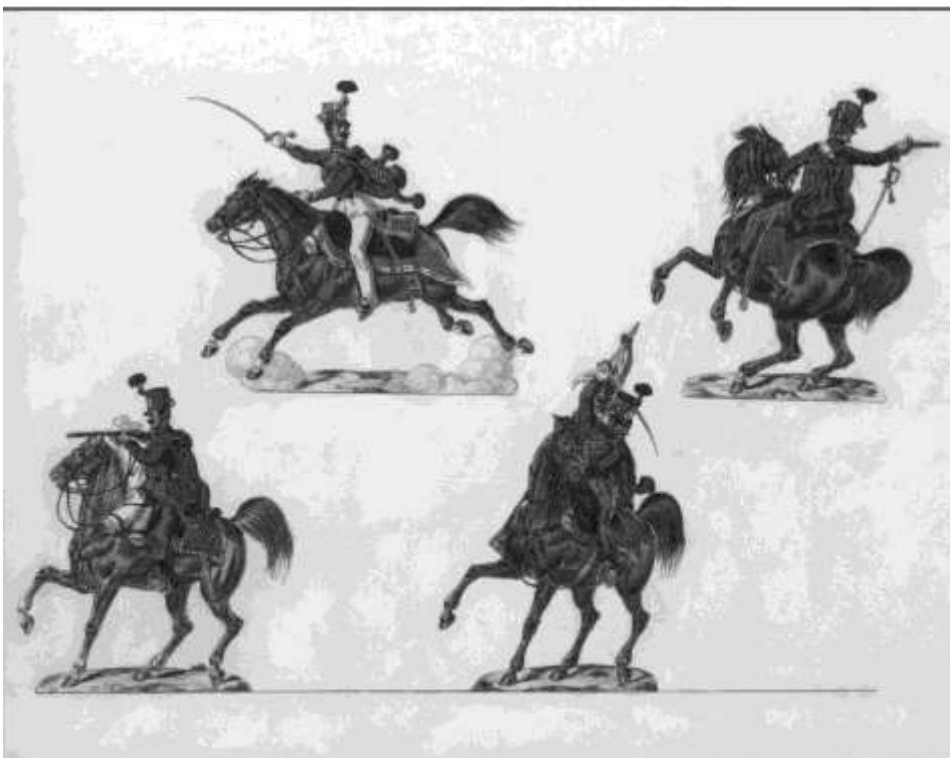
Sous la direction de

Hervé
COUTAU-BÉGARIE

Ferenc
TÓTH

LA PENSÉE MILITAIRE HONGROISE

À TRAVERS LES SIÈCLES

 ECONOMICA

MÚHELY

TÓTH ZOLTÁN HENRIK

A KÉSŐ-KÖZÉPKORI MAGYAR ÍJ FORRÁSAI

A középkori magyar katona legfontosabb fegyvere az íj volt, erről nagyszámú korabeli külföldi és hazai forrás tudósít.¹ A X. és a XVI. század között az íjak több fejlődési stádiumon is átestek, egyrészt a keleti íjkészítő kultúrákkal való kapcsolatok (bevándorlás, háborúskodás, kereskedelem), másrészt a feltehető belső fejlesztések által. Így az új típusú – „kitaj”, majd „török” – íjak hamar elterjedtek, bár készülhettek mellettük még archaikus darabok is. Ennek ellenére jelenleg a „magyar íj” fogalma a kutatás és a hagyományörző íjászok számára nagyrészt csak a nomád magyarok fegyverét jelenti. Pedig – többek között – U. Köhalmi Katalin,² Szöllősy Gábor³ és B. Szabó János kutatásai⁴ alapján már fel kellene tudnunk vázolni a magyar íjak lehetséges fejlődéstörténetét. Rövid cikkemben olyan, főleg német nyelvű szakirodalomban megtalálható írott, képi és tárgyi forrásokat mutatok be, többé-kevésbé kronológiai sorrendben, amelyekből bizonyos határok között következtetni lehet a késő középkori magyar íjtípusok egyes sajátosságaira – azok részletekbe menő elemzése nélkül. Jelzem továbbá, hogy egy adott korszak reflexíjai területtől, népcsoporttól, készítőitől, illetve a felhasznált alapanyagoktól függően is különbözhetnek.

Mivel a középkorból a magyarokhoz teljes bizonyossággal köthető épen maradt reflexíjak nem ismertek – a kivétel itt is erősíti a szabályt –, ezért a korabeli íjak megismerésében fontos szerepe van a különféle művészi ábrázolásoknak, melyek az 1300-as évek második felére kezdték elérni azt a színvonalat (élethűséget, részletességet), mellyel a kutatás számára már értékelhetővé váltak. Hiába festettek például a szászországi Niedermendig templomának falára 1250 körül feltehetően magyar könnyűlovasokat (*1. kép, a következő oldalon*), a művész az íjat és a nyílvesztőt – csakúgy, mint a kun süvegeket – még eléggé elnagyoltan ábrázolta.⁵ A tiroli Runkelstein vár lovagtermének falára az 1400-as évek elején festett freskón már jobban kivehetőek a lóhátról vadászó uraság török típusú íjának részletei⁶ (*2. kép, a következő oldalon*). A „keleti” reflexíjakat már korábban is használták német nyelvterületen: az alsó-ausztriai Waidhofen vár fegyvertárának 1315-ös összeírásában szerepel egy „magyar íj” és két „magyar tegez”, valamint 33 „pogány nyíl” egy ugyanilyen tegezben.⁷

¹ Ezeket jelen cikkem bővített változatában szándékozom közölni.

² U. Köhalmi Katalin 1972.

³ Szöllősy Gábor 2004.

⁴ B. Szabó János 2010.

⁵ <http://www.myarmoury.com/talk/viewtopic.php?t=20359&highlight=cyriacus>, 2011. 02.06.

⁶ http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Runkelstein_3365.JPG, 2011. 02.06.

⁷ Riesch, Holger 2009. 96. o.

1. kép

2. kép

Az erdélyi Bibarcfalva templomának 1400 körül készült faliképén, a kunokkal össze-
csapó magyar lovakok közé 5 íjászt is festett a művész.⁸ Egyikük harci felszerelése – a
kunokéval megegyező, homokóra alakú zörgős tegez és az aprólékosan megfestett, a len-
tebb megemlítendő, Firenzében őrzött fegyvernél archaikusabb formájú, szép íj – még
jól látható:

3. kép (Fotó: Horváth Zoltán György)

A legfontosabb német nyelvű forrás I. Miksa császár életrajzi műve, a XV–XVI. szá-
zad fordulóján készült Weisskunig, melyben értékes leírás található arról, hogyan tanulta
meg I. Miksa a lovasíjászatot az apja, III. Frigyes császár szolgálatában álló magyar hu-
szároktól: „III. Frigyes császár udvarában nagyszámú köz- és nemes huszár szolgált,
akik sokféle lovasjátékot űztek íjjal, egyrészt, mert szokásuk volt, s mert a harchoz külö-
nösen szükségük volt rá. Miksa természetéből fakadóan mindenkin túl akart tenni a lo-
vasjátékokban, ezért rögvest elkezdte megtanulni, hogyan kell huszár módra megülni a
lovat és lóhátról nyilazni. A huszárok közül a leghíresebb vitézek szaporán kilőtt nyila-
ikkal lóhátról is eltalálták a repülő madarakat. Miksa ezt hamar megtanulta, így a legjobb
huszárokkal kelhetett versenyre.”⁹

Ugyanebben a műben az egyik fametszet a magyar viseletbe öltözött, vadászó fiatal
Miksát ábrázolja az 1470-es években, szablyával, keleti típusú reflexíjjal és lapos tegez-
zel felfegyverkezve (4. kép, a következő oldalon).

⁸ Madaras–Horváth 2008. 284. o.

⁹ Riesch, Holger 2009. 99. o.

4. kép

Ez a fajta tegez máshol is feltűnik a Weisskunigben egy, a III. Frigyes császárt kísérő magyar lovasíjász oldalán.¹⁰ A későbbi császár X ijához hasonló díszítésű fegyverek Andrea Montegna: „Szent Kristóf vértanúsága” című, 1458 körül készült festményén láthatók¹¹ (5. kép, a következő oldalon).

Dél-Itáliában és Szicíliában az arab hódítástól kezdve egészen II. Frigyes koráig működtek reflexíj készítő műhelyek.¹² A XIV. században, a kalandozások után először,

¹⁰ Riesch, Holger 2009. 100. o.

¹¹ Bucci, Cristina 2009. 74. o.

¹² Riesch, Holger 2009. 95. o.

5. kép

újra jelentős számú magyar haderő lépett Itália földjére. Ezután a magyar és kun lovas katonák látványa mindennapos képnek számított: a csúcsos süveges, hosszú köntösbe öltözött lovasok számos kora-reneszánsz ábrázoláson tűnnek fel,¹³ de később itáliai katonák is szívesen használták az oszmán-török és magyar íjakat.¹⁴ A firenzei Bargello Palota gyűjteményében fennmaradt Medici fegyverek között található egy magyar reflexív a XV. század második feléből, mely a török íjtípusba sorolható, ám attól alapanyagaiban, szerkezetében és díszítésében kissé eltér¹⁵ (6. kép, a következő oldalon. Az íj mellett egy flamand elefántcsont alkarvédő látható). A gyűjteményt megvizsgáló Alessio Cenni szerint az oldalán mérve 118 cm hosszú íj karjai a gyűjteményben található tipikus török íjakénál laposabbak és szélesebbek, az íj hasára bivalyszaru helyett marhaszarut enyveztek, a markolatot és a szarvakat vésett díszítésű, fehér színű csont- vagy elefántcsont lemezek erősítik. Az íj inazott hátát vékony fekete bőr borítja. A markolatra került még két darab, átlátszó szaruból készült dísz; az egyik alatt látható a készítő vagy a tulajdonos: „Tomas Nagyz” gót betűkkel írt neve.¹⁶ Fontos megemlíteni, hogy a lapos íjkar és a marhaszaru használata nem tekinthető kifejezetten magyar sajátosságnak: bécsi gyűjteményekben több, hasonló felépítésű oszmán-török íj található; a szultánok hadigépezete igyekezett birodalmuk minden területéről beszerezni a megfelelő alapanyagokat.¹⁷

¹³ Altichiero 2008. 318. o.

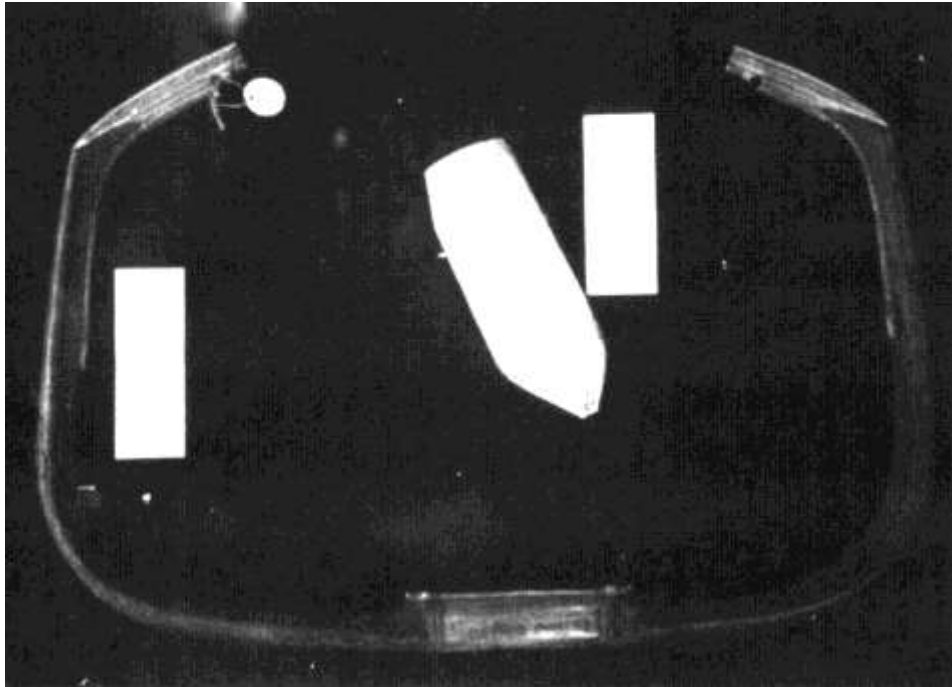
¹⁴ Cenni, Alessio 1998. 13. o.

¹⁵ Uo. 12. o.

¹⁶ Uo. 14. o.

¹⁷ Wolf, Micha 2009. 266. o.

6. kép

Palermóban, „A Halál diadala” című, 1446-ban készült festményen látható egy széles karú reflexíj, melynek „hasát” (az íjász felőli oldalát) úgy tűnik, hogy két, egymás mellé ragasztott keskeny bivalyszaru-csík borítja¹⁸ (7. kép, a következő oldalon). Ugyanilyen, az íj hát- és hasoldala felől nézve „propeller” formájú íj látható a Kolozsvári Tamás által 1427-ben festett „Szent Egyed és a szarvas” oltárkép-jeleneten is.¹⁹

A fenti példák alapján a következő – bár még mindig elég homályos – képet kaphatjuk a magyar íjászhagyomány eddig hiányzó láncszemeiről. Az oszmánok balkáni előrenyomulásának idején a Magyar Királyságban és Dél-Kelet-Európában még használatban voltak a merevszarvú reflexíjak – arra, hogy ezek között milyen arányban képviseltették magukat a modernebb, ún. „kitaj” típusú, hosszúszarvú, merevcsontvéges reflexíjak különböző formái, nincs tárgyi bizonyíték – és a homokóra alakú, zárható szájú tegezék, melyekben hegyükkel fölfelé tárolták a nyilakat. Erről a magyar emlékeken kívül tanúskodik még sok korabeli katonaszent-portré is a Balkánon.²⁰

Magyarországon már a XV. század létezett egy modern íjtípus, mely közvetlen előde-ihöz hasonlóan „magyar íj”-ként volt ismert Európa országaiban. Divatba jött a lapos oldaltegez is, tollal felfelé behelyezett nyilakkal. A magyar mesterek munkáin

¹⁸ Bucci, Cristina 2009. Palermo, Galleria Nazionale della Sicilia 50. o.

¹⁹ Szentpéteri 1999. 313. o.

²⁰ <http://www.vikingsword.com/vb/showthread.php?p=88713> 2011. 02. 06.

7. kép

éreződött az oszmán-török íjművesség hatása, de – a „Nagy Tamás íj” alapján – megőriztek több archaikus elemet, mint például a markolat és a szarvak csontból készült me-revítő lemezeit. Ezek a magyar fegyverek utoljára XVII. századi ábrázolásokon tűnnek fel, erdélyi katonák hadi felszerelésének részeként.²¹

---

²¹ Lengyel Balázs 1983. 128. o.

BIBLIOGRÁFIA

- Altichiero* 2008. *Altichiero*: Krisztus keresztre feszítése 1384, Padova. Oratorio di San Giorgio In: *Marucchi–Nesti–Sirigatti*: Gótikus művészet Budapest, 2008. (A művészet története 7.) 318. o.
- B. Szabó János* 2010. *B. Szabó János*: A honfoglalóktól a huszárokig. A középkori magyar könnyűlovasságról. Budapest, 2010. (A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára)
- Bucci, Cristina* 2009. *Bucci, Cristina*: Korai reneszánsz. Budapest, 2009. (A művészet története 8.) Palermo, Galleria Nazionale della Sicilia 50. o., 74. o.
- Cenni, Alessio* 1998. *Cenni, Alessio*: Archery equipment in the Medici Armoury. *J. Society Archer Antiquaries*, 41. (1998) 12–14. o.
- Lengyel Balázs* 1983. *Lengyel Balázs*: A török Magyarországon. Budapest, 1983. (Képes Történelem) 128. o.
- Madaras–Horváth* 2008. *Madaras–Horváth*: Középkori prédikációk és falképek Szent László királyról. Budapest, 2008. 284. o.
- Riesch, Holger* 2009. *Riesch, Holger*: Reflexbogen, Reiterköcher und Steppenfeile. In: Reflexbogen. Geschichte und Herstellung. Verlag Angelika Hörnig, 2009. 95–100. o.
- Szentpéteri József* 1999. *Szentpéteri József* (főszerk.): Magyar Kódex 2. Lovagkor és reneszánsz. Budapest, 1999. 313. o.
- Szőllősy Gábor* 2004. *Szőllősy Gábor*: Az avar íjak és a magyar íj fejlődéstörténeti kapcsolatai. In: Fegyveres nomádok, nomád fegyverek. (Magyar Őstörténeti Könyvtár 21. Szerk.: *Balogh László, Keller László.*) Budapest, 2004.
- U. Kőhalmi Katalin* 1972. *U. Kőhalmi Katalin*: A steppék nomádja lóháton, fegyverben. Budapest 1972.
- Wolf, Micha* 2009. *Wolf, Micha*: Rekonstruktion eines osmanischen Kompositbogens. In: Reflexbogen. Geschichte und Herstellung. Verlag Angelika Hörnig, 2009. 266. o.

<http://www.myarmoury.com/talk/viewtopic.php?t=20359&highlight=cyriacus>, 2011. 02.06.

http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Runkelstein_3365.JPG, 2011. 02.06.

<http://www.vikingsword.com/vb/showthread.php?p=88713> 2011. 02. 06.

http://it.wikipedia.org/wiki/File:Mantegna,_martirio_di_san_cristoforo,_copia_del_museo_jacque_mart-andr%C3%A8.jpg

A MOHÁCSI CSATATÉR ÉS A KÖZÉPKORI FÖLDVÁR FALU RÉGÉSZETI KUTATÁSA*

A mohácsi csatatér kutatása

Az 1526. évi mohácsi összecsapás helyszíne hazánk legrégebben kutatott csatatere. A csatatér vizsgálata a Magyar Orvosok és Természetjárók Egyesületének 1846. évi „terepbejárásaival” vette kezdetét.¹ Marosi Endre a mohácsi csatatér régészeti kutatásának három periódusát különítette el: a felderítő ásatások és terepbejárások (1924–1925, 1949), a rendszeres ásatások, illetve terepbejárások (1959–1971) és a komplex kutatás (1975/1976–) korszakát.² A mohácsi csata politika- és hadtörténeti, illetve régészeti vonatkozásairól számos tanulmány látott napvilágot a XX. század folyamán. Mindemellett a középkori magyar állam története szempontjából kulcsfontosságú összecsapás évfordulói alkalmából 1926-, 1976-, 1986- és 2006-ban került sor a korszak kutatási eredményeit összefoglaló tanulmánykötetek kiadására.

A mohácsi csata kutatását több írott forrás segíti. Az összecsapásról beszámoló keresztény híradások közül kiemelkedően jelentős Brodarics István szerémi püspök, illetve kancellár „De conflictu...” kezdetű latin nyelvű visszaemlékezése és Giovanni da Burgio pápai nuncius levelei. A mohácsi csatáról beszámoló török források közül Dzselszáde Musztafa *Tabak át-ül-memelik ve deredzsát-ül-meszalik* (Az országok országai, az utak útjai) című munkája, a szultáni napló és egyes török defterek említhetők meg.³ Az írott források kevésbé kutatott csoportját alkotják XVI–XVII. század folyamán a hódoltság területén megforduló utazók, valamint a Konstantinápolyba küldött bécsi követek visszaemlékezései, melyek megőrizték a csata lokalizációjára vonatkozó kora újkori történeti hagyományt.⁴ Példaként az 1606-ban megkötött zsitvatoroki béke okmányainak kicserélését lefolytató követség titkára, Maximilian Brandstetter úti beszámolóját említhetjük meg⁵

* A terepi kutatások itt bemutatott eredményeit a Nemzeti Kulturális Alap 2731/136 és 2731/164 sz. pályázati támogatásai segítségével végeztük el. A kutatásban a BMMI Janus Pannonius Múzeum Régészeti Osztálya képviselőjében részt vett Gáti Csilla régész valamint Simon Béla és Szabó Tibor régésztechnikus (BMMI). A szisztematikus terepbejárások az ELTE BTK Régészeti Intézet hallgatóinak közreműködésével valósultak meg. Jelenleg a kutatást az Európai Bizottság *Culture 2007* keretprogramja által támogatott *Archaeolandscapes Europe* projekt keretében folytatjuk, a NKA 2731/185. sz. pályázatának támogatásával.

¹ Papp László: A mohácsi csatatér. *Műemlékvédelem*, 10. (1966) 99. o.

² Marosi Endre: A mohácsi csatatér régészeti kutatásáról. In: Mohács. Tanulmányok a mohácsi csata 450. évfordulója alkalmából. (Szerk. Rúzsás Lajos – Szakály Ferenc.) Budapest, 1986. 338., 341., 347. o.

³ Az összecsapással kapcsolatos török források kritikai elemzéséhez lásd Négyesi Lajos: A mohácsi csata. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1994.4. sz. 62–63. o.

⁴ A témával kapcsolatban lásd Henrik Ottendorf és Lord Henry Howard útleírásait. In: Mohács. (Szerk. B. Szabó János.) Budapest, 2006. 458–459. o.

⁵ „Délben a Tolnától három mérföldre eső Mohácsra érkeztünk. [...] Étkezés után orátor úr néhány hintóval a Mohács melletti mezőkre látogatott, ahol a nevezett Lajos király és Szulejmán között az imént említett csata lefolyt és a táborok voltak, amelyeknek nyomai még megvannak. Meglátogattuk egyben azt a Dunába folyó patakot is, amelyben a király az életét vesztette.” *Maximilian Brandstetter: Utazás Konstantinápolyba. 1608–1609.* (Ford. Tóth L. Béla.) Budapest, 2001. 31. o.

A mohácsi ütközetről két hitelesnek mondható képi ábrázolás maradt fent, az egyik Dzselálzáde említett munkájának a mohácsi csatát bemutató miniatúrája, a másik a Dzselálzáde-műben látható ábrázolás másolata, melyet Musavir Oszmán festő készített a Hüernáme-kódexbe 1577 és 1580 között. (A miniatúrák az írott forrásoknak megfelelően mutatják be a magyar és a török sereg hadrendjét, a magyar nehézlovasság és a török lovasság sorait, a török ágyúsort, továbbá a szultán körül elhelyezkedő janicsárokat.⁶)

A XX. század eleji kutatásokat egyszerre jellemezték a forrásközpontú kutatások és a terepi vizsgálatok. Gyalóky Jenő (honvéd tüzérezredes) az 1926-ban, a Mohács Emlékkönyvben megjelentett munkájában kizárólag írott források (Brodarics István visszaemlékezése és Burgio levelei) alapján kísérelte meg meghatározni az ütközet pontos helyszínét: „Az a csatatér, amelyen hazánk történetének egyik legsomorúbb eseménye játszódott le, Mohácstól délre, a Duna árterének közelében terült el. Ez a térség a Cselepatak torkolata és Izsép között [...] terül el.”⁷ Gyalóky Luigi Ferdinando Marsili térképe és Brodarics munkája alapján cáfolta meg azt a korábbi elképzelést, miszerint az ütközet tényleges területét elmosta a Duna az évszázadok alatt. Marsili ábrázolásán ugyanis a mohácsi sziget mindkét oldalán egyforma szélességgel rendelkezik a Duna, másfelől pedig Brodarics művéből tudható, hogy a csatatér centruma nem a Duna árterébe esett.

1924–1925-ben Gergely Endre folytatott régészeti kutatásokat a mohácsi síkon. Elsődleges célja a mohácsi csatában elesett katonák tömegsírainak feltárása, illetve a csatáról beszámoló írott forrásokban szereplő főbb topográfiai pontok terepi azonosítása volt.⁸ Gergely a Törökdomb térségében kezdett ásásokba, ám a feltárások során nem került elő olyan lelet, amit a kutató a mohácsi csatához köthetett volna.⁹ Gergely Jenő 1926-ban megjelent munkájában a csatatér feltételezett területeként a Nagynyárad–Majs–Buziglica-erdő vonalban húzódó lejtős terület lábát jelölte meg.¹⁰

A mohácsi kutatások újabb fejezete vette kezdetét, mikor Papp László a XVI. századi településhálózat, a dűlő- és pusztanevek, az újkori térképek és az írott történeti források vizsgálata segítségével tett kísérletet a mohácsi csatatér területének pontos lehatárolására.¹¹ Papp az 1950-es és az 1960-as években több Mohács környéki középkori település maradványaira bukkant terepbejárásai, illetve ásatai során. Terepi munkálatai azonban az 1526. évi összecsapás kutatására vonatkozóan a Sátorhelynél feltárt kettő, a mohácsi csatához köthető tömegsír megtalálását leszámítva negatív eredményekkel zárultak.¹² Az

⁶ Parádi Nándor: Két XVI. századi miniatúra mohácsi csata jelenlétével. *A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve*, 1967. Pécs, 1968. 175., 178. o.

⁷ Gyalóky Jenő: A mohácsi csata. In: Mohács Emlékkönyv. (Szerk. Lukinich Imre.) Budapest, 1926. 211. o.

⁸ Gergely Endre: Ásatások a mohácsi csatatéren (1924–26). In: uo. 349. o.

⁹ A Törökdomb térségében való feltárások során több római sír látott napvilágot. A sírok keltezését Constantinus Magnus és I. Valentinus kisbronzá segítségével. A mohácsi Kanizsai Dorottya Múzeum régészeti leltárkönyve. Janus Pannonius Múzeum, Pécs.

¹⁰ Gergely: Ásatások a mohácsi csatatéren (1924–26). 349. o.

¹¹ Papp: A mohácsi csatatér. 98. o.

¹² Az ásató régészek 1959-ben Nagynyárad melletti középkori Lajmér falu temetőrészletének feltárása során egy hármás férfisírt találtak, amit Papp az 1526-os mohácsi csatához kötött. A sírból nem került elő azonban semmilyen tárgyi lelet, ami segítette volna az emberi maradványok régészeti interpretációját. (Sem pénzérme, sem a rétegtani megfigyelések nem segítettek a sír relatív keltezését.) Jóllehet sor került az emberi maradványok antropológiai vizsgálatára, Papp nem tesz említést 1961-ben megjelent tanulmányában arról, hogy a maradványokon csatában szerzett csontsérülés nyomára bukkantak volna. Az a tény, hogy a három

1960-ban talált két sátorhelyi tömegsír és a feltételezett Földvár falu topográfiai elhelyezkedése alapján Papp a Borza-kanyar és a Malom-árok közti területen határozta meg a csata „belső küzdőterét”.¹³ A „klasszikus” ásatási módszerekkel zajló kutatások a későbbiekben nem szolgáltatottak újabb információkat a harctér lehatárolására vonatkozóan, a csatater kutatásának módszertana ugyanakkor jelentős mértékben bővült az elmúlt évtizedekben. Perjés Géza és B. Szabó János integrálta a kutatásba a feltételezett csatater környezetének tájelemeire (domborzat, talaj, növényzet) vonatkozó vizsgálatokat.¹⁴

A mohácsi csatater régészeti problematikája

Bende Lajos 1966-ban megjelent tanulmányában kifejtette, hogy a mohácsi csata eseményeinek rekonstruálásában, továbbá a magyar, illetve a török hadrend felállításának kutatásában kulcsszerepe van a csatater pontos lehatárolásának.¹⁵ Az összecsapás helyszínére vonatkozó legjelentősebb információkat Brodarics István szolgáltatja: „Mint fentebb már mondtuk, ezen a helyen óriási, széles síkság terült el, sem erdő, sem cserjék, sem víz, sem domb nem bontotta meg, csak bal felől közötté és a Duna között volt egy iszapos, mocsaras víz, sűrű sással és nádassal, ahol utóbb sok halandó pusztult el. Velünk szemben hosszan elnyúló domb feküdt, mint valami színpad, emögött volt a török császár tábora; a domb legalján egy kis falu templommal, a neve Földvár (*in collis imo descensu pagus modicus cum templo, Földvár ei pago est nomen*).”¹⁶

A mohácsi összecsapás és a csatamezőn előkerült leletanyag kutatását jelentős mértékben megnehezíti az a tény, miszerint a hódoltság ideje alatt keresztény és török seregek több esetben is táboroztak, illetve küzdöttek meg egymással Mohács közelében. Az 1663. évi Mohács környéki török táborozásról a következőket írja Evlia Cselebi utazó: „E hadjáratban seregünk ismét ezen a mezőn szállott meg, s midőn tűzhelyet, kutat és félrehelyeket ástak, néhány régen eltemetett hullát találtak. Ebben az ütközetben vértanúvá lett mohammedán népet Szulejmán khán a fennebbi halom körül eltemetette s az most bucsújárhely.”¹⁷

A visszafoglaló háború során ismét jelentős seregek állomásoztak, illetve csaptak össze Mohács térségében: 1687. augusztus 12-én a Lotharingiai Károly vezette keresztény szövetséges hadsereg fényes győzelmet aratott a Buda visszafoglalására készülő Szulejmán nagyvezír hadserege felett a Harsányi-hegy déli oldalánál, a mai Villány térségében.¹⁸

---

személy egy sírban került eltemetésre, arra enged csak következtetni, hogy egy időben halhattak meg, ez azonban koránt sem jelenti azt, hogy törvényszerűen a mohácsi ütközethez közvetlenül vagy közvetve kapcsolható sírhely került volna elő. (Egy tömegsír hadisírként való meghatározásában nagy szereppel bírnak az embertani vizsgálatok és a tömegsír régészeti kontextusának áttekintése.) Papp: A mohácsi csatahely kutatása. 234–236. o.

¹³ Marosi: A mohácsi csatater régészeti kutatásáról. 343. o.

¹⁴ Perjés Géza: Mohács. Budapest, 1979. 375–381. o.; B. Szabó János: A mohácsi csata és a hadügyi forradalom. II. rész. *Hadtörténelmi Közlemények*, 2005.3. sz. 617. o.

¹⁵ Bende Lajos: A mohácsi csata. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1966. 3. sz. 522. o.

¹⁶ Brodarics István: Igaz leírás a magyaroknak a törökkel történt mohácsi összecsapásáról. (Ford. Kardos Tibor.) In: Mohács emlékezete. (Szerk. Katona Tamás.) Budapest, 1976. 26. o.

¹⁷ Evlia Cselebi: A mohácsi csata elbeszélése. Evlia Cselebi török világotutató magyarországi utazásai 1660–1664. (Ford. Karácsonyi Imre, az előszót írta és a jegyz. átdolg. Fodor Pál.) Budapest, 1985. 225. o.

¹⁸ A visszafoglaló háború Mohács környéki hadmozdulataihoz lásd: Szita László: A visszafoglaló háború viharában. Mohács a 17. század végén. In: Tanulmányok Mohács történetéből. A település fennállásának 900. évfordulójára. (Szerk. Ódor Imre.) Mohács, 1993. 109–128. o.

Az 1526. évi mohácsi csata régészeti emlékei két csoportba oszthatóak. Az egyik csoportot alkotják az 1960 és 1976 között feltárt öt sátorhelyi tömegsír emberi maradványai. Az első mohácsi tömegsírok 1960-ban, a Papp László vezette sátorhelyi feltárások során váltak ismertté. (A tömegsírok megtalálásában nagy szerepe volt a véletlennek. Az ásató régészeket szállító kocsis még emlékezett arra, hogy az 1950-es években, mikor a volt Jugoszlávia és Magyarország között drasztikusan megromlott a politikai viszony, a Feketekapu és a helyi gazdasági központ közti területen lövészárókasás közben emberi csontokra lettek figyelmesek a munkások.¹⁹) 1976-ban a feltárt két tömegsír térségében (az emlékpark kialakítása során lezajló megelőző feltárás révén) három újabb tömegsír látott napvilágot.²⁰ A Papp László és Maráz Borbála által feltárt öt tömegsírban 700-1000, a mohácsi ütközetben elhunyt katona földi maradványai pihentek.²¹ (A tömegsírokban feltételezhetően a magyar hadrend bal szárnyának elesett katonái vagy a magyar táborot őrző katonák földi maradványai kerültek elő.²²) A Mohácsi Történelmi Emlékpark öt tömegsírján kívül a kutatásnak egyelőre nem sikerült újabb, a csatához köthető tömegsírokat találnia.²³ A történeti hagyomány több tömegsír emlékét is megőrizte ugyanakkor. Halmay Barna gyűjtése szerint 1910-ben a Szent László kápolna térségében 60-80 koponya került elő földmunkálatok során. Gergely Endre további említést tesz 1926-ban megjelent tanulmányában Vizslak (vagy Újistálló?) területén talált emberi maradványokról, melyeket a mohácsi csatában elesett katonák csontjaival azonosítottak. A sírokban, illetve tömegsírokban (?) Gergely vizsgálódásai szerint kardokat, puskákat, lándzsahegyeket, sarkantyúkat és kengyeleket is találtak, az emberi maradványokat később a sátorhelyi temetőben temették el újra.²⁴ Az említett értesülések ellenőrzésére, hitelesítésére napjainkban azonban nincs már lehetőség.

A csatához köthető másik régészeti emlékcsoportot a tárgyi leletek képezik. A pécsi Janus Pannonius Múzeum több, a csatából származtatott tárgyat (muskétagyolyó, lópatkó, sarkantyú, nyílhegy, buzogány, pengetőredék) őriz.²⁵ A tárgyak többségének régészeti interpretálását azonban megnehezíti az a tény, hogy számos lelet ajándékként, ismeretlen származási helyről került a múzeumba. (Egyes korábban az összezapáshoz kötött tár-

¹⁹ Papp László: A mohácsi csatahely kutatása. *A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve*, 1960. (Szerk. Dombay Márton.) Pécs, 1961. 237., 246. o.; *Négyesi: A mohácsi csata*. 67. o.

²⁰ Maráz Borbála: Újabb tömegsírok a mohácsi csataterén. In: Mohács. (Szerk. B. Szabó János.) Budapest, 2006. 255–258. o.

²¹ K. Zoffmann Zsuzsanna: Az 1526-os mohácsi csata 1976-ban feltárt tömegsírjainak embertani vizsgálata. *Biológiai Tanulmányok*. 9. Budapest, 1982. 14. o.

²² Istvánffy Miklós *Historiarum de Rebus Ungaricus* című munkája őrizte meg Kanizsai Dorottya kegyes cselekedetének emlékét, miszerint Perényi Péter nádor özvegye saját pénzén felfogadott 500 emberrel temetett el keresztény halottakat. Feltételezhetően a török sereg saját táborához közel végezte el a halottak eltemetését, Kanizsai Dorottya pedig a magyar jobbszárny küzdelmének helyszínén kerestethette (eredménytelenül) elesett fia holttestét. *Istvánffy Miklós: Historiarum de Rebus Ungaricus Libri XXXIV. Liber VIII, Dorothea Canisiana caesorum candavera sepulture mandari curat*. Bécs/Prága, 1758. 83. o.

²³ A Mohácsi Történelmi Emlékpark bejáratánál, a „térképkő” térségében elvégzett 2009. évi megelőző feltárás során újabb tömegsír nem került elő. Jelentés a Mohácsi Történelmi Emlékpark területén (Sátorhely 0266. hrsz. ingatlan) 2009. április 16-a és 2009. június 12-e között végzett megelőző régészeti feltárásról. Janus Pannonius Múzeum, Régészeti Adattár, Pécs. Ltsz.: 2634-2010.

²⁴ Halmay Barna: Az 1526-iki mohácsi csata keletkezése és igazi helye. Debrecen, 1926. 63. o.; Gergely: Ásatások a mohácsi csataterén (1924–26). 352. o.

²⁵ A mohácsi Kanizsai Dorottya Múzeum régészeti leltárkönyve. Janus Pannonius Múzeum, Pécs.

gyakról pedig kiderült, hogy valójában nem köthetőek az első mohácsi ütközetekhez.²⁶) A csatatereken napvilágot látó leletek értelmezése nehéz, mivel a tárgyak nem jól keltezhető, zárt rétegsorokból kerülnek elő, továbbá több tárgytípust funkcionális okokból a formai állandóság jellemez, így biztos keltezésük nem lehetséges.²⁷ A mohácsi csata tárgyi emlékei kapcsán mindenképpen meg kell emlékeznünk az 1526. évi esemény egy jelentős, de a kutatás által egyelőre kevésbé ismert konfliktusrégészeti vonatkozásáról: 1969-ben Mohácson, a Kálvin-köz területén, 80 cm-es mélységben két kincslelet látott napvilágot. Az első éremegyüttest 19 488 darab, összesen 10,23 kg súlyú ezüstérem, a második kincsleletet 25 997 darab, összesen 13,62 kg súlyú ezüstérem alkotta. Az éremanyagot külföldi veretek és I. Mátyás, II. Ulászló és II. Lajos által vert pénzek alkották. A kincsleleteknek a mohácsi ütközetekhez, illetve a török 1526. évi hadjáratának pusztításához való kötését segítette az a tény, miszerint az érmék közt nem volt 1526 után vert darab.²⁸

A középkori Földvár falu régészeti kutatása

A kutatásban sokáig megoszlottak a vélemények a középkori Földvár falu lokalizációjára vonatkozóan. Számos kutató, köztük Gyalókay és Papp is bírálta Brodaries István Földvár településre vonatkozó topográfiai adatait.²⁹ Halmay Barna 1926-ban megjelent rövid monográfiájában Majs település környékére, illetve a település területére helyezte a középkori, illetve kora újkorai falut: „Földvár falu tehát Majs és a mai Buziglica között a domboldalon állott.”³⁰ Bende Lajos 1966-ban megjelent hadtudományi munkájában némi megkötéssel elfogadta Halmay Földvár falu Majs környékére vonatkozó lokalizációját.³¹ Bende középkori okleveles források és az első katonai felmérés Mohács-térségi topográfiai adatainak felhasználásával tett kísérletet Földvár falu lokalizációs problémáik megoldására.³² Kis Attila Baranya megye X–XI. századi temetői, illetve sírleleteinek vizsgálata kapcsán a középkori okleveles források újraértelmezése révén megfelelő rendbe illesztette Papp László Majs környéki település-feltárásainak régészeti eredményeit.³³ 1992 őszén és 1993 tavaszán Négyesi Lajos a török tüzérség állásainak meghatározása céljából végzett fémkeresőműszerrel terepbejárást a mohácsi csatatér egy kisebb, 330x300 m-es területén. Kutatásai során több, az 1526. évi összecsapáshoz köthető lele-

---

²⁶ Példaként a Janus Pannonius Múzeum által őrzött „vizslaki kardot” (leltári száma: 7665) említhetjük meg. A szoban forgó törkardot 1902-ben találták a vizslaki réten zajló földmunkálatok során. Papp László 1961-ben megjelent tanulmányában a XVI. századi hadiviselet jellegzetes emlékeként írta le a leletet. Az áttört díszítésű kúpkosaras törkardot (spádé) annak formai jegyei és a fegyvertípus kronológiai rendje alapján semmiképpen sem lehet keltezni esetünkben a XVII. századnál korábbra. *Papp: A mohácsi csatahely kutatása.* 217–218. o.; *Kovács S. Tibor: Huszár-fegyverek a 15–17. században.* Budapest, 2010. 128–146. o.

²⁷ A mohácsi csatához kötött tárgyak kritikai észrevételeihez lásd *B. Szabó: A mohácsi csata és a hadügyi forradalom.* II. rész. 619. o.

²⁸ *Attila Kiss: Mohács, Kálvin-köz. Archaeológiai Értesítő,* 97. (1970) 320. o.

²⁹ *Gyalókay: A mohácsi csata.* 215. o.; *Papp: A mohácsi csatatér.* 100. o.

³⁰ *Halmay: Az 1526-iki mohácsi csata keletkezése és igazi helye.* 61. o.

³¹ *Bende: A mohácsi csata.* 535. o.

³² *Uo.* 540. o.

³³ *Kiss Attila: Baranya megye X–XI. századi sírleletei. Magyarország honfoglalás és kora Árpád-kori temetőinek leletanyaga.* (Szerk. *Dienes István.*) Budapest, 1983. 193–195. o.

*Buzogány töredéke és számszerij-nyílhegy a falunyom területéről.
(Szikits Péter felvételei.)*

tet talált (muskétagyó, köpüs nyílhegy, patkó, szakállaspuska lövedék, sarkantyú) a Majstól északkeletre elhelyezkedő Földvár falu településfoltjának területén.³⁴

Földvár faluhely komplex módszerekkel történő régészeti kutatása³⁵ 2009-ben vette kezdetét a Baranya Megyei Múzeumok Igazgatósága és a HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum által közösen folytatott kutatómunka által. A kutatás első fázisában Majs–Majsi-szántók régészeti lelőhely 5 hektáros területét mértük fel magnetométerrel.³⁶ A területen elszórva kis területre koncentrálódó, de igen erős anomáliák voltak tapasztalhatóak, melyek többsége recens fémtárgyak jelenlétére utalt. A falunyom területe erősen bolygatott, ugyanakkor ez a bolygatás csak gyenge, néhány nanoteszlás eltérések formájában mutatkozott a legtöbb esetben.

A mérési eredmények alapján azonosíthatóvá vált több, a településhez köthető objektum, így például a légi felvételeken is jól látható főutca vonala, több lineáris nyom (árkok/kerítések?), illetve olyan mágneses anomáliák is, melyek alakjuk és elhelyezkedésük szerint épületek nyomai lehettek. Ez utóbbi, többnyire 8-10x5-6 m-es kiterjedésű, a főutca mentén, átlagosan 30-40 m-re elhelyezkedő anomáliák +/-10-20 nT-ás gradienst pro-

³⁴ *Négyesi*: A mohácsi csata. 76. o.

³⁵ Vö. a Muhi és Ete kutatásánál alkalmazott módszereket: *Laszlovszky József – Pusztai Tamás – Tomka Gábor*: Muhi-Templomdomb. In: *Utak a múltba. Az M3-as autópálya régészeti leletmentései.* (Szerk. *Raczky Pál, Kovács Tibor, Anders Alexandra.*) Budapest, 1997. 144–148. o.; *Miklós Zsuzsa – Vizi Márta*: Ete – Egy elpusztult középkori mezőváros a Sárközben. *Studia Archaeologica*, 9. (2003) 399–406. o.

³⁶ A méréseket az Echelion Bt. végezte *Gemsys GSM 19 Overhauser-gradiométer*-rel (0.01 nT felbontás, 0.2 nT abszolút pontosság).

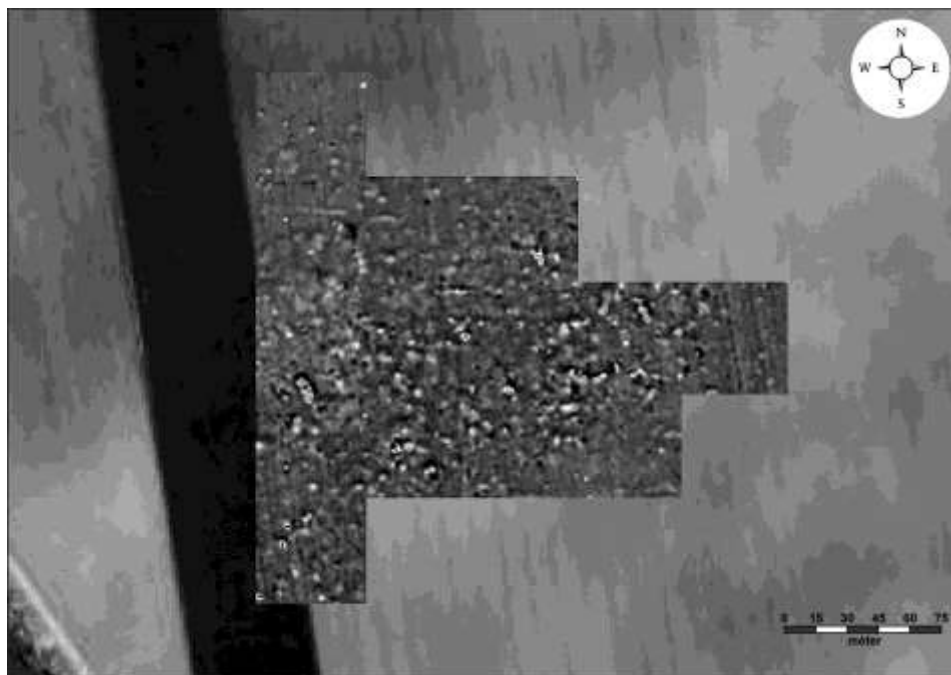

Majsi szántók, a háttérben Majs. A felső nyíl telepnyom világos sávját jelöli a szántott talajon, északkelet felől fényképezve, középen a fő utca nyoma. Az alsó nyíl a szisztematikus terepbejárás területét mutatja. (2011 áprilisi légifelvétel. Foto: Bertók Gábor.)

dukáltak, mely kiugróan magasnak számított a bolygatott terület átlagosan $\pm 1-3$ nT-ás eltéréseihez.³⁷ Ezen anomáliák egyikén (a felmért terület nyugati szélén, a főutcától közvetlenül északra lévő, arra merőleges, körülbelül 5x8 m-es, téglalap alaprajzú, házszerű folton) földradaros mérést is végeztünk, amely azonban negatív eredménnyel zárult.³⁸

³⁷ Az erősebb jelszintet leégett épületek maradványai is okozhatták.

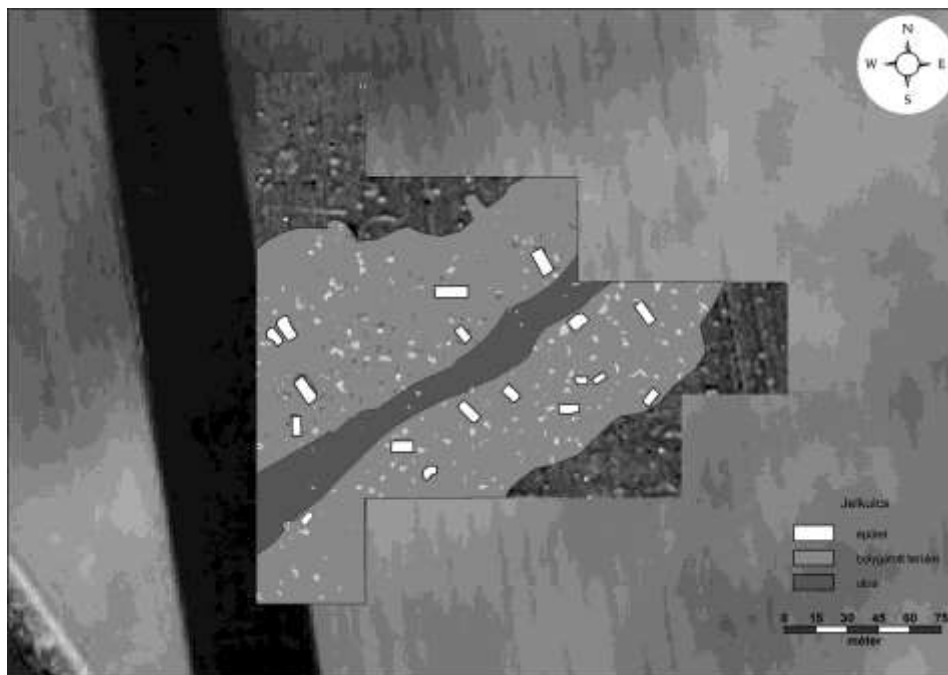
³⁸ E sikertelenség oka az lehet, hogy a mágneses anomália által jelzett ház maradványai a környező talajhoz hasonló dielektromos tulajdonságúak, azaz nem tartalmaznak a radarjeleket erősen visszaverő felülettel rendelkező anyagokat.

Földvár falu magnetométeres felmérése

Két alkalommal sor került légi felderítésre is a vizsgált terület felett, egyszer növényzeti fedettség (kukorica/lucerna) mellett, illetve egyszer, tavaszi időszakban, amikor a terület nagyobb részén a talaj fel volt szántva. A növényzeti fedettség mellett készült felvételeken a településfolt általában nem, illetve helyenként igen halványan volt csak kivehető, míg a felszántott talajban viszonylag éles kontúrokkal jelentkezett, és fűtca vonalvezetése is jól kivehető volt. A légi fotózás eredménye az, hogy falu az eddig egyetlen, számunkra hozzáférhető felvételen sem látható nyugati, a dombokig elérő része is láthatóvá vált. Ezzel az is feltételezhető, hogy a település a dombra is felhúzódott, mint azt Brodarics Istvánnak a csatatérre vonatkozó leírása is sugallja. Ez az eredmény egyúttal azt a lehetőséget is felveti, hogy az eddig azonosíthatatlan, a leírásban szereplő templom a korábban általunk nem kutatott dombon, a mai Majs község részét képező házak és telkek területén helyezkedett el, mely indokoltá teszi e terület átkutatását is. Halmay Barna adatgyűjtése alapján is feltételezhető ugyanez, valamint az hogy a templom téglá- és kőanyagát a későbbi korok majsi építőmunkálatai során felhasználta a helyi lakosság: „Még vannak, még élnek emberek Majson, kik földjük művelése, azaz szőlőföld forgatása közben az 1870-es években a régi Földvár templom tégláit és alapköveit kiszedték és házukba beépítették...”³⁹

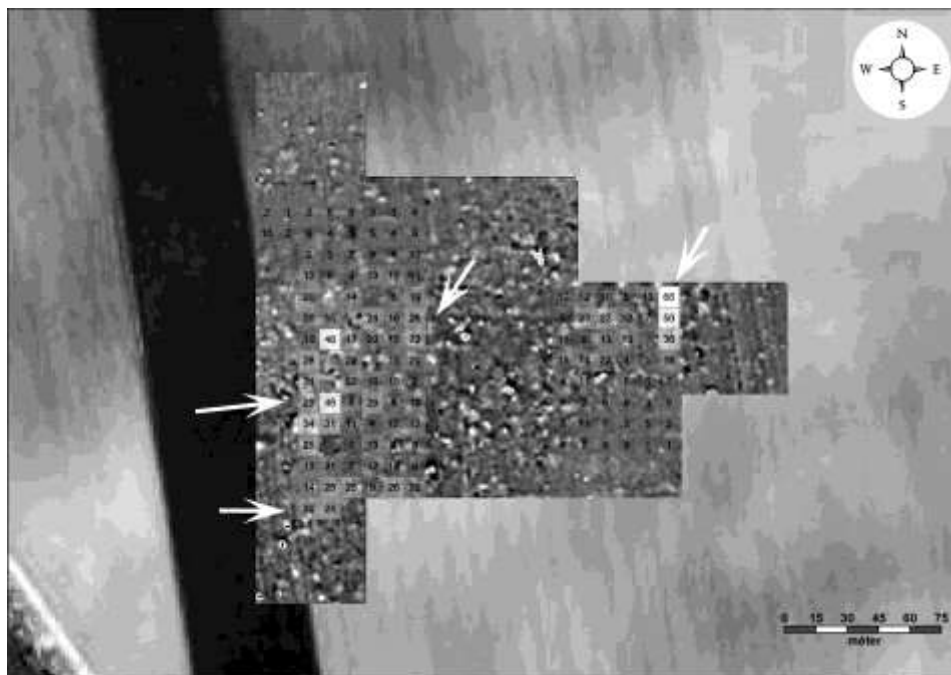
³⁹ Halmay: Az 1526-iki mohácsi csata keletkezése és igazi helye. 61. o.

Földvár falu geofizikai felméréseinek előzetes interpretációja

Az egyetemi hallgatók segítségével végzett terepbejárás területét a magnetométeres felmérés által már érintett területen jelöltük ki két sávban. A területet 10x10 m-es négyzetekre bontva vizsgáltuk, egy-egy négyzetet 2-2 fő, egyenként 10 perces időtartamig. Az így négyzetenként gyűjtött kerámialeleteket azután kiértékeljük, besorolásukat az alábbi kategóriák szerint végeztük: őskori, római kori, kora középkori, késő középkori, újkori, meg nem határozható korú. A kerámiaanyag mellett az állatsont-anyag mennyiségi kiértékelését is elvégeztük. Az adatokat térinformatikai rendszerben dolgoztuk fel, és korszakonkénti lebontással elterjedési térképeket készítettünk a leletek előfordulási intenzitásának jelölésével. A fentiek alapján több megállapítást tettünk. A vizsgált területen az összes előzetes kategóriába sorolható lelettípus előfordult, azonban jelentősen eltérő mennyiségben és térbeli eloszlásban. A leletmintázat nem volt egyenletes: elkülöníthettünk egy intenzívebb őskori településfoltot a vizsgált terület ÉNy-i részén, a római kori és kora középkori kerámialeletek szórványosan, a késő középkori – kora újkori kerámia (egyenetlen intenzitással) a teljes területet beborította.⁴⁰ Megállapítottuk, hogy a jelentősebb leletsűrűsödések a geofizikai mérések alapján előzetesen házfoltként interpretált anomáliák környékén találhatóak.

⁴⁰ A mohácsi ütközet következtében a település átmenetileg néptelenedett csak el, a falu kora újkori továbbéléséhez fontos adatokat nyújtanak a török defterek: a mohácsi szandzsák 1554. és 1570–1571. évi adóösszeírásai alapján Földvár falu 11 házzal rendelkezett és 60 akcse adót fizetett. Uo. 61. o.

Késő-középkori kerámialeletek szóródási térképe a 2011 tavaszi terepbejárás alapján.

A számok a 10x10 méteres négyzeteken belüli kerámiamennyiséget jelölik.

A nyilak a sűrűsödésekre mutatnak. Feltűnő az egybeesés a feltételezett házfoltokkal.

A kutatások alapján valószínűsíthető, hogy a vizsgált település azonos a forrásokban említett Földvár faluval. A továbbiakban folytatni kívánjuk a település kutatását annak biztosabb területi lehatárolása céljából. Kiterjesztjük továbbá a mérési vizsgálatokat a falutól délre elhelyezkedő területekre, ahol Brodarics István leírása alapján a csata kimenetét döntően befolyásoló török tüzérség és a janicsárság sora helyezkedhetett el.

MONTECUCCOLI 1661. ÉVI ERDÉLYI HADJÁRATÁNAK KATONAI OKAIRÓL

1661. január 1-jén a szászrégeni országgyűlésen Kemény János ragadta magához a hatalmat az Erdélyi Fejedelemségben. Hamarosan kiderült, hogy ezzel gyökeresen új helyzet teremődött a bécsi kormányzat számára: alig két héttel később I. Lipót császár és tanácsosai már a Magyar Királyság főméltóságainak emlékiratát vitatták meg, amely az Oszmán Birodalom elleni háború szükségessége mellett szállt síkra, amivel a császár a kiszivárgott hírek szerint kegyeskedett egyetérteni.¹ Március elején pedig megérkeztek Bécsbe Kemény segélykérő követei, akik az oszmánok ellenében kérték uruk és Erdély támogatását a császártól.² Mintha körvonalazódott volna a megfelelő indok egy háborúhoz...

Ekkorra a Habsburg Monarchia vezetői már hozzá is láttak a háborús készülődéshez: februárban elhatározottak, hogy a hadsereg ezredeit hadilétszámba egészítik ki. A tervek szerint 53 000 főre rúgó hadsereget három seregtestbe kívánták szervezni, melyek ellátása végett megkezdtek Győr, Komárom, Érsekújvár, és Alsó-Ausztria raktárainak feltöltését. Segélykérő követségek indultak a német fejedelmekhez, melynek eredményeként 1661 nyarán kb. 6000 katonára érkezett a birodalomból. Némi egyeztetés után, március 12-én meglett a fővezér is, a harmincéves háború tapasztalt veteránja, Raimundo Montecuccoli gróf személyében.³

Montecuccoli emlékirataiból jól ismert, hogy a rendelkezésre álló erőforrások és logisztikai lehetőségek figyelembevételével a főparancsnok a fenyegetett Erdély megsegítésének legalkalmasabb módját abban látta, ha fő erőit a dunai víziút és az említett raktárbázisok közelében, Komárom környékén összpontosítja, s innen az oszmán Hódoltság szívére, Esztergom és Buda várát fenyegeti – feltételezése szerint elvonva ezzel az oszmánok fő erőit az erdélyi hadszíntérről.⁴ Emellett Erdélyben, illetve Felső-Magyarországon csupán a had kisebb része vonult volna harcra, mint például a szövetség biztosítékaként átadott erdélyi várak megszállására küldött néhány száz fős helyőrségek, vagy a Kemény seregéhez csatlolni kívánt 1000 fős különítmény tagja, illetve a Felső-Tiszához telepített néhány ezer fős „repülőtábor” katonája.⁵

1661 májusában megkezdődött a német ezredek gyülekezése Érsekújvár és Nagyszombat térségében, s Montecuccoli június 12-én hidat veretett Komáromnál a Dunán.

---

¹ *R. Várkonyi Ágnes*: Európai játéktér – magyar politika 1657–1664. In: *Hausner Gábor* (szerk.): Az értelem bátorsága: Tanulmányok Perjés Géza emlékére. Budapest, 2005. (A továbbiakban: *R. Várkonyi* 2005.) 593–596. o., vö.: *Óváry Lipót*: A Magyar Tudományos Akadémia történelmi bizottságának oklevélmásolatai. III. köt. Budapest, 1901. (A továbbiakban: *Óváry* 1901.) 162., 163–165. o.

² *Huber Alfons*: Österreichs diplomatische Beziehungen zur Pforte, 1658–1664. Wien, 1898. (A továbbiakban: *Huber* 1898.) 31. o.; *Óváry* 1901. 166. o.

³ *Huber* 1898. 29. o.; *Marczali Henrik*: Regesták a külföldi levéltárakból. Budapest, 1882. (A továbbiakban: *Marczali* 1882.); *Huber* 209–210. o.

⁴ *Jászay Magda*: A kereszténység védőbástyája olasz szemmel. Olasz kortárs írók a XV–XVIII. századi Magyarországról. Budapest, 1996. 206–207. o.; *Persián Kálmán*: Kemény János fejedelemsége. Kolozsvár, 1907. (A továbbiakban: *Persián* 1907.) 36–37. o.

⁵ *Persián* 1907. 32. o.; *Perjés Géza*: Zrínyi Miklós és kora. Budapest, 1965. (A továbbiakban: *Perjés* 1965.) 300. o.; *Óváry* 1901. 169. o.

A bécsi Haditanács június 4-i parancsa úgy szövelt, hogy Komárom és Tata között üssön a sereg táborát, Esztergom közelében.⁶ A terv tehát megvalósulni látszott. 1661. július 11-én a bécsi Haditanács azonban mégis azt a parancsot adta a hadvezérnek, hogy az eddigi elgondolásokat félretéve serege zömével vonuljon mégis inkább a Tiszához, Kemény megsegítésére. Montecuccoli július 15-én még megpróbált az eredeti elképzelés mellett érvelni, s az Esztergom elleni támadást sürgette a Haditanácsnál Lippay esztergomi érsek is, ám július 21-én és 28-án újabb utasításokat küldtek Bécsből a korábbi parancs megerősítésére.⁷ Nem sokkal később kiderült, hogy ez a döntés igen súlyos károkat okozott a hadseregnek, s a végeredményét tekintve kudarccal végződő erdélyi hadjárat igencsak megtépázta Montecuccoli tábornok hírnevét.

Az okokat máig csupán találgatni tudjuk. Montecuccoli maga a császár minisztereinek tapasztalatlanságával magyarázta a célok változását, akik a hadsereg rosszul értelmezett kímélése miatt hozták volna ezt a döntést. A mai kutatók közül R. Várkonyi Ágnes viszont egy titkos Habsburg–Oszmán paktumot sejt a háttérben, ami a látszat ellenére a béke megővését célozta volna.⁸ Az 1661-es hadjárat egyetlen modern feldolgozását elkészítő jeles hadtörténész, Perjés Géza is úgy vélekedett: „aligha lehet kétségünk, hogy ha végrehajtják Montecuccoli tervét, Erdély felől elmúlt volna veszély. Ugyanis a török semmi esetre sem nézte volna tétlenül Esztergom és Buda ostromát, és felmentésükre sietett volna. Azonban annyi haderő nem állott rendelkezésére, hogy egy időben két feladatot is végrehajthasson, tehát a fenyegetett várakat is segítse és Erdélyt is megtámadja.”⁹ Perjés Géza szerint több feltevés is kínálkozik: „az egyik az, hogy Kemény sürgetésére változtatták meg a tervet...”¹⁰ Ha valóban így történt, csodálkoznunk kell, hiszen a török Erdély elleni támadásával eddig is számoltak. Hogy Kemény sürgette a közvetlen segítségadást, az érthető, de ez még nem indokolta, hogy az alapvető elgondoláson változtassanak. Más adatok viszont azt mutatják, mintha Bécsben újra fordult volna az óramutató, és megint a békepárt kerekedett volna felül. A török szempontjából létfontosságú Esztergom, de különösen Buda megtámadása – érveltek a békepártiak –, feltétlenül kirobbantaná a nagy háborút, amitől Ausztriának mindenképpen óvakodnia kell. Ennek a felfogásnak épp az ellenkezőjét vallotta Porcia, aki szerint a török számára Erdély sokkal fontosabb, mint Buda, épp ezért Keményt diverzióval megsegíteni nem lehet. A velencei követ jegyezte meg erre, hogy „nagyon igaz elv, a baj csak az, hogy a

---

⁶ Huber 1898. 34. o.

⁷ Huber 1898. 36–37. o.; *Persian* 1907. 37.; *Némethy Lajos*: Emléklapok Esztergom múltjából. Esztergom, 1900. (A továbbiakban: *Némethy* 1900.) 317. o.

⁸ *Pach Zsigmond Pál*: Magyarország története, 1526–1686. Budapest, 1987. 2. köt. 1089., 1817. o.; *R. Várkonyi*, 2005. 598. o.; *R. Várkonyi Ágnes*: Európa Zrínyije. Válogatott tanulmányok. Budapest, 2010. 291. o. Vö.: *Marczali* 1882. 215. o.; *Ivanics Mária*: Krími-tatár követjárások a bécsi udvarban. (Vázlat a krími-tatár diplomácia 16–17. századi történetéről) *Aetas*, 1999/4. sz. 41–50. o.

⁹ *Perjés Géza*: A „metódizmus” és a Zrínyi–Montecuccoli vita. In: *Perjés Géza*: Seregszemle. Hadtörténeti és művelődéstörténeti tanulmányok. Budapest, 1999. 152. o.

¹⁰ A XIX. század végén még magától értetődő volt ez a magyarázat: „Mindazáltal Montecuccoli tekintélyes haderőt gyűjtött össze, mely legalább 15,000, mások szerint 24,000 emberből állt. Az volt a célja, hogy valamely nagyobb török várat ostrom alá vegyen s így vonja el Erdélyről az ellenséget. Csakhogy ez a terv időközben tárgytalanná vált, mert Ali pasa kiverte s királyi területre szorította Keményt, ki sürgősen kérte a német segílyt. Az udvar utasította tehát Montecuccolit, induljon Kemény megsegítésére.” *Acsády Ignác*: Magyarország története I. Lipóttól és I. József korában. (1657–1711) (A magyar nemzet története 7. köt.) Budapest, 1898. 116. o.

hadsereggel Erdélyben sokkal inkább a tárgyalásoknak akarnak nyomatékot adni, semmint háborút indítani. Minden bizonnyal ez volt a valódi ok.”¹¹

De nem ez volt-e már a valódi oka Montecuccoli tüntető erődemonstrációjának Esztergom előtt is? Perjés Géza gondolatmentét követve ugyanis fel kell tennünk azt a kérdést is, hogy vajon I. Lipót császár mozgósított hadereje elegendő lehetett-e arra, hogy egyszerre kezdjen nagyszabású támadást a Duna-mentén és érdemben támogassa Keményt az erdélyi hadszíntéren?

Július közepén a bécsi svéd ügyvivő értesülései szerint Komáromnál Montecuccoli hada 20–30 000 főből állt (más hírforrások szerint valójában az úton lévő birodalmi segélycsapatokkal együtt érte volna el a létszám a 24 000 főt), Tokajnál pedig egy 6–8 000 fős sereggel fedezte Starhemberg tábornok Kemény fejedelem hátát és a Magyar Királyság keleti határait.¹² Ezek az értesülések nagyjából egybe is vágnak azzal az adattal, miszerint az ötvenezer fő fölé duzzasztott haderő kb. 4/5-öd része, 41 600 fő a mezei seregtestekbe lett volna beosztva.¹³

A hadműveletekben részt vevő császári csapatok erejére vonatkozó részadatokat összeszámlálva azonban úgy tűnik, harmincezer embernél sokkal többet mégsem tudtak mozgósítani az összes hadszíntéren: Souches a Haditanács parancsa szerint 7000 emberrel maradt végül Komáromnál, Montecuccoli saját bevallása szerint 15 000 embert vitt magával a Tiszához, ahol azután Starhemberg 5–6000 fős seregtestével egyesült.¹⁴ A hírek szerint mindezen túl Horvátországba is érkezett még néhány ezer főnyi erősítés, s a mainiz választófejedelem késve érkező segélycsapatát is oda küldték Zrínyihez.¹⁵

De még ez is igen tekintélyes haderő volt, feltehetően elégséges az eredetileg kitűzött célokhoz. A Bécsbe érkező hírek szerint ráadásul Esztergom várát még áprilisban egy földrengés komolyan megrongálta, s a falakat csak a császári sereg felvonulásának hírére kezdték javítani.¹⁶ Így ez a régi erősség, melyet 1683-ban majd alig egy hetes ostrommal foglaltak vissza a Szent Liga csapatai, aligha jelentett volna valóban komoly akadályt az ostromló császári sereg számára.¹⁷ Az pedig a császár első miniszterének véleményével ellentétben már a tizenötéves háború során – például 1602-ben – beigazolódott, hogy egy Buda ellen irányuló akció nagy valószínűséggel elvonja az oszmánok főerőit más hadszínterekről.¹⁸ Feltéve, hogy Montecuccoli maga választhatja meg a támadás időpontját, és így övé az első csapás lehetősége...

Ellenkező esetben ugyanis Erdélyben Keménynek legalább addig ki kell tartania, míg a segélyhadak megérkeznek hozzá, miközben a császári fősereg eredményeket produkál a Duna mentén. Ezidőtájt Bécsben Kemény 15–20 000 harcosáról szóló hírek keringtek¹⁹

¹¹ Perjés, 1965. 302–303. o.

¹² Heckenast Gusztáv: Bécsi svéd követjelentések, 1652–1662. *Történelmi Szemle*, 26 (1983.) (A továbbiakban: Heckenast 1983.) 216–217. o.; Marczali 1882. 217. o.

¹³ Marczali 1882. 218. o.

¹⁴ Marczali 1882. 217. o.; Óváry 1901. 174. o.

¹⁵ Óváry 1901. 171. o.

¹⁶ Óváry 1901. 170. o.; Némethy 1900. 316. o.

¹⁷ Sugár István: *Lehanyatlak a török félhold*. Budapest, 1983. 21–25. o.

¹⁸ Tóth Sándor László: *A mezőkeresztesi csata és a tizenötéves háború*. Szeged, 2000. 350–356. o.

¹⁹ Marczali 1882. 211., 217. o.

– hogy ezeket az erdélyi követek maguk terjesztették-e vagy sem, nem tudni. (A bécsi Haditanács tehát kezdetben akár azt is feltételezhette, hogy ha Kemény csupán 1000 muskétást kér segítségképpen, akkor bizonyára egyedül is képes lesz halogató harcokat vívni a törökkel.²⁰)

A keserű igazság azonban az volt, hogy az előző évek hadakozásai teljesen felőrölték a fejedelemség haderejét, a sorozatos kudarcok után igencsak megcsappant a harci kedv is, így a fejedelem marosújvári táborában csupán tizedannyi katona verődött össze, mint amiről Bécsben beszéltek.²¹ 2–3000 emberrel pedig még a néhány ezer fős tatár előhaddal sem lehetett kockázatmentesen felvenni a harcot, nemhogy a szerdár, Kösze Ali több tízezres seregével. Így azután nem sokon múlt, hogy Rhédey Ferenc jóslata valóra válik: „az német ha szintén megsegít is – írta Keménynek –, de míg alá dobol, bizony [a törökök] kivonhatnak belőle [mármint Erdélyből].”²²

A június 28-án kezdődő oszmán támadás hírére tehát Kemény nem nagyon tehetett mást, mint harc nélkül feladta Erdélyt, s kicsiny serege maradékával július végén már a Magyar királyság szomszédságában, Husztnál ütött tábor, miközben követei Bécsben rimáncodtak segítségért.²³ „Nem tudtuk elhithetni a német udvarral – írta Kemény 1661. szeptember 22-én –, hogy a pogányság Erdélybe bejön. Addig a német sereg nem jött, míg a török itt nem volt.”²⁴ De az is lehetséges, hogy Bécsben az erdélyi követek előtt nem tárták fel a teljes igazságot: Bánffy Dénes 1661 áprilisában már megírta fő vonalában a császári hadvezetés terveit, beleértve a Buda elleni támadás tervét is. Ő azonban azt tudatta Teleki Mihállyal, hogy május elején egy 18 000 fős sereg indul majd Szatmárhoz az erdélyiek megsegítésére – és még ennél is jelentősebb erővel kelnek majd át a Dunán Komáromnál, holott I. Lipótnak biztosan nem volt ennyi katonája.²⁵ Hogy őt tájékoztatták félre, vagy ő próbálta ezzel is a bécsi szövetségtől húzódozó erdélyieket a „megfelelő” irányba befolyásolni, nem tudhatjuk.

Az Erdély elleni oszmán támadás híre, sőt annak „mérete” is július 9-én vált ismertté Bécsben.²⁶ Teljesen nyilvánvaló volt – még a császár székvárosában küldött svéd küldött is megírta haza –, hogy a közelben állomásozó Starhemberg 6000 katonája aligha lesz elegendő Kemény megsegítésére, hiszen a fejedelemségben már tízszer ennyi török van.²⁷ Kemény a saját szempontjából tehát teljes joggal sürgette ekkor már Bécsben, hogy további 10 000 fővel erősítsék meg az őt támogató Felső-Tisza vidéki császári sereget.²⁸ Az események augusztusban Keményt igazolták: a szatmári parancsnokot, Heistert és Starhemberget is a várakba szorították a túlerőben lévő török portyázók, a fejedelem pedig kénytelen volt a Magyar Királyság területére, Zemplénbe húzódni híveivel.²⁹

²⁰ Huber 1898. 33. o.; *Persian* 1907. 32. o.

²¹ *Persian* 1907. 31. o.

²² Teleki Mihály levelezése. Kiadta: *Gergely Sámuel*. II. köt. Budapest, 1907. (A továbbiakban: Teleki levelezése.) 91. o.

²³ *Persian* 1907. 32–35. o.

²⁴ *Benedek Fidél*: Tatárbetörés Csíkba 1661-ben. Kolozsvár, 1945. 47. o.

²⁵ Teleki levelezése, 57–58. o.

²⁶ Huber 1898. 35. o.; *Marczali* 1882. 217. o.; *Óváry* 1901. 173. o.

²⁷ *Heckenast* 1983. 217. o.; *Marczali* 1882. 217. o.

²⁸ *Heckenast* 1983. 217. o.; *Marczali* 1882. 214., 218–220. o.

²⁹ *Óváry* 1901. 175. o.

Hiába szóltak hát elsődleges katonai érvek Montecuccoli eredeti tervének megvalósítása mellett, mivel a harci cselekmények formálisan Kemény erdélyi uralmának megvédelmezése végett kezdődtek, így nehéz lett volna kitérni I. Lipót június 26-án tett ígéreteinek végrehajtása elől. Ráadásul a várható kezdeti sikerekért „cserébe” a Habsburg Monarchia majdhogynem egyedül keveredett volna nyílt konfliktusba az Oszmán Birodalommal, hiszen júliusban az európai nagyhatalmakkal való tárgyalások egy oszmán-ellenes szövetségről még épp csak hogy elkezdődtek Rómában.³⁰

Az oszmánok is sokat kockáztattak a végvidéki helyőrségek meggyöngítésével, erőik Erdélybe koncentrálásával, mert így – mint az a hadjáratban részt vevő Evlia Cselebi feljegyzései is tanúsítják – súlyos károk okozhatott nekik a császáriak diverziója a Hódoltságban. „Buda, Esztergom, Székesfehérvár, Simontornya, Kanizsa várainkból a segélykérőkkel véres levelek érkeztek. A következőket írták: Kegyelem! Szultánom siess! Nép, tartomány elveszett!”³¹ Ám sem Montecuccoli kezdeti erődemonstrációjával, sem később Souches tábornok hátrahagyott 7000 fős hadtestének Buda környéki hadmozdulataival nem sikerült az oszmánok fő erőit kicsalogatni Erdélyből és a Partiumból – hiába vette ezt még biztosra július 16-án a brandenburgi választófejedelemnek írt levelében a császári fővezér.³²

Amíg pedig az oszmán főserég Erdélyben volt, csak hozzá mérhető erővel lehetett tereget nyerni Kemény János számára.³³ Természetesen a változó hadi helyzet indoka mellett a bécsi kormányzat számára eleve csábító lehetett egy ilyen lehetőség, hisz ez a kormányzat épp az előző esztendőben fejezett be sikerrel egy korlátozott célú, korlátozott erőforrásokat mozgósító háborút Svédország ellen, amit szövetségesei – Lengyelország, Dánia – megsegítése címén, szövetségesei területén vívott meg anélkül, hogy vállalkozása egy általános európai háborúba torkollott volna.³⁴

---

³⁰ *Marczali* 1882. 217. o.

³¹ Evlia Cselebi török világotutató magyarországi utazásai, 1660–1664. Ford.: *Karácson Imre*, az előszót és a szómagyarázatot írta, a jegyzeteket átdolgozta: *Fodor Pál*. Budapest, 1985. 166. o.

³² *Marczali* 1882. 214. o.

³³ Kemény János véleménye szerint „igazsággal mondom, nem lehetett több harcra való ember 18 ezernél, noha a kik ahhoz nem értettek, augeálták [növelték] igen őket, énhozzám nem illett, hogy mást mondjak, sőt animálnom [lelkesítenem] kellett a kevés magyart, de még akkor megmondtam nyomban, hogy nem egyenlő erő a török erővel.” *Magyar Történelmi Tár* XVII. k. Pest, 1871. 187. o.

³⁴ *Gebei Sándor*: Az erdélyi fejedelmek és a lengyel királyválasztások. Szeged, 2007. 203–204., 211–212., 220–223. o.

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET

ÉS MÚZEUM KÖNYVTÁRA

FARKAS KATALIN

Magyar függetlenségi törekvések

1859–1866

Magyar és ERDÉLY ORSZÁG

közösségek
FÖLDKÉPE

PESTEN

SZERBIA

SZEMLE

KELLY DE VRIES (SZERK.)

MEDIEVAL WARFARE 1300–1450

(Farnham, Surrey-Burlington, VT: Ashgate, 2010, 509 o.)

Az *International Library of Essays on Military History*, a *Hadtörténeti Közlemények* szemle-sorozatában is jól ismert (v. ö: 119. évf., 2006., 1101–1108. o.) sorozata következő köteteként jelent meg e kiadvány, az 1300 előtti időszakot bemutató kötet folytatásként a későközépkori hadtörténeti szakirodalom 1914 és 2005 közötti írásainak a legjavából. A válogatás – nem egészen hálás feladatát – a Loyola University (Maryland) oktatója, a szakkonferenciák gyakori előadója, a téma egyik legtermékenyebb szerzője, Kelly De Vries vállalta. Részben a szerkesztő személye magyarázhatja a kiváló munkák túlnyomóan angolszász eredetét, részben azonban híven tükrözi az angolszász szerzők nagyon kitartó és eredményes törekvését a szakmában, melynek eredményeként a legtöbb téma összefoglaló munkája az ő nevéhez fűződik. Mindez nem tenné feleslegessé egy európai szempontú, az itt látványosan kifejejtett német, s némiképpen háttérbeszorított francia szerzőkre koncentráló párhuzamos válogatás elkészítését. A korszak fontosságát – többek között – a nagy háborúk (a százéves háború), az oszmán birodalom felemelkedése, valamint olyan jelentős hadügyi változások, mint a tűzérés és gyalogság térnyerése jellemzi, vagyis mindaz, amin a korai hadügyi forradalom híveinek az érvei nyugszanak.

A katonai elméletet és gyakorlatot bemutató első fejezet tanulmányai támogatják azt az elképzelést, miszerint a középkori, koraiújkorai hadvezérek képzetlenek lettek volna, seregeiket pedig fégyelmezetlen és kiképzetlen harcosok tömege alkotta volna. Ezt igazolja Clifford J. Rogersnek III. Edvárd angol király (1327–1377) ellenfeleit a döntő pillanatban csatára kényszerítő, a gyors, pusztító vonulásokra (chevauchée) alapozott taktikáját bemutató írása, igaz a királynak olyan tapasztalt katonái voltak, akik a 3:1, sőt 10:1 létszámhátrányban is sikerrel vállalták a harcot (1994., *Military*

Theory and Practice: Edward III and the Diagnostics of Strategy, 1327–1360).

Christopher Philpotts az agincourt-i csatát (1415) megelőző francia haditervet elemzi (a haditerv fennmaradt a British Libraryban), igaz a Boucicaut marsall tervét követő franciák vereséget szenvedtek (1984., *The French Plan of Battle during the Agincourt Campaign*). Ehhez szorosan kapcsolódik Michael K. Jones tanulmánya, aki az angol győzelmek háttérében a mára némiképpen háttérbeszorult és devalválódott morális tényezőt tekinti csatadöntő elemnek, miközben a csata előtt – noha újabban ezt megkérdőjelezték – valóban tarthatnak beszédet a vezérek (2002., *The Battle of Verneuil, 17 August 1424: Towards a History of Courage*). A korabeli hadügyi változásoknak már a kortársak számára is egyik legjellemzőbb eleme az itáliai zsoldos hadviselés elterjedése volt (Louis Green, 1983., *Changes in the Nature of War in early 14th Century Italy*), amit remekül kiegészít a magyar hadtörténet-szek látókörébe is bekerült Uccello firenzei freskójáról egyébként is jól ismert John Hawkwood pályájának ismertetése (Kenneth Fowler, 1998., *Sir John Hawkwood and the English Condottieri in Trecento Italy*). Boucicaut alakjának a bemutatása fennmaradt életírása tükrében az egyik legtöbbet utazó, legnagyobb tapasztalatra szert tett hadvezért állítja elének, aki döntő ütközeteiben, köztük Nikápolynál 1396-ban, mégis vereséget szenvedett (Norman Housley, 2003., *One Man and his Wars: the Depiction of Warfare by Marshal Boucicaut's Biographer*). A képzettségnek ekkora már az olvasottságban és könyvgyűjtésben is bizonyítható nyomai maradtak, amint azt Diane Bornstein tanulmányából megtudjuk (1975., *Military Manuals in 15th-century England*). A tanulmány kitűnő bevezetést nyújt a koraiújkorai magyarországi hadtudományi irodalom elvégzett vizsgálatához (v. ö.: *Veszprém*

László – Hausner Gábor: A magyarországi hadtudományi kéziratok és nyomtatványok katalógusa a kezdetektől a XVIII. század közepéig. *Hadtörténelmi Közlemények*, 109. (1996.) 2. sz. 118–126. o. és *Uők – Domokos György*: Hadtudományi nyomtatványok régi könyvjegyzékekben. *Magyar Könyvszemle*, 113. (1997.) 33–57. o.

A második nagy fejezet a későközépkori hadseregek szervezetével, finanszírozásával és logisztikájával foglalkozik. A tanulmányok közül öt az angliai fejleményeket tárgyalja. N. B. Lewis az 1457-es bridporti összeírás alapján forrásközlést ad, s elemzi az angol hadsereg összetételét, feudális kötelezettségeiket, ill. a pénzért szolgálók arányát (1945., *The Organization of Indentured Retinues in 14th Century England*). Thom Richardson korabeli irreguláris csapat neveit tartalmazó mustrajegyzéket vizsgált meg, s arra a következtetésre jutott, hogy a 201 főből igen magas a saját fegyverzettel megjelentek aránya, miközben soraikban öt nő is található (1997., *The Bridport Muster Roll of 1457*). További írások a lóra ültetett gyalogság jelentőségére, III. Edvárd seregének kincstári finanszírozására, az I. Edvárd angol–skót háborújában érintett helyőrségek élelmiszerellátásra vonatkoznak – mindez a magyar végvárak ellátásához is hasznos párhuzamot kínál (J. E. Morris, 1914., *Mounted infantry in Medieval Warfare*; A. E. Prince, 1944., *The Payment of Army Wages in Edward III's Reign*; Michael Prestwich, 1967., *Victualling Estimates for English Garrisons in Scotland during the Early 14th Century*). A nem-angliai viszonyokat két, a francia gyakorlatot bemutató elemzés reprezentálja: John Bell Henneman a háborús adók kivetésében és behajtásában a nemesség konszenzusának, politikai hozzájárulásának a fontosságát bizonyítja (1978., *The military Class and the French Monarchy in the Late Middle Ages*), míg Christopher Given-Wilson a százéves háború váltságdíjszedési gyakorlatára keresett találó példákat, különösen a Cherburgnál 1378-ban fogságba esett Olivier du Guesclin személynén keresztül (1981., *The Ransome of Olivier du Guesclin*).

A harmadik nagy témakört a háború és társadalom kapcsolatának szentelték. David Eltis a német városok hadiköltségvetését, a városi miliciák fegyverzetének és képzettségének magas szintjét emeli ki (1989., *Towns and Defence in Later Medieval Germany*). Anne E. Curry az angol megszállás alatti normandiai

városok (Louviers, Rouen, Harfleur) helyzetét mutatja be, reakciójukat a városi erődítmények megújítása és a miliciák felfegyverzése érdekében beszedett hozzájárulásukra (1987., *The Impact of War and Occupation on Urban Life in Normandy, 1417–1450*). Mátyás ún. Fekete serege hazai fogadtatásának ismeretében nem meglepő az a társadalmi ellenállás, ami francia földön kísérte a „compagnies d’ordonnance” bevezetését (Paul D. Solon, 1972., *Popular Response to Standing Military Forces in 15th-century France*). W. R. Jones írása arra a folyamatra irányítja a figyelmet, melynek során a király korlátlan jogát háborús időkben az élelmiszer rekvirálására fokozatosan parlamenti ellenőrzés alá került, s jellegében a kényszerkölcsön intézményéhez hasonult (1975., *Purveyance for War and the Community of the Realm in Late Medieval England*). William Caferro itáliai példákon vizsgálta, hogy a városokban a szolgálaton kívüli és fizetség nélküli zsoldosok kezelésére milyen technikák alakultak ki (1996., *Italy and the Companies of Adventure in the 14th Century*).

A negyedik fejezetben a városi lázongások, erőszak katonai vonatkozásairól olvashatunk. Philippe Contamine szerint francia földön mind az angol, mind a francia királynak alapjában sikerült a városok mértéktartó terhelésével a komolyabb lázadásokat elejét venniük (1994., *The Soldiery in Late Medieval Urban Society*). Ugyanakkor Flandriában az 1280-sa évektől egészen a XV. század közepéig a városi céhek lázongásai napirenden maradtak (Jan Dumolyn és Jelle Haemers, 2005., *Patterns of Urban Rebellion in Medieval Flanders*).

Az ötödik témakörben kapott helyet a későközépkori keresztes háború és az oszmán fenyegetés. Ezeknek már szorosabban vett magyar vonatkozásai vannak, hiszen Norman Housley szerint a keresztes eszme éppen a peremvidék államaiban (Poroszország, Baltikum, Kasztília, Balkán, Magyarország) virágzott (1995., *Frontier Societies and Crusading in the Late Middle Ages*), miközben a szerző itt nem, de összegyűjtött írásaiban az 1514-es magyarországi keresztes hadjáratral, ill. az 1456-os nándorfehérvári sikerrel külön is, az angol-szász szerzők közül elsőként foglalkozott (Giovanni da Capistrano and the Crusade of 1456. In: Norman Housley [ed.]: *Crusading in the Fifteenth Century*. Basingstoke, 2004. 94–115. o.). Kelly DeVries a török előrenyomulásnak a nyugati közvéleményre gyakorolt hatását vizs-

gálta (1999., *The Lack of a Western European Military Response to the Ottoman Invasions of Eastern Europe from Nicopolis, 1396 to Mohács, 1526*). Következtetése rendkívül érdekes: a nyugati érdektelenség a nikápolyi hadjárat után megtorpanni látszó oszmán előrenyomulás látszatának, illetve a magyar állam látványos, és a nyugatiak számára félrevezetően meggyőző sikereinek lenne a következménye. A magyar katonai erőfeszítések és részsikerek mintegy félrevezették a Nyugatot, ami egészen Mohácsig, illetve Bécs 1529-es körülzárásáig tartott.

Az utolsó részben a haditechnikai változások néhány aspektusa került bemutatásra. Thom Richardson meggyőzően érvelt amellett, hogy a lemezpáncél terjedését és népszerűségét nem a tűzfegyverek, hanem a számszerű elleni védekezés igényének köszönhetette (1997., *The Introduction of Plate Armour in Medieval Europe*). A páncélok mellett a leglátványosabb változást a tűzfegyverek jelentették. Robert D. Smith a technikai részletek figyelembevételével azok hatékonysága mellett érvelt, hiszen ellenkező esetben nem fektettek volna akkora pénzt az ágyúpark kialakításába és szállításába (2002., *All Manner of Peeces: Artillery in the Late Medieval Period*). A szakirodalom régi

témája, hogy a tüzérség megléte és birtoklása milyen előnyökhöz jutatta az államokat: megerősödésük magyarázható ezzel a tényezővel. Kelly DeVries úgy véli, hogy általánosítható szabály nincsen: amíg Franciaországban és Burgundiában a központi hatalom sajátította ki a tüzérséget, addig Angliában éppen ellenkező tendenciájú maradt a fejlődés (1998., *Gunpowder Weaponry and the Rise of the Early Modern State*). Végül a záró tanulmányban Richard Bean úgy érvel, hogy a korai államok hadseregét valóban jellemezte a gyalogság, a megnövekedett tűzerejű tüzérség, a magas hadsereglétszámok, a központi jelentős hadügyi költségvetés, ám ezek nem egy egyszeri, ún. „hadügyi forradalom” részeinek tekinthetők, hanem egy hosszabb, több évszázados folyamat egymást erősítő állomásainak (1973., *War and the Birth of the Nation State*).

A sorozat újabb kötete ismét felveti egy hasonló, közép-európai területre és témákra összpontosító, idegen nyelvű válogatás megjelentetését, melyhez hasonlóra Dávid Géza és Fodor Pál szerkesztésében a török kor vonatkozásában a Brill Kiadónál már meg is vannak a követendő példák.

Veszprémy László

B. SZABÓ JÁNOS

A HONFOGLALÓKTÓL A HUSZÁROKIG

A középkori magyar könnyűlovasságról

(Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára, sorozatszerk.: Veszprémy László. Argumentum Kiadó, Budapest, 2010. 244 o.)

B. Szabó János munkájában több mint egy évtizedes kutatási eredményein nyugvó szintézisét adja a magyar lovasság történetének. A könyv nyolc nagyobb tematikai egységre tagolódik, a munkát a felhasznált irodalom és rövidítések jegyzéke, az angol és német nyelvű rezümé, a betűrendes névmutató, végezetül a színes mellékletek zárják.

A könyv írója a monográfia bevezetését követő fejezetet a magyar könnyűlovasság XIX–XX. századi kutatástörténeti áttekintésének szenteli, érzékletesen szemlélteti, hogy a magyar „könnyűlovasság” történetének elem-

zése sok esetben egyet jelentett a huszárság mint lovassági fegyvernem magyar eredetének (nem egyszer ideológiailag terhelt) bizonyításának kísérletével. A kutatást a XX. század közepéig az írott források használatának dominanciája határozta meg, a század közepétől azonban egyre nagyobb jelentőségre tett szert a régészeti tárgyi emlékek bekapcsolása a vizsgált forráscsoportok közé.

A szerző a honfoglaló magyarság fegyverzetének vizsgálata során a magyar történelemtudomány által ismert (és egyes elemeiben vitatott) forrásadatait, Bölcs Leó *Taktikáját* és

Regimo prümi apát munkájának információit egyeztetni a régészeti megfigyelésekkel. B. Szabó János a honfoglalás kori magyar lovaság fegyverzetének rekonstrukciós kérdése kapcsán kihangsúlyozza, hogy a negatív régészeti megfigyelések, bizonyos fegyvertípusok hiánya a sírmellékletekből még nem jelenti törvényszerűen, hogy az adott nép nem is használta azt az adott korban. A magyarság fegyverzetének rekonstrukciójában külföldi régészeti eredményeket is felhasznált. (Bölcs Leó a magyarok fegyverzetét a bolgárokéhoz hasonlítja, ehhez az összehasonlításához nyújt lehetőségeket Valeri Jotov, a VII–XI. századi bolgár fegyverleleteket összefoglaló, 2004-ben megjelent monográfiája.)

Külön fejezetben kerül elemzésre a honfoglaló magyarság lovas taktikájának kérdésköre mongol, egyiptomi és bizánci párhuzamok felhasználásával. Erre vonatkozóan két fontos megállapítást olvashatunk. B. Szabó János egyfelől külföldi példákkal bizonyítja, hogy a visszavonulás színlelése koránt sem tekinthető a vizsgált korszakban Nyugat- és Kelet-Európában ismeretlen lovas taktikának. A 842-ben a Verdunnél tartott hadijátékokon breton lovasok a színlelt visszavonulás gyakorlatát mutatták be. A színlelt visszavonulásra egy másik szemléletes példát is hoz: 1082-ben a bizánci Alexios császár e taktikával mért csapást a normann Bohemund seregére Lükosztomion térségében. A külföldi példák alapján így nem tartható az a korábban kialakított elképzelés, miszerint Európában ismeretlen volt a színlelt visszavonulás taktikája. A második lényeges megállapítás, hogy a honfoglaló magyarság a színlelt visszavonulás mellett más taktikai megoldásokat is alkalmazott, erre nyújt példát Al-Maszúdi (vitatott hitelességű) *Aranymezők* című munkájában a (bizonytalanul értelmezhető) W.l.n.d.r a 932. év után bekövetkező „török népek” (soraikban feltételezhetően magyar lovassággal) által vívott ostromleírása. Al-Maszúdi az ostromló „török népek” által alkalmazott taktika kapcsán tagolt hadrendben küzdő, manőverező könnyűlovasságra és a koncentrált nyílzáporra épített taktikáról számol be. B. Szabó János felveti a könnyűlovasság, a könnyűlovas taktika kontinuitásának kérdését is. Írott források és régészeti emlékek segítségével rámutat, hogy az Árpád-kori és a késő középkori magyar hadseregben a korábbi kutatás által feltételezett mértéknél jóval nagyobb szerepet ka-

pott a könnyű fegyverzetű lovasság: a XIII. századi stájer hadjáratokról és Nagy Lajos itáliai hadjáratáról szóló külföldi kútfők kihangsúlyozzák a magyar könnyűfegyverzetű lovasság jelentőségét.

A monográfia a klasszikus értelemben vett huszárság kérdésével is foglalkozik. A hadtörténeti kutatás már a XIX. században élénken foglalkozott a magyarországi könnyűlovasság történeti kérdésével. A korai kutatás főleg a könnyűlovasság fegyverzet alapján történő csoportosítására, definiálására, a huszárság mint lovassági csapatnem genezisének meghatározására törekedett. Négyesi Lajos egy 2000-ben megjelent, a honfoglalás kori magyar lovaság csapatnemeiről írt tanulmányában lényegesen új szempontot vezetett be a lovasság hadtörténeti vizsgálatának módszertanába. Véleménye szerint ugyanis a lovasság tagozódásának vizsgálatakor az alkalmazott harceljárás és nem a fegyverzet a döntő. Így a huszárság definiálásának kulcsát a funkció és nem a fegyverzetből fakadó sajátosság adhatja meg. (Itt érdemes megjegyeznünk, hogy Raimondo Montecuccoli a *Memoria della guerra* című hadtudományi munkájában a könnyű- és nehézlovas svadronokat a hadrendben betöltött helyük és szerepük alapján különböztette meg, nem pedig a védő- és támadófegyverzetük alapján.) Darkó Jenő pedig Bonfini nyomán már bebizonyította, hogy a „huszárság” feladataihoz sok tekintetben hasonló szereppel bír, könnyűfegyverzetű lovasság (*expeditissimus equitatus*) már helyet kapott Mátyás seregében. B. Szabó János a huszárságra jellemző fegyverzet magyarországi megjelenését nyelvelmékek (besztercei és a schlägeli szójegyzék) segítségével vizsgálja. (A huszárság fegyverzetének vizsgálata kapcsán meg kell említsük Kovács S. Tibor 2010-ben, *Huszárfegyverek a 15–17. században* címmel, a Martin Opitz kiadásában megjelent monográfiáját. Kovács S. Tibor részletesen ismerteti munkájában a huszárságra jellemző védő- és támadófegyverzetet a korabeli írásos és képi források, illetve a Magyar Nemzeti Múzeum fegyvernyaga segítségével.) A szerző nagy hangsúlyt fektet a késő középkori magyar lovasság felépítésének vizsgálatára, ennek megfelelően részletesen tárgyalja az aula vitézeinek, a határvédelemben szerepet játszó katonaság, az erdélyi sélkelyek és a telekkatonaságra épülő banderális erők nagyságát. A Jagelló-kori könnyűlovasság felépítésének kutatásában különösen a nem

rég elhunyt Kubinyi András professzor okleveles forrásadatai segítettek a szerzőt.

B. Szabó János külön esettanulmányt szentel könyvében az 1526. évi mohácsi ütközetben részt vevő magyar lovasság vizsgálatának. (A szerzőnek jelentős, a mohácsi csatát elemző tanulmányai jelentek meg többek között a 2004–2005. év folyamán a *Hadtörténelmi Közlemények* hasábjain.) A fennmaradt források idevágó hiányosságai végett (Gyalóky Jenőhöz hasonlóan) nem tesz kísérletet a könnyű- és a nehézlovasság számarányának megállapítására. A kutatás korábbi feltételezésével szemben mindazonáltal nagyobb jelentőséget tulajdonít a könnyűlovasság ütközetben betöltött szerepének. A Mohács, illetve Sátorhely térségében felsorakozó magyar lovasság képéről Kubinyi András okleveles forráskutatásai, illetve a mohácsi csatáról megemlékező keresztény, illetve török források segítségével összetett képet alkothatunk. Antonio Giovanni da Burgio pápai nuncius Szapolyai György a király táborába megérkező seregéről a következő híreket írta 1526. augusztus 13-án, Budán kelt levelében: „...Kisült, hogy mindent összevéve csak valami 1200 gyalogosa van, 200 magyar módra felfegyverzett nehéz lovasa, ami nem ér többet a 200 fegyveres lovasnál, és van még 100 könnyű lovasa is...” (Az idézet forráshelye: Mohács emlékezete. Szerk.: *Katona Tamás*. Budapest, 1976. 143. o.) A pápai nuncius e negatív hangvételű követjelentése zárt hadrendben való harcra feltételezhetően nem alkalmas lovacsapat táborba való megérkezéséről tudósít. Dzselaálzáde Musztafa Tabak át-ül-memelik ve deredsát-ül-meszálík című munkája a következő fontos leírást adja: „A szerencsétlen magyar nemzetnek az a szokása a csatában, hogy 30–40 000 szörnyeteg tetőtől talpig vasba és acélba öltözik, s lovát is abba burkolja; minden piszkos a mellette levő feslett erkölcsű nyakast, lóháton ülve magához csatolja, és úgy támadnak, s támadásukat ágyú és puska föl nem tartóztatja, előnyomulásuknak semmi fegyver gátat nem vet, dög testüket lándzsa nem járja kard nem fogja, nyíl nem sebzí.” (Uo. 230. o.) A török auktor az idézett forrásrészletben a sorok tartása végett egymáshoz láncolt(!), páncélos lovasok alkotta nehézlovasság rohamát írta le. B. Szabó János a mohácsi csatában küzdő magyar lovasságra vonatkozóan két, hitelesnek mondható török képi ábrázolás problematikájával is foglalkozik. A Dzselaálzáde Musztafa fentebb említett

munkáját díszítő, a mohácsi csatát megjelenítő miniatúra, illetve a bosnyák miniatúrafestő, Musavir Oszmán, 1577 és 1580 készített, a *Hünernáme-kódex* második kötetében található ábrázolás páncélos lovasságként (teljes páncélatban, a fejtetőn gerinccel tagolt, rostélyos sisakban megjelenített katonák) tüntette fel a magyar sereget. A mohácsi ütközetről készített hiteles képi ábrázolásokon nem jelenik meg tehát a minden bizonnyal a magyar sereg részét képező könnyűlovasság fegyverneme. Ez, mint ahogy a szerző is írja, a török kútfőknek a magyar nehézfegyverzetű lovasságra vonatkozó túlzó adataival, illetve a miniatúrafestők propagandisztikus és művészi célkitűzéseivel magyarázható. Am azt sem zárhatjuk ki, hogy éppen a páncélos magyar lovasság rohama (menekülése) volt az a momentuma a csatának, amelyik megragadta a beszámoló alapján dolgozó festő képzeletét. A magyar sereg előkészületeiről, illetve az ütközetről tudósító források kritikus vizsgálata nyomán egy, a klasszikus nehéz- és könnyűlovasság organikus egymás mellettségén alapuló hadrend képe bontakozik ki. Négyesi Lajos terepi megfigyelései alapján feltételezhető, hogy a magyar hadsereg még Mohács előtt, lezárva a Mohács felé való továbbhaladást (az újabb vízi úton érkező török utánpótlás megérkezését megelőzően) akart csatát vívni az ellenséggel. A (szerkér)tábor kialakítása is ezt az elképzelést támaszthatja alá. Az ütközet előtti haditanácson Brodaries István kancellár *De conflictu*ja alapján a magyar hadvezetés végül az aktív védekezés mellett döntött és a Mohács felé vezető utak lezárása érdekében mind a könnyű-, mind a nehézlovasságnak nagy szerepet szánó hadrendben sorakozott fel.

B. Szabó János jelen monográfiája különösen gazdag írott és képi forrásanyagával a hazai hadtörténelmi kutatás fontos eredménye. A szerző a XVI. századdal bezárólag vizsgálja a teljesség igényével a magyar könnyűlovassággal kapcsolatos történelmi, illetve hadtörténelmi kérdéseket. A kora újkor mindazonáltal a magyarországi lovasság történetének fontos periódusa, hiszen ez a korszak a lovasság felépítésének jelentős struktúraváltását hozza. A huszárság mint lovassági fegyvernem a Habsburg Birodalom hadseregében (illetve Európa más hadseregeiben is) idővel különösen nagy jelentőségre tett szert. A huszárság jelentőségét bizonyították a bécsi hadvezetés számára a visszafoglaló háború katonai tapasztalatai is, a

korábban főleg irreguláris, illetve igen fegyelmezetlen huszárokat Bécs reguláris keretek közé szorította. A huszárság mint lovassági csapatnem hatékonyságát mi sem szemlélteti

jobban, minthogy a II. világháborúig meghatározó eleme volt több európai hadseregnek.

Polgár Balázs

SERES ISTVÁN

A KÁROLYI-HUSZÁREZRED HADKIEGÉSZÍTÉSE A TISZÁNTÚLON SZEGEDINÁC PÉRÓ FELKELÉSE IDEJÉN

Chronica Bekesiensis 3. Sorozatszerkesztő: Szatmári Imre

(Békés Megyei Múzeumok Igazgatósága, Békéscsaba, 2010. 278 o.)

A regényírók és a filmrendezők több alkalommal is kísérletet tettek arra, hogy egy történetet az adott művön belül több szempontból, több szereplő nézőpontjából meséljenek el.

A Szegedinác Péro-féle felkelés története a XVIII. század magyar történelmét kedvelők, ismerők számára már ismert. 1711 áprilisának a végén a Habsburg-dinasztia és a II. Rákóczi Ferenc oldalán felkelt magyar rendek kiegyeztek egymással Szatmáron. A másfél évszázadig tartó Oszmán Hódoltságot, valamint a kuruc mozgalmakat követően békés időszak köszöntött a Magyar Királyságra. Megindult a visszafoglalt országrész reorganizálása, ami a feudális viszonyok és az intézményrendszer újbóli bevezetését jelentette. Ez a volt Hódoltság területén élőknek jelentős megrázkódtatást okozott, hiszen az itt lévő települések, főként a mezővárosok, széles körű autonómiát élveztek. 1711 után azonban a sokszor csak formális földesúri függés egyre valóságosabbá vált számukra. Ennél is súlyosabb terhet rótt azonban az itt élőkre az állam által követelt hadiadó, továbbá az úgynevezett deperdita, vagyis az a veszteség, amely a katonaságnak eladott élelmiszer, takarmány és egyéb eszközök valós ára, valamint a hadbiztosok által megállapított ár különbözetéből adódott. Az itteni, döntően református felekezethez tartozó közösségek hangulatát tovább rontotta az 1731. március 21-én kiadott Carolina Resolutio, amely jelentősen korlátozta szabad vallásgyakorlásukat. Mindehhez társult, hogy a Tisza-Maros vidékére telepített rác határőrök privilégiumat is elkezdte megnyirbálni a bécsi udvar: eltörölték a pátriárka hivatalát, megtiltották a szabad alvajda választást, a katonaságot német tábor-

nokok vezénylete alá helyezték és szabad vallásgyakorlásukban is korlátozták őket. A szaporodó sérelmek keserű pohara csordultig telt 1735-ben, mikor egy bántási ortodox szerb püspököt Bécs azzal a feltétellel tett meg nádorfehérvári érseknek, hogy egész népét római katolikus vallásra kell térítenie.

A forrongó vidékre eljutottak a II. Rákóczi Ferenc utolsó terveiről szóló hírek is, és 1734 és 1735 fordulóján a legváltozatosabb formában támadtak fel az új kuruc világról szóló híresztelések. Ezek együttesen oda vezettek, hogy a Békés vármegyei Szentandrason, a szomszédos Mezőtúron, valamint a híres bihari hajdúvárosban, Sarkadon szervezkedés kezdődött. 1734 és 1735 fordulóján a titokban szervezkedők Szegedinác Pérot többször is meglátogatták, aki ígéretet tett, hogy a felkelés kitörésének idején fegyvert fog mellettük. A vezérükké választott pécskai rác kapitány emellett biztosította a hozzá küldötteket arról, hogy kapitánytársai is a kurucság mellé fognak állni. Péro a felkelés elindításával szerette volna megvédeni, míg Aradról a német katonaságot elvezénylik, ám egy nem várt esemény keresztülhúzta számításait. 1735. április 27-én Békésszentandrason kitört a felkelés, amely a szomszéd területekre és vármegyékre is áttért, azonban Péro nem állhatott a felkelés élére, mivel május 3-án Friedrich Anton Händtkop császári-királyi vezérőrnagy, aradi várparancsnok bebörtönözte. A kurucok Gyula ostromára indultak, ám Klósz Mátyás békési alispán megvédte a várat, majd ezután a Zaránd vármegyei Erdőhegyre vonultak, ahol további csapatok beérkezését várták. Itt ütöttek rajtuk május 9-én a rác határőrvidék katonái,

és verték szét táborukat – a sors különös finto-
raként Péro beavatott kapitánytársai önként je-
lentkeztek a kurucok szétverésére.

Az 1735. évi alföldi parasztfelkelés, az
úgynevezett „Péro-lázadás” története szorosan
kapcsolódik a Rákóczi-szabadságharc, illetve a
kuruc emigráció történetéhez. Ebből fakadó je-
lentőségét már a XIX. században felismerték:
K. Papp Miklós, Szávits Emil és Zsilinszky
Mihály munkái után az első komoly monográ-
fiát Márki Sándor készítette el. Elsőként ő néz-
te át módszeresen az érintett legfelső szervek
levéltárait és több ponton is korrigálta elődei
tévedéseit. A XX. századi munkák közül Had-
rovics László 1951-es összefoglalását érdemes
kiemelni – meg kell azonban jegyeznünk,
hogy csak népszerűsítő formában, jegyzetek
nélkül jelenhetett meg. Márki és Hadrovics
munkáinak kiadása óta a témában sem na-
gyobb lélegzetű forráskiadvány, sem modern
összefoglalás nem született.

Seres István ismertetetni kívánt kötetében az
eddigiektől eltérő nézőpontból veszi szemügyre
a Péro-féle felkelés eseményeit. A Szerző több
munkájában is érintőlegesen foglalkozott már a
témával, egy-egy tanulmányában pedig Péro és
írnoka, Matolay Pál életútját mutatta be. Jelen
kötetében azonban – tegyük hozzá, sikeresen –
fordít még egyet az eddigi ismert és használt
nézőpontokon, és az események bemutatását a
legminimálisabbra szorítva a frissen toborzott
Károlyi huszároknak a felkelésben játszott sze-
repét, és a kurucokkal történt érintkezéseiket ál-
lítja vizsgálatá középpontjában.

1734 januárjában egy huszárezred felállítá-
sával bízták meg gróf Károlyi Sándort, II. Rá-
kóczi Ferenc egykori tiszántúli vezénylő gene-
ralisát. A felfogadott ezredet 1734. május 20-
án mustrálták meg tulajdonosa előtt a Moson
vármegyei Köpcsényben; ezt, valamint a tisz-
tek bemutatását és az eskütételt követően az
öreg gróf beszédet intézett katonáihoz. „Ma-
gok dicséretes Nemzetünknek se Ruháját, se
Fegyverét, se mezei vitézi jeleit egy más föl-
talált Öltözetekért újabb újabb változó hívsá-
gokon el ne cseréllyék.” Károlyi szónoklata
azt a célt szolgálta, hogy királyuk iránti hűsé-
gükre intve visszatartsa katonáit az elharapó-
zó szökődésektől. A rajnai frontra rendelt
huszárok teljesítményével elégedett Udvari
Haditanács 1734 őszén az ezredtulajdonosnak
azt a parancsot adta, hogy az eddigi tíz mellé
további öt (pót)századot toboroztasson, szerel-
tessen fel és képeztesse ki. A verbunk több

vármegye, illetve szabad királyi város terüle-
tén zajlott, többek között Biharban és Csong-
rádiban is; a katonák kiképzésére is itt, vala-
mint a szomszédos Békés vármegyében került
sor, így Baranyai István kapitány Debrecen-
ben; Macskásy Farkas kapitány Hódmezővá-
sárhelyen, Mindszenten és Szentesen; Irinyi
Imre kapitány, illetve annak helyettese,
Spissits Sándor főhadnagy pedig Békés vár-
megyében állomásozott újoncaival, amikor a
Péro-lázadás kitört.

A Seres István által készített bevezető ta-
nulmányból kiderül, hogy a három tiszt jó
helyzetfelismerésének – vagyis hogy katonái-
kat mind a felkelőktől, mind pedig a róluk szó-
ló hírektől sikerült távol tartaniuk –, valamint a
veterán huszárok tekintélyének és erélyének
köszönhetően sikeresen megakadályozták,
hogy az újonc katonaság a magukat kurucok-
nak nevező felkelőkhöz álljon. Ez nem volt
azonban egyszerű dolog, hiszen a toborzópá-
tensben meghatározott kritériumokat (erős,
egészséges, „tiszteességes [!] ábrázatú” 24 és
40 év közötti férfi) nem sikerült minden eset-
ben betű szerint betartani. Irinyi Imre századá-
ba például felvették Bodnár Pált és Nagy Ger-
gelyt, akiket a miskolci tömlőcből szabadított
meg a százados, éppen „az ítélet alól”. Ezek a
rovott múltú egyének azonban általában nem
maradtak sokáig katonai szolgálatban, hiszen
többnyire néhány napon belül elszöktek, így a
tisztoknak pótolniuk kellett az így keletkezett
hiányt. E két újonc ugyan a századdal maradt,
de rendszeres kihágásaikkal és rablásaikkal
folyton háborgatták a vidék lakosságát, így
nem kevés fejtörést okoztak feljebbvalóiknak.
A tisztok határozottságára azonban azért is
szükség volt, mert Károlyi Sándort többen is
hírbe hozták a felkelőkkel: a Tiszántúlon olyan
szóbeszéd is járta, hogy pótszázadok toborzá-
sával Rákóczi számára gyűjt hadat, Károlyi
Ferenc május 8-án pedig megjósolta egy apjá-
hoz írt levélben, hogy Bécsben azt fogják ter-
jeszteni, hogy Spissits huszárai a lázadók mel-
lé állnak. Am a valóságban nem ez történt.
Spissits Sándor fegyvertelen újoncait először
Gyulára, majd onnan – mivel a várat nem tar-
totta elég biztonságosnak – az aradi erőd na-
gyobb védelmet biztosító falai közé vezényel-
te. Az idevezető út azonban feszültségekkel
terhesen telt, hiszen az újoncok zúgolódtak
amiatt, hogy gyalogosan kell vonulniuk, vala-
mint a beígért mundér elmaradása miatt már
teljesen lerongyolódtak. Minden óvintézkedés

ellenére még 1735. április 30-án két-három katonája bizonyíthatóan a felkelők közé szökött, de azért egységének döntő részét sikerült maga mellett tartania. Igaz, Macskásy kapitány újoncai közül is megszökött nyolc Hódmezővásárhelyről és Mindszentről, ám ezekről hamar kiderült, hogy nem a lázadókhöz akartak állni, hanem a vármegyétől kiutalt hiányos ellátmány miatt dezertáltak. Seres István kutatásainak köszönhetően kiderül, hogy már a kortársak is hamisan feltételezték, hogy bármiféle kapcsolat lett volna a huszárezred katonái és a „zászlós tolvajok” között. A május 11-i erdőhegyi mérszárlást követően Spissits úgy látta, ismét visszatérhet Békés vármegyébe, így katonáival már 13-án Gyulán állomásozott. A Károlyi-huszárezred katonáinak ezek után már csak a felkelők üldözésében, valamint a furtai és szeghalmi jószágok elhajtásában volt tevékeny része. A Szerző tehát a források segítségével bizonyította, hogy a pótszázadok újoncai a felkelők fő erejével (egy kivételtől eltekintve) sohasem találkoztak, s a vármegyékben történt őrzéstartásokat a tisztek a veterán katonaságra bízták, ezek feladatául a kurucok közé álltak megbüntetését, jószágaik elhajtását szabták.

Seres István kötete a megfelelő bevezető tanulmány mellett alapvetően forráskiadványnak tekinthető, ezért érdemes kitérnünk a közölt okmányokra is. Munkája során egyaránt felhasználta a regionális levéltárak (Békés, Csongrád és Hajdú-Bihar megyék), valamint a Magyar Országos Levéltár (Batthyány család levéltára, Harruckern család levéltára, Károlyi család nemzeti levéltára, Radvánszky család levéltára) megfelelő állagait és fondjait. Mi több, az esztergomi Batthyány Könyvtár mások által eddig nem hasznosított forrásanyagából is merített fontos, új adatokat, és ezeket kiegészítette korábbi ismereteinkkel. Forrásanyagát a Szerző két nagyobb csoportra bontotta. Előbb a huszárság toborzásáról sorakoztat fel 15 iratot (névlistákat, elismervényeket, ill. a katonák kvártélyozásával kapcsolatos levelezéseket). Az iratok gondos válogatás eredményeképpen kerültek a kötetbe, illusztrálva a hadállítást, illetve az azt követő kiképzés menetének feladatait és nehézségeit. Szívesen olvastam volna további iratokat a kvártélyozással és ellátással kapcsolatban, de ezek valószínűleg már kikezdték volna a kötet szoros logikai menetét – talán még lesz alkalma a Szerzőnek ezek közlésére. A forrásanyag másik része már a teljesség igényével, önálló

egységben került a kötetbe. A Szerző több éven át folytatott, kitartó kutatómunkával gyűjtötte össze az 1735. évi felkelés közvetlen körzetében tartózkodó huszártisztek leveleit, jelentéseit. Az itt közölt 53 forrás zömét, 36 levelet a huszárezred három kapitánya és egy főhadnagya írta: Baranyaitól ebből az időszakból tíz jelentés maradt fent, amelyek leginkább a felkelés mellékeseményeiről őriztek meg fontos adatokat. Macskásy Hódmezővásárhelyről és Szentestől írott levelei közül összesen hatot ismerünk, amelyekből kettőt Károlyi Sándorhoz írt. Spissits április 29-én és május 30-án, valamint június 26-án legalább tizenhat jelentést küldött Károlyi Sándor tábornoknak és Károlyi Ferenc vezénylő ezredesnek, ezekből tizennégy maradt fenn a Károlyi nemzetség levéltárában. Közöttük található a felkelők által írt levelek egykorú másolatait, amelyek egyikét Spissits főhadnagya hitelesítette, kettőt pedig az ő levele mellékleteként küldtek meg az ezredtulajdonosnak. Károlyi ugyanakkor a fontosabb információkat tartalmazó leveleket továbbküldte az Udvari Haditanácshoz, illetve gróf Batthyány Lajos kancellárnak. A két Károlyitól, a felkelők ellen mozgósított nemesi felkelés vezetőjétől és a huszárság ellátásával megbízott területi biztostól egy-egy levél került be a források közé. A katonatisztek jelentéseit jól egészítik ki a Békés, Bihar, Csongrád és Zaránd megyék tisztviselőinek – részben hozzájuk írt – levelei.

A bevezetőhöz, valamint a forrásokhoz készített jegyzetapparátus további háttér információkat szolgáltat a téma iránt komolyabban érdeklődő szakemberek számára: a kötet és a források könnyebb kezelhetőségét segíti az idegen és avult szavak jegyzéke, a személy- és földrajzinév-mutató. Külön ki kell emelnem a kötettel kapcsolatban, hogy a végén angol és szerb nyelvű összefoglalás is található. A kiadvány ékének tekinthetjük a mű végén található térképeket, valamint iratokról, rézkarcokról és festményekről készült képeket, amelyek N. Varga Éva munkáját dicsérik.

Miért fontos, hogy megjelent ez a munka a Szegedinác Péro-féle felkelésről? A kérdésre nézetem szerint három egymással is összefüggő válasz adható. Egyrészt Seres István munkáját hiánypótlónak tartom, hiszen a korábbi (magyar, szerb és német) szakirodalom teljes ismeretén túl új levéltári anyagokat beemelve és megismertetve dolgozta fel új, eddig mellőzött szempontból ezt az eseményt. Másrészt

úgy gondolom, hogy a történész feladata, hogy a rendelkezésre álló források, és a szakirodalom segítségével megkísérelje rekonstruálni az általa választott eseménysort, megvilágítsa ezek hátterét, a fellelhető, ám a háttérben szerényen megbúvó ok-okozati viszonyokat. Mindeközben pedig arra is figyelnie kell, hogy a történelem durva szövetét a talmian fényes és meglepően erős fonalakkal át- és átszövő legendáktól megszabadítsa, ezeket felfejtse és a kőszá híreszteléseket a helyükre tegye. A Szerző ezt a feladatot is remekül oldotta meg, hiszen eloszlaltott végérvényesen minden képtelt Károlyi állítólagos érintettségével kapcsolatban. Harmadrészt, had álljon itt egy gondolat Benda Gyulától. „A magyar történet-tudomány szakmai értékrendjében a helyi vizsgálatok, helytörténet régóta csak igen alacsony

presztízst élvez. Ma ennek egyszerre oka és következménye egy alapvető megosztottság, ami elkülöníti a... társadalomtudományok fejlődésével a lépést tartó »magas« tudományt, a hagyományos, a századfordulón kialakult monografikus mintákat követő helytörténeti irodalomtól.” – Az idézet 1987-ből való, a helyzet azóta sem sokat változott, üdítő kivétel azonban ebben az állapotban Seres István kötetete, hiszen a helyi és az országos jelentőségű eseményeket úgy „keveri”, hogy egyik sem kerekedik a másik fölébe, nem kerül túlsúlyba. Egy olyan helytörténeti munka született (ne feledjük, hogy a Békés Megyei Múzeumok Igazgatósága adta ki a kötetet), amely méltán tarthat számot országos érdeklődésre stílusa és adatgazdagsága miatt.

Bagi Zoltán

TÓTH FERENC

LA GUERRE DES RUSSES ET DES AUTRICHIENS CONTRE L'EMPIRE OTTOMAN 1736-1739

(Ed. Economica Paris, 2011. 146 o.)

Tóth Ferenc legutóbbi, a párizsi Economica kiadó *Campagnes et Stratégies* sorozatában megjelent francia nyelvű hadtörténeti munkájában az 1736–39-es orosz–osztrák–török háború történetét tárgyalja. A magyar szerző elsősorban az osztrák történelem szempontjából mutatja be az eseményeket és főleg az osztrák–török kapcsolatok változásaira összpontosít. A rövid és nem túl dicsőséges háborúról eddig nagyon keveset írtak. A története mégis nagyon tanulságos az osztrák monarchia XVIII. századi történelme szempontjából. A lengyel örökösödési háború után nem sokkal tört ki a szóban forgó háború, először az orosz és török felek között, majd hamarosan az osztrák fél is bekapcsolódott a hadműveletekbe. Ennek legfontosabb oka az volt, hogy 1726 augusztusában Ausztria és Oroszország képviselői kölcsönös segítségnyújtási egyezményt írtak alá, amely 30 000 fős segélyhaderő küldését irányozta elő mindkét fél részéről abban az esetben, ha valamelyiküket egy harmadik fél megtámadná. E kezdetben angolel- lenes szövetség hosszú időre a császári diplomácia egyik legfontosabb pillérévé vált és ennek köszönhetően kapcsolódott be ismételt

egy évtized múlva a Habsburg Birodalom egy újabb török elleni háborúba. A szerződés értelmében Oroszország segélycsapatokat küldött a rajnai frontra a lengyel örökösödési háború során és elvárta, hogy a császári hadvezetés is hasonlóan támogassa 1737-ben kirobbant orosz–török háború során.

Anna Ivanovna cárnő Leszczyński Szaniszló király elleni lengyelországi sikerei után szerette volna uralmát kiterjeszteni a fekete-tengeri partvidékekre. Államminisztere, Ostermann kancellár 1736-ban látta érkezettnek a pillanatot arra, hogy megindítsa a háborút a Kaukázusban folyamatos vereségeket szenvedő törökök ellen. A Münnich tábornok vezetésével megindult orosz hadsereg feldúlta a Krím-félszigetet és elfoglalta Azov erődjét, amit Nagy Péter vesztített el 1711-ben. A háború kirobbanása a bécsi udvar számára is kényes helyzetet teremtett, hiszen VI. Károlynak az 1726-os szövetségi szerződés alapján segélycsapatokkal kellett támogatnia az orosz cárnő seregeit. Márpedig a lengyel örökösödési háború után a császári hadvezetés mindenképpen szerette volna elkerülni az újabb hábo-

rút. A császári seregek háborúba való bekapcsolódásának lehetősége az európai nagyhatalmak számára sem volt közömbös. A francia nagykövet azonnal felajánlotta a háborús felek közötti tárgyalásokhoz való közvetítést, a mediációt. Egyrészt a francia politika mindenképpen befolyásolni kívánta a békefolyamat alakulását, másrészt a fekete-tengeri kereskedelemben elfoglalt gazdasági helyzetét érezte veszélyeztetve az orosz hódítások következményeitől.

Időközben az oszmán hadseregben fontos reformok zajlottak le, amelyeket Mahmud szultán Alexandre de Bonneval (1675–1747) francia renegátra bízott. A Bonneval pasa néven elhíresült kalandor a francia hadsereg ezredese volt, amikor 1706-ban dezertált. A császári hadseregben fényes karriert futott be, majd Savoyai Eugénnal való összeveszése után török földre távozott és áttért a muzulmán hitre. Katonai tudását új hazája szolgálatába állítva hozzájárult az oszmán tüzérség megerősödéséhez. I. Mahmud rábízta a bombász csapatok megalapítását és a teljes tüzérség reformját. 1734-ben Bonneval egy hadmérnöki iskolát is létrehozott, de az intézmény nem élte túl alapítóját. A reformok a janicsárok részéről erős ellenállásba ütköztek, amely 1730-ban egy nagyszabású felkelésben (Patrona Halil-felkelés) mutatkozott meg. Az oszmán reformokkal párhuzamosan a császári hadsereg nem volt képes megújulni, sőt Savoyai Eugén halála után hosszú ideig óriási úr tátongett a hadsereg felső vezetésében és a különböző frakciók küzdelme határozta meg a vezetés irányvonalát.

A kötet jól mutatja be azokat az eseményeket, amelyek a háború különböző éveiben az erőviszonyok meghatározták. 1737-ben Münnich tábornok Ukrajnában hadakozott, Lotharingiai Ferenc nagyherceg, VI. Károly veje Seckendorf tábornokkal közösen vezette a császári seregeket, ám egyikük sem rendelkezett valódi hadvezéri képességekkel. A hadjárat év végére a később feladott Nis elfoglalásán kívül más jelentős eredményt nem sikerült elérniük. Orosz részről sem lehetett nagy sikerekről beszélni. Ocsakov véres ostroma után az orosz fő-sereg visszavonult bázisára. Az osztrákok továbbra is a béketárgyalásokat szerették volna felgyorsítani, de a harcoló felek egymással szembeni igényei egyre nehezebben voltak összeegyeztethetőek. Eközben a szövetséges orosz és osztrák felek közötti viszony is egyre rosszabbá vált, miután az oroszok egész Krím és Ukrajna jelentős részének elfoglalása mellett még a román

fejedelemségek feletti protektorátust is szerették volna megszerezni. Az osztrák diplomaták nem támogatták tovább az orosz igényeket, ami miatt a tárgyalások félbeszakadtak.

Az 1738-as év hadjáratára Seckendorf tábornokot felmentették és az a Königsberg tábornok vette át a helyét, aki a lengyel örökösödési háború során számos sikert ért el Lombardiában. A cornea-i és mehádiai győzelmek után a császáriak újabb kudarcokat szenvedtek el, miközben a tragikus sorsú Rákóczi József magyarországi diverziója sem sikerült, mivel a fejedelem hívei egyre kevesebben lettek. Az orosz csapatok eközben feladták Ocsakov várát, amelynek helyőrségét alaposan megtizedelte a pestis. Münnich tábornok pedig egyre ellenségesebben viselkedett osztrák szövetségeseivel szemben.

Az 1739-es hadjárat évben Königsberg tábornokot az alkalmatlan Wallis váltotta, aki a szerbiai hadműveletek során óriási vereségeket halmozott egymásra. A grockai vereség után a császári csapatok maradéka visszavonult Belgrádba, amelyet a törökök nem tudtak elfoglalni. Ezalatt Münnich tábornok bevonult Moldvába és elfoglalta Jászvásárt. A diplomácia ekkor tudta csak befejezni azt, amit a fegyverek elkezdtek és a császáriak vereségeit olyan súlyos diplomáciai kudarcok fokozták, amelyek az 1739-es belgrádi „szégyenteljesnek” nevezett békéhez vezettek.

A belgrádi béketárgyalások Villeneuve márki, konstantinápolyi francia nagykövet közvetítésével zajlottak. A császári küldöttséget Neipperg gróf vezette és a tábornokokhoz hasonlóan ő is óriási kudarcot vallott. A bécsi kormánnyal való nehézkes kommunikáció, az elszigeteltség és a határozatlanság miatt a császári küldöttség szinte az összes 1718-ban megszerzett délvidéki területet feladta, a Temesköz kivételével. Belgrád visszakerült a törökök kezébe, noha annak ostroma éppen hogy csak elkezdődött. Az erődítmény elvesztése stratégiai szempontból tragikus volt, hiszen ezzel Magyarország és a balkáni területek közötti átjárás ismét a török ellenőrzés alá került, illetve a török támadás veszélye Délvidéken további biztonságpolitikai kockázatot jelentett. A szerbiai és kis-oláhországi területek pedig még több, mint egy évszázadig az Oszmán Birodalom fennhatósága alatt maradtak.

Az orosz–török béketárgyalások szintén francia közvetítéssel zajlottak és eredményük hasonlóan kiábrándító volt a szentpétervári

kormány számára: noha Oroszország megtarthatta Azovot, a Fekete-tengeren továbbra sem állomásoztathatott sem hadi-, sem kereskedelmi flottát. Így a Fekete-tenger ezentúl is egy „oszmán tó” maradt, amelynek bejárata jó ideig zárva maradt az oroszok számára. Az 1736–39-es háború nem hozott sok előnyt Anna Ivanovna cárnő számára és Nagy Péter terve is jó időre papíron maradtak... A kudarc jelentős szerepet játszott az osztrák külpolitika egyik fő pillérének számító orosz szövetség megingásában is, amely a háború során többször is széteséssel fenyegetett. Ugyanakkor a háború és az azt lezáró békeszerződés egyértelműen a francia külpolitika sikerének tekinthető. Sikerült elkerülni az Oszmán Birodalom összeomlását, amely a francia hatású reformok révén újjászervezte haderejét és képes volt ellenállni a két modern hadsereggel rendelkező hatalom nyomásának. Így a francia diplomácia aktivitásának köszönhetően megerősödtek azok az északi és kelet-európai franciabarát államok, mint Svédország, Lengyelország, és később Poroszország, amelyek az Oszmán Birodalommal együttműködve, egyfajta kelet-európai sorompó létrehozásával feltartóztatták és elszigetelték a feltörekvő Oroszországot.

Természetesen az osztrák történetírás az 1739-es diplomáciai kudarcot a francia mediáció hatásának tulajdonította és Fleury kardinálist, XV. Lajos államminiszterét, valamint Ville-neuve márki nagykövetet tette felelőssé érte. A Habsburg Birodalom presztízsvesztesége nem kevésbé volt jelentős, hiszen az európai nagyhatalmak azonnal felfigyeltek az osztrák örökösödés nyújtotta lehetőségekre. Katonai szempontból a vereség mégsem tekinthető olyan tragikusnak, mivel Sax-Hildburghausen herceg, Savoyai Eugén unokaöccse 1718 és 1738 között átszervezte és megerősítette a délvidéki katonai határvonalat, amely képes volt védelmi szempontból Belgrád elvesztését is kompenzálni. A herceg által Szlavóniában kialakított védelmi vonal legerősebb elemeit a szerb katonai határ-

örtelepek alkották (ld.: *Jean Nouzille: Histoires de frontières. La frontière militaire austro-turque.* Paris, 1991.)

Mindenesetre az osztrák balkáni terjeszkedési ambíciók hosszú időre megálltak, a Fekete-tenger is oszmán uralom maradt és mindez azt jelezte, hogy „Európa beteg embere” ismét lábadozni kezdett az Oszmán Birodalom integritását féltő francia diplomácia legnagyobb örömére. Amikor II. Katalin cárnő ismét fegyveres konfliktusba került az Oszmán Birodalommal 1768-ban (ld.: *Tóth Ferenc: La guerre russo-turque (1768–1774) et la défense des Dardanelles. L’extraordinaire mission du baron de Tott.* Paris, 2008.), az osztrák külpolitika az óvatos semlegességet választotta és csak II. József kezdett ismét egy nem túl szerencsés háborúba a törökkel, melynek során hiába sikerült elfoglalni Belgrádot 1789-ban, egy év múlva ismét visszakerült török kézbe.

Az 1736–39-es orosz–osztrák–török háború a magyar történelem kevésbé ismert fejezete, annak ellenére, hogy ugyan meglehetősen korlátozottan, de lehetőséget nyújtott a magyar függetlenségi mozgalmak emigrációba kényszerült maradék erői számára is a Habsburg-ellenes politikai szereplésre, amint ezt Rákóczi József mozgalma bizonyítja. A kötet a nemzetközi kapcsolatok és fontosabb hadműveletek bemutatása mellett kitér a közreműködő magyar diplomaták sikereire is, akik felismerték, hogy az oszmán és francia diplomácia osztrákellenes akciói a magyar függetlenségi mozgalmak érdekeinek is kedvezhettek. Ugyanakkor megfelelő vezető és magyarországi bázis híján az újabb magyar szabadságharc gondolata teljesen irreális tervnek bizonyult, amint azt Rákóczi József tragikus példája is jól illusztrálta. Tóth Ferenc kötete hiánypótló mű és nagy örömmel ajánlhatjuk mindazok számára, akik ennek az „elfelejtett”, de fontos következményekkel járó háborúnak a történetében elmélyülni kívánnak.

Jean Bérenger

TONY POLLARD (ED.)

CULLODEN

The History and Archaeology of the Last Clan Battle

(*Pen & Sword, Barnsley, 2009. 278 o.*)

2009-ben, Barnsleyben (South Yorkshire, Anglia) jelent meg az 1745–1746. évi jakobita felkelés legjelentősebb összecsapásának újabb hadtörténeti és régészeti kutatásainak szintézisét adó tanulmánykötete, a *Culloden. The History and Archaeology of the Last Clan Battle* címmel. A tíz tanulmányt tartalmazó kötetet a tartalomjegyzék, a képjegyzék és Tony Pollard régész (Glasgow University Archaeological Research Division) előszava nyitja meg, s a lábjegyzet-apparátus és a tárgymutató zárja.

Az 1746. évi cullodeni összecsapás kutatása a XIX. században vette kezdetét. A jakobita háborúkkal, illetve a Cullodennél (Skócia) vívott csatával kapcsolatban jelentős számú publikáció látott már napvilágot. (Példaként Michael Barthorp 1982-ben megjelentett *The Jacobite Rebellions 1689–1745* címet viselő munkáját, vagy John Prebble 1962-ben kiadott *Culloden* című monográfiáját említhetjük.) A jakobita háborúk meghatározó politikai, hadtörténeti eseményei voltak Anglia, illetve Nagy-Britannia a Stuart-trónfosztást követő időszakának. 1688-ban, II. (Stuart) Jakab trónfosztását követően a Stuartok férfiági leszármazottjait kizárták az angol trón várományosai közül, és a család katolikus ága franciaországi száműzetésre kényszerült, 1714-ben, Stuart Anna halálát követően, a brit trónt a Hannover-házból származó I. György foglalhatta el. A katolikus Stuartok visszatérése érdekében 1689-ben, 1715-ben, 1719-ben és 1745-ben robbant ki jakobita felkelés. Az 1746. április 16-án, Cullodennél vívott csatában egy, a Cumberland hercege vezette 8 ezer fős brit sereg csapott össze a jakobita felkelők megközelítőleg 7 000 főt számláló, francia és ír katonasággal megerősített hadseregével. Az ütközet a királyi sereg fényes győzelmével ért véget: míg a britek 50 embert veszítettek a csataterén, addig a Stuart-párti felkelők soraiból 1500 ember esett el, továbbá 154 skót és 222 francia katona került fogságba.

Tony Pollard tanszékvezető régész az előszóban kihangsúlyozza, hogy a nagy-britanniai

csataterkutatás történetében egyedülálló tudományos vállalkozás eredménye a cullodeni csatater komplex kutatását összegző kötet. A kutatásban az írott és a képi források alapján elvégzett had- és politikátörténeti kutatómunka mellett a hadtörténeti régészet is jelentős szerepet kapott. Az 1980-as, 1990-es években a gyors módszertani fejlődésnek induló hadirégészet a történelem- és a régészettudomány határán elhelyezkedő, a militaria gyűjtésén lényegesen túlmutató tudományággá vált. A John Schofield 2005-ben, Londonban megjelent *Combat Archaeology* című monográfiájában olvasható meghatározás szerint a hadtörténeti régészet a háború anyagi kultúrájának (material culture of war) vizsgálata révén mindig meghatározott (had)történeti kérdésekre keresi a választ a kutatás egy segédtudományaként. (A cullodeni ütközet nem egyedülálló példa a jakobita háborúk összecsapásainak régészeti kutatására. Tony Pollard és Neil Oliver a jakobita háborúk egy jelentős csatájának helyszínét, az 1689. évi killiecrankieki csatater kutatását is elvégezte a Cullodennél alkalmazott régészeti módszerek felhasználásával.) A kötet első tanulmányaként az 1745–1746. évi „klánháború” előzményeit és lefolyását Christopher Duffy hadtörténész tömör munkája ismerteti. Duffy tanulmánya meglehetősen kevés irodalmi hivatkozással rendelkezik, a lábjegyzet-apparátusból sajnálatos módon hiányoznak a jelentős esemény- és politikátörténeti munkák. Az olvasó Stuart Reid helytörténész két tanulmánya révén ismerheti meg a csatában megütőköz heterogén összetételű (a skót, francia, ír, angol és walesi katonákat felsorakoztató) jakobita sereg és a királyi regiment létszámát és felépítését. A szerző az elemző munkában az írott források (Cumberland hercegének 1746. április 16-án írt jelentése vagy a „Guildhall List”) mellett korabeli vázlatrajzokat is felhasznál. David Blackmore hadtörténész (illetve a királyi haderő katonája) Reid két művét követő munkájában a („klasszikus” lovasságból, dragonyosokból és huszárokból álló) királyi lovasság és a döntően irreguláris alapokon meg-

szerveződő jakobita lovasság kérdéskörével és a lovasság csatában betöltött szerepével foglalkozik. A szerző forráshasználatára jellemző, hogy egyes esetekben nem az eredeti levéltári forrásokra, hanem csupán az adott forrásrészleteket közlő feldolgozó munkákra hivatkozik a lábjegyzetekben. Blackmore munkája után ismét Reid egy tanulmánya olvasható a könyvben, amelyben a szerző az összecsapás eseménysorát ismerteti. A csata eseményeinek szemléltetését hat magyarító feliratokkal ellátott vázlatrajz segíti. A kötetben olvasható harmadik Reid-tanulmány irodalomjegyzékének követhetőségét némileg nehézkessé teszi, hogy az irodalmi hivatkozásokat a tanulmánykötetben korábban szereplő munkáinak lábjegyzetei alapján lehet csak feloldani.

Az írott források vizsgálata mellett a csatáról megőrződött képi ábrázolások kutatása is nagy szerepet kap a kötetben: Robert C. Woosnam-Savage művészettörténész a cullodeni összecsapásról fennmaradt képi ábrázolásokat elemzi forráskritikai szempontok alapján. (A jakobita háborúk egyik legjelentősebb összecsapásának több képi forrása Peter Anderson 1920-ban Stirlingben kiadott *Culloden: The Story of the Battle* című könyvében, illetve a Donald G. Moir által szerkesztett, 1983-ban Edinburghban megjelent *The Early Maps of Scotland to 1850* című kötetben került közlésre.) Woosnam-Savage különös hangsúlyt fektet 7–8 primer forrásként értékelhető, a királyi vagy jakobita oldalon a csatában részt vevő katonák, mérnökök alkotásainak elemzésére. Jeffrey Stephen történész (University of Strathclyde) tanulmányában a jakobita oldal történeti kútfőit tekinti át. A csatáról beszámoló, illetve az eseményeket magyarító XVIII. századi híradások jelentős részét a Hannover-ház vagy a királyi hadsereg felé tanúsított lojalitás kinyilvánítása határozta meg, ezért különösen nagy jelentősége van a jakobita oldalhoz tartozó személyek tollából íródott leveleknek, híradásoknak, visszaemlékezéseknek. A szerző főleg Robert Forbes püspöknek *The Lyon in Mourning, or a Collection of Speeches, Letters, Journals, etc. Relative to the Affaires of Prince Charles Edward Stuart* címen 1895–1896-ban közölt forrásgyűjteményét használta fel munkájában. Elspeth Masson főiskolai történelemtanár (Crieff High School, Perthshire) és Jill Harden régész (National Trust for Scotland) közös tanulmányban adja közre a cullodeni csatát utótörténetét. Részletesen

elemzik a csatátér környezetének XVIII–XIX. századi tájhasznosítási metódusait, illetve a csatátérnek a nemzeti romantika korában betöltött szerepét. A tanulmány ismerteti az 1931-ben megalapuló, National Trust of Scotland, a csatátér természeti és történelmi értékeinek megőrzésére irányuló törekvéseit.

A cullodeni csatátér mint történeti táj megővésének igénye nem nevezhető egyedülálló törekvésnek napjainkban, hiszen számos amerikai és európai csatátér védelmét nemzeti parkok és tudományos kutatóintézetek karolták fel az állami jogalkotás mellett. A csatátérnek napjainkban igen változatos szerepkört töltenek be. Mark Piekarz a 2007-ben, a *Battlefield Tourism* című tanulmánykötetben megjelent *It's Just a Bloody Field! Approaches, Opportunities and Dilemmas of Interpreting English Battlefields* címet viselő munkájában részletesen elemezte a történelmi csatátér modernkori, összetett „funkcióit” (az összecsapásban elhunyt felek, nemzetek katonáinak való emlékéllítés, a csatátér környezetébe tartozó természeti értékek és a történeti múlt épített elemeinek védelme, az oktatást elősegítő és turisztikai szerepkör). A csatátér archeológiai kutatását Tony Pollard munkája ismerteti. A cullodeni összecsapás helyszínének modernkori régészeti kutatása a Glasgow University vezetésével vette kezdetét. A terepvizsgálatokat Tony Pollard és Neil Oliver irányította, kutatási eredményeiket a *Two Men in a Trench* című, brit csatátérket bemutató tévésorozatban, illetve a 2002-ben megjelent, a tévésorozattal azonos címet viselő kötetben közzölték. A 2005. évi régészeti kutatásokra a csatátér, fémkereső-műszeres terepbejárások, geofizikai felmérések és feltárások révén került sor: az ásató régészek geofizikai felmérést és feltárást folytattak a csatátér több fontos topográfiai pontján. A fémkereső-műszeres kutatás a csatátér központi térségének 440×80 méteres területén zajlott, a terepbejárás során számos lelet (puska-, pisztoly-, kartácsgolyók, gránáttörédek, puskaalkatrész, szurony, gombok, érmék) látott napvilágot. A szerző sajnálatos módon, a csatátér kutatása során talált jelentősebb leletek leírását tartalmazó jegyzéket nem illesztett munkájához. A kötet záró tanulmányát Daniel Szechi egyetemi tanár (University of Manchester) adja, munkájában bemutatja a korszak nagy európai háborúinak külpolitikai összefüggéseit és a korabeli Nagy-Britannia korabeli belpolitikai válságjelenségeit.

A cullodeni összecsapással kapcsolatos számos hadtörténeti kérdés a csata kivételes forrásadottságainak köszönhetően, már az írott és képi forrásközpontú kutatások révén jelentős eredményekkel vizsgálható volt. A régészeti megfigyelések elsősorban a korabeli táj főbb elemeinek lokalizálására és a különböző hadrendek vonalaival kapcsolatos korábbi megállapítások kiigazítására irányult. A régészeti kutatások eredményei döntően nem formálták át a cullodeni csatával kapcsolatos (had)történeti megállapításokat, inkább csak tovább árnyalták azokat. A tanulmánykötet lábjegyzet-apparátusa kapcsán mindenképpen

meg kell jegyeznünk, hogy az kisebb következetlenségekkel rendelkezik, ez azonban nem csökkenti a munka tudományos értékét. A kötet szemléletes példákat nyújt a csatatér régészet komplex, írott, képi és régészeti forrásokra épülő kutatási módszertani jellegzetességeire. A munka a cullodeni csatatér példáján keresztül hívja fel a figyelmet arra, hogy egy csatatér folyamatosan pusztuló régészeti lelőhely-mivolttal rendelkező, az egyetemes, illetve nemzeti történelmi múlt szempontjából fontos történeti tájat képez.

Polgár Balázs

TÓTH FERENC

UN DIPLOMATE MILITAIRE FRANÇAIS EN EUROPE ORIENTALE À LA FIN DE L'ANCIEN RÉGIME. FRANÇOIS DE TOTT (1733–1793)

(Editions Isis, Istanbul, 2011. 290 o.)

A nemrégiben az isztambuli *Éditions Isis* kiadásában megjelent életrajzi munka egy magyar származású francia katonatiszt és diplomata, François de Tott pályáját mutatja be és ugyanakkor szakavatott módon vezeti be az olvasót a francia diplomácia azon kevésbé ismert kapcsolatrendszerébe, amelyet I. Ferenc király kora óta az Oszmán Birodalommal fenntartott, a Habsburg Birodalommal, illetve az Oroszországgal szembeni szövetség fontos részeként.

François baron de Tott, más néven Tóth Ferenc báró élete emlékiratainak hajdani sikerre ellenére mindig is az újkori diplomáciatörténet rejtélyes, homályos fejezete volt. Egyrészt életpályája már zsenge ifjúságától kezdve a korabeli titkos diplomácia keretein belül formálódott. Másrészt mint korának több hasonló kozmopolita történelmi egyénisége, a nemzeti történetírások mostohagyermekévé vált. Emiatt még a hiteles életrajzhoz szükséges történeti források feldolgozása sem történt meg. Egyébként pedig az utókor igen változatos és gyakran anakronikus képet őriz róla. Egyszer mint gátlástalan sarlatán, máskor pedig mint felvilágosult filozófus jelenik meg. A gyarmatosítást hirdető eszméit is gyakran bírálják, nem beszélve arról a hálátlan történelmi szerepéről, amelyet a hanyatló Oszmán Birodalom védelmében játszott. Édesapja, Tóth

András a Rákóczi-szabadságharc bukása után emigrációba kényszerült és így jutott el Franciaországba.

François de Tott 1733. augusztus 17-én született a franciaországi La Ferté sous Jouarre mellett található Chamigny községben. Édesanyja, Marie Ernestine de Pesselier egy helyi nemesi családból származott, melynek legismertebb tagja, Charles-Étienne de Pesselier (1712–1763) közigazdász és író volt. A csupán kilenc éves François 1742-ben lépett be kornétásként a francia Bercsényi huszárezredbe. Részt vett az osztrák örökösödési háború hadjárataiban, és a lawfeldi csatában megsebesült. A fiatal huszártiszt ígéretes képességeinek köszönhetően a francia kormány apjával együtt Konstantinápolyba küldi, hogy megtanulja a török nyelvet és megismerje az ország szokásait. A konstantinápoly-pérai tolmácsképző iskola (école des jeunes de langue) 1669 óta létezett és a francia diplomácia számos neves tolmácsdinasztiája és orientalistája, tudósa szerezte meg itt nyelvtudását. A fiatal de Tott is itt készülődött folytatni apja pályáját, valamint szolgálni a franciaországi és a törökországi magyar emigrációk érdekét. E tanulóévek alapvetően meghatározták a fiatal diplomata későbbi karrierjét. Élményeit emlékiratai első könyvében örökítette meg. Tanulóévei után

1763-ban visszatért Franciaországba, ahol diplomáciai pályáját szeretne volna megalapozni.

A nagy lehetőség 1767-ban érkezett el, amikor a Krimbe küldték egy orosz–török konfliktus előkészítése céljából. Küldetését sikeresen végrehajtotta és részt vett a tatár kán 1768–69-es hadjáratában, amelyről érzékletes képet adott visszaemlékezéseinek második könyvében. Ezt követően Konstantinápolyba ment, ahol kitüntette magát a védelem megszervezésében. Miután hősiiesen megvédte a Dardanellák tengerszorosát Orlov admirális támadásával szemben, Tott az oszmán tüzérség modernizációjára kapott megbízást. Szervezett egy francia mintájú gyorstüzelésű hadtestet (az ún. szüratsikat). Az általa alapított ágyúöntőde épülete ma is áll Isztambulban. Élete e korszakának részletes leírása alkotja emlékiratainak harmadik könyvét. Utolsó diplomáciai megbízására 1776–77-ben került sor, amikor kinevezték a földközi-tengeri francia kereskedelmi kirendeltségek ellenőrének és ezzel egyidőben fontos titkos küldetést is vállalt az Egyiptom elfoglalását előkészítő haditerv elkészítésére. Hazaérkezése után egy minden részletében kidolgozott haditervet nyújtott be az udvarnak. A hajdani katonai tanácsadó és az oszmán főváros megmentője, ekkor már felvilágosult gondolkodóként az Oszmán Birodalom feldarabolásán fáradozott. Az egyiptomi expedíció érdekében tett erőfeszítései, amelyek még a király érdeklődését is felkeltették, sajnos nem gyakoroltak külsőbb hatást az amerikai háborúra öszpontosító francia külügyminiszterre, Vergennes grófra. Hivatalos beadványai így jó ideig – legalább is Napóleon 1798-as expedíciójáig – jórészt papíron maradtak.

Utazásának történetét emlékiratai negyedik könyvében publikálta. Terveinek megíúsulását követően visszavonult a diplomáciai pályáról és főleg emlékiratain dolgozott, amelyek első kiadása 1784-ben látott napvilágot Amszterdamban.¹ A mű nagy sikert aratott, több kiadást megélt, és négy nyelvre lefordították.

---

¹ A báró emlékiratának két kritikai kiadását szintén *Tóth Ferenc* készítette el: *Mémoires du baron de Tott sur les Turcs et les Tartares*. Maestricht, 1785. (Bibliothèque des correspondances, Mémoires et journaux, 7.) Paris–Genève, 2004., illetve ennek magyar fordítása: *François Baron de Tott Emlékiratai a törökökről és a tatárokról*, Szombathely, 2008.

1785-ben az északi Douai városka katonai kormányzójává nevezték ki és ezzel a lépéssel élete végérvényesen eltávolodott a politikai élettől. A forradalom idején egy lázadás vetett véget uralmának 1790-ben, s csak ezt követően vonult emigrációba a hajdani híres diplomata. Több országban is megfordult, míg újranyert ősei földjére, Magyarországra. Élete utolsó éveit így Magyarországon, Tarcsafüdüdön (ma Bad Tatzmannsdorf Burgenlandban) élhette, gróf Batthyány Tódor vendégeként. A falu lakosai a gyakran furcsa fényekkel járó kísérleteket végző tudós báró házát „Boszorkányszínház”-nak (Hexenhaus) keresztelték át. 1793 októberében bekövetkezett halála után vendéglátója a kísérleti eszközöket a szombathelyi királyi katolikus gimnáziumnak adományozta, megteremtve ezzel annak első természettudományi szertárát. A község lakossága 1972 júliusában jelképes sírt állított a híres halott emlékére a tarcsafüdüdi temetőben.

Baron de Tott korszakában az európai nagyhatalmi viszonyok jelentős átrendeződésének lehetünk tanúi Poroszország és Oroszország megerősödésével. A francia diplomácia továbbra is támogatásban részesíti az Oszmán Birodalmat és Lengyelországot az egyre agresszívabb cári hatalommal szemben. François de Tott franciának született, de apja révén magyar származású és identitású, kettős kultúrával rendelkező személy volt. Az idegen nyelveken kiválóan beszélő huszártiszt egyszerre volt nagyszerű katona és ügyes diplomata, ami mindenképpen kivételes tehetségre vall, amint erre a kötet jól megválasztott címe is utal. Ezen kívül a báró igen jól forgatta a tollat és az ecsetet is, mivel írásai mellett képei is fennmaradtak. Konstantinápolyi tevékenysége során pedig bebizonyította, hogy kiváló szervező és műszaki szakember is egy személyben, hiszen erődöket épített és modernizálta a török tüzérséget. Igaz, ebben is a francia külpolitika érdekeit szolgálta.

Nem lehetett könnyű feladat egy ilyen sokoldalú személyiség életrajzának az elkészítése. Noha elég részletes emlékiratot hagyott hátra, Tóth Ferenc ennél jóval tovább ment és a báró állításait tetemes levéltári forrásanyaggal utköztetve vizsgálta meg. Ezek a források részben Franciaországban, Ausztriában és Magyarországon találhatóak és feltárásuk az életrajzíró alaposágát dicsérik. A kötethez Jean Bérenger professzor, a Sorbonne Egyetem nyugalmazott egyetemi tanára írt előszót.

Az életrajz stílusa kellemes és a szöveg szerkezete logikusan felépített. A szerző állításait Tóth Ferenc alapos jegyzetapparátussal látta el, szinte valamennyi állítását levéltári vagy könyvészeti forrásokkal támasztotta alá. A számos idézet pedig egyrészt a korszak stílusának felelevenítésével segíti a múltba való

utazás sikerét, másrészt pedig a széleskörű forrásfeltáró munka bizonyítékát nyújtja. Fontosnak tartjuk kihangsúlyozni a tényt, hogy nagyon kevés tudományos munka létezik Franciaországban e témáról, ami különösképpen emeli a magyar szerző munkájának értékét.

Henri Ortholan ezredes

PETER MOLDOVAN

PACE ȘI RĂZBOI

1848–1849 in Transilvania centrál. Mișcările revoluționare și războiul civil

(Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2008. 446 o.)

Peter Moldovan könyve (Béke és háború. Közép-Erdély 1848–1849-ben. Forradalmi mozgalmak és a polgárháború) az 1848–49-es forradalommal, a magyar történetírásnak egy olyan korszakával foglalkozik, amelyik nagyon megosztja a történészeket és a forráskutatókat. A marosvásárhelyi Román Állami Levéltár munkatársaként úgy próbál rávilágítani az erdélyi forradalom eseményeire, hogy mindhárom nemzetiség (román, szász, magyar) szemszögéből láttatja azokat. Mivel mindhárom nemzetiség nyelvét beszéli, a források feltárásánál sikerült a folyamatos párhuzamba állítás módszerével dolgoznia. A forrásokat elkülöníti: katonai, egyházi és más jellegűekre; ezek együttes felhasználása lehetővé tette számára, hogy rekonstruálja Közép-Erdély 1848–49. évi eseményeit. Kiemeli, hogy a kistérségek adatfeldolgozásaival még adósok vagyunk. Arról is említést tesz, hogy bár rengeteg összefoglaló munka íródott, amely ezzel a korral foglalkozik, a forráskutatásban nem tapasztalható előrelépés.

A bevezetőben felsorolja azokat a román, szász és magyar forráskiadványokat, amelyek a korszakkal foglalkozó kutatók rendelkezésére állnak. Említést tesz arról, hogy sajnálatos módon ezek a kiadványok nincsenek lefordítva mindhárom nyelvre, ami nehezíti a kutatók közötti párbeszéd kialakulását. Ahhoz azonban, hogy bármelyik nemzet is indulatok nélkül, tárgyilagosan próbálja megítélni az eseményeket, részrehajlás nélkül, mindez elengedhetetlen lenne.

A következő fejezet a társadalmi-kulturális-etnikai megosztottsággal küszködő Közép-

Erdély 1848 tavaszi és nyári eseményeit tárgyalja. Peter Moldovan már az elején leszögezi, hogy munkájában csak Marosszék, Küküllő és Torda megye eseményeivel foglalkozik, mivel úgy gondolja, hogy a marosvásárhelyi levéltár 35 000 oldalnyi okiratanyaga nem nagyon ismert a kutatók számára. A szerző részletesen tanulmányozta a marosvásárhelyi Román Állami Levéltár állományában a városra vonatkozó Polgármesteri Hivatali iratokat (Politikai iratok és Az 1848-as forradalomra vonatkozó iratok), Marosszék hivatali féléjegyzései, valamint Bethlen János iratait. Ennek alapján rekonstruálta adminisztráció struktúráját, valamint a szabadságharc eseményeit.

A könyv elkülönítve tárgyalja Küküllő és Torda megye és Marosszék eseményeit. Mindhárom esetben a társadalmi viszonyok elemzésére fekteti a hangsúlyt, s ebből kiindulva vizsgálja szerepüket a szabadságharc idején. Megemlíti, hogy Küküllő megye fontos emberi és anyagi forrásnak számított a magyar hadsereg számára. Sok katonát toboroztak innen, nyersanyagot szállítottak ágyúöntéshez és lőszergyártáshoz. Itt lényegesen nagyobb számú volt az alacsonyabb státusú társadalmi rangú réteg. Ezt igazolják a jobbágyok panaszlevelei az ütlegetéseket illetően. Amikor 1848. április 11. után elterjedt a hír, hogy Magyarországon a jobbágyok mentesülnek kötelezettségeik alól, zavargások törtek ki Erdélyben. Ez vonta maga után nagy számú büntető törvényszék létrehozását (személyi és vagyonvédelmi okok miatt).

Torda megye tárgyalásánál elsősorban a balázsfalvi események kaptak hangsúlyt. A szer-

ző felsorolja azokat a személyeket, akik kulcsfontosságú szerepet tölthettek be az események alakításában mind a magyar, mind a román nemzet tagjaiból. Jakab Elek, aki szemtanúként vet részt a románok nagygyűlésén hangsúlyozza, hogy a robottól való megszabadulás vágya vezérelt oly sok embert Balázsfalvára. Viszont kérdéses, hogy Vasile Nopcea (Nopcsa László) kinek a megbízásából hangsúlyozta az összefüvetelen a román nemzet autonómia-igényét Erdélyen belül. Lemeni püspök miért vette pártfogásába Andrei Pănăzant, akit letartóztattak bujtogatás miatt? Választ próbál találni a kérdésre, hogy a román papság miért vállalta a százszok felé a közvetítő szerepet, illetve, hogy mi volt az oka annak, hogy végül a magyarság ellen fordultak. Ellentmondások a források. Például Șaguna püspök 1848. október 14-én személyesen írt Vay Miklós királyi biztosnak egy levelet, amelyben dicsérte döntéseit, s maga is felajánlotta segítségét: lelkesként beszédet fog mondani a román népnek és megpróbálja békés útra terelni az eseményeket. Ehhez képest október 19-én az alvinci postán visszatartottak és felnyitottak egy olyan Șaguna püspök által írt levelet, amelyet Grigore Moldovan lelkesnek címzett. Ez tartalmazta Puchner proklamációját, valamint egy olyan általános utasítást a lelkeseknek, melyhez tartaniuk kell magukat. Moldovan feltételezése szerint lappanganak még korabeli egyházi feljegyzések, melyeknek felkutatása talán tisztázhatná ezt a kérdést is. Kitér a százszokra is, akik szövöztek a román nemzet képviselőivel.

A három területi egység közül legrészletesebb Marossszék bemutatása. Peter Moldovan arra hívja fel az olvasók figyelmét, hogy a marosvásárhelyi magyar lakosság véleménye is megosztott volt az unió kérdéséről. A radikálisok és a konzervatívok nem tudtak megállapodni abban, hogy a román nép követeléseinek mely pontjait kellene mindenképpen figyelembe venni.

Amikor a román nemzet képviselőiben Alexandru Papiu Ilarian átnyújtotta a petíciót (anyanyelv használata az iskolákban és a hivatalokban, szabad legyen minden polgár), nem vették figyelembe, pedig ekkor már kisebb-nagyobb etnikai villongások mutatkoztak. Marosvásárhely, mint az erdélyi fiatal értelmiség egyik központja, nem harcot akart, hanem reformokat és megbékélést. Az általános katonai mozgósítás hangulatában azonban a konfliktusok csak tovább éleződtek.

A szerző igyekezett kutatásai során olyan példákat felsorolni, amelyek mind a magyar, mind a román részről túlkapasokról tanúskodnak. Elsősorban a román történészek figyelmét hívja fel ezekre, hiszen az összefoglaló munkák ezekről nem tesznek említést.

Dimitrie Fogarasi esetének tárgyalásakor igyekezett a szerző a korhangulatot visszaadni. Ezzel a példával próbálta érzékeltetni nemzeti részrehajlás nélkül, hogyan működött az igazságszolgáltatás azokban a zavaros időkben. Dimitrie Fogarasi egy kereskedő volt, akit már 1848 júniusában felkerestek a magyar gárdisták, mert híre ment annak, hogy a 30 tagú delegációnak volt a tagja, amelyik Bécsbe ment a királyhoz a románok panaszait előadni. Amíg ő Bécsben volt, Marosvásárhelyen elfogatási parancsot adtak ki ellene. Megfenyegették azokat, akik az ő boltjából vásároltak. Gyanították, hogy puskaport rejteget. Házkutatást tartottak nála, de nem találtak semmit. Ekkor a felesége panaszt tett a nemzetőrséget felügyelő vezetőnél, hogy méltatlan bánásmódban részesítették a férjét. Mivel nem kapott választ, panaszát továbbította a Guberniumhoz. Mikó Imre viszont nem találta megalapozottnak a panaszló vádjait, ezért ejtették az ügyet. A szeptember 18-i események után viszont beigazolódott bűnössége: valóban puskaport rejtegetett, amit eladott a románoknak. Később ennek ellenére Vay Miklós királyi biztos rendelete szerint Florian Micassal együtt Fogarasi is amnesztiát kapott.

A kötetben külön fejezet taglalja a nemzetőrségek létrehozását: ismertetésük már előre mutat a polgárháború kitörését kiváltó okok vizsgálatára. Különös hangsúlyt kap Puchner Antal személyének bemutatása, ami a források tükrében ellentmondásosnak tűnik. A szerző felsorolja azokat az eseteket, amelyek arról tanúskodnak, hogy Puchner figyelmeztette a magyar kormányt a készülődő eseményekre, de Vay nem tulajdonított ezeknek túlzott jelentőséget. Liviu Maior is arról ír *1848–1849. Románok és magyarok a forradalomban* című könyvében, hogy Puchner a magyar kormányt segítette tevékenységével és katonai tanácsaival, ezért nem bízott meg benne a román Comité (Román Nemzeti Bizottmány). Ez az álláspont akkor sem változott meg, amikor Puchner segítségével felfegyverezték a román nemzetőrséget.

A leghosszabb fejezet a polgárháború kitörésének körülményeivel és az események kronologikus feltárással foglalkozik. A szerző itt is elkülöníti Marossszék, Küküllő és Torda

megyéket, de időnként óhatatlanul is egymásba kapcsolódnak az események.

Hangsúlyozza, hogy a román történetírás a polgárháború kirobbanását az október 16-i agyagfalvi székely nemzetgyűlésben látja, a magyar kutatók viszont Karl Urban alezredes 1848. szeptemberi fellépésében, valamint a 3. balázsfalvi román nemzeti gyűlésben. A dokumentumok alapos áttekintése viszont azt sugallja, hogy Erdély és Magyarország uniójának kimondásáig, 1848. május 30-ig kell visszatekinteni. A párhuzamos elemzés módszerével kívánja igazolni állítását, miszerint a polgárháború kitörése egy olyan folyamat eredménye, amit a magyar kormány és Bécs közötti politikai viszályok alakítottak. A néptömegek haragja a nemesi udvarházak és a közigazgatási tisztviselők, nem pedig a civil lakosság ellen irányult.

Marosvásárhely esetében hangsúlyozni kell, hogy a szabadságharc idején a város nem volt hadműveletek célpontja, ezért nem vált hadszínterré. Kisméretű vára pusztán a kaszárnya szerepét töltötte be. Az egymást követő hadak mind elfoglalták, s mindegyik a maga igazgatásával, intézményeivel és ellenőrzésével gyakorolta a hatalmat. Puchner szerint a város maga alkotta a válaszfalat a románok és magyarok között.

A Küküllő megyei levéltári források megmaradtak. A bírósági okiratok részletesen beszámolnak az 1848 őszen elkövetett fosztogatásokról, öldöklésekről. Az 1849 tavaszán elkezdődött tanúkihallgatások jegyzőkönyvei is részletes beszámolót nyújtanak a drámai helyzetről. A legtöbb esetben bebizonyosodott, hogy az elkövetett kegyetlenségekre bosszúból került sor. A szerző szerint az „Omnia contra omnes” jelenség tanúi lehetünk, és az etnikai elkülönítés nem minden esetben helytálló.

Peter Moldovan joggal teszi fel a kérdést: „Vajon a történelemben részt vevő tömeg vagy a szabadsapatok, etnikai hovatartozástól függetlenül, felelőssé tehető-e, mint tudatos cselekmények főszereplői, vagy pedig egy olyan forgatókönyv manipulált tömegéről van szó, amelyet mások alkottak és adott esetben nem is értették, hogy mi történik.”

Erdély három nagy nemzete különbözőképpen élte meg a forradalmat. Különböző eszmékért küzdöttek, különféle eszközökkel. A „népek tavaszának” eszméje mint korszellem szertefoszlott. Nem köszöntött be a megbékélés. Peter Moldovan könyve, ugyan 162 év elteltével, de éppen ezt a megbékélést hivatott elősegíteni.

Somogyi Gréta

BACZONI TAMÁS – HERMANN RÓBERT

A SZABADSÁGHARC KATONÁI

Illusztrálta: Somogyi Győző. Magyar Hadviselet sorozat, Sorozatszerkesztő: Ságvári György
(Cser Kiadó – Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest 2011, 152 o.)

CS. KOTTRA GYÖRGYI

MAGYAR HADIZÁSZLÓK

Illusztrálta: Somogyi Győző. Magyar Hadviselet sorozat, Sorozatszerkesztő: Ságvári György
(Cser Kiadó – Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest 2011, 124 o.)

BACZONI TAMÁS – NAGY L. ISTVÁN

MÁRIA TERÉZIA MAGYAR KATONÁI

Illusztrálta: Somogyi Győző. Magyar Hadviselet sorozat, Sorozatszerkesztő: Ságvári György
(Cser Kiadó – Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest 2011, 116 o.)

A hadtörténelem a történetírás minden ága közül talán a legvizuálisabb, ezáltal rendkívül hálás téma a képeskönyvek, albumok számára. Addig, amíg a sorozatlövő fegyverek nem tettek a harcosokat terepszínű, földet túró va-

konddá, a katonamesterséghez hozzátartozott (és a díszelgő egységeknél a mai napig hozzátartozik) a színpompás, ezernyi hagyomány, illetve az aktuális polgári divat és különféle szimbólumok meghatározta uniformis. Az ipa-

ri forradalom milliós hadseregeinek időszakáig az ésszerűség és a praktikum vajmi szerény szerepet játszott a katonai egyenruhák kialakításában. E vizuális „orgia” úgy tűnik, hogy a napóleoni korszakban ért csúcspontjára. Viselettörténeti szempontból a hazai katonai kultúra azért is különösen hálás és látványos téma, mert a magyarság hányattatott történelme, keleties gyökerei, majd a Kárpát-medence védőpajzs és ütközőzóna jellege Kelet és Nyugat érdekes keveredését eredményezte a katonai viseletek terén is.

A nyugat-európai könyvpiacokon már évtizedek óta léteznek jól bejáratott sorozatok az évszázadok, évezredek uniformisának, katonai felszerelésének és szimbolikájának bemutatására. A hazai hadtörténelmi témájú festészet legnagyobb alakja, Somogyi Győző sem tétlenkedett és a rendszerváltás óta sorra jelentek meg az általa illusztrált albumok. E kötetek sorra megjelenítették a Bizánc elleni háborúk magyar vitézeit, az erdélyi fejedelmek hadseregeit, az 1867 utáni honvédséget, illetve a második világháborús honvédhuszárokat, s a *Nagy huszárkönyv* a legmagyarabb csapatnem évszázadainak kuszárjait mutatta be. Sajnos az első egységes kiállítású sorozat, a húsz esztendeje elindult *Fegyvert s Vitézt éneklek* két kötet után elhalt. A XX. század magyar katonai viseleteiről szintén számos, nagyszerű fotókkal, továbbá aprólékos és szakszerű magyarázatokkal ellátott képeskönyv látott napvilágot az utóbbi években. Ságvári György 2010-ben pedig a témában egy igazi alapművet publikált *Magyar uniformisok* címmel. A hazai katonai egyenruha- és felszerelés-történeti irodalmat tehát immáron bátran nevezhetjük gazdagnak. 2011-ben a Cser Kiadó és a Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum jóvoltából egy újabb sorozattal bővült a választék. A *Magyar Hadiviselet* kötetei hadtörténelmünk két korszakának katonáit, illetve a magyar hadizászlók ezeréves történetét mutatják be, úgy, hogy a szövegek inkább csak magyarázatul szolgálnak a lényeghez: Somogyi Győző egyenruhákról és zászlókról alkotott grafikáihoz.

E recenzió írója – nem lévén sem viselettörténész, sem vexillológus – nem vállalkozhat arra, hogy mindhárom kötet képanyagát szakértő szemmel átvizsgálja és egyes képekre rámutatva kisebb-nagyobb hibákat tárjon fel. Amint arra Ságvári György – aki mindhárom kötethez kedvesen bevezetőt írt – rámuta-

tott, az atipikusság, a szabályzatoktól való eltérés természetes jelenség a katonaeletben, elsősorban a hadjáratok során, amikor az ellátás akadozik és a szemlélő előljárók sem formai kérdésekkel vannak elfoglalva. Nem lenne korrekt tehát kétségbevonni Somogyi Győző jogát arra, hogy egyes szerényen dokumentált és ábrázolt figurák, illetve korszakok esetén az adott keretek között ne engedhesse el fantáziáját. Különösen igaz ez azokban a korszakokban, amikor még nem létezett központilag előírt viselet, vagy az egyes alakulatok csak afféle iránymutatást kaptak a hadvezetéstől.

Ha az olvasó megbocsát, alant mindhárom kötetre vonatkozóan némileg szubjektív sorok következnek, amit azért merészeltem megengedni magamnak, mivel ezek kevéssé a történettudomány, hanem inkább az egyéni ízlés témakörébe tartoznak. Sajnos a három kötet nem minden képe esetében tudtam olyan megbocsátó lenni, mint Ságvári György, aki egyik bevezetőjében kijelenti, hogy Somogyi „Sajátos mesevilágot teremt, olykor naiv, de mindig életszerű és szerethető figurákkal.” A művész gyakran groteszkbe hajló stílusa, az óriási végtagok, kicsiny törzsek és hatalmas fejek, illetve pókhasak valóban kiváló illusztrációk lennének egy mesekönyvhöz. Ezen arányok eltorzítása azonban gyakran elferdíti a fegyverzet, a lószerszám, az egyenruha, gránátos süveg stb. valós arányait, hiszen ne feledjük, valójában egy történeti munkáról van szó, mely nem egy „mesevilágot” hanem egykor élt hús-vér embereket, méghozzá nem „tornából felmentett” fiúkat, hanem katonákat hivatott megjeleníteni. A groteszk stílus időnként rendkívül jól „elkapja” egy figura, mondjuk egy kihízott gazdasztiszt lényegét, azonban gyakran az az olvasó érzése, hogy a többnyire kiváló és aprólékos ábrák mellett, néhány rajz egyszerűen elnagyolt, összecsapott vagy túlságosan „meseszerű”. Időnként hasonlóan problémás Somogyi ábrázolási módja a ruházat és felszerelés apró részleteinek visszaadásához. Persze az általam – és még sokak által – ebben a műfajban preferált, fotószerű stílust (ennek kiváló példái Rudolf Ottenfeld munkái a XIX. század végéről) könnyű „sematikusnak” bélyegezni, mely nem alkalmas művészi üzenetek és világlátás kifejezéséhez – viszont talán alkalmasabbak a különféle, időnként rendkívül bonyolult katonai viseletek megjelenítésére.

A képanyag élvezhetőségét sajnos némileg lerontja az ofset papír, melyen a színek kissé

egyhangú, pasztelles árnyalatúnak tűnnek, bár lehetséges, hogy ez a hatás szintén része Somogyi Győző művészi eszköztárának.

E szubjektív kitérő után nézzük magukat a könyveket! *A szabadságharc katonáit* bemutató kötet valójában a negyedszázaddal ezelőtt megjelent Barczy Zoltán szövegével és Somogyi Győző rajzaival ellátott munka képanyagának újbóli felhasználása, ezúttal Hermann Róbert és Baczoni Tamás írásaival. Az újrakiadás üdvözlendő, mivel az 1986-os kötet az évtizedek alatt valóságos könyvritkasággá vált.

A kötet elején Ságvári György előszava után Baczoni Tamás tömör és kiváló egyenruhatörténeti bevezetője áll. A bevezető egyetlen apróbb hiányossága, hogy kimaradt ebből a hivatalos szabályzatok és rendelkezések említése, melyek a császári-királyi majd a honvédsereg öltözködését szabályozták. A képanyaghoz írott tömör ismertető szintén Baczoni Tamás munkái, melyek nemcsak egyszerűen leírják a képen látható honvédeket, hanem igyekeznek magyarázni is az egyes viseleteket, illetve háttérinformációkkal, érdekességekkel ellátni az olvasót az adott alakulatokról, személyekről.

A szót tényleges és átvitt értelmében véve egyaránt sokszínű honvédsereg alkotóelemeiről írott rövid összefoglalók bizonyára nem jelentettek komoly feladatot Hermann Róbertnek, ám ebben a tömör formában is számos érdekességet és új nézőpontot ismertet az olvasóval. A császári-királyi gyalogsághoz írott ismertetőben meglehetősen nagy terjedelemben foglalkozik a honvédsereg által is használt lőfegyverekkel, melyek képi ábrázolása talán nem lett volna haszontalan, bár a kötetben szétszórva találunk néhány fegyverrajzot. Hermann Róbert a cs. kir. gyalogság, határőrség és huszárság ismertetésénél mutatja be a császári hadsereg szervezetét, működését, az 1848-ban Magyarországon állomásozó haderő összetételét, illetve az egykori cs. kir. alakulatok szerepét a szabadságharcban. Hasonlóan tömör, lényegre törő, de korántsem száraz leírást kapunk a nemzetőrökről, honvédgyalogságról, vadászokról, tüzerekről és műszakiokról. A szerző értékelése szerint a honvédsereg legütőképesebb fegyverneme a tüzérség volt, mely számos ellenséges tábornok „skalpjával” büszkélkedett, és ami még fontosabb, sikeresen működött a várharckok során.

A kötet összeállítói nem felejtkeztek el azon új eszközök illusztrált ismertetéséről sem, melyeket a történelem során először a szabad-

ságharcban alkalmaztak a hadviselésben: a vasútról és a gőzhajóról.

A könyv képanyaga alapján kijelenthetjük, hogy az újonnan felállított huszárezredek és az önkéntes- és szabadsapatok, továbbá a külföldi légiók egyenruhái 1848–49 viselettörténetének legérdekesebb fejezetei. Ezen öltözétekben időnként különös módon keveredett az egyes tájegységekre jellemző népviselet a katonai ruházattal, a sujtásos huszárzeke a könnyűlovas-sisakkal. Somogyi Győző ezen, nagy kihívást jelentő és komoly fantáziát, továbbá néprajzi ismereteket igénylő figurák ábrázolásában van leginkább elemében. Kiváló ötlet és egyben komoly kultúrtörténeti adalék az a tábló, amely a szabadságharc időszakában divatos haj- bajusz- és szakállviseleteket mutatja be.

A kötetet összegezve elmondhatjuk, hogy az olvasó ismét egy kiváló és aprólékos képes összefoglalót vehet a kezébe a szabadságharc hadseregéről – mindazokkal a fenntartásokkal Somogyi Győző képeivel kapcsolatban, melyeknek fentebb hangot adtam. Egyetlen kérdésben maradt bennem némi hiányérzet, ami azonban nemcsak erre a kötetre, hanem a szabadságharcra foglalkozó legtöbb szakkönyvre vonatkozik. Ismét kimaradt azoknak a taktikai formációknak a rövid ismertetése, melyekben a háborút a honvéd és a császári sereg megvívta. Talán ebben a kötetben alkalom nyílott volna egy oszlop, csatlánc, négyszög stb. illusztrált bemutatására, bár némileg igazságtalanság egy deklaráltan a hadi viseletekkel foglalkozó munkától ilyesféle információkat elvárni.

Mária Terézia magyar katonái – hirdeti a következő kötet címe, mely egy általános hadtörténeti bevezető (Nagy L. István tollából) után ismételten a korszak katonai viseleteit ismertető fejezet vezet be – utóbbi szintén Baczoni Tamás munkája. Itt ismét hiányolom némileg azoknak a szabályzatoknak és haditanácsi, ill. uralkodói rendelkezéseknek felsorolását, melyek korszakunkban a császári-királyi hadseregben az egységes uniformis megteremtésért az ezredtulajdonosokkal folytatott küzdelem állomásait jelezték.

Beszélhetünk-e magyar hadügyről a XVIII. században? Teszi fel a kérdést Nagy L. István, hogy utána mindjárt meg is válaszolhassa: véleménye szerint természetesen igen. Bár e sorok írója osztja ezt az álláspontot, éppen az itt ismertetett munka ébreszthet kételyeket az egyértelmű választ illetően. A kötet felvonultatja a Magyar Királyság területéről verbuválódott hu-

szárokat, a magyar gyalogságot, a horvát-szlavón, bánági és erdélyi határőr csapatokat, inszurgenseket egyaránt, a képek mellett kiváló szervezettörténeti áttekintéssel. Helyet kapnak a kötetben a korszak magyar tábornokai és a nemesi testőrség is, akik a „világ legszebb huszárviseletében” pompáztak. Hogyan illeszkedik viszont a könyvbe az a fejezet, amelyik a túlnyomórészt csehekből verbuválódó császári-királyi tüzérséget mutatja be, melyben a XVIII. század közepén elvélve szolgáltak magyarországiak? Természetesen hasznos és üdvözlendő a korszak cs. kir. tüzérségének bemutatása, mely a hétéves háborúban vált teljes értékű fegyvernemmé és az osztrák tüzérek magas reputációja és a lövegek nagy száma eredményezte a bajor örökösödési háború (1778–1779) eseménytelen-ségét (ti. a poroszok jobbnak látták nem bocsátkozni nyílt csatába a császári-királyi erővel). Ha azonban a szerzők teljes joggal csonkának érezték a művet a tüzérség nélkül, akkor következetes módon a német gyalogság és lovasság (vértések, dragonyosok, svaliszérek) rövid bemutatása sem maradhatott volna el. Így viszont a *Mária Terézia magyar katonái* cím nem fedné a kötet tartalmát. Vizsgálhatjuk tehát külön a császári-királyi hadsereg egyes alkotóelemeit magyar szemszögből, ám ezt csak egy bizonyos pontig tehetjük, anélkül, hogy ne egy féloldalas vagy egyenesen hamis képet kapnánk. Ez a haderő egy soknemzetiségű birodalom produktuma volt, melyben minden nációnak megvolt a maga specialitása. Hasonló kételyek merülhetnek fel a határőrséggel kapcsolatban, hiszen a Határőrvidéket a főhadparancsnokságokon keresztül közvetlenül Bécsből irányították a magyar rendek teljes megkerülésével. 1848–49-es szerepük is jól mutatja a határőrtestek és katonáik szinte abszolút lojalitását az udvar iránt, mely lojalítás alól egyedül a székelyek voltak kivételek. Ennek ellenére a közjogi kötelekek és a határőr-alakulatok magyaros egyenruházata indokolja szerepeltetésüket.

Nagy L. István bevezetői önmagukban is kiválóan használhatóak szervezettörténeti áttekintésként a korszak magyarországi kiegészítésű cs. kir. alakulatairól, továbbá jól érzékeltetik a magyarság egyre növekvő súlyát a hadseregben és a tábornoki karban. A szakirodalom legújabb eredményeit felhasználva mutatja be a Magyar Királyság és a birodalom állandó hadseregnek kapcsolatát, továbbá az osztrák örökösödési háborúban még nem elhanyagolható katonai szerepet játszó nemesi felkelés közjogi hátterét.

A kötet ugyanakkor a szűkös terjedelem ellenére számos kérdést vett fel, illetve rávilágít a hazai hadtörténetírás előtt álló feladatokra. Az egyik ilyen kissé ünneprontó kérdés, amelyik magyarázatot kíván, a császári-királyi huszárság teljesítményének leromlása az osztrák örökösödési háború és a hétéves háború között. E romlás persze inkább viszonylagos, ami a nagy ellenfél, a porosz könnyűlovasság egyenletesen felívelő teljesítménye miatt szembeszökő, melyben azonban óriási szerepe volt a II. Frigyes szolgálatába állt magyaroknak. A szerző talán némileg túlzottan idealizált képet fest Mária Terézia magyar huszárjairól, szerepükről a korszak háborúiban.

Míg a kötet képanyagának huszárokat ábrázoló része már nagyrészt napvilágot látott Somogyi Győző korábbi munkáiban, a gyalogosokról és tüzérekről, illetve tüzérségi eszközökről készült grafikák kifejezetten ehhez a kötethez készültek. Véleményem szerint a magyar egyenruha-történet talán legérdekesebb fejezete az 1740-es évek hazai gyalogezredeinek nyugatias és magyaros motívumokat egyaránt felvonultató uniformisa. A kötet – elsősorban a kor hadiviseleteit tárgyaló bevezető – viszont nem domborítja ki az okát e szokatlanul színpompás gyalogsági viseleteknek, vagyis azt, hogy az újonnan felállított magyar gyalogezredek toborzóinak a jóval népszerűbb huszársággal kellett versenyeznie az újoncokért.

A sorozat *magyar hadizászlókat* bemutató kötetéhez a téma legavatottabb szakértője, a Hadtörténeti Múzeum zászlógyűjteményének vezetője, Cs. Kottra Györgyi írt magyarázó sorokat. Bár a szerző tollából 2011-ben napvilágot látott egy zászlótörténeti összefoglaló, minden népszerűsítő munka hiánypótló erről az elhanyagolt segédtudományról, mely a bemutatott kötet tanúsága szerint is rendkívül gazdag és látványos fejezete a magyar történelemnek. Mivel a vexillológia szorosan összekapcsolódik a címertannal, Cs. Kottra Györgyi számos heraldikai kérdést is érint, főleg állam-cimerünk kialakulásával kapcsolatban.

A középkori Magyarország zászlóhasználatának bemutatásakor az írott források és ábrázolások szűkös volta miatt Somogyi Győző bátran támaszkodhatott művészi fantáziájára, melyet segítségül hívva teremtette meg részben a honfoglalás- és a lovagkor zászlóinak színpompás világát. A művész azonban igyekezett mindezt későbbi korok ábrázolásai és külföldi analógiákra támaszkodva megalkotni.

Sajnos a kora újkori zászlóhasználatról foglalkozó fejezetben a XVI–XVIII. századi nyugati katonatípusok és zászlaik ismertetésénél a „vallón”, illetve „Landsknecht” gyalogság, valamint különféle katonai kötelékek fogalmai, végül az idősíkok – valószínűleg a terjedelmi korlátok miatt – némileg összezsúvva és zavarosan jelennek meg. Mindazonáltal a szerző átfogó képet nyújt a királyi Magyarország és Erdély gazdag zászlóhasználatáról.

A Habsburgok állandó hadseregének zászlóit bemutató részből hiányolható az 1620-as fehérhegyi csata megemlézése, ami véleményem szerint egy vexillológiai mérföldkő, mivel ekkortól állandósult a császári ezredzászlókon (az ún. Leibfahnekon) a Szűzanya ábrázolás. II. Ferdinánd császár ugyanis égi közbeavatkozásnak tekintette győzelmét a protestánsok felett.

A Habsburg-monarchia érdekes, átmeneti időszakát mutatja be az 1743-as első központi szabályozást követő három év zászlóhasználatáról, amikor az egész hadsereg az uralkodónak magyar királyi címe nyomán a piros-fehérvörös alapszínű zászlót használta.

A császári-királyi hadsereg 1769-es egységesítő szellemben végrehajtott reformja véget vetett a huszárszászlók sokszínűségének, mely változatosságot már csak az insurrekció színvonalos lobogói képviselték. A képeken továbbá nagyszerűen nyomon követhető a barokkos pompa fokozatos egyszerűsödése. A könyv méltó módon nagy teret szentel az 1848–49-es szabadságharc zászlóhasználatának, mely napjainkig meghatározza azt, hogy milyen alapja legyen egy honvédségi csapatzászlónak. Érdekes még megfigyelni Somogyi Győző képein a sorsfordító, forradalmaktól és ellenforradalmaktól terhes évek zűrzavarát, a Vörös Hadsereg, Nemzeti Hadsereg és különféle félkatonai egységek szimbolikáját, majd a konszolidációt követő újabb egységesülést, melyek mind-mind nyomon követhetők a zászlókon. A kötet „Új zászlók alatt” című fejezete kalauzolja el az olvasót az 1945 utáni rövid életű demokratikus korszak érdekes, átmeneti zászlóitól kezdve, a Rákosi-rendszer különös, 1848-at és a sztálinizmust ötvöző lobogóin, a Kádár-

rendszer óvatosan semmitmondó címeres zászlaján keresztül a mai napig használatos 1990. mintájú csapatzászlóig.

A szakember nagy előnye a laikkal szemben, hogy tudja, milyen elhanyagolhatónak tűnő részletekre kell mégis odafigyelni. Cs. Kottra Györgyi és Somogyi Győző nemcsak maguknak a zászlóknak a bemutatását tartották fontosnak, hanem az olyan apróságoknak is, de a vexillológiában annál fontosabb „járulékos részek” magyarázatát és ábrázolását is, mint a különféle zászlócsúcsokat és szalagokat, a zászlótartók pompázatos vállveit, továbbá a rudakat és zászlószöveket.

Mely olvasói rétegnek ajánlhatóak elsősorban a *Magyar hadviseletek* sorozat kötetei? A színvonalas egyenruhák minden bizonnyal megragadják az ifjabb nemzedékek képzeletét, és alighanem haszonnal forgatják a referenciainyag után kutató hagyományőrök is. A magyarázó tanulmányok ugyanakkor a történettudomány legújabb kutatási eredményeit tükrözik, bár a Mária Terézia magyar katonáit bemutató kötet írásai, amint azt korábban jeleztem, számos problémát is felvetnek.

Két kérdéskört tartok még felvetésre érdemesnek a kötetekkel kapcsolatban. Véleményem szerint talán nem lett volna haszontalan a sorozatot úgy kialakítani, hogy a kötetek végén helyet kapjon egy rövid, áttekintő jellegű bibliográfia, hogy aki tovább akar kutakodni az adott témában, az tudja, hogy merre induljon el. Kissé túlzottnak érzem továbbá az egyébként igényes tipográfiával rendelkező kötetek árát. Ebben az árfekvésben talán nem túlzó elvárás a keményborító, annál is inkább, mivel mind a téma, mind Somogyi Győző képei megérdemlik a méltó kiállítást. A kiadó melegségére legyen mondva, hogy a jelenlegi könyvpiaci helyzetben már önmagában is dicsérendő egy igényes ismeretterjesztő sorozatot indítani. Inkább jelenjen meg a jövőben is minél több kötet a *Magyar hadviseletek* sorozatból puhaborítóan, mintsem hogy ismét egy félbeszakadt vállalkozás felett legyen kénytelen a hadtörténelem iránt érdeklődő olvasó sajnálkozni.

Lázár Balázs

FŐHAJTÁS

Katonai Emlékpark Pákozdi

(Zrínyi Kiadó, Budapest, 2010. 194 o.)

A mindenkori magyar hadsereg és katonaság kötelességteljesítésének és hősiességének szentelt központi emlékhely, a pákozdi Katonai Emlékpark 2010. március 12-i felavatásának alkalmából jelent meg a Zrínyi Kiadó gondozásában a tanulmánykötet, amely nemcsak az Emlékpark kialakítását és felépítését meséli el tömören, hanem az emlékhelyhez kötődő katonai hagyományok tágabb bemutatását is tartalmazza.

Az első és egyben leghosszabb tanulmány Hermann Róbert nevéhez fűződik, aki az emlékhely alapjául szolgáló esemény, az 1848. szeptember 29-én itt a cs. kir. horvát haderő ellen vívott pákozdi csata, valamint az év őszén lezajlott dunántúli hadjárat eseményeit mutatja be. A szerző először vázolja, milyen események kényszerítették rá az 1848 tavaszán megalakuló, első független magyar kabinetet, a gróf Batthyány Lajos miniszterelnök által vezetett kormányt arra, hogy megszervezze a mai Magyar Honvédség elődjének tekintett önálló magyar haderőt, majd tömören bemutatja annak 1848 őszi felépítését. Ezután röviden összefoglalja, mi vezetett a magyar–horvát viszony végzetes megromlásához és Josip Jellačić horvát bán, cs. kir. altábornagy túlerejű hadseregének szeptember 11-én bekövetkezett támadásához. A következő fejezetek a horvát haderő felvonulását és a magyar ellenlépéseket mutatják be, egészen a sukorói haditanácsig, ahol a megerősödött magyar hadsereg vezetése végül az ellenség feltartóztatása mellett döntött. Ezután a szerző ismerteti a magyar és horvát csapatok felállítását, majd minden eddigi feldolgozásnál részletesebben, mindkét fél szemszögéből érzékletesen bemutatja az összecsapást és végül értékeli a két haderő teljesítményét. Megállapítja, hogy bár a horvát haderő mind a fegyvernemek, mind az összlétszám tekintetében fölényben volt, a magyar vezetés és a csapatok (különösen a tüzérség) jobb teljesítménye ezt kiegyenlítette, és ez lehetővé tette az ellenséges támadás visszaverését. Végül a szerző röviden összefoglalja a csata utáni eseményeket, Jellačić visszavonulását, az ozorai diadalt és a Dél-Dunántúl fel-

szabadítását. A portrékkal, csataképekkel és térképekkel gazdagon illusztrált tanulmányt a magyar és horvát haderő rekonstruált hadrendje, valamint tíz korabeli dokumentum ismertetése és a bibliográfia zárja.

A következő tanulmányban Kedves Gyula az 1848–49-es honvédsereg alakulatainak katonai hagyományörzőit mutatja be. A szerző először részletezi a magyar hadsereg megszervezését. Ismerteti, milyen erőfeszítéseket tett a Batthyány-kormány a magyarországi sorozású sorjalog- és huszárezredek hazahozatalára, illetve az itt állomásozó alakulatok feletti rendelkezési jog megszerzésére, valamint a nemzetőrség megszervezésére. Vákolja, hogyan kényszerült rá a kormány az önálló reguláris magyar haderő, a honvédség felállítására. Bemutatja a szervezés, valamint a hadsereg bővítésének szakaszait, végül a hadsereg részeit alkotó külföldi légiókat. A szervezés fázisainak ismertetésével párhuzamosan kerül sor a korabeli alakulatok és azok mai hagyományörzőinek egyenkénti bemutatására, a magyar oldalra álló cs. kir. sor- és határőr- gyalogezredektől a „régii” huszárezredek át a honvédzászlóaljok és „új” huszárezredek, valamint a vadászok, légiósok és tüzérek alkotta csapatokig. Végül a nagyobb hagyományörző rendezvények ismertetése következik, a szerény kezdetektől egészen a mai, már több száz katonai hagyományörzöt megmozgató, a korabeli eseményekhez nagymértékben igazodó „csatákig”.

A harmadik tanulmány a pákozdi Donkanyar kápolnával és hozzá kapcsolódóan a magyarországi hadisírgondozás feladatkörével foglalkozik. Ebben Horváth Lajos először röviden bemutatja a Mészeg-hegyen 1993-ban felavatott, a II. világháborús doni áttérés emlékére állított kápolna és a 2. magyar hadsereg katasztrófájának történetét, majd azokat a korábbi és mai kísérleteket, amelyek megpróbálták meghatározni a hadsereg tényleges veszteségét. Ezzel párhuzamosan kerül sor a korabeli veszteségnylvántartás, a temetkezési szokások és a katonatemetők kialakításának ismertetésére. Ezután a rendszerváltás után a hadisírgondozás területén is normalizálódó magyar–orosz kapcsolatok

eredményképp az Oroszország területén létesülő magyar katonai temetők létrehozásának történetét és kialakítását ismerhetjük meg. Ezután a magyar hadisírgondozás rövid összefoglalása következik a kezdetektől egészen napjainkig. Végül a háborúkban elesettekre való megemlékezés közös napja, a „Hősök Napja”, valamint a doni elesettekre emlékező „Doni Hősök Emléktúra” kialakulásának a történetét és mai továbbélését eleveníti fel a szerző.

A következő tanulmányban Négyesi Lajos a csata-és hadszíntérkutatást mutatja be a pákozdi Katonai Emlékhellyel kapcsolatban. A szerző először ismerteti az alig negyedszázados múltra visszatekintő önálló tudományos kutatási terület nyugati kezdeteit, majd a hazai kezdeményezéseket, kezdve a mohácsi csatater kutatásától az első, 2001-es magyarországi, illetve a 2008-as nemzetközi konferenciáig. Ezután a csatatervek védelme és hasznosítása nemzetközi tapasztalatainak taglalása következik. A szerző itt ismerteti, hogyan válhatnak egyes összecsapások „kultuszhelyekké”, illetve ezek feltárásának, bemutatásának és nemzeti örökségként való megőrzésének módozatait, elsősorban amerikai példákön keresztül. Végül leírja kerül, hogyan sikerült érvényesíteni ezeket az elveket a pákozdi Emlékhelynek a kezdeti, csak az 1848-as eseményeket bemutató kiállításán az I. és II. világháborúban, illetve a Magyar Néphadseregben is jellemző katonai életet megjelenítő kibővítésében.

Az ötödik tanulmányban Padányi József a magyar katonáknak a békefenntartásban 1897 és 2010 között betöltött szerepét ismerteti. A szerző itt feltárja (mindenkor pontosan közzölve a résztvevő hazai katonák számát is), hogyan kezdődött ez a tulajdonképpen osztrák–magyar kezdeményezésű misszió a XIX. század végén Krétán, majd folytatódott Kínában, valamint a Balkánon, egészen az I. világháború kitöréséig. Ismerteti, hogy egy hosszabb szünet után 1973-ban hogyan folytatódott a magyar részvétel a katonai békefenntartásban Indokínától Afrikán és a Közel-Keleten át a Balkánig, Irakig és Afganisztánig. Végül felsorolja a békefenntartás során áldozatul esett magyar katonákat és megállapítja, hogy katonáink mindenütt mindegyik fél teljes elismerését kiváltva tevékenykedtek.

A kötetet záró munkában Görög István a pákozdi emlékhely történetét mutatja be a kez-

detektől a mai állapotokig. Ismerteti, hogy milyen körülmények között került sor az első emlékmű 1890-es felállítására, majd miután szeptember 29-e lett a „Magyar Néphadsereg Napja”, hogyan állították fel a mai is álló, jellegzetes emlékművet 1951-ben. 1978-ban egy emlékmúzeummal bővült az emlékhely, a csata és a szabadságharc történetét mutatva be. A rendszerváltás után május 21. lett a „Magyar Honvédség Napja”, így az emlékhely háttérbe szorult.

Olvasható, hogy milyen szívós erőfeszítésre, illetve áldozatos munkára volt szükség a helyi közösségek és civil szervezetek részéről, hogy az emlékhelyet megmentsék a teljes enyészettől, és végül a HM támogatásával eredeti funkcióját kibővítve a mindenkori magyar katonai helytállásnak emléket állító Emlékparkká válhasson.

A gazdag kép- és fotóanyaggal ellátott, szép kivitelű kiadványban, mint minden munkában, előfordulnak kisebb hibák, elírások is. Az otocsácsi horvát határőrezred a 2. és nem a 3. volt (39. o.). A magyar hadrendben Heley százados valójában János és nem Ignác, a bal-szárny gyalogsága 12 és nem 18 századdal, a cs. kir. 34. gyalogezred 1. zászlóalja 4 és nem 6 századdal rendelkezett helyben, és a tartalék összlétszáma 4465 fő 3800 fő helyett, bár ezt a számítási hibát a hadsereg teljes létszámának összeadásánál már korrigálták. (58. o.). A Todorović-hadoszlop tüzérségének említésekor kétszer fordul elő a 6 löveg (70. o.). A debreceni ütközet 1849. augusztus 2-án és nem elsején volt (91. o.). A honvédsereg szervezésének ismertetésekor az 1848. május–augusztus közti időszak, valamint a katonaiállítási törvényjavaslat ismertetése kimaradt, csak utalás történik rá (95. o.). A Mészáros hadigőzös az első felfegyverzett folyami gőzös volt Európában és nem az első páncélos hadihajó, mivel páncélzata egyáltalán nem volt (102. o.). Végül, sajnálhatjuk, hogy a pákozdi csata elemzésénél elmaradt a két fél veszteségeinek közlése

A fentiekől függetlenül nagyon szép és igényes munka született a szerzők és a Zrínyi Kiadó jóvoltából; a recenzens csak ajánlani tudja mindenkinek, aki meg szeretne ismerkedni a pákozdi Katonai Emlékpark és a katonai hagyományápolás múltjával és jelenével.

Kemény Krisztián

GRAYDON A. TUNSTALL

BLOOD ON THE SNOW
The Carpathian Winter War of 1915

(University of Kansas Press, 2010., 258 o.)

„Nyugaton a helyzet változatlan” – Erich Maria Remarque világhírű regényének a címével lehetett jellemezni hosszú évtizedeken keresztül a nemzetközi hadtörténetírás angol-amerikai és nyugat-európai művelőinek érdeklődését az első világháború keleti frontjának eseményei iránt. A „helyzet” pedig a szinte teljes ignorancia volt: az említett szerzők gyakorlatilag kizárólag azoknak a hadszíntereknek a történetével foglalkoztak, ahol antantcsapatok harcoltak. Így kitüntetett figyelmet élvezett a nyugati front, kisebbet a Dardanellák, az olasz és a balkáni hadszíntér – utóbbiak azonban csakis azokban a rövidebb periódusokban, amikor ott a nyugati szövetséghez tartozó csapatok megjelentek. Most, az utolsó néhány esztendő első világháborús könyvtermését látva viszont meg kell állapítani, hogy valami mozdulni látszik ezen a téren. 2008-ban jelent meg Timothy C. Dowling munkája a Bruszlov-offenzíváról, 2010-ben pedig egyetlen hónapra (május) belül két idevágó munka is a boltok polcaira került. Az egyik, Richard L. DiNardo könyve a gorlicei áttörésről, a másik Graydon A. Tunstall alább ismertetendő kötete a kárpáti téli csatáról.

A neves amerikai szerző nem ismeretlen a magyar olvasók előtt. Már 1993-ban nagyszerű opust publikált a központi hatalmak első világháborút megelőző stratégiai együttműködéséről (*Planning for War Against Serbia and Russia*), amely Király Béla kitűnő sorozatában – *War and Society in East Central Europe* – jelent meg; a rákövetkező évben egy kisebb írását közölte a *Rubicon* című folyóirat is. A jelenleg a floridai Tampa egyetemén (University of South Florida) tanító hadtörténész professzor nem csupán tudományos teljesítménye miatt érdemes megkülönböztetett figyelmünkre, hanem azért is, mert pályatársaitól eltérő módon bírja a német nyelvet! Így számára a német nyelvű források illetve szakirodalom hozzáférhető, ami sajnálatos módon az angolszász szerzőkre általában egyáltalán nem jellemző. (Nyilván ez az egyik fontos oka a fentebb említett ignoranci-

ának.) Ennek köszönhetően Tunstall professzor a bécsi Kriegsarchiv páratlanul gazdag első világháborús anyagát éppúgy felhasználhatta könyve megírása során, mint a budapesti Hadtörténelmi Levéltár dokumentumait, és pedig utóbbiakból nem csupán a német, de bizonyos korlátok között a magyar nyelvűeket is, azokat ti., melyeket fordításban megkapott. Mindez megfelelő alapot nyújtott számára ahhoz, hogy a Nagy Háború egyik legvéresebb hadművelete, az 1915 januárja és áprilisa között lezajlott *kárpáti téli csata* történetét megírja.

Annak ellenére, hogy az egykori dualista birodalom utódállamainak „hivatalos” hadtörténetírása (az osztrák *Österreich-Ungarns letzter Krieg* illetve a magyar *A világháború 1914–1918*) viszonylag részletesen tárgyalja az említett időszak eseményeit, önálló monográfia a *front innenső oldalán* sem íródott erről a csatáról. Talán nem véletlenül: a Monarchia seregeit ugyan számos kudarc érte a világháború 51 hónapja alatt, de talán egyik sem volt ennyire kiábrándító és lehangoló, ennyire reménytelenül sikertelen. Ami pedig a veszteségeket illeti, ennyire súlyos véráldozatokat követelő. Tunstall érdeme, hogy ráirányítja a figyelmet erre a hadtörténészeknek „nemszeretem” hadműveletre, amelyben nincsenek látványos manőverek, szinte alig változik a frontvonal, a stratégiai elképzelések gyakran eleve kudarcra ítéltettek, a tanulságok pedig általában negatívak: arra szolgálnak példát, hogyan *nem lehet* és hogyan *nem szabad* hasonló terepen harcolni. Az amerikai történész párhuzamot von a kárpáti téli csata és a világtörténelem két másik hírhedt, rendkívül magas véradót követelő hadművelete: Verdun és Sztálingrád között. Az előbbivel a „vérszivattyú”, az utóbbival az elhibázott és menthetetlen stratégia miatt. Tulajdonképpen nincs semmi vadonatúj abban, amit élénk tár. Ahogy leírja, még sincs kellő hatás híján.

A világháló jóvoltából képet kaphatunk arról is, milyen fogadtatásban részesült Tunstall professzor könyve. Sajátos módon az olvasói

reakciók meglehetősen szélsőségesek: feltűnően sokan dicsérik feltétel nélkül, de legalább ugyanennyien tartják élvezhetetlennek. A közép-európai hadtörténetben kevésbé járatosak számára külön magyarázat híján nyilván megérthetetlen a menetdandár vagy a menetzred fogalma, és zavartan kapkodják a fejüket a különféle seregtestek gyakran változó elnevezése láttán. Igazságtalan lenne azonban mindezt a szerzőt kárhóztatni: egy ilyen jellegű szakkönyv feltételez bizonyos szintű ismeretanyagot az olvasók részéről is. Azok a kritikák azonban, amelyek az egyébként csinos kiállítású kötet térképvázlatait illetik, sajnos nagyon is jogosak. Szinte felsorolhatatlanul sok hiba csúszott ezek kivitelezésébe, ráadásul nem is mindig a megfelelő helyre kerültek. Márpedig a klasszikus hadtörténetírás legjobb hagyományait követő kötet a hadműveletek bemutatására épül, ezek figyelemmel követése viszont megfelelő térképek híján az olvasók túlnyomó többsége számára reménytelen vállalkozásnak bizonyulhat. A kelet-európai földrajzi nevek írása az *idegen* szerzők legtöbbszörében általában megoldhatatlan feladatot szokott jelenteni. Én magam az Uzsoki-szoros írásmódját szoktam választóvívni tekinteni: amelyik munkában a z és az s sorrendjét sem képesek helyesen leképezni, az aligha lehet megbízható egyéb vonatkozásban is. Nos, ezen a téren Tunstall könyvével nincs gond, ám a diakritikus jelek használata legtöbbször elmarad. És ami különösen fáj: a hadműveletekben fontos szerepet

játszó Tersztyánszky lovassági tábornok nevét neki sem sikerült pontosan lerajzolni.

Mindezekkel együtt a kötet elérte célját: sikerült ráirányítani a figyelmet a világháború egyik kevésbé tárgyalt szakaszára. Igaz, a kép, amelyet az osztrák–magyar haderő szerepléséről élénk tár, elég negatív. Különösen éles kritikával illeti a hadvezetést, személy szerint Conrad von Hötzendorf vezérkari főnököt. Elismeri ugyan, hogy a körülzárt Przemysl felmentésének kényszere meglehetősen szűkre szabta a lehetőségeit, az előkészítetlen és megfelelő tüzérségi támogatást nélkülöző frontális támadások erőltetése miatt azonban a felelőséget egyértelműen rá hárítja. No és természetesen a hihetetlenül nehéz időjárási és terepvisszonyokra, amelyek ismételt felemlését egyes olvasók már-már túlzottan is minősítik. Tény, hogy a rendkívül kedvezőtlen hegyi terep és a szélsőséges időjárás a támadási kényszerben harcoló osztrák–magyar csapatokat eleve hátrányos helyzetbe hozta. Ugyanakkor a zord időhöz jobban hozzászokott orosz alakulatok is hihetetlenül magas veszteségeket szenvedtek el. Végeredményben ezeknek a hadműveleteknek csak vesztesei lettek: a kárpáti téli csatában győztes cári csapatok mostani sikereit a májusi gorlicei áttörés tökéletesen lenullázta. Azaz, ha a Monarchia még 1914 őszén feladja Przemysl övvárát, mindkét fél jobban jár. Sajnos nem így történt...

Pollmann Ferenc

KRÁMLI MIHÁLY

A DUNAI VÍZI ÚT AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚBAN

A cs. és kir. Központi Szállításvezetőség által irányított dunai hajózás

(HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum – Line Design, Budapest, 2009. 157 o.)

Az első világháború történetét feldolgozó, több könyvtárat megtöltő magyar és idegen nyelvű szakirodalomban meglehetősen kevés a Duna mint nemzetközi vízi út Nagy Háború alatti politikai, gazdasági és stratégiai szerepét taglaló tárgyilagos feldolgozás. A témakörben született munkák legnagyobb része a császári és királyi Dunaflozilla harcaival, illetőleg az osztrák–magyar szárazföldi csapatoknak a fo-

lyam mentén végrehajtott hadműveleteivel foglalkozik, a dunai kereskedelmi hajózás 1914–1918 közötti történetének tudományos igényű feldolgozása és összefoglalása mindeztől várható magára.

A szerző a bevezetésben hangsúlyozza a téma kutatásának fontosságát, áttekinti a legfontosabb hazai és külföldi levéltári forrásokat, és a csekély szakirodalmat.

Az első nagy témaegység a katonailag igénybe vett osztrák–magyar dunai hajózás 1914–16 közötti történetét foglalja össze. Ezen belül Krámlí Mihály időben két szakaszt különít el, az elsőt 1914 augusztusától 1915 novemberéig, amelyet a központi vezetés hiánya és a csekély bérelt hajópark jellemzett. A második szakasz 1915 novemberétől 1916 végéig tartott, amikor létrejött a magáncégektől bérelt hajóparkot irányító központi szervezet, a bérelt hajóállomány pedig jelentősen megnőtt.

A mű írója először osztrák–magyar szempontból mutatja be a dunai kereskedelmi hajózás szerepét, fontosságát 1856-tól, a Duna nemzetközi vízi útta nyilvánításától kezdve 1914-ig, a Nagy Háború kitöréséig, továbbá megismerteti az olvasót a Habsburg-monarchia dunai kereskedelmi hajóparkjának fejlődési tendenciáival az említett időszakban. Áttekintést kapunk a négy legnagyobb forgalmat lebonyolító cég: az 1829-ben alapított, osztrák érdekeltségű Duna-Gőzhajózási Társaság, a Magyar Királyi Folyam- és Tengerhajózási Rt., az 1888-ban létrehozott Délnémet Duna-Gőzhajózási Társaság, valamint a Magyar Belhajózási Rt. Hajóállományának, azonkívül a német, a román, az orosz, a szerb és a bolgár kereskedelmi hajóparknak a fejlődéséről.

Mindezek után a szerző a dunai hajózás katonai igénybevételére vonatkozó, 1914 előtt keletkezett tervek veszi számba. Elemzéséből kiviláglik, hogy a Monarchia hadvezetése nem számolt – a vasutaktól eltérően – a dunai kereskedelmi hajóparknak központi katonai irányító szervezet alá rendelésével. A kereskedelmi hajókat csupán folyóátkeleknél, löszér, valamint katonai felszerelés szállítására kívánták igénybe venni, továbbá számításba vették hajók bérlését is a fentebb felsorolt nagy társaságoktól.

A következőkben az auktor részletesen bemutatja az osztrák–magyar dunai hajózás katonai igénybevételét 1914 augusztusa és 1915 októbere között. Röviden összefoglalja a Monarchia Szerbia elleni hadműveleteit 1914 őszén, illetőleg a Dunaflozilla harcait 1914–15-ben. Ír a háborús szállítások központi irányítását végző Központi Szállításvezetőség és a Tábori Szállításvezetőségek létrehozásáról és feladatairól. Kiemeli, hogy a Duna és a Száva szerb ellenőrzése miatt a dunai kereskedelmi hajóparknak kevés szerep jutott (pl. csapatszálítási feladatok) az első időszakban, viszont az 1915 októberében a központi hatalmak által a

szerbekre mért vereség után már a Törökországnak és Bulgáriának szánt fegyverszállítás is akadálytalanul folyhatott a folyamon.

Külön alfejezet tárgyalja a Központi Szállításvezetőség hajózást irányító csoportjának megalakítását. Megtudhatjuk, hogy Németország és az Osztrák–Magyar Monarchia 1915 végén és 1916 márciusában közel kétfélmillió tonna gabonát vásárolt Romániától, amelynek elszállítását a Dunán hajtották végre olyan módon, hogy 1915 novemberétől a Központi Szállításvezetőség bérletébe kerültek a három nagy dunai hajózási vállalatnak az Orsova alatti Dunaszakaszon tartózkodó gőzösei és uszályai.

Krámlí Mihály ezek után a hajózási csoport szervezetének kialakítását elemzi. A Központi Szállításvezetőség hajózási csoportja 1915. november közepétől 1916 februárjáig Szabadka, majd Bécs székhellyel működött. A négy, majd öt szakaszra felosztott Dunán kirendeltségek irányították a hajózást. Bemutatja az alárendelt szervek működését, a kereskedelmi hajók személyzetének ellátását, a német és az osztrák–magyar – kezdetben eltérő – érdekeket a hajózás terén, végül ír a német dunai hajózás ésszerűségéből történt beolvasztásáról a Monarchia hajózási szervezetébe.

A témakör utolsó részében a Központi Szállításvezetőség által irányított dunai hajózás 1915–16-os történetét foglalja össze a szerző. Nyomon követi a bérelt kereskedelmi hajópark nagyságának változását, a Romániából a dunai birodalomba, illetőleg Németországba irányuló gabonaszállítások, továbbá az onnan Bulgáriának szánt lőszerszállítások lebonyolítását, az 1916 augusztusában bekövetkezett román hadbalépés után a gabonaexport leállítását a Monarchia irányába. Részletezi a dunai Vaskapu-szoros környékén, illetve az azon át történő hajózás nehézségeit, s röviden összefoglalja a Dunaflozilla 1916-os Románia elleni hadműveleteit az Al-Dunán.

A kötet második nagy fejezetében a katonailag igénybe vett osztrák–magyar dunai hajózás 1917–18-as történetét foglalja össze a mű írója. Véleménye szerint ez az időszak is két szakaszra bontható: 1917 elejétől 1918. május 7-ig, a központi hatalmak és Románia között megkötött bukaresti békéig, majd azon időponttól 1918 októberéig.

Elsőként Románia 1916-os központi hatalmak általi katonai megszállásának gazdasági következményeiről tudunk meg részleteket, majd a Központi Szállításvezetőség által irá-

nyitott dunai hajózás 1917-es összefoglalását olvashatjuk. Krámlí ír a Duna aknamentesítéséről, a lefoglalt román gabona szállításának problémáiról, a hajópark növelése érdekében tett osztrák–magyar erőfeszítésekről, így például a korábban elsüllyedt és a Dunából kiemelt hajók által, illetve zsákmányolt hajókkal és uszályokkal folytatott szállításokról, a központi hatalmak egymás közötti, a dunai forgalom és szállítások szabályozását célzó megállapodások lényegi vonatkozásairól.

Ezt követően az 1918-as évben a május 7-én Romániával megkötött bukaresti béke előtti időszak dunai hajózásának főbb eseményeit foglalja össze. Részleteket tudhatunk meg az egyes hajózási társaságok 1915-től elért hasznáról, a hajók kazánjainak fűtéséhez szükséges szénellátás megoldásáról. Kiderül, hogy akkoriban a forgalom túlnyomó részét az élelmiszer- és nyersanyagszállítmányok tették ki.

A szerző harmadikként a dunai hajózás helyzetét elemzi a bukaresti béke megkötése utáni időszakban. Mint kiderül, akkoriban az időközben megszállt Ukrajnából származó gabona Monarchiába történő akadálytalan szállítása volt a Dunán végzett legfontosabb tevékenység. A szerző röviden bemutatja az osztrák–magyar Dunaflottilla átkelését a Fekete-tengeren és az ukrajnai folyókon, ír a nagy hajózási cégek bérleti díjainak emeléséről, számot ad a Központi Szállításvezetőség irányítása alatt álló dunai kereskedelmi hajópark bővüléséről, annak amortizációjáról, javításáról, a személyzet ellátásáról.

Krámlí Mihály külön alfejezetet szentel a Központi Szállításvezetőség által irányított hajózás mindennapjainak. Ezen belül ismerteti a hajózási cégek alkalmazottainak munkakörülményeit, az élelmiszerral, dohánnyal, ruhane-

mével való szűkös ellátásukat, képet kapunk a fegyelmi helyzet változásairól is, utóbbi esetben különösen a hajósok által előszeretettel üzött csempészet, továbbá a gabona-, szén- és olajlopások érdemelnek említést.

A központi hatalmak 1918. őszi összeomlásának dunai hajózást érintő következményeiről az utolsó alfejezetben kapunk összefoglalást. Megismerhetjük a Bulgária szeptember 29-én háborúból történt kilépésével a Balkánon és a Dunán kialakult helyzetet, melynek következtében az osztrák–magyar és német gőzösöket és uszályokat október hónapban az Al-Dunáról kimentették és a Zimony feletti Dunaszakasza irányították. Tudomást szerezhetünk a délszlávok és a románok 1918 novemberében végrehajtott jogellenes hajófoglalásairól is.

A könyv zárszavában a szerző összegzi a korábban leírtakat, továbbá áttekintést ad az egykori osztrák–magyar és német dunai hajóparknak 1918 után bekövetkezett, az új utódállamok közötti felosztásáról. A kötet végi mellékletekben megtalálhatjuk a Vaskapun áthaladó uszályok számát és az általuk szállított árumennyiséget 1916–18 között, a Romániából kivitt élelmiszerek mennyiségét tonnában, a Központi Szállításvezetőség szervezeti felépítését, az osztrák, magyar valamint német 1914–18 között hadiszolgálatban állt dunai kereskedelmi hajók és járművek névszerinti listáját.

Krámlí Mihály hiánypótló művében a Nagy Háború egy újabb, alig ismert fejezetét foglalja össze tudományos igényességgel, amelyet egyaránt bátran ajánlhatunk a hajózás története iránt érdeklődő nagyszámú olvasóközönség, illetőleg a korszak elkötelezett kutatóinak szíves figyelmébe.

Balla Tibor

SZABÓ DÁNIEL (SZERK.)

AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ

(Nemzet és Emlékezet 10., Osiris Kiadó, Budapest, 2009. 838 o.)

Immáron tizedik kötetéhez érkezett az Osiris Kiadó *Nemzet és Emlékezet* nevet viselő sorozata azzal a kiadvánnyal, amelyet az alábbiakban a Tisztelt Olvasó figyelmébe ajánlok. Mielőtt azonban ezt tennem, kihasználom *e ki-*

sebbfajta jubileum kínálta alkalmat és magáról a sorozatról is ejtek néhány szót. Jó három évtizeddel ezelőtt, a múlt század nyolcvanas éveiben futott már a magyar könyvpiacra egy nagyszerű széria ugyanezen a néven, a Mag-

vető kiadó gondozásában, amely azonban gyakorlatilag minden szempontból különbözött a mostanitól. Így hát amikor 2002-ben az Osiris útjára indította az első, Szent Istvánnal és korával foglalkozó kötetét, aligha kellett aggódnia amiatt, hogy a névazonosság zavarólag foghatni: a Magvető fehér, papírkötéses zsebkönyvei mellett az új sorozat fekete, vaskos, fizikai valóságukban is tekintélyt parancsoló, fölíansokra hajazó opusai szembetűnően mások voltak. A sok száz oldalas, kiváló papírra nyomott kötetek – azt lehet mondani – már pusztán tömegükben fogva is helyükhöz szegeztek az olvasót, és akkor még nem is beszéltünk a beljük foglalt, ugyancsak *fajsúlyos* tartalomról. Olyan mennyiségű és minőségű ismeretanyagot tartalmaznak ezek a könyvgigászok, hogy a szemlélőnek óhatatlanul is a radioaktivitás világából ismert hasonlat jut az eszébe a *kritikus tömegről*: ennyi célszerűen összegyűjtött információ már elegendő kell, hogy legyen egyfajta kognitív láncreakció beindításához. A folyamat végeredménye pedig egy minőségileg új szemlélet kialakíthatósága lenne, magyarul: aki szembesül az egyes kötetek ismeretanyagával, az nem pusztán többet (sokkal többet) fog tudni a magyar történelem egy-egy korszakos jelentőségű eseményéről vagy periódusáról, hanem egészen más szemmel fogja látni azt. Ez a minőségi többlet lehet a legfőbb hozadék a elképesztő mennyiségű ismeretanyag egyútteláthatásának. Hangsúlyozni kell, hogy a felhalmozott muníció nem enciklopédikus jellegű, az egyes kötetek elsődlegesen nem tudástárként, valamiféle szakmai kézikönyvként kezelendők (jóllehet ilyen felhasználásuk sem zárható ki). Szigorú belső struktúra biztosítja a várható láncreakció működését, az egyes alkotórészek kívánatos arányát. Ez a szerkezet alapvetően hármas osztatú: az *első* rész a mindenkor eseményre vagy korszakra vonatkozó történeti forrásokból közöl válogatást, a *második* a közéleti, politikai, szépirodalmi stb. emlékezet, míg a *harmadik* a tudományos emlékezet bemutatásához kínál bőséges anyagot. Természetesen a három rész elhatárolhatósága nem minden téren egyértelmű, így a sorozat egyes kötetében esetenként adódhatnak hangsúlyeltolódások. Egészében azonban a szerkesztők meg- és betartották a kiadó elvárásait. Könnyű belátni, hogy ez a hármas osztatú struktúra voltaképpen a dialektikus szemlélet érvényre juttatását segíti elő, amennyiben a dolgot nem önmagá-

val tekinti azonosnak, hanem azzal, ami – *lett*: azaz mindazzal, amivé fejlődött. A primér források, kiegészülve a kortársak illetve az utókor recepciójával, kiterjeszkedve az élet sokféle szférájára, együttesen reprezentálják ezekben a vaskos könyvekben mindazt, ami az adott történeti problémáról tudható. Nem mindent, hisz ez fizikai képtelenség lenne, hanem annyit, amennyi a – többé-kevésbé tudományos – megértéshez szükséges illetve elégséges lehet.

A kiadó ragaszkodása az egységes szerkezethez mindazonáltal nyilván egyfajta könyvnyelviséget jelent a mindenkor szerkesztőknek: némileg leegyszerűsítve a dolgot látószólag csupán annyi a feladatuk, hogy a megfelelő *tartályokba* a megfelelő *anyagot* betöltsék, és azután a folyamat már magától is végbemegy. Természetesen a dolog merituma éppen a válogatásban, illetve a megfelelő arányok megtalálásában van. Ezért – magától értetődően – rendkívül alapos jártasság szükséges az adott történelmi esemény, korszak mind szélesebb körű ismeretanyagában, hiszen voltaképpen a szerkesztő judíciumán múlik az egész vállalkozás sikere. Nem véletlen tehát, hogy a kiadó minden esetben igyekszik a legjobb szakértőket felkérni erre az ember próbáló szerkesztői feladatra. Így történt ez a sorozat tizedik, Magyarország első világháborús szerepét bemutató kötetének esetében is, hiszen kitűnő történész-kollégánk, Szabó Dániel a korszak egyik legkiválóbb ismerője. Mostani teljesítményéről is a legteljesebb elismerés hangján lehet szólni: elmondható, hogy vállalt feladatát nagyon magas színvonalon oldotta meg. (Pedig egy ilyen vállalkozás már csak a munka volumene miatt is rendkívüli odafigyelést és kitartást igényel, mivel az elképesztő mennyiségű dokumentum gondozása és jegyzetelése önmagában is komoly kihívás.) Mégis, a hadtörténész számára egy dolog mindenképpen fel kell, hogy tűnjön: a kiválogatott anyagok közül hiányoznak a háború legsajátabb írásos forrásai, a hadseregek működése során keletkező iratanyagok. Ez természetesen nem véletlen, hanem a kiadói szándéknak tökéletesen megfelelő szerkesztői eljárás. A katonai iratok figyelmen kívül hagyása általában azzal az indokkal szokott megtörténni, hogy azok csupán egy nagyon szűk szakértő község: hivatásos tisztek és hadtörténészek számára kínálnak hozzáférhető információkat, ennélfogva az olvasóközönség túlnyomó többségének eleve élvezhetetlenek. Meglehet, a katonai

szaknyelv sokszor valóban nem könnyen érthető, ám ugyanezt el lehet mondani például a diplomácia nyelvezetére is. Ám a nemzetközi szerződések szövege mégis rendre bekerül a dokumentum-válogatásokba, amint az a jelen esetben is történt. Vagyis a háború katonai iratanyagával szembeni diszkrimináció ezen a módon aligha védhető. Eltekintve azonban ettől a sajátos válogatási elvtől megállapítható, hogy Szabó Dániel *szöveggyűjteménye* sokoldalúan és széleskörűen mutatja be Magyarországon az első világháborús történetét. Természetesen nincs itt arra mód, hogy akárcsak felsoroljuk is a szövegeket (csupán a tartalomjegyzék 11 oldalra rúg). Nyilván annak sincs értelme, hogy egyik vagy másik dokumentum kiválasztásán, illetve helyettesíthetőségén elmélkedjünk. Ennek az egyenetlennek sok jó megoldása elképzelhető, amit Szabó Dánieltől kaptunk, határozottan ilyen. Különösen élénk színfoltja a válogatásnak az internetes közösségi oldalról származó anyag, és csak egyet lehet érteni a szerkesztővel, hogy ezt az igazán

korszerű médiatípust is a szemlélendők közé emelte. A sokoldalú megközelítésnek hála az olvasó számára talán érthetővé válik, miért tekint a modern (had)történetírás a háborút egyfajta alapvető társadalmi létállapotnak, megkülönböztetve mindenekelőtt természetesen a másiktól, ti. a békétől. Ez a kötet pontosan azt illusztrálja, hogyan és mennyire programozza át a háború – különösen pedig a világháború – egy adott társadalom életének minden szegmensét, hogy mit jelent *háborúban élni* a kor embere számára. Hogy a frontélet ebben az esetben némileg háttérbe szorult és a fő figyelem a hátszakra, illetve a szellemi szférákra összpontosult, azon talán lehet sajnálkozni. Ezzel együtt is joggal várható, hogy a nagyszabású kísérlet sok olvasó számára majd sikerrel végződik, a *folymat* végbemegy, a könyv betölti célját.

A gazdag illusztrációs anyag és a hét térképvázlat jól egészíti ki a szöveget.

Pollmann Ferenc

TAMARA SCHEER

DIE RINGSTRASSENFRONT

Österreich–Ungarn, das Kriegsüberwachungsamt und der Ausnahmezustand während des Ersten Weltkrieges

(*Heeresgeschichtliches Museum. Wien, 2010. 210 o.*)

Szinte közhely a kijelentés, hogy az első világháború történéseit feldolgozó hatalmas szakirodalomból mindeközéig hiányzott néhány fontos témakör tudományos igényű és összefoglaló jellegű feldolgozása. Ezek sorába tartozik a még a Nagy Háború időszakát kutató köz- és hadtörténészek számára is kevésbé ismert Hadifelügyeleti Hivatal (Kriegsüberwachungsamt), illetőleg magyar megfelelője, a Hadifelügyeleti Bizottság szervezetének és működésének szakszerű bemutatása.

A magyar olvasó számára is ismert osztrák történész hölgy, a Bécsi Egyetem Történeti Intézetének kutatási asszisztense, 2009 óta külsős lektora, tanára, akinek második nyomtatásban megjelent kötete műfaját tekintve tulajdonképpen egy szervezettörténeti munka. A bécsi Kriegsarchiv, valamint az Alsó-

Ausztriai Tartományi Levéltár gyűjteményeinek forrásait, korabeli német nyelven megjelent újságokat, valamint számos német és angol nyelvű feldolgozást is felhasznált műve megírásához. A kötetet számos – a terjedelem jelentős részét kitevő – korabeli fénykép, vázlat, továbbá több, a mű írója által fontosnak ítélt dokumentum fotója, valamint rövidítés-, forrás- és irodalomjegyzék egészíti ki. A szerző sok eredeti forrásból származó idézettel teszi mondanivalóját még hitelesebbé, megtehatjuk, milyen sokféle, a háborús élet minden szegmensére kiterjedő központi szerv működéséről is volt szó tulajdonképpen, amelyek munkatársai mindenre kiterjedő alaposággal végezték munkájukat.

A szerző előszava utáni bevezetésben Scheer összegzi a kivételes hatalom jogi és ka-

tonai kereteinek alakulását az 1849 és 1914 közötti időszakban a Habsburg-birodalomban.

A következő fejezetben a Hadifelügyeleti Hivatal és a Monarchia osztrák fele számára 1867–1914 között készült, háborús időszakra vonatkozó kivételes rendelkezések terveiről tájékozódhat az olvasó. A kivételes rendelkezések terveit a közös Hadügyminisztérium és a vezérkar dolgozta ki, amelyek végül a J-25 jelzetű szabályzatban öltöttek testet 1906-ban, azokat 1909-ben átdolgozták, végül 1912-ben látott napvilágot annak a Nagy Háború idején is használt harmadik változata.

A szerző külön kitér Bosznia–Hercegovina esetére, ahol az 1908-as annexió után a birodalom osztrák felében alkalmazandó minta szerint képzeltek el a különleges rendelkezések életbe léptetését háború esetén, mely végül az első világhétség során valósult meg, kemény, diktatúraszerű katonai kormányzással.

A harmadik témaegység a Hadifelügyeleti Hivatal szervezeti felépítéséről szól. Scheer először ismerteti a birodalom osztrák felében 1914. július 26-án bevezetett különleges törvények főbb rendelkezéseit, ír az 1914. július 27-től a közös Hadügyminisztériumon belül működő és a Leopold Schleyer altábornagy által vezetett Hadifelügyeleti Hivatal megalakulásáról, melynek hatásköre csak Ausztria–Magyarország osztrák tartományaira és Bosznia–Hercegovinára terjedt ki. Részletezi az eredetileg 14 csoportból álló Hivatal részletes felépítését, majd bemutatja az 1917-ben bekövetkezett átszervezés utáni állapotot is, amikor már mindössze nyolc csoport tevékenykedett az intézményen belül.

Külön alfejezet foglalkozik a Hadifelügyeleti Hivatal politikai csoportjának működésével, amelynek tevékenységi körébe többek között a kémkedés, a gyanús belföldiek szemmel tartása, az internálótáborok létesítése és fenn tartása, a szabotázsakciók, a határátlépések felügyelete, a külföldi állampolgárok nyilvántartása, ellenőrzése és internálása (mai kifejezéssel élve: idegenrendészeti feladatok) tartoztak. Részleteket olvashatunk az 1914 júliusától a Monarchia területén maradt külföldiek kényszerlakhelyének és internálásának körülményeiről, a két eljárás közötti különbség lényegéről. 1917-től a csoport feladatai közé tartozott a hadifoglyok kölcsönös kicserélése valamely semleges ország közreműködésével, továbbá az osztrák civil állampolgárok internálásának ügyei az ellenséges országokban.

A következő kisebb témaegység a háborús kommunikáció felügyeletét és cenzúráját járja körül. A cenzúra magába foglalta a postai levél- és csomagforgalom, a táviratok, a táviróforgalom, a telefonhívások, a sajtótermékek központi ellenőrzését, beleértve a civil lakosság belföldi és az internáltak, hadifoglyok külföldre irányuló kommunikációs formáinak ellenőrzését. Részleteket tudhatunk meg a cenzúra fentebb említett különböző módszereiről, annak mindennapos gyakorlatáról. Számos példát, megtörtént esetet sorol fel, ezzel is oldva mondanivalója monotonosságát. Elképzelhető, mekkora feladatot jelentett a levelek, csomagok, telefonhívások kontrollálása. A szerző bemutatja az 1918-ig Ausztria–Magyarországgal vám- és külpolitikai unióban létező Liechtenstein-hercegséggel kapcsolatos cenzúra-rendelkezéseket is.

A soron következő alfejezetből a kép- és könyvcenzúra formáiról, feladatairól, irányelveiről tudhatunk meg többet. A szerző ezt követően az Osztrák–Magyar Monarchiában, illetve a külföldön megjelent sajtótermékek cenzúrájáról, felügyeletéről szól. Kiderül, hogy utóbbi a dunai birodalomban szigorúbb volt, mint a szövetséges Németországban, ahol többek között idegen nyelvű újságokat is lehetett kapni a háború idején. Scheer kitér arra, hogy a katonai vonatkozású híreket mennyire nem tudták a politikai hírektől elválasztani, ezért a birodalom osztrák részében a cenzúra által nem engedélyezett cikkek helyén fehér foltok jelentek meg az újságok hasábjain.

Konkrét példákon keresztül szerezhetünk tudomást a következő témakörben arról, hogy milyen feszültségek támadtak a sajtószabadság korlátozásából és a cenzúra mindenhatóságából a Hadifelügyeleti Hivatal és a lapok között. Megtudhatjuk, hogy a birodalom osztrák felében szigorúbb volt a sajtótermékek cenzúrája, mint Magyarországon.

A soron következő alfejezet az export, az import és az átmenő áruforgalom Hadifelügyeleti Hivatal általi ellenőrzését tárgyalja. Kiderül, hogy a Hivatalnak befolyása Ausztria–Magyarország külkereskedelmére és a hadiiparára is.

Ezután a Hadifelügyeleti Hivatal egyéb feladatait veszi számba az auktor, nevezetesen a katonai közigazgatás felügyelete a hadtápterületeken, a civil lakossággal szemben is eljáró katonai bíróságok felügyelete, a postagalambok tartásának ellenőrzése és engedélyezése, a

fegyver, a lőszer és robbanóanyag birtoklásának illetve esetleges csempészetének felügyelete, a repülőeszközök előállításának és tartásának engedélyezése témakörét.

Külön témaegység foglalkozik a kérdéskör magyarországi vonatkozásaival. A szerző először összefoglalja a kivételes törvények megszületésének folyamatát annak 1912-es parlamenti elfogadásáig, bemutatja a birodalom magyar felében a dualizmus éveiben végbe ment, ezzel kapcsolatos politikai csatározásokat.

Részleteket tudhatunk meg a tevékenységét 1914. július 24-én a magyar királyi Honvédelmi Minisztériumban megkezdett Hadifelügyeleti Bizottság megszervezéséről, feladatköréről, amelyek lényegében megegyeztek a Hadifelügyeleti Hivataléval. A két szervezet értelemszerűen folyamatosan összehangolta munkáját, azok összehasonlításának eredményeként többek között kiderül, hogy Budapesten a sajtócenzúra liberálisabb volta miatt tájékozottabbak voltak az emberek a világ dolgaírói, mint a császárvárosban.

A negyedik nagy fejezetben a kötet írója a Hadifelügyeleti Hivatal 1916–18 közötti tevékenységének összefoglalására vállalkozik. Kifejti a Monarchiában történt uralkodóváltás

következtében történt szervezeti változásokat, megemlíti példának okáért az osztrák sajtócenzúra enyhítését. Megtudhatjuk, hogy 1917 szeptemberében a Hadifelügyeleti Hivatalt a Közös Hadügyminisztérium keretei között működő Miniszteri Bizottsággá alakították át, ami természetesen jelentős személyi változásokkal is együtt járt. 1918-ban a Bizottság feladatai lényegében már csak az internálásból történő elbocsátás és hazautazás engedélyezésére, a deviza és sajtóügyekre terjedtek ki.

Az utolsó fejezetben a szerző összefoglalja és értékeli az osztrák Hadifelügyeleti Hivatal, illetve a magyar Hadifelügyeleti Bizottság szerepét az első világháború idején, további magyarországi kutatásokra is ösztönözve a korszakos történészeket.

Az igen alapos, minden apró részletre kiterjedő, elsősorban a szűkebb szakmának íródott könyvet bátran ajánlhatjuk a XX. század első világméretű háborújának történetét kutató történész kollégák figyelmébe, azonban remélhetőleg a korszak iránt elkötelezett olvasók kezébe is eljut majd, többek között ezzel is gyarapítva ismereteiket.

Balla Tibor

MARKÓ GYÖRGY

A HONVÉDELMI MINISZTERIUM SZERVEZETE 1945–1956

A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára. Sorozatszerkesztő: Veszprémy László

(Argumentum Kiadó, [Budapest], 2011. 240 o.)

A „hadtörténeti” legújabb könyvsorozatának ezúttal egy olyan darabját veheti kezébe az érdeklődő olvasó, ami némiképp elüt a többitől. Markó György könyve klasszikus hivaltörténeti munka, e műfaj művelése leginkább a levéltárosok kedvelt „időtöltése”. Nem véletlen tehát, hogy a szerző maga is gyakorló levéltárosként, az 1945 utáni Demokratikus Honvédség és a Magyar Néphadsereg egykori iratainak referenseként kezdte adatgyűjtő munkáját még az 1980-as években. Ennek során kitűnő kolléganője, Spáczay Hedvig – aki a m. kir. Honvédelmi Minisztérium (a továbbiakban HM) 1867 és 1945 közötti hivaltörténetét dolgozta fel – nyomdokain haladva megkísérelte felkutatni az 1945 és 1956 közötti

HM szervezeti felépítését és annak változásait. Az eredményes kutatómunka termékeként 1995-ben egy kandidátusi disszertáció is született a témából. Másfél évtizeddel később az időközben az állambiztonsági szolgálatok történetének rejtelseiben is elmerülő szerző örvendetes módon önálló kötetben is megjelentette munkája eredményét. Az eredeti disszertációhoz képest javított és átdolgozott, sőt táblázatokkal bővített leírás mit sem veszített aktualitásából, hiszen időközben senki sem jelentkezett hasonlóan átfogó és részletes munkával a témában.

A kötetet áttanulmányozva be kell valljuk, egy a szervezeti kérdések iránt csak felületesen érdeklődő, levéltárosi vagy hivaltörténeti

vénával kevésbé, vagy egyáltalán nem rendelkező olvasónak igen kevés örömet tud szerezni Markó könyve. Maga a szerző is megjegyzi a kötet bevezetésében, hogy az 1995-ös kandidátusi védés alkalmával Liptai Ervin nyugállományú vezérőrnagy, a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum egykori parancsnoka így minősítette a dolgozatot: „Ez az utóbbi évtizedek talán legunalmasabb, de egyben legértékesebb diszsertációja.” Én a magam részéről, gyakorló levéltárosként és a szóban forgó iratanyag jelenlegi referenseként az utóbbi fél mondatra helyezném a hangsúlyt. Markó György könyve immár kézikönyvként használható, minden a korszakkal foglalkozó levéltáros, történész, de akár muzeológus, könyvtáros, vagy egyszerű érdeklődő számára. Áttekinthetősége, szervezeti ábrái, táblázatai, mutatói segítségével mindenki könnyűszerrel kikeresheti a számára fontos adatot, szervezési rendelet, vagy utasítás-számot, de akár a levéltári jelzetet is.

Markó György munkája a *Bevezetést* követően öt fejezetben tárgyalja a HM 1945 és 1956 közötti szervezettörténetét. Az első az Ideiglenes Nemzeti Kormány által újonnan felállított minisztérium megszervezését, a második az 1945 novemberétől 1948 márciusáig tartó időszak folyamatos átszervezéseit, a harmadik pedig az 1948. április 1-jei szervezés szerint működő, a hadsereg fokozatos fejlesztését irányító minisztérium felépítését mutatja be. A minisztérium szervezete 1949. február 1-jén ismét, ezúttal gyökeresen átalakult. Az új, immár teljesen szovjet minta szerint felépülő szervezet bemutatása a negyedik fejezet témája. Az utolsó fejezet a minisztérium 1953. december 1-jén meginduló visszafejlesztését követi nyomon, majd befejezésként ismerteti az 1956 augusztus 7-én jóváhagyott állománytáblázat szerinti HM szervezetét. A főszöveg végén található *Összefoglalás*ban a szerző röviden áttekinti a tárgyalt időszak szervezeti változásainak mozgatórugóit és azok jellegét.

A korábban időrendben tárgyalt és 118 ábrán szemléltetett HM szervezettörténet használatát jelentős mértékben megkönnyítik, a könyv utolsó száz oldalán függelékként található táblázatok, a mutató és egyéb mellékletek. Az adatok bőségével eddig is küzdő olvasó itt újabb hasznos információhoz juthat. A HM 1945 és 1956 közötti létszámadatok, harcérté- jelentések, valamint a miniszterek és

a vezérkari főnökök hivatali idejének közlése mellett egy rövid tanulmányt olvashatunk a HM és szervezetei elhelyezéséről. A „következtelen és sokszor átgondolatlan átszervezések”, „a teljesen követhetetlen logikájú névadási gyakorlat”, a gyakran nem egységesen használt elnevezések, igen bonyolulttá teszik a különböző szervezési időszakok szervezeti elemei közötti tájékozódást. Ennek megkönnyítésére a szerző két ábrásort és hat szerkesztett táblázatot készített a kötet anyagában történő jobb tájékozódás elősegítésére. Emellett igen hasznos a szervezeti egységek mutatója, amely betűrendben tartalmazza a korabeli rendeletekben szereplő összes szervezetet. Itt a katonai szervezet neve után a szervezési rendelet időpontja, az előjáró parancsnokság megnevezése, a szövegbeli előfordulás helye és az adott szervezési időponthoz kötődő ábra száma is feltüntetésre került. A kötetet a szervezeti ábrákon és táblázatokban előforduló rövidítések jegyzéke, a felhasznált irodalom felsorolása, a szervezeti ábrák jegyzéke, valamint angol és német nyelvű rezümé zárja.

A recenzens feladata a bírálat is. Ennél a kötetnél azonban el kell mondanunk, hogy ember legyen a talpán, aki lelkiismeretesen végig tudja ellenőrizni annak az adatközlésnek és új információknak a helyességét, amit a szerző feltárt és közzétett. Elég, ha megállapítjuk: ebben a munkában, miként hasonló más kötetekben is, nyilván számos kisebb sajtóhiba előfordul. Ezt támasztja alá a szerző által már a megjelenéskor a kötethez csatolt hibajegyzék is. Ezek az apróbb pontatlanságok azonban mit sem vonnak le a könyv értékéből és hasznosságából. Recenzensként talán annyit állapíthatunk meg, hogy az egyes fejezetek bevezetői mellett a szervezeti felépítést leíró részeknél is érdemes lett volna némi összekötő szöveggel olvasmányosabbá tenni az egyes fejezeteket, mert így sokszor oldalakon keresztül csak felsorolásokat olvashatunk. Ugyancsak hasznos lett volna bemutatni legalább a legfelső szintű vezetők pályáját, a nemegyszer hirtelen magasba ívelő, majd halálos ítélettel végződő életutakat.

Összességében megállapíthatjuk, hogy Markó György igen értékes munkát tett le a történettudomány és természetesen a levéltártudomány asztalára, melyet, évtizedek múlva, utódaink is haszonnal forgathatnak.

Solymosi József

TARTALOM

TANULMÁNYOK		
NAGY LEVENTE – – HAUSNER GÁBOR	Raimondo Montecuccoli és a magyarok	679
DOMOKOS GYÖRGY	Újabb adatok Zrínyi-Újvár építésének és pusztulásának történetéhez.....	741
RÉFI ATTILA	A császári-királyi huszárság törzstiszti kara a francia forradalmi és a napóleoni háborúk korában (1792–1815)	774
KÖZLEMÉNYEK		
KÁLMÁN DÁNIEL	„Cupiensque illo ire armatus.” A XII. századi kereszties hadjáratok az oklevelek tükrében.....	809
HUNYADI ZSOLT	„...contra Dei adversarios et hostes crucis Christi...” A johanniták katonai tevékenysége a XIII–XIV. századi Magyarországon	826
CSERMELYI JÓZSEF	A Szendrő közelében épített magyar erődök szerepe Hunyadi Mátyás törökellenes védelmi rendszerében.....	845
VÖRÖS PÉTER	Forgách Zsigmond erdélyi expedíciója 1611-ben.....	864
SUDÁR BALÁZS	A hódoltsági pasák az oszmán belpolitika fogatagában (1657–1665).....	888
MŰHELY		
TÓTH ZOLTÁN HENRIK	A késő-középkori magyar íj forrásai.....	911
BERTÓK GÁBOR – – POLGÁR BALÁZS	A mohácsi csatater és a középkori Földvár falu régészeti kutatása	919
B. SZABÓ JÁNOS	Montecuccoli 1661. évi erdélyi hadjáratának katonai okairól	929
SZEMLE		
KELLY DE VRIES (ED.)	Medieval Warfare 1300–1450 (<i>Veszprény László</i>)	935
B. SZABÓ JÁNOS	A honfoglalóktól a huszárokig. A középkori magyar könnyűlovasságról (<i>Polgár Balázs</i>)	937
SERES ISTVÁN	A Károlyi-huszárezred hadkiegészítése a Tiszántúlon Szegedinác Péro felkelése idején (<i>Bagi Zoltán</i>)	940
TÓTH FERENC	La guerre des Russes et des Autrichiens contre l’Empire ottoman 1736-1739 (<i>Jean Bérenger</i>)	943
TONY POLLARD (ED.)	Culloden. The History and Archaeology of the Last Clan Battle (<i>Polgár Balázs</i>)	946
TÓTH FERENC	Un diplomate militaire français en Europe orientale à la fin de l’ancien régime. François de Tott (1733–1793) (<i>Henri Ortholan</i>)	948

PETER MOLDOVAN	Pace și război. 1848–1849 in Transilvania centră. Mișcările revoluționare și războiul civil (<i>Somogyi Gréta</i>)	950
* * *	BACZONI TAMÁS – HERMANN RÓBERT: A szabadságharc katonái; Cs. KOTTRA GYÖRGYI: Magyar hadizászlók; BACZONI TAMÁS – NAGY L. ISTVÁN: Mária Terézia magyar katonái (<i>Lázár Balázs</i>)	952
* * *	Főhajtás. Katonai Emlékpark Pákozd (<i>Kemény Krisztián</i>)	957
GRAYDON A. TUNSTALL	Blood on the Snow. The Carpathian Winter War of 1915 (<i>Pollmann Ferenc</i>)	959
KRÁMLI MIHÁLY	A dunai vízi út az első világháborúban. A cs. és kir. Központi Szállításvezetőség által irányított dunai hajózás (<i>Balla Tibor</i>)	960
SZABÓ DÁNIEL (Szerk.)	Az első világháború (<i>Pollmann Ferenc</i>)	962
TAMARA SCHEER	Die Ringstrassenfront. Österreich–Ungarn, das Kriegsüberwachungsamt und der Ausnahmezustand während des Ersten Weltkrieges (<i>Balla Tibor</i>)	964
MARKÓ GYÖRGY	A Honvédelmi Minisztérium szervezete 1945–1956 (<i>Solymosi József</i>)	966

CONTENTS

STUDIES		
LEVENTE NAGY – – GÁBOR HAUSNER	Raimondo Montecuccoli and the Hungarians	679
GYÖRGY DOMOKOS	New Data Concerning the Establishment and Destruction of the Fortress Zrinyi-Újvár	741
ATTILA RÉFI	Staff Officers of the Imperial-Royal Hussars During the Wars of the French Revolution and Napoleon (1792–1815)...	774
PUBLICATIONS		
DÁNIEL KÁLMÁN	‘Cupiensusque illo ire armatus.’ Twelfth Century Crusades as Seen Through Charters	809
ZSOLT HUNYADI	‘...contra Dei adversarios et hostes crucis Christi...’ Military Activity of the Knights of Saint John in Hungary in the 13–14th Centuries	826
JÓZSEF CSERMELYI	The Role of the Hungarian Fortifications near Szendrő in Mátyás Hunyadi’s Anti-Ottoman Defence System	845
PÉTER VÖRÖS	Zsigmond Forgách’s Expedition to Transylvania in 1611	864
BALÁZS SUDÁR	Pashas of the Hungarian Occupation in the Swirl of Otto- man Internal Politics (1657–1665).....	888
WORKSHOP		
ZOLTÁN HENRIK TÓTH	Sources of the Hungarian Late Middle Age Bow	911
GÁBOR BERTÓK – – BALÁZS POLGÁR	Archeological Researches of the Mohács Battlefield and in Quest of the Medieval Village Földvár	919
JÁNOS B. SZABÓ	Military Causes of Montecuccoli’s Transylvanian Campaign in 1661	929
REVIEW		
KELLY DEVRIES (ED.)	Medieval Warfare 1300–1450 (<i>László Veszprémy</i>)	935
JÁNOS B. SZABÓ	From the Settlers of Hungary to the Hussars. The Hun- garian Middle Age Light Cavalry (<i>Balázs Polgár</i>)	937
ISTVÁN SERES	The Replacement of the Károlyi Hussar Regiment in the Trans-Tisza Region during the Pero Szegedinac Uprising (<i>Zoltán Bagi</i>)	940
FÉRENC TÓTH	La guerre des Russes et des Autrichiens contre l’Empire ottoman 1736-1739 (<i>Jean Bérenger</i>)	943
TONY POLLARD (ED.)	Culloden. The History and Archaeology of the Last Clan Battle (<i>Balázs Polgár</i>)	946

FERENC TÓTH	Un diplomate militaire français en Europe orientale à la fin de l'ancien régime. François de Tott (1733–1793) (<i>Henri Ortholan</i>)	948
PETER MOLDOVAN	Pace și război. 1848–1849 in Transilvania centrală. Mișcările revoluționare și războiul civil (<i>Gréta Somogyi</i>)	950
* * *	TAMÁS BACZONI – RÓBERT HERMANN: Soldiers of the War of Independence; GYÖRGY Cs. KOTTRA: Hungarian Military Flags; TAMÁS BACZONI – ISTVÁN NAGY L.: Maria Theresia's Hungarian Soldiers (<i>Balázs Lázár</i>)	952
* * *	Taking a Bow. Military Memorial Park, Pákozd (<i>Krisztián Kemény</i>)	957
GRAYDON A. TUNSTALL	Blood on the Snow. The Carpathian Winter War of 1915 (<i>Ferenc Pollmann</i>)	959
MIHÁLY KRÁMLI	Water Route on the Danube in World War I. Danube Shipping, lead by the Imperial and Royal Central Transport Management (<i>Tibor Balla</i>)	960
DÁNIEL SZABÓ (ED.)	World War I (<i>Ferenc Pollmann</i>)	962
TAMARA SCHEER	Die Ringstrassenfront. Österreich–Ungarn, das Kriegüberwachungsamt und der Ausnahmezustand während des Ersten Weltkrieges (<i>Tibor Balla</i>)	964
GYÖRGY MARKÓ	The Organization of the Ministry of Defence 1945–1956 (<i>József Solymosi</i>)	966

TABLE DES MATIERES

	ÉTUDES	
LEVENTE NAGY – – GÁBOR HAUSNER	Raimondo Montecuccoli et les Hongrois.....	679
GYÖRGY DOMOKOS	Contributions à l’histoire de la construction et de la destruction de Zrínyi-Újvár.....	741
ATTILA RÉFI	Le corps des officiers d’état major des hussards impériaux et royaux à l’époque des guerres de la révolution française et napoléoniennes (1792–1815).....	774
	PUBLICATIONS	
DÁNIEL KÁLMÁN	«Cupiensque illo ire armatus.» Les croisades du 12 ^e siècle à la lumière des chartes.....	809
ZSOLT HUNYADI	«...contra Dei adversarios et hostes crucis Christi...» L’activité militaire des Johannites dans la Hongrie des 13 ^e et 14 ^e siècles.....	826
JÓZSEF CSERMELYI	Le rôle des fortifications hongroises construites près de Szendrő dans le système de défense mis en place contre les Turcs par Matthias Hunyadi.....	845
PÉTER VÖRÖS	La campagne de Transylvanie de 1611 de Zsigmond Forgách	864
BALÁZS SUDÁR	Les pachas des provinces occupées dans le tourbillon de la politique intérieure ottomane (1657–1665).....	888
	ATELIER	
ZOLTÁN HENRIK TÓTH	Les sources de l’arc hongrois du Moyen Age tardif.....	911
GÁBOR BERTÓK – – BALÁZS POLGÁR	Recherche archéologique rurale du champ de bataille de Mohács et de la commune médiévale Földvár.....	919
JÁNOS B. SZABÓ	Sur les raisons militaires de la campagne de Transylvanie de 1661 de Montecuccoli.....	929
	REVUE	
KELLY DE VRIES (ED.)	Medieval Warfare 1300–1450 (<i>László Veszprémy</i>).....	935
JÁNOS B. SZABÓ	Des conquérants du territoire de la future Hongrie aux hussards. Sur la cavalerie légère hongroise médiévale (<i>Balázs Polgár</i>).....	937
ISTVÁN SERES	Appoint militaire pour le régiment de hussards Károlyi dans la région transtibiscine au moment de l’insurrection de Péro Szegedinác (<i>Zoltán Bagi</i>).....	940
FERENC TÓTH	La guerre des Russes et des Autrichiens contre l’Empire ottoman 1736–1739 (<i>Jean Bérenger</i>).....	943

TONY POLLARD (ED.)	Culloden. The History and Archaeology of the Last Clan Battle (<i>Balázs Polgár</i>)	946
FERENC TÓTH	Un diplomate militaire français en Europe orientale à la fin de l'ancien régime. François de Tott (1733–1793) (<i>Henri Ortholan</i>).....	948
PETER MOLDOVAN	Pace și război. 1848–1849 in Transilvania centrală. Mișcările revoluționare și războiul civil (<i>Gréta Somogyi</i>)	950
* * *	TAMAS BACZONI – ROBERT HERMANN: Les soldats de la guerre d'indépendance; GYÖRGY CS. KOTTRA: Drapeaux militaires hongrois; TAMAS BACZONI – ISTVAN NAGY L.: Les soldats hongrois de Marie-Thérèse (<i>Balázs Lázár</i>)	952
* * *	Hommage. Parc militaire commémoratif, Pákozd (<i>Krisztián Kemény</i>).....	957
GRAYDON A. TUNSTALL	Blood on the Snow. The Carpathian Winter War of 1915 (<i>Ferenc Pollmann</i>).....	959
MIHÁLY KRÁMLI	La voie fluviale danubienne dans la première guerre mondiale. La navigation danubienne gérée par la Direction centrale des Transports impériale et royale (<i>Tibor Balla</i>).....	960
DÁNIEL SZABÓ (ED.)	La première guerre mondiale (<i>Ferenc Pollmann</i>).....	962
TAMARA SCHEER	Die Ringstrassenfront. Österreich–Ungarn, das Kriegsüberwachungsamt und der Ausnahmezustand während des Ersten Weltkrieges (<i>Tibor Balla</i>)	964
GYÖRGY MARKÓ	Organisation du Ministère de la Défense 1945–1956 (<i>József Solymosi</i>).....	966

INHALT

STUDIEN		
LEVENTE NAGY – – GÁBOR HAUSNER	Raimondo Montecuccoli und die Ungarn	679
GYÖRGY DOMOKOS	Neue Daten zur Geschichte der Entstehung und des Unter- gangs von Zrínyi-Újvár (Neu-Zrin)	741
ATTILA RÉFI	Das Stabsoffizierskorps der kaiserlich-königlichen Husa- ren zur Zeit der Kriege der französischen Revolution und der Ära Napoleons (1792–1815).....	774
MITTEILUNGEN		
DÁNIEL KÁLMÁN	„Cupiensque illo ire armatus.“ Die Kreuzzüge des 12. Jahrhunderts im Spiegel der Urkunden	809
ZSOLT HUNYADI	„...contra Dei adversarios et hostes crucis Christi...“ Die militärische Tätigkeit der Johanniter im 13-14. Jahr- hundert in Ungarn	826
JÓZSEF CSERMELYI	Die Rolle der in der Nähe von Szendrő errichteten ungari- schen Festungen im Verteidigungssystem von Mátyás Hun- yadi gegen die Türken.....	845
PÉTER VÖRÖS	Die Siebenbürgische Expedition von Zsigmond Forgách im Jahre 1611.....	864
BALÁZS SUDÁR	Die Paschas der Eroberungsgebiete im Wirbel der osmani- schen Innenpolitik (1657–1665)	888
WERKSTATT		
ZOLTÁN HENRIK TÓTH	Die Quellen des ungarischen Bogens im Spätmittelalter	911
GÁBOR BERTÓK – – BALÁZS POLGÁR	Die archäologische Erforschung des Schlachtfeldes von Mohács und des mittelalterlichen Dorfes Földvár	919
JÁNOS B. SZABÓ	Über die militärischen Gründe des Siebenbürgischen Feld- zuges von Montecuccoli im Jahre 1661	929
RUNDSCHAU		
KELLY DE VRIES (ED.)	Medieval Warfare 1300–1450 (<i>László Veszprémy</i>)	935
JÁNOS B. SZABÓ	Von den landnehmenden Magyaren bis zu den Husaren. Über die ungarische leichte Kavallerie im Mittelalter (<i>Balázs Polgár</i>)	937
ISTVÁN SERES	Die Heeresergänzung des Husarenregiments Károlyi im Gebiet jenseits der Theiß zur Zeit des Aufstandes von Pero Segedinac (<i>Zoltán Bagi</i>)	940

FERENC TOTH	La guerre des Russes et des Autrichiens contre l'Empire ottoman 1736-1739 (<i>Jean Bérenger</i>)	943
TONY POLLARD (ED.)	Culloden. The History and Archaeology of the Last Clan Battle (<i>Balázs Polgár</i>)	946
FERENC TOTH	Un diplomate militaire français en Europe orientale à la fin de l'ancien régime. François de Tott (1733–1793) (<i>Henri Ortholan</i>)	948
PETER MOLDOVAN	Pace și război. 1848–1849 in Transilvania centrală. Mișcările revoluționare și războiul civil (<i>Gréta Somogyi</i>)	950
* * *	TAMÁS BACZONI – RÓBERT HERMANN: Die Soldaten des Freiheitskampfes; GYÖRGY CS. KOTTRA: Ungarische Heerfahrten; TAMÁS BACZONI – ISTVÁN NAGY L.: Die ungarischen Soldaten Maria Theresias (<i>Balázs Lázár</i>)	952
* * *	Verneigung. Militärischer Gedenkpark, Pákozd (<i>Krisztián Kemény</i>)	957
GRAYDON A. TUNSTALL	Blood on the Snow. The Carpathian Winter War of 1915 (<i>Ferenc Pollmann</i>)	959
MIHÁLY KRÁMLI	Die Donau-Wasserstraße im Ersten Weltkrieg. Die von der kaiserlichen und königlichen Zentraltransportleitung gelenkte Donauschiffahrt (<i>Tibor Balla</i>)	960
DÁNIEL SZABÓ (ED.)	Der Erste Weltkrieg (<i>Ferenc Pollmann</i>)	962
TAMARA SCHEER	Die Ringstraßenfront. Österreich–Ungarn, das Kriegsüberwachungsamt und der Ausnahmezustand während des Ersten Weltkrieges (<i>Tibor Balla</i>)	964
GYÖRGY MARKÓ	Die Organisation des Landesverteidigungsministeriums 1945–1956 (<i>József Solymosi</i>)	966

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

ЛЕВЕНТЕ НАДЬ – – ГАБОР ХАУСНЕР	Раймондо Монтекукколи и венгры	679
ДЬБЕРДЬ ДОМОКОШ	Новые данные по истории возникновения и уничтожения крепости Зрини-Уйвар	741
АТТИЛА РЕФИ	Штабное офицерство императорских королевских гусаров в эпоху французской революции и наполеоновских войн (1792–1815)	774

СООБЩЕНИЯ

ДАНИЭЛЬ КАЛЬМАН	„Cypriensque illo ire armatus.” Крестовые походы XII века в свете документов	809
ЖОЛЬТ ХУНЬАДИ	„...contra Dei adversarios et hostes crucis Christi...” Военные действия йоханитов в Венгрии в XIII–XIV веках	826
ЙОЖЕФ ЧЕРМЕЙИ	Роль венгерских крепостей, построенных поблизости Сендро, в системе защиты против турок, соданной Матьяшем Хуньади	845
ПЕТЕР ВЁРЁШ	Трансильванская экспедиция Жигмонда Форгач в 1611 г. ..	864
БАЛАЖ ШУДАР	Турецкие паши в плену османской внутренней политики (1657–1665)	888

МАСТЕРСКАЯ

ЗОЛТАН ГЕНРИХ ТОТ	Источники венгерского лука позднего средневековья ...	911
ГАБОР БЕРТОК – – БАЛАЖ ПОЛГАР	Археологические изыскания поля битвы Мохача и средневекового сельца Фелдвара	919
ЯНОШ Б. САБО	О военных причинах военного похода Монтекукколи в Трансильванию в 1661 году	929

ОБЗОР

KELLY DE VRIES (ED.)	Medieval Warfare 1300–1450 (<i>Ласло Веспреми</i>)	935
ЯНОШ Б. САБО	От венгров-первопришельцев до венгерских гусар. О венгерской средневековой легкой кавалерии (<i>Балаж Полгар</i>)	937
ИШТВАН ШЕРЕШ	Военное пополнение гусарского полка Каройи в Затисайском крае во время восстания Пера Сегединаца (<i>Золтан Баги</i>)	940
FERENC TÓTH	La guerre des Russes et des Autrichiens contre l’Empire ottoman 1736–1739 (<i>Жан Беранже</i>)	943
TONY POLLARD (ED.)	Culloden. The History and Archaeology of the Last Clan Battle (<i>Балаж Полгар</i>)	946

FERENC TÓTH	Un diplomate militaire français en Europe orientale à la fin de l'ancien régime. François de Tott (1733–1793) (<i>Анри Ортолан</i>) 948	948
PETER MOLDOVAN	Pace și război. 1848–1849 in Transilvania centrală. Mișcările revoluționare și războiul civil (<i>Грета Шомодьи</i>) 950	950
* * *	ТАМАШ БАЦОНИ – РОБЕРТ ХЕРМАНН: Воины борьбы за свободу; ДЬЕРДИ Ч КОТТРА: Венгерские военные знамена; ТАМАШ БАЦОНИ – ИШТВАН НАДЬ Л.: Венгерские солдаты Марии Терезии (<i>Балаж Лазар</i>) 952	952
* * *	Главный стелебел. Военный парк-мемориал Пакозд. (<i>Кристиан Кемень</i>) 957	957
GRAYDON A. TUNSTALL	Blood on the Snow. The Carpathian Winter War of 1915 (<i>Ференц Поллманн</i>) 959	959
МИХАЙ КРАМЛИ	Водный путь по реке Дунай в первую мировую войну. Дунайское пароходство, управляемое императорским и королевским Центральным Транспортным Управлением (<i>Тибор Балла</i>) 960	960
ДАНИЭЛЬ САБО (РЕД.)	Первая мировая война (<i>Ференц Поллманн</i>) 962	962
TAMARA SCHEER	Die Ringstrassenfront. Österreich–Ungarn, das Kriegsüberwachungsamt und der Ausnahmezustand während des Ersten Weltkrieges (<i>Тибор Балла</i>) 964	964
ДЬЕРДЬ МАРКО	Организация Министерства обороны в 1945–1956 годах (<i>Йожеф Шоймоши</i>) 966	966